UYGARLIĞIN DOĞUŞUNDA

KÜLTÜR VE KÜRTLER

M.SAİT YILDIRIM

4.
baskı

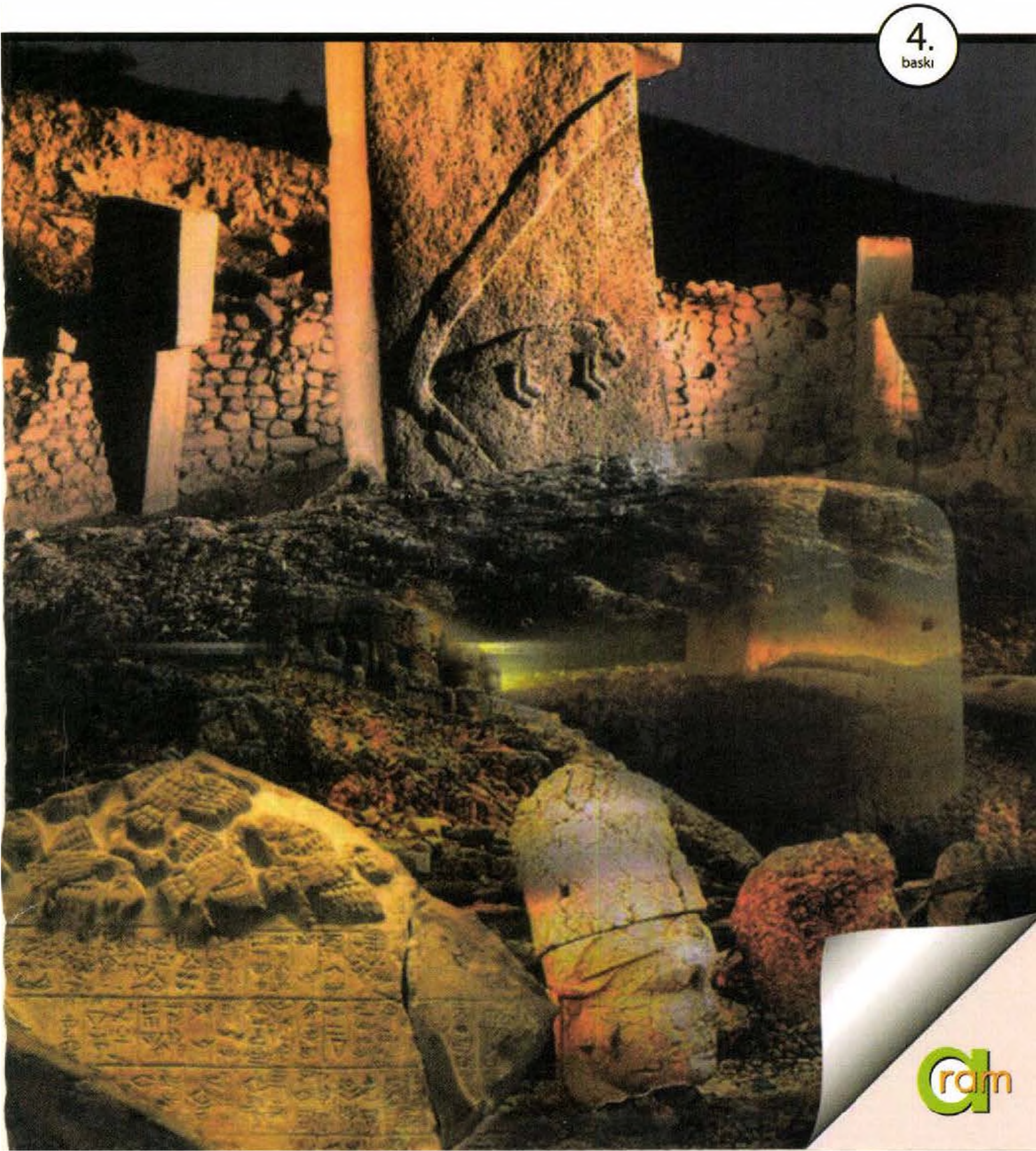

aram

M. Sait Yıldırım;1955 Yılında Bingöl-Karlıova'ya bağlı Kargapazar köyünde doğdu. İlkokulu doğduğu köyde, ortaokul ve liseyi Bingöl ve Dersim'de okudu.1980 yılında AÜ-SBF Basın Yayın Yüksek Okulu'ndan (Şimdiki adı İletişim Fakültesi) mezun oldu.

12 Eylül sonrasında yurt dışına çıktı.1988 yılında PKK-Düseldorf davasında yargılandı. Bu nedenle 2,5 yıl Almanya'da cezaevinde kaldı. 1992 yılında Ortadoğu sahasına geçti.

1995 yılında tutuklandı ve müebbet hapis cezasına çarptırıldı. Birçok cezaev(ler)inde kaldı. Halen Diyarbakır D Tipi Kapalı Cezaevinde çalışmalarına ve araştırmalarına devam etmektedir.

Uygarlığın Doğuşunda
Kültür ve Kürtler

M. Sait Yıldırım

Aram-Araştırma

Editör: Ulaş Güldiken

1. Baskı: Nisan 2010
2. Baskı: Nisan 2011
3. Baskı: Kasım 2012
4. Baskı: Eylül 2014

Baskı ve Cilt:
Gün Matbaacılık
Reklam Film Basım Yayın San. Tic. Ltd. Şti.
Beşyol Mah. Akasya Sok. No: 23/A
Küçükçekmece İstanbul
Tel: 0 (212) 580 63 81

ISBN:978-605-4986-44-6

Aram Basım Reklam ve Yayıncılık
Sanayi Ticaret Limited Şirketi
Huzurevleri Mah. Sıtkı Göral Cad. Kurdi Der Binası
Kat3/3
Kayapınar / DİYARBAKIR
Tel: 0 412 238 30 71

email: info@aramyayınevi. com
www. aramyayınevi. com

Uygarlığın Doğuşunda

Kültür ve Kürtler

M. Sait Yıldırım

Aram / *Araştırma*

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 9

BİRİNCİ BÖLÜM;
KÜLTÜR NEDİR? TOPLUMSAL YAŞAMDA KÜLTÜRÜN YERİ VE ÖNEMİ..33

- 1.Kaos Çağında Kültürün Artan Önemi 35
- 2.Kültür Deyince Ne Anlamak Gerekir? 42
- 3.Kültür Olgusunun Bazı Özellikleri 50
  - a)İnsana Özgü ve Toplumsaldır 50
  - b)Süreklidir ve Yayılmacıdır 55
  - c)Kaynaştırıcı ve Bütünleştiricidir 59
  - d)Değişkendir, Etkiler ve Etkilenir 61
- 4.Etnisite ve Kültür 68
- 5.Doğuşu, Tarihi Süreç İçerisinde Gelişimi ve Belli- Başlı Kültür Evreleri 78
  - a)Doğa-İnsan-Kültür İlişkisi Üzerine Birkaç Söz 78
  - b)Biyolojik ve Kültürel Evrim 83
  - c)Kısa Bir Tarihçe: Belli-Başlı Kültür Evreleri 87
    - ı. Paleolitik Çağ 92
    - ıı. Mezolitik Çağ 101
    - ııı. Neolitik Çağ 104
- 6.Kritik Eşik (Geleceğin Kültürü Üzerine Birkaç Söz)......112
  - a)Hiyerarşik-Devletçi Toplum Bir Zorunluluk muydu? 113
  - b)Özgürlük ve Kültür 119

İKİNCİ BÖLÜM;

UYGARLIK TARİHİNDE NEOLİTİK ÇAĞIN ÖNEMİ VE KÜRT KÜLTÜRÜNÜN YERİ 141

1.Tarihin En Büyük Devrimi: Neolitik Devrim 143
2.Neolitik ve Kürtler 157
  a)Kaç Neolitik Var? 159
  b)Neolitiğin Ana Kaynağı: Altın Hilal 165
  c) Beşiğin Beşikliği Hergün Yeniden Kanıtlanıyor 176
  d) Aryen Dil ve Kültürü 190
3.Uygarlığı Doğuran Topraklarda Filizlenen Kürt Kültürü .202
  a) Kürt Tarihi Üzerine Yazmak 203
  b) Kürtlerin Kökeni Üzerine Kısa Düşünceler 222
  c) Tarihin Şafağında Kültür Buluşması: Sümerler ve Kürtler 232
  d) Bir Doğal Tarih Müzesi: Kürdistan 250
  e) Paleolitik ve Mezolitik Çağa Ait Bulgu veKanıtlar 255
  f) Neolitik Çağ Kültür Patlaması 275
    Qotê Ber Çem (Çayönü) 282
    Girikê Heciyan 287
    Çemê Hallan 288
    Körtik Tepe ve Diğerleri 290
    Ziyaret Tepe 291
    Tepecik ve Tülintepe 292
    Newala Çorê 294
    Üçgenin Taban Kenarı ve Gürcütepe 297
    Ezberleri Bozan Bir Keşif: Göbekli Tepe 300
    Van Yöresi Yerleşimleri 329
    Şengal Yöresi Yerleşimleri 330
    Tel Halaf Yerleşimi 332

4. Köleci Çağ Kürt Kültüründen Bazı Kesitler: Urartu, Med, Komagene 335
  a)Urartular 336

b)Medler 344
c)Komagene Uygarlığı 350
5. Barajlar Tarihe Karşı 363
6. Kürt Kültüründe Bazı İlkler 376

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM;

MİTOLOJİ VE DİN 387

1. Kavramsal Tanımları 389
a) Mitoloji 391
b) Din 400
2.Tarihçesi ve İşlevi 406
Bir Örnek Mitos Analizi 415
3.Mitoloji ve Dinin Vatanı: Altın Hilal 428
4.Tarihin Yeniden Yazımı Hep Sürecektir 445
5.Yayılış ve Yansıma 450
a) Altın Hilal'den Grek-Roma'ya 450
i.Kumarbi Efsanesi ve Hesiodos'un Theogonia'sı 454
ii. Mezopotamya ve Yunan Edebiyatı 458
b) Kitabı Mukaddes'te Mezopotamya Etkileri 461
i. Tevrat'ta Babil Etkisi ve Musa'nın Sepet Öyküsü 464
ii. Evren'in ve İnsanın Yaratılışı Mitosu 468
iii.Cennet Mitosu 474
iv. Tufan Efsanesi 481
v. Habil ile Kabil Öyküsü 486
vi. Eyüp Motifi: Sabır ve Ödül 488
vii. Diğer Örnekler 491
c) Tek Tanrılı Din ve Peygamberlik Doğuşu 493
i. İbrahim 495
ii. Zerdüşt 504
iii. Zerdüşt Kültürü ve Eksen Çağ 520
SONUÇ 532

GİRİŞ

I

Zenginliği ve evrenselliği gün geçtikçe daha geniş çevreler tarafından kabul edilen Kürt kültürü üzerine böyle bir çalışma yapmaya neden gerek görüldü? Diğer bir deyimle, özellikle içinde bulunduğumuz süreçte kendi tarih ve kültürümüzü daha derinliğine öğrenme, uygarlığın doğuşu ve gelişiminde toplum olarak Kürt anaları ve atalarının nasıl bir rolü ve katkısı olduğunu anlama ve bu konu üzerinde yoğunlaşma niçin önemlidir? Başlarken her şeyden evvel bu sorulara yanıt olması düşüncesiyle birkaç hususa kısaca da olsa değinmekte yarar görmekteyiz.

Günümüzde şu gerçek hemen herkes tarafından kabul edilmektedir: İnsanlık tarihinin en kanlı dönemi olan 20.yüzyıl, henüz sona ermeden soluksuz bıraktığı insanlığı bir yeni arayış zorunluluğuyla yüzyüze getirdi. Yüzyılın sonlarına yaklaşıldığından beri - hatta pek çok siyasetbilimci ve tarihçi 1970'li yılların ortaları diye net bir tarih bile telaffuz etmektedir- sınıflı topluma dayalı en son sistem olarak kabul edilen kapitalist uygarlık derin bir bunalım yaşamaktadır. Buradan hareketle de içinde bulunduğumuz zaman dilimi, bir yeni kaos süreci olarak kabul edilmekte ve adlandırılmaktadır. Dolayısıyla insanlık 21.yüzyıla ve yeni bir milenyuma girerken, bu krizin etkilerini her geçen gün daha fazla hissetmekte, geleceği belirlemeye yönelik yoğun bir arayış içerisinde bulunmaktadır.

Kuşkusuz bu ilk arayışı, ilk deneyimi değildir insanoğlunun. Beş bin yılı aşan uygarlık tarihi boyunca buna benzer bunalım ve çöküş dönemleri daha önce de birkaç kez yaşanmış, ama insanlık bu kriz dönemlerinden, kimi zaman yeni alanlara ve coğrafyalara açılarak, kimi zamanda yeni araç ve teknolojilere başvurarak çıkış yapma başarısını gösterebilmiştir. Şimdilerde de insanlık, geçmişin benzer kriz ve kaos dönemlerinde olduğu gibi yine bir çıkış yolu arama uğraşında iken, bir yandan da bu kez hangi faktörlerin belirleyici ya da etkileyici rol oynayacağı, başat rol oynayacak temel faktörün ne olacağı yönünde yoğun tartışmalar yapmaktadır. Bu uğraş ve tartışmalarda *değişim* olgusu neredeyse kilit bir kavram olarak, birbiriyle çatışan görüş ve düşünce sahibi çevrelerin bile üzerinde görüş birliğine vardıkları ender konulardan biri olarak öne çıkmaktadır. *Değişim*, her kesim tarafından adeta olmazsa olmaz olgu olarak görülmektedir.

20. yüzyılı aşırılıklar çağı olarak değerlendiren Eric Hobsbawm, yaptığı kapsamlı bir tarih çalışmasının sonucunda, değişimin zorunluluğuna dikkat çekerken şunları söylemektedir:

> Gelecek, geçmişin bir devamı olamaz ve gerek dışsal gerek içsel olarak tarihsel bir kriz noktasına ulaştığımızı gösteren belirtiler var. Tekno-bilimsel ekonominin oluşturduğu güçler çevreyi, yani insan hayatının maddi temellerini bile tahrip edecek kadar büyüktür. Dünyamız hem dışa hem içe doğru infilak etme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Nereye doğru gittiğimizi bilmiyoruz. İnsanlığın anlaşılır bir geleceği olacaksa, bu gelecek geçmişin ya da şimdiki zamanın sürdürülmesiyle olamaz. Üçüncü bin yılı bu temelde kurmaya çalışırsak, başarısızlığa uğrarız. Ve başarısızlığın bedeli, yani değişmiş bir toplumun alternatifi karanlıktır.[1]

Bu değerlendirmede parmak basılan gerçeklik, içinde bulunduğumuz bu kaos aralığında, bir değişimin zorunlu olduğu, arayış içerisinde olan insanlığa mevcut kapitalist uygarlığın ve bu uygarlığın önde gelen aktörlerinin bir çıkış yaptırma yetenek ve olanağına artık sahip bulunmadığıdır.

Alternatif arayış konusunda tartışmalar oldukça yoğun ve görüşler muhteliftir. 21. yy'a girerken, insanlığın bu arayışına kanımızca en anlamlı bir yaklaşım ve en tatmin edici bilimsel yanıt Abdullah Öcalan tarafından verilmektedir. Kürtlerin büyük çoğunluğu tarafından "Demokratik Uygarlık Manifestosu" olarak kabul edilen ve isimlendirilen "Sümer Rahip Devletinden Halk Cumhuriyetine Doğru" adlı iki ciltlik eserinde Öcalan, çağımızda uygarlığın yaşamakta olduğu bunalımı, beşbin yıllık uzun tarihsel geçmişiyle ele alıp son derece kapsamlı ve derinliğine çözümleyerek, sınıflı topluma dayalı en son uygarlığın kapitalist uygarlık olduğunu belirtmektedir.

Bundan sonrası için artık sınıf karakterine dayalı uygarlıklar belirleyici olmayacaktır. Çünkü başlangıçta sınıflaşmayı nasıl ki teknolojik ilerleme ve gelişme düzeyi doğurduysa, günümüzde de teknoloji geliştikçe sınıflaşma olgusu giderek maddi zeminini ve derinliğini yitirecek ve sonuçta sınıf olgusunu ortadan kaldıracak olan da yine teknolojik ilerlemenin kendisi olacaktır. Nitekim bunun belirtileri daha şimdiden önemli oranda ortaya çıkmış durumdadır. Daha bugünden çağımızın çelişkileri pek çok açıdan değiştiği ve bilinen klasik emek-sermaye ikilemiyle izah edilemez boyutlara ulaştığı gibi, sınıfa dayalı bloklaşmalar kadar devlet biçimleri ve klasik siyaset anlayışları da çözülmekte veya önemini ve geçerliliğini gün geçtikçe yitirmektedir.

Bu tespitlerin konumuzla bağlantılı anlam ve sonucu şudur: Sınıflaşmaya dayalı kapitalist uygarlık, gelişiminin maksimum sınırlarına dayanmış, bir anlamda yaşayabileceği en parlak zirveye 20. yy'ın son çeyreğine girilirken ulaşmıştır. Ve artık gerileme ve düşüş sürecini yaşamaktadır. Dolayısıyla bu uygarlığın önde gelen temsilcileri ve baş aktörleri olan Avrupa ve ABD, yeni bir çıkışla insanlığı aydınlık bir geleceğe ulaştırma yeteneğinde değildir artık, yeni bir uygarlıksal sentez oluşturacak güçleri yoktur bu aktörlerin; ancak buna belli katkıları olabilir.

Uygarlık nehrinin akışı durmayacağına ve insanlık geleceksiz kalmayacağına göre, çıkış nerede, nasıl ve hangi temel etkene dayalı ortaya çıkacaktır? Bu soru, günümüzün en çok tartışılan sorusudur. Bu tartışmalara oldukça ileri düzeyde, anlamlı ve bilimsel değeri yüksek katkılar sunan Öcalan, soruya yanıt ararken ABD, Avrupa, Asya, Afrika, Latin Amerika seçeneklerini tek tek ele alıp tarihsel ve güncel boyutlarıyla değerlendirmektedir. Bu çok yönlü değerlendirme ve analizler sonucunda, mevcut uygarlık sistemine bir anti-tez yaratma potansiyeline sahip olan mekânın Ortadoğu olabileceğini öngörmektedir. Bu tespitin ne denli isabetli olduğunu anlamak için, dünya siyasetinin son yirmi-yirmibeş yıllık seyrine bakmak kâfidir. 1990'lı yıllarla birlikte Ortadoğu bölgesinde yaşanan gelişmeler, birinci ve ikinci Körfez savaşları, ABD'nin Irak ve Afganistan'a müdahalesiyle birlikte dünya siyasetinin nabzının burada atıyor olması ve bunun genel etkileri ve yansımaları, söz konusu öngörüyü destekler ve doğrular niteliktedir.

Peki, neden Ortadoğu?

Bu soru ve ona verilecek yanıt, diyebilirim ki elinizdeki çalışmanın temel iki ayağından birisini oluşturuyor. Diğer ayağı ise, bölgenin kadim halklarından biri olan Kürtlerin buradaki yeri ve rolüne ilişkindir.

Ortadoğu bölgesine bu anti-tez olabilme yetenek ve potansiyelini kazandıran özellik nedir, bu potansiyelin kaynağında ne yatıyor? O çokça sözü edilen ve günümüzde bile uğruna savaşlar yaşanan, dünya ekonomisinin can damarı olarak kabul edilen zengin petrol kaynakları mı? Yoksa yakın gelecekte petrol kadar değer ve önem kazanacağından kuşku duyulmayan suları mı? Ya da jeostratejik ve jeopolitik konumu mu? Yahut bunlarının hepsinin toplamı mı? Bu ve benzer soruların yanıtını kendi görüş ve yaklaşımları doğrultusunda geliştirmeye çalışan tarihçiler ile toplum ve siyaset bilimcilerin sayılarının hiç de az olmadığı bilinmektedir. Fakat bizce, başka uzmanlarca da çeşitli biçimlerde desteklenenen tatmin edici yanıt yine Öcalan'dan gelmektedir.

Sümer'den başlayarak tarih boyunca yeni uygarlıksal çıkışlar hep iki temel faktöre dayalı olarak gerçekleşmiştir; bunlar *coğrafya ve teknolojidir.* Bunun en tipik ve ilk örneği, Tel-Halaf'ta yoğunlaşmasının zirvesine varan Neolitik dönem teknolojisi ile Aşağı Mezopotamya'nın zengin ve bakir alüvyonlu ovalarından oluşan muazzam coğrafyanın birleşmesiyle doğan Sümer uygarlığıdır.

Sonraki dönemlerde de, kimi zaman Grek-Roma uygarlıksal çıkışında olduğu gibi, el değmemiş bakir bir coğrafya belirleyici rol oynarken; kimi zaman buna demir ve tunç tekniğinin eşlik ettiğine tanık olunmuş ve kimi zaman da kapitalist uygarlığın üstünlüğü ele geçirişinde 15. ve 16. yy'lardaki bilimsel teknik gelişmelerin, rönesans dönemi keşif ve buluşlarının somut etkisinde görüldü üzere, teknoloji belirleyici rol oynamıştır. Ancak günümüzde bu her iki faktör de tali plana düşmüş, yani coğrafaya da, teknoloji de o bilinen başat belirleyicilik özelliğini kaybetmiştir.

Bir kere günümüz dünyasında artık bakir bir coğrafyanın varlığından söz edebilmek mümkün değildir. Kapitalist uygarlığın yeryüzünde ulaşmadığı, el atmadığı ve yayılmadığı bir alan kalmamıştır. Hele hele 20. yüzyılın sonlarına doğru artık somut bir olgu olarak karşımıza çıkan küreselleşme gerçeği, sıkça kullanılan deyimle dünyayı adeta bir köy haline getirmiş ve coğrafyanın belirleyiciliğini neredeyse tümüyle ortadan kaldırmıştır.

Teknolojiye gelince; çağımızda çok daha ileri bir düzeye ulaşmış bulunmasına ve ayrıca baş döndürücü bir gelişme ivmesi yakalamış olmasına rağmen, o da mevcut dünya koşullarında eski belirleyicilik özelliklerini yitirmiştir. Neden? Zira baş döndürücü gelişme hızına paralel bir hızla yayılma özelliğine de sahiptir teknoloji. Dolayısıyla yeni bir teknoloji, çok kısa sürede dünyanın her bölgesine ulaşabiliyor, her gücün ve kesimin eline geçebiliyor, böylelikle de belli bir çevrenin ve toplumun tekelinde kalmıyor, bu anlamda kimseye bir üstünlük de sağlamıyor. Bu durumu daha iyi anlayabilmek açısından teknolojik gelişme sürecine şöyle bir göz atmakta yarar var.

Tarihsel süreç içerisinde teknolojinin gelişim seyri, zamansal ve mekansal boyutuyla çizdiği grafik hayli ilginçtir. İnsanın ateşi buluşundan, pişirilmiş tuğla tekniğine geçişine kadar yüzbinlerce yıl beklemesi gerekmiştir. Pişkin tuğladan buhar makinesine ulaşılabilmesi için ise tam on bin yıldan fazla zaman geçmiştir. Buhar makinesinden, patlamalı motor ve elektriğe geçiş yüzyılda gerçekleşirken, elektrik santralinden, atom piline geçiş için ise, sadece kırk yıl gerekmiştir.[2]

Bu hız, Sanayi Devrimi'nden günümüze doğru inanılmaz boyuttaki artışını sürdürmekte ve her geçen gün daha büyük bir ivme kazanmaktadır. 1950'lere gelindiğinde ise, elektronik, bilgisayar, telekominikasyon ve giderek internet tekniğinin gelişmesiyle birlikte, insanlık tarihinin en büyük, en hızlı ve evrensel dönüşüm sürecine adım atılmıştır. Bilindiği üzere bu dönem artık "postmodern çağ" olarak anılmaktadır. Bu dönüşümün farkı ve yeni olan yanının hem olağanüstü hızında hem de evrenselliğinde yattığına dikkat çeken tarihçi Hobsbawm da, 1950'lere denk düşen süreç için şu nitelendirmeyi yapıyor: "İnsanlık tarihinin en büyük ve dramatik, en hızlı ve evrensel dönüşümü ve değişimi yerkürenin büyük kısmı için hem ani hem de deprem gibi sarsıcı oldu. İnsanlığın yüzde sekseni için ortaçağ, 1950'lerde ansızın sona erdi."[3]

Ellili yıllardan sonraki sürecin gelişmelerini de göz önünde bulundurursak, teknolojinin artık dünyanın hangi coğrafyasında ortaya çıkarsa çıksın, olağanüstü kısa bir sürede yeryüzünün en ücra köşesine dek ulaştığını anlamak mümkündür. Böylece belli bir güce, devlete veya coğrafyaya neden üstülük sağlamadığı daha iyi anlaşılmaktadır. İşte uygarlığın tarihsel gelişim sürecinde belli evrelerde ve tıkanma dönemlerinde başat rol oynadığı bilinen coğrafya ve teknoloji olgularının, bu önemini yitirerek tali plana düşmüş olması, yeni bir uygarlıksal doğuş için temel rol oynayacak faktörün ne olabileceği konusunda stratejistler, tarihçiler ve siyaset bilimciler arasında hararetli bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Böyle bir arayış ve bu doğrultuda yapılan tartışmaların son derece doğal ve anlaşılır olduğunu da belirtmek gerekiyor.

Belirtilen çerçevede en çok bilinen, en fazla yankı yaratan ve hemen hemen her ülkeden kesimlerin katılımıyla dünyada en çok ses getiren tartışmalar, denilebilir ki Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" ile Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" adıyla bilinen tezleri etrafında yürütülen -lehte veya alehte- tartışmalar olmuştur. Ortaya atılan birbirinden farklı düşüncelerin çatışmasıyla adeta bir beyin fırtınası yaşanmıştır. Ve halen de devam etmektedir bu realite. Ancak ortaya çıkan sonuç şu ki; birbirinden farklı, en aykırı ve zıt fikirler öne sürenlerin dahi önemli bir kesiminin üzerinde hemfikir olduğu nokta, uygarlıksal gelişmenin yönünü tayin edecek temel faktör olarak **kültür** olgusunun öne çıktığı ve gelecek yıllara damgasını vuracağı noktasıdır.

Bu konuda Huntington, "Beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hâkim mücadele kaynağı *kültürel* olacak... Medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin muharebe hatlarını teşkil edecek,"[4] derken de; Avrupa Topluluğu Başkanı sıfatıyla Jacques Delors, " Gelecekteki çatışmalar iktisat ve ideolojiden ziyade *kültürel* faktörlerce ateşlenecektir,"[5] derken de; Fukuyama, "Bütün dünyada, uluslararsı düzeyde gittikçe belirginleşen yeni bir güç dağılımı hissedilecektir. Bu güç dağılımı artık birbirine çok yakın hale gelen politik modeller bazında değil, *kültür* bazında olacaktır,"[6] derken de aynı gerçeği ifade etmektedir.

Yine yukarıda anılan isimlerden çok ayrı ve farklı bir yerde duran, birçok konuda onlarla düşünceleri yüz seksen derece zıtlık gösteren siyasetbilimci Immanuel Wallerstein da; jeopolitiğin alt tabakası, bir anlamda zemini olarak jeokültürü işaret ederken ve *kültürün*, karşıt çıkarların muharebe alanı, kilit ideolojik mücadele alanı olduğunu söylerken, aynı gerçeğe parmak basmaktadır.[7]

Yeni bir uygarlıksal sentezin neden kültürel dayanaklara bağlı olarak gelişebileceği, kültürün neden temel faktör olarak öne çıktığı hususuna, kapsamlı bir çağ ve uygarlık çözümlemesi çerçevesinde ele alarak en net ve anlaşılır biçimiyle Öcalan'ın açıklık getirdiğine yine tanık olmaktayız.[8] Yeni bir uygarlıksal doğuş için -coğrafya ve teknolojinin yerine- temel rol oynayacak faktör olarak kültür olgusunun ön plana çıkması, aynı zamanda mevcut kapitalist uygarlığın anti-tezini doğuracak mekânın neden Ortadoğu coğrafyası olacağı sorusuna da yeterince açıklık getirmektedir. Çünkü Ortadoğu, Neolitik çağdan bu yana yaklaşık yirmi bin yıllık geçmişe dayanan köklü bir kültürel birikim ve kimliğe sahiptir. Görülüyor ki insanlığa yeniden bir çıkış yaptıracak olgu; Öcalan'ın meşe ağacına benzettiği, kökleri tarihin derinliklerinde bulunan ve her an yeniden yeşerme umudu olan bu zengin kültürel mirastır.

O halde şunu söylemek yanlış olmayacaktır: Bundan beş-altı bin yıl önce ilk kez Sümer'de uygarlığı doğuran kültür geleneği, insanlığın yeni bir arayış içinde bulunduğu çağımızın bu kaotik döneminde, uygarlık nehrinin kendine yeni bir mecra bulup yoluna devam etmesinde başat rol oynayacak aynı kültürdür.

Hiç kuşkusuz bu miras insanlığın evrensel ve ortak bir mirasıdır, çünkü tüm insanlığa şu veya bu şekilde mal olmuştur. Ama şu da bir gerçek ki bu kültürün yaratılmasında bölge halklarının, özellikle bölgenin kadim halklarından biri olan Kürt halkının çok daha ağırlıklı ve önemli bir payı bulunmaktadır. Her ne kadar bu halk tarih dışına itilmek istenmiş, 20.yüzyılda varlığı dahi tartışma konusu yapılmışsa da, bilimsel gerçeklik bize Ortadoğu kültür ve uygarlık tarihinde Kürtlerin ve Kürdistan ülkesinin kendine özgü bir konumu ve göz ardı edilemez bir ağırlığı olduğunu söylemektedir. İşte bu çalışmanın başlıca nedenlerinden biri, üstü küllendirilen bu realitenin üzerine küçük de olsa bir projektör tutabilmektir. Zira bu toplumun kendi öz kültürünü daha yakından tanıması, bu çağı ve içinde bulunduğumuz kaotik süreci daha köklü, kapsamlı anlama ve algılamasını sağlayacaktır. Bu kavrama düzeyi ve bu anlamdaki başarı derecesi, toplum olarak sürece müdahale yeteneğimize doğrudan etki eden bir faktördür.

II

Öte yandan, çağı doğru kavrayıp geleceğin rotasını yetkince belirleyebilmenin neredeyse olmazsa olmaz kabilindeki bir koşulu doğru bir tarih bilincine sahip olmaktır. Yeni, daha bilimsel, daha gerçekçi, egemenlerin mitolojisi olmaktan kurtarılmış ve aynı zamanda adaletli bir tarih anlayışına ve yaklaşım yöntemine ihtiyaç olduğunu düşünenlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle Kürt halkı gibi, çağın kendisi hakkındaki yargısı yok sayma ve inkâr olan, bütün tarihsel zenginlikleri yağma ve talan edilen bir halkın mensupları için bu ihtiyaç çok daha yakıcı bir zorunluluktur. Bu bağlamda, çokça biliniyor olsa da bir gerçekliği burada tekrar belirtmek yerinde olacaktır. Bir toplum kadar bir insanın da geleceğe olan ilgi ve ilgisizlik düzeyi, geçmişine duyduğu ilgi düzeyiyle orantılıdır. Diğer bir ifadeyle geleceğe ilişkin bir iddiası, hedefi veya amacı olanın geçmişe duyduğu ilgi düzeyi mutlaka yüksektir; yüksek olmak durumundadır. O halde yeni bir gelecek inşa etme iddiası herkesten daha güçlü olan devrimciler, herkesten daha fazla tarih bilincine sahip olmak zorundadır. Bu bilinç ve farkındalık, doğru pratik için de gerekli bir ilk adım niteliğindedir.

> İnsan için yaşamak demek... Bugününü geçmişinden damıtmak ve bugünüyle geleceğini kurmak demektir. Eskinin bilgisine en geniş şekilde ulaşmak bu yüzden geleceğe sağlıklı bir biçimde açılmanın temel koşulu oldu. İnsan hızla ve tutkuyla geçmişini araştırıyor. Rönesans, Ortaçağ'ın külleri arasından geçmişin değerlerine uzanmakla gerçekleşti. Yakın zamanlara kadar başlı başına bir Sümer kültürü sorunu olmamışsa, bu bizim eskiye ulaşmakta eksik kalmış olmamızdandır.[9]

Ortadoğu'nun bir rönesansa ihtiyacı olduğu yönünde yaygın kabul gören bir düşüncenin var olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu bölge halklarının kendi tarihlerinin kökeni konusunda yeterli bir bilince sahip olmaları gerektiği ve bu anlamda tarih bilincinin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Afşar Timuçin'in yaptığı şu bilinç tanımlaması, aynı gerçekliğin bir başka ifadesi oluyor: "Bilinç, üç boyutlu bir etkinlikte kendini ortaya koyar; geçmişi ve geleceği şimdide bütünleştirir, şimdi'den giderek geçmişi yeniden kurar ve geleceği tasarlar. Geçmişi kavramak geleceği kurmaktır, geleceği kurmak da geçmişi tasarlamaktır.[10]

Tarihin bir olaylar dizini veya olaylar bilimi olmaktan ötede, insanların yaşamlarını yaratmalarının bilimi olduğu söylenir. Ama kaç kişi böyle anlıyor tarihi? Tarih denilince, yakın ya da uzak geçmişlerde olmuş, bitmiş, yaşanmış ve deyim yerindeyse artık kapanmış bir sayfa gibi donuk ve ölü bir tabloyu aklına getiren ne kadar insan yaşıyor yeryüzünde? Bu konuda sanıldığından daha fazla çevrede ve geniş kesimlerde böyle yanılgılı bir tarih algılaması olduğunu söylemek olanaklıdır. Oysa böyle değildir; ölü değil, canlıdır tarih. Hem de Öcalan'ın deyimiyle "Yanlış yaklaşanlardan intikam alacak kadar canlıdır."

Tarihin canlı olduğu hususunda yukarıda belirtilenlere koşut görüşü, uluslararası bir saygınlığı bulunan ünlü tarihçi E.H. Carr da şu sözlerle dile getirmektedir:

> Tarihçinin üzerinde çalıştığı geçmiş, ölü bir geçmiş değildir, belli bir anlamda bugün hâlâ yaşayan bir geçmiştir... Geçmiş bizim için bugünün ışığında anlaşılabilir ve bugünü tümüyle geçmişin ışığında anlayabiliriz. İnsanın geçmiş toplumu anlamasını ve bugünün toplumuna daha çok egemen olmasını sağlamak tarihin çifte işlevidir.[11]

Böyle sağlam bir tarih bilinci ve yaklaşım yönteminin en somut örneğini Öcalan'ın savunmalarında ortaya koyduğu yöntemde, onun uygarlık tarihini beş-altı bin yıl önceki çıkış kaynağında ele alıp çözümleme tarzında görmekteyiz. Örneğin başta devlet olmak üzere Sümer'de başlayan sınıflı toplum uygarlığının ideolojik ve kurumsal alandaki tüm ilklerinin günümüzde halen nasıl aynı özünü koruduğu; bunların bugünkü gerçekliğini, işlevlerini anlamak için ilk çıkış kaynağına inmenin nasıl hayati bir önem arzettiğini bu yaklaşım yöntemi sayesinde ancak anlayabilmek mümkün olacaktır. Geçmişle günümüz arasındaki bu karşılıklı ve kesintisiz ilişki, tarihi donmuş ve ölü bir kalıp gibi değil, canlı bir olgu gibi ele almayı, algılamayı gerektiriyor.

Bu anlayışın hem bir gereği hem de doğal bir sonucu olarak kabul edilebilecek diğer bir husus da şudur: Tarih yorumu ve yazımına değişmez dogmalar gibi yaklaşılamaz, bilimsel yaklaşım mutlak ve kesin yargılardan uzak durmayı emreder. Kuşkusuz bu da, doğru bir tarih anlayışı ve bilinci için oldukça önem arz eden bir konudur. Çünkü bilim ve teknoloji geliştikçe, buna bağlı olarak arkeolojik çalışmalar ilerledikçe ve insanlık kendi tarihinin daha uzak derinliklerini görme ve aydınlatma olanağı buldukça, bu yeni veriler ışığında yapılacak tarih yazımı ve yorumunun değişeceği de pek tabiidir. Bu açıdan bakıldığında bir donmuşluk değil, daima bir canlılık ve değişkenlik söz konusudur.

Örneğin, çok değil bundan yüzyıl öncesine kadar insanlar Sümer diye bir olgunun nasıl bir şey olduğunu, niteliği şurda kalsın adını dahi bilmiyordu. Dolayısıyla tarih yazımları kısmen Mısır piramitlerine kadar uzansa da, genelde her şey Grek uygarlığıyla başlatılıyor ve her şey neredeyse ona mal ediliyor, "Yunan mucizesi" ile açıklanıyordu. Bu, aslında Avrupa merkezli bir tarih yazıcılığıydı ve tabii ki çarpık bir yaklaşımı ifade ediyordu ve sakattı. Her şeye rağmen yüzyıl öncesi dönem için böyle bir tarih yorumu bir yere kadar olağan ve makul görülebilirdi belki. Ancak daha sonra, 20. yüzyılın başlarında ve özellikle 1930'lu yıllara doğru gelindiğinde, Aşağı Mezopotamya'da dev gibi bir köleci uygarlık keşfedilmiştir. Pek çok somut kalıntılarıyla birlikte site devletlerinin gün yüzüne çıkışına tanık olmuştur insanlık. Yine yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve sonlarına doğru ise, yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalar sonucunda bu kez "AltınHilal" merkezli bir Yukarı Mezopotamya Neolitiği'nin keşfi söz konusudur. Bu durumda, gerçeklere ve bilime saygılı bir tarih anlayışı, artık uygarlığı Grek'le başlatan yorumların terk edilmesini gerektirmektedir. Bunu yapmamak, tarihe olduğu kadar gerçeğe ve bilime de sırtını dönmek demek olacağı gibi, insanlığın ve uygarlığın şimdi karşı karşıya bulunduğu güncel sorunlara çözüm arayışları önünde de engel teşkil edecek; ve sonuçta kaçınılmaz olarak çözümsüzlüğü derinleştirerek insanlığın acılarına acı katacaktır.

Aynı gerçeklik Kürt toplumu ve Kürt tarihi için de geçerlidir. Fakat Kürt Özgürlük Hareketi'nin ve önderliğinin burada örnek bir tavır sergilediğine tanık oluyoruz. Şöyle ki, Kürtlerin, Ortadoğu'nun kadim halklarından biri olduğu öteden beri bilinmekteydi. Ne var ki Kürt anaları ve atalarının Neolitik çağa damgasını vurarak uygarlığın gelişmesinde bu denli önemli ve ağırlıklı bir rol oynadığı pek de bilinmiyordu. Bu durum ancak son yıllardaki araştırmaların sonucunda elde edilen veri ve bulgular sayesinde anlaşılmış bulunmakta olup, her geçen gün bu tezin bilimselliğini daha güçlü kılacak bulgular gün yüzüne çıkmaya devam etmektedir. Böylelikle, Kürtlerin M.Ö. bin yılları civarında Kuzey Avrupa'dan ilk kez Ortadoğu'ya geldiği şeklindeki tarih tezi de son bulgular ışığında geçerliliğini yitirmiş bulunuyor. Bu tez Özgürlük Hareketi'nin 1970'li yıllardaki ilk manifestosunda da kabul gören ve onaylanan bir tez olarak yerini almıştır.[12] Ancak, Altın Hilal Neolitiği'nin keşfiyle birlikte yeni bulguların ortaya çıkması üzerine, Hareketin önderliği, bilime saygının ve bilim ahlakının gereğine uygun bir davranışla, aşılmış bulunan tarih tezinde ısrar etmeyip yeni bir tarih tezi formüle etmiştir.

Uygarlığın doğup gelişmesinde Kürt kültürünün önemine kuvvetli vurgu yapılan bu yeni tarih yaklaşımının özünü doğru anlamanın yolu da, söz konusu zengin kültür mirasını bilmekten ve tanımaktan geçiyor. Bunun için en başta devletçi, klasik tarih anlayışının aşılması, yeni bir bakış açısıyla ve yeni bir zihniyetle bakılması; özcesi yeni, daha gerçekçi, daha bilimsel ve daha adaletli bir tarih yaklaşımına ulaşılması gerekiyor.

Klasik tarih anlayışı derken anlatmaya çalıştığımız; tarihi salt devlet kurmaya indirgeyen, siyasi tarihle özdeşleştiren, düz çizgisel bir mantıkla ele alan yahut da "kesinlik", "zorunluluk" gibi yasa ve teori kalıpları içine hapseden anlayıştır. Anlaşılacağı üzere bu, Avrupa merkezci, modernist tarih yaklaşımıdır. Ve aynı zamanda klasik marksist tarih bakış açısının da ifadesidir. O halde öncelikle bu Avrupa merkezci modernist tarih yaklaşımı ile özünde bunların bir uzantısı niteliğindeki klasik marksist tarihçiliğin, özellikle de onun günümüzde kuantum ve kaos teorileri tarafından geçersiz hale getirilmiş bulunan kesinlik ve zorunluluk yasalarının aşılması gerekiyor. Nitekim Öcalan da savunmalarının muhtelif bölümlerinde yeni bir tarih yaklaşımının önemine vurgu yaparken, klasik marksist bakış açısının da içinde yer yer yanılgılar barındırdığını ortaya koymaktadır.

Kuşkusuz marksizmin yetersizliklerini eleştirirken, son yüz yılı aşkın zamanda eski çağ tarihine ait ne kadar çok yeni bilgi ve bulgular ortaya çıkarılmış olduğu ve bu anlamda ne çok yeni keşifler yapıldığı göz ardı edilmemelidir. Açık ki her fani gibi Marx ve Engels de, ancak yaşadıkları dönemin veri ve bulguları çerçevesinde yorum ve değerlendirme yapabilirlerdi, bu kaçınılmazdı. Onların yaşadığı çağda ise insanlık henüz Neolitik ve Sümer uygarlığından haberdar bile değildi. Dolayısıyla onlardan günümüz verileri ışığında ancak yapılabilecek yorum ve değerlendirmeler beklemek, bu olmadığı için de onları eleştirmek yahut suçlamak anlamlı değildir. Aksine, Marx ile Engels'in ilk çağ tarihine ilgi duydukları ve bu konuda yeni gelişmeleri yakından ve heyecanla izledikleri bilinmektedir.

Nitekim Lewis Henry Morgan'ın "Eski Toplum" adlı yapıtı 1877'de yayımlandığında, Engels kitap hakkındaki düşüncelerini "Darwin biyoloji için ne denli önemliyse, 'Eski Toplum' da toplumun oluşum kaynaklarını anlamak için o denli önemlidir," diye ifade etmiştir. Hatta Morgan'ın bu eseri Marx'ın da dikkatini çekmiş ve Marx, ölümünden kısa bir süre önce bu kitaptan notlar almıştır. Engels, 1883 yılında, Marx'ın ölümünden sonra, onun Eski Toplum'la ilgili aldığı notlara dayanarak Morgan'ın bu çalışmasını tanıtmayı, "Marx'a karşı ödenmesi gereken bir borç bildiğini," söylemiştir. Bu amaçla yaptığı çalışmalarının neticesinde bilinen o ünlü kitabı, "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" ortaya çıkmıştır; ilk basımı 1884 yılındadır.[13] Bu ilgiye rağmen veri ve bilgi azlığından kaynaklı değerlendirme yetersizliği bulunması doğal ve anlaşılırdır.

Fakat marksist tarih yaklaşımının bunun dışında zaafları, bakış ve ele alış tarzından kaynaklı yetmezlikleri ve en azından bugün için artık geçerliliğini yitirmiş yönleri de bulunmaktadır. Modernist tarih bakış açısını özünde pek aşmayan ve kimi noktalarda da Hegel'in tarih yorumuna yakın, onunla koşut bir özellik arz etmektedir. Örneğin, Hegel'de devlet her şeyin üstünde tutulur, tüm düzenin kilit taşını oluşturur. Ve Hegel'e göre tarih, "Karmaşık ve kaos içinde yaşayan insanların bilinçlenip yasalar oluşturmaları ve devlet kurmalarıyla başlamıştır."[14] Oysa Neolitik çağın doğal toplumu, kaos ve karmaşa bir yana, hem toplumsal hem de ekolojik anlamda devletli toplumdan daha mükemmel bir uyum içermektedir. Hegel'de ise, devletin bulunmadığı dönemlerde ne tarihten ne de düzenden bahsedilebilir.

Keza Hegel, "Tarihte yalnızca devlet kuran halkların dikkatimize değdiğini," söylerken, bir yönüyle ancak devlet kurmayı başaran halkların tarihte yer bulabileceği şeklindeki bir objektif modernist realiteye işaret etmekte, bu anlamda bir tespit yapmaktadır; ama bir yönüyle de "devletli halk" olmanın önemine vurgu yapmakta, devlet olgusunu ne denli önemsediğini ifade etmekte ve devletçi bir tarih anlayışının tipik örneğini sergilemektedir. Diğer bir deyimle tarih, sadece siyasal tarih kavramı çerçevesinde ele alınmış olmaktadır.

Benzer bir -zaaflı- yaklaşımı Marx'ta da görebilmek mümkündür. Marx'ın çokça bilinen bir tarih tanımı vardır; "Tarih sınıfların mücadelesidir," şeklindeki bu veciz formülasyon 1960'lı ve 1970'li dönem solcularının dillerinden pek düşürmekdikleri bir slogan gibiydi adeta. Bunun bir siyasal tarih tanımlaması olduğu açıktır; keza devletçi tarih anlayışının paralelinde bir ifade olduğu da bir o kadar açıktır.

Evet, tıpkı siyaset, devlet ve sınıf kavramları gibi siyasal tarih de -eskiden hep Grek uygarlığıyla birlikte ele alınsa da artık biliyoruz ki- Sümer'le başlıyor. Ama insalığın Sümer' den önce çok uzun bir serüveni, bu serüvenin bir parçası olarak yaşadığı binlerce yıllık bir Neolitik çağ ve bu çağda yarattığı çok zengin bir kültürel birikimi vardır. Bütün bunlar bir kalemde tarih dışına itilip yok sayılırsa, tarih, sınıf savaşımından ibaret sayılır ve böylece salt siyasi boyutuyla algılanırsa, o zaman "tarihin sonu" iddiasını ortaya atan malum liberalizm ideologlarının bu tezi doğrulanmış olmayacak mıdır? Liberalizmin zaferi adına tarihin sona erdiğini vaaz eden Fukuyama vb. gibi modernist düşüncenin çağdaş peygamberleriyle aynı safta yer almış olmayacak mıyız? Öyle ya, eğer bilim, teknolojinin evrimsel sürecin bir aşamasında sınıflaşmayı doğurduğu gibi, çağımızda ulaştığı düzeyle de giderek sınıfları ortadan kaldıracağını söylüyorsa, bu durumda tarihin de sonu gelmiş olmayacak mıdır?

Görüldüğü üzere Marx'ın yukarıdaki tarih tanımının kaçınılmaz olarak geleceği yer burasıdır. Oysa biliyoruz ki insanlık var oldukça tarih sona ermeyecek, uygarlık ırmağının akışı hiçbir zaman durmayacak, insanlık bundan önceki her bunalım dönemlerini aşarak bir çıkış bulup yoluna devam etmeyi başardığı gibi, günümüzde de derin bir krizde debelenmekte olan kapitalist uygarlığın anti-tezini yaratarak mutlaka bir çıkış yapacaktır. Ve bunu yaparken dayanacağı temel olgu kültürel miras olacağından, çağımızda tarihin kültürel boyutu daha da önem kazanacak ve belki de siyasal boyutun önüne bile geçebilecektir. Ve işte o zaman zihinler devletçiliğin esaretinden kurtulacak, "devletin varsa her şeysin, devletin yoksa hiçsin" zihniyetinin yerini, yepyeni ve hiç kuşku yok, çok daha insani bir zihniyetin ürünü olarak "devletsizim, öyleyse insanım" söylemi alacaktır.

O zaman tarih olacak mı, olacaksa nasıl olacak gibi sorular belki sorulabilir. Buna yanıtımız çok açık ve nettir: Evet, olacak hem de çok daha insani ve çok daha onurlu bir tarih olacak. Pierre Clastres'in dediği gibi, "Tarihi olan halkların tarihinin, sınıf mücadelelerinin tarihi olduğu söylenir. Tarihi olamayan halkların tarihinin de, aynı ölçüde geçerli bir yaklaşımla, devlete karşı mücadelelerinin tarihi olduğunu söyleyebiliriz."[15] Böyle bir tarih tanımı, öyle inanıyoruz ki herkesten önce Kürt halkının tarihini akla getirecektir. Biraz durup düşünüldüğünde denebilir ki evet Kürt tarihinin tanımı budur. Yani Kürt halkının tarihi, önemli oranda devlete karşı mücadelelerin tarihidir. Bu kısa hatırlatmadan sonra marksist tarih irdelemesine devam ediyoruz.

Sokrat, kurulu düzenin dogmalarına çomak sokma ve ezber bozucu fikirleri yüksek sesle dillendirip düzen sahiplerini çok rahatsız ve tedirgin eden özellikleriyle bilinir; tanıyanlar ve okuyup inceleyenler Öcalan'ın da böyle bir özelliği olduğunu bilirler. Marx ve Hegel'in diyalektiklerinin özünde farksız olduğunu öne süren Öcalan'ın bu ezber bozucu savının ezbere yatkın beyinleri irkilteceğini tahmin etmek zor değildir. İlk bakışta gerçekten yadırganacak gibi geliyor; hele hele kuşaklar boyu, marksist literatürden

"Hegel'in tepesi üzerinde duran diyalektiğinin Marx tarafından ayakları üzerine oturtulduğu" görüşünü amentü gibi okuyup kanıksamış bir ezbercinin bunu hemen anlaması da pek kolay değildir. Ama yakından bakıp biraz düşünüldüğünde son derece isabetli bir görüş olduğu rahatlıkla görülebilir.

Nesnel idealizmin en son ve en büyük düşünürü olarak kabul edilen Hegel, özellikle geliştirdiği diyalektik düşünce sistemi nedeniyle de, felsefede Alman idealizminin doruğu ve Marx öncesi en yetkin bütünsel bir felsefe sistemine ulaşan filozof olarak değerlendirilmektedir. Hegel'in diyalektik anlayışına göre, her şey harekettir, gelişmelerin yönünü madde ve olguların içindeki çelişki ve çatışmalar belirler. Ama ilk devinimle bu süreci başlatan bir *Mutlak Güç* (Absolut Geist) vardır diye ilave eden Hegel, bununla insan düşüncesinden bağımsız olarak var olan tanrısal bir olguya işaret ederek idealizme kaymış oluyor. Yani Hegel'in idealist diyalektiğinde çıkış noktası olarak maddenin kendisi, doğa, dış dünya esas alınmaz; tersine "Varlık", "Ruh", "Tin" biçiminde ifade edilen düşünceden (idea) yola çıkılır. Hegel diyalektiğinin baş aşağı durduğu söylemi de buradan kaynaklanır.

Hegel'in bu diyalektik idealizmini düzelterek ayakları üzerine oturttuğu söylenen Marx'ın diyalektik materyalizmi ise, tarihe ve topluma - klasik söylemle- "Tarihsel materyalizm" formülasyonuyla uygulanıyor. İşte marksizmin bu tarih ve toplum yorumunda; Aydınlanmacıların o bilinen "düz bir hatta sürekli ilerleyen tarih" düşüncesinin etkisiyle ve ona koşut biçimde geliştirilen ve adına "zorunluluk yasası" yahut "sürekli ilerleme yasası" denilen yasalardan hareketle, toplumsal evrimin zorunlu olarak köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist toplumlar biçiminde birbirini izleyeceği görüşü de, özünde Hegel'inkine benzer bir idealizmin ifadesi olmaktadır.

Pozitivist sosyolojinin determinist yorumlarının tersine, geleceğin verili olamayacağı, tarihin hiç de modernist kadercilerin keramet buyurduğu gibi kendinden emin ve kesin bir şekilde ileriye doğru gitmek zorunda olmadığı, yeni fizik bilimince artık kanıtlanmış bulunuyor. Nobel ödülü sahibi İlya Prigogine'nin de "Kesinliğin Sonu" adlı yapıtında ortaya koyduğu gibi, Newtoncı mekanikle ulaşılamayan gerçeklik, şimdi artık kuantum mekaniği, görelilik ve kaos kuramlarıyla aydınlatılabilmiştir.[16] Böylece kaostan neyin çıkacağını kestirmenin mümkün olmadığını artık biliyoruz; aynı şekilde zorunluluk yasasıyla ifade edilen modernist kaderciliğin bir masal olduğunu ve düz bir çizgide ilerlemeyi garanti eden bir tanrısal yasanın olamayacağını da biliyoruz.

Yeni fizik bilimi bunları söylerken, yaşamın kendisi de kendi o ironik dilinden aynı gerçeği haykırarak yüzümüze çarpıyor adeta. Marksizmin zorunluluk ve ilerleme yasaları gereği sosyalist toplumdan sonra sınıfsız komünist topluma geçileceği düşünce ve inancından hareketle, reel-sosyalist sistemin gücünün zirvesinde olduğu 1960'lı yıllarda, SBKP'nin Genel Sekreteri Brejnev, -herhalde sosyalist evrede bu kadar oyalandığımız yeter diye düşünmüş olacak ki- o günlerdeki bir demecinde, Sovyetler Birliği'nin sosyalizm aşamasını tamamlamak üzere olduğunu, çok yakın bir gelecekte komünizm aşamasına geçileceğini dünyaya müjdeliyordu. Kanımızca reel-sosyalist sistemin 1990'lı yıllarda karşılaştığı hazin son, bir yönüyle bu kaba materyalist tarih anlayışıyla bağlantılı olduğu kadar, bir yönüyle de yine Marx'ın, "somutu ancak yönteme hizmet ediyorsa görmek" yaklaşımıyla bağlantılıdır. Tarih ve topluma uyarlandığında, politikalara temel teşkil ettiğinde, bu yaklaşımın hangi sonuçlara yol açacağı ise, yine reel- sosyalizmin durumu ve yaşadıklarıyla sabittir.

Yirminci yüzyılın en ileri tarih ve toplum yorumu ve analizi olarak değerlendirilen -ki bunda haklılık payının çok olduğunu da teslim etmemiz gerekiyor- marksizmin durumunun bile böyle çağı ve toplumu tanımlamada yetersiz olduğu fark edildiğinde, yeni arayışlar ve yeni tarih yorumlarının gelişeceğini tahmin etmek zor değildir. Ve aslında böyle bir arayışın izlerini daha 20. yüzyılın başlarından itibaren görebilmekteyiz. Bu arayış neticesinde 21. yüzyıla girerken, ilkeleri daha da netleşen yepyeni bir tarih yaklaşımı ve yöntemi ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Özünde "gelişme düz bir çizgi halinde mi, yoksa helezonik ve inişli çıkışlı mı oluyor" sorusu etrafında yoğunlaşan tartışmalar yeni bir tarih bakış açısı doğurmuştur diyebiliriz. Adına Manuel De Landa'nın kitabına verdiği isimden esinlenerek "*Çizgisel Olmayan Tarih*" diyebileceğimiz bu yeni ve bize göre daha çözümleyici ve bilimsel tarih yaklaşımı, genelde giderek daha geniş çevreler tarafından kabul görmektedir. Dediğimiz gibi kökleri 1920'lerin Fransa'sında Marc Bloch ve Lucien Febvre tarafından geliştirilen ve sonraları **Annales Okulu*** olarak ünlenen yeni tarih hareketine kadar uzanır. Fakat bu akımın esas temsilcisi, kendisi de Febvre'nin bir öğrencisi olan ama sonradan ünü hocasını çok aşan Fernand Braudel'dir. "Total Tarih" olarak da kimi çevrelerce anılan bu tarih ekolünün çok temel ve önemli bazı özellikleri vardır. Ki bu ilkesel özelliklerini biz de önemli oranda benimsiyor ve paylaşıyoruz. Ayrıca bu çalışma boyunca esas alınan yaklaşım yöntemi olduğunu da belirtmekte yarar görüyoruz. Bu okulun temel özelliklerini birkaç noktada ve şöyle özetlemek olanaklıdır:

Her şeyden önce tarihi bir olaylar bilimi olmaktan öte, insanların yaşamının bilimi olarak görür ve kabul eder.[17] Egemen kral ve sultanların, kahramanların macera ve öykülerinin anlatımını tarih olarak sunan anlayışları red eder.

Bu yeni tarih akımı ile sosyalbilim (ki en eski sosyalbilim tarihtir) disiplinleri üzerinde, 1945 sonrasında etkisi oldukça bariz biçimde öne çıkan Braudel de, epizotik (hikâye anlatan) tarihi eleştiriyor, fakat aynı zamanda zaman dışı ebedi hakikat anlayışına da karşı çıkıyor ve bir "toplumsal zaman" tezini ortaya atıyordu.[18]

İkinci olarak, siyasal tarihin ve "devletli olma" ayrıcalığının egemenliğine karşıdır.[19] İnsanın milyonlarca yıl süren insanlaşma ve toplumsallaşma sürecinde, siyaset ve devlet olgusunun insan (ve toplum) yaşamına girişi, ancak bu uzun zamanın yüzde bir-iki gibi çok küçük bir dilimi olurken, sadece bu kısa dönemi tarih olarak ele

---

(*) **Annales Okulu:** Fransa'nın Strasburg Üniversitesi'nden iki profesörün (M.Bloch ve L.Febvre) önderliğinde, 1920'lerde oluşan yeni tarih hareketi. Adını, onların çıkardığı dergi olan "Annales d' historie economique et sociale"dan alan bu yeni tarih akımı, geleneksel tarihçileri kıyasıya eleştiriye tabi tuttu. Siyasal tarihin egemenliğine karşı çıkmakla ünlenen bu ekol, Annales Okulu olarak anılır oldu. Kurucularından M.Bloc, 1944'te Almanlarca kurşuna dizildi.

alıp, geriye kalan yüzde 98-99 gibi büyük kesimi tarih dışına itmeyi doğru bulmaz. Bu yeni tarih anlayışı savunucularının tutkusu siyasal tarih yerine, "daha geniş ve daha insani bir tarih", bütün insan etkinliklerini kapsayacak ve olayların anlatısından çok "yapıları" çözümlemekle uğraşacak bir tarihi geçirmekti. Annales ekolünün üçüncü önemli özelliği, kültür olgusuna gereken önemi vermektir. Uygarlık sürecinin kültürel birikimler sayesinde ilerleyip geliştiği, bu birikimlerin de insanlığın ortak mirası olduğu, tarih biliminin asıl konusunu teşkil etmesi gerektiği savunulmaktadır.

Yani tarihçinin ilgisinin siyasal tarihten sosyal ve kültürel tarihe doğru kayması gerektiğini söylemektedir. Kültür terimini de edilgin bir şey olarak düşünmekten çok etkin bir olgu diye düşünüp ele alan bir eğilim sahibi olmuşlardır.

Bununla bir anlamda bağlantılı dördüncü bir özelliği, ezilenlerin tarihinin göz ardı edilmesine karşı çıkması, "barbarların tarihini" sahiplenerek savunmasıdır. Bunun gereği ise Murray Bookchin tarafından şöyle ifade edilmektedir:

> Ezilenlerin tarihinin bir tarafa atılmasına izin vermemeliyiz; bu alternatifler tarihin çöp sepetine atılmak bir yana gün ışığını hiçbir zaman görmemiş yaratıcı düşüncelerin yanı sıra, gözle görülebilir kurumlar ve deneyimlerden oluşan bir hazine -gelecek için coşkuyla hayatta tutmaya çalışmamız gereken bir hazine- olarak görülmelidir.[20]

Beşinci özelliği, tarih yazımı konusunda getirdiği farklı yaklaşımıdır. Genelde Avrupa merkezci tarih bakış açısına karşı olduğu gibi, tarih yazımında da Avrupa merkezciliğe eleştirel yaklaşmaktadır. Her şeyi Avrupa uygarlığının ya bir ön hazırlığı ya da bir versiyonu gibi gören, özellikle Antik Çağ uygarlığı ve tarihini yok sayan, inkar eden veya Batı uygarlığının basit bir durağı gibi gören anlayışı ve bu doğrultudaki tarih yazımını kabul etmemekte, buna itiraz etmektedir.[21]

Hatta bunun da ötesinde belki son bir özellik olarak belirtilmesi gereken bir yönü, insan merkezciliği dahi terk etmeye doğru evrilen bir tarih anlayışını temsil etmesidir. Hep insanı merkeze alan bir bakış açısı ve tarih yazımı yerine insanların tarihleri dışındaki tarihleri de anlatılarına dâhil etme çabasını geliştirmek isteyen bir ekoldür.[22]

III

Tarihe yaklaşım ve yöntem konusunda yürütülmekte olan bu tartışmaların kendisi bile, bilimsel tarih anlayışının henüz emekleme aşamasında olduğu iddialarını doğrular niteliktedir. "Tarihin tarihini yeniden yazmakta büyük bir zorunluluk vardır," diyen Öcalan da, aslında bilimsellik adına Sümer rahiplerinden bile daha tehlikeli bir yaklaşımla yapılan çarpıtmalara, tarihin etik ve adaletten yoksun bir hale getirilmiş olmasına itiraz etmektedir. "Total Tarih" tanımlaması, tarihi bir bütün olarak ele almayı, bu bütün içerisinde her parçanın yeri ve önemini objektif olarak ortaya koymayı gerektirir. Tarihsel etik ve adalet bunu emreder. Ne yazık ki yazılı ve resmi tarihlerde bu nitelik pek görülmemekte, ezilenlerin tarihi ya küçümsenmekte, karalanmakta ya da yok sayılmaktadır; buna karşılık ezenlerin ve egemenlerinki ise, adeta göklere çıkarılmaktadır. "İlk çağın hanedan ağırlıklı, orta çağın din motifli ve yakın çağın da milliyet temelinde resmileştirilen tarih anlayışları, daha karmaşık olan toplum tarihini somut olarak yansıtmaktan uzaktır. Doğru bir tarih anlayışına ulaşmak açısından, etnik yapılı tarih sorunu çözüme kavuşturulmak durumundadır."[23]

Köleci uygarlıklar döneminde, gerek doğuş evresinde gerekse yayılma ve çöküş süreçlerinde Ortadoğu coğrafyasında birçok etnik kabile ve boyların, aşiret yapılarının muazzam bir mücadelesi ve köleci merkezi egemenlere karşı özgürlükçü direnişleri sözkonusudur. Fakat Aryen ve Semitik kökenli bu boyların, aslında uygarlığın gelişmesine de büyük katkıları olduğu bilinen bu direnişleri -İbrani istisnası hariç- resmi tarihlerde pek görülmez. Oysa bu etnik yapıların, özellikle Aryen boylarının hem uygarlığı sürekli besleyen ve yeri geldiğinde yönlendiren güçlü, zengin bir kültüre sahip olmaları, hem de köleci merkezi egemenlere karşı yürüttüğü özgürlükçü direnişlerinin sonraki orta ve yakın çağlarda ezilenlerin, 'barbar'ların direniş ve özgürlük hareketlerine ilk örnek teşkil etmesi açısından, etnik tarihlerinin bilinmesi son derece önemlidir. İliklerine değin devletçi zihniyete bulaşmış ve -Bookchin'in tabiriyle- kafası çağımızın geleneksel ilmi ile doldurulmuş bireyler için, devlet oluşumlarından çok önce var olan klanların, kabilelerin, aşiretlerin ve aşiret konfederasyonlarının özgürlükçü tarihlerinin bilinmesi ne kadar da gereklidir oysa. Dolayısıyla bu etnik ve de aynı zamanda etik tarih sorunu, sosyalbilimci ve tarihçilerin önünde çözülmeyi bekleyen bir sorundur.

Kürtlerin ataları olan Huri, Guti, Kasit, Mitanni, Urartu ve Med boyları özgülünde Neolitik ve sonrası çağın Kürt kültürü araştırmalarının bir yönüyle böylesine bir etik tarih sorunu olması bakımından da anlam taşıdığı inancındayız. Bu inanç böyle bir çalışmaya yönelmemizin diğer bir faktörü ve nedeni oluyor.

IV

Çalışma üç bölüm olarak planlanmıştır. Birinci bölümde "kültür nedir" sorusu temelinde kültürün tanımı, toplumsal yaşamdaki yeri ve önemi ele alınmıştır. Olguları doğru anlamak için ilk çıkış kaynağına inmek gerektiğini söylüyordu Marx. Öcalan da, başlangıcı doğru tanımlanmayan hiçbir olgu, doğru çözümlenemez diyor. Burdan hareketle kültürü ilk oluşma sürecinde, uygarlığın doğuş aşamasında ele almayı yeğledik. Ayrıca kültür kavramı, günümüzde de hukuksal, siyasal ve sosyal arenada üzerinde çok konuşulan, tartışılan hatta üzerinde politika üretilen bir nesne. Ve bu olgu üzerinde de çarpıtmalar ne yazık ki yaygınca yapılmaktadır. O nedenle yaratılan kafa karışıklığını gidermeye bir nebze de olsa katkı sunabileceği düşüncesiyle, kültürün bazı temel özelliklerine de yer vermeyi uygun gördük.

İkinci bölümde; uygarlık tarihinde Neolitik çağın önemi ve Kürt kültürünün yeri konu edilmiştir. İnsanın insanlaşma, toplumsallaşma sürecinde, yine uygarlığın doğuşu ve bugünkü seviyesine ulaşmasında ilk büyük adım, ilk büyük atılım ve devrimin Neolitik-Tarım ve Köy Devrimi olduğu, günümüzün artık tartışmasız bilimsel bir realitesidir. Hiç kuşkusuz tarihin bu görkemli adımına katkı sunan halklar ve topluluklar uygarlığın ilk mimarları olarak tarihteki yerlerini almalıdırlar. Bilim ahlakı ve objektifliği kadar, tarihsel etik ve adalet de bunu gerektirmektedir. Günümüzde, çağın neredeyse yok saydığı Kürt halkının, uygarlığın bu görkemli şafağında Neolitik çağa damgasını vuran bir halk olduğu ve bu halkın üzerinde yaşadığı coğrafyanın uygarlığa beşiklik ettiğini bilmek, resmi tarihlerin bin yıllardan beri karartmak için elden ne geliyorsa yaptığı bu gerçekliği gün yüzüne çıkartmak, heyecan verici bir duygu olduğu kadar, bir insanlık görevi ve bir borçtur aynı zamanda.

Son bölüm ise, mitoloji ve din konusuna ayrılmıştır. Bilim ve felsefe öncesi çağlarda, insanlık milyonlarca yıl düşüncesini mitoloji ve din motifleriyle ifade etmiştir. Aynı zamanda bu motifler bir ideoloji görevi de görerek toplumsallaşmanın en temel araçları olma misyonunu yüklenmiştir. Kültür ve uygarlığın evrimsel gelişim sürecinde de yine ilk kaynak olan Yukarı ve Aşağı Mezopotamya'dan diğer coğrafyalara ve uygarlıklara nasıl doğrudan etki ettiğini görmek ve izlemek, Kürdistan topraklarında ilk kez boy gösteren tanrıça ve tanrıların ve bunlara ait destanların, sonraki çağlarda yeryüzünü boydan boya nasıl dolaştığını fark etmek, açık ki bize ve elbette ki okuyucuya, Kürt anaları ve atalarının ve onların yarattığı kültürün, uygarlığın doğuşunda oynadığı başat rol hakkında daha fazla fikir verecektir.

NOTLAR
(Giriş)

1- Eric Hobsbawm; *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*; s. 666

2- T. Z. Tunaya; *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*; s. 5

3- E. Hobsbawm; *a.g.y*; s. 335

4- Samuel P. Huntington; *Medeniyetler Çatışması Mı*; s. 22

5- *a.g.y.*; s. 83

6- Francis Fukuyama; Frankfurter Algemeine'de yayımlanan "*Savaşların Geleceği*" makalesi.(Aktaran; Huntington; a.g.y; s. 207)

7- İmmanuel Wallerstein; *Jeopolitik ve Jeokültür*, s.222

8- Abdullah Öcalan; *Sümer Rahip Devletinden Demokratik Halk Cumhuriyetine Doğru; Cilt I*; s.342 ve devamı

9- Avşar Timuçin; *Düşünce Tarihi, Cilt II*; s. 5

10- *a.g.y*; s. 5

11- E. Hallet Carr; *Tarih Nedir?*; s. 66

12- *Kürdistan Devriminin Yolu*

13- Lewis Henry Morgan; *Eski Toplum*; (Çev: Ünsal Oskay'ın notundan)

14- Serol Teber (aktaran); *İlk Toplumların Değişimleri*; ss. 23-27

15- Pierre Clastres; *Devlete Karşı Toplum*

16- İlya Prigogine; *Kesinliğin Sonu.* (Newyork, 1997) (Aktaran, Wallerstein)

17- Avşar Timuçin; *Düşünce Tarihi II*; s.17

18- İmanuel Wallerstein; *Dünya Sistemleri Analizi*; s. 35

19- Peter Burke; *Tarih ve Toplumsal Kuram*; s. 15

20- Murray Bookchin; *Özgürlüğün Ekolojisi*; s. 69

21- I. Wallerstein; *Sosyal Bilimleri Açın*; s. 29

22- Manuel De Landa; *Çizgisel Olmayan Tarih*; s. 10

23- A. Öcalan; *Sümer Rahip Devletinden…I*; s. 45

BİRİNCİ BÖLÜM;

KÜLTÜR NEDİR? TOPLUMSAL YAŞAMDA KÜLTÜRÜN YERİ VE ÖNEMİ

İnsanlığın 20. yy'dan 21. yy'a girerken, toplumsal ve uygarlıksal bir bunalım yaşadığı ve bir arayış içinde olduğu hemen herkes tarafından kabul edilen bir gerçekliktir. Kaos süreci veya kaos aralığı olarak tanımlanan bir konjonktürde yaşıyoruz bugün. Belirsizlik kaotik süreçlerin en genel ve en belirgin özelliği olurken, böyle dönemler aynı zamanda uygarlıksal anlamda bir çatallaşma dönemi, bir yol ayrımı olmakta ve bir ikilemle karşı karşıya olmayı ifade etmektedir. Bu bir gelecek arayışıdır; insanlığın kendi geleceğini yeniden inşa etme çabası ve arayışıdır.Gelecek arayışı her zaman olduğu gibi, aynı zamanda bir geçmiş arayışıdır; insanlığın kendi köklerine, köklerinin mümkün olan en uzak derinliklerine doğru yaptığı bir arayıştır. Çünkü bütün canlılar gibi, insanlık ve uygarlık da ancak kendi kökleri üzerinde filizlenebilir ve ancak kendi kökleri üzerinde yeni bir yaşam inşa edebilir. Biyoloji alanındaki kök hücre keşfi de bu olguyu doğrular ve destekler nitelikteki yeni bir keşiftir.

Bir geçmiş, bir kimlik neden istenir? Bu soru tarih boyunca hep önemli olmuştur, günümüzde.de bu öneminden bir şey yitirmiş değildir. Hiç kuşkusuz bir geçmişe neden ihtiyaç duyulduğu sorusu tümüyle yerinde bir sorudur. Denilebilir ki insanlığın geleceğe ne kadar ihtiyacı varsa tarihe, geçmişe de o kadar ihtiyacı vardır. Tıpkı bir bina inşa edip yükseltirken, önce üzerinde temelini atacağımız bir zemine ihtiyacımız olduğu gibi.

Edward Said, "Geçmişin bugünkü kültürel tavırlar üzerindeki etkisi, geçmişin kendisinden daha önemlidir," diyor.[1] Bugünümüzü ve yarınımızı şekillendirirken geçmişe neden ihtiyaç duyulduğunun iyi bir ifadesidir bu söz.

> İnsan için yaşamak her şeyden önce ilerlemek demektir, bugününü geçmişinden damıtmak ve bugünüyle geleceğini kurmak demektir. Eskinin bilgisine en geniş çerçevede ulaşmak bu yüzden geleceğe sağlıklı bir biçimde ulaşmanın temel koşulu oldu. İnsan hızla ve tutkuyla geçmişini araştırıyor. Rönesans, Ortaçağın külleri arasından geçmişin değerlerine uzanmakla gerçekleşti.[2]

Peki, uzanılan geçmişin değerleri derken somut olarak anlamamız gereken nedir? Yahut tarihin derinliklerinde geleceğimizi belirlemede bize katkı sunacak, feyz alacağımız olgu ve en geniş çerçevede ulaşılması amaçlanan bilgi nedir? Kuşkusuz bu, kültürün kendisidir; toplumların kültürel deneyim ve birikim mirasının toplamıdır. Zaten insanlık tarihi, uygarlık tarihi her şeyden önce ve her şeyden daha çok kültür tarihidir. Bugün insanlığın içinde bulunduğu kaotik süreçten çıkış yapmasında, yaşadığı bunalımı aşmada kültür faktörü önemli hatta temel bir faktör olarak karşımıza çıkıyorsa boşuna değildir. Nedenleri vardır ve en başta gelen nedeni de bir güç kaynağı oluşudur. Bundan ötürü, dikkat edilirse kültürel alan genellikle hep bir mücadele ve çatışma alanı olmuştur.

Konuyu somutlaştırmak, daha anlaşılır kılmak için irdelemeyi devam ettirmekte yarar var. Unutmayalım ki kültür, tarihsel sürecin her aşamasında ve toplumsal yaşamın her alanında insanın kendisini ifadesidir; insanın kendini yaratma ve üretme biçimidir. Yani insan kendini nasıl üretiyorsa, bu üretme biçimi ve yolu onun kültürüdür. Tarihte kimi toplumlar örneğin tarımcı bir halk, balıkçı bir toplum olarak tanınırken, bir diğerinin talancılığıyla ün yapması, bu kendini üretme kültürüyle bağlantılı bir durumdur. Bu gerçeklik kültürün ideolojik, siyasal, sosyal boyutları ile toplumun egemen ve ezilen tabakaları açısından yarattığı farklılaşmayı da anlamamıza olanak sağlar. Bir emekçi ile bir haraminin farkını anlamak gibi.

Zira kültür belli bir topluluğun aynı zamanda sosyal ve siyasal kişiliğidir. Bu açıdan kaçınılmaz biçimde bir mücadele alanı haline gelmektedir. İşte yaşadığı kaos aralığında, insanlığın kendi geleceğini belirleme uğraşında, aynı anlama gelmek üzere uygarlık nehrinin hangi yönde yoluna devam edeceği, ne yöne evrileceği konusunda, esas belirleyici faktörün kültürel fay hatları üzerindeki mücadele olacağını savunan çevrelerin tezlerine temel teşkil eden gerçeklik de budur. Tarihte yaşanan onca kültür kıyımları, kıyım gibi acımasız kültür asimilasyonu örnekleri, kimi ezilen halkların ve savunmasız, zayıf toplulukların çoğu zaman bütün "uygar" geçinen dünyanın bakışları altında yerle bir edilen; yağmalanarak adeta tarihten silinen kültür varlıklarının içler acısı durumu, kültürün nasıl bir yoğun mücadele alanı olduğunun bariz kanıtlarıdır.

Aslında baskıcı rejim temsilcilerinin; faşist totaliter devletlerin egemen kesimlerinin kültür kavramına sıcak bakmaması, hatta genellikle düşmanlık beslemeleri, bu konu ile bağlantılı, buradan kaynağını alan bir durumdur. Çünkü kendi kültürel değerlerinin ve köklerinin farkındalığı bir sosyal, siyasal bilince, giderek mücadele gücüne dönüşeceğinden egemenlerin pek işine gelmeyeceği açıktır. "İnsanoğlunun geçmişte kurduğu kurum ve kültürlerin üzerine yaptığı araştırmalar ile köklerini bulmak için gösterdiği çabalar iktidar sahiplerini sürekli olarak korku içinde yaşatır."[3] Rejimlerin baskıcı karakteri arttıkça sergilediği kültür düşmanlığı da buna koşut bir artış göstermektedir. Nazi rejimi örneğinde bu olguya dikkat çeken Wallerstein şu ilginç saptamayı yapıyor: "Nazi liderleri 'Ne zaman kültür kelimesini duysam, tabancamı arıyorum,' demişlerdi. Hâlâ tabancası olanlar ve bu şekilde davrananlar var."[4]

Bu "eli tabancalı anlayışlar" ne yazık ki sadece kapitalist ve faşist rejimlerde ortaya çıkmıyor; kapitalizmin bir versiyonu ve kapitalist sistemin ömrünü uzatmasına yarayan bir "mezhep" işlevi gördüğü artık anlaşılmış bulunan reel sosyalist sistemde de benzer tutumlar sergilenmiştir. Aslında kültür düşmanlığı, farklı kültürlere karşı aşırı tahammülsüzlük, giderek farklı olanı yok sayma, görmezlikten gelme, hatta inkâr ve imha etme temayül ve uygulamaları, *tarihi kendinden başlatanların* müzmin ve ortak bir hastalığı gibidir. İster din, ister kapitalizm, ister sosyalizm adına yapılsın hastalık hep aynı hastalıktır. Örneğin, Ekim Devrimi döneminin

Rusyasında, proletarya söyleminin göklere çıkarıldığı, sınıf her şeydir anlayışıyla proletarya adına olan her şeyin kutsallık derecesinde yüceltildiği, proletarya adına ne yapılırsa mübah sayıldığı dönemlerde, kimi Rus aydını, proletarya kültürcülüğüne soyunarak yeni bir kültür akımı başlatmıştır. Adına kısaca "Proletkült" denilen bu akım mensupları, o tarihi kendinden başlatanlara özgü tipik hastalığın belirtilerini göstererek, bu kez "her şey proletarya ile başlar" zihniyetinden hareketle, geçmişin kültür mirasını tanımıyor, reddediyor, hatta büyük klasikleri dahi "gereksiz, zararlı" bulduklarını açık açık söyleyebiliyorlardı. Bu anlayış, dönemin şairlerinden Krilof 'un bir şiirine şöyle yansıyabiliyordu:

Yakacağız yarın uğruna Rafael'in eserlerini
Müzeleri yakıp çiğneyeceğiz sanat çiçeklerini!

Bu yakıp çiğneme kültürünün kendi hararetli savunucularına ne kadar hayır getirdiği, insanlığı geleceğe taşımak bir yana o sistemin kendisini ne kadar yaşatabildiği ortadadır. Dolayısıyla yararsızlığını çok fazla tartışma gereği de kalmamıştır.

Tarihte örnekleri bolca görülen bu tür kültür karşıtlığı, inkârı hatta asimilasyonu ve kıyımını, en çok maruz kaldığı için belki de en iyi anlayabilicek topluluklardan birisi hiç kuşkusuz Kürt halkıdır. Tarihte Kürt kültürü kadar kıyıma uğratılan, inkâra maruz kalan, yağma ve talan edilen kültür örneklerine nadiren rastlanabilir. Ve bu uygulamalar günümüzde de devam etmektedir. 21. yüzyıla girerken, kaotik süreci kendi lehine çevirmeyi amaçlayan güçlerin kültür alanında üstünlük sağlamak için nasıl yoğun bir mücadele verdikleri ortadadır. Bu amaçla hasımları tarafından Kürt kültürel değerlerine yöneltilen saldırı ve tehlikenin büyüklüğünü görememek gaflet ya da körlük olacaktır. Dolayısıyla Kürt halkı için konunun önemi, kendi kültürel varlığına sahip çıkma, kültür mirasını ve değerlerini tanımanın yaşamsal bir anlam ifade ettiği unutulmamalıdır.

İçinde bulunduğumuz kaotik süreçte tarihe yön verme mücadelesi, egemenler ve ezilenler arasında bütün yoğunluğuyla devam etmektedir. Kaos kuramının *belirsizlik ilkesi*, fizikte olduğu gibi toplumsal alanda da ezberlerin bozulmasına ve kimi kafa karışıklıklarına yok açmıştır. "Kaosun başladığı noktada klasik bilim durur,"[5] belirlemesi, doğa bilimleri için olduğu kadar toplum bilimi için de geçerli bir olgudur. *Rölativite* (izafiyet) teorisi, mutlak uzay ve zamana dair Newtoncı yanılgıya son verdiği gibi, *kuantum teorisi* de denetlenebilir bir ölçüm sürecine dair Newtoncı rüyaya son vermiştir.[6] Örneğin Newton kanunlarına göre, Kuzey Amerika kıtasından atılan bir füze ile Pasifik Okyanusu'ndan atılan bir füzeyi Hint Okyanusu üzerinde 15 bin metre yükseklikte 30 dakika sonra çarpıştıran teknoloji ve bilim, rüzgârın etkisiyle dalından kopan bir ağaç yaprağının belli bir süre sonra nerede olacağını ve tam olarak nereye düşeceğini hesaplamakta aciz kalmaktadır.

İşte bu hesaba gelmeyen olaylar demek olan *kaos teorisi* de, rölativite ve kuantumun fizik alanında yıktığı rüyalar gibi, Laplace'ın determinist yaklaşım çerçevesindeki "olguların önceden bilinebileceği" hakkındaki fantezisine son vermektedir. Ve buna bağlı olarak, toplumsal alanda ve tarih başta olmak üzere sosyal bilimlerde, Marx tarafından da benimsenen, kendisinden sonra marksistler tarafından adeta iman edilen bir mutlak hakikat gibi savunulan tarihsel determinist "ilerleme" ve "zorunluluk" yasaları artık tahtlarından indirilmiş bulunmaktadır.

Girişte dikkat çektiğimiz bu noktayı burada tekrar hatırlatmamız, konuyla ilgili yönünden ötürüdür. Şöyle bir tartışmaya yol açmaktadır; deniliyor ki madem toplumsal süreç belirsizdir, gelişmelerin ileriye mi geriye mi, ne yönde olacağını kestirmek mümkün değildir, her şey bir anlamda tesadüfe ve şansa kalmıştır, o halde devrimci bir mücadelenin de gereği ve anlamı kalmamıştır. Hayatın akışına kendimizi terk etmek en doğrusudur. Kuşkusuz bu büyük bir yanılgıdır ve gerçeklik bunun tam tersidir. Aktif mücadele ve çabanın gereksiz olduğu şurada kalsın, kaotik süreçler hem mücadelenin en gerekli olduğu, hem de küçük çaba ve müdahalelerin dahi umulmadık büyük sonuçlara yol açabileceği süreçlerdir. Çünkü kaos dönemlerinin bir özelliği de, "Girdilerdeki küçük küçük farkların çıktılarda yerini hızla, akıl almayacak büyüklükteki farklara bırakabilmesidir."[7] **Kelebek etkisi** olarak adlandırılan bu olgunun, örneğin, havada nasıl bir etki yaratacağı konusunda o yaygınca bilinen "Bugün Pekin'de kanatlarını çırpan bir kelebeğin havada oluşturduğu dalgaların gelecek ay New York'ta fırtınaya dönüşmesi," ifadesi ile dile getirilmektedir. Bunun toplumsal alandaki ilginç bir benzetmesi, halk ağzında şu söylemle dillendirilir:

Bir mıh bir nal kurtarır,
Bir nal bir at kurtarır,
Bir at bir er kurtarır,
Bir er bir cenk kurtarır,
Bir cenk bir vatan kurtarır.[8]

Görüldüğü gibi kaotik sürecin bu özelliği, doğada olduğu kadar sosyal, siyasal mücadele alanında da geçerlidir. Madem ki her şey şansa ve tesadüflere bağlıdır o zaman mücadeleye ne gerek var deyip kaderci bir tutum savunanlara, "Talih, ancak ona sahip çıkanların güzüne gülecektir," diye yanıt veren Wallerstein, günümüzde mevcut kapitalist sistemin bir çatallaşma evresine girdiği tespitini yaparak, devrimci çaba ve çalışmanın önemini şu cümlelerle ifade ediyor:

> Çatallaşma süresi ileri doğru gitmektedir. Sonuçları tahmin edilebilir değildir. Bu, beşeri karar vermenin kuşatıcılığı dışında oldukları anlamına gelmez. Tam aksine, belirlenmiş neticelerin kısıtları çatallaşma durumlarında kaldırıldığından, girdideki küçük değişimler bile büyük çıktı değişmeleri yaratabilir. Bunu gündelik dile çevirecek olursak; kolektif olarak yapacağımız şeylerin gerçekte işe yarayabileceği zaman gelip çatmıştır. Süreç stokastiktir ve doğrusal olmadığından, ortada gerçek tarihsel seçenekler vardır.[9]

Demek ki kaotik süreçler mücadelesizliğin ve ataletin değil, tam aksine en yoğun mücadele ve aktivitenin sergilenmesi, kolektif çabanın yükseltilmesi gereken dönemdir. Bu mücadelede güçlüler cephesinde yer alan iktidar sahipleri egemenler, her zamanki gibi kültürün kendi ellerinde bir silah olmasını arzu etmektedirler. Böylece kültürel alanı daima gözettiklerini, asla ihmal etmediklerini de tekrar göstermiş olmaktadırlar. Hem de başkalarına ait olan ve gaspettikleri kültürleri kendi asıl sahiplerine karşı bir kılıç gibi kullanmak istemektedirler. Bu durumda zayıflara ve ezilenlere düşen, bu gaspçılar karşısında çaresizce boyun eğmek veya onlara, yaptıklarına seyirci kalmak değil; direnerek, kendi öz kültürlerine sahip çıkmak suretiyle onu gerektiğinde iki ağızlı bir kılıca çevirip gaspçı egemenlere yöneltmek, başlangıçta çok eşitsiz de olsa bu muharebede onurlu yerini almaktır. İnsana yaraşır bir gelecek inşası da ancak böyle bir savaşım sonucunda mümkün olabilir.

Şimdi, insanlığın bu mücadele ve arayışında temel bir faktör olduğu anlaşılan, bu denli önemli ve kilit bir kavram durumuna gelen kültür nosyonunun ne olduğu konusuna biraz yakından bakalım.

Günlük dilde en sık kullanılan sözcüklerden biridir kültür. Aynı şekilde tarihsel süreç içerisinde vazgeçilmez bir yer edinmiş bulunan temel bir kavramdır. Bu konuda araştırma yapan bilim insanlarının kültür kavramının 164 değişik tanımına rastladıkları belirtilmektedir. Bu özelliğinden dolayı olmalı ki Raymond Williams, "Kültür, insan dilinin en karmaşık birkaç sözcüğünden biridir,"[10] der. Benzer bir görüş de Burke tarafından "Kültür, can sıkacak kadar tanımları olan bir kavramdır," sözleriyle ifade edilmiştir.[11] Günümüzün yaşayan en tanınmış siyaset bilimcilerinden biri olan Wallerstein da, "Kültür... bizatihi tanımı bile bir muharebe alanıdır,"[12] diyerek, benzer bir yaklaşımla olgunun tanımlanmasındaki güçlüğe dikkat çekmektedir.

Kuşkusuz bu denli çok ve birbirinden farklı tanımlarının yapılmış olması, sözcüğün çok geniş anlamlarda ve çok değişik alanlarda kullanıldığının bir sonucudur. İçeriği bu kadar zengin, kapsamı bu denli geniş bir kavramın, herkesin üzerinde anlaşabileceği tek bir tanımını yapmak elbetteki kolay değildir. Marx'ın, "Kültür, doğanın yarattıklarına karşılık, insanoğlunun yarattığı her şeydir," tarzındaki tanımı bile tek başına sözcüğün içerik olarak nasıl sınırsız bir genişlikte olduğunu anlamamızı sağlamaya yetecektir.

Bu durumun bilincinde olarak, ama yine de konumuzla ilgili en azından bazı yakın tanımları hatırlatma gereğini de göz önünde bulundurarak, öncelikle kültür sözcüğünün etimolojik kökeninden yola çıkmanın yöntem açısından yararlı olacağı kanısındayız.

Sözcük etimolojik olarak Latince kökenli *colere* kelimesinden gelmektedir. Toprağı sürmek, işlemek anlamı taşıyan bu kök, *cultivate* (ekip-biçme, yetiştirme, geliştirme) ile *agriculture* (tarım) gibi sözcüklerde de görülmektedir. Tarımsal kökenli olması dikkat çekicidir. Ayrıca *culture* kelimesi en başından beri kendiliğinden değil de, insan iradesi sonucunda büyümekte olan bir şeyi ifade etmektedir.[13]

Kürtçede de benzer bir kökenden ve yaklaşımdan hareketle "kültür"ün karşılığı olarak "**çand**" veya "**çandinî**" sözcüklerinin kullanıldığını görmekteyiz ki bunun da yine tarımla, ekip-biçmeyle, yani üretimle bağlantılı olduğu dikkate değerdir. Keza Türkçe dilinde dilin sadeleştirilmesi çerçevesinde çalışma yapan dil kurumu, kültür kelimesinin öztürkçe karşılığı olarak "**ekin**" sözcüğünü belirlerken de aynı kaynaktan yola çıkmıştır. Bu etimolojik realite, aslında kültür olgusunun tarım devrimi ve tarımsal üretim faaliyetiyle ilişkisini ortaya koymakta, Neolitik dönemin daha başka pek çok olgu gibi kültürün de doğurucusu olduğuna işaret etmektedir.

Kültür kelimesinin kullanımında antropologların atfettiği anlam ile halk dilindeki kullanım şekli farklılık arz etmektedir. İlkinde kültür bütün bir halkın, toplumun malı olarak görülürken, ikincisinde daha çok sanatla bağlantılı ve günlük hayattaki davranışlarla alakalı, sadece toplumun belli bir kesiminin etkinliği olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla kültürün günlük dilde kullanımı genellikle dar anlamda bir kullanımdır. Örneğin, kültürlü olmak denilince, çoğunlukla belli bir bilgi birikimine sahip, biraz da entelektüel özellikleri olan, görgülü, incelikli olmak anlaşılır. Yine kültürlü kişi, uygarlığın nimetlerinden bilinçli olarak yararlanmasını bilen, eğitimli kişidir denilir. Elbette ki bilgi ve görgüyü de içeriyor kültür, ama kapsamı bunlarla sınırlı değildir.

Öte yandan konu uzmanlarının ekserisi gibi Wallerstein'ın da işaret ettiği üzere, "uzun vadeli diğer bir semantik* sorun da var: Kültür ve medeniyet terimleri arasındaki ilişki... Bazı kullanımlarda bu ikisi aşağı yukarı eş anlamlıdır."[14] Gerçekten de kültür sözcüğü çoğu yerde ve uzun süre uygarlık (medeniyet, civilisation) terimleriyle eş anlamda kullanılmıştır; halen de sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılan sözcüklerdir. Öyle ki sıradan kimselerin kullanımının ötesinde, pek çok bilimsel yazı ve araştırmalarda bile kültür ve uygarlık sözcüklerinin rahatlıkla biri diğerinin karşılığı olarak kullanıldığı görülmektedir. 18. yüzyıla kadar çoğunlukla böyle yakın ve birbirinin yerine kullanılan terimler olurken, bu yüzyılda Aydınlanma felsefesi ile birlikte kavramların kullanımında belli bir ayrışmaya gidildiğini görmekteyiz. Buna göre kültür kavramı, inançları ve dini de içerirken; uygarlık sözcüğü, Aydınlanma düşüncesi paralelinde yalnızca din dışı ilerlemeyi ifade eder olmuştur. 18. yüzyılın sonlarına doğru iki kavram arasında farklılığın giderek arttığı, açının sürekli genişlediği ve hatta zamanla bir karşıtlık durumu ortaya çıktığı görülmektedir. Bu ayrışmada kültüre olumlu, uygarlığa ise negatif ve olumsuz anlamlar yükleyen görüşler belirmeye başlar. Fransa'da Jean Jacques Rousseau gibi düşünürler, uygarlığın yüzeyselleşme, doğal durumdan uzaklaşarak yapaylaşma demek olduğunu söylerler. İlk kez bu dönemde Rousseau gibi düşünürler tarafından uygarlık olgusuna böyle negatif bir anlam atfetme eğilimi, sonraki çağlarda gelişip derinleşerek devam etmiştir.

---

* **Semantik:** Mana ile ilgili; anlam bilim, anlam bilgisi.

Tam olmasa bile buna yakın bir bakış açıcını marksizmin "yabancılaşma" teorisinde de görebilmek mümkündür. İnsanlığın doğal toplumdan hiyerarşik devletçi topluma geçişi Sümer köleci uygarlığıyla birlikte gerçekleşen kentleşme ve şehir devrimi sürecine tekabül eder. Zaten kelime anlamı şehirleşmek, şehir hayatını benimsemek olan "medeniyet"in başlangıcı olarak tarihin bu noktası kabul edilmektedir.* Devlet başta olmak üzere köleci Sümer uygarlığının yarattığı pek çok kurum ve yine bizatihi insanın köleleştirilmesi başta olmak üzere gerçekleştirdiği pek çok uygulama, insanın özgürlükçü doğasına aykırı ve özüne yabancıdır. İşte marksizmdeki yabancılaşma tanımı, insanın bu özünden uzaklaşma durumunun ifadesidir.

Bu süreci değerlendirirken, Sümer rahiplerince yaratılan bu kurumları kastederek, "Toplum için hem fazlalık, hem eksiklik gereksizdir," diyen Öcalan, uygarlığın bu negatif yönüne ve yabancılaşma olgusuna şu sözlerle parmak basmaktadır:

---

* Arapça'da "şehir" demek olan "Medine" kelimesinden *türetilen medeniyet*, Batı dillerindeki "civilisation"a karşılık olmak üzere 19. yy'dan itibaren Türkçe dilinde kullanılmaktadır. (Sosyal Bilimler Ansiklopedisi)

> Her ne kadar uygarlaşmanın diğer bir adı medeniyet (Arapça şehir düzeni) ise de, yol açtığı temel sorunlar açısından şehir ve şehircilik, uygarlığı en çok tehdit eden düzen yaşamının, ama aynı zamanda toplumun da temel kaynağı durumundadır. Uygarlığın adı ve sembolü olduğu kadar, temelini çürüten kaynağıdır da....
> Güçlü bir hastalık kaynağı haline gelmiş bulunması yüksek bir ihtimaldir. Sadece çevre kirlenmesi olarak değil, tüm doğal akışa ters yaşam biçimleri, şehirleşmeyle bağlantılı ele alınmalıdır.[15]

Benzer bir görüş, A. Timuçin tarafından da şöyle dile getirilmektedir:

> ... İnsan yüzyıllar boyu toplumsal yaşamını geliştirmek, böylece dünyaya biraz daha egemen olabilmek savaşımını verdi. (...) Bu koşu içinde kendi kendini ezen, hatta kendi kendini yiyen ilk tür olarak göründü o. Uygarlaşmaya başladığı anda, o daha yeni oluşturmakta olduğu toplumsal yapı içinde ayrımlar geliştirmeye başladı. İnsanın insanı ezmeye yönelmesiydi bu, Hobbes'a 'insan insanın kurdudur' dedirten şeydi.[16]

Takip eden çağlarda, özellikle sanayileşmenin de etkisiyle vahşi kapitalizmin, sömürgeciliğin, kentleşme ve sömürünün insan doğası üzerindeki yıkıcı etkileri arttıkça, uygarlığın bu negatif yönüne daha çok vurgu yapıldığına tanık olunmaktadır. Bu bakış açısının kimi yerde tam bir karşıtlık anlamı içeren "medeniyet denilen tek dişi kalmış canavar" söylemine kadar ulaştığı da bilinmektedir.

Bir kesimin bakış açısı bu yönlü olurken, Rousseau ve onun gibi düşünenlerin aksine, uygarlığı barbarlığın karşıtlığı olarak gören, kavramı bu anlamda kullanan düşünürler de vardır. Uygarlık terimine bu şekilde olumlu, pozitif ve yüceltici bir anlam yükleyerek kullananlar yine Aydınlanma filozoflarıdır. İlk önce yine

18. yüzyılın ortalarında, iki önemli Aydınlanma düşünürü olan Fransız Mirabeau ve İngiliz Adam Ferguson'ın eserlerinde kullanıldığı görülmektedir.

Kültür ve uygarlık terimleri, kimi zaman birbirlerine rakip, bazen farklı, bazen karşıt görülmüşse de, genellikle koşut, eşanlamlı, birbirine yakın kavramlar olarak kullanılagelmiş ve böyle ele alınmıştır. Braudel'e göre de, kültür ve uygarlık kelimeleri "*durumların çoğu itibariyle*" birbirinin yerine kullanılabilir. "Kültür, insanlık tarihinin ihtiyar çobanıdır," der Braudel.[17]

Kültürle oldukça yakın bir kavram da eğitimdir. Belli bir çağın, toplumun veya bireyin kültür düzeyine bakılmak istendiğinde, en başta o çağın, toplumun veya bireyin eğitim durumuna bakılarak bir yargıda bulunulabilir. Eğitime ne kadar önem vermiş ve bu alanda ne denli başarılı olmuşsa, kültürel düzeyde de o ölçüde gelişkin olduğu söylenir. Yine örneğin bir kişinin genel kültür düzeyinden söz edildiğinde, aslında onun ne kadar eğitimli, bilgili ve görgülü olduğu akla gelmektedir. Hatta günlük dilde sıkça kullandığımız "kültür-fizik" deyimi bile, bir eğitim çağrışımı uyandırmakta; beden eğitimi, yani bedenin eğitilmesi, geliştirilmesi anlamına gelmektedir.

Kültür nosyonuyla yakın akrabalığı olan diğer bir alan da hiç şüphesiz estetik ve sanat alanıdır. Kültür ve sanatın birbirlerine çok yakınlaştığı, kimileyin özdeşleştikleri yerler vardır. Sanat yapıtları aynı zamanda ait olduğu toplumun kültür ürünleridir. Sanatın da kültürün de kaynağı toplumdur. Ve her iki alanda üretilen eserler bir toplumun, bir halkın veya ulusun malı olsa da, sonuçta tüm insanlığın ortak değerleridir. Yine hem kültürle hem sanatla alakalı her şey, yaşamla ilgilidir. Diğer bir deyimle insan yaşamı dışında bir kültür veya sanat olgusu tasavvur etmek olanaksızdır. Yani doğada sanat gibi kültür de yoktur. Bulunan şeyler değildir kültür ve sanat; ikisi de yapılan, yaratılan üretilen şeylerdir; son tahlilde bir eylemdir. Bu yakınlıktan olmalı ki dikkat edilirse halk dilinde de kültür ve sanat sözcükleri çoğu zaman birlikte ve yan yana kullanılmakta yahut biri dillendirildiğinde hemen ötekini çağrıştırmaktadır.

Ayrıca bir toplumun ve ulusun kültürel seviyesi, -başka etkenlerin yanında- bir de estetik ve sanat alanında yarattığı ürünlerle ölçülmektedir. Edebiyattan mimarlığa; resim ve heykelden müzik, opera ve baleye; sinema-tiyatrodan medya dünyasına kadar kaydedilen her gelişme, sözkonusu halkın veya ulusun hem bir değeri hem de kültürel düzeyinin bir göstergesi olarak kabul edilir. Öyle ki, birçok halk veya ulus, bazen çeşitli sanat dallarında yetiştirdiği dehalarıyla özdeşleşmiş gibidir. Sözgelimi, Rus derken akla ilk gelen isimlerin başında Tolstoy, Dostoyevski vb. adlar gelir. Bunun gibi İngiliz derken Dickensler, Shakespeareler; Alman derken Bethovenler, Goetheler; Fransız derken Victor Hugolar, Balzaclar, Zolalar; İtalyan derken Danteler, Leonardo da Vinciler; ve tabii ki Kürt derken Ahmedê Xanîler, Feqiyê Teyranlar akla gelmektedir. Toplumlarıyla adeta özdeşleşen bu sanat dehası kişiliklerin, mensup oldukları uluslara nasıl bir saygınlık kazandırdıkları bilinmektedir.

Dikkat edilirse, baştan beri kültür kavramının içeriğini tartışmaya ve anlamaya çalışırken dört temel kavram yahut alan ön plana çıkıyor: **Üretim, uygarlık, eğitim** ve **sanat**... Bu kavramlardan her birinin kapsadığı muhtevanın genişliği, enginliği göz önüne getirilirse, kültür sözcülüğünün ne denli geniş kapsamlı, anlam yüklü, zengin bir kavram olduğu rahatlıkla görülebilecektir. Dolayısıyla insanlık için neden bu denli önem arzettiği, toplumsal hayatta neden o kadar yaşamsal bir yer işgal ettiği ve özellikle uygarlık tarihinin kritik dönemeçlerinde niçin öne çıktığı daha iyi anlaşılacaktır. Muhtevasının son derece zengin, sınırlarının geniş olması, kültürü tanımlama işini biraz zorlaştırdığını kabul etsek de, kavramın muğlak ve belirsiz olduğu anlamına gelmez bu. Yukarıda adı geçen dört temel kavram, zaten kültürün esas olarak neleri içerdiğini aşağı-yukarı işaret ediyor, sınırları konusunda belli bir fikir veriyor. Kullanılan alanlara göre biraz daha somutlaştırmaya çalışırsak;

Bir: Bilimsel alanda kültür, uygarlık demektir. Örneğin Çin kültürü, Fransız kültürü, Kürt kültürü, Batı veya İslam kültürü derken anlaşılan budur.

İki: Beşeri alanda ve günlük dilde kültür, eğitim demektir. Genel kültür, hukuk kültürü, tıp kültürü gibi.

Üç: Estetik alanda kültür, sanat demektir. Gotik, barok, rönesans; ya da romantik, modern sanat veya kültür gibi.

Dört: Maddi ve teknolojik alanda kültür, üretim demektir. Avcılık, tarım, sanayi kültürü gibi.[18]

Genel çerçevesi bu şekilde belirlendikten sonra artık kavramın somut tanımı üzerine de bir şeyler söylemenin zamanıdır. Başta da belirtildiği gibi, kültürün en sınırlı ve dar içeriğinden tutalım en geniş boyutlu anlamlarına kadar çok sayıda tanımı yapılmıştır. Fakat biz burada yukarıdaki çerçeveyi gözeterek ve daha ziyade konumuzu ilgilendiren anlamıyla, yani uygarlığın doğuş ve gelişme aşamalarındaki rolü bağlamında veya buna yakın yapılan tanımlara bakacağız. Ansiklopedik bir tanıma göre;

> **Kültür:** İnsan türüne özgü bilgi, inanç ve davranışlar bütünü ile bu bütünün parçası olan maddi nesnelerdir. Toplumsal yaşamın, dil, düşünce, gelenek, işaret sistemleri, kurumlar, yasalar, aletler, teknikler, sanat yapıtları gibi her türlü maddi ve düşünselruhsal ürününü kapsamına alır.[19]

Antropolojik alan için kültürün tanımı Boas'a göre şöyle yapılmıştır:

> Kültür, sosyal bir grubu meydana getiren bireylerin, doğal çevreleri, başka gruplar, kendi gruplarının üyeleri ve bizzat kendileriyle ilgili toplu ve bireysel davranışlarını karakterize eden zihinsel ve fiziksel tepki ve etkinliklerin toplamı olarak tanımlanabilir. Kültür bu etkinliklerin ürünlerini ve bunların grup hayatındaki rolünü de içine alır.[20]

Tylor'ın tanımına göre, "Kültür ve uygarlık, adetler, inançlar ve kurumların (sanat, hukuk, din ve maddi dünyayla uğraşmanın teknikleri) toplamıdır.'[1] Lunaçarski'nin tanımı ise şu biçimdedir:

> İnsanın kendisini ve çevresindeki bütün doğayı ıslah etmesine, insanın çevresini kendi ihtiyaçlarına uyarlayarak iyi içsel niteliklerinin tümünü bütünsel ve özgürce gelişimini sağlamasına ve onun gerçek ve yüksek mutluluğa yakınlaştırmasına yönelik insan koşul ve kazanımlarının bütününe bu adı veriyoruz.[21]

Ve son olarak Kürt tarihçi Torî'nin tanımı:

> Kültür; tarihi, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere aktarmada kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür.[22]

Yapılan tanımlar, kültürün, tarihsel-sosyal bilim alanında kullanılan kavramların belki de en genişi olduğunu bize bir kez daha gösteriyor. Uygarlık gibi çok geniş bir çağrışımlar alanını kucaklamaktadır. Zaten genelde sosyal antropolojinin konusu olan "kültür" uygarlıkla özdeşleşmekte, uygarlık anlamına gelmektedir. Ve uygarlık da eğitim, güzel sanatlar ve teknoloji gibi hemen tüm kültürel değişkenleri içermektedir. Bütün bunlardan hareketle her iki kavram için şöyle bir ortak tanım yapmak bile olanaklıdır: Kültür ya da uygarlık; belli toplum üyesi olarak insanların öğrenip edindiği bilgi, sanat, gelenek, görenek vb. bütün beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür.

3. Kültür Olgusunun Bazı Özellikleri

a) İnsana Özgü ve Toplumsaldır

Uygarlık ve sanat gibi kültür de yalnızca insana özgüdür. Ve temelinde yalnızca insanda bulunan bir yetenek yatar. Marx'ın - bir önceki başlıkta değinilen- kısa ve özlü tanımında vurgulanan "insanoğlunun yarattığı hemen her şey" ifadesi, kapsamının genişliği kadar, kültürün insana özgü karakterini de dile getirmektedir. Nitekim ister düşünsel ister maddi, nihayetinde bir üretimdir kültür ve zaten üretim süreciyle doğrudan bir bağlantı içerisinde ortaya çıkıp gelişiyor. Konuyla ilgili bilimsel incelemelerin hemen hepsinde bu özelliğine dikkat çekilerek, kültürün tarihsel ve toplumsal bir olgu olduğu, insanlık tarihinin baştan sona bir kültür üretim tarihi olduğu ve kültürün kendisinin de özünde bir üretim olduğu belirtilmektedir.

Kültürün toplumla bağını sosyolojik açıdan irdeleyen A.Giddens, bu bağın olmazsa olmaz bir koşul niteliğinde olduğunu şu sözlerle ifade ediyor:

> Hiçbir kültür toplum olmadan var olamaz. Yine aynı biçimde hiçbir toplum da kültür olmadan var olamaz. Kültür olmadan, terimi genellikle anladığımız anlamda 'insan' bile olamazdık. Kendimizi dile getirecek bir dilimiz, bir kendilik bilinci duygumuz olmazdı ve düşünce ya da akıl yürütme yeteneğimiz son derece kısıtlı olurdu.[23]

Doğada, bazen şaşırtıcı güzellikteki harika şeylerle karşılaşırız; değme sanat eserine taş çıkartan "yaratım" örneklerine tanık oluruz ve bunlar da pekâlâ sanat eseridir demek gelir içimizden. Fakat insana yakın kimi canlı türlerinde belki ilk bakışta böyle bir çağrışım yapan, kültürel veya sanatsal faaliyet gibi görünen bazı davranış ve olguların böyle bir nitelik taşımadıkları bilinmektedir. Söz gelimi karınca ve arıların toplu yaşamaları belki ilginçtir, hatta ilk bakışta kolektif bir faaliyet gibi de algılanabilir; ama bilinç öğesi taşımadığı için onbinler ve yüzbinlerce yıl önce nasılsa bugün de öyledir, hiçbir evrimsel gelişme kaydetmemiştir. Yine insanı kıskandıracak düzeyde bir maharet ürünü ve örneği olan bal peteği veya örümcek ağını da, benzer nedenle bir sanat eseri yahut kültür ürünü saymak mümkün değildir. Buna karşılık insan elinin değdiği çok ilkel ve kaba bir taş yontusu bile kültür ve sanat eseri olduğu pekâlâ kabul edilebilir. Aynı şekilde, konuşma sayılabilecek, gırtlak hareketleri sonucu bir takım sesler çıkarmayı kuştan balığa kadar birçok hayvan becerebiliyor, böylelikle kendi aralarında bir iletişim sağlayabiliyor; bu bir davranıştır. Ama dil, bir kültürdür ve insana özgü bir olgudur. Çünkü emek ve üretim süreciyle bağlantılı doğmuş gelişmiştir; evrim geçirmeye devam etmektedir.

Özcesi kültür insanın sosyal kişiliğidir, kendini yaratma ve üretme yoludur. İnsan, toplumsal ve sosyal bir varlık olduğuna göre, toplumsallık dışında bir insan gerçeği düşünülemeyeceğine göre; kültür de aynı şekilde toplumsal yaşamın bir ürünüdür ve toplumsal boyutta ele alınmak, düşünülmek durumundadır. İşlevi toplumsal pratikleri anlamlandırmak olup, ancak toplumsal yaşam içinde anlam kazanır. Yani bir insanın tek başına yapacağı bir etkinlik değildir; toplumdan kopuk kendi başına birey için herhangi bir işlevi olmayacağı gibi anlam da ifade etmez.

Bu son derece önem arz eden bir husustur. Çünkü günümüz siyasal mücadele arenasında bu konuda çok spekülasyon yapılmakta, kafa karışıklığı yaratılmakta ve ne yazık ki adeta bir bozuk ezber oluşturulmak istenmektedir. Nedir bu yanlış ezber? Ona geçmeden önce Wallerstein'ın konuya ilişkin bir uyarısına kulak vermekte yarar var. "Kapitalist dünya ekonomisinde kültürel tartışma çileli ve dolaşıktır, aynı zamanda ısırganlarla kaplıdır, dolayısıyla bu ideolojik muharebe alanını anlamak, değerlendirmek istiyorsak son derece dikkatli olmamız gerekmektedir,"[24] diyor, deneyimli siyaset bilimci. Oldukça yerinde ve önemli bir uyarı.

Bilindiği üzere günümüz dünyasında özellikle kendilerini "demokratik uygarlığın" temsilcisi ve insan hakları savunucusu olarak lanse eden ABD, AB gibi güç odakları "kültürel haklar" söylemini dillerinden hiç düşürmemektedirler. Bununla da azınlıkların, halkların, baskı altındaki toplulukların ve bireylerin kültürel haklarına ne kadar saygılı olduklarını ve sözüm ona baskı altındaki kültürlerin özgürleşmesinin savunucusu olduklarını kanıtlamak istemektedirler. Ama bunu yaparken olguları tersyüz edip çarpıtarak, temel antlaşma ve sözleşme belgelerine, kültürel hakları -toplumsallık özelliğini bir kenara atıp, tek başına birey için bunun bir anlam ifade etmediğini bile bile- "bireysel haklar" derecesine düşürerek, dolayısıyla özünden boşaltıp anlamsızlaştırarak yerleştirmektedirler. Ve bunun bireysel bir hak olduğu teranesini neredeyse her gün herkese tekrarlatarak bir ezber oluşturuyorlar, işte bozuk ezber dediğimiz budur ve bu yaklaşımın bozuk, yanlış olmanın ötesinde tehlikeli bir yaklaşım olduğunu da belirtmemiz gerekiyor.

Niçin böyle yapıyorlar? Çünkü kültür onların, yani egemenlerin elinde öteden beri bir silahtır, böyle etkin bir işlevle kullanılmaktadır. Egemenler kültürün kendi karşıtları tarafından da aynı işlevle kullanılabileceğini; bunun, ezilenlerin, baskı altındakilerin ve muhalefet güçlerinin elinde de bir silaha, bir direnme silahına dönüşebileceğini iyi biliyorlar, buna izin vermek istemiyorlar. Eğer toplumsal olduğu kabul edilirse, kendini planlama, geliştirme, toplum içinde yayma ve en önemlisi de örgütleme hakkı doğacak ve o zaman muhaliflerin lehine çok güçlü bir mücadele aracı olarak işlev görecektir.

Bunun en somut örneğini, TC devletinin şimdilerde Kürtlerin kültürel hak talepleri karşısında sergilediği tavırda görmekteyiz. Türk devletinin, cumhuriyetin kuruluşundan beri Kürt tarihi, kültürü ve bir bütün varlığı karşısında katı inkârcı ve yasakçı bir politika güttüğü bilinmektedir. Ne var ki Kürt Özgürlük Hareketi'nin son yirmi-otuz yıllık, mücadelesi bu yasakçı ve inkârcı politikayı işlemez kılmıştır. Bunun üzerine Türk devletinin temsilcileri Kürt realitesini tanıdıklarını beyan etmek mecburiyetinde kalmış ve AB üyeliği çerçevesinde yapılmış kimi -reform dahi denemeyecek- yasal değişikliklerle sözde Kürtlerin kültürel haklarını tanıdıkları iddiasını öne sürmektedirler. Ve sürekli olarak konunun "bireysel haklar" bazında ele alınması gerektiği tekrarlanıp durmaktadır. Kuşkusuz bu tutum, aslında bir hak ve özgürlüğün gerçekten tanınması değil, demagoji aracı yapılıp anlamsızlaştırılmasıdır; inkarcı politikanın bir nevi inceltilerek sürdürülmesidir.

Toplumsallık olgusuna bağlı olarak, kültürü, yapılış yeri ve oluşum tarzının özelliklerini göz önünde bulundurarak siyasal, ekonomik, sosyal, sanat, eğlence, kent, köy, aile, çevre, dostluk, direniş, başkaldırı vb. vb. çok farklı dallara ve gruplara ayırarak ele almak mümkündür. Ama bu ele alışın, insana özgü diğer tüm toplumsal faaliyetler gibi her zaman mutlaka belli bir ideoloji çerçevesinde anlam bulacağı unutulmamalıdır. Nasıl ki her ideolojinin kendine has ilkeleri, değer yargıları, kabul-red ölçüleri varsa; yine kendine özgü felsefe, sanat, edebiyat, siyaset, etik anlayışı varsa, aynı şey kültür için de, uygarlık sistemleri için de geçerlidir. Özellikle toplumsal olan her olguda ve her durumda ahlak çok önemli bir boyut teşkil eder. İncelendiği vakit görülecektir ki tarihteki bütün uygarlıklar, çöküş dönemlerine girdiğinde en tahrip edici ve yıkıcı çürümeleri ahlaki alanda yaşamışlardır. Zihniyet kirlenmesi ve ahlaki çürüme ve çöküş, beraberinde uygarlık sisteminin bütün yapısı ve kurumlarıyla çöküşünü, er veya geç mutlaka getirmiştir. Dolayısıyla ideolojik ilkeler, zihniyet ve etik değerlerden kopuk ve bağımsız bir kültür şekillenmesi düşünülemez ve bu değer yargıları da sistemden sisteme değişiklik arz eder.

Örneğin kapitalist sistemin zihniyetine ve kültür normlarına göre iyi bir emek sömürücüsü olmak bir meziyet gibi görülebilir; ancak emekten ve emekçiden yana bir toplumsal sistemde bu aşağılık bir davranış, hatta suç olarak bile değerlendirilebilir. Günümüzde yaşadığı ahlaki bunalım döneminde değil sadece, daha doğduğu aşamada bile kapitalist sistemin yarattığı kültür ve zihniyetin maddiyata nasıl kul-köle olduğunu, 18. yüzyılın başlarında Avrupalı işgalciler için Meksikalı devrimci Hidalgonun söylediği "Su dios es el dinero" (onların tanrıları paradır)[25] sözleri, bütün sadeliğiyle ortaya koymaya yetiyor. Amerikan kültürü ve ahlakının aynası niteliğindeki bir Amerika vecizesi de şöyledir: "Para kazan evladım, becerebilirsen namusunla kazan, ama ne yap yap para kazan."[26]

Görüldüğü gibi kültürel şekillenme ideolojiyle bağlantılıdır; bir sistemde kötülüğün kaynağı ve ta kendisi olarak görülen durumlar, bir başka sistemde erdem haline dahi gelebilmektedir.

İdeoloji ve zihniyete göre şekillenme gerçeği, salt kapitalist kültür için değil, bütün kültürler için geçerli bir özelliktir.Olumlu ve olumsuz ideolojik değer yargıları ve bundan kaynaklı davranış biçimleri her kültürde mevcuttur; ve zihniyet boyutundaki bir değişiklik kendini toplumun kültürel davranışlarında da yansıtır. Bunu bir örnekle somutlaştırmak gerekirse, geleneksel ve çağdaş Kürt kültürüne bakılabilir. Geleneksel Kürt kültüründe birçok olumlu öğe, davranış, nesne var kuşkusuz; ama kan davası gibi, namus cinayeti, kız çocuklarını zorla evlendirme ve hatta başlık parası adı altında kimi durumlarda mal gibi satma vb. feodal ideolojinin izlerini taşıyan bir hayli olumsuz öğelerin varlığı da bir gerçektir. Öte yandan egemenlere kölece boyun eğiş ve işbirlikçilik kültürü, yüzyıllardan beri adeta babadan oğula miras gibi geçen bir uğursuz kültür olarak bu halkın tarihinde bir kara leke gibi durmaktadır. Ancak son otuz-kırk yıldır Özgürlük Hareketi'nin etkisi ve öncülüğünde adeta bir Kürt aydınlanması niteliğinde güçlü bir ideolojik uyanış, zihniyet dönüşümü toplumun bütününe yakını üzerinde son derece olumlu bir etki yaratmıştır.

Ve bunun neticesinde kültürel boyutta olağanüstü hız ve nitelikte bir dönüşüm yaşanmıştır; normal koşullarda belki de yüz yılda gerçekleştirilebilecek ilerleme ve değişim beş-on yılda başarılmıştır. Ve böylece geleneksel, geri ideolojilerin ürünü olumsuz kültürün kalıntıları toplum bünyesinden büyük oranda sökülüp atılırken; bunun yerine çağdaş, özgürlükçü, demokratik, ekolojik ve direnişci bir kültür toplumun çoğunluğunda başat kültür haline gelmiştir. Öncünün şahsında ise, kapitalist uygarlığın ahlaki bunalım ve çöküşüne neden olan bireyci, bencil kültüre alternatif olabilecek güç ve nitelikte, insanın gerçek özünün ve doğasının ifadesi olan özverili, yüce gönüllü, bireyci her tür yaklaşımı hor gören, halkın ve toplumun çıkarı için gerektiğinde gözünü kırpmadan kendini adayan bir insan tipi ve yeni bir kültür yeşermeye başlamıştır. Abartısız denilebilir ki insanlığın geleceğini kurtaracak ruh ve zihniyetin nüveleri ve tohumu bu yeni insan tipi ve yeni kültürde saklıdır.

Sözün kısası, ister olumlu ister olumsuz nitelikte olsun, en sıradan bir kültürel etkinlik dahi ancak toplumsallık çerçevesinde anlamlıdır, tek başına bir birey için hiçbir anlam ifade etmez. Bu özellik, en beğenmediğimiz, en yozlaştırıcı kültürler için bile geçerlidir. Örneğin, bütünüyle bir kullanım ve tüketim kültürü olduğundan kuşku duyulmayan, özünde insanlık adına bir çürümeyi ifade eden, emperyalistlerce yaygınlaştırılan ve adına kısaltılarak "pop kültürü" denilen; Hollywood, Coca-Cola, Marlboro, Mc Donald's vb. marka ve firmaları kendine simge olarak seçip dünyanın en ücra köşelerine dek pazarlamak istenen popüler kültür dahi toplumsallıktan kopuk düşünülemez. Dolayısıyla halkların, etnik toplulukların, ezilen azınlıkların kültürel hukukuna "bireysel hak" düzeyinde yaklaşım göstermek tam bir aldatmaca, çarpıtma, hatta safsatadır.

b) Süreklidir ve Yayılmacıdır

Tıpkı bünyesinde şekillendiği toplumlar gibi kültür de, bir anda ortaya çıkan, kısa sürede oluşup şekillenen bir nesne değildir. Halklar nasıl ki insan topluluklarının uzun bir tarihsel süreçteki birlikteliği, ortak yaşamı sonucu şekilleniyorsa, kültürler de böyle uzun süreçler içinde oluşup gelişiyor ve olgunlaşıyor. Ancak bu oluşumunu tamamladıktan sonra bir kimlik niteliği kazanabiliyor. Zaten halkların ve kültürlerin oluşumu arasında yakın bir bağ, bir koşutluk mevcuttur. Ayrı bir başlık altında ileriki sayfalarda biraz daha açıp irdeleyeceğiz, burada şu kadarını belirtmek gerekiyor; halkların ve halk kimliğinin oluşumunda kültürel faktör, -ırkçıların savunduğu- gen faktöründen de, -ulusçuların savunduğu- siyasal bağ faktöründen de daha temel ve belirleyicidir.*

Ayrıca kültür, tarihsel-toplumsal süreç içerisinde kuşaktan kuşağa geçerek bir süreklilik arz etmektedir. Kültürün bu sürekli gelecek kuşaklara aktarılması olayı içgüdüsel ya da kalıtımsal yollarla gerçekleşmiyor. Bireyler doğduktan sonra ebeveyinlerinden eğitimle öğrenir ve kendinden sonraki yeni nesillere de aynı yolla öğretiler. Zaten insanı hayvandan ayıran bir özellik de budur. Çünkü canlılar içerisinde -genetik olarak kazanılan içgüdüsel yetenek dışında- öğrendiği bilgileri yavrusuna öğretebilen ve böylelikle nesilden nesile bir birikim ve ilerleme potansiyeline sahip olan tek varlık insandır.

Kültürün gelecek kuşaklara aktarılarak süreklilik kazanmasına olanak sağlayan temel araçların başında "dil" gelmektedir. Burada "dil"in ne denli önemli bir rol oynadığı tartışmaya bile gerek olmadığı kadar aşikârdır. Her kültürün bir anlamda kendi dilini yaratması, bu işlevsel bağlantıdan kaynaklı bir gereklilik, belki de zorunluluktur. Çünkü her kültür ancak dil ve anlatım yoluyla kendini devam ettirip kalıcı bir nitelik kazanabilir. Tabii, dil olgusunun gelişmesine bağlı olarak, tarihin bir aşamasında "yazı"nın icadının da başarılması, insana çok önemli bir araç ve dolayısıyla çok önemli bir avantaj daha sağlamış oldu. Yazı, kültürün süreklilik ve kalıcılık özelliğini pekiştirmede büyük kolaylık ve olanak sağladı. Modern zamanlara doğru gelindiğinde, teknolojideki ilerlemelere paralel olarak, hem nitelik hem nicelik bakımından çok büyük bir gelişme kaydeden, en ileri teknolojiyi hızla ve yaygınca kendi hizmetine koşturan kitle iletişim araçları sayesinde, bilgiye ulaşmak da, onu gelecek kuşaklara aktarmak da kıyas kabul etmeyecek derecede kolaylaşmıştır. Ve bütün bunlar dil ile bağlantılı gelişmeler olup, tarihsel evrim sürecinin değişik aşamalarında ama bir zincirin halkaları misali birbirini koşullayıp izlemiştir.

---

* Bakınız "Etnisite ve Kültür" başlığı.

Kültürün sürekliliğini sağlayan, dilin yanı sıra gelecek nesillere aktarılmasında rol oynayan diğer bir araç da gelenek ve göreneklerdir. Tamamen ortak sosyal yaşam koşullarında, bilginin tecrübe ve görgü yoluyla genç kuşağa aktarılması durumu, aynı zamanda söz konusu toplumun kültürel alışkanlıklarının da süreklilik kazanması demek olacaktır.

Kültürlerin ve kültürel sistemlerin bir önemli özelliği de yayılma özelliğidir. Daha ziyade kendini bir sistem ve uygarlık düzeyine ulaştırma başarısı gösterebilen güçlü kültürler böyle bir potansiyele sahip olup, zaman içerisinde mutlaka dışa doğru yayılma eğilimi gösterirler. Yayılmanın, kültürlerin kendini kalıcı ve sürekli kılmasında, diğer bir ifade ile ömürlerini uzatmada önemli bir etken olduğunu tarih kanıtlamaktadır. Neredeyse yaşam süresi yayılma gücü ve başarısıyla koşut, doğru orantılıdır. Bazı büyük kültür sistemleri ve uygarlıkların bu yayılmayı yeryüzü ölçeğinde gerçekleştirme başarısına ulaştığı bilinmektedir. Her zaman ve her konuda olduğu gibi, kültürel yayılma konusunda da tarihteki "ilk örnek" doğru çözümlendiğinde ancak doğruya en yakın sonuçlara ulaşmak mümkün olabilir.

İnsanlığın ilk temel ve belli başlı kültürel atılımı Neolitik Köy ve Tarım Devrimi biçiminde Mezopotamya'da gerçekleşmiştir. Neolitik kültür, Tel-Halaf sürecinde yoğunlaşmasının doruğuna ulaştığında -yaklaşık olarak M.Ö. 6 bin civarı- en yakın coğrafyalar olan Mısır, Anadolu ve Kafkasya'dan başlayarak zaman içerisinde Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika kıtasına kadar yayılmıştır. Ve böylece Sanayi Devrimi sürecine kadar, özellikle üretim tarzı açısından, başat bir kültür olarak varlığını sürdürmüştür. Hatta dünyanın belli bölgelerinde ve Kürdistan'ın çoğu yerlerinde Sanayi Devrimi'nden çok sonralara, 20. yüzyılın son çeyreğine kadar bile varlığını etkin bir biçimde devam ettirmiştir.

Aynı şekilde köleci, feodal ve kapitalist kültür sistemleri de benzer bir geniş kapsamlı yayılmayı dünya genelinde gerçekleştirebilen ve böylelikle kendilerini binlerce yıl ayakta tutmayı başarabilen sistemlerdir. Bunların dışında, tarihin değişik çağlarında ve farklı mekânlarda gerçekleştirilen devrimler de, aynı zamanda kültür hareketleri olduğundan yeni ruh ve zihniyetten kaynaklı yeni bir kültür akımının temsilcisi anlamına geldiğinden, benzer biçimde yayılma eğilimi taşımakta olup, aynı yayılmacı karaktere sahiptirler.O nedenle tüm devrimler fırsat bulduğu ölçüde yayılma eğilimi göstermişlerdir.

Bir Ekim Devrimi örneğinde bunu bariz biçimde görebiliriz; reel sosyalist sistem sözcülerinin yıllar yılı dünyanın altıda birine, üçte birine yayılmakla övündükleri hala hatırlardadır. Yine daha yakın bir geçmişte Ortadoğu'da boy veren İran İslam Devrimi de, söz konusu yayılmacı eğilimi ve emellerinden ötürü, birçok bölge ülkesinin yanı sıra ABD'yi bile kaygılandırmıştır. Ortadoğu bölgesinde günümüzde dahi devam eden savaşlar ve sıkıntılar, ABD ve müttefiklerince kotarılan politikalardan kaynaklı sorun ve karışıklıklar, bir yanıyla da İran Devrimi'nin yayılmasını engellemeye yöneliktir. Kısacası kültürlerin yayılma karakteri tarihte olduğu gibi günümüzde de gerçekliği ve geçerliliğini koruyan bir olgudur.

Kültürel yayılma başlıca iki biçimde gerçekleşmektedir. Ve tarihte bu her iki yayılma biçiminin örneklerine çokça rastlamak mümkündür. Bunlar doğal yayılma ve zoraki yayılma olarak kabaca ayrıştırılabilir. Birincisi; olumlu, gönüllü ve yararlı bir yayılmadır; bunun ilk ve en bariz örneği Neolitik kültürün yayılma biçimidir. Burada halkların birbirleri üzerinde siyasi ve askeri egemenlik kurma amacı yahut hegemonik plan ve hesaplar yoktur. Sadece kültürün ileri, zengin ve üstün olmasına bağlı olarak, yani ileri teknolojilerin ve üretim araç ve yöntemlerinin, daha müreffeh bir yaşam biçiminin gönüllü temelde kabul ve tercih edilip benimsenmesi söz konusudur. Dolayısıyla yayılma kendiliğinden ve doğal temeldedir.

İkincisi ise; güç ve zora dayalı olumsuz, çoğu zaman tahripkâr bir yayılma biçimidir. Burada aynı zamanda fiziki bir yayılma söz konusu olmaktadır. Bu yayılma şeklinin tarihteki ilk örneği, köleci Sümer uygarlığının M.Ö. 2000'lerde Akadlı Sargon tarafından sergilenen biçimidir. Zoraki ve fiziki bir yayılmadır; askeri işgal ve fetihle gerçekleştirilmektedir; kolonileştirme, sömürgeleştirme, siyasi ve askeri egemenlik altına almayı amaçlayan emperyalist bir yayılmadır. Tıpkı ABD emperyalizminin işgal ve istila ettiği coğrafyalara kendi kozmopolitizmini yayması gibi olumsuz bir yayılmadır.

c) Kaynaştırıcı ve Bütünleştiricidir

Kültürler ve kültür sistemleri salt maddi alanla sınırlı olmayıp manevi moral değerleri de kapsamakta, ruhsal ve düşünsel bir kaynaşma, bütünleştirme, uyum sağlama işlevi de görmektedir. Hiçbir sosyal-kültürel sistem, gökten zembille inercesine bir anda olmuş değildir; ortadan kalkması da durup dururken ve ani biçimde olmaz. Bir önceki başlıkta da işaret edildiği gibi, her toplumun nasıl ki bir geçmişi, nispeten kısa yahut uzun mutlaka bir tarihi var ise, kültürlerin de bazen yüzyıllara, hatta binyıllara varan geçmişleri vardır. Gerçekten de bugün yaşamakta olan hiçbir kültür ve uygarlığı, önceki uzun yıllarda yaşadığı deneyimleri, geçtiği merhaleleri, kat ettiği yolları ve hangi değerleri nasıl ve neden ortaya çıkardığı gibi hususları bilmeden tamolarak anlayamayız. Bu bakımdan her kültür aynı zamanda bir geçmiştir, hem de yaşayan bir geçmiştir.

İşte aynı topluluğa mensup üyeler arasında bu geçmişlik içinde bir yoğrulma ile ortak ruh hali, ortak bilinçlenme, ortak zihniyet, özcesi ortak kimlik oluşur. Uzun tarihsel süreç içerisinde aynı kültür potasında harmanlanıp şekillenen bir toplumun bireyleri arasında güçlü ve kopmaz bağlar oluşur. Sadece maddi yaşam alışkanlıkları yönünden değil, dinsel inançlarından tutalım ruhsal-duygusal dünyalarına kadar ortak zihinsel, psikolojik bir şekillenme, benzeşme ve ortaklaşma gerçekleşir. Bu ortak psikolojik yapılar ve değerler, kültürleri birbirinden ayıran en temel ve tipik özelliklerdir. Farklı kültür ve uygarlıkların birbirlerine en zor ve dolayısıyla en az aktarabildikleri unsurlar, bu ortak psikolojik yapılar ve zihniyet şekillenmesidir. Örneğin maddi yaşam alanında kullanılan bir teknolojik aracı, bir maddi yaşam alışkanlığını herhangi bir Kürt ve İngiliz bireyi rahatlıkla alıp verebilir. Ancak bir psikolojik, duygusal durum karşısında bir Kürt insanı ile bir İngiliz'den alacağımız tepki çok farklıdır. Ve bu alanda birini ötekine benzetmek oldukça zor kimi zaman olanaksızdır.

Dolayısıyla aynı kültürden beslenen bir topluluğun bireyleri arasındaki bu ortak inanç, duygu ve düşünce ile bu ruhsal şekillenme, toplumu bütünleştiren, kaynaştıran, ona güç veren ve onu sağlam kılıp ayakta tutan bir harç işlevi görmektedir. Zaman içerisinde giderek dil, sanat, edebiyat gibi kültürün diğer alanlarına da yansıması kaçınılmaz olan bu ortak manevi-moral bağlar, böylelikle toplumsal bütünleşmeyi daha da pekiştirir, toplumun en sarsıcı fırtınalar karşısında bile parçalamadan ayakta kalmasını sağlar.

Kültürün bu işlevine dikkat çeken Braudel deolarak şöyle diyor:

> Uygarlıklar veya kültürler, -bu kelimeler burada zararsız bir şekilde birbirine karışmaktadır- alışkanlıklar, zorlamalar, rızalar, tavsiyeler, olumlamalar, her birimize kişisel ve kendiliğindenmiş gibi görünen, ama aslında bize çok uzaklardan gelen tüm gerçeklerden meydana gelen okyanuslardır. Uygarlıklar veya kültürler, tıpkı konuştuğumuz dil gibi, birer mirastırlar. Bir toplumda çatlak ve çukurların açılma eğilimine girdiği her seferinde her yerde hazır olan kültür bunları doldurmaktadır.[27]

Bu nedenledir ki tarihte ve günümüzde tüm sömürgeci, emperyalist egemen güçler, tahakküm altına aldıkları halkları ve toplumları güçsüzleştirmek, köksüzleştirmek, direncini kırıp parçalamak için en fazla onların kültürlerini hedeflemektedirler. Kültürel ve tarihsel miraslarına yönelip tahrip etmek, karartmak istemektedirler. Çünkü bir toplumun üzerindeki yabancı egemenliği kalıcılaştırmanın en etkili yolu budur. Böyle yönelimlere en çok maruz kalmış, bunun olumsuz sonuçlarını derinliğine yaşamış ve halen yaşamakta olan, dolayısıyla da en iyi anlayabilecek topluluklardan başlıca birinin Kürt toplumu olduğu söylenebilir. Kürt tarihinin tersyüz edilip karartılması, zengin kültürel değerlerinin yağma ve talan edilmesi gibi uygulamalar, tümüyle güçten düşürme ve direncini kırmaya yöneliktir. Ve tabi ki ulusal birliğinin tahrip edilmesi amaçlanmaktadır. Günümüzde bile örneğin Kürtçe eğitim ve yayın hakkı önündeki engellerin kaldırılması tartışmalarında bu amaç son derece bariz biçimde sırıtmaktadır. Dil serbestliğine karşı çıkan çevrelerin en temel gerekçesi, "eğer Kürt dili ve kültürünün önündeki engel ve üzerindeki yasakları kaldırırsak bu bir Kürt uluslaşmasına yol açacak ve Lozan'da dört parçaya ayırarak felce uğrattığımız Kürt birliği ve uluslaşması yeniden güçlenecek ve tehlike arz edecektir" biçiminde açıkça dillendirilmektedir. Bu örnek bile kültürün bir toplumun birleştirici gücü olmada nasıl işlevsel bir rol oynadığını anlamaya yetmektedir.

d) Değişkendir; Etkiler ve Etkilenir

Diyalektik olgu, diyalektiğin değişim yasası her alanda olduğu gibi kültür alanında da kuşkusuz geçerlidir. En katı dogmatik nitelikli olanları dahil, kültürler de değişkendir. Ve bu değişim kimi durumda yavaş kiminde hızlı olabilir, ama mutlaka bir değişim vardır ve süreklidir. Kültürel sistemler alt ve üst yapılarıyla bir bütündür ve bu yapılar birbirini karşılıklı olarak etkiler. Her kültürel sistemin dayandığı alt yapı vardır; üretim biçimi ve üretim ilişkilerinin şekillendirdiği temel ekonomik yapının esas olarak evrimsel ama tarihin bazı dönemlerinde de sıçramalı devrimsel gelişmelerle sürekli değişim yaşadığı bilinmektedir. Bu temel üzerinde yükselen, bu ekonomik alt-yapının biçimlendirdiği ve kendisi de yine dönüp bu altyapıyı etkileyen değerler sisteminin de buna bağlı olarak değişeceği anlaşılırdır. Koşullar değişip yeni ihtiyaçlar toplumun önüne çıktıkça ve bu temelde yeni sorunlar ve bunların çözümleri kendini dayattıkça, buna cevap olabilecek yeni bir mantalite, bunun kurum ve kuruluşları nihayetinde bütün bunları kapsayan kültürel sistemler doğacaktır. Bazı sistemler kendilerini değişmez ve ebedi sanıp böyle sunmuşlarsa da, tarih ve zaman bunun bir yanılgı olduğunu, değişimin kaçınılmaz olduğunu kanıtlamıştır.

Yeni olan belki şudur; geçmişte değişim daha yavaş ve ağır yaşanırken, çağımızda çok daha hızlı bir ivmeyle olmaktadır.

Burada önemli gördüğümüz bir noktaya dikkat çekmekte yarar görüyoruz. Kültürel evrim sürecini değerlendirirken, modernist paradigmanın 'bilimsellik' adına içine düştüğü bir yanılgının altını çizmek gerekiyor. Darwin'in bütün canlı türleri için geliştirdiği 'evrim teorisi'ni, yani biyolojik bir kuramı olduğu gibi sosyal ve kültürel alanlara uyarlamaya kalkışmanın bir mantığı ve bilimselliği olamaz. Dahası "doğal seleksiyon" tezinin sosyokültürel alana uyarlanmaya çalışılması son derece tehlikelidir, toplum bünyesinde patolojik sorun ve tahribatlara yol açması da kaçınılmazdır. Toplumsal renklilik ve çeşitliliği kurutarak dünyayı tek kültürlü ve tek renkli katlanılmaz bir sıkıcı mekâna dönüştürmesinin ötesinde, bu zihniyet farklı kültürlere düşmanlığı ve ırkçılığı da besleyip körükleyen bir zihniyettir. Manuel De Landa'nın da işaret ettiği gibi;

> Sosyal Darwincilik olarak nitelenen 'en uygun olanın hayatta kalması' düşüncesi insan kültürüne uyarlandığında çok daha büyük bir hasara yol açmıştır. Bu yanlış anlama soy yaratımı hareketine dönüşmüş, daha sonraları da Nazi Almanya'sının ırkçı temizlik politikalarına esin kaynağı olmuştur.[28]

Bizce de insani olan, insanın özgürlükçü özüne de doğanın ekolojik mantığına da en uygun ve dolayısıyla en bilimsel tutum; "en güçlü ve en uygun olan yaşasın" demek yerine -kaldi ki, 'en uygun'u kim neye göre belirleyecektir?- her renk korunsun, her kültür yaşasın ve genel insanlık kültürüne kendi güzelliğini katsın diyecek olan tutumdur.

Öte yandan her kültürün ya da kültürel sistemin kendine has özgünlükleri, onu diğerlerinden farklı kılan özellikleri mutlaka vardır; ancak hiçbir kültürün tam olarak homojen olduğu da söylenemez. Yani her kültür, çevresindeki komşu kültürlerden hem etkilenir hemde onları etkiler. Aynı şekilde her kültür ve uygarlık, kendisinden öncekilerden izler taşıdığı, etkilendiği gibi, kendisinden sonra gelenleri de etkileme özelliğine sahiptir. Dolayısıyla mutlak anlamda bir gruba, bir halka ve bir topluma ait olan bir kültürden bahsetmek, bilimsel olmamak demektir. Çünkü böyle bir iddia her şeyden evvel hayatın gerçekliğiyle bağdaşmaz. Bu nedenledir ki insanlık tarihinin, kültürler ve uygarlıklar arasındaki ilişkilerin ve bu ilişkiler sonucunda ortaya çıkan gelişme ve değişimlerin tarihi olduğu kabul edilmektedir. Server Tanilli'nin de isabetle vurgu yaptığı üzere, "Tarih bilimi, öteki bilimlerin de yardımıyla yakın ya da uzak geçmişi araştırma yöntemlerini geliştirdikçe, çeşitli uygarlık ve kültür arasındaki derin bağlılık daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır."[29]

Sözü edilen her iki hususu doğru kavrayıp algılamanın günümüz açısından da önemi büyüktür. Çünkü kültür şovenizmi adeta bir baş belası gibi çağımızda insanlığa musallat edilmek istenen bir hastalık haline getirilmiştir. Özellikle Anadolu gibi,Ortadoğu gibi tarihin her döneminde tam bir halklar mozayiği olan ve aynı niteliğini bugün de koruyan bir coğrafyada, dar, milliyetçi ve ırkçı yaklaşımlarla saf, homojen kültür arayışı ve iddiasında bulunmak; bundan hareketle kısır, faşizan siyasetlere saplanıp farklı kültürlere karşın hoşgörüden yoksun ve düşmanca tavırlar sergilemek, bölgede var olan sorunların çözümünü zorlaştıran temel etken olmaktadır. Bu tür zihniyet sahipleri ve siyaset odakları yalnızca kendilerini çözümsüzlüğe mahkum etmekle kalmıyor, bütün bölge halklarını da böyle bir kadere sürükleyip bir kısır döngü metaforunda boğuntuya getiriyor. Kısacası halkların barış içinde ve kardeşçe kaynaşmasına hizmet eden çağdaş, çözümleyici bir anlayış değil, tersine farklı kültürlerin sahibi halkların daha çok ve daha uzun yıllar boğazlaşmasına ve sonuçta toplu bir kaybetmeye davetiye çıkaran bir anlayış ve siyaset olmaktadır.

Dün Balkanlar coğrafyasında, onlarca yıldır Kudüs'te yaşanan, yarın bir gün Kerkük için tehlike sinyali veren trajedilerden bu hoşgörüden yoksun şoven, ırkçı zihniyetin sorumlu olmadığını ve olmayacağını kim söyleyebilir?

Kültürlerin karşılıklı etkileşimi doğal ve gönüllü temelde olduğu zaman, insanlık adına bir zenginleşme ve kazanımdır; böyle bir kültür harmanlaşmasının sayılamayacak denli çok yararları vardır. Her şeyden önce çatışma yerine bir barış kültürü oluşmasına hizmet eder, bunun için sağlambir zemin olur. Ama kültür etkileşimi gönüllü değil de zoraki, baskı yoluyla olduğunda olumsuz sonuçlara, sorunlara yol açar. Genellikle kültürel asimilasyon gibi hastalıklara neden olur. Bilindiği gibi asimilasyoncu anlayış, farklı kültürleri eritip kendine benzeştirerek sonuçta işi o kültürü tümden imha etmeye, tarihten silmeye yani kültürel soykırımlara kadar vardırabilmektedir.

Farklı bir kültürel etkileşim biçimi de, özellikle kapitalist emperyalizmin, açık askeri zor ve görünür siyasal baskı ve dayatmalardan ziyade, ekonomik-siyasal üstünlükten kaynaklı avantajlar yoluyla, açık değil fakat üstü örtülü ve dolaylı yöntem ve dayatmalarla yaptığı uygulama biçimidir. Kitle iletişim araçları yoluyla, özellikle TV, sinema gibi araçları son derece ustalıklı kullanarak, yine muazzam teknolojik imkânları medyanın hizmetine sunarak gerçekleştiren propaganda bombardımanları ile bir 'kültür yozlaşması' yaratılıyor. Kültürel yozlaşma denilen olay, 'bir toplumun kültürüne başka toplum ya da toplumların kültüründeki kimi maddi ve manevi öğelerin geçmesi ve o kültürün göreli bütünlüğünün bozularak tutarsızlaşması olayı ya da süreci'dir.

Daha önce sözünü ettiğimiz, tamamiyle bir kullanım ve tüketim kültürü olan ABD patentli "popüler kültür" Amerikan yaşam tarzı ve alışkanlıklarını yaymada, farklı kültürleri yozlaştırmada etkin bir rol oynamaktadır. Hollywood kültürü ve o bilinen en pespaye dizilerin geri kalmış ülkelerin kent varoşlarında nasıl bir çarpıklığa ve yozlaşmaya yol açtığı sosyolojik bir olgu olarak ortadadır. Bu kültürel emperyalist kozmopolitizmin, toplumların bünyesinde yarattığı tahribatların izini beş kıtada da görmek olanaklıdır.

Kültürel değişkenlik bağlamında son olarak, özellikle günceli de yakından ilgilendiren bir husus olduğu için, değişme öğesi ile süreklilik öğesi arasındaki ilişkiye, diğer bir değimle "*değişim diyalektiği*" ne kısaca değinmek gerekiyor.

Bilindiği üzere "*değişim*" kavramı özellikle son çeyrek asırdır dünyada neredeyse dillerden düşmeyen bir terim haline gelmiştir. Hemen her kişi, kurum her çevre ve alanda değişimin gerekliliğinden söz edip durmaktadır. Fakat öyle sanıyoruz ki değişim diyalektiğinin yetersiz anlaşılması yahut pek anlaşılamamasından ötürü, bu tür söylemlerin oldukça ciddi yanılgılara, tehlikeli savrulmalara, hatta neredeyse artık bağlı kalınması gereken hiçbir ilke ve değer yokmuşçasına nihilizme varan kaymalara yol açtığı gözlemlenmektedir. Benzer sorunlar kendi toplumumuz içinde ve Özgürlük Hareketi özgülünde de yaşandığı için konu hakkında sıkça ve önemli uyarılarda bulunan Öcalan, değişim olgusunu anlamak için, her şeyden önce kalıcı olanı anlamak, yani neyin değişmediğini görmek gerektiğini söylüyor. Ve "Bazı kalıcı değerlerimizin bulunduğunu anlamadan, her şey değişiyor demenin bir palavradan öte anlam ifade etmediği," saptaması yapıyor. Bunun çok önemli bir vurgu olduğu kanısındayız.

Aynı tehlikeye farklı bir açıdan Wallerstein da dikkat çekiyor ve şöyle diyor:

> Değişim kaçınılmaz olduğunda, herkes yahut hemen hemen herkes benimser onu ve işte tehlike anıdır bu. Düzenin çözülüşü eş zamanlı olarak ideolojinin çözülmesi olur. Herkes değişimdilini konuşmaya başladığında, koyunu keçiden, eski imtiyazlıları muhaliflerden, daha çok eşitlikçiliğin müjdecilerini daha az eşitçiliğin savunucularından ayırmak zorlaşır. Bu aşama şimdi önümüzde durmaktadır.[30]

Bütün kültürel süreçlerin işleyişinde hükmünü icra eden değişim diyalektiği, bir başka söylemle değişkenlik-kalıcılık diyalektiğinin özünü, Braudel'in şu kısa ama kilit niteliğindeki cümlesinden anlamak mümkündür: "İster mekân, ister zaman söz konusu olsun, tutarlılık olmadan ölçü yoktur."[31]

Demek ki değişim derken ister ideolojik, ister siyasal, ister kültürel alanda olsun, var olan her şeyi toptan red biçiminde ele alınırsa; yaşatılması ve korunması gereken değer ve olgular görülmez ve yok sayılırsa, bu tutum başarılı bir değişim sürecini gerçekleştirmek şurda kalsın, toplumu tehlikeli bir savrulma ve çözülmeye doğru sürükleyecektir. Kültürel bağlamda bakıldığında, değişim, bazı süreçlerde istisnai devrimsel sıçramalar tarzında olmakla beraber, esas olarak tedrici ve evrimseldir. Örneğin, insanlığın toplayıcılıktan çiftçiliğe geçiş aşamasındaki bir kültür değişiminden söz ederken, çok uzun bir zamandan, belki binlerce yılı kapsayan uzun bir sürece yayılmış bir evrimsel gelişmeden bahsetmiş oluyoruz. Yoksa Maisels'in deyimiyle "Toplayıcı toplum bir balon gibi patlayıp yok olmuş ve yerine çiftçi toplum gelmiş değildir." Öcalan'ın ideolojik siyasal alan bazında dikkat çektiği noktaya, Maisels de kültürel alan için vurgu yapmakta ve şöyle demektedir:

> Değişme dinamiklerini kavramamız için zaman içinde değişmemekte direnen ilişkilere, yani sistemsel ilişkilere bakmalıyız. (...) Bir kararlılığa (istikrara) sahip olmadıkça insan kültürünün oluşması olanağı bulunmaz; çünkü kültür birden çok kuşağı kapsayan (kuşaklararası) çapta bir birikimdir ve inançların kurumların ve tekniklerin kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla ilgilidir.[32]

Toplumbilim alanında da, sosyolojinin kurucularından biri olarak kabul edilen Auguste Comte, benzer yaklaşımdan hareketle toplum bilimi "statik" ve "dinamik" olmak üzere ikiye ayırır. Toplumda süreklilik arz eden yapıları statik sosyoloji alanına koyar ve statik olan her şeyin düzenle, dinamik olan her şeyin de ilerlemeyle (yani değişim dönüşümle) ilgili olduğunu; düzenden ilerleme, ilerlemeden düzen doğduğunu söyler. Kuşkusuz bir 'sistem'den bahsedebilmek için, en azından belli bir süre dural (statik) yapı var olması gerekiyor; aksi halde sistemden sözedilemez. Çağımızda, İlya Prigogine gibi bazı doğabilimciler "**zaman oku**" kavramıyla izah etmektedirler bu konuyu. (Havada süzülerek giden bir ok, aynı zamanda hem statiktir hem dinamiktir.) Aynı hususu, siyaset dilinin ilginç bir formülasyonuyla Wallerstein "değişim sonsuzdur, hiçbir şey değişmez" biçiminde ifade etmekte ve verili bir tarihsel sistemin çerçevesi içinde her iki önermenin de doğru olduğunu belirtmektedir.[33]

Bütün bu belirtilenlerden de anlaşılıyor ki hayatın bütün alanlarında olduğu gibi kültürel alanda da, Herakleitos'un dediği gibi, aynı ırmağa iki kez girilmez; değişim sürekli ve sonsuzdur. Ama en çok da değişim düşüncesinin toplumda geniş taraftar bulduğu ve sık dillendirildiği dönemlerde yolun tuzaklarla dolu olduğu unutulmamalıdır. Bunun için değişim diyalektiğinin iyi kavranması, değişimi doğru anlamak için daima kalıcı, dural olanı iyi anlamanın gereği, böyle aşamalar için bir kat daha önem arz eder. Doğmatizmin de savrulmanın da tuzaklarını ancak böyle bir bilinçle aşmak mümkün olabilir. Ayrıca gelişigüzel değişim de olmaz, her değişim ancak belli bir düzen içinde ve daha önemlisi de belli bir amaca göre gerçekleşir. Bu nedenle; planı, programı, düzeni ve amacı olmadan dillendirilen değişim söylemi palavradan öte pek anlam taşımaz.

Etnisite gerçekliğinin toplumsallaşmadaki yeri ve rolünün anlaşılması, devletçi tarih anlayışının aşılarak doğru bir tarih bilinci ve kavrayışına ulaşmada önem arz etmektedir. Kültür ve etnisite ilişkisini bu açıdan irdelenmeye değer bir husus olarak görüyoruz. Sosyalist gelenek ve literatürde olay ve olgulara "sınıf bakış açısı" ile bakmak her zaman çok önemli sayılmıştır. Kültür gibi, insanın insanlaşma tarihi kadar kökü derinlerde olan, toplumun bütün kesimlerini ve yaşamın her alanını ilgilendiren ve kapsayan bir olguya sınıfsallık temelinde yaklaşım doğru mudur yahut ne kadar gereklidir? Ya da "sınıf " baz alınıp analiz edilmeden olguyu anlamak, tanımlamak mümkün müdür, en azından bu eksik bir analiz olmaz mı? Kuşkusuz bu ve benzeri sorular tartışma götüren bir husustur, tartışılabilir. Hatta tartışılmasında yarar olduğu kanısındayız. Bu tür sorulara cevap olma gibi iddialı bir söylemden kaçınarak, ama böyle bir tartışmaya da kapıyı aralamak yararlı olacaktır.

En başta belirtmek gerekiyor ki, "sınıf bakış açısı" ile olay ve olguları ele almak, başka bir ifadeyle toplumu çeşitli kategorilere ayrıştırmak -daha aydınlatıcı olduğu için- çoğu zaman hem gerekli hem yararlı olmakla birlikte, bunu her durumda olmazsa olmaz bir zorunluluk gibi algılamak ve her şeyi sınıf temelinde ele almayı mutlaklaştırmak da pek çok sakıncaları beraberinde getirmektedir. Çünkü "sınıf " olgusu da halk, ulus, devlet vb. türden -çok kutsanan ve çok yüceltilen- pek çok kavram gibi tarihin belli bir aşamasında ortaya çıkmış ve yine tarihin başka bir aşamasında ortadan kalkacaktır. Örneğin, kültür gibi, insanın var oluşuyla başlayan ve bitecek olan, bu anlamda ezeli ve ebedi olgulardan değildir. Klasik marksist literatürde de bizzat Marx ve Engels'in yazdıklarından anlaşılacağı üzere devlet de, sınıf da, ulus da tarihsel bakımdan geçici olgulardır, öyle değerlendirilmektedir.

Aynı durum halklar için de geçerlidir; günümüz dünyasının mevcut halkları da her zaman mevcut değildiler, tarihin değişik süreçlerinde, farklı zaman ve mekânlarda oluşup ortaya çıktılar ve hangisinin daha ne kadar tarih sahnesindeki yerini koruyacağına dair kesin bir şey söylemek de olanaklı değildir. Nitekim eskiden yaşamış olan bazı halklardan bugün esamesi dahi okunmayanlar bulunduğunu bilmekteyiz. Kimi kırımlara, yıkımlara uğrayıp; kimi dağılıp başka topluluklara karışarak halk olarak yok olup tarihten silindiler. Dolayısıyla toplumsal yaşamın sadece belli bir evresinde varlığı sözkonusu olan bir olguyu, kültür gibi insanlık ve toplumsallıkla birlikte var olmuş ve bunlarla birlikte hep var olacak olan bir kavramı analiz ederken temel dayanak noktası ve baz almak, çok da sağlıklı bir yaklaşımolmasa gerek. Sınıfların ortaya çıkışı da en çok Sümer'den bu yana geçen beş-altı bin yıllık bir tarihe dayanmaktadır ki göreli bir kavram olan zamanın bu birkaç bin yıllık dilimi, milyon yılla ifade edilen uzun insanlık tarihinin küçük bir parçasıdır. O nedenle kuantum ve kaos çağının sosyal ve siyasal bilimi, -sınıf temelinde yaklaşım halen bazı alanlarda ve durumlarda aydınlatıcı olabilse de- her konuda bunu ille de bir zorunluluk gibi ele almayı geçerli ve anlamlı saymamaktadır. Bu, olayın kuramsal yanı.

Diğer yandan pratik verilere de bakılabilir. "Sınıf bakış açısı"nı adeta kutsayacak denli yücelten reel sosyalist sistemin yetmiş-seksen yıllık pratiği, birçok hususta olduğu gibi bu konuda da hayli öğretici veriler sunmuştur. SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinde proletarya kültürü, sanatı ve edebiyatının ne denli önemsendiği, bu alanda da her şeyin sınıfsallık kalıbına nasıl sıkıştırıldığı bilinmektedir. Yukarıda değindiğimiz "proletkült" akımını hatırlayınız.) Proletar sınıf kültürü ve ahlakıyla yetişmenin, böyle bir etiğe sahip olmanın nasıl seçkin, gerçek, "özüne yabancılaşmamış yeni ve alternatif insan tipi" ortaya çıkardığı yıllar yılı vaaz edilip durdu; yaşları kırk-elli civarı ve üstünde olanlar iyi hatırlarlar.

Ne var ki 1990'lara gelindiğinde duvarlar yıkılıp proleter kültürle yetişmiş insanlar, peynir peşinden koşan farelerden bile beter bir şuursuzlukla Batı'nın albenili vitrinlerine akın ettiklerinde, "proleter kültür ve ahlak" ile nemenem bir "insan tipi" yetiştiği ortaya çıktı; yetmiş yıllık söylemlerin gerçekle ne kadar bağdaştığı da görüldü. Belki de haklı olarak, sıradan insanlara bakarak bir sistem hakkında yargıya varmak objektif olur mu diye sorulabilir. Doğrudur. Ancak sistemin en tepesinde yer alanların durumu, hayal kırıklığında sınır tanımaz haldeydi. Sözüm ona komünist ve sosyalist ideolojinin önderleri konumundaki devlet başkanları, parti liderleri şahsında ahlaki çöküş, riyakârlık ve çürümenin nasıl dibe vurduğuna da tüm dünya tanıklık etti. Örneğin, Yeltsin, Şevardnatze, Jivkov gibi reel sosyalist sistem yöneticilerinin çıkıp bütün dünyaya "ben zaten sosyalizme ve komünizme hiç inanmamıştım" türünden açıklama ve itirafta bulunmaları çürümenin boyutlarını fazlasıyla ortaya koyuyordu zaten. Bu da olayın pratik boyutunun küçük bir fotoğrafı.

Kısacası, gerek kuramsal gerek pratik yönüyle bakılsın; olay ve olguları salt sınıf bakış açısıyla ele almanın doğru bir kavrayış ve sonuca götürmeyeceği açıktır. Hele kültür nosyonu için bu bir kat daha geçerlidir. O zaman sınıfın da ötesinde, daha uzun vadeli ve kalıcı olanı anlamaya yönelik, daha derinlikli bir bakış ve araştırma ihtiyacı ortaya çıkıyor. Ve bu ihtiyaç da bizi kültür ile etnisite bağının önemini irdelemeye yönlendiriyor.

Denilebilir ki insanın insanlaşmaya ilk adım attığı süreç, aynı zamanda kültür tarihinin ilk başlangıç süreci oluyor. İnsanlaşma ise toplumsallıkla anlam bulmaktadır. Tarih, ancak zaman ve mekân olgularıyla birlikte ele alındığında doğru algılanabilir; zaman ve mekândan bağımsız bir tarih algılamasının düşünülemeyeceği açıktır.

Bu bağlamda insanın toplumsallaşma serüveninin kronolojik yapılanmasına baktığımızda, geçmişten günümüze doğru karşımıza çıkan tablo aşağı yukarı **klan, kabile, aşiret, halk, kavim** ve **ulus** formlarıyla ifade edilen bir seyir izlemektedir. Bunların tekabül ettiği dönemler konusunda da kaba hatlarıyla şu söylenebilir: Toplumsallaşmanın başlangıcından köleci uygarlık dönemine kadar insanlık sırasıyla klan, kabile, aşiret formlarıyla yaşamını sürdürmüştür. Köleci topluma geçiş, aynı zamanda soy birliğine dayalı örgütlenmeden siyasal örgütlenmeye geçiş olarak da kabul edilmektedir. Bunun somut ifadesi 'devlet'tir. Neolitiğin son dönemleri ile köleci uygarlığın doğuş ve gelişme döneminde, aşiret federasyonlarından giderek halklaşmaya doğru bir evrim söz konusudur. Halklaşmanın yanı sıra, sonraki dönemlerde, yani ortaçağ başlarına doğru feodal uygarlığın gelişimi paralelinde bir kavimleşmenin şekillenmesine tanık olunmaktadır. O çağlarda Roma'yı istila eden Cermen boyları, Bizans ve Sasanileri tehdit eden Arap boyları ile İslam dünyasını istila eden Türk-Moğol boyları kavimsel nitelikte topluluklar olarak anılabilir. Ulus ve uluslaşma olgusu ise, kapitalizmle arasında zorunlu bir bağ bulunmamakla beraber (zira kapitalizme geçişten önce de, sonra da uluslaşmasını gerçekleştiren toplumlar vardır), genelde kapitalist uygarlığın oluşum ve doğuş sürecinde ortaya çıktığı varsayılır.

Görüldüğü gibi toplumsallaşma süreci, sayısı ancak iki elin parmakları kadar olan bireyleri bir araya getiren 'klan'dan başlayıp, yüz milyonlarla hatta milyarla (Çin örneği) ifade edilen devasa bir nüfusu bir araya getiren 'ulus' örgütlenmesine kadar sürekli bir yoğunlaşma trendi çizerek ilerlemiştir. Kimilerince post-modern diye tanımlanan çağımızda ise, artık ulus formu da aşılarak -ABD, AB ve BDT örneklerinde görüldüğü üzere- daha üst biçimlere, ulus üstü birliklere geçiş gibi daha ileri yoğunlaşmalara adım atılmaktadır.

Klandan ulusa dek sayılan bu toplumsal kategorilerin kültür ile bağlarının hangi düzey ve nitelikte olduğuna geçmeden önce **etnisite**, **sınıf** ve **ırk** kategorik terimlerini de anımsatmak gerekiyor.

Etnisite; belirli dilsel, dinsel, mekânsal ve kültürel özellikler bakımından kendisini diğerlerinden farklı gören ve diğerleri tarafından da başka sayılan, bütünlüklü bir kimliğe ve kendine özgü kültürleme sürecine sahip bir toplumsal-kültürel oluşumdur. İnsanlığın çok uzun tarihsel dönemlerde ortak yaşamını sürdürme biçimi, ortak kültüre dayalı toplumsal örgütlenme formudur ve esas olarak 'aşiret' yapılanmasında ifadesini bulur. Etnik kimliğin belirleyeni *kültür*dür; kültür, bireyleri bir arada tutan temel etmendir. Etnik sıfatı ve etnisite kavramı köken olarak Yunanca *ethnos* sözcüğünden gelmektedir ki bu sözcük de bir siyasallığı değil, kültürel birlik anlamını içerir. Etnisiteyi siyasi yapıyla ilişkilendirme ve ona siyasal anlam yükleme durumu ulus-devletin ortaya çıkmasıyla eşzamanlıdır.

Nitekim Frederik Barth da etnik grupları tanımlarken şu dört temel özelliği sayar; 1) büyük ölçüde biyolojik olarak kendini sürdürebilen, 2) temel kültürel değerleri paylaşan ve kültürel biçimlerin birliğini açıkça gösteren, 3) bir iletişim ve etkileşim alanı yaratan, 4) mensubiyeti kendi içinde ve ötekiler tarafından tanımlanan ve diğer kategorilerden kendisini ayırabilen grup. Ve Bart, "Bütün bu özellikler içinde en çok önemtaşıyanı, *ortak bir kültürü paylaşmak* durumudur," der.[34] Özcesi ve önemlisi, etnisite olgusunda temel ve başat faktör kültür olmaktadır.

Irk olgusuna gelince; özellikle 20. yüzyılda faşizm ve Nazizm biçimlerine varana dek insanlığı her türden milliyetçilik belasıyla boğuşmak durumunda bırakan, trajik katliam ve soykırımlara sebep olan, akıllara durgunluk verecek boyutta acılar yaşatan ve halen de yaşatmaya devam eden ırkçılık ve ırk olgusu ise, tamamen genetik faktörle tanımlanacak, izah edilebilecek bir terimdir. "Üstün ırk" iddiasına dayalı tezler, kafatasçılığa kadar vardırılan saçmalıkların hepsi de doğuştan üstünlük ve ayrıcalık teorilerine dayandırılmaktadır. Gerçi bu dayanakların çürük ve geçersiz olduğu günümüz genetik bilimince kanıtlanmış, üstünlük ve ayrıcalık teorilerinin ipliği pazara çıkarılmıştır. DNA sırlarının çözümlenmesini başaran bilim, bu başarısıyla ırkçılığa onulmaz darbeyi vurmuştur. Öyle ki, ayrı ırklara mensup bireyler arasındaki genetik farklılığın, aynı ırktan olan iki bireyin farkından fazla olmadığı açığa çıkmıştır. Ama yine de bir kategori olarak ırk olgusu tanımlanmak istenirse -siyah, sarı, beyaz, ırk gibi- ancak ortak genetik bağ ve bundan kaynaklı özelliklerle tanımlanabilir. Dolayısıyla burada da başat faktör genetik olmaktadır.

Sınıf ise, zaten ekonomik bir kategoridir. Toplumsal grupların üretim sürecindeki yeri ve konumuna göre şekillenir; ister egemen ister ezilen sınıf olsun, sınıfsal konumu belirleyen asıl etmen ekonomiktir. Ortak ekonomik durum ve statü, bireylerin belli bir sınıf içinde tanımlanmasını belirler. Efendi-köle, senyör-serf, burjuva-proletar tümünün ayırt edici özellikleri üretimdeki rolleri, katkıları, üretim araçlarına sahip olup olmadıkları ve üründen aldıkları pay ile belirlenir. Burada da ekonomi asıl belirleyen olmaktadır.

Bu çerçevede halk ve ulus kategorilerine de bakmak gerekiyor. Halklaşmayı sağlayan faktör veya faktörlerin neler olduğu konusunda bilim insanlarının yaptığı çeşitli araştırmaların neticesinde, halklığın inşasında bir değil, değişik birkaç etmenin rol oynadığı görülmektedir. Dikkat çeken bir husus da, halklaşan her toplumun ille de aynı gerekçe ve nedene dayanmadığıdır; farklı toplumların halklaşmasında değişik etmenlerin rol oynayabildiği görülmektedir. Kimi halkın oluşumunda genetik özellikler, yani aynı ırktan gelmiş olma durumu belirleyici olurken, kiminde ortak toplumsal-siyasal tarih, bir başkasında ortak geleneksel norm ve değerler, yani ortak kültür asıl belirleyen konumunda olabilmektedir. Her halk için ancak ayrı, özgün bir araştırma ile bu olgu saptanabilir. Örneğin, Kürt toplumu açısından bakıldığında; Kürt halkı için halklaşmanın inşasında belirleyici faktörün kültür olduğu rahatlıkla söylenebilir. İlerdeki bölümlerde daha yakından ele aldığımızda görülecektir ki; Kürt halkı, kültür yaratan ve kültürün yarattığı bir halktır ve aynı zamanda zengin, köklü ve güçlü kültürü sayesinde ayakta kalmayı başaran, halen de varlığını kültür sayesinde koruyabilen bir halktır.

Ulus olgusuna baktığımızda; her ne kadar -Stalin tarafından da savunulduğu için reel sosyalist sistemin parlak dönemlerinde dünyada pek revaçta olan- beş temel etmen olarak ortak dil, kültür, vatan, ekonomi ve kader birliği ifade ediliyor olsa da; ulus, bir siyasi yapılanmadır. Zaten dünyadaki somut örneklerinden de adeta "ulus eşittir ulus-devlet" biçiminde algılandığı ortadadır. E. Balibar'ın belirttiği gibi,

> Hiçbir ulusun doğal olarak etnik temeli yoktur, fakat toplumsal oluşumlar uluslaştıkça, içerdikleri, paylaştıkları ya da hükmettikleri topluluklar da 'etnikleşir'; yani sanki kendiliğinden bir ilk kimliğe, kültüre, çıkarlara sahip olan, bireyleri ve toplumsal koşulları aşan doğal bir cemaat oluştururcasına geçmişte ya da gelecekte temsil edilir hale gelir.[35]

Ulusların oluşumunda kültür etmeninin temel rol oynaması bir yana; uluslaşma adına -kimi zaman adeta zoraki bir ulus yaratma adına-, yahut ortak bir ulusal dil, kültür yaratma adına, başka kültürleri ve dilleri baskı altına alma, hatta yer yer bunların imhasına varan son derece tahripkâr ve olumsuz uygulama örnekleri tarihte hiç de az değildir. Özellikle '*üniterlik*' vurgusuyla kendini tanımlayan hemen tüm ulusların uluslaşma süreçlerinde, kültürel partikülarizm (çoğulculuk) daima reddedilmiş, '*tek*'lik olgusu adeta mutlaklaştırılmıştır. Fransız ve Türk uluslaşma örneklerinde bu çok barizdir. Özellikle Türk uluslaşmasında "tek"lik uğruna hem fiziki hem kültürel boyutta nasıl büyük trajedilerin ve soykırımların uygulandığı tarihte sabittir.*

Ayrıca 1930'larda "Güneş Dil Teorisi" ve "Türk Tarih Tezi" adıyla tamamen bilim dışı ve ırkçı teoriler geliştirerek, bütün dillerin Türkçe'den türetildiği ve bütün toplumların Türk kökenli olduğu türünden bilimsel hiçbir temeli ve dayanağı olmayan iddialar ortaya atması, Anadolu gibi halkların ve kültürlerin mozayiği bir coğrafyada bir tarih çarpıtması ve kültür soykırımı niteliğindedir. Nitekim bu farklı kültürleri yok etmeyi amaçlayan ve bunların üzerinde zoraki bir Türk uluslaşması yaratmayı hedefleyen zihniyet sonucunda Ege ve Akdeniz kıyılarından Kars'a, Hakkâri'ye kadar ve Trabzon'dan Hatay'a kadar bütün Anadolu ve Mezopotamya coğrafyasında adı değiştirilip Türkleştirilmeyen tek bir yerleşim yeri -köylere varana kadar-, tek bir nehir, dağ vb. coğrafi yer neredeyse kalmamıştır. Kültürler bahçesi bir coğrafya adeta kültürler mezarlığına dönüştürülmüştür.

---

* İlginç bir tesadüfle tam da bu bölümün yazıldığı günlerde, TC Başbakanı T.Erdoğan Hakkari'deki olaylı mitingde bilinen o tek devlet, tek millet, tek dil, tek bayrak...vs. hamasetinin ardından "ya bunları kabul edeceksin ya da terk et" diye Kürtleri tehdit ederken; aynı günlerde Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül de, yurtdışında katıldığı bir toplantıda, Ermeni soykırımından söz edenleri eleştirip güya yalanlarken -tam da merdi kıptı misali- açık açık şöyle diyordu: Eğer o zaman -yani TC'nin kuruluş döneminde- Rumları ve Ermenileri bu topraklardan çıkarmasaydık bir Türk ulusu yaratabilir miydik?

Benzer bir tahribatı Amerikan uluslaşmasında da görmek mümkündür. Amerikan uluslaşması da bir çifte bastırma ve yok etmek pratiği üzerinde bina edilmiştir. Bir yandan kıtanın asıl sahipleri olan Amerikan yerlilerinin soylarının kurutulup yok edilmesi, öte yandan 'köle zenciler' üzerinde uzun yıllar boyu uygulanan fiziksel ve kültürel baskı ve katliamlar, Amerikan uluslaşma tarihinin sayfalarında utancın kara lekeleri olarak durmaktadır. İncelenirse eğer başka uluslaşma örneklerinde de benzer uygulamalar bolca görülür. Etnisite, ırk, sınıf, halk ve ulus kategorileri için yapılan bu tespitlerle hangi sonuca varmak istiyoruz? Kültür odaklı bir tartışma ve yaklaşımın esas alınmakta olduğu göz ardı edilmeden, burada dikkatlere sunulmak istenen sonuç şudur: Elbette ki her halkın, ulusun, ırkın ve sınıfın diğerlerinden farklı, kendine özgü bir kültürü vardır; bu görmezlikten gelinemez. Yine bu kültürleriyle bağlantılı farklı düşünce, inanç, ruhsal şekillenme, bir bütün olarak kendine has yaşam tarzı ve davranış biçimlerinden de pekâlâ bahsedilebilir. Ancak altı çizilmesi gereken nokta şudur ki yukarıda sayılan kategorilerden hiç birisi, etnisite gibi, bir kültürel kategori olarak tanımlanamaz. Her birinin belirleyenleri farklıdır. Dolayısıyla etnisite ile kültür arasındaki başat belirleyicilik bağı diğerlerinde yoktur. Kültür ve etnisite arasındaki bu belirleyicilik özelliğine Wallerstein da dikkat çekiyor ve şöyle diyor:

> Bir '**ırk**'ın, görünür fiziksel biçime sahip olan bir *genetik kategori* (a.b.ç.)* olduğu varsayılır. ...
> **Ulus**'un, bir devletin fiili veya muhtemel sınırlarına her nasılsa bağlı olan *toplumsal-siyasal bir kategori* (a.b.ç.) olduğu varsayılır.
> Bir '**etnik**' grubun, kuşaktan kuşağa geçen ve normal olarak teoride devlet sınırlarına bağlı olmayan, bazı sü-

> rekli davranışlara sahip olduğu söylenen *kültürel bir kategori* (a.b.ç.) olduğu varsayılır. (...)
> Bir 'halk'ın oluş ve davranış biçiminin nedeninin ya ayırt edici genetik özellikleri, ya toplumsal siyasal-tarihi, ya da geleneksel normları ve değerleri olduğu varsayılmaktadır.[36]

Sınıf ise, zaten ekonomik bir kategori olduğu bellidir.

Burada etnisitenin farklılığı ilk bakışta göze çarpmaktadır ki gücü ve kalıcılığı belki de bu denli köklü bir kültürel bağ ve tarihe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Etnisitenin gücü, kaynağını köklü ve zengin kültüründen alır, dolayısıyla doğal toplumun özgürlükçü karakterine sahiptir. Hiyerarşik toplumlardaki gibi baskıcı bir otorite, devlet erki yahut siyasal güç kaynağı söz konusu değildir. Doğal olması, hem özgürlükçü özelliklere sahip olmasını, hem demokrasiye daha yakın olmasını ve hem de bunlara bağlı olarak hiyerarşik-devletçi toplumlara nazaran etnik yapıların çok daha kalıcı bir yaşam gücüne sahip oluşunu birlikte getirmektedir.

Bilindiği üzere 'kabile' ve 'aşiret' formasyonları etnik grupların temel yapılanma şekli, toplumsal-örgütsel biçimidir. Ve bu yapılar -ilk basamak olan klanı da sayarsak- Paleolitik çağlardan başlayıp Mezolitik ve Neolitik çağlardan geçerek, köleci, feodal, kapitalist uygarlık dönemlerini katederek günümüze kadar ulaşmayı nasıl başardı? Nasıl oluyor da aşiret yapılanması varlığını halen koruyabiliyor? O çağlardan bu yana yaşlı gezegenimiz üzerinden köleci, feodal, kapitalist uygarlıklar, sistemler geldi geçti (bir zamanlar dünyanın üçte birine yayıldığıyla övünen reel sosyalist sistemi de dahil); dahası sanayi devrimi gibi o güne kadar var olan bütün alt ve üst yapı kurumlarını sarsan bir olgu yaşandı; ve bu süreçlerde birçok halklar, kavimler tarihten silindi; nice görkemli uygarlıklar, asla yıkılmaz denilen imparatorluklar, şaşaalı krallıklar, gücünden kerametinden sual edilmez devletler yıkılıp gitti de, aşiret halen ayakta ve varlığını sürdürebiliyor! Evet, bu durum nasıl izah edilebilir?

---

* **(abç)**: 'altını ben çiziyorum' sözcüklerinin kısaltması.

Öyle inanıyoruz ki bu ilginç ve önemli sorulara yanıt aramak başlı başına bir araştırma konusu olabilir. Ancak bunun, etnisitenin dayandığı kültür gücünden bağımsız bir izahının çok zor olacağını da şimdiden belirtmek mümkündür. Etnisitenin binlerce yıldan beri maruz kaldığı tehdit ve saldırılara, amansız doğal zorluklara karşı direnerek ayakta kalma gücü göstermesi, bu anlamda yarattığı direnme kültürü; yine hiyerarşik toplumun zorbalıklarına, devlete ve ugarlığa karşı doğal toplumun özgürlükçü, demokratik kültürüyle dikilerek kafa tutması durumunu insanlığın ortak bir kazanımı ve mirası olarak görüp sahiplenmenin büyük önem taşıdığı kanısındayız.

Kendisi için yoğun bir gelecek arayışında olan günümüz insanlığının böyle bir mirasa sırtını dönme lüksü olmadığı inancındayız. Öte yandan devletli, sınıflı toplumların tarihi, en iyimser yaklaşımla bile ancak beş-altı bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Hâlbuki insanın toplumsallaşma tarihi iki milyon yıldan daha gerilere gitmektedir. Demek ki insanlık en uzun toplumsallaşma evrelerini etnik gruplar halinde ve etnisite kültürü, değerleri ve ahlakı ile yaşadı. Etnisitenin tarihini yok sayarak bunca birikimi göz ardı etmek, at gözlüğü takmışçasına insanlık tarihini siyasal tarihin dar aralığına sıkıştırmak, doğru bir tarih anlayışı, adaletli ve bilimsel bir yaklaşım değil, olsa olsa kör modernist tarih anlayışı olabilir. Öcalan'ın dediği gibi;

> Tarihte demokrasi nerede diye bir soruya verilecek karşılık, öncelikle etnisitenin devlete, uygarlığa karşı kendi komünal özelliklerini korumak ve özgür tutmak için sağladığı duruş ve direniştedir denilebilir. Sosyologların bu gerçeği tespit edemeyişleri, şehir kültürünün içinde binlerce defa pişmişlikleriyle bağlantılıdır. Sanıldığından daha fazla bilimciler burjuvazinin modern rahipleridir. Kutsal kitaba bağlılık gibi şehir değerlerine bağlıdırlar.[37]

5. Doğuşu, Tarihi Süreç İçerisinde Gelişimi ve Belli - Başlı Kültür Evreleri

a) Doğa-İnsan-Kültür İlişkisi Üzerine Birkaç Söz

Kültür tarihini insanlık tarihiyle başlatma, insanın insanlaşmaya başladığı ilk ve en eski süreçlere kadar geri götürme yaklaşımı, çağdaş antropolojide giderek ağırlık kazanan bir görüştür. İnsan için yapılan bir dizi benzer tanımlardan birisi de "insanın kültürel bir hayvan olduğu" tanımıdır; buradan hareketle, insan ve kültür tarihlerinin neden özdeşleştirildiğini anlamak mümkündür. Günümüzde antropoloji, insanı kültürüyle tanımlıyor. İnsanın toplumsal aidiyetle kimlik kazanması, ancak belli bir kültürün parçası ve mensubu olmakla söz konusu olabiliyor. Hem yaşam tarzı, tüketim alışkanlıkları vb. maddi boyutuyla, hemde din, inanç, ahlak, zihniyet gibi manevi boyutuyla bir bütün olarak kültürel özellikleri, insanın toplumsal aidiyetini tescil etmenin kriterleri olmaktadır.

İnsanın içinde yer aldığı ortam ve toplumla, yani kültürü ve yaşadığı coğrafyayla birlikte tanımlanması, insan-doğa-kültür bağının önemini ortaya koymaktadır. Doğada var olan bütün canlı türleri gibi insan türü de, hayatta kalabilme, varlığını sürdürme temel sorunuyla karşı karşıyadır. Çünkü canlıların birincil uğraşı budur. Bu uğraşın esası ve ana stratejisi ise doğal çevreye uyum sağlamak, yeri geldiğinde yahut zorunluluk hâsıl olduğunda doğanın değişen koşullarına kendini uyarlama başarısını göstermektedir. Diğer canlı türlerinin hepsinde bu yetenek fiziksel anlamda şu veya bu biçimde elde edilmekte; yani çevreyle uyum sağlama, çevreden gelen tehditler karşısında savunma mekanizmaları geliştirme esas olarak fiziksel ve biyolojik süreçlerde gerçekleşmektedir. İnsan için ise, çevreye uyum sağlamanın en önemli aracı kültürdür.

Bu realite göz önünde bulundurulduğunda, "insan kültürel bir hayvandır" diyenleri anlamamak ve onlara hak vermemek mümkün değildir. Kültür sayesinde hayatta kalabilmeyi, varlığını sürdürebilmeyi başaran insan, bununla da kalmayıp kültürel gelişme katederek yeni yeni alet ve teknolojiler icat ettikçe, tarihsel süreç içerisinde muazzam bir üstünlük elde etmiştir. Öyle ki günümüz itibariyle bakıldığında, neredeyse öteki hayvanlardan en yeteneklilerinin tek tek yaptığı her şeyi yapacak düzeye ulaşmıştır. Örneğin, otomobiliyle bir ceylan kadar hızlı koşabiliyor, uçaklarıyla kartallar gibi uçuyor, yunuslar gibi su altında dolaşabiliyor ve istediğinde köstebek gibi toprağın altında da gezebiliyor.[38] Ve bu örnekleri daha da uzatmak pekâla olanaklı.

İnsan-doğa bütünselliği, insanın doğanın bir parçası ve uzantısı olduğu düşüncesi, artık hemen hemen tartışma konusu olmaktan tamamen çıkarılmış, günümüz bilimi tarafından kesinliğe yakın bir düzeyde doğrulanmış bulunmaktadır. Bilindiği üzere, "nereden geliyoruz" sorusu üzerine binlerce hatta onbinlerce yıldan beri çok kafa yormuştur insanoğlu.. Pek çok da cevaplar geliştirmiştir; her çağda ulaştığı düşünce düzeyi ve kapasitesine paralel olarak bu cevaplarını da mütemadiyen sorgulamış, bıkmadan usanmadan bunları hep aklın -ve daha sonraları keşfettiği- felsefenin ve bilimin süzgecinden geçirerek yeniden biçimlendirmiş, böylelikle gerçeğe ulaşma arayışını hep sürdürmüştür. İlk başlarda ilkel düşünce kapasitesiyle basit mitolojik cevaplar geliştirirken, sınıflı toplum ve devletçi sistemve zihniyetin gelişmesiyle birlikte Sümer rahiplerinden başlayarak egemen kesim kendini Tanrı yerine koymaya başlamış, insanı da oldukça aşağılayıcı, hiçleştirici konumlarda göstermişlerdir.

Mezopotamya'dan Grek mitolojisine değin, insanı, Tanrıların uzuvları, artıkları hatta dışkılarından oluşan yaratıklar olarak anlatan mitolojik hikâye ve efsaneler bilinmektedir. Fakat insan düşünsel anlamda gelişme sağladıkça 'yaratılış teorileri'nde de, süreç içinde değişiklikler oldu. Bu kez uzunca bir dönem dinin, özellikle de semavi dinlerin etkisi söz konusu oldu. Yani "nereden geliyoruz" sorusunun tatmin edici yanıtları, tek Tanrılı dinlerin kutsal kitapları olan Eski ve Yeni Ahitler (Tevrat, İncil) ile Kur'an da yer alan "yaratılış" hikâyelerinde arandı ve bulundu; bir süre de vizyonda kalan bu öykülerle oyalandı insanlık. Sonra felsefe ve bilim dönemi geldi; akıl gelişti, düşünce derinleşti, boyutlandı, ufkunu genişletti, insanın gözleri biraz daha açıldı ve sonuçta kutsal kitaplarda yer alan ve önceden iman edilen anlatımlar ikna ve tatmin edicilik özelliğini kaybetti, yahut yetersiz kaldı.

Bilimin zamanla yeni yeni doğa ve evrim yasaları keşfetmesiyle birlikte yeni cevap arayışları devam etti; insan kendi soyunu, kökenini öğrenme merakından hiç vazgeçmeyecekti anlaşılan. 19. yüzyıla gelindiğinde kendilerinden önceki doğa bilimciler ile evrim kuramcılarının birikimlerinden de yararlanarak biyolojik ve toplumsal evrim kuramlarını daha yetkin bir formülasyona kavuşturan Charles Darwin (1809-1882) ile Herbert Spencer (1820-1903), bu alanda adeta yeni bir çığır açarak, antropolojinin gelişiminde de asli ve önemli bir rol oynadılar. Darwin'in, ilk baskısı 1859 yılında yapılan "*Türlerin Kökeni Üzerine*" adlı kitabında yer alan evrim kuramı, başlangıçta pek de kabul görmedi. Özellikle dinsel çevrelerde uzun süre büyük tepkiyle karşılandı;* idealist, muhafazakâr çevreler yine popüler basın aracılığıyla alaya aldı. Kolay değil, onca zaman Kitab-ı Mukaddesler tarafından yüceltilen, hele bir de Rönesans ve Aydınlanma çağının verdiği havayla birlikte kendini evrenin merkezine pek de yakıştıran insan, şimdi maymunlarla aynı soydan geldiğini, en yakın evrimsel akrabasının şempanze olduğunu bir türlü hazmetmek istemiyor, kabule yanaşmıyordu. Fakat ne çare, bilim gerçeği öylesine apaçık ve tüm çıplaklığıyla ortaya koyuyordu ki kimseye kaçacak yer bırakmıyordu ve kimse artık görmezden gelemezdi. Örneğin bugün şunu net olarak biliyoruz: İnsan DNA'sının neredeyse tümü (binde 999'u) şempanzeninkiyle aynı. Bu durumda 'acı gerçeği' (!) kabullenmek zor gelse de kaçınılmaz olmuştur.

---

* Kilisenin bu kurama itirazından vazgeçişi bu yakın dönemlerde, papa II.Paul döneminde gerçekleşti.

20. yüzyılın ortalarına doğru, bu konu üzerindeki tartışma bu kez farklı bir düzlemde alevlenerek devam etmiştir. Tartışmanın bu yeni düzlemdeki özü şudur: Evrim tek midir; yoksa canlı varlıkların (yaşamın) evrimi ile cansız varlıkların (maddenin) evrimleri farklı mıdır? Başka bir ifade ile canlı ve cansız her şey bir ve aynı evrimsel zincirin birbirini izleyen kesintisiz halkalarından mı oluşuyor? Yoksa evrenin evrimi ile yaşamın (canlılığın) evrimi arasında bir kesinti, bir farklılık var mıdır? Biliniyor, eskiden yani insanın belli bir doğa bilinci edinmesi ardından, özellikle de insan yaşamında bilimin başat rol oynamasıyla birlikte yapılan bilimsel tartışmalarda, yüzlerce yıl boyunca canlı madde ile cansız madde sanki iki ayrı dünyaymış gibi ele alınıyor, birbirinden kesinlikle ayrı tutuluyordu. Dolayısıyla her bir dünyanın kendine özgü ayrı bir evrim süreci yaşadığı varsayılıyordu. Oysa çağımız biliminin canlı-cansız ayrımını artık tartışmalı bir konu haline getirmesinin üzerinden neredeyse yarımyüzyılı aşkın süre geçmiştir. Daha da ötesi, kuantum fiziğiyle birlikte cansız madde kavramı da tarihe karışmak üzeredir.

Bu tartışmalarla bağlantılı olarak yine yakın dönemlere dek kimi bilim çevreleri, canlılık ve yaşamın yalnızca dünyaya özgü bir olgu olduğunu, evrenin evriminin bir aşamasında ilkel dünyada bir "yaratıcı rastlantı" (siz buna Tanrı'nın eli de diyebilirsiniz) sonucu ilk canlı organizmaların meydana geldiğini iddia ettiler. Bu durumda evrimsel zincirde bir kesinti, farklılık olacağı öne sürüldü. Fakat bilimin bu ve benzeri tezleri de çürütmesi fazla uzun sürmedi. Bahsedilen türden bir kesintinin olmadığı artık biliniyor. Çünkü bilim, yaşamın maddeden doğduğunu; genel evrim sürecinde, Dünya denilen gezegenin oluşumunun ardından, moleküllerden makro-moleküller, bunlardan hücreler, hücrelerden de organizmaların oluştuğunu; yaşamın ise, bütün bu yeni bileşenlerin karşılıklı bağımlılık ve etkileşimlerinin ürünü olduğunu kanıtlamış durumdadır. Dolayısıyla biz insanlar da sadece maymunlarla akraba değil, aynı zamanda yıldızlarında çocuklarıyız. O halde doğa-evrenin evrimi tektir; evrenden yaşam, yaşamdan insan doğmuştur ve insan da insanlaştığı andan itibaren bir kültür dokusu örmeye koyulmuş, sonuçta kültür denen olguyu yaratmıştır.

> İnsan olmak, evrenin uzun gelişiminin sonucu ve yaşam 15 milyar yıldan beri giderek artan bir karmaşa içinde ilerliyor: Atomlar,moleküller, hücreler, canlılar ve biz, kendisine sürekli nereden geldiğini soran insan...
>
> Büyük Patlama ile gelişmiş insan zekâsı arasındaki tüm süreç bir zincirin halkaları gibi. Biz maymunlardan ve bakterilerden geldiğimiz gibi aynı zamanda yıldızlardan ve galaksilerden geliyoruz.[39]

Öcalan'ın, "İnsan mikro kozmosdur," derken parmak bastığı gerçeklik de budur: Yani insan evrenin bir özetidir, doğanın bir parçası, onun belki de en harika bir uzantısıdır. İnsan-doğa bütünselliğinin tamamlayıcısı ve devamı niteliğindeki toplumsal-kültürel boyutuyla birlikte son derece kavratıcı ve yetkin bir formülasyonunu Öcalan şöyle yapmaktadır:

> Kuantumla kozmosun orta yerinde duran insana da 'mikro kozmos' diyoruz. Çıkan sonuç şudur: Her iki evreni, kuantumu ve kozmosu anlamak istiyorsan insanı çöz! Gerçekten insan tüm algılamaların özetidir. ...Bu bir anlamda evrenin şimdiye kadar ölçülebilen yaklaşık 20 milyar yıllık evrim tarihidir. İnsan gerçekten bir mikro kozmostur. Çünkü onda kuantum düzeni işlemektedir. Atom altı parçacık ve dalgalardan en gelişmiş DNA moleküllerine kadar maddenin gelişim tarihini görmekteyiz. İlaveten bitki ve hayvanların en alt evresinden insana kadar tüm gelişim süreçlerinin tarihini de görmek mümkündür. Bilimsel olarak net görülmektedir ki, insan cenini biyolojinin tümgelişimevrelerini tekrarlayarak büyümektedir. Daha sonrasını toplum, evrim (yani doğduktan sonra yaşayacağı toplumsal evrim) tamamlamaktadır. Toplumsal evrimle de bilim bugünkü seviyeye ulaşabilmektedir. Dolayısıyla insanın evrenin bir özeti olduğu bilimsel bir yargıdır.[40]

Görüldüğü üzere insanı doğadan ayrı ve kopuk ele almanın bi limsel bir yönü olamayacağı gibi, toplumsallığın özü olan kültürü de insandan ayrı düşünmek mümkün değildir. O halde kültür tarihini insanlık tarihiyle birlikte ve bağlantılı ele almak bilimselliğe en yakın, dolayısıyla en gerçekçi tutum olacaktır.

b) Biyolojik ve Kültürel Evrim

İnsanın biyolojik ve kültürel evrim süreçleri iç içe gelişirken aynı zamanda karşılıklı bir etkileşim durumunun söz konusu olacağı da doğal ve anlaşılırdır. İnsan, en yakın akraba türlerinden yavaş yavaş kopmaya başlayıp insanlaşma yolunda ilk adımlarını atarken geçirdiği önemli biyolojik evrim süreçleriyle birlikte ilk 'kültür' etkinliği sayılabilecek ürünler de ortaya koymaya başlamıştır. Yine ilk primitiv düşünce kırıntıları da bu yol ayrımından sonra belirecektir. Başlangıçta son derece yavaş ilerleyen biyolojik ve kültürel evrim aşamaları yolunda kader tayin edici nitelikte bazı kilometre taşları vardır. Önce biyolojik evrim sürecinde iki önemli gelişme var ki gözden kaçırılmaması gerekiyor.

Bunlardan ilki; sadece insan ve ona yakın primat türleri için değil, vücutlarında bir omurgaya sahip bütün canlı türleri açısından anlamı çok büyük olan bir evrimsel sıçrama noktasıdır. Ve bu, yüz milyonlarca yıl gerilere uzanan çok çok eski bir doğa harikası veya mucizesi niteliğindeki şey, '**kemik**' deyip geçtiğimiz nesnenin ta kendisidir.

> Organik dünya 500 milyon yıl öncesine dek yumuşak dokunun (pelte ve buğu, kas ve sinir) hâkimiyetindeydi. O noktada hayatı oluşturan etli madde-enerji birikiminin bir bölümü ani bir mineralleşme süreci geçirdi ve canlı yaratıkların oluşumu için yeni bir malzeme ortaya çıktı: *Kemik*... Daha sonraları omurga haline gelecek olan ilkel kemik, yani o katı, kireçlenmiş merkezi çubuk, hayvanların hareketlerini yeni biçimlerde kontrol etmelerini

> mümkün kıldı, onları birçok kısıtlamadan kurtardı ve kelimenin tam anlamıyla harekete geçirerek havada, suda, karada bulabildiği her oyuğu doldurmalarını sağladı.[41]

Bütün omurgalı hayvan familyaları için bunca üstünlük ve avantaj sağlayan kemiğin rolü, insan türü için burada da bitmedi. *Homo Erectus* aşamasında insanın iki ayağı üzerinde dikilmesinde de omurganın işlevsel bir rol oynaması gerekti. İnsan iki ayağı üzerine dikilip yürümeye başladığında ve bu yeni biçimiyle hareket yeteneği kazandığında, ön ayaklar serbest kaldı, yürüme işlevinde artık onlara gereksinim kalmadı. Böylece en yakın omurgalı türlerinden bile bariz bir farklılık ve tabii ki üstünlük gelişerek insan türü, son derece maharetli baş parmağıyla birlikte oldukça işlevsel bir organa sahip oldu: **El**... Öyle ki 21. yüzyılın ileri teknolojisi sonuna kadar ortopedik tıbbın hizmetine sunulduğu halde bu organı taklit ederek üretilen robot el, bu doğal organımızın binde biri kadar dahi işlevsel olamamaktadır. İlkel ve ilk maddi kültür ürünleri sayılan taş aletlerin yaratılması bir yana, insana özgü diğer bir organ ve onun işlevi '**dil**' (konuşma) ile birlikte düşüncenin gelişmesinde oynadığı rolüyle de **el**, insanın hem biyolojik hem de kültürel evrim olayında çok hayati bir yer işgal etmektedir.

İkinci önemli kilometre taşı sayılabilecek gelişme ise, bu kez yalnızca insanın bir ayrıcalığı olarak -insana özgü kapasitesiyle- **beyin** denilen organın ortaya çıkmasıdır. Belki hemen tümhayvan türlerinin de bir beyine sahip olduğu düşünülerek 'insanın bir ayrıcalığı' sayılması ilk bakışta yadırgatıcı gelebilir. Ancak insan beyninin, kendisine en yakın memeli türleri ile kıyaslandığında vücut ağırlığının toplam ağırlığına göre üç katı büyüklükte olduğu düşünüldüğünde; ayrıca milyonlarca yıllık evrim sürecinde aşağıdan yukarıya doğru nasıl aşama aşama gelişerek algılamaya, düşünmeye ve öğrenmeye elverişli bir duruma geldiği göz önünde bulundurulduğunda saptamanın yerinde olduğu rahatlıkla anlaşılacaktır. Gerçekten de;

> Basit bir sinir sisteminden fazlasına sahip her türde, beynin en ilkel kısmı omuriliğin tepesini çevreleyen beyin sapıdır. Bu kök beyin, nefes almak, vücudun diğer organlarının metabolik işleyişlerini ayarlamak, kalıplaşmış tepki ve hareketleri kontrol etmek gibi temel hayati işlevleri düzenler. Bu ilkel beynin düşündüğü veya öğrendiği söylenemez. Belki Sürüngenler çağı için ideal olabilir.[42]

Kuşkusuz insan beyni bu değildir. Asıl insana özgü en donanımlı merkezleri, beyin sapı denilen bu ilkel kök üzerinde yine uzun bir evrim süreci sonucunda gelişmiştir. İlk etapta bu kadim kök üzerinde "**Limbik Sistem**"* adı verilen duygu merkezleri gelişmiştir. Daha sonra bu duygu merkezlerinin üst katmanlarında meydana gelen karmaşık, kıvrımlı dokular **korteks** (kabuk) adı verilen düşünen beyin haline gelecek bir evrim geçirmiştir. Dolayısıyla duygusal beyin akılcı beyinden öncedir ve onun da öncesinde sürüngenlerin dahi sahip olduğu bir ilkel beyin vardır. Beynin bu evrimsel sürecinin de -genel evrimsel süreçteki sırayı izleyerek- bir insan cenininde olduğu gibi tekrarlandığı günümüz bilimince kanıtlanmıştır.

Yaklaşık 100 milyon yıl önce memelilerin beyni büyük bir hızla gelişti. İnce iki tabakadan oluşan planlama, hissedileni anlama, hareketi koordine etme gibi işlevleri olan korteksin üzerine yeni beyin hücreleri eklenerek **neokorteks** oluştu. Eski beynin iki katmanlı korteksiyle kıyaslandığında neokorteks olağan üstü bir entelektüel üstünlük sağladı. Tüm türlerinkinden çok daha büyük olan Homo Sapiens neokorteksi, insana özgü tüm özellikleri barındırmaktadır. Neokorteks düşüncenin beşiğidir; duygular aracılığıyla algılananları bir araya getirip anlaşılır kılan merkezlerden oluşur. Hissettiklerimize düşünceyi katar ve fikirler, sanat, simgeler, hayaller hakkında bir şeyler hissetmemizi sağlar.

"Hayatta kalabilme üstünlüğünü neokorteksin strateji geliştirme, uzun vadeli plan yapma gibi zihnisel kurnazlıklarına borçluyuz.

---

* Beyin sapı çevresinde biçim olarak bir yüzük gibi olduğu için, Latince'de "yüzük" anlamına gelen "Limbus" tan türetilerek bu ad verilmiştir.

Bunun ötesinde sanat, medeniyet ve kültürün zaferi de neokorteksin meyveleri olarak görülebilir."[43] Böylece Homo Sapiens sürecine gelindiğinde insanın biyolojik evrimi, hemen hemen günümüz 'modern insan'ın sahip olduğu tüm donanımlarıyla son halini almış durumdadır. Bundan dolayıdır ki günümüzden yaklaşık 40 bin yıl önce bulunan ve adına "Cro-Magnon insanı" denilen iskeletlerden yola çıkılarak kimi bilim insanlarınca insanın biyolojik evriminin o dönemde artık tamamlanmış olduğu, o tarihlerden sonra herhangi bir evrimsel gelişmenin görülmediği öne sürülmektedir.

Görüldüğü gibi biyolojik evrim son derece yavaş bir hızla, yüzmilyonlarca yıllık uzun bir zamana yayılarak ilerlemektedir. Buna karşılık kültürel evrim süreci daha hızlı işlemektedir. Önce maharetli organımız olan el, ardından düşünce merkezi olan beyinin oluşması ve bunun sayesinde insanın konuşma becerisini geliştirmesi ile birlikte Engels'in de dikkat çektiği gibi, **el** ile **dilin** karşılıklı diyalektiği **düşünce**ye muazzam bir ivme kazandırarak atılım yapmıştır. Çünkü insan beynindeki gelişmeler dil öğrenmeye elverişli hale gelince bir kültürel birikim ve bunu yeni nesillere aktarma imkânı doğmuştur.

Kültür tarihinin en uzun dönemi olarak varsayılan yazının keşfinden önceki yaklaşık iki milyon yıllık (hatta Australopitekus denilen ilk insansılara kadar beşmilyon yıl geriye götürmek de mümkün) evrenin en tipik özelliği; insanoğlunun öğrenme yeteneği zayıf ve kapasitesi dar olduğu için kültürel evrimin hızının da oldukça yavaş ve gelişmenin çok sınırlı olmasıdır. Kültürel evrimin ilk aşamalarında, biyolojik ve kültürel gelişme neredeyse at başı ve birbirine paralel bir düzeyde seyrediyordu. Fakat zaman içerisinde kültürel evrim hızını arttırmaya ve arayı açmaya başladı; özellikle son 40-50 bin yılda kültürel evrimde gözle görülür bir hızlanma yaşanmaya başladı ve biyolojik evrimi giderek kat be kat geride bıraktı. Kültürel evrimin böyle öne geçip üstün duruma gelmesi, aynı zamanda insan ilişkileri üzerideki etkisini de belirleyici bir konuma getirmiş, genetik evrimin etkisini marjinal düzeye düşürmüştür. Bu ne anlama gelmektedir? İnsan yaşamında ve insanlık tarihinde kültür nosyonu artık belirleyici konumdadır, açık anlamı budur.

Kültürel evrimin, organik evrimin önüne geçmesinin zamanlamasına, yani bu üstünlüğü ne zaman ve neye bağlı olarak sağladığına ilişkin görüşler muhteliftir. Yukarıda belirtilen *el-dil-düşünce*nin karşılıklı etkileşim diyalektiği esas alınarak değişik etmenlerle değişik dönemlere vurgu yapan uzmanlar vardır. Kimi tarihçi ve arkeologlar -iki milyon yıl geriye giderek- ilk taş aletlerin yapılmasına bağlamakta, kimileri Neolitik devrime, hatta bazıları da kent devrimi ve yazının icadı dönemine işaret etmektedir. Zamanlama noktasında görüşler farklı olmakla birlikte, hepsinin buluştuğu bir ortak payda var ki o da kültürel evrimdeki hızlanma ve bunun insan ilişkileri üzerindeki belirleyici etkisidir. Zaten bu hızın geçmişten günümüze doğru nasıl bir ivme kazanarak arttığını somut yaşamın kendisi ortaya koymaktadır. Paleolitik çağ en az iki milyon yıl kadar sürdüğü halde, tarım ve üretim evresi on bin yıl içinde sanayi devrimine dönüşmüştür. Bugün kimi sosyalbilimciler, haklı olarak, 1950'lerden sonra yeni bir teknoloji devrimi sürecine girildiğini belirtmektedirler. Bu, sanayi devriminin de iki yüz yıl gibi görece çok daha kısa bir zamanda aşılması anlamına gelmektedir.

Çağımızda biyolojik evrim karşısında kültürel evrimin nasıl kıyas kabul etmez bir üstünlük sağladığına ilişkin Stephen Jay Gould daha dikkat çekici bir örnekle şu saptamayı yapıyor:

> Ortak hücre anemisine neden olan gene rastlama sıklığı siyah Amerikalılar arasında gerilerken (yani küçücük bir genetik evrim belirtisinin olduğu zaman diliminde), bizler bu arada demiryolunu, otomobili, radyo ve TV'yi atom bombasını, uçağı, bilgisayarı ve uzay gemisini inşa ettik.[44]

c) Kısa Bir Tarihçe: Belli-Başlı Kültür Evreleri

Annales Okulu'nun kurucusu Febvre, "Bir kelimenin tarihini yazmak asla vakit israfı değildir," diyordu ve bunu söylerken de, Auguste Comte'un, "Tarihini bilmedikçe bir bilimi tam olarak kavrayamayız," sözünü bir anlamda teyid etmiş oluyordu. Kuşkusuz bu yaklaşım kültür terimi için de son derece geçerli olan bir yaklaşımdır. Düşünce ve ideoloji gibi kültür ve uygarlığın da ortaya çıkışı, insanın çok uzun evrim sürecinin bir aşamasında olmuştur. Kültür için bu aşamanın, insanlık tarihinin başlangıç aşaması olarak alınması en doğrusudur. Tarihçi ve antropologlar insanlık tarihini aşamalara ayırıp sınıflandırırken genellikle iki yaklaşım yöntemini tercih ediyorlar; yani iki farklı kategoride ele alıyorlar.

Bu kategorilerden ilki, en çok bilinen klasik sınıflandırma tarzıdır. Buna göre *prehistorya* denilen tarih öncesi çağlar ayrı, yazılı tarihle birlikte uygarlığın başlangıcı olarak kabul edilen ve devletleşme olgusuyla birlikte başlayan siyasal tarih süreci de ayrı ele alınmaktadır. "Tarih öncesi" ve "tarih sonrası" biçiminde bir ayrıştırma yapılarak, bunların her biri kendi içinde ayrıca evrelere bölünmektedir. Klasik marksist literatürde esas alınan ve benimsenen yaklaşım da budur; "tarih öncesi" denilen döneme "ilkel komünal topluluk" adı verilirken, sonrası da köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum ve sosyalist toplum diye peşpeşe sıralanarak bir tasnife tabi tutulurdu. Köleciliğin, devletin ve sınıfların ortaya çıkmasından önceki dönem zaten "ilkel" olarak tanımlanıp pek önemsenmez ve kaale alınmazken, sonraki toplumların da peşpeşe birbiri ardında sıralanması zorunlu bir yasa olarak kabul ediliyor, bir ilerleme sayılıyor, hatta bu sayılanlardan sonra da komünist toplum evresine geçileceği belirtiliyordu. Fakat son birkaç on yılın yeni bilimsel bulguları ile birlikte, "tarih öncesi" diye tabir edilen dönemin bu küçümseyici yaklaşımı hiç de hak etmediği görülmeye başlanmıştır. Öcalan'ında işaret ettiği gibi, insanlık ve kültür tarihinin en uzun dönemi yaklaşık iki milyon yıl süren yazının icadından önceki bu doğal toplum evresidir. Öcalan'ın "doğal toplum" dediği, Bookchin'in -aynı anlama gelmek üzere- "organik toplum" olarak adlandırdığı; hiyerarşik, devletçi ve sınıflı toplumlardan önceki bu dönem, insanın özgürlükçü karakteriyle çelişki arz etmeyen, uyum içeren bir özelliğe sahip olduğu kadar, en doğal haliyle ekolojik kültürün de geçerli olduğu dönemdir.

Engels'in, köken teorileri arasında önemli bir yer tutan, hatta Marksist literatürde otorite olarak kabul gören "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adındaki çalışması (1884) yayımlandığında, her ne kadar bugün elde bulunan veriler bilinmiyor ve Yunan, Roma kaynağına dayanmak bir bakıma zorunlu ise de; ama ilk çağlara ait var olan bulguları da yeterince dikkate almadığını söyleyip bunun için eleştirenler de vardır. R.W. Connel böyle söyleyenlerden birisidir ve Engels'in adı geçen çalışması için şunları söylemektedir:

> Engels'in yabanıl toplumsal yapıya ilişkin görüşü, o dönem lerde masa başında yürütülen bir araştırmanın oldukça iyi bir ürünüydü. ...Ama o zamanlarda bile prehistoryaya dair mükemmel bir yapıt olarak görülmedi. Asur uygarlığı bir nesil önce ortaya çıkarılmıştı, Mısır hiyeroglifleri 1820'lerde çözülmüştü ve Engels'in kitabını yazdığı sıralarda gerçekleşen büyük kazılar, Sümerlerde daha büyük bir uygarlığın bulunduğunu ana hatlarıyla gösteriyordu. Sonraki on yıllık dönemlerde Engels'in sınırlı kaynakları, yaşanan arkeolojik bilgi patlamasıyla birlikte iyiden iyiye eksik kaldı.[45]

Gerçeklik ne olursa olsun, ister o dönemin bilgi-bulgu yetersizliği, ister yaklaşım yetersizliği söz konusu olsun, sonuçta insanlık tarihinin bu önemli evresinin "tarih dışı" sayılarak kenara itilmiş olması olumlanacak bir durum değildir. Ancak Connel'in de sözünü ettiği son yılların arkeolojik bilgi patlaması, artık bu dönemi görmezden gelme tutumlarını neredeyse imkânsız hale getirmiş bulunmaktadır. Çünkü bulgular, veriler ve kazıların gün yüzüne çıkardığı gerçeklik oldukça görkemlidir, göz ardı edilebilecek cinsten değildir.

Aralarında Lewis H. Morgan, Gordon Childe gibi ünlü tarihçilerin de yer aldığı ikinci kategoridekiler ise, -tarih öncesi, sonrası diye bir ayrım yapmaksızın- insanlık tarihini bir bütün olarak ele alıp belli niteliklere göre, esas olarak da üretim durumları ve kullandıkları üretim araçlarına göre kültürleri ve uygarlıkları sınıflandırırlar. Bu gruba dahil olan bilim insanlarına göre, insanın en ilk maymunsu ataları sayılan ilkel primatların (yüksek memeliler) oluştuğu yaklaşık 60 milyon yıl öncesinden başlayarak günümüze kadar insanlık esas olarak üç temel kültürel evreden geçtiği varsayılmaktadır. (Üretim öncesi, üretim, yoğun üretim evreleri) Bu 60 milyon yılın büyük kesimi, insanın giderek iki ayağı üzerinde yürümeye başlayan bir tür olarak şekillendiği biyolojik-fiziksel evrim dönemi olarak yaşanmıştır. Denilebilir ki insanın asıl insanlaşması, yani en küçük birimlerden başlayarak topluluk biçiminde yaşama, yine en ilkel türlerinden başlayarak alet kullanma ve buna bağlı olarak da primitiv düşünce nüvelerinin ortaya çıkması gibi gelişme adımları uzun evrim tarihinin son iki-iki buçuk milyon yıllık periyoduna tekabül etmektedir. İnsan türü, topluluk halinde yaşamanın önemini ve bunun kendisine sağladığı üstünlük ve avantajı bu dönemde kavramaya başlıyor. İnsanlaşma ve toplumsallaşmanın ilk basit ve küçük adımlarla başlangıcı olan bu dönem, aynı zamanda kültürel tarihin de başlangıcı, ilk kültürel adımlar, kültür olgusunun da doğuşu olarak kabul edilebilir.

Bahse konu olan bu iki milyon yıllık birikim ve yoğunlaşma sürecinin bir aşamasında önemli bir sıçrama başarısı gösteriliyor: İnsan türü *Homo Sapiens* (düşünen, bilinçli insan) düzeyine ulaşıyor. Bilindiği üzere kendisine yakın primatlar arasında "insan" olarak tanımlanan ilk tür *Australopitekus*'dur. Bu evrim sırasıyla *Homo Habilis* (yetenekli insan) ve *Homo Erectus* (iki ayağı üzerine dikilen insan) aşamalarından geçerek Homo Sapiens basamağına varmıştır. Tarihçiler Homo Sapiens aşamasına sıçramanın zamanlaması konusunda farklı farklı tarihler ortaya atmakta; tarihleme genellikle günümüzden 40 ila 200 bin yılları arasını kapsamakta, ağırlıklı düşünceler ise 60-70 bin yıl öncesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Zaman konusunda böyle farklı görüşler olsa da, mekân konusunda hemen hemen kesinliğe yakın bir netlik ve görüş birliği mevcuttur; o da, 'modern insan'ın, yani Homo Sopiens'in Ortadoğu'da bir yerlerde ortaya çıktığıdır.[46] Aslında net tarih saptamasından ziyade belki de bu gelişmenin insanlık için ne anlam ifade ettiği önemlidir. Ki bu aşamayı birçok bilim insanı ve tarihçi gibi, Öcalan da, bir niteliksel sıçrama ve toplumsal devrimin en temel ve birinci aşaması olarak değerlendirmektedir.

İşte ikinci grupta yer alan tarihçiler, daha geniş ve bize göre daha sağlıklı ve gerçekçi bir perspektifle, bütün bu uzun süreçleri kapsayan insanlık tarihini en başından günümüze kadar üç temel evre olarak değerlendirmekte ve üç ana başlık altında ele almaktadırlar. Bunlar;

1. ***Paleolitik*:** Eski Taş ya da üretim öncesi evresi
2. ***Neolitik*:** Yeni Taş ya da üretim evresi
3. ***Endüstri*:** Makine, enerji ya da yoğun üretim evresi

Dikkat edilirse bu çok da alışık olduğumuz bir sınıflandırma değildir. Çünkü genellikle yukarıda değindiğimiz ilk kategorik yaklaşım benimsenegelmiştir. Ancak insanlık tarihinin en önemli ve en temel devrimsel süreçlerini nirengi olarak baz alıp yapılan bu üç sınıflandırma çok daha anlamlı bir sınıflandırmadır. Bu nedenledir ki klasik tarih bakış açısı aşılarak yeni bir tarih anlayışının gelişip yaygınlaşmasına paralel olarak Morgan, Childe ve takipçilerinin görüşünü benimseyenlerin sayısı da artmaktadır. Özellikle de tarihin salt siyasal tarihten ibaret olmadığı, en az onun kadar, hatta ondan daha da önemli bir kültür tarihinin var olduğu yönünde bir bilinç geliştikçe, bu ikinci bakış açısı daha da ağırlık ve taraftar kazanmaktadır.

Bu temelde tarih öncesi (prehistorya) denilen çağda kültür olgusu, bunun tarihi ve gelişim evrelerine daha yakından bakabiliriz. Antropolojide prehistorik çağlar terimi, alet yapımı ile tanımlanan kültürün ilk ortaya çıktığı dönemden -ki bu Alt Paleolitik Çağ'a tekabül ediyor- yazının icadına kadar devam eden yaklaşık iki milyon yıllık dönemin kültür tarihi açısından adlandırılmasını ifade etmektedir.[47] Her ne kadar klasik anlayışa göre prehistorik sözcüğü "tarih öncesi" anlamında kullanılageliyor olsa da, antropolojik anlayış değişmeyi esas kabul ettiğinden, bu klasik zihniyeti terk etmiş bulunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da, çok ağır ve yavaş dahi işliyor olsa, içinde belli bir değişme sürecinin yaşandığı bütün kültür çağlarını "tarihsel" olarak kabul etmektedir. Kuşkusuz bu yaklaşım çağımızın yeni tarih anlayışıyla da tutarlı bir yaklaşımdır.

Bu dönem, ister klasik anlayışla "tarih öncesi", ister "tarihsel" kabul edilsin, genellikle Danimarkalı arkeolog Thomsen'in yapmış olduğu sınıflandırma temelinde, Taş Çağları diye adlandırılan üç ana dönem biçiminde bölümlendirilmektedir. Geçmişten günümüze doğru bir sıralama ve yaklaşık bir tarihlendirmeyle bu dönemler şöyledir:

I. ***Paleolitik Çağ*** (EskiTaşDevri): M.Ö. 2 milyon ila 15 bin arası
II. ***Mezolitik Çağ*** (Orta Taş Devri): M.Ö. 15-12 bin yılları arası
III. ***Neolitik Çağ*** (Yeni Taş Devri): M.Ö. 12-4 bin yılları arası

Bir kısım arkeolog Neolitik çağın son dönemi ile yazının icadı ve köleci dönemin başları arasında, Bakır devri olarak da adlandırılan ayrı bir Kalkolitik çağ sınıflandırması yapsa da, bu pek yaygın bir kabul görmemekte ve genelde yukarıda belirtilen üç taş çağı sınıflandırması esas alınmaktadır.

Şimdi bu üç ana başlık altında kültür evrelerine ve kültür tarihinin nasıl bir somut gelişim seyri izlediğine bakabiliriz.

I. Paleolitik Çağ

Taş çağlarının en eskisi olan Paleolitik, hem insanlık hem de kültür tarihinin en eski dönemidir. İnsanlaşma, toplumsallaşma ve kültüre ilişkin ilk ve en basit adımların atılmaya başlandığı, bunların ilk primitiv örneklerinin ortaya çıktığı dönemdir. Kendi içinde üç evreye ayrılmaktadır; bu evreler eskiden günümüze doğru bir sıralamayla, Alt Paleolitik, Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik evrelerdir.

Paleolitik Çağ'ın kesin bir tarihlendirilmesi henüz yapılmamış olmakla birlikte M.Ö. 2 milyon ile 15 bin yılları arası bir dönem olarak kabul edilmektedir. Şunu belirtmek gerekiyor ki antropoloji toplumbilimlerin en genci sayılmaktadır ve bir bilim dalı olarak kuruluşu 19. yüzyılın sonlarında olmuştur. Başlıca amaç olarak "insanı ve kültürünü tanıma"yı önüne koyan antropoloji, henüz yüz yılı biraz geçen ömrüyle çok genç bir bilim dalıdır; zamanla çalışmalarını ilerletip insanın da kültürün de tarihini 2 milyon yılın gerisine götürmeyi başaracağından kuşku duymamak gerekir. Kaldı ki, daha şimdiden bile bu doğrultuda elde edilmiş küçümsenemez nitelikte başarı örnekleri vardır. Örneğin günümüz insanının ataları olarak kabul edilen homo genusuna ait -habilis, erectus ve sapiens- türlerin atası olan *Australopithecus*ların tarihi daha şimdiden 6 milyon yıl öncesine kadar dayandırılmış bulunmaktadır. Afrika'nın doğusunda özellikle Etiyopya, Tanzanya ve Kenya'da yapılan kazılarda 3 ila 4 milyon yıl öncesine tarihlendirilen fosil iskeletler bulunmuştur. 1974 yılında Donald Johanson tarafında Rift vadisinde bir kadın iskeletinin yaklaşık yüzde 40'ı sağlam kalmış fosili gün ışığına çıkarılmıştır. Australopithecus türüne ait bu ilk 'ninemiz'e -kazı ekibince- "*Lucy*" adı verilmiş ve bu ünlü Lucy'nin tam 3,5 milyon yaşında olduğu tespit edilmiştir. Yine "Etiyopya'nın Oma vadisinde yapılan fosil toplama işlemleri, bazen 3 milyon yıldan daha yaşlı Australopithecus kalıntılarının yanı sıra, bol miktarda yontulmuş taş parçası bulunmasını da sağladı."[48] Bu, daha o zamanlarda alet kullanıldığının açık göstergesidir. Demek ki Paleolitik çağın başlangıcı şimdilik her ne kadar iki milyon yıl öncesine tarihlendiriliyor olsa da, zamanla bu tarihin çok daha eskilere kayacağı görüşüne de açık kapı bırakmalıyız. Araştırmalar devam ettikçe belki şu an tahmin dahi edemeyeceğimiz eskilikte kültür nüvelerine, kültürel bulgulara rastlayacağız. Şu an itibariyle bilim 5-6 milyon yıl öncesinin sınırlarında seyretmektedir.

Alt Paleolitik Evre: Paleolitik dönemin en eski evresidir. Aynı zamanda en uzun evresi de oluyor; iki milyon yılın büyük bir bölümü paleolitiğin bu en eski evresine ait kültürün damgasını taşımaktadır. Bu evre, günümüzden yaklaşık 200 bin yıl önce sona ermiştir. Alt Paleolitik çağın ilk dönemleri ilk insan atası Homo Habilis türünün yaşadığı zamana denk gelmekte, dolayısıyla başlarda kültüre de damgasını vuran bu türün nisbeten daha kaba-karmaşık tarzı olmaktadır. Fakat Alt Paleolitik kültürün esas yaratıcısı ve bu dönemde başat rol oynayan insan atası Homo Erectus'dur.

Arkeologların yaptığı kazılarda, Homo Habilis'in yaşamış olduğu mekânlarda bir kargaşanın göze çarptığı; yiyeceklerin, yontulmuş taş parçalarının, kesilmiş et artıklarının hep birbirine karışmış olduğu saptanmıştır. Buna karşılık Homo Erectus'ların kamp alanlarında bir düzenlilik ve "uzmanlaşma" tespit edilmiştir. Yani taş yontulan, yemek yenen ve uyunan yerlerin giderek birbirinden ayrıldığı hatta zaman içinde bu kamp yerlerinde bir ocağın da bulunduğu anlaşılmıştır.[49]

Alet yapmada da, başlarda Homo Habilis'in ancak kaba yöntemler geliştirebilen sınırlı becerisine karşılık, Homo Erectus'un alet yapma biçimi daha gelişmiş ve inceltilmiştir. Basit yontma yönteminden (taşı taşa vurma), "yumuşak vurucu" yöntemine geçmiş (taşa bir kemik, boynuz veya ağaç parçasıyla vurma) ve böylece daha ince ve keskin aletler yapabilmiştir. Zamanla taş yontma tekniği daha da yetkinleşiyor,

> Örneğin, 'Levallois tekniği' denilen bir yontma biçimi, aranan yongayı elde etmek için gayet seri bir düzine vuruş gerektiriyor; bu durum, yontmaya girişmeden önce bir 'strateji' belirlendiğini ve bunu mümkün kılacak hatırı sayılır bir soyutlama yeteneğinin de mevcut olduğunu gösteriyor.[50]

Alet tekniği açısından, Homo Erectus'un alet çantasında bulunan çok işlevli bir taş alet Alt Paleolitik çağı simgelemektedir. Genel olarak badem veya üçgen biçimli olup 5 ila 35 cm. arasında değişen bir büyüklüğe sahip olan, çakmak taşı veya bazalttan yapıldığı için oldukça keskin kenarları bulunan bu alete "**aşölyen balta**" adı verilmiştir. Aşölyen aletlere Asya, Afrika ve Avrupa'ya yayılan çok geniş bir coğrafyada rastlanmaktadır. "Bu aletlerin iki tür endüstri ile üretildiği görülmektedir. Bu endüstrilerden ilki, yonga endüstrisi, diğeri de doğrudan taş yumrunun biçimlendirilmesine dayanır."[51] Görülmektedir ki daha o dönemde bile teknik, çok ilkel biçimiyle de olsa "**endüstri**" diye nitelenebilen bir gelişme kaydetmiştir. Bu maddi kültür ve teknik sayesinde insan, iki milyon yıl civarındaki uzunca bir süreçte, çok zorlu doğa ve iklim koşullarıyla baş edebilmiş ve büyük bir kültürel uyarlama başarısı göstermiştir.

Orta Paleolitik Evre: Alt Paleolitik'ten sonra gelen ve onu izleyen kültür evresidir. Günümüzden yaklaşık 200 bin yıl önce başlayıp 40 bin yıl civarlarına kadar devamettiği varsayılmaktadır. Bu çağın da başlangıç dönemlerinde yaygın olarak varlığını sürdüren tür Homo Erectus olmakla beraber, Orta Paleolitik, genelde Homo Erectus türünün yerini Homo Sapiens'e terk ettiği dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde Homo Sapiens, **Neandertal*** adı verilen sapiens türlerinden farklılık arz eden bir insan türü ile birlikte yaşamış; bu iki tür yeryüzünü birlikte iskan etmiştir.

Orta paleolitiğin sonlarında Neandertal türü, alet teknolojisi, konuşma yetisi, iletişim, sanat, karmaşık düşünce sistemi gibi biyokültürel açıdan daha gelişmiş ve dolayısıyla daha avantajlı bir üstünlüğe sahip Homo Sapienslerle girdiği biyolojik savaşı kaybetmiş, yerini doğrudan atamız olan Homo Sapiens'lere bırakmıştır.

Orta Paleolitik döneme hâkim taş endüstrisi tipi "**Musteriyen teknoloji**"dir. Bu dönemde Alt Paleolitik'in aşölyen baltası da kullanılmaya devam etmekle birlikte, Orta Paleolitik endüstrilerinde el baltasının yanı sıra yonga teknolojisiyle üretilen bıçak, yan kazıyıcı, uç kazıyıcı, testere biçimli kazıyıcı, deliciler, saplı ve sapsız üçgen uçlar türünden çok sayıda yeni alet kullanıldığı da görülmektedir. Bu dönemde yaşadığı bilinen Neandertallerin ağaç ve deriden de araç gereç yaptığı, bu yeni araçlar sayesinde avcılıkta daha da ustalaşıp zengin sonuçlar elde ettikleri araştırmalarda ortaya çıkmıştır.

---

* **Neandertal insan:** Basık alnı, birleşik ve çıkık kaşları nedeniyle "Güneş sperlikli adam" olarak da tanımlanan Neandertal insanı; biyo-evrimzincirinde, Australopithecus ve ardından gelen homo genusu (Habilis, Erectus, Sapiens) halkalarından ayrı kabul edilen bir türdür. Habilis'ten türemiş bir yan kol olarak varsayılmaktadır.
Sapiens'ten daha kısa boylu, kısa ama güçlü bacaklar ile uzun kol ve gövdeye sahip bu türün ilk kalıntılarına Avrupa'da rastlanmıştır. "Neandertal" adı zaten 1856 yılında Almanya'nın Neander vadisinde (tal=vadi, kürçe'de dol) bu türe ait ilk defa çok sayıda fosil bulunduğu için, buluntu yerinden hareketle verilmiştir. Yaşadığı dönemde Neandertal türü, Avrupa'nın batısından Cebelitarık'tan, Asya'nın ortalarına Özbekistan'a kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır.

Orta Paleolitik evrenin dikkate değer bir gelişmesi de, insanların yiyecek, özellikle et stoklamayı öğrenmeleridir. Arkeolojik kazılarda bu döneme ait mağaralarda ve kaya altı sığınaklarda yiyeceklerin stoklaması amacıyla yapılan bölümler bulunmuştur. Yine insanların bu dönemde avladıkları hayvanların derilerinden ve mamut kemiklerinden yararlanarak çadır kurma becerisi sergiledikleri de bilinmektedir. Bu dönemde karşımıza çıkan bir diğer yenilik de, ilk kez ölü gömme geleneğinin başlamış olmasıdır. Ölülerini, yaşadıkları yerin zeminine çukur açarak gömenler de yine Neandertallerdir. Ölüler genellikle "Hoker pozisyonu"nda* gömülmektedir. Bununla beraber ölülerin yanına kimi malzemelerin de bırakılmış olması, Orta Paleolitik dönemde bir inanç sisteminin geliştiğini de işaret etmektedir. Manevi kültür boyutundaki gelişmenin ifadesi olan inanç sistemi varlığının başka bir göstergesi de, İsviçre Alpleri bölgesindeki bazı Neandertal yerleşim mağaralarında "Ayı kültü" (ayının insanlara benzeyen bir atadan geldiği inancı) izlerine rastlanmış olmasıdır. Orta Paleolitik dönemde insan türünün bütün Avrupa'yı, Ortadoğu'yu ve Orta Asya'yı yoğun biçimde iskân ettiği görülmektedir.

* **Dipnotun devamı:** Orta Paleolitik dönem boyunca yaşadıkları bilinen Neandertal insanları taş, kemik, boynuz, diş ve ağaç gibi hammaddelerden birçok alet üretmişlerdir, yaygın bir alet teknolojisine sahiptirler. Barınaklarında bir ayrışma, işbölümüne gitme, süslenme gibi sosyal gelişmişlik özellikleri de bilinmektedir. Ayrıca Neandertaller ölülerini de gömmüşlerdir. Hatta ölü gömme kültürünün ilk defa Neandertal insanında görüldüğü belirtilmektedir. (Zagros eteklerindeki Şanidar yerleşimi kalıntılarının bu türe ait olduğu söylenmektedir.) Maddi ve manevi kültür alanında böylesine bir beceri geliştirerek hemen hemen 1,5 milyon yıl gibi çok uzun bir dönem geniş bir coğrafyada varlığını sürdürebilen Neandertal türü, sonuçta Sapiens'lerle rekabette başarılı olamayıp mücadeleyi yitirmiş, modern insana evrilemeden yok olan bir tür olmuştur. Neandertal türünün yeryüzünde silinme nedeni henüz kesin olarak bilinmemektedir.

*Ölülerin, mezara ana rahmindeki fetüs pozisyonunda ve yan yatırılarak gömülmesi biçimine verilen ad.

Üst Paleolitik Evre: Paleolitik Çağ'ın en son ve nisbeten en kısa olan evresidir. Günümüzden 40 bin yıl önce başlayıp yaklaşık 20-25 bin yıl kadar devameden kültür dönemidir. Üst Paleolitik'in sona erdiği dönem, aynı zamanda buzul çağlarının da bitişine denk gelmekte, küresel ısınmaya bağlı ekolojik değişimlerle birlikte Paleolitik Çağ tümden biterek yerini Mezolitik Çağ'a bırakacaktır.

Paleolitiğin üst evresinde artık yaşamını idame ettiren tek hominid türü Homo Sapiens'dir. Neandertaller de dâhil, diğerlerinin hepsinin tamamen yok olduğu, yeryüzünden silindiği görülür. Üst Paleolitik dönemde alet teknolojisinin daha da geliştiği, önceki dönem alet endüstrisinde rastlanmayan burin, dilgi, kazıyıcı ve kemikten kargı türünden yeni aletlerin ortaya çıktığı görülmektedir. İnsan soyu ok ve yayı da ilk kez bu dönemde bulup kullanmakla, alet yapma yeteneği, o döneme kadarki zamanların zirvesine çıkmıştır. Ayrıca, alet yapma ustalığının gelişmesine koşut biçimde, alet yapımında kullanılan ham maddelerin de oldukça çeşitlendiği görülmektedir. Taş ve ağaçla birlikte kemik, deri, boynuz, fildişi yoğun olarak kullanılan ham maddelerdendir. Günümüzden 18 bin yıl kadar önce dikiş iğnesi de icad etmeyi başaran Üst Paleolitik insanı, böylelikle artık deriyi de daha maharetli biçimde işleyecek ve yaşamını daha dakolaylaştırma olanağı elde edecektir.

Üst Paleolitik insanları mağaralarda yaşamaya devametmiştir. Mağaraların üst bölümlerinde yaptıkları duvar resimleri, kimi tarihçi ve araştırmacılar tarafından "ilk sanat ürünleri" olarak değerlendirilmektedir. Hâkim temanın av sahneleri, bizon ve geyik gibi hayvanların çizimi olan bu resimler, ister sanat etkinliği olarak kabul edilsin, isterse de dini inanç temalı tören ve ritüellerin bir parçası olarak görülsün, her halükarda sonuçta tasarıma dayalı düşünsel gelişmeye işaret eden bir insan etkinliği olarak önem taşımaktadır. Üst Paleolitik evrede insan Avrupa ve Asya'nın tamamına yayıldığı gibi, Güneydoğu Asya adalarından Avusturalya kıtasına ve Bering Boğazı yoluyla da Amerika'ya kadar ulaşmıştır. Bir bütün olarak Paleolitik Çağ'ın karakteristiğine ve bu dönem kültürünün temel özelliklerine baktığımızda, özet olarak şu hususların öne çıktığını görmekteyiz:

Paleolitik çağlardaki kültürel evrim, bir yandan alet teknolojisindeki gelişmelere, diğer yandan buzullar çağının doğa ve iklim değişmelerine bağlı olarak gelişmiştir. Üretimin henüz olmadığı bir dönemdir. Dolayısıyla bu çağda insanlar hep doğaya bağımlıdırlar, hayvan türleri gibi parazit bir yaşam sürmektedirler. Avcılık ve toplayıcılığın geçerli olduğu üretim öncesi bu dönemin kültürel beceri ve gelişmesinin somut kanıtı, o dönemde yapılan ve ağırlıklı olarak taştan çeşitli aletlerdir. Bu aletler, onların ne maksatla kullanıldığını, alet yapanların düşünce düzeylerini, tasarım kapasitelerini, yaşam biçimi ve becerilerini, kısacası kültürlerini anlatır.

Dönemin teknoloji düzeyi esas olarak taş aletlerle sınırlıdır. Aşölyen ve Musteriyen teknolojisi diye adlandırılıp "endüstri" olarak nitelendirilse de, kuşkusuz bu kavramların günümüzde ihtiva ettiği manadan hayli uzak anlamda kullanıldığı aşikârdır. Başlangıçta kaba ve doğal biçimiyle kullanılan taş, zamanla yontulup biçim de veriliyor. Yine süreç içerisinde taş aletlerin yanı sıra ağaç, kemik, boynuz, deri vb. değişik ham maddelerden aletler de yapılıyor. Paleolitiğin son dönemi, yani üst evresinde yer yer alet yapan aletler de geliştirilebiliyor.

Toplumsallaşma, sosyal yaşam ve aile kurumu yönüne baktığımızda; bu dönemde göçebelik esastır. Çünkü, avcılık ve toplayıcılığın besleyebildiği insan sayısı km^2 de 5'i bulmuyordu; hayatını idame ettirebilmek için Paleolitik çağ insanının geniş bir sahaya ve büyük bir hareket serbestliğine ihtiyacı vardı. İlk insanın hayatında kurnazlık ve yetenek kadar rastlantı ve şans da rol oynuyordu; kah tıkabasa doyuyor, kah açlıktan kıvranıyordu. Günübirlik yaşıyordu. Bu nedenle küçük guruplar biçiminde dolaşması, fazla eşyaya sahip olmaması ve sabit bir yerde ikamet etmemesi gerekiyordu.[52]

Paleolitik dönemde, 30 kişi civarında küçük avcı ve toplayıcı grupların göçebe klanlar biçiminde ortak bir yaşamı söz konusudur. Avlanan veya toplanan besinler grup üyeleri arasında paylaşılıyor. Anaerkillik başat olurken, cinsler arasında zamanla bir işbölümü de yapılmaya başlanıyor. Besin temininideki zorluk ve doğaya hükmetme tekniği zayıf olduğundan insan ömrü kısa, ortalama 20-25 yıl civarında, nüfus artışı ise oldukça yavaştır.

Düşünce planında ilkel ve geri bir düzey söz konusudur. Sihir ve büyü gibi dinsel motifler ve figürler daha çok avı etkileme aracı olarak kullanılıyor. Sanat çerçevesinde kimi takılar ve mağara duvarlarına çizilen bazı figürler, dönemin akla gelen bazı etkinlikleri ve ürünleridir. Ancak "Bu ilk sanat ustalarının eserlerinin çoğunun bugüne ulaşmadığını", dolayısıyla bizim sadece korunmuş olanları bildiğimizi, bunların da o döneme ait sanatsal yaratıların sadece küçük bir kesiti olduğunu söyleyenlerde vardır. Bu iddia sahiplerinin haksız sayılmayacaklarını da belirtmek gerekiyor. Gerçekten de "Günümüze ulaşabilenler taş, fildişi, kemik objeler; duvar içlerine yapılmış resimler ve gravürlerdir... Geri kalan her şey, tahtadan, deriden, yumuşak kilden yapılmış olanlar kayıp. Şarkıları, dansları, mitleri gibi...İlk kültürümüze ait en temel öğeler ortada yok."[53]

Her halükarda sanat ve artistik duygusunun ilk kökeni Paleolitik Çağ'dadır; buna herhangi bir itiraz bulunmuyor. Hem estetik hem de kutsallığın gerçek anlamda gelişiminin Homo Sapiens döneminde olduğu genel bir kanıdır. Özellikle Homo Sapiens'le aynı tarih diliminde yaşayan ve bu doğrudan atalarımızın 'kuzeni' sayılan Neandertaller bu anlamda önemli izler bırakmıştır. Neandertallerin ölülerini gömüyor olması, mezarlarına hediyeler koyması, bir başka yaşam olduğu inancının, bir din tasavvurunun somut göstergesi olarak elbette ki başlı başına önem arz eder. Fakat insanlık tarihinde belki bundan daha da önemli bir gerçekliğin, bir aşamanın da ifadesi oluyor. Şöyle ki, genellikle 'uygarlık' öncesi dönemler için 'barbarlık çağı' denilip geçiliyor. Oysa insanlığın barbarlıktan önce bir 'vahşet dönemi' yaşadığı unutulmamalıdır. Vahşet çağlarının tipik özelliği ise, insanın kendi ölü hemcinslerini yemesidir. İşte ölülerin gömülmesi, ölüye saygı bilincinin gelişmesi, aynı zamanda vahşet döneminin sona ermesi, ***insanlığın vahşetten barbarlığa geçiş aşaması***nın da ifadesi oluyor. Bu bakımdan da ayrı bir öneme sahiptir.*

Ateşin kontrolü; hiç kuşku yok ki, Paleolitik Çağ'ın en önemli dönemeçlerinden biri, belki de başlıcasıdır. Zira ateş insanın hem maddi hem de manevi yaşamında son derece önemli bir yere, tartışmasız bir konuma sahiptir. Yıldırım vb. doğal olaylar neticesinde ateşin yeryüzündeki varlığı, belki insanın en eski atalarından bile çok daha eskilere uzanmaktadır. Ama insanın ateşi buluşu, kontrol altına alması ve kullanmayı öğrenmesi günümüzden 500 bin yıl öncesinde ilk kez Homo Erectus tarafından gerçekleştirilen bir keşif olarak kabul edilmektedir. İlk ateş yakma tekniğinin tahta parçalarını sürtmek veya çakmak taşlarını birbirine vurmakla öğrenildiği varsayılmaktadır.

Ateş sayesinde insanların yiyeceklerini pişirerek yeme olanağı elde etmesi, beslenme düzeni ve yemek kültüründe pek çok değişime yol açarken, ağız-diş yapısından sindirim sistemine kadar bir dizi sonuçlara ve farklılaşmalara da neden olup insanın biyolojik evriminde etkin bir rol oynamıştır. Diğer taraftan *ocak* ve *ata kültürü*yle barınma alanında, daha Paleolitiğin alt dönemlerinde, o en eski kamp ateşi etrafında bir araya gelme alışkanlıklarının zamanla insanın kafasında kalıcı yerleşim fikirlerine yol açtığını tahmin etmek hiç de zor değildir. Lewis Mumford'un da haklı olarak dikkat çektiği gibi, yerleşim olayı pekâlâ Neolitik, hatta Mezolitik'ten öncelere kadar uzanıyor olabilir. "Araştırmamızı biraz daha derinleştirdiğimizde," diyor Mumford, "Avcı kampının sürekli bir konaklama yerine dönüştüğünü görürüz: Eteğindeki neolitik köylerden çepeçevre duvarla ayrılmış, hâkim bir konumdaki paleolitik yerleşim."[54]

Beslenme ve barınma açısından taşıdığı önem kadar, ateş, insanın inanç dünyası ve mitolojik, dinsel inançları bakımından da ağırlıklı bir yere sahiptir. Öyle ki bu yönlü etki, ateşin Tanrılar tarafından armağan edilişini veya kahramanlar tarafından Tanrılardan çalınarak insana verilmesini konu alan mitoslardan, Zerdüşt ateşgahlarına ve Roma tapınak ritüellerine dek örgütlü dinlerde de yerini almakta ve aynen devam etmektedir. Bütün bunların ötesinde, ateşin kutsal arındırıcı, sağlık verici niteliğine olan inanç; çeşitli toplumlarda halk tıbbının ilk nüveleri sayılabilecek büyü, tütsü vb. uygulamalarındaki yaygın kullanımına kadar ateşin insan yaşamında neredeyse etki etmediği alan kalmamıştır. Kısacası ateşin evcilleştirilmesi, her açıdan insan yaşamı ve evriminde hayati bir yer ve role sahip olmuştur.

---

* Ölüye saygı kültürünün insanın insanlaşmasında ne denli önemli bir yere sahip olduğu, çağımız dünyasındaki bazı örneklere bakıp Neandertal insanının bile gerisine düştüğümüzü fark edince, çok daha iyi anlaşılabiliyor: Afrika'da yakın tarihlere kadar yamyamlık geleneğinin varlığı; günümüz Türkiye'sinde (Antalya vb. yerlerde görüldüğü gibi) gerilla cenazelerinin parçalanarak köpeklere yedirilmesi; mezarlara saldırıp tahrip etme vb. pratikler, barbarlıktan öte vahşet kültürüdür.

II. Mezolitik Çağ

Mezolitik, adından da anlaşılacağı üzere (mezo=ara, orta) aslında bir ara dönemdir; paleolitikten neolitiğe kültürel geçiş evresidir. Paleolitiğe göre çok kısa ömürlü bir dönemdir. Uzmanların ortak kanısına göre Mezolitik Çağ, Ortadoğu'da, bundan yaklaşık 17-18 bin yıl önce başlayıp ancak dört-beş bin yıl kadar sürmüştür. Sözkonusu dönemde yer kürenin maruz kaldığı küresel ısınma ve buna bağlı ekolojik değişiklikler sonucunda ortaya çıkan kültürel değişiklikleri anlatmak üzere kullanılan bir terimdir.

Son buzul çağının ortadan kalkmasıyla birlikte iklim, çevre, su seviyesi gibi durumlarda değişiklikler görülmeye başlandı. Ormanlık alanlar yayıldı ve genişledi; ormanlar çayır ve düzlükleri kapladı. Bunun neticesinde büyük baş hayvanların sayısında bir azalma yaşandı; beslendiği çayır ve otlakları, su kaynaklarını yitiren bu av hayvanları çoğunlukla ya yok oluyor, ya da buzulların boşalttığı başka sahalara göç ediyordu. Bu durum avcılığı giderek zorlaştırıp sınırlarken; toplayıcılık ve balıkçılık öne çıkmaya başladı, özellikle balıkçılık önemli bir geçim kaynağı haline geldi. Buna paralel olarak yerleşik yaşamın ilk formları da ortaya çıktı. Bu mekânlar daha çok su boylarında ve göl kenarlarında bulunan küçük boyutlu köy altı yerleşimleriydi. Pratik, ihtiyaçtan kaynaklı, kabilenin ortak ve uygun bir habitat arayışı, Mumford tarafından şu sözlerle ifade ediliyor:

> Tarımla geçinen köyler ve kasabalar neolitik çağ kültürünün özelliklerinden biri haline gelmeden çok önce insanlar için en ideal yerleşim yerlerinin neler olacağı büyük ihtimalle belli olmuştu: Yıl boyunca suyu hiç bitmeyen pınarlar, ulaşımı kolay, ama yakınındaki ırmak ve bataklık sayesinde korunaklı, muhkem tepecikler, civarda bulunan, balık ve kabuklu deniz hayvanlarıyla dolu nehir ağızları... Bir çok bölgede bütün bunların geçiş dönemi sayılan Mezolitik Çağ ekonomisine katkıda bulunduğunu... anlıyoruz.[55]

Burada tanımlanan coğrafyanın özelliklerine baktığımızda, Mezolitik kültür evresinin neden Ortadoğu'da başladığını daha iyi anlayabiliyoruz. İleride göreceğimiz gibi, Neolitik kültür evresinin yeşerdiği "Altın Hilal" coğrafyasının böylece ufukta belirmeye başladığını daha şimdiden görebiliyoruz. Keza, avcılığın gerilemesi ve yerine balıkçılık ile toplayıcılığın ağırlık kazanması, Neolitik devrimin alt yapısı kadar, ideolojik üst yapısının da Mezolitik çağda olgunlaşmaya başladığını ortaya koymaktadır. Kadının toplumiçinde daha bir ağırlık kazanmasıyla cinsel devrimin maddi temelleri oluşup güçlenmeye başlıyor. Üstünlüğü çevik, atak, her an öldürmeye hazır, uğraşı gereği acımasız bir doğaya sahip avcı erkekten alıp, daha pasif, çocuklarına bağlı, onlar nedeniyle fazla hızlı hareket edemeyen her türlü canlının yavrusunu koruyup besleyen, hatta kimi zaman anaları ölmüş yavru hayvanları bile emziren... Kadına teslim eden bir değişimin[56] temelleri daha bu dönemde biçim kazanıyor.

Mezolitik Çağ, aynı zamanda -kendinden önceki dönemlere göre- nisbeten hem daha bol hemde daha garantili besin koşullarının elde edildiği bir dönemdir. Sürekli yerleşime ilişkin kesin kanıtlara bakarak arkeologlar bunun da Mezolitik çağda ilk kez yaşandığını belirtmektedirler. Mezolitik dönemin bu ilk yerleşim birimlerinde, ilk kez olarak arazinin tarım amaçlı temizlenmesinin bulgularına rastlanılmıştır. Aynı şekilde hayvan evcilleştirilmesi olayı da, bu küçük mezra yerleşkelerinde bulunan domuz, tavuk, ördek, kaz gibi hayvan kalıntılarından hareketle bu çağda keşfedilmeye başlandığını gösteriyor. Zaten insanın en eski hayvan dostu köpeğin bu dönemde evcilleştirildiği konusunda görüş birliği mevcuttur. Ayrıca bazı tarımsal etkinliklerin de, örneğin meyve ağaçlarının kesip daldırma yöntemiyle çoğaltılmasının -Neolitik öncesinde- Mezolitik çağ insanı tarafından keşfedildiği olasılığı giderek güçlenmektedir. Bu yöntemle incir, zeytin, hurma, elma, asma ağaçlarının o dönemde çoğaltıldığına ilişkin bulgulara rastlanmaktadır. Tabii bulgular bu faaliyetlerin yapıldığı yer olarak yine Ortadoğu coğrafyasını işaret etmektedir.

Bu konudaki yeni araştırmalardan birinin sonuçlarına ilişkin "Tarım incirle mi başladı" şeklinde bir soru ortaya atılıyor ve şunlar belirtiliyor.

> İnsanın tarihindeki belki de en önemli dönüm noktası olan tarıma geçişle ilgili kronolojik tutanaklar, yeni bir düzenlemeden geçecek gibi. ABD'deki Harvard ve İsrail'deki Bar-İlan Üniversitesi araştırmalarına göre tarımı Yakın Doğu'da gerçekleşmiş görünen incir ağacı üretimiyle başlatmak, hiç de yanlış olmayabilir. Savları doğruysa, incir üretiminin tarihi de tahmin edilenden yaklaşık 5 bin yıl geriye gidecek ve incir de -buğday, arpa vb. den bile bin yıl farkla- bilinen en eski 'evcilleşmiş' tarımsal ürün ünvanına sahip olacaktır.[57]

Mezolitik Çağ'ın temel karakteristiğine ilişkin de özetle şu noktalar belirtilebilir: Teknoloji ve bilim alanında; alet yapımında yonga* ve dilgi** tekniği ilerliyor; Üst Paleolitiğin son dönemlerinde icad edilen ok ve yay daha da geliştirilip bu çağda yaygın kullanıma sunulurken, zıpkın ve dikiş aletleri icad ediliyor. Ve böylece alet çantası zenginleştiriliyor. Ayrıca köpeğin evcilleştirilmesiyle birlikte insan, avda kendine bir yardımcı da buluyor. Kol ve kas gücünün de ok-yay ve zıpkın gücü ve avantajına dönüştürülerek daha zengin av sonuçları elde etme imkânı yakalanıyor. Bu durum tarım, toplayıcılık alanındaki gelişmelerle birlikte yiyecek kaynağında bir bollaşma, yemek kültüründe bir ilerlemeye yol açtığı gibi, zihin üzerinde de canlandırıcı bir etki yapıyor ve yarattığı boş zaman imkânıyla düşünsel etkinliğin gelişmesinde rol oynuyor.

---

* **Yonga**: Yontulan veya kesilen bir çekirdek maddeden çeşitli vurma teknikleriyle çıkarılan küçük parça ve bu parçaların işlenmesiyle elde edilen, boyu eninin iki katından daha az olan mamul parça.

** **Dilgi**: Çekirdekten çıkarıldıktan sonraki işleme aşamasında vurma yönü doğrultusundaki boyu, bu yönün aksindeki enine göre iki katı veya daha fazla olan paleolitik mamul parçalar.

Toplumsal yaşam alanında da gelişmeler kaydediliyor. Topluluklar giderek büyürken yönetsel ve liderlik sorunları da boy vermeye başlıyor. Avcı ve toplayıcı insanların güvensiz, kaygı dolu ve genellikle yarı aç yaşamalarına karşılık, Mezolitik dönemde artan emniyet, gelecek kaygısının azalması daha erken bir olgunlaşmayı da beraberinde getiriyor. Cinsler arasında işbölümü daha da gelişiyor. Çadır ya da ahşap barınaklar inşa ediliyor, kısmi yerleşik hayatla birlikte aile kurumundaki düzen de pekişiyor.

Düşünsel-ideolojik planda, yine din, büyü ve sanat alanında gelişmeler kaydediliyor. Törensel toplantıların artışı, venüs heykelcikleri, verimlilik tanrıçaları gibi olgular ideolojik bir yoğunlaşma ve bilinç ifadesi olarak ilk kez bu dönemde göze çarpıyor. Yine iklimin yumuşamasına bağlı olarak çayır ve ormanların bollaşması, köpeğin evcilleştirilmesi, alet çantasının zenginleşmesi, yerleşik yaşam denemeleri gibi olgular yemek listesini çeşitlendirir ve zenginleştirirken ortalama ömür süresini de uzatıyor. Böylelikle eğitim ve kültürel süreçlerin etkinliği de yükseliyor.

III. Neolitik Çağ

Biyolojik ve kültürel evrim sürecinde insan türünün Homo Sapiens düzeyine ulaşması, düşünen ve düşündüğünü bilen insan niteliğine ulaşması nasıl ki önemli bir sıçrama, toplumsal devrimin birinci ve temel aşaması olmuşsa; Neolitik çağla birlikte başlayan tarım ve köy devrimi de insanlığın gerçekleştirdiği ikinci önemli sıçrama, kültürel ve uygarlıksal olarak da yaşadığı büyük ve kader tayin edici bir aşamadır.

"Arkeolojik açıdan perdahlanmış ve cilalanmış taş aletlerin yoğun biçimde kullanıldığı döneme izafeten 'yeni taş' anlamına gelen 'Neolitik' terimiyle adlandırılan prehistorik çağ"[58] olarak tanımlanan bu evre, M.Ö. 12 ila 4 bin yılları arasına tarihlendirilmektedir. Her ne kadar arkeolojik açıdan taş çağlarının sonuncusu gibi nitelendirilse de, **Neolitik** adı, günümüzde bundan çok öteye anlamlar kazanmıştır. Bu büyük anlamına atfen, tarihin bu dönemindeki büyük dönüşümü ilk defa "*Neolitik Devrim*" olarak adlandıran kişi, Britanyalı arkeoloji profesörü ve tarihçi Childe'dir (1892-1957). Childe'ın doğa istismarına dayalı bir ekonomiden besin üretimine dayanan bir ekonomiye geçişi anlatmak üzere yaptığı "Neolitik Devrim" nitelendirmesinden bu yana, neolitik terimi, insanlık tarihinde çok önemli bir dönüşümü anlatır hale gelmiştir.

Antropolojik tarih yaklaşımına göre bütün insanlık tarihinin iki önemli dönüşüm noktasından biri *Neolitik Devrim*, diğeri de *Sanayi Devrimi*'dir. Bitki ve hayvan evcilleştirilmesine dayanan Neolitik Tarım ve Köy Devrimi ile birlikte insanlık geri dönülmez bir biçimde yerleşik hayata geçmiş ve günümüzün toplumsal, siyasal ve kültürel hemen her kurumunun temelleri o dönemde atılmıştır. Neolitik çağın başlamasıyla eş zamanlı olarak, Mezolitik dönemin teknik ilerleme ve yoğunlaşmaları, giderek artan bir verimlilik neticesinde, uygarlık ve kültür süreci, üretim öncesi avcılık-toplayıcılık evresinden üretim evresine, göçebelikten yerleşik hayata adım atmıştır. Ve bu adım kalıcı niteliktedir. Neolitik dönemin kültürel birikiminin önemi ve bunun insanlık tarihindeki yeri üzerine en kapsamlı ve aydınlatıcı değerlendirmeler, -ilerde yeri geldikçe sunacağımız kimi pasajlardan da anlaşılacağı üzere- Öcalan tarafından yapılmıştır. Ancak benzer değerlendirme ve vurguları başka pek çok siyaset ve bilim insanı ile tarihçinin de yaptığını görmekteyiz. Örneğin, Bozkurt Güvenç bu konuda şöyle isabetli bir değerlendirme yapıyor:

> Neolitik devrimi gerçekten büyük bir devrimdir. Çünkü insanoğlu hayvan ve bitkileri evcilleştirmekle, onların biyolojik evrimine, türleşmesine, melezleşmesine, çoğalma-

> sına da egemen olmuş, yön vermiştir. Neyin nerede, ne kadar, nasıl ve ne amaçla üretileceğine insanın kendisi karar vermeye başlamıştır. Beslenme probleminin bu yoldan çözümü; besin üretimini büyük ölçüde arttırmıştır. Kimi antropologlara göre hayvanların ve bitkilerin evcilleştirilmesi anlamına gelen *'Neolitik Devrim' uygarlığın belki de en büyük aşaması olmuştur. Bu oldukça doğru bir gözlemdir.*(a.b.ç.) İlk köy yerleşmelerini, sulu tarımın sağladığı artı ürünün sonucu ortaya çıkan kentler, işbölümü, para ve pazar ekonomisi, yazının ve matematiğin icadı, mülkiyetin ve eğitimin kurumlaşması, hukukun, yönetimin, bilimin, düşünce ve inançların sistemleştirilmesi, çanak-çömlek yapımı ve dokumacılık izlemiştir.[59]

Neolitiğin bu önemine vurgu yapılması kuşkusuz nedensiz değildir. Aslında sanayi devrimine kadar, bütün köleci ve feodal uygarlık dönemleri de dâhil, yeryüzünde üretimin başat biçimi neolitiğin icadı olan tarım ve hayvancılıktan başka bir şey değildir. Her şeyden önce tarımsal üretim ve ekonomiye dayanan bu yeni kültürle, neredeyse iki-üç milyon yıl kadar sürmüş olan insanın avcı-toplayıcı hayatı marjinalleşti. Yani o hep doğaya bağımlı, hayvanlar gibi asalak bir yaşam süren avcı-toplayıcı atalarımızın bu uzun yürüyüşü sona erdi. M.Ö. 12 bin yıl civarından itibaren insanlık tarihinde geri dönülmez bir dönem başladı ve Neolitik işte bu büyük değişimin adı, ifadesi oluyor. "İnsanlık tarihindeki yegâne mutasyon bu. 19. yüzyıldaki endüstriyel devrime kadar devameden yeni bir yaşam biçiminin başlangıcını simgeliyor, belki de hâlâ sürüyor."[60]

Gerçekten de insanın doğaya asalakça bağımlılıktan kurtulması, doğayı bir bakıma evcilleştirmesi sürecinde kendisi de ilişkilerinden tutalım alışkanlıklarına kadar bir dönüşüm yaşıyor. İlk kalıcı köylerini kurarak en başta göçerlikten çıkıp yerleşik yaşama, toprağa bağlanıyor; tarımı icat edip hayvan evcilleştirerek kendi besinini üretme becerisini ediniyor; bütün bunlar için dönemin en mükemmel aletlerini ve teknolojisini yaratıyor. Öte yandan buna koşut olarak da toplumsallaşmanın daha ileri ve önemli adımlarını atarak işbölümünü, uzmanlığı öğreniyor, otorite ve hiyerarşiyi geliştiriyor. Alt ve üst yapısıyla adeta dört dörtlük diye tabir edilen bir mutasyon (değişim, başkalaşım) söz konusudur. Mumford'un, yerinde bir ifade ile belirttiği gibi, Neolitik Çağ'da "Aslında bitkilerle hayvanların, insanın ve doğal çevrenin evcilleştirilmesi hep bir arada yürütülmüştür."[61] Önce tarım mı, yoksa hayvancılık mı başladı yönündeki tartışma ve soruların anlamlı yanıtı da bu belirlemenin içinde vardır; insanın bir bakıma kendisini de evcilleştirdiği, her şeyin bir arada ve iç içe işlediği bir süreçtir.

Daha Mezolitik dönemde kimi yerleşim adımları atıldığını, yine bazı meyve ağaçlarının dallarını kesip toprağa dikerek "*daldırma yöntemiyle*" çoğaltılması türünden pratiklere rastlandığını yukarıda belirtmiştik. Ancak Neolitik Çağ'da yaşanan tarım devrimi sistemli ve kapsamlıdır. Bu evrede, belli bitkilerden tohum alıp bunların sistemli bir şekilde "*tohum ekme yöntemiyle*" ekilmesi söz konusudur. Buna paralel olarak sığır, koyun gibi sürü hayvanlarının sistemli çoğaltılmasına, aynı zaman da eşek, at gibi iş hayvanlarının da kullanılmasına başlandı. Böylelikle kabak, baklagiller gibi tohumlu bitkilerin de ıslahı ile sığır, koyun sürülerinin artması neticesinde yiyecek arttı, bollaştı. İş hayvanlarının kullanılmasıyla da çekme gücü ve kolektif hareket kabiliyeti önceki dönemlerle kıyaslanmayacak ölçüde arttı.

Kuşkusuz böylesine köklü tarım devrimi, kalıcı yerleşik bir hayat tarzını ve kültürü gerektirir. Göçebe toplulukların böyle bir başarıya imza atması düşünülemez bile; çünkü en azından ekilen bitkilerin yetişme döngüsü uzunluğunda belli bir yerleşim zorunluluğu açıktır. Ve bu da insanın en başta kendini evcilleştirmesi anlamına geliyordu. Bu evcilleşmeye koşut bir cinsel devrim ile kadının başat rol oynar konuma gelişi son derece uyumlu ve mantıklıdır. Bundan ötürüdür ki "yuva ve anne" olgusu, Neolitik Tarım Devrimi'nin tüm evrelerine tartışmasız damgasını vurmuştur.

> Evcilleştirme bütün yönleriyle iki büyük değişime işaret eder: Kalıcı ve sürekli yerleşim ve bir zamanlar kapris-

> lerine maruz kalınan doğal süreçlerin öngörülüp denetlenmesi. Bu değişimlere ehlileştirme, besleme ve üretip çoğaltma adetleri eşlik eder. Burada kadının ihtiyaçları, edişeleri, büyüme süreçlerine olan yakınlığı, şefkat ve sevgi kapasitesi büyük rol oynamış olmalı. Giderek daha çok sayıda bitki ve hayvanın evcilleştirilmesiyle yiyecek büyük ölçüde bollaştı, bunun sonucunda yeni ekonomik düzende kadının merkezi rolü iyice arttı.[62]

Özcesi, daha önceki dönemlerde, özellikle de Mezolitik Çağ'da alt ve üst yapısıyla birlikte koşulları olgunlaşan cinsel devrim, Neolitik'le birlikte hayatın bir gerçekliği durumuna geldi.

Dikkat edilirse Neolitik Çağ'ın teknolojisi ve alet kültüründe de kadınsı bir renk ve özellik hemen göze çarpacaktır. Çanak-çömlek yapımı, bu çağın temel bir karakteristiğini ifade eder. Zaten Neolitik genelde iki ana dönem olarak ele alınır: Çanak-çömlek öncesi Neolitik (Prepottery Neolitic) ve çanak-çömlekli Neolitik.[63] İlki, daha çok tarım öncesi yerleşim dönemine, bir geçiş ve hazırlık evresine işaret ederken, Neolitiğin asıl yoğunluğu, rengi, bu kültürün esası çanak-çömlekli denilen evresinde ifadesini bulmaktadır.

Şimdi geriye dönüp baktığımızda, Paleolitik çağdan beri geliştirilen avcının erkeksi alet ve silahları -balta, çekiç, keski, bıçak, mızrak, ok/yay örneklerinde görüldüğü gibi- esas olarak erkeği çağrıştıran aletlerdir; çoğunlukla da harekete ve kas gücüne hitap etmektedir. Budamak, çentmek, delmek, oymak, yarmak, parçalamak, hızla ve uzaktan güç kullanmak gibi her türlü saldırgan faaliyetle ilişkili aletlerdir. Oysa kadın kültürü ve özelliklerinin egemen olduğu Neolitik Çağ teknolojisi, öncelikle gerçek anlamda üretim aletlerine öncelik veren bir teknoloji olmuştur. Ürünün korunup depolanması için gerekli olan çamurdan yapılma kap-kacaklar, testiler, çömlekler, sarnıçlar; yine toprak ve taştan yapılan -daha büyük ve kolektif kap sayılabilecek- ambarlar, depolar, ahırlar, evler Neolitik teknolojinin esasını teşkil eder ki; bütün bunlar erkeğin sertliğini değil, kadının yumuşaklığını ve kapsayıcılığını simgeler.

Yerleşik düzen ve tarım kadını sosyal sistemin sağlam unsuru olarak ön plana çıkarıyor, kadın otoritesi ağırlık kazanıyor, "ana" ve "ocak" merkezli bir anaerkil düzen böylece neolitiğe damgasını vuruyor. Neolitik köylerde elbette ki bir hiyerarşiden bahsetmek mümkün, belirgin bir kadın otoritesi de mevcut. Ancak buradaki hiyerarşi ve otoritenin niteliğinin farklı olduğunu unutmamak lazım. Bu ilk yerleşik topluluklarda komünal, kolektif yaşam sürdürülmektedir. Bir eşitsizlik durumu söz konusu olmadığı gibi henüz derin eşitsizlikler gerektirecek fazla nedenleri de bulunmamaktadır. Her bir aile, topluluğun kolektif üretim faaliyetine katılabildiği gibi, ürünü ve ilerlemeyi de paylaşabiliyor. Eşitsiz toplumların kurucusu şefler ve onların baskıcı otoriteleri ufukta görünmemektedir.

Dolayısıyla bu çağdaki otorite tamamen karizmatiktir, geçici ve oynaktır. Yani sonraki eşitsiz toplumlarda olduğu türden, güce dönüşmüş, ayrıcalık ve üstünlük sağlayan bir otorite değildir söz konusu olan. Kurumlaşmış bir otoriteden bahsetmenin henüz mümkün olmadığı bu çağda savaş olgusundan da aynı şekilde bahsedilemez. Mumford'un da isabetle dikkat çektiği üzere, "Bugüne kadar yapılan kazılardan anlaşıldığına göre, Neolitik çağa ait bu köylerde silah olarak adlandırılacak bir alet mevcut olmaması çarpıcıdır."[64] Gerçekten de savaş, askerlik, zor, baskı gibi kavramlara ancak devletçi topluma geçiş sürecinde, yani kentleşmeyle birlikte karşılaşıyor insanlık.

> Tarihçiler savaşı kolayca insanın vahşi geçmişine mal etmişler ve savaşı sözde ilkel göçebelerin, 'yokluk içindekiler'in normalde 'barış' içinde yaşayan sanayi ve ticaret merkezlerine yaptıkları bir saldırı olarak değerlendirmişlerdir. Tarihsel hakikate bundan daha uzak bir şey olamaz. (Tamtersine) Antik kentin ilk yapısının harcında barış ve işbirliğinden çok savaş ve tahakküm bulunmaktadır.[65]

Kadın-ana kültürünün önde olması Neolitik dönemin inanç sistemi üzerinde de etkisini gösteriyor. Ana tanrıça adına yapılan ilk tapınaklar, ilk köylerle birlikte ortaya çıkıyor. Keza bereket ve bolluğun sembolü biçimindeki kadın figürü tanrıça heykelcikleri de bu döneme aittir.

Paleolitik ve Mezolitik dönemler gibi Neolitik dönemin de temel özelliklerine kısaca bakacak olursak; teknoloji ve bilim alanında; evcilleştirme yoluyla bitki ve hayvanlardan azami yararlanma, yıllık besin depolaması, buna bağlı olarak kap-kacak yapımında ve çömlekçilikte önemli gelişmeler yaşanıyor. Tekerleğin icadı, tekerlekli araçların öne çıkması, hayvanların -öküz, at, eşek gibi çekim gücünü kullanma, ayrıca rüzgâr, su, güneş enerjilerinden yararlanmayı öğrenme, dönemin yerleşik topluluklarına azımsanmayacak bir avantaj ve üstünlük sağlıyor. Neolitik dönemi simgeleyen bir başka özellik, hammadde olarak yoğun obsidyen kullanımı ve uzun mesafeli obsidyen ticaretinin varlığıdır.

Düşünsel, ideolojik planda; mitolojik evrim ana tanrıça kültürü şeklinde gelişip yayılıyor. Tapınaklar ortaya çıkıyor. Büyücülük etkinlikleri içinde bilimde de aşamalar kaydedilirken, sanat eski dönemlere oranla daha fazla önem kazanıyor. Seramik sanatının ve çanak-çömlekçiliğin yanı sıra yerleşim yerlerinde döneme özgü bir yapı sanatı ve mimarisi gelişiyor. Megalit mezarlar ile dolmen mezarlar yapıldığı gözlemleniyor. Yöneten yönetilen ilişkileri yanı sıra ticari ve ekonomik ilişkiler de şekillenmeye başlıyor ve adım adım gelişme kaydediyor. Toplumsal yaşamda; aile kurumu bir üretim birimi olarak daha güçlenirken, nüfusun yoğunlaşmasıyla birlikte klandan kabile ve aşirete doğru bir büyüme yaşanıyor. Toplumsal yoğunlaşmayla birlikte iş bölümü de gelişirken bunlara paralel olarak kültürel etkinliklerde artıyor. Öte yandan üretimin giderek yoğunlaşması sınıflaşmanın maddi temelini yavaş yavaş olgunlaştırıyor. Neolitik kültür ve uygarlık birikimi, M.Ö. 6 ila 4 bin yılları arasında hem düşünsel, hem teknik ve maddi üretimsel açıdan olgunlaşmanın zirvesine Halaflaşma döneminde ulaşıyor. Bu, aynı zamanda insanın insanlaşmaya, toplumsallaşmaya ilk adımlarını atmaya başladığı Paleolitik Çağ'ın en alt dönemlerinden başlayarak Neolitiğin o son dönemine kadar ki çok uzun bir kültürel süreç ve birikiminde doruğu olmaktadır. Doğal toplum bu dönemde ulaşmış olduğu böylesine ileri ve yüksek bir sosyokültürel düzeyle, böylesine güçlü bir birikimle, Aşağı Mezopotamya topraklarında boy verecek tarihin tanık olduğu en kapsamlı atılımlardan birine de zemin hazırlamış oluyor. Bu nedenle olmalı ki pek çok tarihçi ve sosyal bilimci Tel-Halaf kültür yoğunlaşmasının tarihteki rolü ve önemini, Rönesans dönemindeki gelişme ve atılımlamukayese ederek ortaya koyuyor. Aynı vurgu Öcalan tarafından da şöyle dile getirilmektedir:

> Tel-Khalaf kültürü, uygarlaşma için tüm gerekli araçları icat etmiş konumdadır. Çömlek, balta, saban, yün eğirme, dokuma, tane öğütme, toplu köy mimarisi, tekerlek, bakır taşından yarı madeni aletler, yıldızları işaretleri olarak kabul etme, bir tanrıça anlayışına dayalı ideoloji vb. gibi uygarlığı hazırlayan tüm araçlar, bu tarihin şafak vaktinin büyük insan ürünleridir. Tarihi gelişmedeki rolleri kıyaslandığında, bunlar ancak 16.-20. yüzyılla mukayese edilebilirler. Bu kültürün tarihteki yeri bu anlama sahiptir.[66]

Gerçek şu ki Neolitik kültürün Halaflaşma döneminde ulaştığı bu yoğunlaşma ve birikim, Aşağı Mezopotamya düzlüklerinde Sümer uygarlığıyla birlikte "Kent Devrimi"ni doğuran temel etken olmuştur. Devletin, sınıfların, siyaset ve hukukun, yasaların, yazının, özel ve kolektif mülkiyetin ortaya çıkışı; kısacası, uygarlığın şafağı denilen dönemle birlikte yazılı tarih evresine geçiş, bu temel üzerinde yükselmiştir. Bu zemine dayanarak pre-historia denilen tarih öncesinden tarih çağlarına geçiş yapılıyor. Yazılı tarihle birlikte toplumların, uygarlık ve kültür çağlarının evrimi ve bunların sınıflandırma biçimi Köleci, Feodal, Kapitalist toplum veya uygarlık diye bilinen klasik sınıflandırmadır. Bu dönem aynı zamanda doğal toplumdan hiyerarşik-devletçi topluma geçiş dönemidir.

İnsanın toplumsallaşma tarihinde, diğer bir deyimle toplumsal ve kültürel evrim tarihinde, Yukarı Mezopotamya'daki neolitik köy devrimi sürecinden Aşağı Mezopotamya'daki köleci kent devleti sürecine geçiş, belki de tarihin en anlamlı ve en kritik bir eşiği sayılmalıdır. Buna denk bir değişim örneği daha yoktur tarihte, gösterilemez. Genelde tüm devrimsel geçiş süreçleri için "nitel sıçrama" tanımı kullanıldığını hatırlarsak, tarihin bu kritik eşiğinde "Doğal Toplum"dan "Hiyerarşik-Devletçi Toplum"a geçiş, hiçbir devrimsel süreçte olmadığı kadar, kelimenin tam anlamıyla bir nitelik değişikliğini ifade etmektedir. Bu tarihten sonra köleci, feodal ve kapitalist toplum sistemleri adıyla peş peşe sıralanan uygarlık süreçlerinin hiçbirinden diğerine geçişte buna benzer bir nitel değişiklik söz konusu değildir. Marksizm dahil, klasik tarih bakış açısıyla kölecilikten feodalizme, yahut feodalizmden kapitalist sisteme geçiş aşamaları için yapılan "devrim" tanımlaması abartılıdır. Bunların hepsi de özünde temeli M.Ö. 4000 ile 3000 dolaylarında Aşağı Mezopotamya'da atılan Sümer devletçi uygarlığının -belki farklılıklar arz eden- birer versiyonudurlar.

Dolayısıyla Öcalan gibi uygarlık çözümlemesini bu temelde ve köklü yaklaşımlarla ele alarak yapan otoriteler, özellikle de yeni bir tarih bakış açısına öncülük eden tarihçiler, çağdaş dünya sisteminin iddia edildiği gibi 500 değil, en azından 5000 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu söylerken bu gerçekliğe parmak basmaktadırlar ve son derece haklıdırlar.

O nedenle, tarihin bu çok büyük önem ve anlam yüklü ilk eşiğinde - sonraki bölümlere geçmeden önce- bazı saptamalar yapmak, hem geçmiş ile güncel bağını daha iyi kurabilmek açısından, hem genelde sınıflı topluma dayalı uygarlık sistemi ve özelde de onun son biçimi olan kapitalist uygarlığın içine girmiş olduğu derin bunalım ve çözülme sonucunda kendisiyle birlikte tüm insanlığı da sürüklemiş bulunduğu kaos aralığından çıkış bulabilmek için kültürel bir öze dönüşün gerekliliğini, hatta zorunluluğunu ve aciliyetini anlamak açısından önem taşımaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki bunalımdan çıkışın yolu, ilk tarihsel eşikteki diyalektiği yüz seksen derecelik bir dönüşle tersine çevirecek nitelikteki bir öze dönüşten geçecektir. Yani beş bin yıllık sınıflı-devletçi toplumdan doğal toplum zihniyetine sıçramayı başaracak bir nitel değişim ve buna denk ikinci bir eşik aşmayı gerektirecektir. Her arayış ve yeni çıkış, önce bir sorgulamayı gerektirir.

a) Hiyerarşik-Devletçi Toplum Bir Zorunluluk muydu?

Bütün kültürel süreçlerin, uygarlık sistemlerinin çok temel bir karakteristik özelliği vardır: Doğarlar, büyüyüp olgunlaşırlar, sonra çözülüp dağılır ve yerini yeni bir sürece bırakırlar. Toplumdaki bu evrimsel gelişme özelliği doğadakiyle tıpatıp benzeşmektedir. Toplumsal sistemlerin doğuş ve gelişim süreçleri bazen binlerce yılla ifade edilen uzun bir zamana yayılır. Aynı şekilde olgunlaşma ve çöküş dönemleri de genellikle çok uzun zaman aralığında gerçekleşir. Ve bu zaman uzunluğu da, bugünden geriye, geçmişe doğru gittikçe katlanarak artar.

Bu bağlamda baktığımızda Neolitik uygarlığın doğuş ve gelişme evresinin neredeyse on bin yıla varan uzun bir zaman dilimine yayıldığını görmekteyiz. Belli evrelerden geçerek gelişimini sürdürmüş, bir önceki başlıkta özetle ortaya konulduğu gibi, M.Ö. 6 binli yıllara gelindiğinde Tel-Halaf döneminde en olgun düzeyine, gelişiminin doruğuna ulaşmıştır. Her toplumsal sistemde zirve aynı zamanda gelişmenin giderek yavaşlamaya başlaması, hız kaybetmesi, durağanlaşması ve tüm bunların ardından da bir muhafazakârlık ve tutuculuğun boy göstermesi anlamı taşımaktadır. Bu, oldukça doğal ve anlaşılır bir durumdur, şaşılacak bir yön içermemektedir.

Sanıyoruz aynı durumun Neolitik çağ uygarlık ve kültürü açısından da düşünülmesi son derece mantıklıdır. M.Ö. 6 bin civarlarında Tel-Halaf sürecinde zirveye ulaşan ve yaklaşık iki bin yıl kadar da bu olgunluk dönemini yaşayan, yine bu dönemde Mısır ve Anadolu'dan başlayarak Avrupa, Asya ve giderek dünyanın en ücra kesimlerine kadar yayılmaya başlayan, bu yayılmasını da M.Ö. 4 binlere doğru tamamlayan Neolitik Devrim, böylece içte ve dışta maksimum sınırlarına da ulaşmış oluyordu.

> Rutinleri giderek başarı kazandıkça, neolitik çağ tarımı büyük olasılıkla daha sabit ve tutucu bir hale gelme eğilimi gösterdi. Bu dönemin sonunda, yenilebilir bitkilerin besin değeri olmayan veya zehirli bitkilerden ayrılmasını, köklendirmenin, tohumlaşmanın, çaprazlamanın ve seçmeye dayalı ıslahın gizemlerinin keşfedilmesini, insanın yardımcısı haline gelen evcil hayvanların seçilmesini sağlayan maceracı deneyler son bulmadıysa bile bir hayli azaldı. Sağlam bir yapıya ulaştıktan sonra, muhafazakârlık, tekrar ve sabır, bu kültürün kilit unsurları haline geldi. Neolitik çağ ekonomisinin sınırlarına ulaşması hiç şüphesiz binlerce yıl almıştır; fakat kendi sınırlarına bir kez ulaştığında daha fazla gelişmeye yönelik içsel etkisi azalmıştır. Bu aşamada hoşnutluğun formülü, 'iyi olanı sıkıca kavra ve daha fazlasını isteme' şeklindeydi.[67]

Bu zirve çağı ve durumunu artık durgunluk ve tutuculuğun takip etmesi bir nevi kaçınılmazdı. Dolayısıyla da toplumsal evrimsel sürecin, işlemesi ilerlemesi için başka bir mekânda bir anti-tez, bir alternatif seçenek ortaya çıkmak durumundaydı. Tarihin tekerleği bir biçimde dönmeye devam edecekti.

Böyle bir alternatif mekân, bir anti-tez için ise; içinden, Yukarı Mezopotamya neolitiğinin bütün maddi-manevi kültürel birikimini, tecrübe ve bereketini yüklenmiş halde akmakta olan Dicle ve Fırat nehirlerinin geçtiği Aşağı Mezopotamya'nın geniş alüvyonlu ovaları en güçlü adaydı. Nitekim bu ovalarda sulama tekniklerinin de tarımın hizmetine sokulmasıyla, bire seksen-bire yüz ürün elde etme gibi bir rekor üretim düzeyine ulaşılması, daha fazla nüfus için beslenme olanağının doğması ve bir arada yaşamasının koşullarını yaratmış oldu; ve bu da **Kent Devrimi'ni** mümkün kılan maddi temeli, alt yapıyı oluşturdu.

Üretim araçları teknolojisinde kaydedilen gelişme, Mumford'un kullandığı terimlerle belirtirsek, hidrolik bilgisi ve jeoteknik sonucunda ulaşılan üretim verimliliği, bunun insanların yaşamında sağladığı kolaylık ve üstünlük ve nihayet köy devriminden kent devrimine geçişle anlam bulan daha ileri, kapsamlı bir toplumsallaşma düzeyi, bütün bunlar elbette ki insanlık adına sevindirici, olumlu, gerekli adımlardır. Ama buradan yola çıkarak sınıflaşmayı, eşitsizliği, baskıcı hiyerarşiyi ve devleti olumlama, bütün bunları bir ilericilik gibi sunma, hepsinin ötesinde bir zorunluluk olarak, yani toplumsal evrim yasalarının kaçınılmaz bir gereği olarak lanse etme ne kadar doğrudur? Tarihin bu en hayati eşiğinde netleştirilmesi, aydınlatılması ve anlaşılması gerek temel soru budur. Çünkü tarihin bu momentinde uygarlık analizi sağlıklı yapılıp doğru bir netleşme ile yanılgılar giderilmezse, bu yanılgı kaçınılmaz olarak toplumsal evrimin sonraki her aşamasında tekrar tekrar karşımıza çıkacak ve durumu daha da ağırlaştıracaktır. Zaten Sümer rahip devletinden beri yaklaşık altı bin yıllık toplumsal evrim tarihinde yaşanan da bu olmamış mıdır?

Sınıflı-devletçi toplum sistemini bir zorunluluk olarak gören ve gösteren, hatta -Hegel gibi- devleti yücelten tutum sahipleri ile liberalizm teorisyenleri bir yana, en ilerici ve kapsamlı analizlerin sahipleri olarak bilinen Marx ve Engels dahi bu anlayışa ortak olmaktan kendini kurtaramamıştır. Öcalan'ın marksizme yönelik temel eleştirilerinden bizce son derece önemli birisi bu noktadadır. Marksizmin, uygarlığı bir bütün olarak çözümleyemediğini, Engels'in denemesinin çok sınırlı kaldığını, sınıflı toplumla doğal kolektif toplum arasındaki temelli çelişkiyi çoktan aşılmış ve geri biçim olarak ele almanın, kapitalizm ve sosyalizm değerlendirmelerine de yansıdığını ve bunun da yetersiz, pek şansı olmayan devrim-değişim teorilerine yol açtığını belirtmektedir Öcalan. Ve somut, pratik gelişmeler, yani yaşamın kendisi bu tezleri doğrulamış durumdadır. Reel sosyalist sistemin çözülüşünün bu yetersiz uygarlık analizleriyle bağlantısının olmadığı iddia edilebilir mi?

Neolitik köy devriminden kent devrimine geçiş eşiğinde, kentin, devleti zorunlu kıldığını söylemek, toplumsal evrim sürecinin tek ilerleme seçeneğinin hiyerarşik toplum olduğunu iddia etmek, böylelikle devletin doğuşunu bir zorunluluk olarak tarihin temeline yerleştirmek, doğanın diyalektik işleyiş mantığıyla da, çağdaş fizik bilimiyle de, toplumbilimi ve toplumsal olgularla da bağdaşmamaktadır.

Zorunlu hatta gerekli olduğu şurda kalsın, Nietzsche'nin "bütün kötülüklerin, ahlaksızlıkların toplamı", Hobbes'un Eski Ahit'ten hareketle "Leviathan" yani canavar olarak nitelediği devlet, Öcalan'ın deyimiyle insanlık için tam bir baş belası oluşmuştur.

Bir kere doğada ve doğa bilimlerinde bile kuantum sezgiselliği, belirsizliği ve çeşitliliği gibi yasaların varlığı ve geçerliliğinin anlaşılmasıyla birlikte artık kaçınılmaz, zorunlu sonuçlardan söz etmek, kehanetlerde bulunmak imkânsız hale gelmişken; toplum gibi çok daha karmaşık duygu, düşünce, sezgi, ruh hali gibi faktörleri bağrında taşıyan bir olguda kesinlik ve zorunluluktan bahsetmek zaten hiç mümkün değildir. Kaos aralığında daima birden fazla seçenek vardır ve hangisinin başat olacağı önceden kestirilemez.

O halde doğal toplumdan hiyerarşik devletçi topluma geçişin o kritik eşiğinde, toplumsal evrim pekâlâ devletsiz, sömürüsüz, sınıf ayrımı ve baskısı olmadan da yoluna devam edebilirdi. Yani doğal toplumun komünal, eşitlikçi ve özgürlükçü özüne ters düşmeden de evrimleşme şansı vardı, olabilirdi. İnsanların birbirinin kurdu haline gelmesi pek de şart değildi; ayrıca doğanın hâkimi, fatihi olma gibi bir görevi de bulunmuyordu. Öyle iddia edildiği gibi bu hiç de kaçınılmaz 'kader' değildi, farklı ve belkide çok daha tercih edilebilir 'kaderler' mümkün olabilirdi. Yine artı-ürün ve emek gaspını, çalışmadan başkalarını sömürerek geçinmeyi, egemen sınıfın asalakça yaşamını meşrulaştırmanın bir nevi 'romantik' izahı gibi gelen, "bir elit kesimin felsefe ve bilimi geliştirmesi için boş zamana ihtiyacı olduğu" yönündeki söylemlerin ne kadar gerçekçi ve ne kadar bilimsel değere sahip olduğunu anlamak için, komünal özgürlükçü doğal toplum sürecinde muazzam bir neolitik kültürün nasıl yaratıldığına bakmak kâfidir.

Kritik eşik dediğimiz kentleşme sürecinde, insanlığın hiç de tek seçeneğe ve devlete mecbur-mahkum olmadığı fikrini benimseyenlerden biri olan Mumford, konuya ilişkin şunları belirtiyor:

> Neolitik Çağ topluluğunda ulaşılan aşamayı geçtikten sonra insan kültürünün gelişimi önünde aslında iki yol açıktı: Köy yolu veya kale yolu; biyolojik terimlerle söyleyecek olursak, ortak yaşam veya yırtıcılık. Bunlar mutlak seçenekler değildi ama farklı yönlere işaret ediyorlardı. İlki gönüllü işbirliğinin, karşılıklı uzlaşmanın, daha geniş iletişim ve anlayışın yoluydu: Bunun sonucu köy topluluğunun ve çevresindeki topraklarda yaşayanların sahip olduğundan daha yüksek düzeyde, daha karmaşık özelliklere sahip bir organik birlik olacaktı. Diğeri acımasız sömürüye ve nihayet parazitlere özgü bir zayıflatmaya uzanan yırtıcı tahakkümün yoluydu: İçinde barındırdığı şiddetle, çelişkilerle, endişelerle, Childe'ın isabetli gözlemiyle, kenti 'üretim fazlasının çıkarılmasında ve yoğunlaştırılmasında' kullanılan bir alete dönüştüren yayılma yolu. Bu ikinci biçim, günümüze kadar kent tarihine büyük oranda hâkim olmuştur; ve birbiri ardına uygarlıkların içe kapanma ve çökmesindeki payı hiç de azımsanacak ölçüde değildir.[68]

Mumford'un yerinde bir terimle "yırtıcılık" diye adlandırdığı devletçi kültür ve uygarlık sistemleri, dikkat edilirse hep bu sömürücü, egemen sınıfların adlarıyla anılmış ve özdeşleştirilmiştir: Köleci, feodal, kapitalist uygarlık gibi... Tarihin başlangıcı olarak kabul edilen bu dönemden itibaren halkların, kadının, ezilenlerin adları giderek anılmaz olurken; egemen zihniyet ve kültür artık her şeyi egemenlere mal edecek, bütün iyilikleri ve güzellikleri efendilerin hanesine kaydedecek, onların tanrısal düzenini, devletini yüceltecek, tarihin gerçek yapıcıları ve yaratıcıları olan halklar ile doğal toplumun o insanın özgürlükçü, eşitlikçi özüne uygun kültürü unutturulacak ve bunun adına da "uygarlık" denilecekti.

Bu uygarlıklardan ilki olan köleciliğin ilk temellerinin Sümer'de atıldığı ve orada ilk kurumlaşmasını gerçekleştirdiği bilinmektedir. Ve çok ilginçtir; Sümer yazısında "*köle*" kelimesi yerine kullanılan işaretin "*dağlı kadın*" anlamına geliyor olması gerçekten de son derece düşündürücüdür. Aslında bir yönüyle çok da öğreticidir; çünkü yukarıda değinmeye çalıştığımız -halkları ve kadını yok sayan- zihniyetin bundan daha net, açıklayıcı ve çarpıcı bir izahı herhalde kolay kolay yapılamaz. Aynı zihniyetin feodal ve kapitalist sistemlerde de geçerliliğini koruyarak günümüze kadar geldiğini, bugün halen varlığını sürdürdüğünü de bilmeyen yoktur sanırız.

Doğal toplumu "ilkel" diye damgalayıp tarih dışına itmek, kültür ve uygarlık tarihini sadece sınıflı devletçi toplumla sınırlı ele almak olgularla bağdaşır bir yaklaşım değildir; adil bir tarih anlayışı hiç değildir. İnsanlığın gerçek doğası, özü ve hakikati milyonlarca yıl yaşadığı doğal toplum (kimi adlandırmaya göre organik toplum) düzeninde içkindir. Köleci, feodal ve kapitalist toplum uygarlığı diye adlandırılan topu topu son 5-6 bin yıllık tarih ise, aslında bir sapmayı ve yabancılaşmayı ifade etmektedir. Düzeltilmesi gereken husus tam da budur. Yani bu yaklaşık 5-6 bin yıllık hiyerarşik-devletçi toplum bir gereklilik ve zorunluluk değil, egemen zihniyet, ideoloji ve kültür yoluyla insanlığın kendi özünden uzaklaşmasının tarihidir; Bookchin'in yerinde bir adlandırmayla ifade ettiği gibi, "uygarlık" adını verdiğimiz tahakküm ve baskının uzun kara kışının tarihidir. Kritik eşik, böyle bir kara kışın başlangıcını ifade eder. Şimdi yeni bir kültür ve zihniyetle yeni bir eşikten geçerek demokratik-ekolojik toplum inşasıyla bahara çıkmanın zamanıdır.

*b) Özgürlük ve Kültür**

Geçtiğimiz sayfalarda doğa-insan-kültür ilişkisine kısaca değinilmişti. İnsanın doğaüstü bir varlık ya da doğanın sahibi, egemeni olmadığını, tersine doğanın bir parçası ve uzantısı olduğunu artık biliyoruz. Fakat bunu söylerken, yani insan merkezli bir abartılı yaklaşımı düzeltirken, bu kez farklı uca kayıp, insanı çok sıradan bir uzantı gibi algılayıp insan zekâsının bir doğa mucizesi olduğunu gözardı etmemek gerektiğini de vurgulamalıyız. Evet, insan doğanın bir parçası ve uzantısıdır, ama sıradan değil harika bir uzantısıdır. Keza toplumsal evrimin de doğal evrim zincirinin bir halkası gibi ele alınması gereken bir olgu olduğu, doğal evrimden ayrı bir süreç gibi görmenin bilimsel gerçeklerle bağdaşmadığı belirtilmişti.

İçinde bulunduğumuz çağın kaos aralığı niteliğindeki bu sürecinde **kültür** nosyonunun nasıl öne çıktığı ve neden önem kazandığı noktasında daha sağlıklı bir algılamaya ulaşmak için, bu evrimsel süreçlerin bağlantısı ve içiçeliği hususundaki tartışmamızı ilerletmekte yarar vardır. Burada hemen ve tekrar konuyla bağlantılı olarak vurgulanması gereken husus; doğal, toplumsal ve kültürel evrim süreçlerinin bir bütün olduğudur. "*Big bang*" adı verilen ve 13,5 milyar yıl önce gerçekleştiği tahmin edilen "*Büyük Patlama*"dan beri bu evrim sürmektedir. Bu büyük evrimsel yolculuk, büyük patlamadan başlayarak, canlı organizmaya, gelişmiş insan zekâsına kadar ulaşırken, bazı ana evrelerden geçerek bugüne ulaşmıştır. Kuşkusuz ilk aşama **kozmik-fiziksel** aşamadır; bu, evrenin oluşumunun başladığı ve baş döndürücü bir hızla ilerlediği, şekillendiği bir aşamadır. Saniyenin milyarda, trilyonda biri gibi kısa bir zaman aralığından başlayıp ilk üç dakika içinde elektronlar, pozitronlar, atom ve moleküllerin oluşumuyla nükleer sentez tamamlanıp enerjiden madde oluşumu gerçekleşiyor. Takip eden bir milyar yılda ise ilk yıldızlar ve ilkel galaksilerin oluşumu gerçekleşiyor.[69]

---

* Bu arabaşlık Dorothy Lee'nin aynı adı taşıyan kitabından alınmıştır.

Bu ilk kozmik aşamayı **kimyasal** aşama izlemiş; bu evrede de güneş sisteminin, dünyanın ve gezegenlerin oluşumu gerçekleşmiştir. Üçüncü aşama **biyolojik** aşamadır; canlı yaşamının ortaya çıktığı ve gelişerek çeşitlenmeye başladığı bir evre oluyor. Evrimin dördüncü ve -şimdilik- sonuncu aşamasının **kültürel** aşama olduğu kabul ediliyor. Bu aşamanın özelliği, evrimin daha çok teknik ve toplumsal bir nitelik kazanmış olmasıdır; başka bir ifade ile kültürün nöbeti doğadan devralmış olmasıdır.

Evrim yoluna devam ediyor, süreç işliyor kuşkusuz. İnsanlık tarihi bitmedi, "tarihin sonu" vaazları modernist mitolojiden öte bir anlam ifade etmemektedir. O zaman toplumsal evrim ne yöne doğru olacak, nasıl bir rota izleyecek? Doğadan nöbeti kültürün devralmış olması bu aşamada ne anlam ifade ediyor? Bu sorulara, konularında değerli araştırmalar yapmakla tanınmış bir grup Fransız bilim insanı şu yanıtı veriyor:

> Kozmik, kimyasal, biyolojik aşamalardan sonra şimdi bir de kültürellik kazanan bu uzun (evrimsel) serüvenin, gelecek bin yılda oynayacağı dördüncü perdeyi açıyoruz. Kendi kendimize ilişkin yeni bir bilinç düzeyine yükseliyoruz: Bilinç, kollektif bilinç oluyor...Gezegen çapında bir makro organizma. Bunun kendine özgü bir sinir sistemi -ki internet bunun embriyonudur- ve maddeleri ayrıştırıp yeniden devreye sokan bir metabolizması var. Karşılıklı bağımlı sistemlerden oluşan bu küresel beyin insanları elektronların hızıyla birbirine bağlıyor ve aralarındaki alış-veriş süreçlerini alt üst ediyor.
>
> Bu kez doğal değil de kültürel bir ayıklanmadan söz edebiliriz sanıyoruz. Bu teknik ve toplumsal evrim, Darwin'in biyolojik evriminden çok daha hızlı ilerliyor... Bayrağı artık kültüre devrettik. Artık ortamın gerekliliklerine en çabuk karşılık veren, doğa değil kültürdür.[70]

Evrimsel süreç kültürel aşamada ise; kültür nosyonu, içinde bulunduğumuz bu tarihsel süreçte bayrağı devralmış bulunuyorsa; kapitalist uygarlığın yaşadığı bu derin bunalım nedeniyle insanlık ve dünya 20. yüzyılın bitimine on kala bir kaos aralığına sürüklenmiş, buradan bir çıkış arıyor ise; ve bunun için de kültüre yaşamsal bir rol atfediliyor ise; bu durumda kaçınılmaz olarak öne çıkan ve sorulması gerenken soru "hangi kültür" veya "nasıl bir kültür" sorusu olacaktır, olmalıdır. Soruyu biraz değiştirip şöyle de sorabiliriz: Geleceğin kültürü nasıl olacak yahut nasıl olmalıdır?

Bu soruların anlamlı karşılığı kanımca yine insan-doğa bütünselliği bağlamında *özgürlük-ekoloji-kültür* kilit ilişkisinde saklıdır; anahtarı ise doğal toplumdan sınıflı-devletçi topluma geçiş aşamasında, tarihin bahsettiğimiz o kritik eşiğinde yaşanan anomalide, altüst oluşta, özünden uzaklaşma ve sapma-yabancılaşma eğilimlerinde aranmalıdır. Çünkü asıl yakıcı soru, insan ile doğanın nerede birbirinden koptuğu ve karşı karşıya getirildiğidir ki bu yer ve zaman aynı zamanda insan ile insanın da birbirine karşı konduğu, hatta insanın kendi özüyle yabancılaştığı süreçtir. Ve bunun da "uygarlık" tarihinin başlangıcı olan kritik eşik olduğunu biliyoruz. Orada yitirdiğimiz doğal toplumun özgürlükçü, eşitlikçi ve ekolojik kültürünü yeniden bulmak ve bununla kaos aralığından çıkmak zorunda insanlık.

Bir kere şunu unutmamak gerekiyor ki bu kez kriz derindir; kapitalist sistem uygarlığının 21. yüzyıla girişte insanlığı içine sürüklemiş olduğu kriz, kaotik niteliktedir. Bu demektir ki sistemin son yüzyılda özellikle 1. ve 2. Dünya Savaşları ile soğuk savaş döneminde yaşadığı bunalımları atlattığı tedbir ve yöntemlerle bu son kaotik krizi atlatması olanaklı değildir. Çünkü bu kaos aralığında yaşanan, Öcalan'ın deyimiyle "niteliksel dönüşüm krizidir." Kimi reform ve restorasyonlarla aşılacak cinsten normal bir bunalım değildir. Çürüme çözülme o denli derindir ki mevcut sistem yapılanması artık bileşenlerini bir arada tutamaz duruma gelmiştir. Zaten kaos aralığı olarak nitelendirilmesinin nedeni de budur.

Bunalıma yol açan etmenlerin en başında insanlığın öz değerlerinden ve doğadan kopuş gelmektedir. Hem de son derece hoyratça bir kopuş ve uzaklaşmadır söz konusu olan. Buna rahatlıkla ahlaki çöküş de denebilir. En kutsal sayılan değerlerin metalaştırıldığı, Bookchin'in deyimiyle, azizlerin satıcılara dönüştüğü, ahlaki çürüme ve yozlaşmanın ayyuka çıktığı, işsizlik ve yoksulluğun kol gezdiği, bir yandan açlık sorunu, öte yandan nüfus patlaması, çevrenin ve doğanın yaşanamaz düzeyde ve geri dönüşü olmayan boyutta tahribi, çağın hastalıkları olarak tanımlanan kanser, AIDS, her gün yeni bir türü ortaya çıkan bitirici stresler vb. vb.. Bütün bunlar, sadece kapitalist sistemi ve onun sahibi egemenleri değil, bütün insanlığı uçurumun kenarına kadar yuvarlamış bulunan kaos ve karmaşanın somut belirtileridir. Kısacası doğal toplum değer yargılarından, zihniyet ve kültüründen uzaklaşma ve kopuş, insanlığı, kendisiyle birlikte neredeyse dünyanın da sonunu getirme noktasına taşımıştır. Bu durumda tarihsel ile güncelin diyalektik bağını doğru ve anlamlı kurarak öze dönüşün yolunu açmak esas olmalıdır. İnsanlığın özü doğal toplumdadır. Öyleyse aynı zamanda geleceğin kültür ve uygarlığının rengini de belirleyecek olan doğal toplum kültürünün temel özelliklerinin bilinmesi önem taşımaktadır.

Denilebilir ki doğal toplum kültürünün en temel özelliği; insanın doğayla, insanın insanla uyumu ve özgürlük ilkesine bağlı yaşamı esas almasıdır. Uyumun ilk koşulu ise, kanımca insanın doğal evrim içerisinde kendi yerini ve konumunu doğru anlamasıdır. Konuya ilgi duyan bilim insanlarının hemen hepsi bu noktaya vurgu yaparak, soruya açıklık getirmeye çalışmaktadırlar. En kapsamlı yaklaşım sahiplerinden biri olan Bookchin şöyle diyor:

> Doğal evrimde insanın yeri nedir? Bu soru yalnızca çevreye ilişkin bir soru değildir; çok önemli toplumsal ve felsefi içerimleri vardır. İnsanlar ve insan toplumu çeşitli açılardan doğal evrimin ürünleridir. (...) İnsanlığın insani olmayan doğadan ortaya çıkışı ve onunla devam eden günlük etkileşimi, insanların yalnızcamaddi olarak varlıklarını korumalarının aracı değildir; aynı zamanda bireyler olarak ve benzersiz bir tür olarak kendilerinin

> bilincine varmalarının başlıca yollarından biridir. (...) Toplumsal ve ekolojik açıdan bakıldığında, doğa, basitçe var olan bir şey değildir, ... evrimsel bir gelişimdir. Big-Bang'a yol açtığı varsayılan ilksel enerji etkisinden, atomdan küçük zerreciklerin ve evreni bir arada tutan kuvvetlerin ortaya çıkışına, elementler cetvelinden bildiğimiz karışık elementlerin, hakkında bilgi sahibi olduğumuz tüm gök cisimlerinin doğuşuna, elementlerinmoleküller, amino asitler, proteinler vb. halinde bileşimine; gezegenimizde organik ve duygulu varlıkların ortaya çıkışına kadar.Kısacası, bu süreç ne kadar farklı olursa olsun, doğa, cansızdan canlıya ve nihayet toplumsal olana doğru birikerek çoğalan evrimsel bir süreçtir.[71]

Doğal evrimde insanın yeri doğru tanımlanıp aydınlatıldığı vakit *biyomerkezci, insanmerkezci* bakış açıları ve ele alış tarzlarının ne denli yanılgılı olduğu daha kolay anlaşılacaktır. Ve bu da, insanın doğayı tahakküm altına alma eğilim ve heveslerinin yanlışlığını ve anlamsızlığını göz önüne serecektir. Nitekim doğal toplum kültür ve zihniyetinde, Neolitik ve öncesi toplulukların bakış açısında böyle bir şey yoktur. Bu kültürde son derece insani ve ekolojik bir öz mevcuttur.

Aynı şekilde otorite ve hiyerarşi denilen olgunun da doğada bulunmadığı, evrimin sonraki süreçlerinde, toplumsallaşma evresinde, yani "toplumsal doğa" da ortaya çıktığı anlaşılacaktır. Gerçekten de "örgütlü komuta ve itaat sistemleri" olarak tanımlanan hiyerarşinin varlığından bitki ve hayvanlar âleminde söz edilemez. Kimi hayvan türleri arasında bunu çağrıştıran ilişki biçimleri göze çarpsa da, öyle bildiğimiz kurumlaşmış, ideolojik öz içeren bir hiyerarşi sayılamaz bu. Çünkü hiyerarşi toplumsal karakteri olan bir terimdir.

Hiyerarşi, toplumsal bünyenin kendi içinde ve uzun bir zaman aralığında tedrici olarak ortaya çıkmıştır. Doğal toplumun başlangıç evrelerinde tamamen eşitlikçi ilişkiler geçerli iken, süreç içerisinde otorite ve hiyerarşinin ilk prototipleri olarak sayılabilecek büyücü, şaman gibi kişilikler belirmeye başlamıştır. Ataerkil topluluklarda babanın, anaerkil topluluklarda ananın, yine avcılıkta ve kabileler arası sürtüşmelerde fiziki güç nedeniyle bazı "şef"lerin otorite sahibi oldukları görülmektedir. Ancak toplumda ortaya çıkan ilk hiyerarşi örneği, yaşlıların gençler üzerindeki hâkimiyeti demek olan "*gerontokrasi*"ydi. "Daha çok erkek rahiplerin prototipini temsil eden" şamanlar ile yaşlı-tecrübeli erkeklerin ittifakı biçimindeki otoritenin güçlenmesi, anaerkilliğin ve kadının geri plana itilmesini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu ittifak ile gelişen hiyerarşik otorite, avcılık ve klanın dışa karşı savunulması gibi durumlardaki rolüyle bir askeri nitelik de kazanınca; ağırlıklı olarak toplayıcılık, bitki üretimi gibi barışçıl faaliyete dayalı ana-kadın kültüründen nitelikçe daha da farklılaşıyor ve bu özelliğiyle de ileride doğacak sınıflı, devletçi toplumun adeta habercisi oluyor. Fakat doğal toplum, ataerkil otorite ve hiyerarşinin kurumlaşarak mülkiyet ve baskı aracına dönüşmesine izin vermez.

> Giderek toplumun üstünde yükselecek bu otorite kurumu, sınıflaşma yönlü gelişmeler yoğunlaştıkça devlet otoritesine dönüşecektir. Hiyerarşik otorite daha çok kişiseldir, kurumsallaşmamıştır. Dolayısıyla devlet kurumlaşması kadar toplumda hâkimiyeti yoktur. Uyumyarı yarıya gönüllüdür. Bağlılık toplum menfaatleri ile belirlenmektedir. Fakat başlayan süreç devleti doğurmaya açıktır. İlkel komünal toplum bu sürece uzun süre direnir. Elinde ürün biriktiren ancak bunu topluluk üyeleriyle paylaşırsa otoritesine saygı ve bağlılık gösterilir. Biriktirmeye büyük bir suç gözüyle bakılır. En iyi kişi birikimlerini dağıtan kişidir.[72]

Potlach bayramı denilen günlerde herkesin elindeki fazlalıkları dağıtmasını amaçlayan törenler, mülkiyeti bir tehdit gibi algılayan kültür ve zihniyetin bir göstergesidir. Bu, doğal toplumun aynı zamanda önemli bir ahlaki özelliğidir de.

Neolitik dönemdeki ana-kadın kültürüne dayalı otorite ve hiyerarşi, zaten eşitlikçi ve özgürlükçü karakteri gereği, gönüllü bir saygı ve bağlılık görmektedir. Dolayısıyla bütünüyle olumlu ve yararlı bir rol oynamaktadır. Otorite, eğer özgür ahlaktan kopmadan işlev görürse topluma, insanlığa olumlu katkılar sunabilir; bunun en somut kanıtı Neolitik toplumun kendisidir.

> Bu uzun süreli tarımsal ve evcil gelişim olmadan kent hayatını olanaklı kılan yiyecek ve insan gücü fazlası asla sağlanamazdı. Neolitik çağ kültürünün hayatın her alanına getirdiği o basiret ve bilinçli, ahlaki disiplin olmadan kentin getirdiği daha karmaşık toplumsal işbirliğinin ortaya çıkabileceği de şüphelidir.[73]

Demek ki otorite insanlar üzerinde baskı ve sömürü amaçlı kullanılmadığında, mülkiyet elde etmenin ve gaspın bir aracı, farklı cins ve gruplar karşısında bir üstünlük ve ayrıcalık unsuru olarak işletilmediğinde, -Mumford'un sözcükleriyle- basiretli, bilinçli ve ahlaklı bir disiplin sağlamak amaçlı kullanıldığında toplumu geliştirme ve ilerletmede olumlu ve yararlı bir işlev görebilmektedir. Zaten yazı öncesi toplumdaki hiyerarşi ve otorite ile sınıflı-devletçi hiyerarşi arasındaki temel fark buradadır. İnsan türünün toplumsal tarihi milyonlarca yıl baskı, sömürü, hiyerarşi vb. olmadan, hâkimiyet ilişkilerine değil, dayanışma ilkesi esasına göre sürmüştür. Hem kendi aralarında hem de doğayla bir bütünlük, uyum içerisinde varlığını devam ettirmiştir. Doğal yahut organik toplum olarak nitelendirilen sürecin esas kültürü ve zihniyeti budur. Ardından "hiyerarşik toplum" diye adlandırılan bir süreç, bir ara halka yaşandıktan sonra bütün değer yargıları ve mentalitenin altüst olduğu sınıf temeline dayalı devletçi topluma geçilecektir.

"Yazı öncesi kültürlerdeki insanlar kendilerini yaradılışın efendileri" olarak değil, doğal dünyanın bir parçası olarak görürler. Ne doğanın üzerinde ne de altındadırlar, onlar doğanın içindedirler.

"Bu organik toplumlarda (doğal toplum) bireyler, yaş grupları veya cinsiyetler arasındaki ve insanlık ile doğal canlı ve cansız görüngüler arasındaki farlılıklar hiyerarşiler olarak değil, '*farklılıkların birliği*' veya '*çeşitliliğin birliği*' olarak görülür. Bakış açıları kuşkusuz ekolojikti."[74]

İnsanın doğa ile çelişkisi, "vahşi doğa" yı tahakküma altına alma hevesi, kendini doğanın hâkimi, efendisi olarak görme eğilimi devletçi toplum zihniyetinin bir ürünüdür. Yani insanın insan üzerindeki tahakkümünün doğurduğu bir eğilimdir. Neolitik kültürde böyle bir eğilim yoktur. Oralardaki ilişkilerde "üstün olma" veya "aşağı sayılma" anlayışı yoktur; toplumda var olan sorunlar "Tanrıça Ana"nın eşitlikçi, kucaklayıcı anlayışı temelinde çatışmasız çözülür. Ancak daha sonraları, sınıflı topluma geçişle birlikte, mülkiyet ve ayrıcalığa ilişkin "uygar" kaygıların ortaya çıkışından sonra toplum içindeki sorunlar şiddetli hatta vahşi çatışmalara yol açmaya başlamıştır. Potlach törenlerinde birikim ve fazlalıkları dağıtma erdeminin unutulması, gönüllü armağanların yerini haraca bırakması, haracın da vergiye, angaryaya, giderek kurban istemeye ve insanları kurban etmeye dönüşmesi tamamen "uygarlığın" ürünüdür.

Kısacası "uygarlaşan" insan birbirinin kurdu olmakla kalmayıp doğanın da başına bela kesilmiştir. Zaten Öcalan'ın "tarihin ilk karşı-devrimi" olarak nitelendirdiği, kadın cinsi üzerindeki baskı ve ilk "ötekileşme" uygulamasının başlangıcı da tam bu sürece denk gelmektedir. Bütün bunlar yan yana getirildiğinde insanın doğal toplumdan kopuşu, doğal toplumdan sınıflı-devletçi topluma geçiş aşamasını bir "uğursuzluk tünelinden geçiş" olarak nitelendirmek yerinde olacaktır. Zihniyet, ahlak ve kültürüyle tünelin girişindeki arı, duru insan, çıkışında adeta bir ucubeye dönüşmüş, tanınmaz hale gelmiştir.

Gerçekten de insanın kendisiyle ve doğayla barışık ve uyum içinde bulunduğu, eşitlik ve özgürlüğü su içer gibi bir doğallıkla yaşadığı doğal toplumlarda, o denli içselleştirilmiştir ki "eşitlik" ve "özgürlük" kavramı olarak dahi dillerinde yer almamaktadır.

Toplumun doğasında eşitlik ve özgürlüğün var olduğu, doğal olarak yaşandığı, bunlara ulaşmak gibi bir amaç, bir dert bulunmadığı için, dilde bu terimleri kullanmaya gerek dahi kalmamıştır. Dikkat edilirse aynı mantığın tersine bir tezahürü günümüz toplumlarında da gözlemlenebilir: Adaletsizliğin hüküm sürdüğü bir yerde en çok adaletten söz edilmesi, baskı ve köleliğin had safhada olduğu topluluklarda özgürlük sözcüğünün dillerden düşmemesi vb. böyle bir durumu ifade etmektedir.

Doğal toplum kültürü ve değer yargılarıyla, sözüm ona en ileri uygarlık seviyesine ulaştığı iddia edilen bugünkü dünyada geçerli değer yargıları, hemen her alanda bir farklılık ve karşıtlık arz etmektedir. Bugünün kapitalist dünyasında adeta gemlenemez bir ihtiras haline gelmiş "sahip olma" olgusu, bu deyimle algılanan ifade edilen şey, bir doğal toplumkültüründe "birlikte yaşamak" olarak geçer. Doğal toplum kültüründeki "yararlanma hakkı" bugünün aç gözlü dünyasında "mülkiyet" adı altında bireysel bir ayrıcalığa dönüşmüştür.* Örnekleri çoğaltmak mümkün, ama anlaşılması gereken şudur ki; devletin, sınıfların ve mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte, "İtaat, bağlılığın yerini; hakimiyet, eşgüdümün yerini; güç, bilgeliğin yerini; mallar, armağanın yerini almıştır."[75] Bookchin'in isabetle belirttiği gibi, Neolitik köylüler, günümüz kapitalizminin haris ve atomlarına ayrılmış dünyasına fırlatılsalardı, burjuva toplumunun aç gözlü bencilliği karşısında dehşete kapılırlardı.

Bütün bu bulgular, Neolitik köy toplumunun çöküşü ve Neolitik kültür ile ahlaktan kopuş sürecinin neden bir dönüm noktası ve kritik eşik olarak değerlendirilmesi gerektiğini yeterince izah etmektedir. Bu değer yargılarının çöküşü, insan ilişkileri kadar içinde yaşanılan dünyanın çöküşü ve baş aşağıya gidişinin de başlangıcını ifade eder. Tam anlamıyla bir zihniyet karşı-devriminin yaşandığı bir eşiktir. Tarihte bazı şeyler küçük, önemsiz veya tesadüf gibi görünebilir, fakat genellikle hiçte göründüğü gibi değildir. Küçük, önemsiz gibi görünen bir olgu, çoğu zaman büyük bir anlam ifade eder. Örneğin "özgürlük" sözcüğünün tarihteki ilk kullanımının Sümer köleci devleti döneminde görülmesi gerçekten anlamlıdır. Kramer'in belirttiğine göre, özgürlük kelimesi ilk defa bir Sümer çivi yazısı tabletinde görülmüştür ve bu sözcük de düz anlamıyla "anaya dönüş" anlamına gelen "**amargi**" sözcüğüdür.[76] Bu durum, insanın, yitirdiği özgürlüğünü, bir bakıma cennetini nerede aradığını; doğaya, doğal topluma, Neolitik kadın-ananın bağrına duyduğu büyük özlemi göstermesi bakımından da ayrıca anlamlıdır.*

---

* Dorothy Lee'nin "Özgürlük ve Kültür" yapıtında, zihniyet ve kültürün dile nasıl yansıdığı konusunda şu örnekler yer alır: "Bir adamın ok ve yayı var değil, ok ve yayıyla birlikte yaşıyor... Bir anne bebeği gölgeye 'götürmez' onunla beraber gider... Bir şef halkını 'yönetmez', onlarla birlikte 'durur'

> Neolitik toplum... kabileler halinde kolektif mülkiyete dayalı bir düzen biçiminde yaşamaktadır....Dünya sanki cennete benzer yaşamın başlangıç çağındadır gibi bir duygu ve zihniyet yapısı gelişmektedir....Sistemli ve talan amaçlı zor olgusuna pek yer yoktur. Anaerkil toplumda esas olan kültür, barış dokusundadır. Yok etme ve talan zihniyetine yabancılık söz konusudur. Dil şiirsel yapıdadır. Bundan dolayı bu çağa insanlık yaşamının şiirsel dönemi de denilmektedir.[77]

Sınıflı devletçi toplum sistemlerinin hüküm sürmekte olduğu son altı bin yıllık tarih, insanlığın tabiat anaya ve kadın anaya dönüş özlemiyle yaşadığı, Neolitik Çağ'daki o şiirsel yaşamı ve özgürlüğü cenneti ararcasına aradığı bir tarihtir aynı zamanda. Yaklaşık olarak M.Ö. 4 binlerde doğal toplumdan sınıflı devletçi topluma geçiş eşiğinde nasıl ki Neolitik ahlak, zihniyet ve kültür neredeyse yüzseksen derecelik bir dönüşle özünden uzaklaştıysa; 21. yüzyıl girişindeki bu kaos aralığında da aynı şekilde belirtilen bütün alanlarda aynı keskinlikte bir öze dönüş sağlaması kaçınılmaz gibidir. Tabii öze dönüş ve Neolitiğin şiirsel yaşamına dönüş derken, onbin yıl öncesi Neolitik köy yaşamının teknolojik, maddi düzeyine dönüş kastedilmiyor; Neolitik kültür ve zihniyetin çağa uyarlanması gereği vurgulanıyor. Kuşkusuz buradaki sistemin adı ve biçimi yeniden bir neolitik olmayacaktır, belki de 21. yüzyılın neolitiği diyebileceğimiz Demokratik Ekolojik Toplum modeli olarak formüle edilen bir sistem olacaktır.

---

* İleriki bölümlerde cennet kavramı incelenirken konu daha geniş açılacaktır.

Kaotik bunalımı aşmanın en akılcı ve biricik yolunun, bu tarz bir toplumsal evrilmeden geçtiğini, ancak bu yolla mümkün olacağını söylüyoruz. Bu geçiş aşamasında ve yeni, önemli eşikte, iki sağlam nedenden ötürü kültür ön plana çıkmaktadır: İlk olarak, -yukarıda belirtildiği üzere- genel evrimsel sürecin kozmik, kimyasal, biyolojik evrelerinden sonra zaten şimdi kültürel evresinde bulunduğumuzdan dolayı bayrak kültürdedir. İkincisi ise, mevcut uygarlığın antitezini ortaya çıkarabilecek temel faktörün -coğrafya ve teknoloji değil- kültür olmasıdır. O halde yeni bir kültüre, hatta karşı-kültüre ihtiyaç vardır. Daha açık bir ifade ile, *devletçi sınıflı tarihin kirli zihniyetinden ve çürük ahlak tortularından temizlenip arınmış, Neolitiğin eşitlikçi ve özgürlükçü kültürünün özellikleriyle donatılmış bir kültürün çağdaş anlamda yeniden oluşturulması gerekmektedir.*

Kuşkusuz burada bir kere daha "çağdaş kaderci" tutumun ağına düşmemek, zorunluluk kehanetlerinin tuzağına ve rehavetine kapılmamak büyük önem taşımaktadır. Nasıl ki Neolitik toplumdan hiyerarşik devletçi topluma geçiş zorunluydu denildiyse; keza kapitalizmden sonra sosyalizm ve komünizme zorunlu olarak geçilecektir diye sözüm ona bilimsellik adına ütopyalar üretildiyse; şimdi de aynı yanılgıya kapılıp Demokratik Ekolojik Toplum kendiliğinden zorunlu olarak gelecektir beklentisine asla girilmemelidir. Tam tersine bunun, yepyeni bir kültür ve zihniyetle, çağdaş bir bilinç ve muazzam bir çaba ve pratikle, buna uygun bir yaşam ve mücadele ile ancak varılacak bir hedef olduğu unutulmamalıdır. Hem de Öcalan'ın deyimiyle "Gerçek yaşamın sadece yürüyüş değil, ivmeli yürüyüş olduğunu da hiç akıldan çıkarmadan."

Geleceği inşa edecek yeni kültür, "Demokratik Uygarlık Çağı" na uygun, ona cevap olabilecek yeni bir zihniyet ve yeni bir paradigma içermek durumundadır. Dogmatizm kadar ütopyacılığı esas alan ideolojilerle de bu yeni sürece öncülük etmek mümkün değildir. "Tarih ve toplum bilgisiyle bilinçlenmiş, doğanın diyalektik akışına akıl erdiren, çağın ideolojisini yakalamış, dogmanın gücünü tanıyan ama ona teslim olmayan, ütopyası olan ama bilime dayanan"[78] bireylerde temsilini bulacak bu yeni kültür, geleceğin uygarlığının da rengini belirleyecektir. Birinci önemli özelliği özgürlükçü ve demokratik olmasıdır. Bunun için, ötekini reddeden, dışlayan tekçi yaklaşımları değil, kuantum çeşitliliğini esas alır. Doğada nasıl ki çok zengin bir renk çeşitliliği, cümbüşü yan yana, iç içe, dalga dalga bir ahenk sergiliyorsa, toplumda da benzer bir renk zenginliğini geliştirmeyi ve yaşatmayı vazgeçilmez sayar. Sınıflı topluma geçiş eşiğinde en başta ötekileştirilip ardından köleleştirilen kadın cinsinin özgürlüğünü savunmak bu yeni kültürün demokratik özü, olmazsa olmazıdır. En önce yıkılacak olan erkek egemen zihniyettir, o olmalıdır. Yeni kültürün vazgeçilmez ikinci önemli özelliği ise, en az toplumsal çelişkiler kadar ağırlık ve önem kazanmış bulunan insan-doğa, toplum-doğa çelişkilerini çözebilecek toplumsal ekolojik bir anlayışa sahip olmasıdır.

Kapitalizmin, gözünü kar hırsı bürümüş bencil zihniyeti sonucu nükleer enerji, sera etkisi, gen teknolojisi, hormonal gıda üretimi vb. uygulamalarla daha şimdiden geri dönüşü olmayan ağır tahribatlarla neredeyse yaşanmaz duruma getirilen çevrenin korunmasına azami dikkat ve duyarlılık göstermek yeni kültürün temel ayaklarından birisidir. Yeşilin, havanın, suyun, bir bütün olarak iklimin korunması; keza günübirlik, kısa vadeli çıkar, kâr anlayışıyla veya tamamen gereksiz, lüks yaşam alışkanlıkları için hoyratça yaklaşımlarla kimisinin nesli tükenme aşamasına getirilen hayvanların korunması, ekolojik kültürün vazgeçilmezleri arasındadır.

Kısacası, kapitalist uygarlığın ahlaki zaaflarının bütün öğelerini bağrında taşıyan, toplum ve doğa aleyhine deyim uygunsa azdırılmış egoist bireyciliği esas alan ve bunun sonucu olarak da fahiş bir tüketim çılgınlığına kapılmış, başkalarının hak ve özgürlüğüne saygısı bulunmayan, imtiyazlı, sınıflı, "öteki"ni hiçe sayan zihniyet ve kültür yerine; doğal toplumun sade, eşitlikçi, özgürlükçü, doğa ve insana dost kültürünün konulması, böyle yeni bir kültürün bir alternatif, bir anti-tez gibi insanlığa sunulmasının gereği ve aciliyeti olduğu açıktır.

Doğal toplumdan hiyerarşik devletçi topluma geçişin yaşandığı "birinci eşik"te, insan ile insanı, insanlık ile doğayı birbirinin karşıtı konuma sokan, birbirinden koparan kültür ve zihniyet bir tez ise, -ki "uygarlık tarihi" özünde bu tahakkümcü zihniyetin ve kopuşun, yabancılaşmanın tarihidir- şimdi son sınıflı toplum uygarlığı olan kapitalist uygarlıktan "Çağdaş Demokratik Uygarlık" aşamasına geçişi mümkün kılacak "ikinci eşik"te, insanla insanı, insanla doğayı yeniden buluşturacak özgürlükçü ekolojik kültür ve zihniyet bunun anti-tezi olacaktır. Kuşkusuz burada söz konusu olan, en az beş bin yıllık bir çelişkidir. İnsanlığın doğal toplumdaki özüne dönüşün çağdaş ifadesi olan *komünal konfederal toplum* sistemi, bu çatışma ve çelişkinin sentezi olmaya en güçlü adaydır.

Uygarlık ve kültür tarihine böyle bir perspektifle bakıldığı zaman, Öcalan'ın, "Marksizm, uygarlığı bir bütün olarak çözümleyememiştir," sözlerinin ne denli haklı ve önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Burada dikkat çekilen zaaf, salt toplumsal sistemleri determinist bir anlayışla "tesbih taneleri gibi" peş peşe birbirini izlemek zorundaymış gibi görmek ve göstermek değildir. Bunun da ötesinde toplumsal çelişkileri dar sınıfsal bakış açısıyla ele almak, devrim tanımlarını da bu perspektifle yapmak, devrim-değişim teorilerini buna göre oluşturmak gibi yönleri de kapsamaktadır.

Tarih bu yönüyle de sorgulamayı gerektiriyor. Ve kuşkusuz "devrim" tanımlarının bu çerçevede yeniden yapılması gereğini öne süren toplum ve siyaset bilimcilerinin haklılığı da ortaya çıkıyor. Zira çoğu zaman teoriler farklı, tarihsel gerçekler farklı dillerde konuşuyor, konuşabiliyor. En az beş-altı bin yıllık asıl toplumsal ayrışma ve çelişkiyi görmeden yahut göz ardı ederek oluşturulan devrim teorilerinin başarısızlığa uğraması sürpriz sayılabilir mi? Sistemleri salt köle-efendi, serf-senyör, işçi-kapitalist çelişkileriyle izah etmek yeterli midir? Bu çelişkiler (örneğin bir işçi-kapitalist çelişkisi) gerçekten antagonist (uzlaşmaz) midir? Köleci Roma İmparatorluğu'nu neden Spartaküs'ün muazzam köle direnişi değil de "barbarlar" diye nitelenen halkların dıştan saldırısı yıktı? Neolitikten köleci-devletçi sisteme geçişi bir devrim olarak mı, karşı-devrim olarak mı değerlendirmek daha doğrudur? Yine "feodal devrim" gerçekte ne kadar feodal egemenlerin eseridir ve "bujuva devrimi"nin gerçek sahipleri burjuvalar mıdır?

Kuşkusuz son derece anlamlı olduğunu düşündüğümüz bu soruları daha da çoğaltmak mümkün ve bunlara verilecek doyurucu yanıtlar daha net bir tarih ve toplum bilincine yol açacaktır. Ancak böyle bir işe burada kalkışacak değiliz, konumuzun sınırlarını aşar bu durum. Burada sadece konumuzla bağlantılı bir önemli noktaya dikkat çekmek gereği görüyoruz: Sınıflı-devletçi topluma geçişten günümüze kadar (adı köleci, feodal yahut kapitalist sistem olsun pek fark etmiyor), 5-6 bin yıllık bütün uygarlık süreci boyunca asıl ikilem, asıl temel çelişki, doğal toplumun özgürlükçü zihniyeti ve mirası ile devletçi toplumun tahakkümcü zihniyeti ve mirası arasında yaşanmıştır. Başka bir ifadeyle devletçi toplum sisteminin dışında kalan halklar ve toplulukların, yani etnisitenin devlete ve uygarlığa karşı sergilediği komünal özgürlükçü direniş, sınıf mücadelesinden çok daha önemli bir rol oynamıştır.

Elbette ki sınıf mücadelesinin de anlamı vardır, inkâr edilemez; ama her şeyi buna indirgeyip komünal doğal toplum değerlerini ve onu temsil eden halkların duruşu ve direnişini hiç görmemek, göstermemek sosyalbilimlerin belki de en büyük kusurlarından birisidir. Ve Marksizm de kendini bu kusurdan temizleyememiştir. Çünkü doğal toplumun özgürlükçü kültürü, tarihin o ilk kritik eşiğinden bu yana, yani devletçi sisteme geçildikten sonra da hiçbir zaman yok olmadı, bitmedi; daima açık-gizli bir biçimde mutlaka yaşadı. Ve günümüzde insanlığa yeni bir çıkış yaptırmaya, yeni bir umut kapısı aralamaya aday konuma gelmiş bulunan kültür de budur. Zaten tarihte adına devrim denilen önemli çıkışların tümünün bu yoksul halk kesimlerinin eseri olduğuna vurgu yapan Öcalan; peygamberlik geleneği öncülüğünde gerçekleşen feodal dönemin devrimlerinde de, en tipik örneğiyle Fransız Devrimi'nde görüldüğü üzere burjuva devrimlerinde de esas mücadelenin sahibinin özgürlük ve demokrasinin gerçek temsilcisi olan bu yoksul kesimler olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde köleciliği ve feodalizmi yıkan esas güç de, halkların, "barbarlar"ın bu özgürlükçü duruş ve mücadelesidir. Devrimlerin asıl sahibi onlardır, gel gör ki her defasında egemen güçler ve sınıflar buna konarak tarihi çarpıtmış ve devrimleri kendilerine mal etmiştirlerdir.

> Neolitik çağda rüşeym halini yaşayan halklar, aslında tarihin gerçek yapıcılarıydırlar, ama neredeyse adları bile anılmaz oldu...Her şeyin sahibi ve yaratıcısı efendiler ve onların tanrısal düzeniydi. Tarih adı altında büyük yalan böyle yazılırken, onlar sessiz ve derinden, acıyla ve zahmetle, zaman bilgininden sürekli öğrenerek çağlarının gelmesini beklediler.[79]

İşte şimdi, tarihin bu yeni eşiğinde halkların kendi özgürlükçü, demokratik, ekolojik kültür ve zihniyetiyle yeniden tarih sahnesine çıkmasının zamanıdır. Doğal toplum değerlerine dönüşün zamanıdır. Ve kuşkusuz doğal toplum derken kastedilen şey, "Yeniden kabileleşme değil, yaratıcı, özgürlükçü özellikler zenginliğine sahip olan yeniden komünleşmedir."[80] Özcesi zaman, kapitalizmin kaos imparatorluğunun yarattığı bu kaotik "çorba"nın içinden Demokratik Ekolojik Toplum'u şekillendirerek çıkmanın zamanıdır.

Düşünceler, ancak onları duymaya hazır insanlara ulaşır diye anlamlı bir söz vardır. Objektif koşulların belirleyici önemi ve olgunluk düzeyine vurgu yapan bir sözdür. "Ekonomik Politiğin Eleştirisine Katkı"nın önsüzünde Marx, "İnsanlar ancak çözebileceği sorunları önüne koyar; çünkü olaya daha yakından bakılırsa her zaman görüleceği gibi, sorunun kendisi ancak çözümü için gerekli maddi koşullar zaten var olduğu zaman, ya da hiç değilse oluşum sürecinde iken, ortaya çıkmaktadır,"diyor. Yine Marx, bir başka yerde, insanların kendi tarihlerini kendilerinin yaptığını, ama bunu kendi isteklerine göre veya seçtikleri koşullar altında değil, doğrudan doğruya daha önceden var olan ve geçmişten kalan koşullar içinde ancak yapabileceklerini söyleyerek aynı noktanın altını çiziyor, yani objektif koşulların önemine dikkat çekiyor.

Günümüz için koşullar, somut durum yeni ve köklü bir değişimin zorunluluğunu dayatıyor; aynı zamanda buna objektif zemin de sunuyor. Kapitalist sistemin bu kez 20. yüzyılda en azından iki defa yaptığı gibi -1. ve 2. Dünya Savaşları sürecinde-, bazı reform ve restorasyonlarla kendini yenileme şansının bulunmadığı, farklı dünya görüşlerine, hatta birbirine karşıt ideolojilere sahip bilim insanları ile tarihçilerin dahi üzerinde hem fikir oldukları bir olgudur. Artık hemen her çevre, zamanımızın, bir uygarlıktan ya da kültür sisteminden bir başkasına, yeni bir uygarlığa ya da kültür sistemine geçişi gerektirdiğini yüksek sesle dillendirmektedir. Yeryüzü ölçeğinde bu konu üzerindeki tartışmalar çok yoğundur. Bu yoğunluk kanımızca iki şey ifade ediyor; birincisi, mevcut kapitalist uygarlık sisteminin aşılmakla yüzyüze olduğu ve aşılması gerektiğinin kabul edilmesidir. İkincisi ise, yeni bir sistem, yeni bir çıkış için objektif maddi koşulların da elverişli olduğudur. Marx'ın dediği gibi, sorun tartışılıyorsa eğer, çözüm koşulları da var demektir.

Yeni bir kültürel ahlaksal şekillenme ve zihniyet devrimi ile birlikte, yeni bir coğrafik merkezin öncülüğünde yeni bir uygarlık inşası için çanların çalmaya başladığı düşüncesi epeyce bir süreden beridir vardır ve artık sözlüklerde yer bulacak denli de yaygınlaşmış, genel kabul görmüş bir fikirdir. Nitekim bu yönlü düşüncelerin bir özetini "Toplumbilim Sözlüğü"ndeki şu cümlelerde görebiliyoruz:

> Gelecek uygarlık ya da kültür, son beş ya da altı yüzyıldan beri (aslında beş-altı binyıldan beri demek daha doğru olurdu) egemen olmuş bulunan uygarlık ya da kültürden temelli olarak farklı olacaktır. Bütün yazarlar, başat eski kültürün sonunun gelmesi ve başat yeni kültürün ortaya çıkmasıyla birlikte, ölen kültürün coğrafi merkezinde de, eski üst sistemin beşiği olan ulus ya da uluslardan yeni bir ulusa ya da uluslara doğru, yeni bir coğrafi merkeze bir kayma olduğunda da anlaşmaktadırlar. (...) Batı Avrupa

ölen kültür sisteminin merkezi olduğuna göre, yeni uygarlık bir başka yerde ortaya çıkacaktır.[81]

İnsanlığı "Demokratik Uygarlık Çağı"na taşıyacak, Demokratik ve Ekolojik Toplum sisteminin kuruluşuna ön ayak olacak yeni kültür merkezinin hangi coğrafya olacağı konusunda muhtelif görüşler mevcuttur. Bir dönem, özellikle reel sosyalist sistemin ayakta ve güçlü göründüğü sıralar dikkatler o yönde yoğunlaşıyordu. Fakat bu coğrafyanın Slav grupların yoğunlukta yaşadığı Avrasya ve Rusya olacağını savunan otoritelerin tezi, reel sosyalizmin çözülüşü ardından ortaya çıkan tablo nedeniyle hayli zayıflamış durumdadır. Pitirim Sorokin gibi kimileri hâlâ Amerika'yı ana merkez olarak görme eğilimindedir. Bu kesimler Amerika'yımerkez olarak alırken Hindistan, Çin, Japonya ve Rusya'yı da yeni yeni ortaya çıkmakta olan "bütünlemeci ya da düşünsel kültürün gelecek dramasında ileri gelen oyuncuları" olabileceği ve Avrupa'nın ise ancak birleşmesi halinde ileri düzeyde bir rol oynayabileceğini iddia etmektedir. Bizce mevcut realite bu tezin sahiplerini desteklememektedir. Zira ABD zaten çökmekte olan sistemin esas temsilcisi konumundadır. Kaotik bir kriz girdabında bulunan, ahlaki açıdan dibe vurmuş kapitalist sistemin öncü ve en ileri temsilcisi konumundaki ABD imparatorluğunun, günümüzde, Roma'nın çöküş sürecini andıran durumuyla böyle bir rol oynama şansının bulunmadığını zaten kendi gerçekliği ve pratiğiyle kanıtlar durumdadır.

Tarihsel gerçeklik kadar güncel gelişmeler de her geçen gün daha güçlü biçimde Öcalan'ın işaret ettiği mekânı,Ortadoğu'yu öne çıkarmaktadır. 21. yüzyılın daha başlangıcında, 11 Eylül olayı ardından ABD'nin on yıl arayla ikinci kez bölgeye fiilen girişi, Afganistan ve Irak müdahalelerinin yaşanması, hem çatışma hem de yeni bir çıkış için öncülük rolünün potansiyel merkezinin, aynı zamanda uygarlığın doğuşuna da zemin teşkil eden Ortadoğu coğrafyası olacağı yönündeki Öcalan'ın analiz ve tezlerini destekler ve doğrular niteliktedir. Görünen o ki uygarlık, bir kez daha kendi ana kökü üzerinde yeşerme eğilimindedir. Şunu da unutmamak gerekiyor ki yeni kültürel sentezin evrensellik boyutu ve niteliği, henüz çıkış aşamasından başlayarak daha güçlü olacaktır. Teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla birlikte giderek ortak evrensel bir dünya uygarlığına doğru bir gidiş sözkonusudur; evrimsel gelişmenin yönü bu doğrultudadır. Genel evrim sürecinin dördüncü evresi olarak değerlendirilen kültürel aşamada "kolektif bir bilinç", kültürel bir "ortak beyin" oluşumuna doğru bir gidişten bahsedilirken, özünde insanlığın, bütün renkleri bağrında toplayıp sentezleyen ortak bir kültür ve uygarlığa doğru evrilmekte olduğu ifade edilmektedir.

Öcalan, "Uygarlık bir nehirdir, bu nehir birçok koldan beslenerek günümüze kadar gelmiştir. Bu akışta hangi toplum biriminin nerede, ne zaman ve nasıl bir katkıda bulunduğunu tespit etmek, tarihçinin temel görevidir," diyor. Bu, aynı zamanda geçmiş-gelecek diyalektik bağının doğru kurulmasını ve geleceğin daha sağlam inşa edilmesini de sağlayacak yaşamsal bir görevdir.

İşte kültür olgusu, Ortadoğu coğrafyası ve Kürt kültürü konularına el atma nedenimiz de budur. Çünkü bu topraklarda binlerce yıl önce uygarlığı doğuran kültürün, bugün bir gelecek arayışında olan insanlığa yol gösterecek, yaşanan bu kaos aralığında uygarlık nehrinin kendine yeni bir mecra bulup yoluna devam etmesinde başat rol oynayacak aynı kültür olduğu inancındayız.

NOTLAR
(Birinci Bölüm)

1- Aktaran, Fikret Başkaya; *Çığrından Çıkmış Bir Dünya*; s. 28

2- Avşar Timuçin; *Düşünce Tarihi-II*; s. 5

3- Murray Bookchin; *Kentsiz Kentleşme*, s. 42

4- İmanuel Wallerstein; *21. Yüzyılda Siyaset*, s. 41

5- James Gleick; *Kaos*, s. IV

6- *a.g.y.* ; s. VIII

7- *a.g.y.* ; s. XI

8- *a.g.y.* ; s. 18

9- İmanuel Wallerstein; *Jeopolitik ve Jeokültür*, s. 315

10- Aktaran, "*Kültür*" adlı yayımlanmamış bir broşür.

11- Peter Burke; *Tarih ve Toplumsal Kuram*, s. 115

12- İmanuel Wallerstein; *21. Yüzyılda Siyaset*; s. 62

13- İmanuel Wallerstein; *Jeopolitik ve Jeokültür*, s. 267

14- a.g.y. ; s. 268

15- Abdullah Öcalan; *Sümer Rahip Devletinden...-I*; s. 105

16- Avşar Timuçin; *Düşünce Tarihi-III*; s. 9

17- Fernand Braudel; *Maddi Uygarlık-III*; s. 53

18- Bozkurt Gevenç; *İnsan ve Kültür*, s....

19- *Ana Britannica Ansiklopedisi*, kültür maddesi.

20- Aktaran, Alan Macfarlane; *KapitalizmKültürü*; s. 17

21- Tylor ve Lunaçarsky'nin tanımları da, (10) nolu notta geçen, yayımlanmamış "*Kültür*" adlı broşürden alınmıştır.(Anonim)

22- Torî; *Kürt Kültür Tarihi*, s....

23- Anthony Giddens; *Sosyoloji*; s. 22

24- İmanuel Wallerstein; *Jeopolitik ve Jeokültür*, s. 226

25- Fernand Braudel; *Maddi Uygarlık-III*; s. 348

26- Avşar Timuçin; *Düşünce Tarihi-I*; s. 29

27- F. Braudel; *Maddi Uygarlık-II*; s. 497

28- Manuel De Landa; *Çizgisel Olmayan Tarih*; s. 185

29- Server Tanilli; *Uygarlık Tarihi*; s....

30- İ. Wallerstein; *Jeopolitik ve Jeokültür*; s. 70

31- F. Braudel; *Maddi Uygarlık*-III; s. 57

32- Charles Keith Maisels; *Uygarlığın Doğuşu*; ss. 72-73

33- İ. Wallerstein; *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*; s. 141

34- Aktaran, F. Barth; *Antropoloji Sözlüğü*; s. 277

35- Etienne Balibar, İ. Wallerstein; *Irk Ulus Sınıf*; s. 121

36- *a.g.y.* ; ss. 98-99

37- A.Öcalan; *Bir Halkı Savunmak*; s. 82

38- Bir grup yazar; *Dünyanın En Güzel Tarihi*; s. 107

39- Bir grup yazar; *İnsanın En Güzel Tarihi*; s. 8

40- A.Öcalan; *a.g.y.* ; s. 16

41- Manuel De Landa; *Çizgisel Olmayan Tarih*; ss. 27-28

42- Daniel Goleman; *Duygusal Zeka*; s. 25

43- *a.g.y.* ; s. 27

44- Aktaran; M.D.Landa ; *a.g.y.* ; s.187

45- R.W. Connel ; *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*; s. 196

46- *İnsanın En Güzel Tarihi*; s. 32

47- K. Emiroğlu ; *Antropoloji Sözlüğü*; s. 706

48- *Dünyanın En Güzel Tarihi*; s. 129

49- *a.g.y.* ; s. 139

50- *a.g.y.* ; s. 139

51- *Antropoloji Sözlüğü*; ilgili madde.

52- Lewis Mumford; *Tarih Boyunca Kent*; s. 15

53- *İnsanın En Güzel Tarihi*; s. 57

54- L. Mumford ; *a.g.y.* ; s. 22

55- *a.g.y.* ; s. 20

56- *a.g.y.* ; s. 24

57- *Bilimve Teknik Dergisi*; TÜBİTAK; Temmuz-2006 ; s. 14

58- Antropoloji Sözlüğü; ilgilimadde.

59- Bozkurt Güvenç ; *İnsan ve Kültür*, s....

60- *İnsanın En Güzel Tarihi*; s. 54

61- L. Mumford ; *a.g.y.* ; s. 29

62- *a.g.y.* ; s. 24

63- *Antropoloji Sözlüğü*; ilgili madde.

64- L. Mumford ; *a.g.y.* ; s. 38

65- *a.g.y.* ; s. 61

66- A. Öcalan; *Sümer Rahip Devleti...I* ; s. 17

67- L. Mumford ; *a.g.y.* ; s. 38

68- *a.g.y.* ; s. 113

69- Joseph Silk ; *Evrenin Kısa Tarihi*; s. 101

70- *Dünyanın En Güzel Tarihi* ; ss. 150-152

71- Murray Bookchin; *Özgürlüğün Ekolojisi* ; ss. 29-31

72- A. Öcalan ; *Bir Halkı Savunmak* ; s. 21

73- L. Mumford ; *a.g.y.* ; s. 24

74- M. Bookchin ; *a.g.y.* ; s. 83

75- *a.g.y.* ; s. 140

76- Sammuel N. Kramer ; *Sümerler* ; s....

77- A.Öcalan ; *Sümer Rahip Devleti...-I* ; s. 323

78- *a.g.y.* ; s. 330

79- *a.g.y.* ; s. 328

80- M. Bookchin ; *a.g.y.* ; s. 478

81- Orhan Hançerlioğlu; *ToplumbilimSözlüğü.*

İKİNCİ BÖLÜM;

UYGARLIK TARİHİNDE NEOLİTİK ÇAĞIN ÖNEMİ VE KÜRT KÜLTÜRÜNÜN YERİ

1. Tarihin En Büyük Devrimi: Neolitik Devrim

Neolitik Tarım ve Köy Devrimi'nin, tarihin en büyük devrimi olduğunu söylemek abartı sayılmamalıdır; bu bir olgudur. Ancak bunu anlamak için, doğru bir tarihsel perspektiften bakma gerekliliği vardır. Hem insanlık tarihinde Neolitik Devrim'in yeri ve önemini ve hem de Neolitik çağ uygarlığının yaratılmasında Kürt kültürünün rolü ve ağırlığını görüp anlayabilmek için, her şeyden önce modernist tarih anlayışının aşılması gerekmektedir. "Hiçbir bilim egemenlerce tarih kadar saptırılmamıştır," diyen Öcalan, halkların ve emeğin gerçek tarihinin bu çarpıtma aşılırsa ancak yazılabileceğine işaret etmektedir.

O zaman burada önce modernist mitolojinin başımıza takmış olduğu at gözlüklerini çıkarıp bir kenara atacak ve Braudel'in, "İnsanların yaşadığı tüm zamana yayılacak kadar geniş tutulmadığı sürece tarihin anlaşılmayacağı"[1] biçimindeki son derece yerinde uyarısını dikkate alarak hareket edecek ve o bilinen klasik "tarih-tarih öncesi" ayrımına dayalı ezberlerimizi terk edeceğiz. Böyle bir ayrıma giderek "tarih"i yazının icadı ile başlatan yaklaşım ve tezler, yaklaşık yüz yıldır, özellikle de son 40-50 yılda ulaşılan yeni bulgu ve veriler neticesinde, bilimsel değerini tamamen yitirmiş, temelsiz ve geçersiz kalmış durumdadır.

Bundan tam elli yıl önce -1958 yılında- ünlü sümerolog Krammer, "Tarih Sümerle Başlar" isimli kitabını yayımladığında, dünyada epey yankı yaratmış, ses getirmişti. Çünkü o zamana kadar Batı'nın geleneksel, fazlasıyla benmerkezci ve fazlasıyla dar bakışlı tarih anlayışı revaçtaydı. Ve bu yaklaşıma göre de, her şey, tarih adına ne varsa adeta "Yunan mucizesi" ile başlamış oluyordu. Öncesinde Mısır, Babil, Pers gibi adlarla bir takım gelişmelerin varlığı yarım ağızla telaffuz edilse de, bunların o kadar da önemli olmadığı bir biçimde hissettirilir, anlatılırdı. Dönemin namlı tarihçileri her zaman Grek'i temel alır, ya da Roma öncesi ve sonrası diye referanslar verir, tarihin önemli dönüm noktalarını böyle tespit ederlerdi.

Tarihin ana fay hattı ve kırılma noktası olarak öteden beri zaten yazının icadı baz alınıyordu. 20. yüzyılın ortalarından itibaren, Sümer köleci uygarlığı ile yazı kullanımının aynı döneme denk geldiğinin netlik kazanmasıyla birlikte bu görüş genelde geçerli kabul edilen bir görüş oldu. Böylece bu kırılma noktasının öncesi "tarih öncesi" (prehistoria) diye tanımlanıp bir kenara atılınca, geriye "tarih" diye kalan şey siyasi tarihten başka ne olabilir ki? Tarihin saptırılması denen olgu tam da budur. Yani yalnızca yazılı ve siyasi tarihi "insanlık tarihi" diye lanse etmek; Neolitik çağ uygarlığını, tarım ve köy devrimini, binlerce yıllık muazzam bir kültürel zenginliği, hem de Childe dahil birçok tarihçinin Rönesans dönemi ya da 16.yüzyıl Aydınlanma dönemiyle kıyasladığı Tel-Halaf gibi bir evrensel kültür hazinesini yok saymak! Bundan daha büyük bir çarpıtma olabilir mi? Bu, bilimsellikle bir ilgisi olmayan düpedüz sakat tarih anlayışına Popper gibi liberal siyaset felsefecisi kişilikler dahi adeta isyan etmiş, karşı çıkmışlardır. Daha 1950'ler öncesinde Popper şunları yazmıştır:

> Açıkça belirtmek isterimki, çoğu kişinin sözünü ettiği anlamda 'tarih' diye bir şey düpedüz yoktur. (...) 'Dünya tarihi', 'Avrupa Tarihi', 'İnsanlık Tarihi' gibi kavramlar hep bir seçme ve bakış açısının ifadesidir. ...İnsanların, insanlık tarihinden söz ederken düşündükleri Mısır, Babil, Pers, Makedonya, Roma İmparatorluklarının tarihidir, günümüze kadar bu hatlar üzerinde sürer gider. Başka bir deyişle: İnsanlık tarihinden söz edilir, ama bundan anlaşılan ve okullarda okutulan *siyasal kudret tarihidir.*(a.b.ç.)
> ...Bu, yüceltilerek insanlık tarihi sayılır. Ama ben bunun insanlık hakkındaki bütün dürüst düşüncelere yöneltilmiş bir hakaret olduğu kanısındayım. Dolandırıcılık tarihi, hırsızlık tarihi, insan zehirleme tarihini insanlık

> tarihi saymak bundan daha kötü olmaz. Çünkü siyasal kudret tarihi, uluslararası cinayet ve kütle katliamı tarihinden ibarettir.[2]

Kanımızca Popper'in bu güçlü itirazı ve isyanı, Avrupa merkezci modernist tarih anlayışının, bilimsellik adına yaptığı çarpıtmanın vehametini ve boyutlarının büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Bu görüşe itiraz eden tarihçilerden biri de Braudel'dir. Braudel de, "Fransa'nın Kimliği" adlı eserinde "Tarih öncesi tarih değildir, demeyin" uyarısında bulunduktan sonra, tarihi tarih yapanın yazı olmadığını, yazı öncesi ve sonrası diye bir ayrım yapmanın kof bir ayrım olacağını belirtmişti. Ayrıca Braudel daha o zamanlar -1960'lar- Doğu'nun göz ardı edilen rolüne, tarihinin karanlıkta bırakılmak istendiğine dikkat çekiyor, "Önceden belirleyici başarıları geliştirip, yolları açan Doğu olduğu halde, Yunanistan'a da hak ettiğinden fazlası verilmemiş midir?"[3] diye soruyordu.

Bunların da çok öncesinde, daha 19. yüzyılın sonlarında "Anti Dühring" adlı kitabında Engels, "İlkçağ köleliği olmasaydı, modern toplumculuk da olmazdı," diye yazmıştı. Engels'in bu isabetli tespitinden yaklaşık yüz yıl sonra, arkeolojik keşif ve araştırmalarda ortaya çıkan bulgulara dayanarak tarihçiler rahatlıkla şu ilaveyi yapabilecek duruma geldiler: Neolitik Çağ'ın birikim ve kültürü olmasaydı, ilkçağ köleliği de olmazdı... Çünkü neolitik çağ ve öntarih arkeologlarının kazı ve araştırmaları, uygarlığa ait pek çok 'ilk'lerin kaynağı olan köleci Sümer uygarlığının, Neolitik kültürün doğup geliştiği coğrafyanın hemen yanıbaşında ve neolitik toplumun değerleri üzerinde geliştiğini ortaya çıkarmıştır. "Ohalde, 1958'de çıkarılan güzel bir kitabın başlığıyla söyleyecek olursak, Tarih Sümerle Başlar demeye cesaret edilebilecekmidir hala? Sümer yoktan pehdahlanmamıştır."[4]

Tarihin; sadece yazılı ve siyasi tarih olmadığını söyleyen Öcalan da, aynı hususa önemle vurgu yaparken şunları dile getiriyor:

> *Neolitik ve ona dayalı büyük toplumsal düzen olmasaydı, ne Sümer sınıflı toplumu, devleti ve üst yapı kurumları, ne de daha*

> *sonraki uygarlığın gelişme çizgisi ortaya çıkardı.*
>
> (...)
>
> *Uygarlıksal gelişmeyi Sümer'e, Sümerleri de neolitik toplum kaynağına dayandırmanın tarihi önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü uygarlık tarihi Sümer'le başlar. Sümer de Dicle ve Fırat'ın doğduğu dağların ve geçtiği ovaların doğa vergisine dayalı verimli ortamında, insan türünün yarattığı birinci büyük toplumsal dalgaya, tarım-köy devrimine dayanır. ...Uygarlığın doğuran anasıdır....Bu hususu duygusallık ve yurtseverlik nedeniyle belirtmiyorum. Böyle anlaşılırsa çok yanlış olur. ...Uygarlık çözümlemelerine doğru başlangıç yapmanın hayati gereğinden ötürü üzerinde tekrar tekrar duruyorum. Çünkü iyi bilinmektedir ki, başlangıcı doğru konulmayan bir tarih ve toplumsal varlık asla doğru tanımlanamayacaktır. Doğru tanımlanamayan bir tarih ve toplum da sürekli birtehlike ve bunalım kaynağı olmaktan kurtulamayacaktır.*[F]

Eğer bugün, artık ilk köleci uygarlığın doğuşu ve yazının icadı tarihin başlangıcı olarak kabul görmüyor ve bilimsel anlamda yeterince tatmin edici bulunmuyorsa, başka bir deyimle, tarih Sümer'de de başlamıyorsa, o zaman insanlık tarihinin başlangıcı neredededir? Tarih nerede başlar? Kuşkusuz bu soruya yeni ve son bilimsel bulgular temelinde bir yanıt geliştirilmesinin gereği ortadadır. Zaten günümüz bilim insanları, tarihçi, antropolog ve arkeologların da bu konu üzerinde yoğun bir uğraş içinde oldukları görülmektedir. Bu çaba ve araştırmalar daha şimdiden semeresini vermeye başlamış, belli görüşler ve sonuçlar ortaya çıkmış durumdadır.

Şüphesiz "tarih nerede başlar" sorusuna yetkin ve anlamlı bir yanıt geliştirebilmek, öncelikle "insan nerede başlar" tarzındaki - daha zor- bir sorunun aydınlatılmasıyla yakından bağlantılıdır. Çünkü bahse konu olan insanlık tarihidir. Bunun da çok kolay bir iş olmadığı açıktır. İyi bilinmektedir ki insanın insanlaşma serüveni çok uzun zamanlardan geçilerek, çok çetin yollar aşılarak ve büyük çabalar sergilenerek gerçekleşmiştir. Genel evrim tarihine çok ana hatlarıyla şöyle bir göz atıldığında, nerelerden, hangi derin ve uzak zamanlardan geldiğimiz görülecektir: Evrenin yaşı 15 milyar yıl, üzerinde yaşadığımız yer küreninki ise yaklaşık 4,5 milyar yıl olarak hesaplanmaktadır. Yeryüzündeki yaşama dair ilk izler 3,5 milyar yıl öncesine kadar uzanıyor. Bu dönemde mavi yosunların var olduğu kesin bilgisine ulaşılmıştır. Gezegenimizin oluşumundan yaklaşık 4 milyar yıllık bir hayhuydan sonra, yeryüzünde organik yaşam başlıyor. Yani bundan 600 milyon yıl kadar önce, *Birinci Zaman*'ın başlangıcında olağan üstü bir yaşam patlaması meydana geliyor; sürüyle hayvancık türü ortaya çıkıyor ve canlılar hızla çoğalıyor.[6] Ardından sudan karaya geçiş gerçekleşiyor ve canlı türleri daha da yetkinleşip çeşitleniyor. Sayılamayacak kadar bitki türlerinin yanı sıra; sürüngenler, kuşlar, memeliler vb. biçiminde sınıflandırılan hayvan türleri yeryüzünü adeta işgal ediyor. Ve bütün bu curcuna sonrasında insan soyunun boy vermesi -homo genusu baz alınırsa- topu topu iki, bilemedin üç milyon yıl öncesine rastlıyor.

Bu uzun ve karmaşık serüven sürecinde, insanın nerede başladığı sorusuna uzun bir süre, alete sahip olduğunda diye cevap verildi. Bu durumda insan olmak ancak bir taş yontmak kadar önem taşıyor demekti. Ohalde Australopithecus'un neredeyse üç-üç buçuk milyon yıl önce yassı çakıl taşından alet yapmayı ve kullanmayı bildiğinden hareketle, insanın ve tarihin başlangıcı, *Dördüncü Zaman*'ın başlangıcına dek geri götürülebilir mi? İnsan olmayı bir taş yontmakla eş-değer saymak birçok kimsenin içine sinmemiş olacak ki bu soruya artık olumlu cevap veren pek bulunmuyor.

Sadece alet yapımını yeterli bir kriter olarak görmeyen kesimler, bu kez çıtayı deyim uygunsa biraz yükseltip "alet kullanmada ve üretmede süreklilik" gibi bir kriter belirleme yoluna gittiler. Teber'in ifadesiyle şöyle söylendi:

> Alet-organ-canlı ilişkisinin sürekliliği, evrim süreci açısından yaşamsal bir önem taşır. (...) Bir kez daha vurgulanırsa, *alet kullanmada ve üretimde süreklilik* (a.b.ç.), insanlaşma sürecinin en önemli tarihsel evresini belirler.

> Şimdiye değin saptanabilen somut bulguların ışığında, bu tarihsel dönemlerin kabaca 2 milyon yıllık bir geçmişi kapsadığı belgelenmektedir. Kuşkusuz insan elinden çıkma en eski aletlerin 3, hatta yeni bulgularla 4 milyon yıllık bir öyküyü içerdiği bilinmektedir. Fakat, bu üretimlerin bir süreklilik kazanması son 2 milyon yıl içince gerçekleşmiştir.[7]

Kuşkusuz bu görüşün de kendi içinde haklılık payı vardır, buna göre tarihi iki milyon yıl geriden başlatmak da mümkündür. Ancak daha ileri düşünceler ve buna bağlı yeni ölçüler ortaya çıktıkça, bu görüş de aşılmıştır; sürekli alet kullanıyor olmak, hatta iki ayağının üzerinde dikiliyor olmak da, insan sayılmak için yeterli görülmemiştir.

Bunlardan sonra akla gelebilecek enmantıklı seçenek Homo Sapiens'in ortaya çıkış tarihidir. Hiç kuşkusuz, insanın evrim sürecinin bir noktasında Homo Sapiens basamağına sıçrama yapması da insanlık tarihinin çok önemli bir aşamasıdır. Dolayısıyla bir başlangıç noktası olarak pekâlâ akla gelebilir.Önemli bir fiziksel ve düşünsel-beyinsel evrim geçirirken insanın *bilen ve bildiğini bilen* bir zekâ düzeyine ulaşması hiç de azımsanabilecek bir gelişme değildir. Fakat bu gelişmenin geri dönülmez ve kalıcı bir nitelik kazanması için, yerleşik bir yaşamın ancak sağlayabileceği bir kültürel birikim ve kökleşmeye gereksinim vardır.

> Gerçekten yüzbinlerce yıl süren ve çok az iz bırakan paleolitiğin 20-30 kişilik gezginci toplulukları tarihin oluşumunda fazla rol sahibi olamamaktadır. Kapasite ve kültürleri çok zayıf olup tarihi hızlandıracak özelliklerden yoksundur. Yerleşik topluma geçiş, yani tarım ve hayvancılık devrimi, tarihin çarklarının alabildiğine hızlanmasında en verimli dönemi teşkil etmektedir....İnsanlığın en köklü adımının ve uygarlığı doğuracak tüm icatların bu alandaki kültür tarafından yaratıldığı gözlemlenmektedir. Tarihin ilk altın dönemi olarak da değerlendirilebilir.[8]

Diyebiliriz ki insanın ve tarihin gerçek, kalıcı ve geri dönülmez başlangıcı, dolayısıyla tarihin en büyük devrimi, bu yerleşik yaşama geçiştir. En azından şimdilik, en son bilimsel kanıt, bulgu ve verilerin işaret ettiği gerçeklik budur ve bundan ötürü de bu konuda çağımızın tüm itibarlı tarihçileri hemfikirdir.

Tarihte "Neolitik Devrim" kavramını ilk önce kullanma onuru taşıyan Childe de aynı hususa dikkat çekmiştir. Childe, Neolitik Devrim olmasaydı Homo Sapiens de zekâsına rağmen, öncülleri gibi, "Ender bulunan, yani silahsız bir 'hayvan' olarak kalırdı," demiştir. Nitekim tarihte Childe'ın bu tespitinin haklılığını kanıtlayan örneklerin var olduğunu da şimdilerde artık bilmekteyiz. Neandertal insanının uğradığı akıbet en bariz örnek olarak ortadadır. Zekâ düzeyi ve düşünsel gelişmeden tutalım alet yapma ve kullanma maharetine kadar, Homo Sapiens'le her konuda boy ölçüşen ve onunla aynı çağda yaşayan, birçok kültürel gelişmede ve "ilk"te imzası bulunan Neandertaller, varlığını dahi koruyamayıp silinip gitmişlerdir. Demek ki sürekliliğin yanı sıra kalıcı ve geri dönüşsüz bir özellik de gerekmektedir ki bu da ancak yerleşik bir yaşam ve üretim evresine geçişle mümkün olabilecek bir durumdur.

Görülüyor ki insanlığın, günümüzden yaklaşık 12 bin yıl önce Neolitik adı verilen dönemde kendi öz çabasıyla yaptığı büyük atılım ve katettiği yol, genel uygarlık tarihi içerisinde çok önemli ve kader tayin edici bir yere sahiptir. Avcılık-toplayıcılık teknolojisinden hayvancılık ve tarım teknolojisine geçiş, insanoğlunun görüp geçirdiği en büyük kültürel devrimlerden birisi, hatta başlıcasıdır. Besin üretiminin başarılması yerleşik kültürün bir buluşu olmuş, tarımın evrimi de bir yerleşik yaşam biçimini gerekli kılmıştır. Bunun sonucunda muazzam bir kültürel yoğunlaşma gerçekleşmiş; aynı zamanda besin üretiminin gelişmesine paralel olarak nüfus yoğunluğunda da belirgin bir artış görülmüştür.

Yeni teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan artı-ürün kentlerin doğmasına ve kent devrimine yol açmıştır. Çağdaş uygarlıkla "ilkel"liği ayıran hemen hemen bütün ölçüler; yani yazı, matematik, hukuk, siyaset, madencilik, gemicilik, ticaret, para ve pazar ekonomisi, örgün eğitim, işbölümü, doğal çevreden daha fazla yararlanma, yeni enerji kaynaklarının bulunup kullanılması vb. daha sayılabilecek tüm olgular, Tarım ve Köy Devrimi de denilen Neolitik Devrim'e dayalı olarak başlamış ve bir sonraki başlıkta daha somut göreceğimiz üzere, Ortadoğu'dan, Kürdistan' dan tüm dünyaya yayılmıştır. Öte yandan tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan ve kimileri günümüzde de şu veya bu şekilde varlığını sürdüren semavi dinler, felsefe, bilim, sanat gibi tüm kurumlar; krallıklar, sultanlıklar, her türden demokratik sistem ve rejimler, feodal düzen ve imparatorluklar, Sanayi Devrimi ile ona bağlı gelişen tüm kurumların hepsi özünde Tarım Devrimi'ne dayanan, kaynağını oradan alan ve onun eseri olan toplum biçimleri, toplumsal olgular ve gelişmelerdir.

Neolitik kültür ve tekniğin, gerek süre gerek kapsam yönünden bütün insanlık tarihinin bu en temel evrensel sonuçlarını doğuran bir role sahip olduğunu kabul ve teslim etmek, doğru tarih yazımı ve bilinci için de oldukça önemli bir yaklaşımdır. Çünkü, *'Neolitik çağ süre ve kapsam itibariyle insanlığın ruh ve zihniyet yapısını oluşturan en temel dönemdir. İlk düşünce kalıpları, ruhsal yükseliş, bilgilenme, yönetme, toplum olma bilinci, tanrı kavramına ulaşma gibi temel ideolojik unsurlar bu dönemde büyük gelişme sağlarlar. İnsanlık tarihinde ideolojik üst yapı ana özelliklerini neolitik toplum koşullarında kazanmıştır. Bir çocuğun yürümeye ve konuşmaya başlaması gibi bir anlamı vardır. Diğer yandan dokumacılıkla giyinme, el değirmeniyle un ve ekmek yapma, çanak-çömlekle yemek pişirme ve saklama, taşları keserek ve kerpiçle ev yapma gibi temel maddi kurumlar da bu dönemin ürünüdür. (...) Esas olarak bugünkü insanlığın sadece beşik dönemini değil, çocukluk ve delikanlılığa başlangıç aşamasını da teşkil etmektedir.*

Dinin ve mitolojinin tüm temel kavramları, kaynağını bu dönemden almaktadır. Toplumun ilk defa hayvanlar alemiyle büyük farkı açan gelişmesi, insanlarca harikulade ve mucizevi bir durum gibi algılanmıştır."[9]

Neolitik Çağ'a ilişkin en kapsamlı tahliller Öcalan tarafından yapılmış olsa da, bu dönemi bir altın çağ, tarihin gerçek anlamda başlangıcı ve Neolitik Devrimi en büyük devrim olarak değerlendiren sadece o değildir. Başka pek çok saygın tarihçi, sosyal ve siyasal bilimci de, inandırıcı gerekçe ve bulgular ortaya koyarak bu görüşe katılmaktadırlar. Bu tarihçilerden biri de Braudel'dir. Kültür birikimi ve tarihin gerçek anlamda başlangıcı için yerleşik yaşamın önemine dikkat çeken Braudel şöyle diyor:

> Böyle olunca insan kök salar, kurduğu köyler artık yerinden kıpırdamaz ve kendi kalıntıları üzerinde yükselmeye başlarlar. Bu kalıntılar günümüzde arkeologların yakından tanıdıkları, Asya'da *tel*, Tesalya'da *magula*, Makedonya'da *tumba*, Türkiye'de *höyük* adlarıyla bilinen yapay tepeleri oluştururlar.

Ve Neolitik Devrimi "M.S. 18 yy. İngiltere'sinden başlayan ve bugün bile karasularında yelken açtığımız en son sanayi devriminden önce, bu adla anılmayı hak eden tek devrim"[10] olarak nitelendiriliyor. Yine başka bir yerde, "Tarımın keşfi tarihin başlangıcıdır,"[11] diyerek, Neolitik Devrim'in adeta milad olduğunu vurguluyor.

Bookchin ve Wallerstein gibi tarih ve siyaset bilimciler, Neolitik Devrim'i, Sanayi Devrimi'yle eşdeğer olarak kabul etmekte ve onunla kıyaslamaktadırlar.Örneğin, Bookchin, "Endüstri Devrimi'nin etki alanı, avcı-toplayıcı toplumdan tarım toplumuna geçişin etki alanıyla boy ölçüşebilecek durumdadır; bu durum daha yeni anlaşılmaktadır,"[12] derken, dikkat çekici bir yaklaşım sergileyerek, Neolitik Devrim'i, Sanayi Devrimi'nden bile üstün bir konuma oturtarak "*Endüstri Devrimi, Neolitikle boy ölçüşebilecek durumdadır,*" (a.b.ç.) ifadesini kullanmaktadır. Aynı yaklaşımı Wallerstein'de de görmekteyiz. Sanayi Devrimi'nin tanımını yaparken şu ifadeyi kullanıyor:

> Genellikle 1760-1830 civarında meydana geldiği belirtilen ilk 'gerçek' Sanayi Devrimi, Büyük Britanya'da gerçekleşen devrim... Bu anlamda bazı yazarlar Sanayi Devrimi'nin 5000-8000 yıl önceki Neolitik ya da tarımdevrimiyle karşılaştırabilecek ölçüde temel bir dünya toplumsal dönüşümünü temsil ettiğini ileri sürmektedir.[13]

Burada da yine Sanayi Devrimi'nin Neolitikle kıyaslanabilecek denli önem arzettiği açıklanırken, aynı zamanda Neolitiğin daha üstün olduğu da ifade edilmiş olmaktadır.

Yapısalcı felsefenin başta gelen temsilcilerinden biri sayılan ve "ilkel" diye tabir edilen düşünce ve yaşamın, modern dünya ve yaşamından daha üstün olduğunu savunan Levi-Strauss, bilime dar bakış açısını eleştirirken şöyle diyor:

> Biz belki çok zaman çağdaş bilimleri bütün bir bilimin ta kendisi olarak değerlendirmekteyiz. Oysa bilimin tarihi çok kısadır, çağdaş bilimin geçmişi birkaç yüzyıllık bir tarihe sığar. Bu dar çerçevesinden kendimizi kurtarıp daha açıklara çıkarsak, daha gerilere doğru gidersek çok önemli uygarlıklarla karşılaşırız.Örneğin bakışlarımızı Cilalı Taş (neolitik) dönemine çevirirsek, o dönemde çok önemli bir uygarlığın gerçekleşmiş olduğunu görürüz... Büyük bir uygarlıktır bu.[14]

Son derece keskin bir gözlemgücü ve zekice bir bakışla Neolitik çağın önemini, can alıcı özelliklerine ışık tutarak onun değerlendirmelerini ortaya koyalardan birisi de Lewis Mumford'dur. 21. yüzyılda bile halen nasıl Neolitiğin buluş ve yaratımlarına dayalı yaşadığımızı doğrusu biraz da hayretler içerisinde kalarak fark ediyor insan:

> Neolitik çağ insanının organik hayata ve gelişime nasıl yoğun bir dikkat gösterdiğini vurgulayalım. Bu insanın yaptığı, doğanın kendisine sunduklarını toplayıp denemekten ibaret değildir.O, doğanın nimetlerini seçerek ayıklamış ve çoğaltmış, üstelik bunu öyle güzel bir biçimde yapmıştır ki; *tarih boyunca hiçbir topluluk Neolitik çağ insanının evcilleştirdiği veya yetiştirdiklerine kayda değer bir önem taşıyan bir bitki veya hayvan ekleyememiştir.*(a.b.ç.)[15]

Kentin tarihini araştırırken Mumford, kentin maddi-manevi tüm teknik ve kurumlarının da aslında Neolitik çağ, köy kültürü tarafından zaten yaratılmış olduğunu fark ediyor. Kentin ilksel yapısının köyün içinde mevcut olduğunu; ev, kutsal yer, sarnıç, kamu yolları, agora gibi ögelerin hepsinin ilk olarak köy içinde şekillendiğini, köye ait buluşlar olduğunu keşfediyor. Aynı şey, köyün maddi yapısı için olduğu gibi kurumları için de geçerliydi. Örgütlü ahlak, yönetim, yasa ve hukukun ilk belirtileri köy ihtiyar heyetinde mevcuttu. Öyle ki neolitik köylerden binlerce yıl sonra bile Babil'deki tanrılar heyeti (panteon), hâlâ arkaik köy modelini izlemekteydi. Yine Mumford'un cümleleriyle ifade edersek, "Neolitik çağın buluşları öylesine başarılıydı ki o dönemlerde ortaya çıkan yöntem, malzeme ve biçimlerin çoğunu günümüzde de halen kullanmaktayız. Onca çelik ve cama rağmen modern kentin kendisi de temel olarak halen toprağa bağlı bir taş devri yapısıdır."[16]

Geniş araştırmalara ve en son, en yeni bulgulara dayanarak insanın tarihini yazan bir grup Fransız bilim insanının Neolitik çağ hakkındaki değerlendirmesi de yukarıda anılanlarla aynı paraleldedir. Günümüz çağdaş insanının kimliğini oluşturan bütün öğelerin, 10-12 bin yıl öncesinin neolitik döneminde zaten yaratılmış bulunduğunu tespit ediyor ve şunları yazıyorlar:

> Günümüzden 10 bin yıl önce, *insanın en önemli değişimi gerçekleşiyor.* (a.b.ç.): Hayvan yetiştiriciliğiyle birlikte neolitik çağa geçiliyor.Önce koyun arkasından öküz evcilleştiriliyor. Prehistorik dönemin avcısı çiftçileşiyor. Dünyası değişiyor. Hayal dünyası da (...)
> İlk tapınaklar ilk köylerle birlikte ortaya çıkıyor. Aslında bugün insanın kimliğini oluşturan her şeyin uzun süredir var olduğunu fark etme aşamasındayız.[17]

10 bin yıl önceki Neolitik köylerle eski rejim Fransasının köyleri arasında, "birkaç ilave teknik" dışında fark bulunmadığı yönündeki tespitleriyle Mumford'u da teyit eden bu bilim insanları, Neolitik çağı "tarihimizin kaynağı, dünyayı yüzeyselleştirmeye başladığımız an"

olarak tanımlarken, tarihin en temel dönüm noktası olduğunu ortaya koyuyorlar. Neolitiğin önemine dikkat çekenlerden biri de Clastres'dir. Onun değerlendirmesi şöyledir: "Dünya tarihinin ilerleyişinde genellikle ve haklı olarak iki önemli ritim değişikliğine parmak basılır. İlk ritimdeğişikliğini yaratan güce Neolitik devrim denilmiştir. Bugün halen ve giderek artan bir ölçüde ikinci ritm değişikliğinin, yani 19. yy'daki sanayi devriminin uzantısında yaşıyoruz."[18]

Son olarak, Türkiye'de bu konular üzerinde en geniş ve değerli araştırmalar yapan ve eski çağa ilişkin çok sayıda eserleri bulunan tarihçi Teber'in söylediklerine de kulak vermekte fayda var. Teber'e göre de,

> Neolitik devrim, yani yerleşik düzene geçiş, kentleşme, nüfus artışları, insanların birbirleriyle yoğun ilişki içine girmeleri, toplumsal iletişim yöntemlerinin gelişmesi, konuşmanın, düşünmenin, soyutlama yeteneklerinin, genel bilgi birikimlerinin ve özcesi toplumsal bilincin gelişmesini hızlandırmaya başlamıştır.[19]

Bütün bu sayılan özelliklerin, insanı insanlaştıran temel özellikler olduğu açıktır. Aktarılan örneklerdeki değerlendirmeleri bir bütünsellik bağlamında bir araya getirdiğimizde, tarih ve insan nerede başlar sorularının yanıtı netleşiyor: Bu süreç Neolitik çağın başlangıcına tekabül eder. Dolayısıyla, Neolitik Tarımve Köy Devrimi'nin, gerçek anlamda insanın ve tarihin başlangıcı olarak en önemli dönüm noktası, bir milad gibi ele alınması gerektiği şeklinde düşüncelere yol açmasına şaşmamak gerekiyor.Nitekim bazı bilim adamları ve akademik kurumların, günümüz dünyasında İsa'nın doğumu baz alınarak takvimlerin başlangıç noktası olarak belirlenmiş bulunan 'milad'ın değiştirilmesini, Neolitiğin başlangıç tarihi baz alınarak 10 bin yıl geriye kaydırılıp yeniden belirlenmesi yönünde öneri sundukları bilinmektedir. ABD basınında bu konuya ilişkin haberlere atıfta bulunan tarihçi M.İzady, Sience News'in 10 Haziran 1995 tarihli nüshasındaki bir habere dikkat çekerek şunları yazıyor:

> Neolitik Devrim'in başladığı tarih, kuşkusuz tüm insanlık için evrensel bir öneme sahip olsa gerek. Öyledir de. Birçok kişi, tıpkı P.Beach, Florida'da bulunan Uluslararası Bilim Akademisi'nden G.emiliani gibi, söz konusu tarihin, tüm insanlığın ortak ve tarafsız bir takvimi için başlangıç noktası olarak benimsenmesi için bastırmaktadır. Hoş bir tesadüf sonucu, mevcut Gregoryen, Hristiyan takvimine sadece 10 bin yıl eklemek gerekiyor. Buna göre günümüz (1995) 11995 yılı, 2000 yılı ise 12000 yılı olacaktır.[20]

Bize göre de bu önerinin bir gün -hem de çok uzak olmayan bir gelecekte- tüm insanlık tarafından kabul göreceğine inanmamak için pek neden bulunmamaktadır. Eğer insanın ve tarihin başlangıç noktası olarak Neolitik devrime işaret eden düşünce ve görüşler her geçen gün daha da güçleniyor ve geniş taraftar kitlesi buluyorsa, şu içinde yaşadığımız yılı da takvim yapraklarının 12008 olarak göstermesine itirazımız yoktur.Neolitik devrimin hangi yönden bakılırsa bakılsın, 'milad' olmayı İsa'nın doğumundan çok daha fazla hak ettiği inancındayız.

Tarihin canlı olduğu gerçeğini hiçbir zaman göz ardı etmeden, tarihçi daima bilimsel ihtiyatı da elde tutmalıdır. Önce Grek ve Roma milattı; Hristiyan Batı, İsa'nın doğumunu bunun sembolü haline getirdi ve dünyaya da benimsetti. Sonra "Tarih Sümerle Başlar" denildi; bu kez uygarlık yazının icadına endekslendi. Ama bu çok uzun sürmedi. Ne de olsa 'hız çağı' nda yaşıyoruz. Şimdilerde ise Neolitik, yeni bir milad olsun deniliyor. Kuşkusuz bunu söyleyenler en son bilimsel verilere, bulgulara dayalı konuşuyorlar. Peki gelecekte? Bilimin dogma ve kalıp olmadığını, yarın daha farklı bilgilere ulaşarak ufkumuzu, şimdi hayal bile edemeyeceğimiz sınırlara ulaştırabileceğini öngörerek, tarihçi, "ya gelecekte?" sorusunu daima kendisine sormalıdır.

Ancak günümüz itibariyle, en son bilimsel verilerin ortaya koyduğu, dolayısıyla kabul edilmesi, geçerli sayılması gereken olgu şudur: Yaklaşık 12 bin yıl önce gelişen Neolitik devrim ve buna dayalı filizlenen neolitik kültür, bütün uygarlıkları doğuran ana kaynaktır; toplumsallaşmanın en büyük adımı, tarihin en büyük devrimidir. Milad bu değilse, nedir?

"Yerleşik coğrafyası, bitki ve hayvan kültürü nedeniyle Kürdistan'ın dünyada ilk defa neolitik çağa beşiklik ettiği kesindir. Tarım ve Köy Devrimi'nin gerçekleştiği sahadır. M.Ö. 11 bin yılına kadar eskiye dayanan bir yerleşik kültüre sahip olduğu, bundan daha eski bir tarihin dünyanın hiçbir yerinde bulunmadığı arkeolojik kalıntılardan kanıtlanmaktadır.
(...)
Kürtlerin tarihteki rolü, esas olarak neolitiğin yaratıcı halkı olmasından ileri gelmektedir. Dicle ve Fırat'ın, Toros ve Zagros dağ sisteminden beslendiği yarı-ova ve dağlık alan, neolitiğin doğduğu yerler olarak kesinlik kazanmıştır."[21] *(Öcalan)*

"İnsan nerede başlar" sorusuna, bir önceki başlıkta zamansal boyut ele alınarak cevap aranmaya, geliştirilmeye çalışıldı. Kuşkusuz bu soruya bir de mekânsal boyutuyla yanıt verilmesi önem taşımaktadır; hatta bütünsellik açısından adeta zorunluluk da arz etmektedir. Soruya zamansal açıdan cevap aramak, bizi nasıl ki tarihin başlangıç noktasının Neolitik devrim olduğu gerçeğine ulaştırdıysa; insanın ve dolayısıyla tarihin başladığı ilk mekânın, coğrafyanın neresi olduğu arayışı da bizi, Kürdistan'ın ve Kürtlerin Neolitik kültür ve uygarlığı yaratmadaki yeri ve rolünün ne olduğu bilgisine, gerçeğine ulaştıracaktır.

Esas anlamıyla tarihin, Neolitik çağın doğuşuyla başladığı tezi gün geçtikçe daha yaygın kabul gören bir tez durumuna geliyorsa, uzmanların ve araştırmacıların ulaşabildiği her yeni bilgi ve bulgu, her yeni keşif bu tezin doğruluk derecesini güçlendiriyor ve bilimsellik değerini arttırıyorsa; o zaman Neolitiği yaratan halkın kim olduğu, çoğrafyasının neresi olduğu sorularının aydınlatılması daha büyük önem arzedecektir. Çünkü bu durumda Neolitik toplumun çözümlenmesi, Neolitik çağ tarihinin aydınlığa kavuşturulması sadece Kürtlerin tarihi açısından değil, tüm insanlık tarihi açısından hayatiyet taşıyacaktır. Aynı şekilde ve aynı nedenle Kürt tarihinin aydınlatılması da, insanlık tarihinin doğuş kaynağından aydınlatılması anlamına gelecektir. O nedenle Kürt tarihçi K.Mazhar Ahmed'in, "Kürtlerin eski ve yeni tarihi incelenmezse, Doğu'nun yazılmış tarihinde büyük bir boşluk olur,"[22] sözü, anlamlı bir tespit olmakla birlikte, eksik kaldığı da aşikârdır. Zira Kürt tarihinin muğlâk ve karanlıkta kalması sadece Doğu'nun değil, tüm insanlık ve uygarlık tarihinde bir boşluk demek olacaktır. Ve daha doğuş kaynağında boşluk bulunan; yanlış, eksik, çarpık yazılan bir evrensel tarihin de insanlığa ne hayır getireceği, ya da gerçek anlamda ne kadar "insanlık tarihi" sayılabileceği tartışılır olacaktır.

Batı tarih yazıcılığında Doğu'nun rolü zaten oldum olası hep göz ardı edilmiş, geri plana itilmiştir. Batı, kendini hep ön planda tutmuş, deyim uygunsa 'kerameti kendinden menkul' bir varlık olarak görüp göstermeye çalışmıştır. Uzunca bir süre köklerinin Doğu'da, Ortadoğu'da olduğu gerçeğine gözlerini kapatmış, bunun için de kendisine bir orjin icat etmek, yaratmak amacıyla Yunanistan'a hak ettiğinden fazlasını vermiştir. Uygarlık sürecinin bütün önemli dönüm noktalarında yolları açan hep Doğu olduğu halde tüm başarıları Yunanistan'a mal etmiştir. Bu objektiflikten uzak tarih anlayışı Batı'yı kaçınılmaz olarak bir tıkanma ve çözümsüzlük duvarına toslattığı içindir ki Avrupa-merkezci dediğimiz tarih son yıllarda hızla itibar kaybetmektedir.

Kürtlere ve Kürt tarihine yaklaşımda ise, bundan bile daha geri bir tavır, neredeyse bütünüyle kör, sağır ve dilsiz bir tutum sergilenmiştir. Üstelik bu tutumu sergileyen sadece Batı da değildir; Doğu'su, Ortadoğu'su; kapitalisti, sosyalisti; Müslüman'ı, Yahudi'si, Hıristiyan'ı vs. de bu olumsuz tutumun ortağı olmaktan geri durmamıştır. Dahası yalnızca çağımızda değil, sözkonusu Kürtler olduğunda daima, neredeyse bütün zamanlarda vicdanların kör ve sağır olmasında beis görülmemiştir. Kuşkusuz bu sıradan bir şey değil, ilginç bir durumdur. Uygarlığın kendi kaynağını inkârı demek olan bu tutumu Öcalan, kendisini doğuran anaya sırt çeviren hayırsız evlat örneğine benzetmiştir.

Kürt coğrafyasının uygarlığa neden ve nasıl beşiklik ettiği, Neolitik çağ uygarlığının yaratılmasında bu halkın ve bu coğrafyanın rolünün ne olduğu hususuna geçmeden önce, Neolitik üzerine yürütülmekte olan bir tartışmaya ilişkin kısaca düşüncelerimizi ifade etmekte yarar görmekteyiz. Tartışmaya konu olan soru şudur: Acaba neolitik tek merkezden mi doğdu, yoksa ayrı ayrı değişik merkezlerden mi doğup dünyaya yayıldı?

a) Kaç Neolitik Var?

Bilimin de bir tarihi var ve o tarihi boyunca büyü ve sihirden başlayıp, çağımızın uzay teknolojisi seviyesine adım adım yol alarak ulaşmıştır. Bilimin bu gelişmesine paralel olarak, insanlık ve uygarlık tarihi de peyderpey aydınlatılarak bügünkü düzeyine vardırılmıştır. Zaten tarihsel gerçekliğin öyle bir anda gün ışığına çıkarılıp netleştirilmesi, bu anlamda her şeyin kolaylıkla yerli yerine konulması düşünülemez bile. Kaldı ki çağımızda bilimin bunca gelişme kaydetmiş olmasına rağmen, şimdiye dek ulaşılan bilgilerin tarihin çok cüzi bir parçası olma olasılığı yüksektir. Demek ki öğrenmenin sınırı yoktur ve hiç olmayacaktır; çünkü daha öğreneceğimiz çok çok şey vardır.

Neolitik çağ yaşam ve kültürüne ilişkin tarihsel bilgilerimiz de henüz oldukça yenidir. "Neolitik Devrim" diye bir kavramın ilk ortaya atılmasının üzerinden daha ancak 50-60 yıl geçti. Neolitik bir yana, Sümer köleci uygarlığı ve site devletlerinin keşfi bile ancak bir asırlık geçmişe sahiptir. Bu konular hakkındaki bilgilerimiz taze olmakla beraber, bu nispeten kısa zaman dilimi içerisinde azımsanmayacak gelişmeler yaşandığı ve yine küçümsenemeyecek bir yol katedildiği de söylenebilir. Ancak bir yandan da sorular, tartışmalar, araştırmalar devam etmektedir.

Neolitiğin bitkisel ve hayvansal besin üreticiliği kültürü ve bununla bağlantılı gelişen yerleşik yaşam geleneğinin tek merkezden doğup buradan mı dünyaya yayıldığı, yoksa yeryüzünün farklı coğrafyalarında birbirinden bağımsız farklı neolitiklerin mi söz konusu olduğu sorusu, konu uzmanlarının tartışmalarının yeni ve son halkalarından biridir. Ve bu konuda iki farklı görüş, iki farklı tez ileri sürülmektedir. İlki, Neolitik Tarım ve Köy Devrimi'nin önce tek merkezde yaratıldığı ve buradan zaman içerisinde yeryüzünün tümüne yayıldığı görüşüdür. Bunun aksini iddia eden ikinci görüşe göre ise, Neolitik kültür ve yaşam, farklı kıtaların değişik bölgelerinde ve aynı zamanda birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkmıştır; yani çok merkezlidir. Dolayısıyla tek neolitikten değil, farklı neolitiklerden söz edilebilir. Hemen belirtelim ki bu tartışmalar henüz herkesin üzerinde hemfikir olduğu kesin bir sonuca ulaşmış değildir. Ancak birinci olasılık bize göre de tarihin mantığına daha uygun bir tezdir; gün geçtikçe daha çok ağırlık kazanan bu görüş, kazı ve araştırmalarda elde edilen yeni bulgularca da doğruluk derecesi güçlenen ve pekişen görüştür.

Neolitiğin tek merkezden doğduğu fikrini neden tarihin mantığına daha uygun bir görüş olarak kabul ediyoruz? İki nedenle: Önce, uygarlık ve kültür tarihinin bütününe bakıldığı vakit, bunun, bütün süreçlerin karakteristik bir genel özelliği olduğunu görmekteyiz. İkincisi de, bugün Neolitik için yapılan bu tartışmaların bir benzeri yakın geçmişte 'uygarlık' konusunda da yürütülmüştü; bunun artık kanıtlanıp netleşen sonuçlarına bakıldığında olayı daha net görmek mümkündür.

Hangi kültürlerin ilk kez nerede, nasıl ve ne zaman ortaya çıktığını kanıtlamak her durumda ne yazık ki pek mümkün olamamaktadır. Sorun bugünün koşullarında dahi karmaşık yanlar içermektedir. Bugüne değin bilindiği kadarı ile tarihin çeşitli dönemlerinde var olan değişik kültürler, dünyanın her yerinde ve aynı zaman dilimleri içinde ortaya çıkıp varlık göstermiş değildir. Hemen hemen bilinen bütün kültürler için geçerli olan, kültürlerin genel ve ortak özellikleri vardır:Önce bir bölgede doğar, olgunlaşır, sonra çevresine yayılır. Kültür tarihi incelendiğinde bu somut ve net görülebilmektedir. "Genellikle herhangi bir kültür biçimi ya da biçimleri, yeryüzünün bir veya (istisnai olarak da bazen) birkaç yerinde başlayıp gelişmiş ve giderek etkinliklerini öteki bölgelere de taşımışlardır."[23]

Antropolojide "*Difüzyonist Okul*" adıyla bilinen ekol de bu görüşü savunmaktadır. Bu, kültürel bir yeniliğin önce bir kültür bölgesinde belirip başka yerlere, oradan yayıldığı görüşüdür. Yani kültürlerin tek merkezden doğduğu ve oradan zaman içerisinde dünyanın diğer yanlarına yayıldığı kabul edilmektedir.[24] Zaten "difuzyonist" (yayılımcı) adını da bu görüşünden ötürü almış bulunan bir okuldur. Kimi yerde "Tek Merkezden Gelişim" ilkesi ya da özelliği olarak da adlandırılan bu görüş, günümüzde ağırlıkta olan, gün geçtikçe daha yaygın kabul gören görüştür.

Uygarlık üzerine geçmişte yürütülen tartışmalar da epey fikir verecek niteliktedir. 18. yy'ın neredeyse sonlarına gelinceye kadar "ilk uygarlık" denilince akla eski Yunanistan geliyordu. 19. yy'da insanlığın en eski uygarlığının Mısır olduğu sanılıyordu. Babil, Asur gibi uygarlıklar Mısır'ın ardılları, uzantıları gibi algılanıyordu. Anadolu'da zengin bir Hitit uygarlığının varlığı ise, ancak 19. yy'ın sonlarına doğru anlaşılabildi. Derken, 20. yy'ın başında, insanlığın uygar topluma ilk olarak M.Ö. 4 bin yılda Aşağı Mezopotamya'da ve Sümer köleci uygarlığıyla adım attığı fark edildi ve bu olgu yüzyılın ortalarına gelindiğinde kesinleşen, genel kabul gören bir tez oldu.Öyle ki, "Tarih Sümer'de Başlar" tezine hemen hemen hiçbir itiraz kalmadı. Uygarlık kaynağı ve merkezinin neresi olduğu tartışmaları böylece netleşti. Ama uygarlık için de yürütülmekte olan "tek merkezli mi, çok merkezli mi" tartışmaları daha bir süre devam etti. Başlarda çok merkezlilik tezini savunanlar ağırlıkta iken, zaman içinde yeni bulgular elde edilip tam bilinmeyen bazı süreçler aydınlatılınca, uygarlığın tek merkezden, Aşağı Mezopotamya'dan doğduğu ve yeryüzüne buradan yayıldığı netleşti.

Neolitik için de neredeyse bire bir bununla örtüşen bir tartışma süreci yaşandı ve halen devam etmektedir. Önce kaynağı ve merkezinin neresi olduğu konusunda tartışmalar sürdürüldü ve kaynak olarak muhtelif kıtaları ve bölgeleri baz alarak çeşitli tezler ortaya atıldı. Zamanla görüşler ve dikkatler Ortadoğu ve giderek Yukarı Mezopotamya üzerinde yoğunlaşırken, diğer coğrafyalar bir bir elenmiş oldu. Ancak Mısır'ı ana kaynak olarak gören çevreler bu iddiaların doğruluğunda uzun süre ısrar ettiler. İki tez arasında yoğun tartışmalar oldu. "Tüm uygarlıkların kökenini Kuzey Mezopotamya'da gören '*Verimli Hilal*' tezi ile uygarlığın Eski Mısır'da başlayıp difüzyon yoluyla önce Ön Asya, ardından da Avrupa'ya yayıldığını savunan *Heliosantrik* tez, 20. yüzyıl başlarında son derece popüler olan difüzyonist görüşlerdi."[25] 20. yy'ın ortalarına gelindiğinde, özellikle de 2. Dünya Savaşı sonrasında Yukarı Mezopotamya'da arkeolojik kazılara ve bu bölgenin tarihi üzerine araştırmalara hız verilmesi neticesinde, Neolitik uygarlık merkezinin Mısır değil, "Altın Hilal" adı verilen coğrafya olduğu somut bilimsel bulgularla kanıtlandı. (Bir sonraki alt başlıkta açılacaktır.) Böylece Neolitik Tarım ve Köy Devrimi'nin ilk kez doğduğu coğrafyanın neresi olduğu sorusu netleşmiş oldu.

Ama tartışmalar burada bitmedi. Tıpkı uygarlık için olduğu gibi, bu kez sıra "tek neolitik mi, değişik merkezli neolitikler mi" sorusuna geldi; ve tartışmalar bu konuda devam etti. Daha doğrusu öteden beri var olan tartışma diğer hususlar netleşince bu soru üzerine yoğunlaştı.

"Neolitik Devrim"in isim babası Gordon Childe, Neolitiğin merkezi olarak Dicle-Fırat vadilerini işaret ederken, Nil vadisinde de orijinal bir neolitiğin varlığını kabul ediyordu. Ve bunun hemen hemen Kuzey Mezopotamya neolitiğiyle eş zamanlı olduğunu öne sürüyordu. O zaman eldeki bulgular böyle bir tezi haklı gibi gösteriyordu belki, fakat sonraki yıllarda ortaya çıkan bulgular gerçeğin böyle olmadığını kanıtladı. Sözü edilen yeni araştırmalar neticesinde, "Neolitik üretim biçimlerinin Nil Deltası'nda, ancak günümüzden altı binyıl önceleri görülmeye başladığı saptanmıştır."[26] Bu tarihlendirme, Mezopotamya neolitiğine göre ortalama 5 bin yıllık bir gecikmeyi ifade eder ki aynı zamanda Tel Halaf sürecinde yoğunluğunun zirvesinde olan Dicle-Fırat neolitiğinin buradan bu dönemde Mısır ve Anadolu'ya yayıldığı yönündeki görüşü de doğrular niteliktedir. Sonuçta Mısır'ın ayrı bir orijinal neolitik merkezi olduğu tezi gerçekliğini yitirmiş oldu.

Kuşkusuz 20. yy'ın ortalarında, arkeologların kazı ve araştırmaları henüz bu denli net bulgular ortaya çıkarmamışken, neolitiğin çok merkezden ve birbirlerinden bağımsız keşfedilmiş olabileceği yönündeki iddialar da mantıklı ve savunulabilir cinstendir. Nitekim Braudel gibi ünlü tarihçiler dahi 1960'lı yıllarda bu olasılığı göz ardı etmiyorlardı. "Neolitik adı verilen bu kendine özgü devrimin Doğu Anadoluda (siz bunu Kürdistan diye okuyun. -b.n.-) keşfedilip sonra adım adım tüm dünyaya yayılan mucizevi bir reçete gibi de düşünmemek gerekir. Tam veya eksik haliyle, yerkürenin çeşitli noktalarında birbirinden bağımsızca da icad edilmiş olabilir," [27] diye uyarıda bulunan Braudel, bu seçeneği de elde tutarak araştırmalarını sürdürmüş, sonuçta ulaştığı nokta şu olmuştur:

> Uzmanların hemen hepsine göre ilk uygarlığın -yani bitki ekimi, evcil hayvanlar, evler, ilk köyler ve kentler, belli bir sanat, örgütlenmiş ibadet ve tapınaklar; hepsi bir arada Yakındoğu'da ortaya çıkmakla birlikte, daha düne kadar sanıldığı gibi Mısır veya AşağıMezopotamya'nın büyük nehir vadilerinde başlamadığıdır. ...Bereketli Hilal diye adlandırılan coğrafyada, Zagros sıra dağlarının batı yamaçları ve vadilerinde yaratıldığıdır. ...İlk Mezopotamya uygarlıkları kuzeyde gelişmiştir: Hassuna (6000'e doğru), onu izleyen Samarra (5500'e doğru) ve Halef (5000'e doğru). Parlak ve değişken bir uygarlıklar takım yıldızının ortasında Mezopotamya *ana kaynak* (a.b.ç.) konumunu, her ne olursa olsun, korumaktadır. [28]

Başka kimi tarihçi ve yazarlara göre de (Örneğin, Sigfried De Laet gibi) neolitiğin üretici ekonomisinin -uygarlık gibi- tüm dünyaya tek merkezden yayıldığı görüşü gerçekliği yansıtmaz. Bu çevreler, bitkisel ve hayvansal besi üreticiliğinin, Ortadoğu dışında, Doğu Afrika'da, Doğu Asya'da, Güneydoğu Asya'da ve Okyanusya'da olmak üzere, birbirinden etkilenmeden doğduğu en az dört odağı daha bulunduğu iddiasındadırlar. Ne var ki günümüzde ulaşılan somut bilgi ve kanıtlar, bu türden iddiaları doğrulamayıp temelsiz bırakmakta ve neolitiğin ana kaynağı olarak Ortadoğu'yu işaret etmektedir:

> Yeryüzünde üretime önce Batı Asya (yani Ortadoğu) topraklarında geçildiğini gösteren arkeolojik kanıtların ve kuramların karşısına çıkan artık yok gibidir... Neolitiğin üretici yaşayış biçimi Batı Asya'nın bir yerlerinde (Z.Ö. 12 bin yıllarında) doğmuştur. ...Buradan çevresine hızla yayılmaya başlamıştır. Neolitik, Batı Asya'daki ilk çekirdeğinden batıda Kuzey Afrika'ya, kuzeyde Anadolu'ya yayılmıştır. Anadolu'dan Trakya'ya geçmiştir. Tuna boyunca ilerleyerek İtalya'ya, İspanya'ya, İngiltere'ye ve Kuzey Avrupa'ya ulaşabilmiştir. Gene Batı Asya merkezinden doğuda Orta Asya'ya, Hindistan'a yayıldığı biliniyor.[29]

Özetlersek, günümüz verilerinin ortaya koyduğu ve kanıtladığı gerçek şu ki; Neolitik Tarım ve Köy Devrimi'nin ana kaynağı ve ilk merkezi Ortadoğu'da "Altın Hilal" olarak tanımlanan topraklardadır. Yine eldeki verilerin işaret ettiği en güçlü olasılık, Neolitik, çok merkezli olmaktan ziyade, tıpkı uygarlık gibi -sınıflı, devletçi uygarlık-, ilkin bir coğrafyada, bir merkezde doğmuş ve oradan tarihi süreç içerisinde yeryüzünün diğer alanlarına yayılmıştır.

Daha somut bir ifade ile Zagros-Toros sıradağlarının yüksek yaylalarında, eteklerinde ve vadilerinde başlayan tarımve hayvancılığa dayalı neolitiğin yerleşik kültürü, ilkin ana kaynağın en yakın komşu coğrafyaları olan Aşağı Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'ya; daha sonra bir yandan doğuya doğru İndüs vadisi ve Hindistan üzerinden Asya kıtasının en doğusuna; öte yandan kuzeye doğru Anadolu üzerinden Kafkasya'ya, Trakya'ya ve oradan da Tuna, Elbe, Weser nehirleri boyunca tüm Avrupa'ya yayılmıştır. M.Ö. 3 binlere gelindiğinde, Atlantik'ten Pasifik'e dek bütün eski anakaralarda yayılmasını tamamlamıştır. Sonraki tarihlerde ise, Kuzey ve Güney Amerika ile Avusturalya anakaralarına da geçiş yaparak yeryüzü ölçeğinde bir yayılmayı sağlayabilen ilk kültür olma özelliğine kavuşmuştur.

b) Neolitiğin Ana Kaynağı: Altın Hilal

Neolitik kültür ve uygarlığın ana kaynağının Ortadoğu coğrafyası olduğu, günümüzde artık kimsenin bir itirazının bulunmadığı bilimsel bir gerçeklik olarak kanıtlanmıştır. Yine bu ilk merkezden yeryüzünün diğer alanlarına yayıldığı olgusu da, buna yakın bir kesinlik derecesinde kanıtlanmış, kabul görmüştür. Neolitiğin Kürt orjinli olduğu; yani yaratıcı halkının Kürtler olduğu ve doğduğu toprakların da Kürdistan coğrafyası olduğu gerçeği de, aynı derecede bilimsel kanıtlara sahip ve ıspatlı olmasına rağmen, aynı ölçüde kabul görmemekte, kabullenmek istenmemektedir. Hatta tarihsel gerçeklere, bilimsel, somut verilere dayalı bu olguyu dile getirenler, yurtseverlikten kaynaklı duygusal davranmakla yahut Kürt milliyetçisi olmakla itham edilmektedir. Ama gerçekler inatçıdır ve saklanması zordur. Şimdi bu gerçeğin üzerine örtülen toprağı eşip aralamak, Neolitiğin Kürt orjinli olduğu söyleminin temelsiz olmadığını, bilimsel verilere dayanan bir olgu olduğunu göstermek için, değişik ülkelerden farklı dünya görüşüne sahip tarihçi ve uzmanların da görüşlerine başvurarak konuyu biraz açmak yararlı olacaktır.

"Bereketli Hilal", "Verimli Hilal" veya bizimde burada daha çok kullanmayı tercih ettiğimiz "Altın Hilal" olarak adlandırılan coğrafya tam olarak neresidir? Hangi topraklar için ve neden böyle bir isimlendirme yapılmıştır?

"Bereketli Hilal" adı; ilk kez J.Henry Breasted tarafından, tarihin en büyük devrimi olarak kabul edilen Neolitik Tarım ve Köy Devrimi'nin "ana yurdu" olarak tanımlanan bölge için ortaya atılan ve kullanılan bir isimdir. Breasted'in bu isimlendirmesini kimileri "Verimli Hilal" olarak ifade ediyor. Bu adla tarif edilen toprakların tam olarak neresi olduğuna ilişkin somut görüşler çokça dile getirildiğinden son derece nettir. Örneğin, Ortadoğu'nun tarihi, etnik yapısı ve coğrafyası üzerine yaptığı değerli çalışmasıyla tanınan Pavel Dolukhanov'a göre "AltınHilal; İsrail ve Ürdün'den başlayıp kuzeyde güney Türkiye'ye uzanan, oradan da Irak Kürdistan'ı üzerinden güney batı Irak'a dönen bölge. ...Yani Zagrosları, Torosları ve Akdeniz tepelerini içine alan bir dağlık kavisin yüksekliği 300 ile 1500 metre arasında değişen tepelik etekleri ve dağ arası vadileri"[30] içine alan bölgeyi kapsıyor.

B. Güvenç'in tanımı ve çizdiği sınırlar şöyledir:

> Ortadoğu Neolitiği, batıda Akdeniz'in, kuzeyde Anadolu yaylasının, doğuda Zagros dağlarının, güneyde Arap yarımadasının sınırladığı alan içinde başlamıştır. Tanımlanan bu bölge bugünkü Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün ve İsrail ülkeleriyle, Türkiye'nin güneydoğu illerini ve Dicle ve Fırat nehirlerinin verimli vadilerini içine almaktadır. Tarihçi Breasted bu yöreye "Verimli Hilal" adını vermiştir.[31]

İlk uygarlığın Yakındoğu'da ortaya çıktığını belirten Braudel, biraz daha ayrıntılı bakıldığında Yakındoğu'da üç bölgenin öne çıktığına işaret ediyor ve bu bölgeleri açıklarken kendince Bereketli Hilal'in sınırlarını şu şekilde somutlaştırıyor:

> Üç bölge öne çıkmaktadır: Mezopotamya'nın kenarında, Zagros sıradağlarının batı yamaçları ve vadileri; Anadolu'nun geniş güney şeridi; Suriye-Filistin-Lübnan bölgesi. Bütünü için bakıldığında, epey yüksek, nemli, büyük bölümü genellikle 'Bereketli Hilal' diye adlandırılan ve geniş Suriye çölünün kuzeyinden başlayan yay içinde kalan bölgeler söz konusudur. Bereketli Hilal'in kabaca Lut Gölü'nden İran körfezine kadar çizilen bir yarım daire ile gösterildiğini varsayın.[32]

Sınırları çizilen ve tarif edilen bu yer neresidir? Bir adı var mıdır bu coğrafyanın? Neolitiğin ana kaynağının yeryüzünün bu bölgesi olduğu düşüncesini benimseyen tarihçi ve uzmanlar; makale ve kitaplarında bu coğrafyadan bahsederken değişik isimler kullanıyorlar. Ortadoğu diyenler ağılıkta olmakla birlikte, Ön Asya yahut Batı Asya adını kullananlar, ya da Akdeniz ile Hazar Denizi arasındaki bölge diye tarif edenler de oluyor. Kimileri de bölgede var olan devletlerin -Ürdün, İsrail, Suriye, Türkiye, Irak, İran gibi- adlarıyla bu coğrafyayı tanımlıyorlar. Kısacası, bazı istisnalar dışında Kürt ve Kürdistan adını ağzına dahi alan bulunmuyor. Ama hepsi de bu ana yurdun "Altın Hilal" olduğunu kabul edip dile getiriyorlar. Yukarıda verdiğimiz örneklerden de açıkça anlaşılacağı üzere, "Altın Hilal" diye tanımlanan bu coğrafya Kürdistan'ın ta kendisidir.

Gerçekten de sınırları tarif edilen coğrafyayı göz önüne getirdiğimizde ve zaten 'hilal' biçimli olduğu vurgusundan da anlaşılacağı gibi, karşımıza çıkan tablo tamı tamına Kürdistan haritasıdır. Günümüzde halen Kürtlerin üzerinde yaşadığı topraklardır. Sadece bir miktar fazlasıyla. 'Hilal'in batı ucunda Suriye, Filistin üzerinden Akdeniz'e uzanan bir fazlalık, doğu ucunda Aşağı Mezopotamya ve Basra Körfezi'ne doğru sivrilen bir fazlalık ile 'hilal'in sırtlarına denk gelen kuzey yönünde de Fırat'ın yukarı havzası ve Van gölü kuzeyinden Kafkasya'ya doğru bir miktar genişleme vardır. Birçok kaynakta verilen "Altın Hilal" bölgesini gösteren bir haritayı bulup bugünkü Kürdistan haritası üzerine koyarak karşılaştıran biri, az önce belirttiğimiz fazlalıkların dışında tam bir örtüşmeyi rahatlıkla gözlemleyebilecektir. Ama ne yazık ki siyasi otoritelerin söylemi ve diliyle konuşup yazan tarihçilerin büyük bir çoğunluğu, Kürdistan adını dahi telaffuz etmiyor, bu, gün gibi açık gerçeği görmüyor, görmek istemiyor ve yok sayıyor. Bunun en hafif deyimle ve tek kelimeyle *sorunlu* bir tarih anlayışı olduğu, bilimsel sorumlulukla bağdaşmadığı kesindir.

Coğrafik açıdan durum böyle iken, demografik açıdan bakıldığında da öne çıkan grubun yine Kürt nüfusu olduğu görülecektir. Neolitik kültür ve uygarlığın ilk kez Ortadoğu coğrafyasında yaratıldığını söylüyorsak, o zaman bu kültürün asıl mirasçılarının da doğal olarak, Ortadoğu halkları ve toplumları olduğunu kabul etmek durumundayız. Herhalde bilime asgari saygısı bulunan hiç kimse bu yargının aksini öne süremez.

Bir an "Altın Hilal" gerçeğini de bir kenara bırakıp, Ortadoğu çerçevesinde konuyu irdelemeye çalışalım. Bilindiği gibi, Ortadoğu coğrafyası geçmişte olduğu üzere günümüzde de bir halklar mozayiği niteliğindedir; tarihin her döneminde böyle olmuştur. Dolayısıyla tek bir topluluk veya halkı mirasçı, her şeyin sahibi olarak görüp ötekileri tümden göz ardı etmek sağlıklı bir yaklaşım olmaz kuşkusuz. Her etnik grup, topluluk veya halkın, büyük küçük demeden, hakkını teslim etmek, yerli yerine koyup rolünü netleştirmek, bilimsel ve hakkaniyete uygun tarih yaklaşımının bir gereğidir. Bu çerçevede büyük bir çeşitlilik arz eden Ortadoğu'nun etnik kompozisyonu içerisinde hem tarihsel hem de güncel boyutuyla duruma bakmak gerekiyor.

Bilimsel değeri oldukça yüksek bir çalışmasında Dolukhanov, bugünkü Ortadoğu'da sayısı altmıştan az olmayan etnik grubun var olduğunu belirtmektedir.[33] Ancak bölgenin toplam nüfusunun yüzde 82,5'ini oluşturan ve toplam yüzölçümünün de yüzde 85'ini işgal eden altı büyük etnik grubun sırasıyla Araplar, Türkler, Farslar, Kürtler, Azeriler ve Afganlar olduğunu yazmaktadır. Nüfusu ve işgal ettiği alan itibariyle genele vurulduğunda küçük görünse de geçmişte ve günümüzde bilinen etkinlikleriyle Ermeni ve Yahudi topluluklarını da bunlara dahil etmek mümkündür. Ayrıca bölgenin kadim halklarından olup bugün bir varlıkları bulunmayan yahut -Keldani, Süryani toplulukları gibi- sayıca çok az ve dağınık durumdaki toplulukların da anılması gerektiği inancındayız. Bunların tümü bu bölgede yaratılan kültürün mirasçılarıdır, bunda kuşku bulunmuyor. Fakat başat ve tali planda olan topluluklar olduğu, tümünün aynı düzeyde ve ağırlıkta bir rolünün olmadığı ve olamayacağını da tahmin etmek zor değildir.O halde şimdi, Dolukhanov'un kriterlerini esas alarak bakacak olursak, sayılan büyük gruplardan hangisi Neolitiğin asıl yaratıcısı ve mirasçısı olarak görülebilir?

Dolukhanov'un andığı altı büyük etnik gruptan üçünün Azeriler, Afganlar ve Türklerin, Neolitik çağ kültürüyle yakından ve çok belirgin bir bağlarının bulunmadığını ilk bakışta bile anlamak mümkündür. Örneğin, Azerileri Ortadoğu halklarından mı yoksa Kafkasya coğrafyasına ait halklardan mı saymak gerekiyor? Bugün yaşadıkları ülke coğrafyası da göz önünde bulundurulursa, ikinci seçenek daha gerçekçidir. Genel bakış açısı ve değerlendirmeler de bu yönlüdür. Gerek tarihsel-kültürel açıdan, gerekse güncel-siyasal açıdan ele alındığında Azerileri Kafkasya'ya ait bir topluluk olarak değerlendirme eğilimi daha baskındır. Ayrıca ilk çağ tarihini inceleyen kaynaklarda, Azerbaycan topraklarında Neolitik döneme ait kayda değer bir yer, eser yahut kazı-araştırma alanı pek yoktur. Yani Azeri topluluğu ile Neolitik bağlantısı üzerine -en azından şimdiye kadar incelediğimiz kaynaklar bazında- herhangi bir belge-bulguya rastlanmış değildir.

Aynı durum Afganistan için de geçerlidir. Günümüzde daha ziyade siyasi mülahazalarla bir Ortadoğu ülkesi olarak görülse de, Neolitiğin doğduğu coğrafyanın çok uzağında kalan bir ülkedir. Neolitik kültürün filizlendiği çağlarda, M.Ö. 10-12 bin yıllarında Toros-Zagros eko sistemi gibi, insan yaşamı için elverişli koşullar arzeden bir coğrafya değildi. Yine Afganistan'da Neolitiğe ait, Afgan halkının öncü rolünü akla getirecek bir bulguya da rastlanmış değildir.

Türklere gelince, şu anda üzerinde yaşadıkları Anadolu toprakları, Neolitik de dâhil, tarih boyunca pek çok kültür ve uygarlığa ev sahipliği yapmıştır; bu doğrudur. Anadolu'nun neredeyse her karışı, gerçekten de değişik tarihsel çağlarda varlığını sürdüren bu uygarlıkların izleriyle doludur. Aynı şekilde Orta Anadolu'da Konya bölgesindeki Alacahöyük ile Burdur yakınlarındaki Hacılar yerleşim yerlerinde, M.Ö. 5-6 binlere tarihlenen zengin bir Neolitik uygarlık kalıntısının varlığı da bilinmektedir. Ne var ki bütün bunları Türk halkı ve Türk etnik kökeninden gelen topluluklarla ilişkilendirmek olanaklı değildir. Söz konusu tarihlerde Anadolu toprakları üzerinde yaşayan başka etnik toplulukların ve halkların yarattığı kültürel değerlerdir bunlar. Zira Türkler o tarihlerde zaten Anadolu'nun ve Ortadoğu'nun çok uzağında, Orta Asya'da yaşıyordu. Türklerin bu bölgelere ne zaman geldiği tarihte sabittir: Neolitik bir yana, köleci uygarlık çağından bile binlerce yıl sonra, miladın dahi yaklaşık 900-1000 yıl sonrasında ancak bu coğrafyaya gelmeye başlamışlardır. Dolayısıyla bugün Ortadoğu'da Araplardan sonra ikinci büyük etnik topluluk olarak anılan Türklerin de, Neolitik uygarlığın yaratılmasında herhangi bir rolünden bahsetmek mümkün değildir. İlle de Türklerin Neolitikle bir ilişkisi kurulacaksa -ileriki bölümlerde göreceğimiz gibi- Kuzey Kürdistan'da Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yaptıkları barajlarla Neolitik çağa ait pek çok paha biçilmez kültür mirasını, yerleşim yerini, tam bir vandalizm örneği sergileyerek sulara gömüp yok etmiş olmalarından bahsetmek belki anlamlı olabilir.

Geriye, Ortadoğu bölgesinin kadim halklarından Araplar, Farslar ve Kürtler kalıyor. Hiç şüphesiz, yukarıda dile getirdiğimiz Ermeni ve Yahudi halkları ile, birçoğu bugün adları dahi bilinmeyen, tarih sahnesinden çeşitli nedenlerle değişik zamanlarda çekilmiş, silinip gitmiş daha başka etnik guruplarla birlikte, bu her üç ana etnik topluluk da Ortadoğu coğrafyasında yaratılan kültür ve uygarlığın mirasçılarıdırlar. Belki birinin rolü ve payı daha geride ve zayıf, ötekinin daha önde ve belirgin olduğu söylenebilir; her yönüyle eşit bir katkıdan söz etmek zaten mantıklı ve gerçekçi de olmaz. Ama bunlardan herhangi birini görmezden gelmek, yok saymak, bu anlamda hakkını teslim etmemek bilimsel ve etik bir yaklaşım olmayacaktır.

Ancak sözkonusu edilen Neolitik kültür ve uygarlık olduğunda, burada Kürtlerin yeri ve rolü çok daha belirgin bir biçimde diğer tüm etnik topluluklardan çok öne çıkmaktadır. Ve bu, somut olarak kanıtlanabilen bir olgudur. Rahatlıkla diyebiliriz ki Kürtler, Neolitiğin yaratıcısı ve mirasçısı halklardan sadece biri değil, başlıcası ve en başta gelenidir. Eldeki veri, bulgu ve belgeler bize bu iddiayı somut ve net biçimde kanıtlama imkânı sağlamaktadır. Önümüzdeki sayfalarda ayrıntılı göreceğiz, 60 bin yıl öncesine tarihlenen Zagros eteklerindeki *Şanidar*'dan, Diyarbakır'ın böğründeki *Qotê Ber Çem* (Çayönü) yerleşimine kadar; ayrıca kazıları halen devam etmekte olan ve şu ana kadar gün yüzüne çıkarılan tarihi zenginlikleriyle arkeologları ve tarihçileri hayrete düşüren, klasik tarih anlayışını sarstığı söylenen Urfa-Göbekli Tepe'de elde edilen tüm somut veriler bunu kanıtlamaktadır.

Kaldı ki dün de bugün de Kürtlerin anayurdu olan Kürdistan'ı tarihçiler "Altın Hilal" adıyla Neolitiğin anayurdu olarak çoktan belirlemişlerdir. O günden beri Kürtler hiç kesintiye uğramaksızın bu topraklar üzerinde yaşıyorlar; ve günümüzde de, her ne kadar emperyalistler ve sömürgeciler tarafından dört parçaya ayrılmış olsa da, bu ülkede halen yaşamaya devam etmektedir. Bölgenin diğer büyük etnik toplulukları olan Arap, Fars, Yahudi gruplarıNeolitik çağda da "Altın Hilal"nin hep ucunda, kenarında yaşayan, daha çok bu coğrafyaya komşu sayılabilecek topluluklar konumunda olmuşlardır; tali planda olmaları bu nedenle de doğaldır. Zaten Arapların ataları olan Semitikler çöl toplulukları niteliğinde olup daha çok avcı-çoban kabileler olarak bilinmektedir. Coğrafya ve iklim koşullarının da gereğine uygun şekilde tarımdan ziyade çoban kültürünün temsilcisi olarak öne çıkmaktadır. Ve bu kültür "bedevi" adıyla günümüzde dahi canlılığını korumaktadır. Bu tablo bile Kürtlerin başat rolünü netlikle ortaya koymaya yetmektedir.

Şimdi dönüp başlığın girişinde sorduğumuz "insan nerede başlar" sorusunu hatırlarsak, verilecek yanıtımız zamansal ve mekânsal açıdan netleşmiş durumdadır: İnsanın ve tarihin gerçek anlamda başlangıcı; kronolojik açıdan, Neolitik Tarım ve Köy Devrimi'nin başladığı tarih olan M.Ö. 12 ile 10 bin civarına tekabül eder; mekânı ise Ortadoğu bölgesi yani "Altın Hilal"dir. Genelde antropolog ve etnologların üzerinde görüş birliğine vardığı tez, tarih öncesi insan gruplarının insani etkinlik olarak önerilebilecek etkinliklerinin, Ortadoğu'daki yapılaşmış bir fiziksel çevrede ortaya çıkmış olduğudur.[34]

Doğal fiziksel çevre, daima insan etkinliklerinin '**sahne**'si olmuştur. Hodgson'un deyimiyle, doğal çevre "uzamsal manzara", insanın rol aldığı bir oyunun rejisinde oyunun sahnesini oluşturmuşsa eğer; bu sahnenin, Ortadoğu alanının merkezinde Kürtlerin atalarının yaşadığı topraklar olduğundan artık kuşku bulunmamaktadır. Peki bu coğrafya neden, hangi özelliğinden ötürü insanlığa beşiklik etmiştir? Neden başka bir coğrafya, başka bir alan değil de, Neolitik dönemin "Altın Hilal"i ve günümüzün Kürdistan'ı Neolitik Devrim'e 'anayurt'luk etmiştir?

Bunun öyle çok bilinçli bir tercih olmadığını, çevre ve ekolojiyle bağlantılı, ekosistemin elverişliliğinden ötürü doğallığı içinde kendiliğinden gelişen bir durum; doğal-coğrafi, iklimsel koşulların, zorlamaların, avantaj ve dezavantajların ortaya çıkardığı bir realite olduğunu en başta hemen belirtmek gerekiyor.

> Ekosistemin bu dönemdeki en çarpıcı özelliği, çok zengin tohumlu ve yabani bitkilerin yanında, soğanlı ve diğer çiçekli bitkiler içeren otlaklarla kaplı oluşudur. Büyük yabani koyun, keçi ve domuz sürüleri gibi otçul memelilerin yanı sıra, göçmen kuş sürüleri bu zengin besin kaynağından yararlanmak için bu alanlarda yaşamışlardır. Bu alanlar yeni ve devrim yaratacak iki teknolojinin keşfedilmesi için ideal bir yerdi: Tarım ve hayvanların evcilleştirilmesi. Bu yüzden Kürdistan arazisi ile birlikte, komşu Aşağı Mezopotamya ve Suriye-Filistin '**Bereketli Hilal**' adı ile tarihe geçmiştir.[35]

Günümüzden önce 20 ila 15 bin yıllarına denk gelen bir dönemde, dünyanın birçok alanının ikliminde önemli değişimlerin yaşandığı saptanmıştır. Buzullar kutuplara doğru çekilirken, özellikle 30. ve 40. enlem dereceleri arasındaki Akdeniz yöresinde ılıman hava koşulları süreklilik arz eden bir denge ve kararlılık düzeyi yakalamıştır. Bu önemli doğal değişikliklerin yaşandığı dönem genellikle de yerkürenin 3. Jeolijik Dönemi (Pleistosen)'nin bittiği, 4. Jeolojik Zaman (Holosen)'ın başladığı çağ olarak kabul edilmektedir. Buzulların kutuplara doğru çekildiği bu iklimsel değişiklikler neticesinde, Büyük Sahra'dan Orta Asya yaylalarına kadar uzanan geniş alanların kurak steplere dönüştüğü; buna karşılık Akdeniz'in doğusunda "Mısır, Nil deltası, İsrail, Irak, Dicle-Fırat nehirlerinin kıyı boyları ve Güneydoğu Anadolu'yu da içine alan ve 'Bereketli Yarım Ay' da denilen yörelerde zengin bir bitki ve hayvan örtüsünün geliştiği saptanmıştır."[36]

Bu devasa iklimsel değişim ve yumuşama, insanların yaşamını sürdürebilmesi için bu bölgede son derece elverişli ve avantajlı bir durum yaratmış, ortam hazırlamıştır. Böyle olunca da Ortadoğu'nun bütününde, özellikle de Altın Hilal coğrafyasında, zamanla bir nüfus yoğunlaşması kendiliğinden meydana gelmiştir. Özellikle Zağros ekosistemi sınırlarında, insanın yaşamını, o dönemde yeryüzünün başka hiçbir bölgesinde olmadığı kadar kolaylaştıran zengin bir bitki örtüsü ve hayvan potansiyelinin varlığı söz konusudur. Bu yerel fauna ile floranın zenginliği hem avcılığı hem toplayıcılığı verimli kılarken; aynı zamanda bazı tahıl bitki türlerinin yabani olarak bolca yetişmesi, yine av hayvanlarının çeşitliliği ve bolluğu, giderek bunların üretilip evcilleştirilmesini de koşullayan bir rol oynamıştır. İşte insanlık tarihinde ilk kez çalışma, üretim, yaşam ve toplumsallaşma biçimlerinde nitel farklılaşmalar bu elverişli maddi zemin ve koşullara dayalı olarak boy vermiştir. Adına Neolitik Tarım ve Köy Devrimi de denilen olay, zaten bu niteliksel ilerleme ve sıçramanın ifadesi değil midir?

"Uygarlıklar mekânlardır," diyen Annales Okulu'nun önde gelen temsilcisi Braudel, uygarlığın coğrafya, sosyoloji, iktisat ve psikoloji gibi dört temel insan bilimine göre tanımlanacağını söylerken, hepsinin başına da coğrafyayı koyar. Ve bir uygarlığın tanımlanmasında coğrafyanın önemini ise şu sözlerle dile getirir:

> Uygarlıkların (küçükleri de, büyükleri de) harita üzerindeki yerlerini belirlemek, her zaman mümkündür. Uygarlıkların gerçekliklerinin esas bölümü, onların coğrafi yerleşimlerinin zorlama veya avantajlarına bağımlıdır. Uygarlıklardan söz etmek, mekânlardan, topraklardan, engebelerden, bitki örtülerinden, hayvan türlerinden, hazır

> veya kazanılmış avantajlardan söz etmek olacaktır. Ve bunların insana yönelik tüm sonuçlarından söz etmek olacaktır: tarım, hayvancılık, gıda, evler, kıyafetler, iletişimler, endüstri...Bu nihayetsiz piyeslerin oynandığı sahne, onların akışına kısmen hükmetmekte, kendilerine özgü yanlarını açıklamaktadır; insanlar gelip geçmekte, sahne aşağı yukarı aynı kalmaktadır.[37]

Büyük, küçük tüm uygarlıklar için geçerli olan, uygarlıkların doğduğu ve ait olduğu coğrafya ile tanımlanması durumu, Neolitik uygarlık için de elbette geçerlidir. Kapitalist uygarlık denildiğinde akla hemen Avrupa ve Kuzey Amerika coğrafyası gelmiyor mu? Keza tarihin sayfalarında yer edinmiş her feodal imparatorluk hemen bir coğrafyayı çağrıştırmıyor mu? Çin gibi, Ortadoğu gibi, Rusya ve Avrupa gibi...Yine köleci uygarlık deyince hemen Roma, Mısır, Aşağı Mezopotamya coğrafyalarıyla özdeşleşen örnekler akla geliyor. Aynı olgunun Neolitik uygarlık için de geçerli olmaması düşünülemez. Uygarlıklardan söz etmek mekânlardan söz etmek ise, uygarlıklar mekânlar ise eğer; Neolitik uygarlık da "Altın Hilal" demektir; Neolitik uygarlık Kürdistan demektir. Öyleyse Neolitiğin tepeden tırnağa Kürt orjinli olduğu, coğrafyasının Kürt coğrafyası, kültürünün Kürt kültürü olduğu bilimsel bir realite, bir olgudur.

Coğrafyanın yanısıra uygarlıkların bir de insan faktörü vardır ve bu konu da tarihçilerin çeşitli açılardan incelediği, değerlendirdiği bir konudur. Zira toplumlar olmadan uygarlıklar düşünülemez bile; onları taşıyan, onlara gerilimleri, çelişkileri ve gelişmeleriyle hareket, can veren toplumlardır. Bunun içindir ki uygarlık tarihiyle uğraşanların sosyolog gibi davranmalarının yararlarından söz edilir.

Tıpkı coğrafyanın olduğu gibi, insan faktörünün rolü ve ağırlığı da her uygarlık için aynı değildir; uygarlıktan uygarlığa değişkenlik gösterebilmektedir. Bir uygarlıkta insan faktörünün rolü nispeten daha belirgin ve önde iken, başka birinde neredeyse bütünüyle elverişli bir coğrafyanın meyvesi, ürünü olma durumu yaşanabilmektedir. Örneğin, Mısır uygarlığı bu sonuncu duruma uygun bir örnek olarak belirtilmekte, Nil'in bir armağanı gibi değerlendirilmektedir. Tarihçiler buna benzer başka örnekler de dile getirmekte, mesela Braudel, "Eğer Mısır Nil'in armağanı ise, Fenike, Eski Yunan, Roma gibi uygarlıklar da Akdeniz'in armağanıdırlar,"[38] demektedir.

Yukarı Mezopotamya Neolitik uygarlığına gelince; coğrafyasının önemi ve özellikleri az önce dile getirildi. Buna bakarak bu uygarlığın da Mısır-Nil örneğindeki gibi, Dicle ve Fırat'ın bir armağanı olarak görülmemesi gerektiğini hemen belirtmeliyiz. Mezopotamya neolitiğinde coğrafya ve insan faktörlerinin öneminin aşağı yukarı denk ve dengeli bir ağırlık teşkil ettiği, başa baş bir rolleri olduğu söylenebilir.

En temel farkı orijinalliğidir. Çünkü baktığımız vakit, Kuzey Mezopotamya, yani "Bereketli Hilal" diye tarif edilen alanın merkezi bölgeleri, uygarlık bilgilerini gidip uzaklardan, başka diyarlardan arayıp getirmemiştir. Bizzat o coğrafya üzerinde yaşayan insan topluluklarının kendi öz çaba ve becerisiyle, binlerce yıllık bir zaman diliminde yarattığı kültürel değerlerin birikim ve yoğunlaşması neticesinde ulaşılmıştır. Bir anlamda kendi yağında kavrulmayı başaran bir bölge olmuştur. Bu, insanın kendini bu coğrafyada yaratışı anlamına gelmektedir; Childe'ın kitabına verdiği isimle söylersek, kendini yaratan insanın öyküsüdür bu. Kendini yaratan, ardından da yarattığı uygarlıklarla yeryüzüne yayılan insanın öyküsüdür. Yahut gezegenimizdeki tüm uygarlıklara analık eden kültürün öyküsü... Bundan ötürüdür ki Mezopotamya uygarlığının, uzmanlara ve tarihçilere, hiç durmadan güçlü yan dalların çıktığı veya yanında kendisinden doğarak kopmuş yeni, körpe ve sağlıklı filizlerin bitip durduğu bir ağacı çağrıştırdığı belirtilmektedir. Öcalan'ın meşe ağacı benzetmesi, tam da bu özelliğinin bir ifadesidir. Tabii ki her yeni filizlenme, tıpkı her yeni çocuğunu doğuran ana misali, ana-ağaçtan bir şeyler koparıp götürecek, ana yıpranacak, güçten düşecektir.

Anlatmaya çalıştığımız bu farkı ve özelliği belki de en iyi, Maurice Vieyra'nın daha 1961 yılında söylemiş olduğu şu söz çok net ifade etmektedir: "Mısır, Nil'in armağanıdır; Mezopotamya ise, insanların eseri."

c) Beşiğin Beşikliği Hergün Yeniden Kanıtlanıyor

Ortadoğu'nun, "Altın Hilal"in, bugünkü adıyla Kürdistan'ın insanlığa beşiklik ettiği hep söylenen bir sözdür. Yukarıda anlatılanlar, bu sözün bilimsel temellere ve maddi bulgulara dayandığının, haklılığını kanıtlayan gerçeklerin sadece küçük bir parçasıdır. Antropoloji, arkeoloji, etnoloji gibi alanların uzmanları, tarihsel analizlerine devam edip, uygarlık ve insanlık tarihi üzerindeki araştırmalarını derinleştirdikçe bu 'beşiklik' durumunun daha köklü, sağlam ve yeni yeni kanıtlarıyla karşılaşmakta; adeta beşiğin beşikliği her gün yeniden kanıtlanmaktadır.

Buna geçmeden önce bir küçük parantez açıp, sık sık canlı olduğuna vurgu yaptığımız tarih konusunda, tarihe yaklaşım yöntemi üzerine bir hatırlatmada bulunmak yararlı olacaktır.

Öcalan dahil, birçok bilim insanı ve tarihçi uygarlığı bir nehire benzetmektedir. Gerçekten de insanlık tarihinin akışı bir nehir misali, kimi zaman hızlı kimi zaman da dolambaçlı ama hep ileriye doğrudur. Ancak alttan alta hareketli olan bir ters yönlü akıntı gibi, bir yandan da geriye doğru, kendi kökeninin derinliklerine doğru bir akış söz konusudur. Bu dipteki ters akıntı, yani geriye, çıkış kaynağına doğru olan akış, belki çok ağır ve yavaş olduğundan kısa zaman aralığında ve herkes tarafından kolayca fark edilen, algılanan bir akış değildir. Ancak bu anlamda bir akışın var olduğu, hem de bunun son derece istikrarlı bir akış olduğu kesindir. Bu akış bizi adım adım, yeni duraklardan geçirerek eski kökenimize doğru yaklaştırmaktadır.

Annales Okulu'nun tarih anlayışı ve tarihe yaklaşım yönteminin yetkinliğini, yeri gelmişken burada bir kez daha belirtmek istiyoruz. En ünlüleri, en çok tanınanları da dahil, bu okula mensup tarihçiler tek tek ele alınırsa, yaklaşım ve tespitlerinde yanlışlar veya eksikler bulmak, bu anlamda eleştirmek mümkündür. Ama bu, bir bütün olarak okulun tarih yaklaşım yönteminin önem ve değerini küçültmez.

Çünkü tarihi donmuş kalıplar bütünü olarak değil, her an değişebilecek canlı bir olgu gibi ele alan bu yaklaşım yöntemi, tarihçileri ve araştırmacıları gerçeğe daha yakın sonuçlara götüren yöntemlerin başında gelmektedir. Örneğin Braudel, kazı ve araştırmalar sonucunda ulaşılan kimi yeni bulgu ve belgelerin, bazen yıllarca kurgulanmış bulunan tezleri, herkesin kolayca inandığı "gerçekleri" bir anda sarsıp tahtından indirdiğine dikkat çekerken şöyle diyor:

> Bu tür olaylar (yeni bir tarihsel keşif, bulgu vs.), koca açıklama dağlarını bir anda yerlerinden oynatırlar ve dünün ezberi bugün gerçekliğini yitiriverir. Böylelikle, neler olup bittiğini tam olarak bilme, öğrenme noktasına geldiğimiz izlenimi hep sürer ki bu da kendi içinde kamçılayıcı bir duygudur. Sonra sil baştan etmek gerekir.[39]

Tarihin, canlı olduğunu söylediğimiz geriye doğru ilerleyen ters akıntısı, çok revaçta olan teorileri çabucak tahtından indiren bir özelliğe sahiptir. Hemen şöyle bir kısaca hatırlarsak, şu son bir-iki yüzyıllık zaman diliminde, uygarlığın kaynağının nerede olduğu hususundaki tarih tezinin nasıl hareketli bir yolculuk yaptığı kolayca görülecektir. "İlk uygarlık" mekânı önce tartışmasız olarak Yunanistan olarak kabul ediliyordu. Sonra bu mekân, adeta bir yelkenli gemi gibi, Akdeniz'in kuzeyindeki Yunanistan'dan güney kıyılarına Mısır'a taşındı. Ardından oradan da yola çıkarılarak Basra Körfezi kıyılarına, Aşağı Mezopotamya'ya doğru yönlendirildi; Sümer ülkesinde demir atıldı. 20. yy. ortalarına gelindiğinde, "Bütün ilklerin kaynağı burada, Sümer'dedir," deniliyordu artık. Derken Yukarı Mezopotamya'da Neolitik uygarlığa ilişkin önemli keşifler yapılıp dikkatler bu konu ve alan üzerinde yoğunlaşmaya başlayınca; geminin şimdi Sümer diyarından demir alıp, Fırat ve Dicle nehirleri boyunca kuzeye, Kürdistan'a doğru tekrar yelken açma eğilimi ve ihtimali güçlenmektedir.

Gerçekten de son 50-60 yılda Kürdistan'da keşfedilen Neolitik merkezler, sonraki başlıklarda ele alındığında da açıkça görüleceği üzere en son Urfa-Göbekli Tepe'de ortaya çıkan yaklaşık 12 bin yıllık tarihi kanıtlar, daha şimdidenMısır ve Sümer'i de tahtından indirecek niteliktedir. Gerçi bu son kazıları yürüten Klaus Schmidt, bilimsel temkini elinden bırakmamayı yeğleyip şimdilik "yazı" demiyor, "Neolitik hiyeroglifler" demeyi uygun buluyor; ama pek yakın gelecekte yazının Sümer'de değil Urfa-Göbekli Tepe'de keşfedildiği, yine sfenks (dikilitaş) ve tapınakların Mısır'dan 7 bin yıl önce burada yapılmış olduğu somut kanıtlarıyla birlikte önümüze konursa, hiç şaşmamak gerekir

Burada önemli bulduğumuz bir noktaya daha dikkat çekmek istiyoruz. Tarihin bu eskiye, kökene doğru akışında doğallıkla henüz birçok konuda belirsizlikler vardır, oldukça da fazladır. Ancak bir noktada önemli bir netlik, kararlılık ve istikrar da dikkat çekici bir şekilde görülmektedir ve o da şudur: Kaynağa doğru giden bu akıntının ibresi hep Ortadoğu coğrafyasını, Kürdistan'ı işaret ediyor. Kaynağa doğru gidiş, rotasını yeryüzünün farklı alanlarına doğrultmak yönünde çaba ve girişimler geçmişte olmadı değil, halen de var. Bilim çevrelerinin bu anlamda değişik tezler, fikirler öne sürmesi, farklı olasılıkları da göz ardı etmemesi kuşkusuz doğaldır. Bunun ötesinde, siyasi kaygı ve hesaplardan hareketle, kendi resmi tarih tezlerine temel teşkil etmek amacıyla rotayı zoraki olarak, dayatmalarla kendine doğru döndürmek isteyen tutumlar mevcuttur. Ama bütün bunlara karşın pusulanın ibresi dönüp dolaşıp yine Ortadoğu'yu gösteriyor. Kararlılığın da ötesinde neredeyse inatçı bir istikrarla, adeta "insanlığın beşiği buradadır" diye haykırıyor.

Yöntem konusundaki parantezi burada kapatıp, tekrar "Altın Hilal" coğrafyasının 'beşiklik' konumunu irdelemeye, bir başka deyimle dipteki ters akıntıyı takip ederek ana kaynağa doğru yol almaya devam edersek, hemen söyleyebiliriz ki yılların bitmeyen merak ve çabasıyla bu yönlü bir mesafe katedilmektedir. Gelişen bilimsel yöntem ve tekniklerin, tarih araştırmaları ve arkeoloji alanına uygulanması neticesinde, insanlık tarihinde gün geçtikçe eskiye doğru yol alma, tarihin daha da derinliklerine inme olanakları artıyor. Özellikle karbon tekniği yöntemiyle oldukça isabetli tarih belirleme yeteneğinin elde edilmesi, yine *dendrokronoloji** biliminin keşfi, uzmanların bu yolculuğunu oldukça kolaylaştırıcı bir rol oynarken; aynı zamanda kesine yakın tarihlendirmeler sayesinde daha güvenilir ve doğru bilgilere ulaşılmasını da sağlıyor. Böylelikle şimdiye kadar birçok 'bilinmez' aydınlığa kavuşturulduğu gibi, bundan sonra da kuşkusuz pek çok konu aydınlatılacaktır.

Nitekim, çeşitli konulardaki tartışmalı birçok tez, uzunca bir süre üzerinde görüşbirliği sağlanamayan bazı noktalar, bu gelişmelere paralel olarak son 40-50 yıllık dönemde netleştirilmiştir. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra arkeolojinin çok ciddi ilerleme kaydetmesiyle, örneğin arpa ve buğdayın dünyada ilk olarak Ortadoğu bölgesinde yetiştirildiği biçimindeki tezler doğrulanmıştır. Yine keçi, koyun, sığır, domuz gibi hayvanların ilk kez bu coğrafyada evcilleştirilip, buradan Avrupa'ya yayıldığı net olarak kanıtlanmıştır.

Bunlara benzer daha birçok hususun aydınlığa kavuşturulmasıyla, günümüz itibariyle köleci uygarlığın devlet ve siyaset de dahil, bütün alt ve üstyapı uygarlık değerleriyle Aşağı Mezopotamya'da ilk olarak Sümerlerle başladığını ve buradan dünyaya yayıldığını artık biliyoruz. Üstelik bu sistemin birçok kurum ve zihniyetinin 5-6 bin yıldır varlığını sürdürdüğü, günümüz dünyasında halen geçerli, hatta başat durumda olduğunu da biliyoruz. Benzer şekilde, Neolitik kültür ve uygarlığın doğuş kaynağının Yukarı Mezopotamya'da olduğu da artık hemen hemen bütünüyle üzerinde görüş birliği sağlanmış ve net olarak kanıtlanabilmiş durumdadır.

Şimdi ise, insanlığın daha uzak geçmişi ile Ortadoğu coğrafyasının ilişkisi ve bağlantılarını ortaya koyan yeni savların kanıtlarına ulaşıp gözler önüne seriyor artık bilimçevreleri. Örneğin arkeolojik araştırmalar yalnız Neolitik değil, öncesi Mezolitik çağ yaşamve kültürünün de Ortadoğu'da ortaya çıktığını kanıtlayacak somut veri ve bulgulara ulaşmıştır. Hatta günümüzde daha ileri ve iddialı tezler ortaya atan, insanın, düşünen insan yani Homo Sapiens basamağına tırmanmasının da ilk defa bu topraklarda gerçekleştiğini söyleyenler ve buna ilişkin göz ardı edilemeyecek ciddi kanıtlar sunanlar var.

---

* **Dendrokronoloji:** Ağaç halkalarından yola çıkarak tarih belirleme yöntemi. Önceleri ağaçların yaşını belirlemek üzere kullanılan bu yöntem, sonra özellikle arkeolojik kalıntıların yaşını da belirlemekte kullanılır hale gelmiş; ve çok az bir hata payıyla tarihlendirme imkanı yaratmıştır.

Bunlardan biri, İzady, aslında Sümer sınıflı uygarlığı tarafından başarılan pek çok şeyin, bundan 7 bin yıl önce kuzeyindeki Kürdistan dağlarında ve vadilerinde başlamış bulunduğunu söylüyor. Kürdistan'ın, uygarlığın gelişiminde oynadığı başat rolün arkeolojik ve zoolojik-botanik kanıtlarının bol ve belgeli olduğuna dikkat çeken İzady, Neolitik öncesine ilişkin ise şunları belirtiyor: "Paleolitik ve Mezolitik mağara yerleşimleri yoğun sayılarla Güney ve Orta Kürdistan'da odaklanmaktadır. Güney'deki **Bêhistûn**'dabulunan mağara yerleşimleri yaklaşık olarak 10 bin yıl öncesine tarihlenirken **Şanidar** yerleşimleri 56 bin yıl gibi eski bir geçmişe sahiptir."[40]

Yine, sadece Neolitik değil, kimilerinin Epipaleotik diye adlandırdığı Mezolitik çağ kültürünün de ilk defa Ortadoğu'da ortaya çıktığını söyleyenlerden biri de, Türk bilim adamı Bozkurt Güvenç'tir. Güvenç, bu konuya ilişkin birçok uzmanın görüşlerine dayanarak şöyle diyor:

> Mezolitik, paleolitiğe göre çok kısa ömürlü dönem olmuştur. Bu devre, *Ortadoğu'da 15 bin yıl kadar önce başlayıp* (a.b.ç.) ancak 4-5 bin yıl sürmüştür. Neolitik devrimi ise, 10-11 bin yıl önce başlayıp, Endüstri Devrimi'ne kadar devam etmiştir. Doğal çevre ve iklim koşulları, son iki kültür evresinin Avrupa kıtasındaki yayılmasını ve gelişmesini, Ortadoğu'ya göre bir süre daha geciktirmiştir. Neolitik devrimi Ortadoğu'da başlarken, Güney Avrupa'daki üst paleolitik kültürleri henüz Mezolitik'e dahi geçmemiş bulunuyorlardı. Ortadoğu kültürleri, Mezolitik ve Neolitik dönemlerde Avrupa'dan 4-5 bin yıl önce girmişlerdir.[41]

Aynı görüşü savunanlardan biri de, Türkiye'de ilk çağ ve eski toplumlar üzerine yaptığı kapsamlı araştırmalarıyla bu alanda otorite olarak kabul edilen Teber'dir. O da, aşağı-yukarı aynı bulguları kanıt göstererek bu tezi savunuyor:

> Bazı araştırmacılar, Paleolitik dönemin son evrelerini kapsayan 20-16 bin yılları arasındaki zaman dilimini, insanlık tarihinde içerdiği kimi niteliksel özellikler nedeniyle Epipaleolitik (Mezolitik) dönem olarak tanımlamaktadırlar. Bu dönemde özellikle Güneybatı Asya ve Anadolu'da önemli tarihi gelişmeler olmuştur.

Hoca, Güneydoğu Asya ve Anadolu ile tam olarak nereyi anlatmak istediğini, devam eden satırlarında şöyle somutlaştırıyor:

> Bu doğal koşullar altında Zagros dağları bölgelerinde ortaya çıkan kültürler Zarzian kültürleri ana paydası altında toplanmıştır. Zarzian kültürlerinin en ünlüsü, Zawi Çemi-Şanidar kültürleridir. Zawi Çemi Şanidar kültürleriyle birlikte bu bölgede Epipaleolitik kültür aşamalarından, Zagros dağlarındaki neolitik kültür aşamalarına geçilmeye başlanmıştır![42]

Öyle anlaşılıyor ki Zagros ekosistemi ile çevresindeki komşu alanların insanlığa beşiklik etmesinin tarihi, Mezolitik çağın da ötesine uzanan bir durumdur. Nitekim çok sayıda başka tarihçilerle birlikte Teber, döneme ilişkin kitaplarında, ünlü Şanidar yerleşim yerindeki veri ve bulguları, insan türünün ilk kez bu alanda, yani Ortadoğu'da Homo Sapiens aşamasına geçtiğinin bir kanıtı olarak göstermektedir. Ana merkezi Zagros bölgesi olan coğrafyada yaşayan toplulukların, günümüzden 200-100 bin yıl önceleri Neandertal insanının evrimini koşulladığını belirten bu çevreler, söz konusu toplulukların "Musteriyen Kültür" örneklerini oluşturduklarını söylemektedirler. Musteriyen kültürün zaman içerisinde Irak, İran, Suriye, Filistin yörelerine yayıldığı bilinmektedir. Bu kültürlere ait kesin bulgular da yine Şanidar'da keşfesilmiştir. Hatta

Teber'e göre, "Şanidar'da 52 bin yıl öncesine ait bu bulguların bazılarında, Homo Neandertalislerden Homo Sapiens'lere geçişin evrimsel ana izlerini ve bunların ürettikleri farklı kültürlerin, 'sanayi'lerin ilginç örneklerini sergilemektedir. Özellikle Şanidar mağarası en öğretici verileri sağlamıştır."[43]

Neandertal insanının keşfedildiği ilk zamanlarda bir süre, bilim çevreleri bunların evrim zincirinde Homo Sapiens'in bir önceki halkası olabileceği görüşüne ağırlık vermişlerdi. Fakat devam eden araştırmalar bu tezi doğrulamadı; tersine Neandertal insanın bir süre Ortadoğu, Avrupa gibi coğrafyalarda Homo Sapiens'le birlikte varlık gösterdiği, ancak henüz tamolarak bilinmeyen nedenlerden ötürü, Sapienslerle rekabet edemeyip yeryüzünden silindikleri artık kanıtlanmış bulunmaktadır. Dolayısıyla Teber'in, Şanidar yerleşiminde bu iki türe ait kalıntıların yan yana keşfedilmiş olmasını "Neandertallerden Sapienslere geçişin evrimsel izi ve kanıtı," gibi yorumlaması, günümüz için artık geçerli bir yorum değildir. Ancak Şanidar'da her iki türe ait kültürel maddi pek çok bulgunun tespit edildiği bir gerçekliktir.

Antropoloji dalında, insanın Homo Sapiens evresine Ortadoğu alanında geçtiği tezi giderek baskın görüş oluyor. Üzerinde hemfikir olunan en son kanıt, bulgu ve arkeolojik verilere göre, insan türünün kendisine en yakın primatlardan ayrışarak farklı bir evrim sürecine girişi ve milyonlarca yılla ifade edilen bir sürede bir tür olarak ilk ortaya çıkışı Afrika'da, özelliklede Doğu ve Güneydoğu Afrikada olmuştur. Homo* genusunun ilk basamağı olan *Homo Habilis* aşamasında bir milyon yıldan fazla doğuş kaynağı olan Afrika'da yaşamını sürdürmüştür. Bu kıtada evrimsel gelişimini bir basamak atlatarak *Homo Erectus* adıyla, iki ayağı üzerine dikilmeyi ve yürümeyi başarır duruma gelmiştir. Ve insan, deyim yerindeyse ayağa kalkmasıyla birlikte ilk yolculuk hazırlıklarını da yaparak yola koyulmuş, Afrika'dan Ortadoğu'ya ve oradan da dünyanın diğer kıtalarına yayılmıştır. İnsanın, Afrika'da 'ayağa kalktıktan sonra' dünyaya yayıldığı artık nettir. Teber'in de söyediği gibi, "Homo-Habilislerin hemen Güneydoğu Afrika yörelerinde yaşamış olmalarına karşın, Homo Erectusların, Güneydoğu Asya'dan Avrupa'ya kadar, yeryüzünün pek çok yerine yayıldıkları saptanmıştır."[43]

---

* **Homo**: İnsan, insan türü demektir.
HomoHabilis: Yetenekli, becerikli insan
HomoErectus: İki ayak üzerine dikilebilen insan
HomoSapiens: Düşünen, bilen insan
HomoSapiens-sapiens: Bildiğini bilen insan

Yine konuya ilişkin Antropoloji sözlüğünde de şu net bilgi yer almaktadır: "Homo Erectuslar, Australopitekler ve Homo Habilisin tersine fosil kalıntılarına Afrika dışındaki kıtalarda da rastladığımız ilk türdür."[44]

Yaklaşık olarak günümüzden 1,6 milyon ila 500 bin yıl önceki zaman diliminde, insanın doğduğu yeri terk ederek gerçekleştirdiği bu yayılma, **insanın ilk yolculuğu** olarak kabul edilir. Bu yolculuğun akabinde Afrika, Asya ve Avrupa -eski dünya- anakaralarının hemen hemen genelinde artık insan soyunun izine rastlamak mümkün hale gelmiştir. İnsanın buraya kadarki hikâyesi, kesin kanıtlanmış bir olgu olarak görülüp bu konuda genel bir görüş birliği mevcuttur.

Şimdi, hikâyenin bu noktasında başlığımızı ilgilendiren konuya, yani Homo Sapiens türünün ilk kez Ortadoğu'da görüldüğü tezine geliyoruz. Modern insanın ilk atası olarak kabul edilen Homo Sapienslerin önce nerede ortaya çıktıkları konusundaki tartışmaların 19. yy'dan beri yapıldığı bilinmektedir. İlginçtir, bu tartışmada da aynen sınıflı-kölelici uygarlık, daha sonra da neolitik uygarlık üzerine yürütülen tartışmalardakine benzer bir yol izlenmiş, aynı ikilem burada da gündeme gelmiştir. Birinci görüş; insanın ilkin bir coğrafyada, bir merkezde Homo Sapiens aşamasına evrildiği ve ardından dünyanın diğer alanlarına yayıldığı yönündedir. Buna göre yeryüzünün hangi bölgesinde yaşarsa yaşasın, günümüz modern insanları aynı ortak atadan köken almaktadır. Bu tez, uzunca bir süreden beridir, insanlığın başına bela gibi musallat edilen ırkçılığı da anlamsız ve geçersiz kılmaktadır. Aynı zamanda Chris Stringer ve arkadaşları tarafından savunulan bu "*Tek merkezli evrim hipotezi*"ne karşılık; Milford Wolpoff, Alan Thorne gibi araştırmacıların savunduğu ikinci görüş ise, evrimin yeryüzünün farklı bölgelerinde ayrı ayrı gerçekleşmiş olabileceği yönündeki "*çok merkezli evrim hipotezi*"dir.

Önceki durumlarda, uygarlıklar ve kültürlerle ilgili tartışmalarda olduğu gibi, burada da, bilimsel araştırmaların daha somut verilere ulaşmasına paralel olarak, tek merkezli evrim tezinin temellerinin her geçen gün güçlendiği gözlemlenmektedir. Buna göre, "Modern insanların tarihi, tek bir kökenden başlayıp etrafa doğru çeşitlenerek yayılmasıyla oluşmuştur."[45] Özellikle günümüz insanlarının DNA'ları üzerinde yürütülen çalışmaların verdiği sonuç, en güçlü ve somut kanıt olarak değerlendirilmektedir.

> Son zamanlarda yaşayan insan topluluklarının DNA yapıları üzerinde genetik araştırmalar yeryüzünün hangi bölgesinde yaşarsa yaşasın Afrika, Asya, Avrupa, Yakın Doğu, Avusturalya yerlileri ve Yeni Gine topluluklarından alınan mitokondriyal ya da stoplazmik DNA'ların sonuçlarına göre günümüz modern insanlarının ortak bir atadan köken aldıklarına işaret etmektedir.[46]

Tek merkezden gelişim savları böylece belirgin bir üstünlük elde ettikten sonra, tartışmaların yoğunluğu yeniden "hangi coğrafya", yani bu tek merkezin neresi olduğu sorusuna odaklanmıştır.

Homo Sapiens'le birlikte insanlaşma sürecinin evrimsel yolunda ilk büyük sıçrama olarak kabul edilen bu adımın atıldığı coğrafya hangi coğrafyadır? Bilimçevreleri, tarihçi ve antropologların ağırlıklı kesimi, bu ilk çıkış yerinin de insanlığın "ikinci sıçraması" olarak değerlendirilen Neolitik Devrim'in gerçekleştiği mekânlar, yani Ortadoğu bölgesi olduğu görüşü savunmaktadır. Afrika'da iki ayağının üzerinde doğrulup dünyaya yayılan insanın, Ortadoğu'da Sapiensleştiğini savunanlardan biri olan Teber, bu tezini yine Kürdistan'daki (tabii o, Kürdistan adını anmıyor) ilk yerleşimlerden Şanidar'a dayandırıyor: "Kimi gözlemciler, günümüzün düşünen insanı Homo Sapiens'in ilk öncüllerinin ilk kez ön Asya yörelerinde görülmeye başladıklarını önermişlerdir. Ayrıca Kuzey Irak

Şanidar mağarasında da, yukarıda anılan savı doğrular nitelikteki kalıntıların bulunduğu bildirilmiştir."[47]

Bu konuda Ortadoğu'ya alternatif coğrafyalar öne süren iki görüşten de söz etmek gerekiyor. Afrika'nın çeşitli bölgelerinde 100 bin, hatta 130 bin yıl öncesine tarihlendirilen bazı fosil kalıntılara rastlanınca, bir müddet bunların Homo Sapiens'in ilk örnekleri olduğu sanıldı. Fakat daha sonra ilerletilen incelemeler, bu kalıntıların günümüz insanının doğrudan atası olarak kabul edilen modern Homo Sapiensler olarak değerlendirilemeyeceğini ortaya koydu. Bazılarınca "erken homo sapiensler" olarak değerlendirilen bu grupların, anatomik açıdan Homo Erectus'un ilkel özeliklerini taşıyan, dolayısıyla Erectusların çok az farklılık arz eden bir grubu olduğu anlaşıldı.

Beklenebileceği gibi, Ortadoğu kökenlilik görüşüne en ciddi ve şiddetli itiraz Avrupa'dan yükselmiştir. Avrupa tarih yazıcılığının benmerkezci zihniyeti, başka hususlarda olduğu gibi, bu konuda da Avrupa'yı merkez alma yaklaşımını uzun süre devamettirme inadını terk etmemiştir. Belki halen de bu inadı sürdürenler vardır, ancak tezlerinin bir geçerliliği kalmamıştır. Özellikle, günümüzden 35-40 bin yıl kadar öncesine ait olduğu saptanan ilk modern Homo Sapiens kalıntısının, 1868 yılında Fransa'nın Cro-Magnon köyü yakınlarındaki kaya altı sığınağında bulunmuş olması, sözü edilen çevrelerin, modernliği ve her türlü incelik ve üstünlükleri sadece Avrupalılara yakıştıran duygularını şahlandırdı adeta. Hemen "**Cro Magnon insanı**" diye adlandırılarak Avrupa'nın ve tüm modern insanların atası olarak ilan edildi ve çok sevildi. Ne de olsa üstün bir "beyaz ata" bulunmuştu. Böylece, uzun zaman, Avrupa'da Cro-Magnon diye adlandırılan, asil ve gelişmiş yaratıklar olarak betimlenen Homo Sapiens'in en eski Avrupalılar olduğuna, kaba saba Neandertallerin de Avrupa'ya bilinmez diyarlardan geldiğine inanıldı. Bu, sanatsal kapasiteyle zekânın Avrupa'da ortaya çıktığı öngörüsüne imkan sağlıyordu. Birçok açıdan yanlıştı bu... *1988'de, Ortadoğu'da, günümüzden önce 100.000 yıllarına ait modern insan fosilleri bulununca model tersine çev-*

rilmek zorunda kalındı: Cro-Magnon adamı Avrupa'nın en eski yerlisi değildi, başka bir yerlerden gelmişti. (a.b.ç.)"[48]

Gerçekten de son yılların araştırmaları "modern insan", yani Homo Sapiens'in Ortadoğu bölgesinde ortaya çıktığına işaret etmektedir. Nitekim Levant denilen Doğu Akdeniz'de, daha çok da bugünkü Filistin İsrail topraklarında en eski Homo Sapiens kalıntılarından çok sayıda bulunmuştur. Yaşam ve üretimlerinin ilk izlerine ise, Kürdistan'da özellikle Zagros eteklerinde bol miktarda rastlanmıştır. Bir grup Fransız tarihçi ve uzmanın, son yılların araştırmalarında elde edilen en yeni verilere dayanarak yazdıkları insanın tarihini konu alan -yukarıdaki alıntının da içinde yer aldığı- kitapta; sözkonusu son araştırmaların sonuçları aktarılıp Avrupa merkezci tutumların geçersizliği sergilendikten soran şu önemli saptama yapılıyor: "O zaman bilime geri dönelim. İşte karşımızda Ortadoğu'da yaşayan türümüzün kurucusu topluluk, orijinal grup, işte bizim ilk atalarımız."[49]

Homo Erectus'un Afrika'dan yola çıkarak Eski Dünya'nın her üç kıtasına yayılması gibi, Homo Sapiens de Ortadoğu' dan hareketle benzer bir yolculuk başlatmıştır. Atası Erectuslardan çok uzun bir zaman sonra, bu kez paleolitik dönemin avcı-toplayıcı grupları olarak Homo Sapiensler beş kıtayı işgal etmek üzere yola koyulmuşlardır. Günümüzden takriben 100 bin yıl önceleri başlayıp on binlerce yıl süren bu yolculuk, tarihçiler tarafından **insanın ikinci büyük yayılması** olarak nitelendirilmektedir. Bunun aynı zamanda bir kültürel yayılma anlamına geldiği; modern insanların doğrudan atası sayılan bu grupların, avcılık ve toplayıcılık etkinliklerinde başvurduğu yöntemler ile kullandığı alet-edavatı, Ortadoğu'dan dünyanın dört bir yanına beraberinde taşıdığı bir yolculuk olduğu da aşikârdır.

İnsanın bu ikinci büyük yayılmasının tarihlendirilmesi konusunda çeşitli kaynaklar ve otoritelerin görüşlerinde tam bir mutabakat olmamakla beraber, verilen tarihler arasında öyle uçurumlar yaratan bir farklılık da bulunmamaktadır. Zikredilen tarihler aşağı-yukarı birbirlerine yakındır. Burada hem ilginç hem net olan ve tüm çevrelerin üzerinde hemfikir olduğu nokta; Amerika ve Avustralya kıtlarına geçen ilk insanların Homo Sapiensler olduğudur. Yani ilk yolculukta Erectuslar sadece Eski Dünya diye tabir edilen Afrika-Asya-Avrupa kıtalarına yayılırken; Sapiensler beş kıtayı da kapsayan yeryüzünün tümüne yayılmayı başarmışlardır.

> Günümüzden 67 bin yıl önce Asya, yani Çin'e; günümüzden 50 bin yıl önce Yeni Gine ve Avustralya'ya; günümüzden 40 bin yıl önceye doğru Batı Avrupa'ya (varılıyor)... Cro-Magnon insanı olarak adlandırılan iskeletler bunu ispatlıyor. Daha sonra günümüzden 45-35 bin yıl önce Afrika'ya yeniden yerleşiyorlar. Ve başarısız olsa da ilk olarak günümüzden 45 bin yıl öncesine doğru Amerika'ya gidiyorlar. Buraya ikinci kez gidişleri, günümüzden 18 bin yıl öncelerine denk geliyor.[50]

Başka kaynaklarda belirtilen görüşler de, yukarıda belirttiğimiz gibi, bazı farklılıklarla birlikte özünde bir paralellik arz etmektedir. Örneğin, Teber şöyle diyor: "Tek merkezden gelişim' savına göre, Homo Sapiensler, Doğu Avrupa, Batı Asya, Ön Asya üçgeni içinde gelişmişler ve buralardan dünyaya yayılmışlardır. (...) Homo Sapiens, Amerika ve Avustralya anakaralarına geçen ilk insanlardır. Kaliforniya'da bulunan ilk kalıntılar 48 bin yıl öncesine ait."[51]

Antropoloji Sözlüğü'nde aynı konuda verilen bilgiler ise şöyledir:

> Modern Homo Sapiensler gelişmiş morfolojik, davranışsal ve kültürel özellikleriyle yeryüzünün birçok bölgesine yayılmışlardır. Yaklaşık 60-50 bin yıl önce Güneydoğu Asya ile Avustralya arasında yer alan adalardan da yararlanarak sallar aracılığıyla Avustralya kıtasını iskan eden Homo Sapiensler, 20-12 bin yıl önce buzullar nedeni ile deniz seviyesinin düşmesi ve Bering

Boğazı'nın buzullarla kapanmasından yararlanarak Amerika kıtasını iskan etmeye başlamışlardır.[52]

Böylece Ortadoğu'ya alternatif bölgeler olarak öne sürülen Afrika ve Avrupa seçeneklerinin böyle bir niteliğe sahip olmadığı netleşmektedir. Özellikle Avrupa tarih yazıcılığının Cro-Magnon insanını modern insanın simgesi haline getirme çabası, tarihi bu yolla çarpıtarak, kendisi için Cro-Magnon insana dayalı hayali bir altın çağ icat etme girişimi, epey kafa karışıklığı ve muğlâklık yaratmış olsa da, sonuçta kesin olarak çürütülmüş bir tez konumuna düşmüştür. Nitekim biyolojik, antropoloji ve genetik bilimin verileri, öylesine net sonuçlara ulaşmasını sağlayacak niteliktedir ki herhangi bir şüphe ve belirsizliğe yer bırakmamaktadır. Ve genetik araştırmaların ortaya çıkardığı bulgulardan da, Avrupa'nın bu "Cro-Magnon efsanesi"ne dayalı icatlarının hiçbir temeli bulunmadığı; tersine günümüz Avrupa toplumlarının genetik kökeninin de tıpkı kültürel kökeni gibi Ortadoğu'da "Altın Hilal" bölgesinde olduğu artık somut olarak bilinmektedir. Avrupa gen havuzu üzerinde yapılan araştırmaların çıkardığı sonuç budur. Şu gazete haberi bile anlatılmak istenen hususta fikir vermeye yetiyor:

> İngiliz Bilim adamlarınca, başta AIDS'e yol açan HIV olmak üzere, birçok ölümcül virüse karşı direnç sağlayan mutasyona uğramış bir gen bulundu. Liverpool Üniversitesi'nden Crystopher Duncan ve Dr.Suson Scott'ın araştırmaları sonucunda 'CCR5-Delta 32' adlı genin yaklaşık 3000 yıl önce, bugün Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan Mezopotamya bölgesinde yaşamış atalarından Avrupalılara geçmiş olduğu belirlendi.[53]

Aynı konuya ilişkin ilginç bir saptamayı da Manuel De Landa yapmaktadır:

> Avrupa gen havuzlarının kompozisyonunun şekillenmesinde birkaç işgal önemli rol oynamıştır. L.C.Sfordza,

> günümüz Avrupa'sında genetik malzemelerin dağılımında, bazı bileşenlerin Ortadoğu'yu merkez alan neredeyse dairesel bir örüntü izlediğini keşfetmişti. ...Bu örüntünün antik devirlerde, "Bereketli Hilal"de doğmuş olan tarımı, o dönemde avcı-toplayıcı toplulukların yaşadığı Avrupa kıtasına getiren bir işgalle oluştuğu sonucuna varmıştı.[54]

Kuşkusuz Sforza'nın kastettiği de fiili-askeri bir işgal değildir, kültürel yayılma anlamında bir 'işgal'dir. Ortadoğu'dan dünyanın dört bir yanına, M.Ö. 6000'lerden başlayarak bir Neolitik kültür ve uygarlık yayılmasının yaşandığı zaten bilinmektedir. Buna, **insanın üçüncü büyük yayılması** dense yeridir.

Demek ki özetlemek gerekirse; günümüzden geriye doğru bir sıralamayla, aşağı-yukarı son 100 bin yıl içerisinde, insanlık tarihinin üç ana basamağında Ortadoğu'nun merkezi bir kaynak (siz buna beşik de diyebilirsiniz) rolü oynadığı netliğe kavuşmuş olmaktadır.

Birincisi, köleci-sınıflı uygarlığın ilk kaynağının Aşağı Mezopotamya olduğu ve Sümerlerin adıyla anılan bu uygarlığın bu topraklardan dünyaya yayılmasıdır.

İkincisi, Neolitik kültür ve uygarlığın da bu coğrafyanın kalbini teşkil eden "Altın Hilal", Kürdistan alanında doğup gelişmesi ve buradan yine tümdünyaya yayılmasıdır. Ayrıca Mezolitik çağ kültürünün de ilk ana kaynağının aynı bölge olduğu netleşmiştir.

Üçüncüsü, İnsan türünün -Afrika da iki ayağı üzerine dikilmeyi başarıp dünya ya dağıldıktan sonra- bugünkü modern insanın doğrudan atası kabul edilen Homo Sapiens aşamasına evrilmesinin de ilk defa yine Ortadoğu da gerçekleştiği ve buradan yeryüzüne yayıldığıdır. Asıl bölge ise, Zagros habitatı, yani Kürdistan'dır.

Sayılan dönemlerden ilk ikisi, artık tartışmasız birer realite olarak kanıtlanmış durumdadır; üçüncüsü ise, en son bilimsel verilerin ortaya koyduğu en güçlü tez olup, kesine yakın kanıtlanma düzeyi ile bugün için dünyada geçerli sayılan görüş durumundadır. Ayrıca bu her üç olgu da, "Tek merkezden gelişim" denilen hipoteze uygunluk arz etmesi bakımından da kendi içinde bir mantığa ve tutarlığa sahiptir.

Ortaya şöyle dikkat çekici bir tablo çıkıyor: Yeryüzü haritasını bir durgun göl yahut deniz gibi gözümüzde canlandırırsak, tam Ortadoğu noktasında suya düşen bir taşın dalga dalga yayılan bir dairesel örüntü oluşturması ve bu dalgaların genişleyerek en uzak kıyalara varana dek suyun bütün yüzeyine yayılması... Gezegenimiz üzerinde insanlık ve uygarlığın doğuş ve gelişim süreci adeta böyle bir tablo çizmiş, yol izlemiş görünmektedir. Bunun bilimsel ifadesini ise, uzmanlar ve tarihçiler şöyle formüle ediyorlar: "Modern insanın tarihi, tek bir kökenden başlayıp etrafa doğru çeşitlenerek yayılmasıyla oluşmuştur."[55]

İşte, bu taşın suya ilk değdiği yer; insanın ilk yurdu, insanlığın beşiğidir, Kürdistan'dır. Ve araştırmalar beşiğin beşikliğini her gün sanki yeniden kanıtlıyor. Mitoloji ve dinde ilk insan olarak yer alan atamız Adem de cennetten atılınca yeryüzünde ilk ayak bastığı ya da düştüğü yer bu coğrafya değil miydi? Bugün bilimin kanıtladığı gerçekliğin mitolojinin dilinde binlerce yıl önceden bu denli isabetli anlatımı mucizevî gibi görülmektedir. Tablomuzda söz konusu edilen taş, mitolojideki Âdem'in kendisidir sanki.

d) Aryen Dil ve Kültürü

"Ortadoğu uygarlık tarihinde Kürtlerin ve Kürdistan'ın da kendine özgü bir konumunun olduğu, süreçlerin doğru anlaşılması için bu halkın rolünün tanımlanması gerektiği, gerek günümüzdeki gelişmeler açısından, gerek tarih deşildikçe daha iyi anlaşılmaktadır."[56]

Ve bir önceki başlıkta modern insanın, merkezinde Kürdistan'ın yer aldığı Ortadoğu'dan yayıldığını gördük. Tabii her ikisi de orijinal olan neolitik ve köleci uygarlığın yine bu bölgeden dünyaya yayıldığının kanıtlanmış bir realite olduğunu da.

Kürt halkı, ülkesi, dili ve kültürünün uygarlık tarihindeki yerini ve rolünü daha da araştırmaya ihtiyaç vardır. Özellikle Avrupa'nın bir türlü kabul etmek istemediği, kendi kökenlerinin beşiğinin Ortadoğu'da olduğu, "Altın Hilal" orijinli Neolitik çağ değerleriyle beslendiği olgusunu; dolayısıyla kendi büyük eseri olarak gösterip onca övündüğü 'modernliğin' aslında Avrupa'ya hep dışardan, genellikle de Ortadoğu'dan gittiğini gözler önüne sermek açısından bir konuya daha değinmekte yarar var: Aryen olgusu...

Kimilerince "üstün ırk", kimilerince dil, kimilerince kültür bağlamında ele alınan bu kavram üzerinde yapılan spekülasyon ve çarpıtmaların düzeltilmesi, Kürt tarihi açısından da önem arz eden bir husustur. Bilindiği gibi, günümüzde halen Ortadoğu'da varlığını sürdüren Kürt ve Fars halkalarının da içinde yer aldığı söylenen Hint-Avrupa kavimleri ve halkları ile yine Kürtçe lisanının da dâhil olduğu Hint-Avrupa dillerinin köken ve kaynakları hakkında öteden beri çok sayıda iddia ve tezler ortaya atılmıştır. Terimin kendisi bir kere farklı farklı anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. İlk başlarda ağırlıklı olarak ırkçılığı çağrıştıran, hatta yer yer düpedüz ırkçı anlamlar atfedilip yaklaşılmışsa da; son dönemlere doğru, özellikle Neolitik kültür ve uygarlığın keşfi ve bu çağın aydınlatılmaya başlanmasına paralel olarak dil ve kültür temelli bir olgu olarak ele alınmaktadır artık. Genel klasik algılamaya göre,

> **Ari** terimi, prehistrorik çağlarda İran platosunda ve Hint alt kıtasında yaşayan Hint-Avrupa dili konuşan halkı anlatır. Hint-Avrupalı olmayan halklarla karışmış biçimde bu bölgede yaşayan bu halk, bütün Hint-Avrupa dillerinin kendisinden evrilmiş olduğu bir dili konuşmuştu. Daha yakın çağlarda Ari (Aryen) terimi, Nordik ırkla veya 'uygar' olanla eş anlamlı bir sözcük haline gelmiş ve Naziler bu terimi, 1920 ve 1930'lardaki ırkçı literatürde, ideal Almanları Yahudilerden, Çingenelerden, Slavlardan ve aşağı olarak kabul ettikleri diğer halklardan ayırt etmek için kullanmışlardı.[57]

Gerçekten de, "Ari ırkı" veya "Aryen" olarak da tanımlanan kavimlerin kökeni için kullanılan bu sözcük, ar=ateş benzeşmesinden hareketle, ateş kavramıyla ilişkilendiriliyor ve kimi ırkçı kesimler de buradan yola çıkarak "üstün ırk" teorileri geliştiriyordu. Ancak son yıllarda arkeoloji çalışmaları alanında kaydedilen ilerleme ve bilimsel gelişme düzeyinin pek çok tarihsel olguyu aydınlığa kavuşturmasıyla birlikte; aryen kavramının da bir ırksal üstünlük ifadesi olmaktan ziyade, tarım devrimiyle ilişkili kültürel bir kavram olduğu belirlenmiştir. Neolitik tarım devrimine dayalı, çiftçiliği ve hayvanlığı esas alan kültürü ilk geliştiren topluluklara, etnik gruplara verilen genel bir adlandırma olduğu anlaşılmaktadır. Böyle olunca doğal olarak gözler Neolitik devrimin ana kaynağına, "Altın Hilal" coğrafyasına, Toros-Zagros dağ silsilesinin iç eteklerine, Fırat ve Dicle nehirlerinin doğduğu havzaya yönelecektir. Başka bir deyişle ibre Kürdistan'ı işaret etmektedir.

"Aryen" sözcüğünün etimolojik çözümlemesini yapan Öcalan, Ortadoğu kökenli çoğu kavram adlandırmasında olduğu gibi, bu kavramın da bir Sümer adlandırması olduğunu ve "Yeri, toprağı, tarlayı süren halk, topluluk," anlamına geldiğini belirtmektedir; ve şöyle açımlamaktadır:

> Ar ve Ard, Sümerce'de saban ve sürülen yer, tarla anlamına gelmektedir. Toros-Zagros etekleri tarım devriminin doğuş kaynağı olduğundan, Sümerler de bu kelimeyi büyük olasılıkla bu alanda yaşayan ve 'Horrit' denilen toprak sahipli kabile topluluklarından almış olabilirler. 'Ar' kelimesinin, 'ard'la yakın bağlantılı olarak 'saban' anlamı vermesi terminolojinin gereğidir. Daha sonra Araplar 'arz' olarak kullanırken, bugünkü Kürtçe'de de aynen 'ard' (erd) yer, tarla olarak kullanılmaktadır. ...Daha sonraki, Ari=yüce, Ar=ateş yaklaşımları biraz zoraki yaklaşımlar olup fazla gerçekçi gözükmemektedir. Bundan ırkçı sonuçlar çıkarmak doğru değildir. Alman faşizminin bu kavramı çarpıtması bilimsel değil, ideolojik ve propaganda amaçlıdır.[58]

Etimolojik açıdan bakıldığında, günümüz Kürtçe'sinde 'aryen' sözcüğünün tarımsal kaynaklı olduğuna işaret eden daha başka adlandırmalar, canlı kullanımlar da görmek mümkündür. 'Ard' yer anlamına geldiği gibi; Ar-Ard-Arvan kelimeleri Kürtçe'nin lehçelerinde un ve buğday ürünleri anlamında da halen aktif kullanılan sözcüklerdir. Dolayısıyla Kürt bağlantısı, tarihsel açıdan olduğu kadar güncel yönleriyle de oldukça güçlüdür. Adlandırmanın Sümer sistemine dayalı olması, Sümerlerin ilk yazıyı kullanan toplum olması, ilk ve en eski yazılı kaynakların yine Sümerlere ait olmasından ötürü son derece doğaldır. Zaten Kürtlere ait başka birçok bilgiyi de Sümer yazılı kaynaklarından, Sümer tabletlerinden öğrenebilmekteyiz.

Bu durumda Hint-Avrupa dil ve kavimlerinin neolitiğe dayanan bir kökenden geldiği, bilimsel gerçekliğe olduğu kadar tarihin mantığına da en uygun tez olarak görülmektedir. Dolayısıyla salt Kürtler değil, tarım-tarla devriminden geçen Ortadoğu'nun eski yerleşik tüm halk topluluklarına 'Aryen' denilmesi anlaşılır olacaktır. Semitik çöl toplulukları daha ziyade çoban kültürünü temsil ettiği için zaten farklı bir konumda değerlendirilip aryen kültüre dahil edilmemektedir. Aynı şekilde Neolitiğin merkezi "AltınHilal" coğrafyasının o çağlardan beri kesintisiz sakinleri olan Kürtlerin, Aryen kültür ve dilinin başat temsilcisi durumunda olmasının da şaşılacak yahut anlaşılmayacak bir yanı bulunmamaktadır.

Almanca dilinde orjinlere vurgu yapan kelimeler vardır. "*Urheimat*" deyimi, "ilk yurt" veya "ana yurt" anlamında; "*urvolk*" deyimi, "köken halk" anlamında; "*ursprache*" sözcüğü de, "köken dil", yani orijinal proto Hint-Avrupa dili anlamında kullanılıyor. Avrupalıların bütün bu kökenleri kendine bağlama çabaları ve bu yönlü geliştirdiği tezler bugün artık hemen hemen bütünüyle boşa çıkmış durumdadır. Çünkü, Aryen dil, kültür ve kavimlerinin orjinleri araştırılırken; yani ilk yurtlarının neresi olduğu, köken halkın kimler olduğu, proto Hint-Avrupa dilinin kaynağının neresi olabileceği üzerine yapılan araştırmalarda dikkatler ve bulgular hep Ortadoğu ve "Altın Hilal" coğrafyası ile Neolitik kültür değerleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ve bu da durup dururken ya da bazıları istiyor diye olan bir şey değildir kuşkusuz, temelleri ve dayanakları vardır.

En başta şunu belirtmek gerekir ki; "yurt" veya "vatan" denilen kavramın kendisi, insanın bu anlamda bir bilince ulaşması, böyle bir olgunun farkındalığı bile doğrudan Neolitik devrimle, yerleşim olgusuyla bağlantılıdır. Diğer bir deyimle, Neolitiğin temel sonuçlarından birisidir. Zira yurt diye bir kavram ve algılama ancak toprağa yerleşme, yerleşik hayata geçiş ile birlikte anlam kazanan bir olgudur. Göçebe bir topluluğun "yurt" diye bir derdi, bir sorunu elbette ki yoktur. Adı üstünde; göçebe, "yeri yurdu belli olmayan" topluluklara verilen isimdir. Neolitik öncesi avcı-toplayıcı grupların göçebe bir yaşam sürdükleri bilinmektedir. Bu nitelikteki topluluklar içinse, bir bölge veya belli bir toprak parçası, olsa olsa bir "yararlanma" alanıdır ve söz konusu yarar elde edildikten sonra, rahatlıkla bu bölge terk edilip bir başka bölgeye geçilir. Dolayısıyla bir toprak parçasına ya da ülkeye bağlılık söz konusu değildir; maddi temeli yoktur yani.

Ne zaman ki Neolitiğin bitkisel besin üreticiliği faaliyetinde bir toprak parçası tarıma açıldı ve bu işi yapan topluluk o bölgede köyler inşa ederek yerleşik bir yaşamı başlattı, işte o zaman bu bölge onlar için artık kolay kolay elden bırakılamaz, terk edilemez bir nitelik kazandı. Ve yurt kavramı, yurt bilinci de bu temelde gelişti; belli bir toprak parçasının "yurt edinilmesi" böyle ortaya çıktı. Denilebilir ki o çağların dünyasında topraklar sınırsız ve nüfus bir avuçken, arazinin ne değeri ne önemi vardı da "yurt"un bir anlamı olsun? Ancak, yeryüzünün büyük bölümü boş ve sahipsiz olsa da, tarıma elverişli iklim ve topraklar hiç de sınırsız değildi. Bu anlamda Ortadoğu'daki o "yarım ay" paha biçilmezdi; verimli, bereketli diye tanımlanması anlamlıydı. Ayrıca bir toprak parçasının tarıma açılması, iyi ürün alınacak duruma getirilmesi, her zaman olduğu gibi o dönemde de asgari bir uğraş istiyordu. Ağaçlardan, yabani otlardan, iri taşlardan temizlenmesi büyük emek gerektirir, bazen yılları alabilir. Bu faktörler, toplulukların yerleşip sahip oldukları toprakları elden bırakmamayı, gerektiğinde onu savunmak için direnmesini de beraberinde getirmiştir. İşte bütün bunlar zamanla gelişen bir "yurt bilinci"ne dönüşmüştür.

> İnsan ile toprak arasındaki bu ilişki devletli toplumların 'ülke' ve 'vatan' kavramlarının tohumunu oluşturacaktır. İnsan ile toprak arasındaki akılsal olduğu kadar duygusal olan bu bağ, zamanı gelince politikacılarca, ülke topraklarının savunma kadar genişletme amacı için iyiye de, kötüye de kullanılabilecektir.[59]

Yurt kavramının Neotilikle doğrudan bağlantılı olduğu bu denli net ve tespitli ise, Neolitik kültürle özdeşleşen, bu kültürle binlerce yıl adeta yoğrularak oluşan aryen kavimlerinin "ilk yurdu" veya "ana yurdu"nun da Neolitik devrimin ilk çıkış yeri olmasından daha doğal ve mantıklı ne olabilir?

Dil, ait olduğu kültürün en temel bileşenlerinden biridir. Kültürün toplumsal bir olgu olduğu düşünülürse, toplumsallığın iletişimle anlam bulduğu ve temel iletişim aracı olarak "**dil**"in önemi kendiliğinden anlaşılacaktır. Kent gerçeği ve tarihi üzerine yaptığı yetkin çalışmasıyla tanınan Mumford'un, "uygarlığın en değerli kolektif keşfi" olarak değerlendirdiği kentin bile "Kültür aktarımı açısından öneminin dilden sonra geldiğini," söylüyor olması,[60] kültürler için, toplumsal yaşam açısından dil'in ne anlam ifade ettiğini yeterince izah ediyor.

Öte yandan güçlü bir simgesel kavrayış gerektirdiği için dil, sadece insan türüne özgü bir yeti olarak kabul edilir. İnsanın evrim sürecinde, düşünce organı beyindeki biyolojik gelişme neticesinde insan türünün ancak Homo Sapiens evresinde dil'i yaratıp kulla-

* Bu çalışmanın son düzeltme ve yazımını yaparken elimize ulaşan yeni savunmalarında Öcalan, Aryen dil ve kültürünün kökeninin Verimli Hilal'in çekirdek bölgesinde olduğunu genişçe izah ederken, bir yerde dil konusunda o her zamanki çarpıcı yorumlarından birini yaparak şöyle diyor: "...Yaklaşık 50 bin yıl öncesi alandaki yoğunlaşmalar simgesel dil temelinde gelişmektedir. İşaret dili gibi çok ilkel bir anlaşma aracından simge diliyle anlaşmaya geçiş büyük gelişme potansiyeli taşımaktadır. Geniş bir dil bölgesinin oluşumu insan türüne muazzam toplumsallaşma, korunma, besin elde etme imkânı vermektedir.Belki de tarihin henüz keşfi yapılmamış ve adı konulmamış en büyük devrimi budur. İlk büyük devrime '**DİLDEVRİMİ**' demek uygun olabilir. Çünkü hiçbir devrim, bu devrimkadar bu coğrafya da toplumsallaşmaya hizmet etmemiştir.Her gün kutsal bir kavramoluşturulmakta, ev düzenine yakın yerleşimlere geçilmekte, dört mevsim en ideal hali ile yaşanmaktadır. Tüm bu süreçler kavramlaştıkça geniş toplulukların ortak dili dolayısıyla ilk defa ayırt edilen **KİMLİĞİ** oluşmaktadır."

nabilecek bir simgesel kavrayış düzeyine ulaştığı söylenir.* Bu da demek oluyor ki "Bilim adamlarının çoğunun düşüncesine göre konuşulan dil, kendisini hem hayvanlardan hem de selefi olan hominidlerden ayıran bir özellik olarak, Homo Sapiensle yaşıttır."[61]

Dil'in Homo Sapiens'le yaşıt olduğu tezi, günümüz insanlarının DNA'ları üzerinde yapılan genetik araştırmalarla da kanıtlanmıştır. Böyle bir beyinsel yetinin ilk kez bu türün bir özelliği olarak belirdiği, *Homo Sapiens*'lerin günümüzdeki gibi sesle iletişim kurdukları, konuşma dediğimiz bu özelliğin 130 bin yıldır mevcut olduğu belirlenmiştir. DNA çalışmaları FOXP2 olarak adlandırılan genin yalnızca modern insanlarda mevcut olduğunu, bu gende meydana gelen bozuklukların ise günümüz insanında da konuşma ve dil yetisinde sorunlar oluşturduğunu göstermiştir.[62]

İnsanın Homo Sapiens aşamasına evrilmesinin Ortadoğu bölgesinde gerçekleştiğini daha önce görmüştük. Aryen kültürünün çekirdek bölgesinin de burada, Neolitik devrimin gerçekleştiği Dicle-Fırat havzasının yukarı kesimleri olduğu düşünüldüğünde; Hint-Avrupa grubunun esas kaynağının da Kürdistan coğrafyası olduğu, kanıtlanmış bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve bu görüş, tarih biliminin zaman mekân bağlantısı çerçevesinde çekirdek kültür tanımlamalarına öncelik veren yaklaşımına da uygun düşmektedir. Bir başla değişle, bugünün biliminin desteklediği kökenlerimizle ilgili, "İnsanın başlangıç noktası olan tek bir yer, tek bir atalar topluluğu, tek bir anadil,"[63] teziyle de uyuşmakta, paralellik arz etmektedir.

Konumuz itibariyle -genelden ziyade- Aryen kökenli dillerden bahsediyoruz; Hint Avrupa grubunda yer alan dillerin tek ve ortak bir kaynaktan olduğunu, söz konusu diller arasındaki farklılaşmanın sonraki dönemlerde zamanla oluştuğunu belirtiyoruz. Ancak bizim Aryen kökenli diller için öne sürdüğümüz bu tez, artık dünyadaki bütün diller bazında savunulan bir görüş haline gelmiş bulunmaktadır. Özellikle Amerikalı dil bilimci Noam Chomsky'nin çalışmaları sonucunda ulaşılan bulgular, bütün dillerin ortak, tek bir kökenden geldiği savını doğrulayan en güçlü kanıt olarak kabul edilmektedir.

Chomsky ile birlikte araştırma yapan dil bilimciler, tüm diller için ortak bir gramer yapısı olduğunu keşfettiler. "Birbiriyle uyuşma katsayısı" denilen özelliklerin tüm gramerlerde ortak olduğunun kanıtlanmış olması, tek köken savına büyük üstünlük sağlıyor.*

Genel diller bazında henüz tartışmalar devam etse ve bu tez en güçlü olasılık gibi görünse de Hint-Avrupa dil grubu söz konusu edildiğinde kesine yakın düzeyde kanıtlanmış bir durumdur. Aryen dil ve kültürü Neolitik devrim sürecinde oluşup kimlik kazandığına göre, yaklaşık 10-12 bin yıllık bir sürede ortak bir dil nasıl bu denli çeşitlenip farklılaşır, bu mümkün müdür, gibi bir soru akla gelebilir. Hemen söyleyelim ki evet mümkündür; söz konusu olan dil ise, on bin yıl çok uzun bir süredir. Çok daha kısa zaman aralığında bile lisanlarda büyük değişmeler ve farklar ortaya çıkabilir. Bazen yeni diyalektlerin ve ardından yeni lisanların doğması için binlerce yıla da gerek yoktur, iki, üç asır bile yeterli olabilmektedir. Ama örneğin insan bünyesinde bir genin farklılaşması için on binlerce yıla ihtiyaç vardır. Bu nedenle "lisanlar çabuk, genler ağır değişir" sözü adeta bir yasa gibi kabul görmüştür.

Bu durumu aynı dilin bünyesinde bile pratikte izlemek olanaklıdır. Örneğin, Ortaçağ'da konuşulan Fransızcayı bugün neredeyse bir Fransız'ın dahi anlamadığı söylenir. Yahut 1920 ve 1930'lu yılların bir gazetesini bugün eline alan bir Türk genci bunun yüzde kaçını anlayabilir? Kürdistan'daki parçalılık durumunun dile nasıl yansıdığı zaten en bariz bir örnek olarak ortadadır. Hatta aynı parçanın ayrı bölgelerinde bile dilin nasıl farklılaştığı kolayca görülebilmektedir. Kısacası, Hint-Avrupa dillerinin çoğalıp çeşitlenmesinde yadırganacak bir yan yoktur.

Ama şu da var ki; ister Ortadoğu'da halen yaşayan Aryen kökenli diller olsun, ister Avrupa'ya ister Asya-Hindistan'a dünyanın neresine yayılmış olursa olsun; Hint-Avrupa dil grubuna mensup dillerin tümünde ortak kökenin belirtileri de çok bariz olarak bulunmaktadır. Gramer yapısındaki benzerliklerin de ötesinde, özellikle Neolitik kültüre ait kavram, yer, araç gereç vb. birçok konuda kullanılan sözcükler önemli oranda halen ortaktır. Ve kökünün de çekirdek kültür merkezi olan "Altın Hilal" bölgesinde olduğu kanıtlıdır.

---

* Dikkatli okuyucu bu savın; dil'in Homo Sapiens evresinde geliştiği ayrıca önceki sayfalarda Homo Sapiens'in çok ve ayrı bölgelerde değil tek bölgede oluşup buradan dünyaya yayıldığı tezleriyle de bağdaştığını fark edecektir.

Bu bağlamda Avrupa tarih yazıcılığının tersyüz ettiği bir diğer noktayı da burada netleştirmek lazımdır. Avrupa-merkezci kaynaklarda, Aryen dil ve kültürünün merkezinin Avrupa olduğu; oradan kuzey Avrupa ve Rusya steplerinden geçerek Kafkaslar yoluyla M.Ö. 2 binlerde Ortadoğu'ya geldiği, Anadolu'ya ve Hint'e yayıldığı iddia edilmektedir. Oysa günümüzde artık itiraz edilemez netlikteki bilimsel verilerle bu iddianın tam tersi kanıtlanmıştır. Tarihte Aryen yayılma dalgası olarak bilinen yayılma, Ortadoğu'dan Avrupa yönüne olmuştu, hem de Avrupa'yı sarsacak bir kültürel devrim etkisi yaratarak... Bu devrim dalgasının Anadolu, Trakya ve Balkanlar üzerinden ve ayrıca yine güney Rusya steplerinden geçen bir yolu izleyerek Avrupa'ya ulaştığı ve böylece M.Ö. 5 ile 4 binli yıllara gelindiğinde Avrupa'nın baştan başa hemen tüm alanlarının Neolitik tarım devrimi ile tanıştığı nettir. İşte tarihte bu yayılmaya Aryen kaynaklı Hint-Avrupa dalgası adı verilmektedir. Ve bu dalganın Avrupa'da yarattığı etki, bazı kaynaklarda çok isabetli bir tanımlamayla "Avrupa'nın bir tür Hıristiyanlaştırılması" olarak ifade edilmiştir. Aşağıdaki değerlendirmede olduğu gibi:

> Yerleşik olma, tarım ve hayvancılığa ilişkin bu yeni fikirler...Ortadoğu'dan çıkıyor, Avrupa'ya da bulaşacak. İlk iki insan kolonizasyonu da bu bölgeden gelmişti. *Yani kökenlerimizin beşiği hep Ortadoğu* (a.b.ç.)... Avrupa ve Kuzey Amerika ile birlikte Batı ve bazı açılardan Afrika, kesinlikle bize kökenlerimizi veren Ortadoğu'dan çıkıyor. ...Bizi ilgilendiren şey şu: *'Modernlik' bize hep dışarıdan geldi.* (a.b.ç.)
>
> Son yıllarda bu ilişkiyi küçümsemeye çalıştık. Ama bu bir gerçek. Avrupa'da ilk çiftçiler, günümüzden önce 7000'de ortaya çıkıyorlar. *Ve şu tartışılmaz bir gerçek ki bizim bölgelerimiz Ortadoğu'dan gelen bilgiyi, beceriyi, ekono-*

> *miyi, yeni bir sosyal yaşamı getiren kültürle bir tür Hıristiyanlaştırıldı.*(a.b.ç) ... Ama doğrudan doğruya Ortadoğu'dan gelip (bir nevi sömürgeleştirme gibi) zorla buraya yerleştiklerini hayal etmeyin sakın. Bu kültürün ana kaynaktan çıkıp gelişerek Batı Avrupa'ya gelmesi üç bin yılı buluyor.(...) Yani (Avrupa'da) gerçek bir kültürel devrim başlıyor.[64]

Bir zamanlar söylenip yazılanlar ne olursa olsun, bugün, Avrupa'nın Neolitiği ve onunla beraber Aryen kültür ve dilini Ortadoğu'dan aldığı, bununla beslenerek büyüdüğü, kendine özgü bir tarım kültürünün söz konusu olmadığı kesin kanıtlarıyla gün yüzüne çıkarılmış durumdadır.

> Bugüne değin yapılan araştırmalarda Güneydoğu Avrupa'daki Neolitik yerleşim yerlerinde -ki bu bölge Ortadoğu' dan gelişin ilk kapısıdır- (b.n) saptanan bulgular, buralardaki yeni üretim güçlerinin gelişimlerinin, daha önceleri, aynı bölgedeki kültürlerin organik evriminden çok, dış etkilerle geliştiklerini gösterir niteliklerde bulunmuşlardır. Örneğin Yunanistan'da, Makedonya Ovası'nda, Nea Nikomedeia yerleşim yerinde saptanan bulgular, Çatal Höyük'ün 8. tabakasındaki bulgularla yakın benzerlikleri ve çağdaşlıkları sergilemişlerdir.[65]

Aryen dil ve kültürünün ana kaynağının Avrupa'da veya başka bir yerde değil, Ortadoğu'da oluştuğunu, özellikle orijinal protoHint-Avrupa dilini (ursprache) ilk konuşanların bu topraklardan çıkarak Avrupa'ya ve Avrasya steplerine yayıldığını savunanlardan biride Colin Renfrew ile beraberinde çalışan bir grup bilim adamıdır. Renfrew, "*Arkeoloji ve Dil: Hindo Avrupalıların Kökenleri Bilmecesi*"adlı çalışmasında (1988), arkeolojik bulgulara dayanarak, "Verimli Hilal'in kuzey kısmında, Doğu Anadolu'da (biz bunu Kürdistan olarak anlamalıyız. bn) yerleşmiş bulunan ilk çiftçilerin Hint-Avrupa dilinin ilk biçimini konuştuğunu," belirtiyor.

Yine Aryen kültürünün ve aynı zamanda Hint-Avrupa dillerinin kökeninin, Neolitik Tarım Devrimi'nin bir ürünü olarak oraya çıktığını savunan uzman çevrelerine, 1980'li yıllarda, o dönemki adıyla Sovyetler Birliği yazarlarından T.Gamkrelidze ve V.İvanov da katılmıştır. Adı geçen bu iki dilbilimci, "*Hint-Avrupa Dili ve Hint Avrupalılar*" adlı yapıtlarında (1984), Aryen kavimlerinin ana yurdunun, "Ön Kafkaslar'dan yukarı Mezopotamya'ya uzanan Batı Asya topraklarında," olduğunu savunmaktadırlar. Belki -deyim uygunsa- biraz da kendilerine doğru yontarak, coğrafyanın üst sınırlarını azıcık Kafkasya'ya taraf çekmiş olsalar da, tanımlanan yer Kürdistan'ın kendisidir. Ayrıca zaten bu anayurt denilen yeri, M.Ö. 5 binlere tarihledikleri Halaf topluluklarıyla da özdeşleştirerek, Kürdistan adresini daha da pekiştirmektedirler.

Dolukhanov da, yukarıda adı geçen uzmanların görüşlerini paylaştığını, ana yurdun "Altın Hilal" olduğunu ve köken halk yani urvolk'un da bu coğrafyada yaşayan çiftçiler topluluğu olduğunu vurguluyor. Ayrıca dikkat çekici bir noktaya daha temas ederek, Hint-Avrupa dillerindeki benzer ve ortak sözcüklerin hemen tümünün, tarım araç ve ürünleri, ilk evcilleştirilen bazı hayvanlar ile dağ, dere, yükseklik vb. coğrafi sözcükler olduğunu hatırlatmaktadır.[66] Kuşkusuz bu, Aryen dil ve kültürünün Neolitik değerler ve dönemle bağlantısının önemli göstergelerinden biridir. Sayılan konulardaki birçok sözcüğün Kürtçe'de de yer aldığı ve günümüzde halen günlük dilde yaygınca kullanıldığını da ekleyelim. Bu konuda son sözü Öcalan'a bırakalım:

> *"Aryen dil ve kültür grubu da diyebileceğimiz, tarihin bu en önemli geleneğinin, tahminen M.Ö. 11 bin yıllarından itibaren bu ana kaynakta (Verimli Hilal) şekillendiği arkeolojik, etimolojik ve etnolojik kıyaslamalarla rahatlıkla kanıtlanmaktadır. Özellikle o dönemden kalma ve halen bölgede Kürtçe lehçelerinde kullanılan birçok kelime, kaynağın bu*

> *dönemde ve bu zamanda oluştuğunu göstermektedir. Aryen dil ve kültürü esasında tarım ve hayvancılık devriminin ürünüdür. Bu devrimin yayıldığı tüm sahalar, ağırlıklı olarak bu kökenden türeyen dilleri konuşmaktadır. Tek istisna çöl kaynaklı Semitik dil grubuyla, buzul alanlardan kaynaklanan Fin-Ural-Moğol dil gruplarıdır. … Bir dönem iddia edildiği gibi, Hint-Avrupa dil ve kültür grubu Avrupa ve Rusya ovalık olanlardan Güney'e Ortadoğu'ya gelmiş olmayıp, tersine "Verimli Hilal"den bu alanlara yayıldığı artık tamamen kanıtlanmış bir tarih gerçeğidir. 'Avrupa'dan kalkan mavi gözlü, sarışın Aryen, M.Ö. 2 binlerde Kuzey İran platolarına, oradan da Hint'e, Medya'ya, Anadolu'ya akın etmiştir,' yaklaşımı kökünden yanlış ve Alman faşizminin yayılma emellerine alet olmak amacıyla hazırlanan ırkçı bir görüştür. Doğrusu, tersine ve farklıdır.'*[67]

Bütün bu anlatımların gözler önüne serdiği tarihsel sonuç; Aryen dil ve kültürü ile bunu yaratan kavim ve halkların ana yurdunun "Altın Hilal" yani günümüzün Kürdistan'ı; ve köken halkının da, o dönemde bu topraklar üzerinde yaşayan, Neolitiğin yaratıcısı, Kürtlerin de atası olduğundan artık kuşku bulunmayan etnik grup ve topluluklar olduğudur. Bu da, evrensel kültür ve uygarlık tarihinde Kürt rengi ve katkısının yerini hiç kuşkusuz daha da pekiştiren bir gerçekliktir.

3. Uygarlığı Doğuran Topraklarda Filizlenen Kürt Kültürü

"... Mütevazi bir çabayla doğru bir diyalektik tarihsel yaklaşım, eldeki olguya ilişkin sınırlı gözlemlerle bile bizleri doğruya en yakın değerlendirmelere sahip kılacaktır. Bu açıdan bakınca, Kürt olgusunun genel evrim çizgisindeki özgünlüğü de daha iyi anlaşılmaktadır. Toplumlar Neolitik döneme kadar bir birine benzemekte; en çok yüzlere varmayan gruplar halinde, av peşinde ve toplayıcılıkla geçindikleri bilinmektedir. Diller ve kültürler sınırlı bir gelişime sahip olup, yeni yeni farklılaşmaya başlamaktadır. Bu aşamada her hangi bir topluluğu diğerinden üstün tutmak mümkün değildir. Neolitik toplum, tarihin şafak vaktine denk düşmektedir. Neolitiği oluşturan toplumun tarihi başlatmadaki rolü açıktır. Yapılan tüm arkeolojik ve etimolojik çözümlemeler, bu toplumun halen Kürtlerin yerleşik olduğu sahada yaratıldığına dair kuşku bırakmamaktadır. Demek ki Kürt olgusu açısından en önemli bir tespit, Neolitiği geliştiren ve yaşayan toplumsal varlıkların en eskisi olmalarıdır. Bu tespit çok önemlidir. Çünkü Neolitik toplumun genel özellikleri bilindiğine göre, bunun yaratıcısı olan Kürt atalarını ve analarını tanımlamak daha kolay ve önemli olmaktadır. En eski ve yaratıcı halklar kategorisinde birinci sıraya yerleşmek önemli bir özgünlüktür. Ve sonuçları tarihe beşikliktir. Tüm veriler de bu gerçekliği doğrulamaktadır."[68] *(Öcalan)*

a) Kürt Tarihi Üzerine Yazmak

Konumuz tarih değil, Kürt kültürü üzerinedir. Özellikle de ilk çağlardaki, bilinen en eski dönemlerdeki Kürt kültürüne dikkat çekmek, uygarlığın doğuşunda bu halkın ve kültürün rolünü ortaya koymak, bir nebze de olsa buna katkı sunmak esas amaçtır. Her ne kadar amaç kültür olsa da, bunu tarihten kopuk ve bağımsız düşünmek, böyle ele almak zaten mümkün olmayacağı gibi, kültürün kendisi de bir tarihsel sürecin ifadesidir. Kültür tarihi, bir halkın genel tarihinin bir parçası, bir anlamda belki de özü olarak dahi görülebilir. Dolayısıyla Kürt kültürü üzerinde düşünen, konuşan veya yazan bir kimse, ister istemez Kürt tarih yazımında yaşanan sorunlarla karşılaşmak, yüzleşmek, hesaplaşmak zorunda kalacak, bundan kaçınamayacaktır.

Öteden beri Kürt tarihi kulvarında kulaç atmak daima "netameli" bir iş olarak görülmüş, gösterilmek istenmiştir. Ve böyle algılanması için halen de ne gerekiyorsa yapılmaktadır. Bu durum neredeyse ve ne yazık ki Kürtlerin -en azından belli bir kesiminin-kendileri açısından da kanıksanan bir durum olmuştur. Burada sorun sadece egemenlerin zihniyetinden, onların inkârcı tutumlarından, bilinen tehdit ve yıldırma pratiklerinden de kaynaklı değildir. Belki bundan daha çok, özünde yine egemen ideoloji ve zihniyetlerin yüzyıllara yayılan ince-kaba politika ve uygulamalarının bir ürünü olan, bilinçlerin derinliklerine adeta işlenmiş bulunan şüpheler, kaygılar, soru işareti ve acabalardır. Yani Kürt olgusu gibi tarihine de hep şüpheyle bakılması arzu edilmiştir. Esasında bir psikoloji şekillendirilmiştir; öylesine küçük görülmüş, karanlığa gömülmüş, öylesine yok, öylesine hiç sayılmış ve bu herkese öylesine kanıksatılmıştır ki; bir tarihçi veya araştırmacı, Kürt tarihinin herhangi bir dönemine ait olumlu, önemli, etkileyici bir bulguya rastladığında, önce adeta otomatik bir şüphe refleksi türünden kafasında hemen bir "acaba" sinyali çakıyor. Yani "bu denli önemli bir şey Kürtlere ait olabilir mi?" kuşkusu doğuyor önce, keşfettiği bulgulardan şüpheye düşüyor. Ama araştırmasını derinleştirip bulgunun doğruluğu konusunda kendini ikna ettiğinde, bu kez başka sorular ortaya çıkıyor. "Ya bu iddiayı ortaya atar, söyleyip yazarsam ne diyecekler; Kürt milliyetçisi olmakla, her şeyi Kürtlere mal ediyor suçlamalarıyla karşılaşmaz mıyım?" türünden soru işaretleri beliriyor.

Elbette ki bu tür suçlama ve ithamlara rağmen, Kürt tarihinin gerçeklerini kararlıca dile getiren, yazan -Cemşit Bender hoca vb.- tarihçiler, aydınlar vardır; bundan sonra da olacaktır. Ama Öcalan gibi, uygarlık tarihini de, Türkiye tarihi ve Kemalizmi de iliklerine dek çözümleyen, kimsenin bir söz söyleme cesareti gösteremediği dönemlerde dahi ciltler dolusu gerçekleri haykırabilen; yine benim diyen akademik kurum ve kişilerin el atmakta kılı kırk yaran bir temkinlilikle yaklaştığı en karmaşık konularda bile açık-net görüşler ortaya koyabilen biri dahi, Kürt tarihi konusuna değindiğinde yer yer bazı gerçekleri ortaya koyarken, "bunları Kürt milliyetçisi olduğum için söylemiyorum" veya "yurtseverlik duygularıyla söylemiyorum, gerçekliktir" gibi uyarılar yapma ihtiyacı hissediyorsa; dikkat çekmek istediğimiz manipülasyonun etkisi daha iyi anlaşılabilir.

Bunları belirtirken, Kürt olgusuna ve Kürt tarihine yaklaşımda yer yer Kürt milliyetçiliği duygularıyla objektiflikten uzak, abartılı, taraflı tutumların hiç olmadığını; ve böyle yaklaşımlar eleştirilmesin diye bir şey iddia etmiyoruz. Böyle yaklaşımlar vardır ve kanımızca katı inkârcı, hiçleştirici yaklaşımların körüklediği bir durumdur; önemli oranda inkârcılığa bir tepki gibi gelişmektedir. Ancak nedeni ve kaynağı ne olursa olsun, bu da neticede inkârcı yaklaşımlar gibi bilimsellikten uzak, sorunlu ve yanlış bir tarih anlayışıdır.

O halde her şeyden önce bu alanın "netameli" bir alan olmaktan çıkarılması, bütün bilimsel çalışma ve araştırma alanları gibi nesnelleştirilmesi gerekiyor; yani doğrulanabilir ve yanlışlanabilir olgularıyla objektif bir bilimsel çalışma alanı gibi ele alınmak durumundadır. O zaman yazmak da eleştirmek de daha gerçekçi, kaygısız ve rahat olur.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Kürt kültürü konusundaki araştırmalarımızı sürdürürken, özellikle Neolitiğin baştan sona Kürt orijinli olduğu olgusunu derinliğine fark ettikçe, "Altın Hilal" denilen

Kürdistan coğrafyasının insanlığa nasıl beşiklik ettiği ve uygarlığın doğuşunda oynadığı başat rolün kanıtlarına ulaştıkça, benzer bir kaygımız gelişmedi değil. Acaba karşılaştığımız gerçekleri olduğu gibi ifade edersek sempati ve yurtseverlik duygularıyla hareket ettiğimiz iddiaları ya da o meşhur "her şeyi Kürtlere mal ediyor" suçlamaları olacak mı diye soru işaretleri oluşmadı değil. Fakat bilimsellik, nesnel gerçeği olduğu gibi ortaya koymayı gerektirir, sonucunun ne getirip ne götüreceğini hesaplamak durumunda değildir. Bunu yaptığı anda zaten bilimsellik niteliği de ortadan kalkmış olur.

O zaman yapılması gereken; bilimsel değeri olan, veri, kaynak ve kanıtlara dayalı yapılan eleştirilere aynı seviyeli tutumla karşılık vermektir. Sözümona bilimsellik yahut eleştiri adı altında yöneltilen ve o pek sevildiği anlaşılan "her şeyi Kürtlere mal ediyor" ucuz söylemi karşısında sergilenecek en doğru tavır ise, Sartre'ın bir zamanlar yaptığı gibi davranmaktır. ABD'de Mc Charticiliğin gemi azıya aldığı ve bunun da etkisiyle dünyada anti-komünizm rüzgârlarının estirildiği yıllarda, kendisini marksist olmakla suçlayanlara ünlü filozofun verdiği yanıt anlamlıdır: "Gerçekler Marksist ise ben ne yapabilirim?"

Antropoloji ve arkeoloji araştırmalarının bugüne kadar ortaya çıkarmış olduğu bilgi ve kanıtlar, coğrafyası ve toplumuyla bakıldığında insana adeta "Neolitik Kürtlerin eseridir" dedirtecek niteliktedir. Neolitik ve Kürtler başlığı altında yukarıda dile getirilen savların somut kanıtı niteliğindeki örneklere önümüzdeki sayfalarda yer verilecektir. Bu örnekler zaten Kürdistan'ın nasıl bir doğal tarih ve arkeoloji müzesi olduğunu gözler önüne serecektir. Ama buna geçmeden önce, Kürt tarihine yaklaşım konusunda, özellikle objektif bir tarih bilinci ve yazımı önünde sorun ve engel teşkil eden bazı noktalara dikkat çekmek istiyoruz. Sözü edilen olumsuz tutumlar, sadece egemen devletlerin temsilcileri, iktidar sahipleri ve resmi ideoloji sözcülerinden kaynaklı değildir; bilim çevreleri, akademik kurumlar, üniversiteler ve bilim insanlarından kaynaklı yönler de maalesef az değildir.

Ortadoğu toplumlarını yakından inceleyen, özellikle **kimlik** sorununa ilgisiyle bilinen, buradaki tarihsel sosyolojik analizlerden evrensel sonuçlara ulaşma çabasında hayli verimli ürünler de vermiş bulunan Amin Maalouf, "Birine saygı göstermek, tarihine saygı göstermekle, onun aynı insanlığa ait olduğunu kabul etmekle olur, farklı insanlığa, ucuz bir insanlığa değil,"[69] diyor. Bu söz belki de her toplumdan çok Kürt halkına ve Kürt tarihine yaklaşımı ifade ediyor.

Çünkü Kürt olgusuna ve tarihine inkârcı yaklaşım, sorun teşkil eden ve en büyük tahribatı yaratan yaklaşımların başında gelmektedir. Yadsıma ve yok sayma, katliamdan bile daha az tehlikeli olmayan insanlık dışı bir tutumu ifade eder. Kürdistan'da egemen olan resmi ideolojilerin temel iddiası, Kürt denen bir olgunun olmadığıdır. Bunun aksi en küçük bir söylem veya iddia, en ağır suç olarak kabul edilmiştir. Kürt olgusunu kendi ideolojik politik çıkarları doğrultusunda ele alan Türk, Arap ve Fars egemenlerinin oluşturduğu -üstelik Kürtlerin kendisine de kabul ettirmek ısrarında olduğu- statükoya göre Kürt yoktur; "Dağ Türkü", "Yemen Arabı", "Fars soylu topluluk" vardır. Bu inkârcı zihniyetin bilinen en iddialı bilimsel (!) tezlerinden biri "kart kurt teorisi", diğeri de Kürtlerin aslında "Allah'ın üzerinden perdeyi kaldırdığı bir cin topluluğu," olduğudur. Bu tür abes teoriler üretmekte bile beis yok; ama Kürtlerin bir tarihi olduğu, bu coğrafyanın kadim bir halkı olduğu söylendiğinde ise, yafta hazır: Bak her şeyi Kürtlere mal ediyor!

Maalouf 'un dikkat çektiği, bir toplumun, halkın tarihine saygı gösterilmesi gerçekten önemli ve insan olmanın asgari ölçütüdür. Saygı göstermek bir yana, Kürt tarihi kadar saygısız tutumlarla karşılaşan bir örnek daha göstermek çok zordur, olanaksızdır belki. En kanlı jenosidlere maruz kalan halklar bile bu denli hoyratça bir inkârla, faşistçe kabalıklarla yok sayılmamıştır. Öyle ki 20. yüzyılın son çeyreğinde, 1980'lerin Türkiyesinde, sırf Kürt inkârının derinleştirilmesi, Kürt dilinin yok sayılması için, insanların ana dillerinin ne olacağı (dikkat edilsin, resmi değil ana dili) yasa hükmüne bağlandı ve "herkesin ana dili Türkçe'dir" diye kanun çıkarıldı.* Hitler faşizmi döneminde bile görülmeyen, doğadaki ağaç ve çiçeklerin hangi renk ve biçimde açacağını ya da yağmur yağışını, rüzgârların nasıl eseceğini yasayla belirlemeye kalkışmaktan farkı olmayan böylesine akıl dışı ve çağ dışı dayatmalar Kürtlere reva görüldü. İşin daha da ilginç tarafı, birçok çevrenin bu yaklaşım ve uygulamalar karşısındaki tavrı, örneğin Kürtlerin kendi tarih ve kültürlerine sahip çıkmaları karşısında duydukları rahatsızlık ve öfke kadar bile olamadı. Örnekleri çok sayıda sıralamakmümkün, ama 20. yy'daki Kürt inkârı bilinmeyen bir şey değil, tekrar etmeye fazla gerek olmadığı inancındayız.

---

* 12 Eylül cuntasının çıkardığı bu kanun 4 yıl kadar yürürlükte kaldı. (Bu adı geçen yasa 1982'de çıkan 2932 sayılı yasadır.)

21. yy'a girerken de durum çok farklı değil. Kürtlerin, Özgürlük Hareketi öncülüğünde yürüttüğü çeyrek asrı aşan özgürlük ve direniş mücadelesinin bir sonucu olarak resmi ideolojide gedikler açılmış, en azından "kart-kurt teorileri" terk edilip "Kürt realitesini tanıyoruz," noktasına gelinmiş olduğu doğrudur; ve elbetteki halk mücadelesinin doğurduğu bir sonuç olması itibariyle önemlidir de. Ama buradan hareketle ve pratikte atılan göstermelik bazı uygulama adımlarına bakarak, egemenlerin artık inkâr politikasından vazgeçtikleri gibi bir düşünceye kapılmak doğru değildir. Bu bir zihniyet meselesidir ve inkârcı zihniyet dün neyse, bugün de odur. Bugün devletin resmi kanalı olan TRT'de 24 saat Kürtçe yayın yapılıyor olmasına rağmen; inkârcı zihniyetin kaskatı yerinde durduğu, bu tür uygulamaların sadece zorunlu geri adım niteliğinde, bir tür taviz mecburiyetinden kaynaklı olduğu gözlerden kaçmamalıdır. Bunu görmek o kadar zor da değildir; çünkü devletin inkârcı politikalarını -ya pek beceremediğinden ötürü ya da gerek bile duymadığından olacak fazla inceltebildiği dahi söylenemez. İnkârcı zihniyetin özünde halen olduğu gibi korunduğunun pratik örneklerini, güncel yaşamın her alanında her an izlemek mümkündür. Bu konuda yanılmamak için, bazı somut örneklere bakmakta yarar vardır.

Yazılı ve görsel basında, hükümet ya da muhalefet temsilcilerinin, resmi ideolojinin savunucusu ve sözcüsü konumundaki akademisyen, uzman vb. kişilerin Kürtlere ilişkin bir konuyu dile getirirken, hatta Kürt sorunu üzerine görüş belirtirken dahi "Kürt" sözcüğünü kullanmamak uğruna yahut mümkün olduğu kadar az kullanmak için nasıl ip cambazlarına taş çıkartırcasına kıvraklık sergilediklerini, ne mahirane manevralar yaptıklarını ibretle görürsünüz. Mecbur kalıp ağızlarında bir "Kürt" sözcüğü çıktığında hemen arkasından otomatik bir şartlanmışlık refleksiyle Laz, Çerkez, Gürcü, Boşnak, Arap, Abaza vs. vs. bir yığın başka grup, etnisite isimlerinin peş peşe sıralandığına tanık olursunuz. Neden? Çünkü "Kürt" kavramının fazla bilinçlere çarpmaması, herhangi bir biçimde iz bırakmaması gerekiyor.*

Bu durum İsveçli bir akademisyenin de dikkatini çekmiş olmalı ki ilginç bir araştırma yapmıştır. "*İstenmeyen Komşu, Türkiye'nin Kürt politikası*" adlı kitabında Upsala Üniversitesi öğretim üyesi Asa Lundgren, Türklerin, "Kürt" sözcüğünü dahi kullanmadan Kürtleri, Kürt sorununu nasıl tartışma başarısı gösterdiğini ortaya koyuyor. Şöyle diyor Lundgren; "1984 ve 1985 yıllarında Türkiye'de Kürtlerle ilgili toplam 25 makale yayınlandı. Bunların sadece üçünde Kürt kelimesi geçiyordu. 1991 ve 1992'de Kürtlerle ilgili makale sayısı 658'e yükseldi, bunların 354'ünde Kürt kelimesi hiç geçmiyordu."[70]

* 2000'ler sonrasında, bir yandan AB süreci, bir yandan çatışmasızlık ortamından yararlanarak sözümona sorunun çözümüne katkı sunacak demokratikleşme adımlarından biri diye, Haziran 2004'te TRT-3'te haftada bir saatlik "Kürtçe yayın" yapılmaya başlandı. Gerçekten tam "böylesi dostlar başına" dedirtecek bir uygulama örneği. Bir taraftan ilgili gruplardan hiçbir talep olmadığı halde, yayına Çerkezce ve Arapça dillerinde program koyma, diğer taraftan Zazaca lehçesini de Kürtçe'den farklı bir dil gibi gösterip aynı programa koyarak adeta aşureye döndürüp boğuntuya getirildi. Yayının biçim ve içeriği ise, insana parmak ısırtacak nitelikteydi: Yani bir dilde yayın yapmak adına, aslında o dilin gerçek bir dil olmadığını, "ilkel, işe yaramaz" bir dil olduğunu kanıtlamanın örneğiydi. İkiyüzlü inkârcılığın ve sahteliğin bu kadarı karşısında doğrusu şapka çıkarılır ancak! Aynı şekilde 2009 yılına girerken de, tam yerel seçimlerin arifesinde, alel acele bir kararla bu kez de TRT-6'da 24 saat Kürtçe yayın başlatıldı. Güya artık Kürtlük üzerinde inkâr politikalarından vazgeçilmiş oluyordu böylece. Üstelik bu kocaman yalana Kürtleri inandırma görevi de, yılların işbirlikçilik ve uşaklık kiriyle ruhları ve beyinlerikararmış tiplerle, dejenere olmuş ayran budalası bazıKürtlere verilmiştir.Halbuki inkârcı zihniyet değişmiş değildir; ve bu çok nettir. TRT Kürtçe yayın yapıyor, ama hiçbir anayasal ve yasal zemini ve güvencesi yaratılmış değildir; adeta korsanca yürütülen bir uygulamadır ve gerektiğinde tek bir işaretle tarihe karışabilir. İnkârcı zihniyetin taş gibi yerinde durduğu o kadar bariz ki, aynı günlerde bir Kürt milletvekilinin mecliste söylediği bir Kürtçe cümle, tutanaklara "bilinmeyen bir dil" diye geçiriliyor; yani TBMM tutanaklarında "kürtçe" sözcüğüne yer vermeyi bile çok gören bir zihniyet adeta orta yerde sırıtmaktadır.

Sonuç ortada ve nettir; göstermelik uygulamalar, Kürt olgusu, Kürt tarihi, dili ve kültürü üzerinde işlemekte olan egemen ideolojilerin inkarcı karakteri ve uygulamalarının sona erdiği anlamına gelmemektedir. Hatta daha tehlikeli yaklaşımlar ve imhacı politikaların habercisi gibidir. Bir takım göz boyamalarla Kürtleri güçten düşürme, direniş mücadelesini zayıflatıp en ölümcül vuruşları yapma hesaplarının belirtileri hiç de az değildir. Nitekim daha 2002 yılında Kürtçe radyo-Tv yayını tartışmaları olduğu dönemde, Hasan Cemal, adını vermek istemediği bir devlet yetkilisinin kendisine aynen şunları söylediğini yazıyor: "Bizim için önemli olan dağdakiler. Onlardan tamamen kurtulduk mu, gerisi kolay."[71]

Bu kadar net ve açık. Böyle bir inkârcı zihniyet ve ondan kaynaklı her türlü saldırı, karalama, küçümseme vb. tehditler karşısında Kürtlerin kendi tarihine sahip çıkmasından daha doğal ne olabilir? Kaldı ki günümüzde adeta genel bir konsensüs çerçevesinde, Kürt olgusu karşısında sergilenen ilgisiz ve kayıtsız tavırlardan tutalım, hasır altı etme, görmemezlikten gelme ve üvey evlat muamelesi yapma tutumlarına kadar, objektif ya da subjektif, ama neticede inkarcılığa hizmet eden yaklaşımların Kürt tarihine karşı sergilendiğini görmekteyiz. Yani bu güncel tutumun bir benzerini, tarih yazımı, tarih araştırmalarında da görmek mümkündür. Son ikiyüz yıllık tarihi çarpıtmaları, önemli bir kesimi neredeyse canlı tanıklardan dinlenebildiği için, yakından biliniyor. Ama bu yönlü somut örneklerin Kürt tarihinin diğer bütün dönemleri için de bolca verilebileceğine inanıyoruz.

Konumuz itibariyle ilk çağ tarihinden bir örnek vermek gerekirse, Hurrilere yaklaşım konusu oldukça dikkat çekicidir. Kürtlerin antik ataları olduğu bilinen Hurriler, yaşadıkları dönemlerde, Ortadoğu'daki komşularından en etkin ve güçlü, en çok bilinen ve tüm tarih kitaplarında en geniş yer verilen Mısır ve Hitit kadar güçlüdür. Hem kültürleri hem siyasal etkinlikleri ve rolleri açısından kimi durumlarda ve dönemlerde adı geçen devletlerin bile önünde bir konuma sahip olmasına karşın, tarih kitaplarında Hurriler hakkında pek az şeyler bulabiliriz.

Hurriler üzerinde araştırma yapan G. Wilhelm de bu anormalliği fark ederek irdelemiştir. Yaklaşımı sorgularken şöyle diyor Wilhelm: "Hurriler en önemli antik doğu uygarlıklarından biriydi, ama buna rağmen, linguistik, tarihsel ve kültürel bakımdan Hurriler hakkında Sümerler, Babilliler, Asurlar, Hititler ya da hatta Kenanlılar hakkında sahip olduğumuzdan çok daha az bilgiye sahibiz."[72]

Günümüzdeki Kürt inkârı ile tarihteki Hurri inkârı arasındaki bağlantıya dikkat çeken ve günümüzdekine benzer bir "mevki spekülâsyonunun" Hurriler hakkında da yapıldığını söyleyen İzady ise şunları belirtiyor:

> Ortadoğu-Akdeniz uygarlığının evrimi ve zenginleştirilmesinde Hurrilerin oynadıkları temel rolü onların hanesine yazma konusunda antik tarih araştırmacıları arasında gözlenen direniş, Hurrilerin zamanından tutun da 20. yy'ın başlangıcına kadar, Kürt tarihinin geriye kalan kısmının gelişimini ve yeniden kurgulanmasını yadsıyan tutumun ta kendisidir.[73]

Hem tarihsel hem güncel açıdan bu denli yok sayılan, karartılan, küçümsenen, gözden düşürülen Kürt tarihi konusunda doğal ve sıradan bir gerçeklik dahi dile getirildiğinde neden insanlara, hatta Kürt toplumunun bireylerine bile bir abartı gibi geldiğini böylelikle daha iyi algılayabiliyor insan.

Diğer bir nokta; Kürtlerin, başka halkların tarihlerini inkâr etmek, ona saygısızlık etmek için bir nedeni bulunmadığı gibi, başkalarının tarihlerini kendine mal etmeye de ihtiyaçları yoktur. Deyim uygunsa tarih uydurmaya, tarih satın almaya en son ihtiyaç duyacak bir topluluk varsa, o da Kürt halkıdır. Bu çerçevede Kürtler açısından bir sorundan bahsedilecekse, olsa olsa başkaları tarafından çalınan, talan edilen kendi zengin tarihsel mirasına yeterince sahip çıkmadığından sözedilebilir.

Esasında gerçekle bağdaşmayan tarih teorileri üretmek ve başkalarına ait tarihsel değerler üzerinde hak iddia etmek türünden hastalıklar ulus devletlerin hastalığıdır. Ve en büyük tarih çarpıtmaları da bu yüzden yapılmaktadır. Bu konuda İzady'nin aşağıdaki sözlerine hak vermemek mümkün değildir;

> Ulusal tarihler niçin böylesine tartışmalı konular haline geldi ve insanlar niçin tarihin paylaşımı; satışı ya da icadı üzerine birbirleri ile savaşıyorlar? Tarihi satın almak, uluslar arası kabul görmenin, meşrulaştırmanın ve iddia ne kadar yersiz olursa olsun, bir toprak parçası üzerinde hak iddia etmenin en ekonomik yoludur.[74]

Özellikle de Alman ve Türk uluslaşması örneklerindeki gibi üstten, tepeden ve biraz da zoraki ulus yaratma durumlarında bu tür tarih icadlarının en tipik pratiklerinin ortaya çıkması, bu anlamda pek de şaşırtıcı değildir. Alman faşizminin, Aryen dil ve kültürünü doğuya açılmanın bir aracı gibi ele alıp bu amaçla nasıl ırkçı bir çarpıtmayla kendine mal etmek istediği yukarıda belirtilmişti. Benzer pratikler 1920'lerde kurulan TC tarihinde de barizdir. 1930'lu yıllarda "Güneş Dil teorisi"yle birlikte "Türk Tarih Tezi" adıyla yürütülen çalışmalar, tamamen bahsedilen türden bir tarih icadı çabasıydı. 20. yy'ın başlarında Anadolu'daki Hitit (Türkiye'de tarih kitaplarında "Eti" olarak yer alırdı.) uygarlığı ile Aşağı Mezopotamya'daki Sümer uygarlığının keşfi henüz yeniydi. Türkiye'de cumhuriyeti kuranların, Anadolu'da bir Türk ulusallaşması inşa etmeyi amaçlayan Kemalistlerin bir tarihsel temel bulmaları ve oluşturmaları gerekiyordu. Hemen kollar sıvandı, kadro ve akademisyenler görevlendirildi, Türk TarihKurumu o dönemde oluşturuldu, Kadro Dergisi öncülüğünde hummalı bir faaliyet başlatıldı. Sümerlerin de Hititlerin de Türklerin ataları olduğu, Türk kökeninden geldiği, kısa süre içersinde bilimsel olarak kanıtlandı.(!) Ve genç cumhuriyetin yeni finans kurumlarına "Sümerbank" ve "Etibank" adları verilerek, sözkonusu bilimsel tarih tezi taçlandırılmış oldu. Hiç kuşku olmasın ki eğer 1930'lu yıllarda Kürdistan coğrafyasındaki Tel Halaf Neolitik uygarlığı keşfedilmiş olsaydı, bugün Türkiye'nin finans kurumları arasında "Halafbank" adıyla bir kurum da büyük olasılıkla var olacaktı.

Bu amaca hizmet için görevlendirilen akademisyenlerin sonraki yıllarda en ağırlıklı faaliyetleri, Kürt tarihini karartmak, çarpıtmak, Türkleştirmek oldu. Çünkü -Ermeni ve Rumlar başka yol ve yöntemlerle Anadolu'dan sökülüp atılmış, Türk uluslaşması önünde en ciddi engel olarak Kürtler kalmıştı. Özel savaşın askeri alanındaki örneğinin bir benzeri gibi, akademisyenlerden oluşturulan özel tarih timlerinin, cumhuriyet tarihi boyunca içte ve dışta Kürt tarihine yönelik nasıl tahripkâr bir faaliyet yürüttükleri bilinmektedir.

Buradan, Kürt tarihinin, tarih yazımının karşı karşıya bulunduğu üçüncü önemli noktaya geliyoruz. Zaten Kürt tarihinin aydınlığa kavuşturulmasının önündeki en ciddi handikaplardan birisi de, bilim kurumları ve akademisyenlerin olgu karşısında takındıkları tutumdur. Siyasal iktidar sahiplerinin kendi resmi ideolojilerine göre oluşturduğu inkârcı görüş ve statükodan daha vahim olanı, bilim adına konuşan kişi ve çevrelerin, üniversite ile diğer akademik kurumların, bilimi, egemenlerin bu tehlikeli amaçlarının bir aracı haline getirmeleridir. Egemenlerin amacı açıktır: Yok say, inkâr et, karanlıkta bırak, fırsat bulursan çal-çırp, kendine mal et, hatta becerebilirsen yok et! Ama devletlerin yok saydığını akademik çevreler de yok sayıyorsa; sırf Kürt olgusunun varlığından söz ettiği, Kürt tarihinin bir gerçeğini dile getirdiği için devlet tarafından tehlikeli ilan edilerek susturulmak, etkisizleştirilmek istenen birey ve çevreler, akademik kurumlarca da aynı muameleye tabi tutuluyorsa bu, ciddi bir sorun demektir. Sümer rahiplerinin, Ortaçağ engizisyon fetvacılarının tutumundan farksızdır. "Cadı suçlaması, engizisyon döneminde uygulamaya konmuş bir iktidar tekniğidir,"[75] diyor M. Foucault. Türkiye'de bilim, sanat, aydın, entelektüel sıfatları taşımakla birlikte özünde bu niteliklerden hayli uzak olan söz konusu bu çevrelerin, nasıl bir iktidar tekniğinin aracı durumuna getirildiğini anlamak için, sanatçı Ahmet Kaya'nın başına gelenleri hatırlamak yeterlidir. Herhangi bir politik mücadele içinde hiç olmadı; sadece "Kürdüm ve Kürtçe bir şarkı yaptım," dediği için, -sonuçta Paris'te ölümüyle noktalanan- bir linç furyası ve kampanyasıyla nasıl karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Aynı konuda İsmail Beşikçi ve daha birçok kişinin Türkiye'de, bilim kurumları ve aydınlar tarafından nasıl karşılandığının, nasıl "afaroz" edildiklerinin örnekleri çoğaltılabilir.

Kürt olgusu ve tarihine bu yaklaşım salt Türkiye, ya da Kürdistan üzerinde egemen konumdaki diğer sömürgeci devletlere özgü bir tutum değildir. Aslında kapitalist modernitenin genel bir tavrıdır. Bilimsel yaklaşım sahibi olmakla övünen Avrupa uygarlığının sergilediği tavır da çok farklı değildir; olguya siyasal-ekonomik çıkarlarının gereğine göre yaklaşıyorlar. Ve çıkarları öyle gerektirdiğinde hakikatlere sırtını dönmede liberali, demokratı, sosyalisti ile görülmemiş bir konsensüs mevcuttur. İzady'nin haklı söylemiyle, "Öyle görülüyor ki modern akademik düşüncede, Kürt ve tarih birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan iki olgu olarak kabul edilmektedir."[76]

Hakikatin bu denli iktidarların ve egemen ideolojilerin çıkarlarına angaje edilmesi, "gerçek" ve "iktidar"ın böylesine iç içe geçmiş olması, 20. yy'da siyaset felsefesinin de temel sorunlarından birisi olmuştur. Bu çerçevede "İktidar-hukuk-gerçeklik" ilişkilerini sorgulayan siyaset bilimcisi ve düşünürler, hukukun iktidar için "gerçeklik" üretme aracına dönüştürülmesini haklı olarak eleştirmişlerdir. Aynı şekilde, toplumun bir kesiminin iktidar sahiplerine ekonomik zenginlik üretmek zorunda bırakıldığı gibi, bilim çevreleri ve akademik kurumlar da iktidar için ve iktidara göre, yani egemen ideolojilere uygun "gerçeklik" üretmekle görevlendirilmiş, bununla yükümlü kılınmışlardır. Herhalde söz konusu kurumların, bu görevlerinin gereğini en yetkin bir biçimde Kürt olgusu ve Kürt tarihi alanında yerine getirdiklerini, belki de bu yetkinlikte ikinci bir örnek daha göstermenin pek de kolay olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kürt tarih yazımının önünde duran ciddi bir engel de budur.

Konuya ilişkin önem arz ettiğini düşündüğümüz dördüncü bir nokta, devlet olma, devletleşme sorunuyla ilgilidir. Bu hususun da kendi içinde iki yönü bulunmaktadır; biri, Kürtlerin kendi tarihlerini araştırıp aydınlığa çıkarmak için, maddi ve teknik açıdan devlet imkânlarına sahip olmamasıdır. Alt yapısı, kadro ve yönlendiricileri, maddi-teknik bir bütün olanaklarıyla, uzun vadeli, plan ve program dahilinde profesyonellik ölçülerinde çalışma yapacak bir "Kürt tarih kurumu"ndan mahrumdur Kürtler. Yine tarih araştırmacıları için gerekli olan her türlü arkeolojik kazı çalışmaları başta olmak üzere diğer tüm araştırma-inceleme faaliyetlerini organize ve finanse edecek, sonuçlarını derleyip toparlayarak topluma, uluslararası camiaya sunacak devlet düzeyinde imkânlara sahip olmamasının negatif bir etkisi muhakkaktır. Bunun önemli bir dezavantaj teşkil ettiği açıktır. Kendi tarihi hakkındaki bilgi, bulgu, veriler ile her türden belgeleri ancak başkalarının, yabancı kişi ve kurumların yürüttüğü çalışmalardan edinmek zorunda olmak, hiçbir halk veya topluluk için tercih ve arzu edilecek bir durum değildir. Bunların da ötesinde konu Kürt tarihi ve Kürt olgusu olduğunda, teşvik edici yaklaşımlar beklemek, olanak sunulması, fırsat açılması gibi beklentiler de çoğunlukla hayalden öte bir anlam ifade etmez. Tam aksine, gölge eden köstekleyici yaklaşımlar, bu konudan uzak durulması yönünde telkin ve tavsiyeler, hatta tehdit ve baskılar ile yüz yüze kalma olasılığı daima kat kat daha fazladır. Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde, Kürt tarihi üzerinde çalışma ve araştırma yapmanın zorlukları da, tarihi gerçekleri aydınlatmanın güçlükleri de az-çok kavranabilecektir.

Fakat bizce sorunun devlet olgusuyla bağlantılı daha çok önem arz eden yönü, zihniyet boyutuyla ilgili olanıdır. Yani tarih sahibi olabilmek için ille devlet kurmuş olmak, devlet sahibi olmak gerektiği tarzında özetlenebilecek doğmatik, modernist, idealist ve maalesef revaçta olan düşünce ve zihniyettir. Neredeyse düz Aristo mantığı denilen cinsten bir geri bakışla, "devletin varsa tarihin var, devletin yoksa tarihin de olamaz" gibi bir zihniyet dayatılmaktadır. Bu zihniyet beş bin yıllık devletçi dünya sisteminin söylemi ve palavrasıdır kuşkusuz. Bir kere, Öcalan'ın dediği gibi "Halkın devleti diye bir olgudan söz etmek mümkün değildir. Aşiretin, halkın, ulusun, devleti demek bir safsatadır... Devleti halklar ve uluslar değil, egemen ve sömürücü sınıflar kurarlar."[77]

Demek ki eğer egemenlerin gözlüğüyle değil, halkların zaviyesinden tarihe bakarsak; halkların değil, egemenlerin olan devlet, halklar için dün olduğu gibi bu gün de çok itibar edilecek bir araç değildir, olmamalıdır. Ve tarih de devletten ibaret değildir. Dolayısıyla egemenlerin kurduğu devlet ve imparatorluklarla övünüp öyle tarihlerle gurur duymak halkların işi olamaz. Övünmek yerine yerinmek, bunlardan ibret almak, aslında halklar açısından daha özgürlükçü bir tavırdır.

Doğrudur. Kürtlerin günümüzde bir devletleri yok, ama çok zengin bir kültürel tarihleri olduğu bir gerçektir; hem de onca uğraş ve saldırılara rağmen kimsenin karartmayı başaramadığı kadar güçlü kökleri olan bir tarihtir. Zaten Kürt tarihinin ayırt edici bir özelliği, dikkatli her tarihçi ve gözlemcinin rahatlıkla fark edebileceği gibi, başlangıçtan beri esas olarak siyasal bir tarih değil, kültürel bir tarih olmasıdır. Kimbilir belki de yaratıcısı olduğu binlerce yıllık Neolitik çağın doğal toplum özellikleri genlerine, iliklerine dek işledi de, Kürtler bu nedenle siyasi rollere çoğunlukla burun kıvırdılar. Ve belki de bu özelliklerinden ötürü merkez yerine hep çevrede olmayı yeğlediler. "Şaristani" diye kendi dillerinde ifadelendirdikleri şehirli-devletli medeniyete kanlarının hiç ısınmaması da belki bu özellikleriyle bağlantılıdır.

Kürt tarihine dair şöyle bir genelleme yapmak sanıyoruz fazla yanlış olmaz; kültürün ön planda olduğu doğal toplum sürecinden, siyasetin önde olduğu sınıflı-devletli toplum sürecine geçişle birlikte Kürt tarihinde de bir nevi kırılma etkisi yaşanmıştır. Ve bu gerileme, inişli-çıkışlı dönemleri olsa da, köleci, feodal ve kapitalist uygarlık süreçlerinde, adeta devletin ve devletçiliğin güçlenmesiyle ters orantılı bir seyir izleyerek devam etmiştir. Bize göre bu, belli özellikleri bulunan bir tarihin kendi içinde tutarlı oluşunun bir ifadesi ve göstergesidir. Ancak Kürt tarihinin bu özelliğini yeterince anlamayanları iki yönlü yanlış değerlendirme ve yanılgıya düşürmektedir. Şöyle ki, Kürt tarihini önemsiz görüp küçümseyenler, Kürtlerin son çağlardaki nispeten zayıf ve sönük konumundan hareketle yargıya varıp, bu halkın uygarlığın doğuş sürecindeki başat rolünü görememektedirler. Öte yandan tersi yaklaşım sahipleri ise, Neolitik dönemlerdeki görkem ve parlaklığına bakıp devletçi dönemlerdeki gerileme ve düşüş trendini görememekte, dolayısıyla da her dönemi aynı görkemli nitelikteymiş gibi idealize eden abartılı bir yanılgıya düşmektedirler. Önemli olan iki yönlü yanılgıya düşmeden, tarihi zaman-mekân somut bağlantısıyla ele almaktır.

Önceki bölümlerde de yeri geldikçe değinmeye çalışmıştık. Devletçi zihniyet, köleleştirdiği insanın bilincini çok muğlâklaştırmıştır. Devleti fetişleştirirken doğal toplum değerlerini hiçleştirmiştir. Bu nedenle devletçi-siyasi tarih ile kültürel tarih kıyaslaması yaparken egemenlerin değil, halkların ve ezilenlerin cephesinden bakmanın önemi ne kadar vurgulansa yeridir. Uygarlıklar ve kültürler hem evrensel nitelik ve değer içermekte, hem de çok nadidedirler. Örneğin, tüm insanlık tarihi boyunca yaratılabilmiş uygarlıkların sayısı belki iki elin parmak sayısını ancak biraz geçerken, yeryüzünde tarih boyunca yüzlerce hatta binlerce devletin kurulup yıkıldığı bilinmektedir. Söz konusu kültür ve uygarlık sistemlerinden bir tekinin bile eksikliği insanlık için şüphesiz bir kayıp olacaktı. Ancak bugün yaşayanları da dahil, tarihin çeşitli dönemlerinde kurulmuş bulunan devletlerin en namlı-şanlı olanlarından düzinelercesinin bile yokluğunun insanlık için gerçekten bir kayıp olacağını kim iddia edebilir ki?

Dikkat edilirse, genellikle uygarlığa en az katkı sunmuş, kültürel bir değer ve zenginlik yaratıp insanlık ailesine katamamış kültürel tarihleri bu anlamda silik toplumlarda, siyasal tarihin fetişleştirilmesi ve devlete tapınma daha yaygın ve belirgindir. Bu anlamda Türk egemenlerinin tarihi incelenmeye değerdir. Resmi müfredat zihniyetinin tarih kitaplarında genellikle hep "tarihte şu kadar devlet yıktık, şu kadar devlet kurduk" tarzında övünmelerin ağırlıkta olması, aslında evrensel kültür ve insanlık değerlerine bir şey katamamış olmanın ezikliğini giderme hamasetidir. Kutsal kitaplardaki 'leviathan'a benzetilen devlet canavarıyla övünmek sadece Türkler açısından değil, bütün halklar ve uluslar için de- gerçekten anlamsızdır. Düşünelim, bir kere günümüzde örneğin Fransa, İtalya vs. gibi devletlerden birinin var olup olmaması insanlık için çok şey ifade etmez. Fakat Fransız ve İtalyan halklarının kültürü, kültürel değerleri için aynı şeyi belirtmek mümkün değildir. Çünkü bütün insanlık için anlam taşır. Dolayısıyla Kürt tarihinin siyasi yönü geri, kültür yönü ön planda olmasından üzüntü değil, sevinç duymak gerektiği kanısındayız. Bunun bir eksiklik değil, olumlu ve daha hümaniter, özgürlükçü bir özellik olduğunu bilmek önemlidir.

Tabi bu durum, Kürt tarih yazımı konusunda bir zorluğu da beraberinde getiriyor. Leslie Lipson'ın dikkat çektiği gibi, toplumların siyasi tarihlerini yazmak nispeten kolaydır, ama kültür tarihini yazmak çok daha zordur. Söz konusu topluluk Kürtler olduğunda, bu zorluğun ne demek olduğu daha net anlaşılabiliyor. Siyasi tarih; cumhuriyet, krallık, hanedanlık vb. biçimi ne olursa olsun, bir devlete ait kronoloji basamaklarının içini egemen ideolojinin arzu ettiği hikâyelerle doldurmaktan ibaret bir metin durumuna getirilmiştir. İstenildiği kadar hamasetle doldurma, parlak kahramanlık menkıbelerine yer verme, hatta istenirse kral, padişah, prens ve prenseslerin şatafatlı saray yaşamları ve aşk macerasıyla süsleyip renklendirme olanağı vardır. Kuşkusuz tarih bu olamaz, ama bu derekeye düşürülmüştür; olayların kendi penceresinden anlatımı, okullarda tarih diye okutulan kitapların temel özelliğidir. Kısacası, Lipson haklıdır; böyle bir tarih yazmak kuşkusuz kolaydır. Ama istense de aynı kolaylıkta kimse bir kültür tarihi yazamaz. Çünkü hikâye ve olayların anlatımıyla yazılması mümkün değildir. Ancak gerçek eser, ürün, veri ve bulgulara dayalı yazmak zorundasınız ki bu tür kanıtları da tarihin derinliklerinde keşfedip gün yüzüne çıkarmanın kolay olmadığını kabul etmek gerekiyor.

Kaldı ki Febvre'in dediği gibi, tarihte "olay"a karşı tetikte olmak, en çok gürültü çıkaran aktörlerin en gerçek aktörler olduğunu düşünmemek, daha sessiz başkalarının da varolduğunu bilmek önem taşıyor. Salt "vitrin"e bakarak tarih yazmak kolay gelebilir; ama asıl olan ağustos böceğinin değil, karıncanın tarihidir. Bunun güçlükleri olacağı açıktır, ama asıl tarihçilik biraz da bu güçlükleri aşabilme becerisine bağlıdır. Öyle sanıyoruz ki Febvre de, "İyi bir tarihçi, efsanelerin canavarına benzer; insanlık onurunun kokusunu aldığı yerin, avlanacağı bölge olduğunu bilir," derken, aynı noktaya vurgu yapmayı amaçlıyordu. Bu anlamda, insanlık tarihinin "karıncaları" diyebileceğimiz kadınların, Kürtlerin, "barbarların", gnostik-agnostik tarikatların, bütün dönemlerin emekçileriyle gerçek özgürlük ve demokrasi mücadelesi veren ama hep karanlıkta bırakılmış aktörlerin tarihini esas alan Öcalan'ın yöntem ve perspektifi temel alınmadan, sağlıklı bir Kürt tarihi yazımı mümkün görünmemektedir.

Kürtlere ait kültürel miras ve değerler, yüz yıllardan beri başkalarınca kendine mal edilip yazılıp, çizilmiş; nesiller boyu insanlara empoze edilmiştir. O kadar ki, Kürtlerin kendisi, en azından bir kesimi dahi buna inandırılmıştır. Kürt kültür tarihi yazımında aşılması gereken bir güçlük de budur. Genel anlamda zaten zengin bir kültürel mirasa sahip bir halk ve topluluk iseniz ve bu tarihsel hazinenin gereğince sahip çıkanı, koruyanı da yoksa, işiniz gerçekten zor demektir. Çünkü etraf haramilerle dolu, bu miras üzerinde hak iddia eden, onu gerçek sahiplerinin elinden çıkarıp kendine mal etmek için olmadık yöntemlere başvuranlar var. Kürdistan en başından beri böyle bir konum ve kaderin sahibidir: Olgun, göz alıcı bir meyve, ama çoğu zaman korumasız bir meyve ve etrafında fırsat kollayan aç gözler, aç mideler... Bu realiteyi bir nebze dramatik üslupla Braudel şöyle ifade etmektedir:

> Mezopotamya doğarken periler onu komşularından korumayı unuttuklarından, bu diyar hiçbir gün soluklanıp rahata erişememiştir. Nehirler arasındaki ülkenin (Mezopotamya) tarihi çoğunlukla dramatik niteliklere bürünen kesintilere uğrayıp durmuştur, hiç sonu gelmemecesine... Tekvin kitabı yeryüzü cennetinin mekânı olarak Mezopotamya'yı gösterir. İnsan doğasına aykırı çöldeki göçebeler, dağlılar, uzak yörelerden gelip geçen boş mideli insanlar Mezopotamya'nın tarlalarına, bahçelerine ve kentlerine akın edip dururlar. Kendi yağında kavrulabilen bu talihli bölge, herkesin ele geçirmeyi veya payına düşeni almayı düşlediği bir meyvadir.[78]

Kuşkusuz bütün bu dezavantaj ve güçlükler yanında, Kürt tarihinin gün yüzüne çıkarılması faaliyetinde avantaj teşkil edecek yönler de vardır. Bir kere insanlık tarihinin en eski izleri bu halkın toprakları üzerinde keşfedilmiştir. Mesela, günümüzden 60 bin yıl öncesine uzanan insanın toplumsal ve kültürel yaşamının ilk somut izleri Kürdistan'da, Şanidar yerleşiminde bulunmuştur. İleriki sayfalarda göreceğimiz Qotê Ber Çem ve Xerabreşk (Göbekli Tepe) gibi Neolitik kültür ve uygarlığın dünyada bilinen en eski ve önem atfedilen merkezleri yine Kürdistan coğrafyası üzerinde bulunuyor. Yeryüzünde isterse kırk tane devlet dahi kurmuş olsun, kaç halkın ve ulusun kökenine ait tarihin bu denli derinliklerinde bu türden izlere rastlanabilir?

Öte yandan Kürtlerin bizzat kendileri, kendi ataları tarihlerinin kaydını tutmamış ve gelecek nesillere bırakmamışlarsa da, tarihin fenerlerinin en erkenden yakıldığı bir coğrafyada, Ortadoğu gibi en eski bir uygarlık merkezinde yer aldıklarından ötürü, bu fener ister istemez Kürt tarihinin kesitlerini de belli oranda aydınlatmaktadır. Aydınlatılan kesimin Kürt tarihinin cüzi bir parçası olma ihtimali yüksektir. Çünkü Kürtler oldum olası "dağ halkı" olarak bilinen bir topluluktur. Ve Braudel'in yerinde bir tespiti ile "Yakındoğu'daki dağlılardan, esas olarak tarihin fenerlerinin yanık olduğu noktaya geldiklerinde haberdar oluruz."

Tarihin küçük bir kesiti de olsa fenere denk gelmesi her şeye karşın bir avantajdır. Kürt tarihi hakkında bir takım bilgiler günümüze ulaşabildiyse eğer, bunda Kürt anaları ve atalarının, tarihin ilk yazılı belgelerini bırakan halklara komşu olmasının, onlarla sürekli bir ilişki-çatışma içinde bulunmasının payı vardır. "Ne de olsa Kürtler, bu gezegende okuma yazma bilen en eski halklar olan diğer Ortadoğu halklarıyla ortak bir geçmişi paylaşmaktadırlar."[79] Gerçekten de, Gılgamış Destanı gibi tarihin -şimdilik-bilinen ilk ve en eski yazılı belgesinde yer alıyor olmak, bir bakıma pek çok halka nasip olmayacak bir 'ayrıcalık' gibidir. Tabii burada Kürt tarihi yazıcıları ve araştırmacıların unutmaması gereken bir husus, bu belgeleri yazanların kendine göre yazdıkları, Kürtlere de işlerine geldiği gibi yer vermiş olduklarıdır. Diğer bir deyimle "tarihin feneri"nin kimlerin elinde olduğu asla göz ardı edilmemelidir. Ünlü tarihçi E.H.Carr, "Bir yoruma göre tarihin olguları hiçtir, yorumsa her şeydir," diyor. Demek ki söz konusu tarihi belgelerde Kürtlere ilişkin yer verilen kişi, olay ve olguların yetkince yorumu son derece önemlidir. Buna en somut ve öğretici bir örnek olarak, andığımız Gılgameş Destanı'ndaki Enkidu ve Humbava isimli Kürt karakterlerin destanda nasıl anlatıldıkları ile Öcalan'ın bunları nasıl yorumladığı örneğidir. Bu anlamda doğru bir yorumlama olmazsa, en değerli belgelerden bile doğru sonuçlar elde etmek mümkün olmaz.

Nitekim Annales Okulu'nun kurucularından Marc Bloch "Belge bir tanıktır," diyor, "Ve tanıkların çoğu gibi soru sorulmadıkça pek konuşmaya niyetli değildir," uyarısında bulunuyor. Kürt tarihi söz konusu olduğunda, tanıkların suskun kalmasının da ötesinde çoğu zaman yanlış sorular sorarak yanlış konuşturuluyor. Çarpıtma bir miktar da buradan kaynaklanabiliyor.

Dikkat edilirse, yerlisi ve yabancısıyla -belki çok az sayıdaki istisna dışında- yazılan kaynaklara bakıldığında, sanki otomatik bir kontrol, oto-kontrol sistemi devreye girmekte, Kürtlere ve Kürdistan'a ait olgular bile başka kavram ve tanımlarla ifade edilmektedir. Herkesin bunu Kürt karşıtı olduğu için, yahut egemenlerin inkarcı tutumuna destek amaçlı yaptığını söylemek de doğru olmaz belki. Ama adeta "otomatik bir yok sayma" mekanizması işlemekteymişçesine, tanıklar ve belgeler en somut şekilde Kürtleri ve Kürdistan'ı işaret ettiği halde, üslup ve söyleme değişik biçimlerde yansıyor. Konumuzla bağlantılı Neolitik uygarlık ve kültür tarihi üzerine yazılanlardan bazı örneklerle durum daha iyi anlaşılacaktır.

Hem tarih anlamında hem de tarihe yaklaşımda ve yöntem konusunda yetkin ürünleriyle bilinen Braudel bile Kürdistan söz konusu olduğunda çok farklı davranmıyor. Mesela, Neolitiğin ilk doğduğu coğrafyadan söz ederken "Doğu Anadolu" veya "Türk Mezopotamyası" demeyi tercih ediyor. Yine "Bereketli Hilal" coğrafyasını tarif ederken Kürdistan topraklarını işaret ediyor ama Kürdistan adını kullanmak yerine, "Zagros sıradağlarının batı yamaçları, Anadolu'nun güney şeridi, Suriye, Filistin bölgesi" diye tarif ediyor.

Güvenç, "Altın Hilal" coğrafyasını tanımlarken, "Bugünkü Suriye, Irak, Lübnan ve İsrail ülkeleriyle, Türkiye'nin Güneydoğu illerini içine almaktadır," diyor, Kürdistan'ı sansüre tabi tutuyor.

Yine Teber, Mezolitik çağın Zarzian, Musteriyen kültür örneklerinden söz ederken en çok Şanidar, Zawi Çemi örneklerini anıyor, ama bu yerleşimlerin "Kuzey Irak"ta olduğunu yazıyor. Kullandığı yer adı dahi Kürtçe olduğu halde, yine de Kürtlükle bağını yok sayıyor; yani tanık tekrar yanlış konuşturuluyor, Bloch bir kere daha haklı çıkıyor.

Ve son bir örnek olarak Alaeddin Şenel, "Uygarlığın Batı Asya'daki Neolitik Kökleri"nin somut kanıtlarını ortaya koyarken, "Kuzey Irak'ta Abu Hureyra, Türkiye'de Çayönü, İran'da Ali koş yerlerinde," bulunduğunu yazıyor. Her üç yerleşim yeri de Kürdistan'da olduğu halde bir kalemde Irak, Türkiye ve İran'ın hesabına, tarih envanterine kaydedilmiş oluyor.

Bu saydıklarımız, tarihçiler arasından nispeten en olumlu ve objektif yaklaşım sergileyenlerdir. Ayrıca kurumlar ve devletlerin tutumları da farklı değildir. Hatta daha bilinçli ve hoyratça bir çarpıtma ve kendine mal etme anlayışı yaygındır. Tarih en çok bu tür kaynaklardan okunup öğrenildiği için, en iyi niyetli ve ön yargısız okuyucunun düşüncesinde bile Kürtlükle alakalı bir iz bırakmıyor. Dolayısıyla birileri de Neolitik, Kürt orijinlidir yahut doğduğu kaynak Kürdistan'dır dediğinde hemen kolaylıkla yadırganabiliyor, tez çok iddialı bulunuyor, hatta "her şey Kürtlere mal ediliyor" türü suçlamalar peşi sıra geliyor. Somut bilgi, bulgu ve kanıtlar eğer bunu net olarak gözler önüne seriyorsa, tez iddialı da olsa, bu görmezden gelinip yok mu sayılmalı? En azından mevcut verilerin geçersizliği bilim tarafından kanıtlanıncaya kadar bunlara saygı duyulması gerekmiyor mu? O zaman yapılacak şey öyle inanıyoruz ki ucuz söylem ve suçlamaları Sartre'in yaptığı gibi küçümseyip "Gerçekler marksistse biz ne yapabiliriz," demektir.

b) Kürtlerin Kökeni Üzerine Kısa Düşünceler

Bir halkın, ulusun veya etnik gurubun kökeni araştırılırken, iki tür yanlışa düşmemeye özellikle dikkat edilmesi önemlidir. Birincisi ırkçı yaklaşımdır. "Saf ırk" vb. türden arayışlara yönelmek, bunu kanıtlama çabasına girişmek, sözde bazı kanıtlara dayanarak bu doğrultuda sav ve teoriler üretmeye çalışmak beyhude ve sonuçsuz bir girişim olmaktan öteye anlam ifade etmeyecektir. Çünkü "üstün ırk" kadar "saf ırk" söylem ve iddialarının temelsiz, safsata olduğunu, günümüzde bilim zaten kanıtlamıştır. Son iki yüzyıldır, özellikle de 20. yy'da Hitler faşizmi ile doruğa tırmandırılarak insanlığın başına bela gibi musallat edilen, birçok kanlı trajediye kaynaklık eden ırkçılığın herhangi bir bilimsel temeli ve gerçekliğinin bulunmadığı, genetik bilimince de net olarak açığa çıkarılmıştır. Öyleyse amaç siyasi ırkçılık (milliyetçilik) olmasa dahi, Kürtlerin kökenini de araştırırken biyolojik anlamda olsun katışıksız bir saf ırk arayışı ve bunu ispatlama uğraşı gibi yönelimlerin gereksiz olacağı kanısındayız.

İkincisi, toplumların ve halkların oluşumu ve şekillenmesi öyle bir anda olacak veya kısa sürede gerçekleşecek olan bir durum değildir; uzun aşamalardan, hatta bazen çok uzun evrimsel süreçlerden geçmek suretiyle gerçekleşir. Genelde varlıklar öyle tanrı buyruğu gibi "ol" deyince nasıl ki oluşmuyorsa, toplumsal oluşumlar'da uzun ve karmaşık süreçler gerektirir. Halkların oluşumu, zaman boyutuyla çoğu vakit uzun süreçlerden geçerek vücut bulduğu gibi; mekânsal boyutuyla da kimi durumda Yunan ve Hitit örneklerinde yaşandığı üzere farklı coğrafyalarda tamamlanabilmekte; kimi durumda ise Mısırlıların, Etrüsklerin, Kürtlerin örneklerinde görüldüğü gibi aynı mekânda olabilmektedir.

Yani bazı topluluklar ilkin belki binlerce yıl farklı özelliklere sahip olarak bir bölgede yaşıyorken, sonra herhangi bir nedenle başka bir coğrafyaya göç ediyor. Orada yeni kültürlerle, topluluklarla tanışıp karışıyor ve zamanla yeni bir etnik şekillenme meydana geliyor. Tarihler Yunan ve Hitit halklarının böyle oluştuğunu kaydeder. Akhaların Yunanistan'a gelişleri ile Hititlerin Anadolu'ya gelişlerini böyle iki benzer örnek olarak değerlendiren Braudel, "Böylece Yunanlıların da sonradan Yunanlılar olmaları gibi, Hititler de Anadolu'da Hititler olurlar,"[80] diyor. Bunlar oluşumlarını farklı coğrafyada tamamlayan iki halk örneği olurken, mekân değişikliği söz konusu olmadan bulundukları coğrafya üzerinde halklaşan topluluklara da Etrüsk ve Mısır örneği verilebilir.

Bugünkü İtalyanların ataları Etrüskler üzerine bir dönem farklı yorum ve tartışmalar olmuştur. Başlangıçta Etrüsklerin 'çizme'ye doğudan geldiğini iddia edenler oldu, güneyden geldiğini söyleyenler de oldu. Ancak sonuçta bu tartışmaların hepsi geride kaldı ve "dışardan kalkıp gelmiş bir Etrüsk halkı yerine, Etrüsk halkının bulunduğu yerde oluştuğu"[81] netleşip kabul edildi. Halkların oluşum süreçleri ister aynı mekânda, ister farklı mekânlarda tamamlamış olsun, ilk halleri ile son halleri arasında benzerlikler kadar farklılıkların da görülmesi son derece doğal ve anlaşılır bir durumdur.

Bu çerçevede Kürtlerin durumuna bakıldığında, gerçekler ve bulgular bize Kürtlerin kökeninin bugün halen üzerinde yaşadığı topraklarda olduğunu söylemektedir.

> Nasıl ki Firavunlar dönemi Mısırının sakinlerini, farklı bir dil konuşmalarına, farklı dine mensup olmalarına ve farklı ırkî niteliklere sahip olmalarına rağmen, modern Mısırlıların tartışılmaz ataları olarak kabul ediyorsak, Kürdistan topraklarında şu veya bu şekilde yaşamış olan ve bugüne kadar ayrı bir kimlik kazanmamış olan sakinleri de aynı kesinlik içinde modern Kürdistan sakinlerinin ataları olarak değerlendirilebilir.[82]

Kürtlerin nereden geldiği konusunda farklı tezlerin de olduğu bilinmektedir. Özellikle, Hint-Avrupa kökenli bir halk olduğundan hareketle, Kürtlerin ataları olan Medlerin Avrupa'dan göç ederek Kafkasya ve Hazar üzerinden gelip bu bölgeye yerleştikleri savı, bir dönemin revaçta tezlerinden biri durumundaydı. Fakat bu sadece bir iddiaydı; Avrupa merkezci tarihçiliğin Aryenler teziyle bağlantılı olarak üretilen bu iddia, en yaygın kabul gördüğü dönemlerde dahi ispattan yoksundu. Tezin savunucuları somut kanıtlar ortaya koyamamış, dönemin Alman ağırlıklı politik mülahazalarının etkisi ile geliştirilen bu görüşün bilimsel bir temelinin bulunmadığı, bazı yandaşları tarafından da kabul edilmiştir.

Örneğin, "Perslerin İranı" adlı kitabında Cristoph Von İmhoff, Kürtlerin bilinen tarihten beri Mezopotamya'nın dağlık bölgelerinde bugüne kadar yaşadıklarını belirtiyor. Yine C.Burney; D.M.Lang'ın "Ön Asya'nın Dağ Halkı" adlı kitabında, Kürtlerin "İndo Avrupa halkı olarak M.Ö. 3 bin yıllarında Güney Rusya ve Ukrayna'dan Kuzey Almanya'ya kadarki alanda yaşıyorlardı," şeklindeki iddiasını aktardıktan sonra, "Fakat ister filoloji açısından, ister arkeoloji açısından bu halkın buradan göç etmiş olduğu ispatlanamamıştır,"[83] diye belirtmektedir.

Geçen sayfalarda Aryen başlığı altında, tarihte, iddia edildiği şekilde göçlerin yaşandığına dair bulgu ve kanıt olmadığı belirtilmişti. Kürtlerin kökenini farklı coğrafyalarda aramanın gerçekçi bir tutum olmayacağı her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır. Tersine veriler Kürtlerin kökeninin halen üzerinde yaşamakta olduğu topraklarda olduğunu göstermektedir. Halk olarak şekillenmesi, bir orijinal kimlik biçiminde özellik kazanması, tarihi süreç içerisinde ve bu topraklar üzerinde gerçekleşmiştir. "Hiçbir toplumun temelinde saflık ve birden olup bitme yoktur," diyor Öcalan. Kürt toplumu da belki binlerce yılla ifade edilebilecek uzun bir evrim sürecinde, Ortadoğu gibi hareketli bir coğrafyada çok sayıda kabile, aşiret ve etnik grupların ilişki ve kaynaşmaları sonucunda oluşmuştur. Zaten Neolitik döneme kadar, sayıca fazla kalabalık olmayan insan toplulukları, aşağı yukarı aynı özelliklere ve yaşam biçimine sahiptirler, birbirlerine benzerler. Yaşam tarzları aynı olduğu gibi, dil ve kültür alanında da henüz belirgin bir faklılaşma bulunmamaktadır. Herhangi bir grubun diğerinden üstünlüğü ya da eksikliği söz konusu değildir. Ancak Neolitikle birlikte bir farklılaşma görülmeye başlar. Doğal olarak başlangıçta küçük ve dar olan bu ayrışma açısı zamanla genişlemeye, açılmaya başlar ve böylece farklılıklar süreçle daha da belirginleşir.

Her toplum ve halk köklü bir tarihe sahip olmak ve bu tarihinin de bilinmesini ister. Özellikle ulus devletler parlak bir tarihsel geçmişe sahip olmayı adeta meşruiyetinin bir gereği sayarak, eğer bu konuda bir eksiklik hissederse, gerektiğinde bu tarihi "icat etme" yoluna başvurabilmektedirler. Kuşkusuz kendisi için bir tarih icadına ihtiyaç duymayacak, yani kültürel ve siyasal alanda zaten köklü bir tarihe sahip olan halkların ve ulusların sayısı hiç de az değildir. Ancak şunu rahatlıkla söylemek mümkündür ki Kürt halkı gibi, kökeni neredeyse insanın evrim sürecinde gerçek anlamda insanlaşmaya adım atılan dönemlerle çakışan; ilk uygarlığın, insanlık tarihinin doğuşuyla birlikte ve iç içe başlayan halklar çok nadirdir. Bunun en somut kanıtı ise, yerkürede insan yaşamının ilk ve en eski izlerine ait bulguların Kürdistan coğrafyası üzerinde bulunması, insanların yaşantılarına tanıklık eden en eski belgelerin keşfedildiği alanlardan birinin de yine Kürdistan olmasıdır. Aynı şekilde, yapılan arkeolojik ve etimolojik araştırmalar, dünyanın ilk uygarlık ürünlerinin de yine Kürdistan ile ona komşu bölgelerde, özellikle Zagroslar çevresinde yaratıldığını ortaya koymakta ve kanıtlamaktadır. En azından günümüz itibariyle ulaşılan en son bulguların ispatladığı olgu budur.

Kürdistan ve ona komşu coğrafyadaki en eski insan kalıntılarının **El-Ubeyd** ve **Barda Balka**'da bulunduğunu söyleyen Teber, buluntuların günümüzden önce 500 ve 400 bin yıllarına tarihlendiğini kaydetmektedir. Bu tarihte adı geçen merkezlerde çay taşı ve çakmak taşından el baltaları üretildiğini ortaya koymaktadır.[84] E.Xemgin ise, aynı yerde, yani Güney Kürdistan'daki Barda Balka'da, M.Ö. 150 bin yıla tarihlenen, o zamanlar yaşamakta olan dev fil ve geyikleri öldürmek için kullanılan taştan yapılmış av aletlerinin bulunduğunu belirtmektedir.[85] Ayrıca hemen tüm tarihçi ve arkeologların dikkat çektiği Zagros eteklerindeki **Şanidar** yerleşiminde, günümüzden 50-60 bin yıl öncesine ait olduğu kesin kanıtlanan, insan yaşamına ilişkin pek çok "**ilk**"lerin izi tespit edilmiştir.

Yeryüzünün başka bir coğrafyasında insan yaşamının, tarihin bunca derinliğindeki bu denli somut izlerine henüz rastlanabilmiş değildir.

O zaman, somut bulgulara dayanarak diyebiliriz ki Kürtlerin başlangıcı ve kökeni, insanın başladığı yerde ve zamanda, tarihin başladığı yerde ve zamanda, uygarlığın başladığı yerde ve zamandadır. Öcalan'ın oldukça isabetli ve netleştirici bir perspektifle çizdiği doğrultuda, insanlığın genel tarihi ve evrimleşme süreci ile birlikte Kürt tarihinin başlangıç evresini daha da somutlaştırmak olanaklı. Ulaşılan en yeni bilimsel bulgulara göre, insan, en yakın türü olan primatlardan Afrika kıtasında ayrışmaya başladı; ilk kez Afrika'nın doğusunda iki ayağının üzerinde doğruldu ve oradan tüm yeryüzüne yayılmaya başladı; düşünen insan, yani bugünkü modern insanın doğrudan atası aşamasına ise Ortadoğu bölgesinde sıçramayı başardı.

Evrim kronolojisinden izlemek gerekirse -yaklaşık tarihlerle-; 60 milyon yıl önce ilkel primatlar, yani insanın ilk maymunsu ataları oluştu. İlk hominoidler (insansılar) 20 milyon yıl önce ortaya çıktı. Homo genusu olarak adlandırılan ve insanın ilk atası sayılan Homo Habilis yaklaşık 4,5 milyon yıl önce, iki ayağı üzerine dikilen Homo Erectus türü ise 3 milyon yıl önce oluştu. Ve aşağı-yukarı o tarihten itibaren de Doğru Afrika'dan (Rif Vadisi), Kızıl deniz ve Akdeniz çöküntülerini takiben bir yayılma meydana geldi. Bir milyon yıla yakın bir zamandan beri de "AltınHilal" denilen coğrafyada giderek artan bir yoğunlaşma başladı. Bu dönem aynı zamanda insanın uzun bir Paleolitik evreyi yaşadığı dönemdir. 20 bin yıl kadar önce son buzul çağının ortadan kalkmasıyla birlikte, doğal çevrenin de sunduğu olanaklar sayesinde kültürel evrimde görülen hızlanma neticesinde, 15 ila 12 bin yılları arasında Mezolitik toplum boy verdi. M.Ö. 10 bin yıl civarlarında ise Neolitik döneme adım atıldı.

Neolitik kültür ve uygarlığın başlangıcı olan bu tarih -önceki bölümlerde belirtiliği gibi-, tüm insanlık için bir milad olarak uygun görülen, kelimenin tam anlamıyla insanın başladığı tarihtir. Mekânının da "Altın Hilal", yani Kürdistan olduğu somut verilerle kanıtlıdır. Hiç kuşkusuz tarihin bu şafak vakti Neolitik kültürü oluşturan toplumun, yani Kürtlerin tarihinin de başlangıcıdır. Kayda değer miktardaki arkeolojik kanıtlara dayanarak benzer bir görüşü savunan İzady de, "Bugün yaşadıkları ülkenin yerli halkı olan Kürtlerin tarihi hakkında hiçbir 'başlangıç' yoktur. Kürtler ve tarihleri, binlerce yıllık kesintisiz içsel evrimin, ülkelerine dağınık biçimde gelen halkların ve düşüncelerin asimile edilmesinin ürünüdür," dedikten sonra, şunları ilave etmektedir: "Bununla birlikte bir yerden başlamak ve Kürtlerin tarihini incelemek üzere, tarihin içindeki dönemeçlerden birini seçmek gerekiyor. En uygun tarih 12 bin yıl öncesi, yani Neolitik devrimin başlangıcıdır... Yani insanlık çağının başladığı tarihtir."[86]

Kanıtlar, keşif ve bulgular bu denli anlamlı bir başlangıca işaret ederken, tarihte neredeyse başka bir halka nasip olmayacak derecede önemli bir konuma, yani en eski ve yaratıcı halklar kategorisinde birinci sıraya yerleşmek özgünlüğüne sahip olan Kürt halkının tarihini bir devletle başlatmak anlamsızdır diyen Öcalan'ın ne denli haklı olduğunu ve dikkat çektiği gerçeğin çarpıcılığını şimdi daha iyi anlamak mümkündür.

M.Ö. 20 binler civarında Kürdistan coğrafyasında Üst Paleolitik aşamadan beri süre gelen bir gözle görülür yoğunlaşma yaşandığı, kültürel evrimde hızlı ve kayda değer gelişmenin ortaya çıktığı, arkeolojik kalıntılardan açıkça anlaşılmaktadır. Zaten 15 binlere gelindiğinde Mezolitik ve iki-üç bin yıl sonra da Neolitik topluma geçilmiş olması, kültürel yoğunlaşma ve hızlanmanın bariz göstergesidir. Bu yoğunlaşma aynı zamanda Aryen kültürünün oluşumuna zemin hazırlayan yoğunlaşma olup, onun şekillenmesinin de bir ifadesidir. Aryen dil ve kültürünün "köken halkı" Kürtler, binlerce yıllık bu kesintisiz içsel evrim neticesinde, Neolitik çağa gelindiğinde, artık kendine has özellikleri bulunan bir etnik kabileler topluluğu olarak yerleşik yaşama adım atmıştır. Büyük olasılıkla o günkü Kürt anaları ve ataları pek farkında değildiler, ama bu adımın bütün insanlık için ne denli büyük ve hayati olduğunu artık bilmekteyiz.

Kuşkusuz başlangıçta tam bir homojenlik söz konusu değildir. Daha Neolitik öncesi dönemlerden başlayarak Neolitik çağda da kesintisiz olarak devam eden sözünü ettiğimiz içsel evrim sürecinde oluşan Kürtleşme olgusu, sadece bir etnik grup ve kökene dayalı değildir. Tam aksine hem kültürel hem biyolojik olarak ve genellikle düzenli olmayan aralıklarla, dağınık halde gelip Kürdistan topraklarına yerleşen tüm etnik kabile topluluklarının zaman içerisinde kaynaşması ve bileşiminin bir ürünüdür. Burada bir "saflık" aramanın pek mantıklı olmayacağı yukarıda belirtilmişti.

Genelde halkların oluşum süreçlerinde bazı müstesna zamanlar, bir ortak kimlik niteliği kazanılan dönemeçler, önemli kilometre taşları mevcuttur. Denilebilir ki Kürt halklaşmasında bu anlamda önemli bir dönemeç, güçlü bir oluşumsüreci, Neolitiğin olgunluk ve doruk aşaması olan, M.Ö. 6 ila 5 bin yıllarındaki **Halaflaşma** sürecidir. Kürt halklaşmasının oluşumu ve Kürt kimliğinin şekillenmesinde Tel Halaf dönemi, uzmanlar tarafından bir dönüm noktası gibi kabul edilmektedir. Daha o tarihlerde dil, kültür ve sanat alanında ulaşılan homojenleşme düzeyi tarihçi ve araştırmacıları hayrete düşürmüştür.

Gerçekten de Kürdistan'ın sarp ve geniş coğrafyasının bir başından diğerine ortak bir yaşam ve yerleşme-barınma biçimi ile kültür ve sanat ürünlerinde tespit edilen bütünlük ve tarz birliği şaşırtıcı boyuttadır. Halaf tarzı tipik seramiklerin örnekleri, Kürdistan'ın hemen her bölgesinde kazılarda ortaya çıkmıştır. Halaf kültürünün tipik ev mimari biçimi olan dairesel tabanlı sağlam yapıların, Kürdistan coğrafyasının genelinde başvurulan mimari teknoloji olduğu, yine kazı ve araştırmalarda arkeologlar tarafından tespit edilmiştir. Ayrıca imal edilen dönemine göre mükemmel nitelikteki seramik eşya ve çömlekler üzerine işlenen desenler de, yine bir sanatsal bütünlük, ortak bir sanat tarzı ve ekolü örneği olarak değerlendirilmektedir.

Roaf, bütün bu olguları Kürdistan halkının homojenleşmesine ilişkin ilk sağlam kanıtlar olarak değerlendiriyor. Yine İzady, Halaf kültürünün, Kürdistan'ın kültürel, sanatsal ve dilsel homojenleşmesine yol açtığının paleolengüistik* ve arkeolojik kanıtlarıyla ispatlanmış olduğunu belirtiyor. Böylesine güçlü bir homojenleşmenin halklaşma ile bağlantısına dikkat çeken Von Oppenheim ise, mimari ve süsleme sanatındaki bu birliğin arkeologlarca, bunu uygulayan

---

***Paleolengüistik:** Eski dillerin yapısını inceleyen dilbilim dalı.

topluluklar arasında çok güçlü bir etnik birlik göstergesi olarak görüldüğünü söylemektedir. Kürdistan ve Anadolu'daki Neolitik yerleşmelerde yapılan birçok kazıyı bilfiil yöneten arkeolog Mellaart, daha önemli ve dikkat çekici bir tespitte bulunuyor: "Daha da şaşırtıcı olan şey," diyor Mellaart, "Halaf kültürünün süsleme unsurlarının birçoğu çağdaş Kürdistan sanatında varlığını sürdürmekte olması, Halaf dönemine ait desenlerin Kürt tekstil ve dekorasyonlarındaki motiflerde bugüne dek taşınmış olmasıdır."[87] Hiç kuşkusuz yapılan bu tespit ve sözü edilen somut bağ, sadece o çağda tanık olunan güçlü halklaşma olgusunu ortaya koymakla kalmıyor, bununla birlikte, günümüz Kürdistan'ında halen varlığını sürdürmekte olan çağdaş Kürt halkının da o toplulukların devamcıları ve torunları olduğunu ispatlıyor.

Tarihçi Xemgin'in bu konuya ilişkin görüşleri de yukarıdaki örneklerle uyum içindedir. Xemgin, "Tel Halaf dönemi, Ön Asya'da seramik sanatının gelişmesinde büyük adımlar atılan dönemdir. Bu çağda Ön Asya'da yapılan seramiklerin yapılış ve işlemeleri bakımından aynı olmalarından, burada yaşayanların da aynı halk oldukları bilinmektedir,"[88] diyerek, Tel Halaf dönemindeki halklaşma olgusunun önemini ortaya koymaktadır.

Açıkça görülmektedir ki Kürt toplumunun kimliksel oluşum ve evrim sürecinde, Kürt halklaşmasının ete-kemiğe kavuşup vücut bulmasında, M.Ö. 6 ila 5 bin yıllarına denk düşen Tel Halaf döneminin yeri ve rolü son derece önemlidir.

Kürdistan coğrafyasını bir bütün olarak göz önüne getirdiğimizde; aşılması zor çok sayıda irili ufaklı nehirlerle, son derece sarp dağlar ve dağ silsileleriyle bölünmüş nasıl geniş ve çetin bir coğrafya olduğunu kolaylıkla anlayabiliriz. Bugünün teknolojik gelişme seviyesinde bile bu ülkenin bir bölgesinden diğerine ulaşmanın o kadar kolay olmadığı düşünüldüğünde, tarihin o şafak vaktinde bu topraklar üzerinde, bu denli homojen bir kültür yaratılabilmiş olmasının güçlüğü ve önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu başarı, söz konusu toplumun gelişme düzeyinin somut bir göstergesi gibi de pekâlâ görülebilir.

Yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalar, kuzeyde Kafkasya'dan batıda İç Anadolu sınırlarına, Akdeniz ve Amanoslara, güneyde Arap Yarımadası çöl hudutlarından doğuda Urmiye gölü ve Med dağlarına kadar uzanan geniş bir coğrafi alanda, tarihte olduğu gibi bugün de üzerinde Kürtlerin yaşadığı topraklarda, günümüzden yaklaşık yedi-sekiz bin yıl önce çok güçlü bir kültür birliğinin gerçekleştiği bilimsel olarak kanıtlanmış bir olgudur. Dolayısıyla ilk başlarda var olmayan homojenleşme, ortak ve orijinal kimlik öğeleri bu dönemde kazanılmıştır. Kürdistan coğrafyası üzerinde değişik etnik grup, kabile ve aşiretlerin, tarihin o döneminde adeta ortak potada eriyip kaynaşarak faklılıklarını sentezleyip bir ortak kültür yaratması, Kürleşmenin önemli bir adımıdır. Bu dönemden itibaren artık bir ortak kökenin, yani köken birliğinin varlığından bahsetmek olanaklıdır. Çünkü Kürt kimliği ve halklaşması artık belirgin özellikler kazanmış, kendi içinde homojen, komşu halk ve topluluklarla arasındaki farklılaşma daha belirgin hale gelmiştir.

Özellikle bu tarihler itibariyle Sümerlere kadarki dönemde bölgede yaşayan tüm toplulukların **Proto-Kürtler** olarak nitelendirilip adlandırılabileceği, Öcalan tarafından da vurgulanmıştır. Proto-Kürtler olarak anılan Sümer öncesi topluluklardan bir kısmı belli bir dönemden sonra artık bazı isimlerle tarih sahnesinde yerlerini almaya başlarlar. **Hurriler**, bunlar içerisinde en belirgin olanlarıdır ve aşağı yukarı Tel Halaf dönemine denk düşen tarihlerde, M.Ö. 5 bin yıllarında, Kürdistan'ın Kafkasya'ya yakın kuzey bölgeleriyle Malatya çevrelerinde Hurri kalıntılarına rastlanılmıştır. Ortak kimliğin pekişmesinde Hurrilerin önemli rol oynadığı varsayılıyor. "Hurrilerin kültürel (ve muhtemelen demografik) varlığının dayanılmaz yükü altında, antik Zagros-Toros dağ sistemlerinin tüm halklarının tek bir kimlik altında birleştiği anlaşılıyor (Wilhelm1989)."[89]

Zaten Sümerlerden sonraki dönemi de artık tarihin yazılı kayıtlarından izlemek olanaklı hale geliyor. Başka bir deyimle, bu dönemden itibaren yazılı tarihin feneri ister istemez Kürt tarihini de aydınlatıyor. Tarihin bu ilk yazılı kayıt ve belgelerinden anlaşılıyor ki, Proto-Kürt denilen topluluklar içerisinde en belirgin olanı Hurri adıyla öne çıkmış olmakla beraber, farklı zamanlarda Kürdistan ülkesinin değişik bölgelerinde Guti, Kasit, Mitanni, Nairi, Subari, Urartu, Med, Komagene vb. gibi çok değişik isimlerle de tarih sahnesinde yer almışlardır. Bu isimler, Kürtlerin çeşitli dönemlerde aldıkları, aslına bakılırsa daha ziyade komşuları tarafından kendilerine verilen adlandırmalardır. Fakat önemli olan, tüm bu değişik adlandırmaların, sözü edilen toplulukların aynı ortak potada oluşmuş aynı halk kökeninden geldiği gerçeğini değiştirmeyeceğidir. Tarihçilerin hemen hepsi bu konuda mutabık görünmektedir. Nitekim başka tarihçi ve uzmanların yanı sıra Öcalan da aynı hususa işaret ederek, "Adlandırmaların değişik olması, aynı halk gurubundan olmadıkları anlamına gelmez, ortak karakterini değiştirmez. Bugün de birçok aşiret birliğine değişik adlar verilmektedir," diyor.

Kaldı ki ilk bakışta birbirinden çok farklı ve ilgisiz görülen bu isimler analiz edilip kökenine bakıldığında, hemen hepsinin ortak özellikler taşıdığı görülecektir. Tümü de Kürdistan ülkesinin yüksek, dağlık coğrafyası ile Neolitik tarım kültürünü çağrıştıran adlandırmalardır. Örneğin Horrit veya Hurrit adı, ilk defa M.Ö. 3 binlerde Sümerler tarafından verilmiş bir isim olup, "Yüksek memleketliler" ya da "Dağlılar" anlamına gelmektedir. Guti, "sığırlı halk topluluğu" anlamındadır, tarım ve hayvancılık kültürüyle özdeşleşen bir isimdir. Dicle, Fırat ve Zap vadilerinde bir aşiret federasyonu biçiminde yaşayan Nairi'lerin adı da, Asur dilinde "su ülkesi" veya "su halkı" anlamını taşımaktadır. Urartu adı, yine Sümerce kaynaklı bir isimdir; "yüksek yer" demektir. Med adlandırması Asur kökenlidir, büyük olasılıkla madencilikle, maden işletmeciliğiyle bağlantılıdır; "madain" yani "maden ülkesi" anlamı taşımaktadır. Hatta Amed adınında bu kökenden geldiği söylenmektedir. Kürtçe kökenli Komagene adı da, yine kültürel bir çağrıştırmayla "çoban ve çiftçi topluluk, halk" anlamına gelmektedir.

Görüldüğü gibi, Kürt anaları ve ataları olan toplulukların adları farklı olsa da, bunların hepsi ortak bir coğrafya üzerinde yaşayan ve ortak bir kültüre sahip aynı halkın mensuplarını ifade etmektedir.

Günümüzde halk ve ülke için kullanılan **Kürt** ve **Kürdistan** isimleri de bir çırpıda ortaya çıkan adlandırmalar olmayıp, uzun sayılabilecek bir süreçten geçerek oluşmuştur.

Kurti; (Kur=dağ, ti=aidiyet eki) Sümercede "dağlı halk" anlamına gelmektedir. Ve ilk kez Sümerlerce kullanılmıştır. Mısır'da bulunan Akad arşivlerinde, M.Ö. 1400 civarlarına ait kayıtlarda Mezopotamya'nın kuzeyi ile Van gölü arasındaki bölgede **Qortie*** ya da **Kortîe** adlı topluluktan bahsedilmektedir. M.Ö. 600 başlarındaki Babil tabletlerinde **Kardaka** bölgesi, dost ülkeler arasında sayılmaktadır. Anabasis'te, Med-Pers ordusunda savaşan **Kardakes** adlı ağır piyadelerden söz edilir. Grek dilinde Kürt memleketi anlamında **Kardukhoi** ve **Kurdiene** adları kullanılırken; Roma dilinde bu, **Gordyene** haline geldi ve nihayet **Kürdistan** adı ise, ilk kez Selçuklu Sultanı Sancar tarafından Kürtlerin yaşadığı ülkenin adı olarak kullanılmıştır.

Kürdistan adının Selçuklular döneminin sonlarından itibaren yazılı eserlerde yer almaya başladığı görülmektedir. İlk defa Marco Polo'nun 1294 yılında yazdığı "Seyahatler" kitabında yer almıştır. Hamdullah Mustawfi'nin "Nuzhat el-qulub" (1340) adlı kitabıyla 1347 yılında yazılmış "Heft İqlim" ismini taşıyan anonim coğrafya kitabı, Kürdistan terimini kullanan ilk üç eserden diğer ikisidir.

c) Tarihin Şafağında Kültür Buluşması: Sümerler ve Kürtler

Neolitik uygarlığın insanlık tarihindeki yeri ve önemi son yarım asırdan beri her geçen gün daha fazla görülmek ve kabul edilmekle birlikte, günümüz dünyasında halen ağırlıklı görüş, tarih ve uygarlığın yazıyla, sınıflı devletçi toplum uygarlığıyla, kısaca Sümer'le başladığı yönündedir. Ancak Neolitik kültürle Sümer sınıflı uygarlığını birbirinden bağımsız ele almak olanaksızdır.

---

* Qorti: Günümüzde Bingöl-Erzurum arasındaki geniş bir mıntıkanın adı olarak kullanılmaktadır.

** Bu bölümlerin son redektesini yaparken ulaşabildiğimiz yeni savunmasında Öcalan şöyle diyor: "Uygarlığın beşiği Verimli Hilal, topraklarında doğurup beşiğinde büyüttüğü bu yeni çocuğu, artık kız değil, erkektir."

Yukarı Mezopotamya Neolitik uygarlığının ilk çocuğu** hemen alt yanındaki Güney Mezopotamya coğrafyasında yükselen Sümer köleci uygarlığıdır. Dicle ve Fırat nehirleri, her yıl ilkbahar aylarında karların erimesi ve yağmurların artmasıyla beraber coşup kabarmışlar; doğdukları Kürdistan dağlarını boydan boya kat ederek, dolandıkları vadi yamaçlarının bütün verimli alüvyon ve bereketli tortularını yüklenerek Aşağı Mezopotamya ovalarına taşımışlardır. Buradaki kurak, hatta çöllük düzlükleri bu verimli alüvyonlarla zenginleştirmiş, tahıl ekimine elverişli duruma getirmiştir. Böylece bire seksen-yüz veren bir verimlilik yaratarak, köleci uygarlığın doğuşuna maddi zemin oluşturmuştur. Devlet denen devasa organizasyon ve kölecilik sistemi, zorunlu sulama ihtiyacının dayattığı kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Aşağı Mezopotamya'da Sümer adıyla dünyanın ilk görkemli uygarlığını (köleci) yaratan Kürdistan dağlarının sadece verimli alüvyonları değildir. Belki bu alüvyondan daha zengin ve belirleyici olan Neolitik kültür değerleri ve birikimi, üretim araç gereçleri ve manevi zihniyet yapısıdır.

M.Ö. 4 bin yıllarına denk gelen tarihin bu sürecinde, toplumsal evrimi belirleyen ve insanlık tarihine yön veren uygarlık motoru bir mekân değişikliği yaparak Yukarı Mezopotamya'dan Aşağı Mezopotamya'ya taşınıyor. Öncülük, Dicle ve Fırat nehirlerinin yukarı havzaları, Toros-Zagros sisteminin dağlık coğrafyasından Basra-Körfezi'ne yakın düzlüklere, alüvyonlu ovalara geçiyor. Bir başka değişle "Altın Hilal" adı verilen Kürdistan ülkesinden; Ur, Uruk, Lagaş, Eridu, Nippur gibi kentleriyle ünlü Sümer ülkesine geçiyor.

Uygarlık merkezinin Mezopotamya'nın yukarısından aşağısına geçtiği "tarihin şafak vakti" olarak nitelendiren bu süreç, Kürt tarihinin aydınlatılması açısından da önem arz eden bir süreçtir. Özellikle bu dönemde yoğun bir kültür alış-verişi göze çarpıyor ve bu karşılıklı kültür alış-verişinin sonraki uzun bir zaman dilimine yayılarak devam ettiği görülecektir.

Bu bağlamda önem kazanan Sümer-Kürt bağlantısını, Hurri, Kürt ve Sümer ilişki ve çelişkileri çerçevesinde irdelemek yararlı olacaktır. Her şeyden önce, tarihin ilk yazılı belgesi olarak kabul edilen Gılgameş Destanı'nda Sümerlerle birlikte Kürtlerin yer almış olması, bir tesadüf ya da sıradan bir durum olmasa gerek; tamamen o çağda her iki toplumun işgal ettiği konum ve oynadığı rolün öneminden kaynaklıdır. Destanın sembolik kahramanları şahsında iki toplumun ilişki ve çatışması anlatılır. Gılgameş ve Enkidu ilişkisiyle Gılgameş-Humbava çatışması dönemin başat konumdaki iki toplumunun mücadelesinin sembolik anlatımıdır. Ayrıca Sümerler adıyla tarihe geçen bu halkın kökenini araştıran tarihçiler ve akademisyenler, Kürtlerle bir köken birliğine dair ciddi kanıtlar bulunduğuna dikkat çekmektedir.

Sümer köleci uygarlığının köklerinin Kürdistan'da yaratılan Neolitik kültürde olduğu, Neolitik devrimin üzerinde yükseldiği, arkeolojik kazı ve araştırmalar neticesinde kanıtlanmış durumdadır. Bu konuda aksi bir görüş ve tez hemen hemen kalmamış gibidir. Çünkü yapılan tüm araştırmalara rağmen Aşağı Mezopotamya Neolitiği diye bir olgunun hiçbir izine rastlanmış değildir.

Tarih, köleci uygarlık döneminden önce Sümer ülkesinde yaşayan ilk insan topluluklarının çamurla sıvadıkları derme-çatma kulübelerde yaşarken, Hurri aşiret ve boylarının, geniş ülkelerinin her alanında besin üreticisi ve tarımcı köy yerleşim birimleri kurmuş olduğunu, hatta kentlerin ilk örnekleri sayılan nitelikte yerleşimlere sahip olduğunu, tarım ve hayvancılık yaparak, ticareti geliştirerek yerleşik yaşam düzenine geçmiş bulunduğunu kaydetmektedir. Güney Mezopotamya düzlüklerine ait bilinen en eski kültür **El-Ubeyd**'dir. Bu kültüre adını veren El-Ubeyd yerleşim yerinde yapılan kazılarda elde edilen bulgular, söz konusu kültürün M.Ö. 4000'lere doğru bile oldukça fakir bir görünüm arz ettiğini göstermektedir. Oysa adını Hurri ve Mitannilerin seramik sanatı merkezi olan Tel Halaf şehrinden alan Tel Halaf kültürü, El-Ubeyd'den hem daha eski hem ondan çok daha gelişkin ve zengindir.

Sadece Tel Halaf'la da sınırlı değil, kaynağı Kürdistan coğrafyasında yer alan başka kültür geleneklerinin o dönemdeki varlığı da bilinmektedir. Nitekim Dolukhanov, arkeologların, çanak-çömlek üsluplarına ve diğer maddi kültür özelliklerine dayanarak Kuzey Mezopotamya'da en az üç farklı kültür geleneğini saptadıklarını belirtir. Bunların günümüzden yaklaşık olarak 8 ila 9 bin yıl öncesine ait **Hassuna, Halaf** ve **Samarra** olduğunu söyler. Hassuna, Zagros eteklerinde boy veren bir kültür geleneğidir. Samarra'nın merkezi ise orta Dicle bölgesinde Çoga Mami'de yer almaktadır. Tel Halaf zaten en çok bilinendir, merkezi bugünkü Mardin'in güneyine düşmektedir. Neolitik kültürün en yoğun ve üst kurumlaşması olarak, bir nevi doruğu olarak kabul ediliyor. Halaf yaşam veya Halaflaşma olarak da adlandırılan bu dönem, bütün Kuzey Mezopotamya'dan Doğu Akdeniz'e kadar, gelişmiş bir çiftçi tarım ekonomisini izleyen yoğun ekonomik, ticari ve kültürel bütünleşmeden kaynaklanan kültürel bir kurumlaşma süreci olarak tanımlanmaktadır.

İşte Sümer uygarlığı köklerini buradan almış ve bu güçlü Neolitik kültür üzerinde yükselmiştir.Dayanabileceği bir Aşağı Mezopotamya orjinal Neolitiği bulunmamaktadır. Kürdistan'ın görkemli Neolitik kültürü ile Sümer sınıflı kent uygarlığının halef-selef türü ilişki ve buluşması bu denli somuttur.

Burada yeri gelmişken önemli bir noktaya, Kürdistan'ın tipik bir özelliğine tekrar da olsa vurgu yapmak gerektiği inancındayız. Üzerinde neredeyse 20 bin yıldır, yani aşağı yukarı son buzul döneminin sona erdiği ve jeolojik Holosen dönemi denilen "insanlık çağı"nın başlangıcından beri Kürt ataları ve analarının -ama çeşitli tarihsel dönemlerde farklı adlarla- yaşadığı Kürdistan ülkesini nasıl ve neye göre tanımlamak gerekiyor? Öcalan, Ortadoğu genelinde aslında ülke kavramı tanımlamanın zor olduğunu belirtiyor. Bir Ortadoğu haritasına bakıp da cetvelle çizilmiş sınırlarla belirlenen "ülke"ler gerçeğiyle karşılaşıldığında, Öcalan'ın vurgusunun önemi ve haklılığı daha iyi anlaşılabilir. Bu denli yapay devlet ve devletçik esasına göre çizilmiş siyasal sınırlarla işaretlenen ülkelerin arasında, bir Ortadoğu siyasi coğrafya haritasında Kürdistan ülkesinin yer almıyor olması; o hilal biçimli görünümüyle bir zamanlar "Altın Hilal" veya "Bereketli Yarımay" olarak tanımlanan, -20. yüzyılın jargonuna uygun bir söylemle- o namlusu aşağıya Basra'ya doğru tutulmuş bir tabanca kılıfını andıran, yaklaşık 500 bin kilometre kare genişliğindeki ülkenin yokluğu nasıl yorumlanmalı? "Siyasi coğrafya haritası"nda yer verilmemişse bu ülkeyi yok mu saymalıyız?

Kuşkusuz hayır. Çünkü Kürdistan ülkesi o yapay sınırlarla işaretlenen birçok ülkeden daha gerçek bir ülkedir. Çünkü Kürdistan ülkesinin varlığı ve sınırları, bir devletin varlığına bağlı, onunla var olup onunla tarih sahnesinden silinecek özellikte değildir. Onun sınırlarını binlerce yıllık tarihi olan kadim bir kültür belirlemektedir. Neolitik çağda "Altın Hilal" ülkesinin sınırlarını belirleyen temel etmen nasıl ki bir kültür temsiliyeti ve o kültüre mensup toplulukların konuştuğu dil etmeni olmuşsa; günümüzde Kürdistan ülkesinin sınırlarını da, üzerinde yaşayan Kürt halkının konuştuğu dil ve temsil ettiği kültür belirlemektedir.

Kürt halkına "kültür ve uygarlık yaratan halk" denilmesinin nedenini, bu söylemin altında yatan somut gerçekliği anlamak son derece önemlidir. Bu anlaşılmadan Kürt tarihi ve Kürt olgusu doğru tanımlanamaz kanısındayız. Etnik yapıların oluşumunda dil ve kültür iki temel öğedir. Ethnos (etniklik) denilen olgunun kendisi zaten kültürel bilginin biriktirilmesi ve iletimi bakımından kendine özgülükler taşıyan, kendine has toplumsal davranış, psikoloji, ideoloji özelliklerine sahip, bunların simgesel alt sistemlerini oluşturmaya başlamış toplumsal-kültürel sistemler demektir. Dil ise bu toplumsallığın en temel niteliğidir. İnsanların belli bir kültür ve etnisite ile ilişkisini sağlamaktadır.

Ortadoğu'da kazı ve araştırma yapan arkeolog ve dil bilimcilerin birçoğu ile birçok tarihçi, Kürt dili ve kültürünün, Kürdistan'da Neolitik devrimi gerçekleştiren dil ve kültür olarak, zaman içerisinde tüm Hint-Avrupa kökenli dil ve kültürlerin de temelini teşkil ettiğini söylemektedir. Bu sav, Aryen kültürünün Kürdistan coğrafyasında şekillendiği yönündeki görüşlerle paralellik arzetmektedir.

Bölgenin etnik yapılanmasını inceleyen uzmanlar da, Aryen kökenli halkların "Verimli Hilal" denilen Kürdistan coğrafyasında M.Ö. 10 ila 6 bin yıllarında şekillendiği görüşünü savunmaktadırlar. Kabile düzeninin hâkim olduğu bu dönemin ardından, özellikle

M.Ö. 6 ila 4 bin arası Tel Halaf kültürü sayesinde yaşanan kalıcı kurumlaşmayla birlikte aşiret düzenine geçiş, aynı zamanda etnik karakterli toplumların da oluştuğu dönemdir. Kürt etnisitesinin de bu dönemde artık ayırt edilmeye başlandığı belirtilmektedir.

Uygarlığın temel icatlarının yaratıldığı bu dönem, Sümer adıyla tarih sahnesine çıkan ilk sınıflı devletçi toplum uygarlığını da esas olarak hazırlayan dönemdir. Nitekim Sümer'in, Tel Halaf dönemi uygarlık icatları üzerine eklediği pek fazla icadı bulunmamaktadır. Beslendiği kaynak bütünüyle Kürdistan coğrafyasıdır; bu coğrafyada Proto-Kürt diye adlandırılabilecek toplulukların yarattığı kültür değerleridir.

Proto-Kürtler olarak adlandırılan Sümer öncesi topluluklardan en belirgin olan ve öne çıkanı, hemen tüm tarihçiler tarafından Kürtlerin ataları olarak değerlendirilen Hurrilerdir. Başka bir deyimle, Kürt etnisitesinin ilk defa Hurriler adıyla ve M.Ö. 3 binlerde tarihin fenerleriyle temas ettiğini görmekteyiz. Bu, aynı zamanda Kürt kültürünün belli bir ad ve kimlikle tarih sahnesine çıkışıdır. O dönem çok etkili olan Hurri kültürü bütün bölge üzerinde de belirgin bir etkiye sahip olduğu için, görmezden gelinecek gibi değildir ve döneme ilişkin hemen tüm kaynaklar buna geniş yer vermişlerdir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Kürt olgusu karşısında sergilenen inkârcı tutumlardan Hurriler de payını aldığından, kaynakların çoğunda Hurri kültürü değişik adlar altında verilmektedir. "Erken Bronz Çağı Kültürü", "Yanık Kültürü", " Karas Kültürü", "Erken Trans-Kafkasya kültürü", "Doğu Anadolu Erken Bronz Çağı Kültürü" gibi isimler Hurri kültürüne yakıştırılan adlardan bazılarıdır. Fakat nadiren de olsa bilimsel objektifliğin asgari gereğini gözeterek gerçek adıyla dile getiren kaynaklar, "Erken Hurri Kültürü" başlığıyla vermişlerdir. Olgunun özüne uygun adlandırma bizce de budur. Öcalan da, "Hurriler M.Ö. 6 binlerde Neolitiği kurumlaştıran ve Tel Halaf kültürünü şekillendiren toplulukların devamıdır," derken, o döneme ait kültürün **"Erken Hurri Kültürü"** olduğunu teyit etmektedir. Sümer uygarlığının kaynağı işte bu kültürdür.

Sümer ve Kürt bağlantısını daha somut görebilmek açısından Hurri-Kürt köken birliğini net olarak ortaya koymak önem kazanıyor. Bir önceki başlıkta kısmen belirtilmişti, başka boyutlarıyla da açmak mümkündür Hurriler ile Kürtler arasındaki köken birliğini kanıtlayan çok sayıda bulgu ve tezler tarihçiler, kültür araştırmacıları tarafından ortaya konulmuştur. Her şeyden önce Hurrilerin dış saldırılarla yok edildiğine dair tarihte her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. O çağda üzerinde yaşadıkları Kürdistan ülkesini terk ederek başka diyarlara göç ettiklerine ilişkin bir kayıt yoktur. Ayrıca Hurrilerin yaşamını ve varlığını aşiret sistemi temelinde sürdürdükleri de bilinmektedir. Aynı aşiretsel yapı sisteminin günümüz Kürdistan'ında bile neredeyse olduğu gibi varlığını sürdürüyor olması, güçlü bir bağlantının kanıtıdır.

Konumuz kültür olduğu için, kültürel olarak Kürtlerin, Hurrilerin devamcısı olduğuna ilişkin yani Hurriler ile Kürtler arasında var olan kültürel bağlar ve kültür birliğine dair bazı noktalara dikkat çekmekte yarar var. Hurri-Kürt kültürel birliğinin en belirgin kanıtlarından birisi dildir. Dilbilimciler Hurrice ve Kürtçenin yapı tahlillerinden yola çıkarak bu iki dilin aynı kökenden geldiğini, gerek gramatik ve sözlük yapısındaki benzerlikler ve gerekse Hurri dilinde kullanılan birçok kelimenin günümüzde Kürt dilinin çeşitli lehçelerinde hemen hiç değişmeden veya yer yer çok küçük değişikliklere uğrayarak kullanılmakta olmasından hareketle ortaya koymaktadır. Ve bilindiği gibi dil, halkların kökenlerini belirleyen en temel öğelerden birisidir. Bunun dışında, günümüzde kutlanmakta olan Kürt ulusal bayramlarının Hurri kökenli olması, yine Hurrilere ait dini inanç ve düalist düşüncenin Zerdüştlük ve diğer Kürt dinsel inançları üzerindeki etkileri ve hatta bunların günümüz Kürt efsane ve masallarında yaşıyor olması; ayrıca Hurrilere ait ev ve yapı geleneği ile tekniğinin hemen her dönemde ve kimi yerlerde bugün bile Kürtler tarafından kullanılıyor olması gibi olgular da, Hurri kültürünün mirasçıları ve Hurri topluluklarının torunlarının Kürtler olduğunu ortaya koymaktadır. Tıpkı Erken Hurri Kültürü'nün en tipik ürünü seramiklerin üzerindeki desenlerin, bugün dağ köylerindeki ilkel el tezgahlarında yapılan Kürt halı ve kilimlerinde kullanılıyor olması gibi...

Sümer uygarlığını doğuran ana, Kürdistan Neolitiğininin doruğu olan, erken Hurri Kültürü adı verilen Hurri-Kürt boylarının bu kültürel birikimidir. Bizzat Sümerlerin kendi verdiği isimden hareketle belirtmek gerekirse, **Sümer-Horrit-Kurti** tarihi adeta iç içe geçen bir tarihtir. Öcalan bu duruma, "Sümer yazılı tarihinin dağla ilgili, dağdan gelen tüm kültürel öğeleri aynı zamanda Kürt asıllıların da tarihidir," sözleriyle vurgu yapmaktadır.

Sümerlerin kökeni konusunda yapılan araştırmaların ortaya çıkardığı sonuçlar, Sümer-Kürt bağlantısına ve köken birline işaret etmektedir. Sümerler kimdir? Aşağı Mezopotamya'ya nereden gelmişlerdi? Öyle anlaşılıyor ki Sümer ülkesi diye bilinen Güney Mezopotamya ovalarına gelişleri çok eskiye dayanmamaktadır; bulguların işaret ettiği, Neolitiğin son dönemlerinde M.Ö. 5 bin yılları civarında bu alana gelip yerleştikleri yönündedir. Nitekim Kürdistan'da, hatta komşu Ürdün, Filistin bölgelerinde yerleşik hayata geçildiği, köyler hatta kent prototiplerinin kurulduğu çağlarda Aşağı Mezopotamya düzlüklerinde yaşamın sıradan bir izine dahi rastlanmış değildir. Örneğin, "Ürdün'de, Kuzey Irak'ta Abu-Hureyra, Ali koş, Çayönü yerleşim yerlerinde İ.Ö. 9-8 bin yıllarında... köyler kurulmuş bulunuyordu. Ama Sümer'de bu tarih katmanlarında yerleşim izlerine rastlanmıyor."[90]

Sümerlerden önce Güney ve Orta Mezopotamya'da, olsa olsa henüz Neolitik üretim aşamasının çok gerisinde avcılık, balıkçılıkla geçinen bazı küçük toplulukların varlığından söz edilebilir. Bu nedenle tarihçiler, Sümer uygarlığını yaratan halkın başka bölgelerden gelip Aşağı Mezopotamya'ya yerleştiğinin kesin olduğunu belirtiyor. Ancak nereden geldiği sorusu uzun süre tartışma konusu olmuştur. Kayda değer bulgular bu noktaya ilişkin de mevcut olmakla birlikte henüz kesin bir netleşme sağlanabilmiş değildir; tartışmalar halen sürmektedir.

---

* Sümerlerin Türk oldukları, Orta Asya'dan gediği gibi sadece Türk resmi çevrelerinin öne sürdüğü görüş, bilim çevrelerince ciddiye alınmamaktadır.

Sümerlerin kökeni ve Aşağı Mezopotamya'ya nereden gelip yerleştikleri konusunda genelde iki görüş vardır.* Birincisi, Sümerlerin Sami kökeninden geldiği, yani Arap asıllı olduğu biçimindeki -daha çok Arap ülkelerindeki resmi görüş olan- düşüncedir. İkincisi ise, "Arkeolog ve bilim adamlarının ileri sürdükleri ve gerçeklere daha yakın olan görüştür ki bu görüşe göre Sümerler Mezopotamya'nın çevresindeki dağlık bölgelerden gelip buraya yerleşmişlerdir."[91]

Sümerlerin Zağros ve Toroslardan M.Ö. 5000'lerde Aşağı Mezopotamya'ya indiğini savunan Şenel; iki önemli noktada bu tezini destekleyen kanıt sunuyor:

> Aşağı Mezopotamya topluluklarının dillerinin Sami kökenli olmasına karşılık Sümercenin bir Sami dili olmaması anlamlıdır. ...Bu durum Sümerler'in yöre halkı olmayıp dışardan geldiğini gösterir. (...) Olasılıkla Zagros dağlarından geldiklerinin göstergesi olarak da, örneğin, tanrılarını, dağların tepeleri üzerinde dikilirken göstermişlerdir. Sonra tapınaklarını düz alüvyon ovasında diktikleri (özlemini duydukları, anısını unutmadıkları) dağları anımsatan 'yapay dağlar' sayılabilecek Zigurat'ların üzerine oturtmuşlardır.

Ana Britannica Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde, Sümerlerin Mezopotamya'ya Anadolu yakınlarındaki bir yerden, yani kuzeyden göç etmiş olabileceği kaydedilmektedir.

Bu tezi destekleyen ilk çağ tarihçilerinden biri olan Teber de, Sümlerlerin büyük olasılıkla M.Ö. 4000 yıllarında ve Neolitik üretim aşamasına ulaşmış bir kültür düzeyi ile bölgenin kuzey doğusundan, Güney ve Orta Mezopotamya'ya geldiklerini belirtmektedir. Teber, Sümer mitoloji öykülerinde yer alan bazı pasajların, sınıflı toplumun değil, doğal toplum zihniyetini yansıttığını belirtmekte ve bunu Sümerlerin kuzeydeki Neolitik kültürden gelen bir halk olduklarının göstergesi olarak değerlendirmektedir.[92] Gerçekten de Teber'in sözünü ettiği Sümer Cennet mitindeki pasaj, bu toplulukların "Altın Hilal"de yaşadıkları 'Altın Çağ'ın özlemini ifade etmektedir.

Öte yandan tarihteki o ünlü "sepette nehre bırakılan çocuk" efsanesinin, sonraki dönemlerde Musa, Kyros, Romus-Romulus'un yaşam öykülerinde de karşımıza çıkacak olan sepet hikâyesinin ilk el versiyonunun sahibi olarak bilinen Akad kralı Sargon (M.Ö. 2340-2284), o dönemden kalma yazıtlarda kendi öz-geçmişini anlatırken, "Aile kökenimiz kuzeydeki dağlık bölgeden gelmektedir," diyerek, birinci ağızdan Sümerlerin kökenine ilişkin bir bilgiyi kayıtlara geçirmiştir.

Sümerlerin, Sami kökenli bir halk olduğu iddialarına itiraz edenlerden biri de İsveçli sanat tarihi profesörü Aron Borelius'dur. "*Batı Dünyasının Sanat Tarihi*" adını taşıyan yapıtında Borelius, Sümerlerin *Ari* kökenli bir halk olabileceğini söylüyor. Kuzeyin dağlık bölgelerinden güneye göç ettiklerini ve Güney Mezopotamya'nın verimli toprakları üzerinde barınmayı seçerek uygarlık kurmayı başardıklarını kaydediyor. Bu bilgileri aktaran Ş.Ciziri, Sümerlerin dağlı ve Zağros halklarından olduğunu ileri süren araştırmacılardan ikisinin, arkeolog Hans Kayser ile tarihçi Simo Parpola olduğunu belirtiyor. Ayrıca Cizîrî'nin kendisi de, Sümerlerin Sami bir halk olmadıklarını, kültür ve dillerinden dağlı bir halk olduklarının anlaşıldığını, kuzeyden gelen dağlılar olduklarının bir kanıtının da Ziguratlar olduğunu savunuyor.[93]

Ve son olarak, bu alanda tartışmasız otorite olarak kabul edilen Sümerolog Kramer'in de Sümerlerin kökeni hakkında, yukarıda bazı örnekleri sıralanan görüşler paralelinde düşünce ortaya koyduğunu, yani Sümerlerin kuzeyli ve dağlı bir kökenden geldiği tezini desteklediğini belirtmeliyiz.

Buna karşılık birinci görüş, yani Sümerlerin Sami kökeninden geldiği savı ise, ağırlıklı olarak resmi Arap tarihi ve tarihçilerinin savunduğu bir görüş olduğunu tahmin etmek zor değildir. Fakat resmi tarihlerin pek itibar edilecek objektif bilimsel nitelikte olmadığı bilinmektedir. Resmi Arap tarihçileri dışında inceleme imkânı bulabildiğimiz kaynaklarda sadece bir kişinin, Jarquetta

Hawkes'in bu görüşü savunduğa tanık olabildik. Hawkes, M.Ö. 4500 dolaylarında bölgeye Ubaidler denen (Sami kökenli) bir halkın gelip yerleştiği, batı çöllerinden gelen, Sami dili konuşan bu toplulukların, köy konumunda olan Eridu, Ur, Uruk, Lagaş, Nippur gibi yerleri büyük kasabalara dönüştürdüğünü -The Atlas Of Early Man adlı eserinde- yazmaktadır.[94]

İlk çağ tarihçileri ile antropoloji ve etnoloji uzmanlarının kanıtlarıyla birlikte ortaya koyduğu tezler, Sümerlerin kökeninin kuzeydeki dağlık bölgede, Kürdistan'ın Zağroslar bölgesinde olduğuna işaret etmektedir. Dikkat edildiğinde, Sümerlerin köken özellikleriyle ilgili üç önemli olgu öne çıkıyor: Birincisi, dağ ile kesin ilgilerinin bulunduğu, dağlık bir bölgeden geldiği yönündeki kuvvetli işaretlerdir. İkincisi, Neolitik kültür ve üretim geleneğiyle tanışıyor olmaları, yani bir Neolitik uygarlık alanından gelmiş olduklarıdır. Ve üçüncüsü de dillerinin, dil yapısının Aryen kökenli olmasıdır. Her üç nokta teker teker göz önünde bulundurulursa bunların Kürdistan ve Kürtlükle yakından bağlantılı özellikler olduğunu anlamak için uzman olmaya gerek yoktur.

Bütün bunların da ötesinde Sümer-Hurri-Kürt ilişki ve iç içeliğinin edebiyattan üretime, dilden sanat ve kültüre dek hemen her alanda çok sayıda ipuçlarını bulmak mümkündür. Sümer dil ve kültürüne bakıldığında, bütün teknik donanımını yukarı Mezopotamya'nın Neolitik çağ yaratıcısı Horritlerden aldığının açık olduğunu söyleyenÖcalan, buna örnek olarak Dewrêşê Evdî destanı ve meçhul bir kızın Gıro adlı anonim bir halk kahramanına sesleniş öyküsünü veriyor. Yaklaşık 5 bin yıl önceki Sümer destan ve şiirinde yer alan bu iki hikâyenin günümüz Kürt edebiyatında halen yaşıyor olması, hem de en yaygın olarak, Hurri kültünün merkezi niteliğindeki Tel Halaf civarlarında Şengal bölgesi Yezidi Kürtlerin geleneğinde canlılığını koruması, gerçekten oldukça anlamlıdır.

Sümer-Kürt ilişkisine açıklık getireceği, en azından bu konuda bir fikir vereceği inancıyla burada dört temel ad ve kavram üzerinde kısaca durmakta yarar görmekteyiz: **Kur**, **Gılgameş**, **Dık** (duku) ve **Zigurat**...

Kur sözcüğünün Sümerce de özel bir yeri olduğunu keşfeden Sümerolog Kramer, bu nedenle yorumlanması güç bir kavram olduğunu belirtiyor. "Asıl anlamlarından biri 'dağ' dır ve bundan 'kur'un 'yabancı ülke' anlamı da türemiştir, çünkü Sümer'i çevreleyen dağlık ülkeler Sümerler için sürekli bir tehdit oluşturuyordu."[95] Kürtlere, daha doğrusu o çağda Küdistan'da yaşayan halka "Kurti" adını verenlerin Sümerler olduğu ve bunun "dağ ülkesi mensubu", "dağlı halk" anlamı taşıdığı geçen sayfalarda belirtilmişti. Aynı şekilde Kürdistan ve Kürt teriminin kökünü, temelini teşkil eden de bu "kur" sözcüğüdür. Kramer'in belittiği gibi Sümerler ile komşu dağlık ülke sakinlerinin -ki bunların Hurriler olduğu artık bilinmektedir- birbirlerini tehdit olarak algıladıkları doğrudur. Çünkü Sümerlerin Kürdistan coğrafyasındaki zengin orman ve madenlere ihtiyacı var, sürekli ele geçirme girişimleri oluyorken; Hurrilerin de uygarlık değerlerine ulaşma arzuları vardır. Dolayısıyla bir nevi merkez-çevre konumundaki Sümerler ve Hurriler hem akraba hem komşu olarak karşılıklı bir tehdit algılamasıyla birlikte bir ilişki-çelişki ve çatışmanın hep içinde olduğu anlaşılmaktadır. Tarihleri bu anlamda bir nevi ortak gibidir.

Ayrıca "kur" sözcüğü -yaklaşık 6 bin yıldır- günümüz Kürtçesinde de "dağ" anlamında halen kullanılmaktadır. Hafif bozulmuş haliyle "Gır", hem "tepe" hem "büyük" anlamında Kürdistan'ın hemen hemen her yöresinde yaygın biçimde zaten kullanılan, bilinen bir sözcüktür. Kürdistan'ın kuzey bölgelerinde, Serhat yöresinde ise, beş-altı bin yıl önce Sümer dilinde kullanıldığı şekliyle "kur" olarak da halen aynı anlamda kullanılmaktadır. Birçok alanda "kur a mezin", "kur a biçûk" olarak adlandırılan dağlar vardır; Bingöl dağlarının bir silsilesi de yörede "Kur a Tewle" olarak anılmaktadır.

Gılgameş adı, aynı ismi taşıyan Uruk kralının yaşamını konu alan, sadece Sümer uygarlığının da değil, tüm insanlığın ilk yazılı belgesi olan Gılgameş destanı nedeniyle tarihe mal olmuş bir terimdir. Gılgameş destanının ana temalarından biri, Kürdistan dağlarındaki sedir ormanlarına yapılan bir talan seferinin öyküsel anlatımıdır. Destanın, Gılgameş'ten sonraki iki önemli karakteri Enkidu ve

Humbaba, Kürt'tür. İlki, kadın aracılığıyla düşürülüp özgür, doğal yaşamdan koparılarak işbirlikçi konumuna getirilen Enkidu; Gılgameş'in arkadaşı yandaşı olarak kendi halkına karşı kullanılan bir araçtır. Humbaba ise, -sedir ormanlarının bekçisi-kendi ülkesinin değerlerini koruyan, bunun için talancıya karşı ölümüne direnen ve savaşan, böyle olduğu için de, egemenlerin dilinde bugün halen varlığını sürdüren "yasa" gereği, kötülenen, çirkin ve olumsuz kavramlarla nitelenen bir karakter olarak destanda yer alan bir Kürt'tür. Anlatılanın Kürt tarihi olmadığını kim iddia edebilir? Tam5 bin yıl aradan sonra, bu kadar güncelliğini koruyan, bu denli geçerli "yasa" kolay bulunabilecek cinsten midir? İşbirlikçi Kürt, bu gün de egemenler adına kendi halkına karşı kullanıldığı için "iyi Kürt" oluyor. Direnen, onurlu, halk ve ülkesi uğruna mücadele eden ise, çağın en çirkin kavramlarıyla nitelendirilip 'terörist'likle damgalanmak istenmiyor mu? Tarihin ilk yazılı belgesinde yer alıyor olmanın, Sümer-Kürt ilişkisi kadar, hatta onun da ötesinde, Kürtlerin bölgenin en kadim halklarından biri olduğunu göstermesi açısından son derece anlamlı olduğu kuşkusuzdur.

Bu arada Gılgameş Destanı'nda geçen sedir ormanlarının Lübnan'da olduğu yönündeki yorumların doğru olmadığı noktasına da Kramer ve diğer araştırmacılar tarafından açıklık getirilmiştir. Kramer, "Sedir ülkesi" olarak geçen bölgenin Sümer ülkesinin batısına düşen Lübnan'ı tarif edemeyeceğini, tersine kuzey doğuyu yani Zağrosları tanımladığını ortaya koymuştur.

Öte yandan "Gılgameş" adının kendisi bile Kürtçe kökenli bir sözcüktür; doğrudan ilk anlamı "büyük camuş"tur; ancak güçlü, kuvvetli, yiğit sıfatlarıyla bir kahramanı tanımlar. Bugünün Kürtçesinde "gameş" hiç değişmeden, olduğu gibi camuş (bufalo türü iri ve güçlü öküz) anlamında kullanılmaktadır. "Gır" sözcüğünün de "iri, büyük" anlamını taşıdığı yukarda belirtilmişti. Dilsel anlamda daha da dikkat çekici benzerlik ise, içerik olarak da aynı anlamı ifade etmesidir. Modern Kürt toplumunun canlı dilinde bugün bile "gameş" sıfatı, iri-yarı, güçlü-kuvvetli ve yiğit erkeği tasfir eden övgüsel bir sıfat olarak yaygınca kullanılmaktadır. Hatta kimi yörelerde, örneğin Serhat taraflarında "gamêşê reş", "gamêşê girdan" biçiminde deyim ve tanımlamalar şeklinde günlük dile girmiştir. Tıpkı 5 bin yıl önce Uruk kralına yakıştırıldığı gibi güçlü yiğit kişiyi tanımlar.

Dık (veya duku) sözcüğünün, Sümerlerde olduğu gibi günümüz Kürt toplumunda da ortak ve bir bakıma özel bir anlam ifade ettiğini görmekteyiz. Türkiye'nin ünlü Sümeroloğu M.İlmiye Çığ, "**Duku**" sözcüğünün Sümer tanrısal mitolojisinde (biz bunu toplumun üstünde olma anlamında yönetim ve iktidar alanı diye düşünebiliriz) özel bir anlam ifade ettiğini belirtiyor. "Sümer tanrılarının gökyüzünde Duku denilen toplandıkları yerleri, kürsüleri vardı,"[96] diyor. İdeolojik ve siyasi bir içeriğe sahip olduğu anlaşılan bu sözcük, küçük bir telafuz değişikliğine uğrayarak "dık" biçiminde günümüz Kürtçesinde de benzer anlamda kullanılıyor. Bilindiği üzere "dık", bugün kullanılan Kürtçe dilinde sahne, kürsü, yüksek platform gibi anlamalarda kullanılan bir sözcüktür; topluluğun, kitlenin üstünde, yükseğinde olma anlamı içeriyor.

Zigurat kavramının köleci Sümer uygarlığında taşıdığı önem ve işgal ettiği yer genelde bilinmektedir. İdeolojinin merkezi, devletin doğum yeridir. Hemen tüm araştırmacılar ve uzmanlar, Zigurat adı verilen, en üst katlarına tanrıların yerleştirildiği piramidi andıran çok katlı ve yüksek tapınak binalarını "yapay dağ" olarak adlandırmış; dağlardan esinlenerek yapıldığını, dağ kültürünün bir yansıması ve ifadesi olduğunu belirtmişlerdir. Bundan hareketle de Sümerlerin kökeninin Kürdistan dağlık coğrafyasında olduğu sonucuna varılmıştır. Biz de bunun yabana atılacak bir bağ olmadığı kanısındayız.

Sümerlerin dağlı bir halk olup kuzeyden Aşağı Mezopotamya düzlüklerine indiklerinin somut bir kanıtı olarak Zigurat'ı gösterenlerden Şenel ve Cizîrî'nin yazdıklarını yukarda aktarmıştık. İzady de aynı paralelde görüş belirterek "Mezopotamya'nın Ziguratları, özellikle de Elam, Asur ve neo-Babil Ziguratları, Kürt dağlarındaki koca bir tepe şehrinin minyatür bir tasarımlarıdır," diyor. Ayrıca Nemrut dağının tepesindeki Komagene uygarlığı kalıntılarını da benzer bir örnek olarak dile getiriyor.

Zigurat'ın dağla bağlantısına dikkat çeken tarihçilerden biri de Mumford'dır. Ancak Mumford, diğerlerinden daha değişik bir açıdan bakarak, insanın ilk mimari mekân kavramını algılama biçimi olan "mağara"dan hareketle bağlantıyı kuruyor. "Bir dağın içindeki, duvarları resimlerle süslü mağara," diyor Mumford. "Kendisi de tümüyle insan elinden çıkma bir dağ olan ve bilinçli olarak dağa benzetilerek inşa edilmiş olan Ziggurat, Mısır piramidi, Mitra mağaraları ve Hıristiyan kriptolarının öncülüdür."[97]

Hangi yönden bakılırsa bakılsın Zigurat gerçeğinin dağ ile dağ kültürü ve yaşamıyla bağlantılı geliştirildiği açıktır. Ünlü "Babil'in asma bahçeleri" olarak tarihe geçen Zigurat türü ise, özellikle yeşilliği, ormanı ve suyuyla da donatılarak inşa edilmiş tam bir dağ kopyası niteliğindedir. Ve zaten dağlı olan, dağ yaşamı ve havasına alışkın Kürt prensesi Şammuramad (Semiramis) hatırına, Babil hükümdarı olan eşi tarafından yaptırıldığı biliniyor.

Zigurat sözcüğünün dağla ve Kürt dağ kültürüyle bağlantısının, bütün bunların ötesinde ve belki daha da somut, dikkat çekici ilişkisini gösteren bir noktanın da sözcüğün etimolojik yapısında var olduğunu görmekteyiz. Günümüzün Kürtçesinde "*zuxur*" (Türkçe telaffuzuyla, zuğur) olarak bilinen bir sözcük kullanılmaktadır. Orta ve Kuzey Kürdistan'da yaygın olarak kullanıldığını bildiğimiz bu zuxur sözcüğünün, yapı olarak Zigurat kelimesiyle eş kökenli olduğunu, hatta onun türediği kökün kendisi olduğunu anlamak çok zor değildir. Anlamı da aşağı yukarı ziguratın biçimini çağrıştırıyor. Bugünkü Kürtçe'de *zuxur**; sarp kayalık geçit, arazinin birden sertlik kazanan yükseltisi gibi yerler için kullanılan coğrafi bir terimdir.

Anılan dört kavram, sıradan bir sözcükten öte anlam ifade ettiği için, açımlanmasında yarar görüldü. Fakat Sümerce ile Kürtçe dil yapısının ortaklığı ve benzerliği, her iki dilde kullanılan ortak kelimeler bu kadarla sınırlı değildir. Araştırılacak olursa sayfalar dolusu somut örnek bulunabileceğine inanıyoruz. Ama burada sadece bir fikir vermesi amacıyla, örnek kabilinden, Gılgameş Destanı'nda geçen birkaç Sümerce ve Kürtçe sözcüğe göz atmakta yarar var:[98]

---

* Zana Farqînî'nin Kürtçe-Türkçe sözlüğünde şöyle geçiyor: "Zuxur/zixur: 1.Argıt, aşıt, geçit, derbent, dağ geçidi, dağ boğazı 2. belen, bel (dağ sırtındaki çukur yer) 3.vadi 4.kısık, klüz"

Sümer	**Kürtçe**	**Türkçe**
Tî	Tîr	Ok
Tî	Tîr, Tîre	Işın
Kur	Kur, ko, koh, gır	Dağ, tepe
Kûr	Kûr	Derin
Gûr	Gor	Mezar (aşağı dünya)
Gal	Kal	İhtiyar
A	Av	Su
Mê	Mê	Dişi
Go, gud	Ga	Öküz
Şû	Şû (kirin)	Koca/ya varmak
Eşar	Veşar	Saklı, saklama
Tarî	Tarî	Karanlık
Dar	Dar	Ağaç
Bar	Par	Pay, bölüm
Kîsik	Qîzik, keçik	Kız çocuğu
Da	Dest	El
Mûş	Mêş	Sinek
Kake	kak, kek	Ağabey

Kürtler ile Sümerler arasında bu denli çok ortak bağ bulunduğundan olmalı, Öcalan Mart-2008'de avukatları ile yaptığı bir haftalık görüşmede biraz da M. Kemal'e nazire yaparcasına, "Atatürk Sümerlerin Türk olduğunu iddia etmişti, ben de Kürt olduğunu söylüyorum," demişti. Aslında savunmaların birçok bölümünde bu konuya değinerek son derece aydınlatıcı analizler yapmıştır. Onun değerlendirme ve perspektifleri doğrultusunda sonuç itibariyle şunları belirtmek mümkündür: Sümer-Hurri, dolayısıyla

Sümer-Kürt köken birliği ve akrabalığı konusunda azımsanmayacak kanıt ve bulgular mevcuttur. Ancak buna rağmen ırkî, genetik bir bağın ve birliğin var olup olmamasının esasında bizce bir önemi yoktur. Önemli olan bir kültürel etkileşim ve bağdır; bu da sabittir. Çok sayıda somut ve bilimsel kanıtları mevcut olup tarihçiler, antropologlar tarafından ortaya konulmuştur.

Sümerlerin etnik kökeni meselesine gelince, kanımızca bu konuda da en sağlıklı ve objektif görüş, tarihin mantığına en uygun tez, yine Öcalan'a ait olandır. Öcalan, tarihsel olanla güncelin ilişkisini mükemmel kuran o her zamanki keskin tarih bakışıyla olguyu yorumlayarak, 5 bin yıl önceki Sümer ülkesi ve halkının bugünkü Irak'la benzerlik arz ettiğini vurgulamaktadır. Yani bugünkü Irak nasıl ki Kürt-Arap bileşiminden oluşuyorsa; o günün Sümer'i için de ille salt Ari ve Kürt ya da Sami ve Arap'tır demek yerine, her iki halktan oluştuğunu varsaymak daha bilimsel bir yaklaşım olarak yeğlenmektedir. Daha somut bir ifade ile Sümerleri, Aryen kökenli Horrit ve Semitik kökenli Amorritlerin bir bileşimi biçiminde ele almak kanımızca en objektif yaklaşım olacaktır.

Kuşkusuz biyolojik köken konusundaki bu yaklaşım Sümer Kürt kültürel ilişki ve bağlarının varlığı ve önemine halel getirmez. Çünkü tarihin şafağı diye tanımlanan o çağda Proto Kürt olarak anılan aşiret toplulukları ile Sümerlerin ilişkileri, özellikle Hurri Sümer karşılıklı kültür alış-verişinin sadece bu halklar açısından değil genelde insanlık ve uygarlık tarihi bakımından da büyük önemi bulunmaktadır. Ana hatlarıyla toparlamak ve özetlemek gerekirse;

Bir: Sümer sınıflı-köleci uygarlığının kökleri Kürdistan (Altın Hilal) Neolitiğindedir; Neolitik uygarlığın çocuğudur. Sümer dil ve kültürü bütün teknik donanımını Yukarı Mezopotamya'dan, Hurrilerden almıştır. Aynı şekilde Sümer dil ve kültürü ve mitolojisinin de kaynağı, o ünlü gök düzeninden tutalım İştar, İnanna, Nin-Hursag adlarında somutlaşan ana tanrıça figürlerine kadar, yine Kürdistan ve Hurri orijinlidir.

İki: Sümer köleci uygarlığı oluşum sürecini tamamlayıp yayılma aşamasına girdiğinde, en önce Yukarı Mezopotamya'ya yönelir.

M.Ö. 2000'lere doğru -boynuz kulağı geçmiş olduğundan- bu kez Hurriler, aşağı Mezopotamya'dan yayılan Sümer kültür ve uygarlığını alıp içselleştirirler. Sümerlerin Kürdistan'da kurduğu ilk koloni örneklerinden (Urfa, Harran, Kargamış, Samsat Kaniş, Urkiş, Nuzi gibi) esinlenen Hurrilerin M.Ö. 2000-1500 arası dönemde Nuzi-Urkiş merkezli devletleşme denemesi yaptığı görülür. Böylelikle Sümer uygarlığının, -Mısır, Anadolu, Grek'ten önce- birinci versiyonu gibi bir temsiliyet rolüne sahip olurlar.

Üç: Kürtler o dönemde Sümer uygarlığının başka alanlara taşırılmasında da önemli bir rol oynamışlardır. Yani Sümer uygarlığının Anadolu'daki Hitit, Luwi ve İonlara, hata Anadolu'dan Grek'e taşırılmasında; ayrıca Kuzey Kafkasya'ya doğuda Persler'e ve İran üzerinden Asya'ya açılım sağlamasında Hurri ve Med Kürtlerinin belirleyici bir rolleri olmuştur. "Hititler, Suriye'nin kuzeydoğusunda (siz Kürdistan diye okuyun) yaşayan Hurriler yolu ile Sümer yazısını alarak onu Anadolu'ya getiriyorlar."[99] Ayrıca ileriki bölümde daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, Sümer mitolojisinin de birinci versiyonu yine Hurrilerde temsil bulmaktadır. Hititler bunu da olduğu gibi Hurrilerden alırken, Grek ve Roma mitolojisi ise bunun ancak üçüncü ve dördüncü versiyonları olarak ortaya çıkarlar. Kısacası Sümer mitolojisinin yayılmasında da yine Hurri Kürtlerinin belirleyici rolü olmuştur.

Dört: Sümer-Kürt ilişkilerinin daha sonraki bütün tarihsel süreçlere yansıyan diğer bir önemli boyutu da; merkezi köleci devletler ile çevrenin özgür aşiretleri arasındaki mücadele ve çatışmalarda ifadesini bulan özgürlük ve demokrasi mücadelesi geleneğidir. Belki binlerce yıl somutlaşıp belirginleşen Doğu-Batı çatallaşmasının kökleri de buradadır. Nitekim Sümer köleci sisteminin Akad, Babil, Asur adlarıyla M.Ö. 2000'lerden itibaren emperyalist bir karakter kazanarak yayılması karşısında mücadele bayrağını ilk yükseltenler, yine Kürtlerin ataları olan Hurri, Guti, Mitanni, Med vb. adlarla anılan özgür aşiretler olmuştur. Öte yandan ilk sömürgecilik olarak nitelendirilen Sümer koloniciliğine karşı ilk başkaldırı ve çıkış yine Kürdistan'da Urfa'daki İbrahim çıkışıdır. Peygamberlik adıyla yapılan bu çıkışın özünde bir özgürlük mücadelesi olduğundan kuşku bulunmamaktadır. Köleci despotizm ve baskı-zülüm rejiminin o çağlardaki sembolü olanNemrutlara, Dehaklara karşı sergilenen bu özgürlük mücadelesi geleneğinin de sembolü Kawalarda, Zerdüştlerde ifadesini bulmuştur. Belirgin olarak Kürt damgası taşıyan Newroz mitolojisi ve geleneğinin bütün bölge halkları açısından günümüze dek "bayram" olarak yaşatılması bu anlamından ötürüdür.

Demek ki kültür ve uygarlığın doğuşunda Kürt anaları ve atalarının rolü başattır. Kuzey Mezopotamya'da yaratılan uygarlık, buradan önce Güney Mezopotamya ovalarına, Sümer ülkesine yayılmış; Sümer ülkesinde kent devrimi ve köleci devlet uygarlığı biçiminde yeni bir atılım ve sıçramanın ardından, bu kez de Güney Mezopotamya'dan önce Kuzey'e ve oradan da dünyanın diğer alanlarına doğru bir yayılma sürecine girmiştir. Önce Neolitik, peşinden Tel Halaf ve daha sonra da bunlardan beslenerek boy veren Sümer köleci uygarlığı, tarihin ilk üç büyük kültür dalgası, Kürdistan'dan dalga dalga yeryüzüne yayılmıştır.

Kürdistan ülkesi için "uygarlığı doğuran topraklar" tanımlaması yapılıyorsa, halkının en eski ve yaratıcı halklar kategorisinde en başlarda yer alma gibi bir meziyete sahip olduğu söyleniyorsa, bunun bir maddi temeli ve zemini olması gerekmektedir. Şimdi bu zemine bakmaya çalışacağız.

d) Bir Doğal Tarih Müzesi: Kürdistan

Kürt halkının kendi tarihini, kendi geçmişinin izlerini araştırma ve açığa çıkarma olanağına sahip olmadığına, henüz böyle bir şansa ulaşmadığına geçen başlıklarda dikkat çekilmişti. Kürdistan coğrafyası üzerinde şimdiye kadar yürütülen bütün tarihi çalışma ve araştırmalar, yapılan arkeolojik kazıların tümü yabancıların insiyatifiyle ve yabancı kişi ve kurumlar tarafından yapılmıştır. Bu tür çalışmaları yapanların önemli bir kesiminin Kürt olgusuna bakışı egemen resmi ideolojilere koşuttur; bazıları doğrudan egemen devletlerin memurları konumundadır. Kuşkusuz bu araştırma ekiplerinin içinde ve başında yer alan çok değerli bilim insanları, bilim ahlakını gözeten uzmanlar da vardır. Ancak bunların da Kürdistan'da kazı ve araştırma yapabilmeleri tümüyle Türkiye, Suriye, Irak gibi egemen ülke hükümetlerinin iznine ve onayına tabi olduğu için ve ancak bu hükümetlerin çizdiği süre ve alan çerçevesinde çalışma imkânı sağlandığı için, çalışmalardan kapsamlı ve hak edilen sonuçlar elde edilemeyeceği anlaşılırdır. Aslında Kürt inkârı üzerine kendini şekillendiren egemen devletlerin, Kürt tarihinin aydınlatılmasından hiç hazzetmeyeceklerini, bu amaçla yapılacak girişimlere bin bir engel çıkaracağını tahmin etmek zor değildir.

Bu koşullar altında dahi Kürdistan coğrafyası üzerinde yapılan kazılarda, özellikle de 1950'ler sonrası dönemde batılı kimi üniversite ve enstitü kurumları öncülüğündeki araştırmalarda çok önemli keşiflere imza atıldı, belki binlerce paha biçilmez tarihi eser ortaya çıkarıldı. Bütün bu eserler şimdi başkalarının elinde ve himayesi altındadır. Yani Kürdistan topraklarından çıkarılan tarih hazineleri şu anda ya Ankara, Bağdat, Tahran, Şam gibi başkentlerin envanterlerinde yer almakta ya da Avrupa ve Amerika'daki dünyaca ünlü müzelerin reyonlarını şenlendirmektedir.

Daha da ötesi var ne yazık ki; bir halkın tarihine saygısızlık ve tarihi değerlerine yaklaşımdaki hoyratlık, miras gaspı, tarih hırsızlığı bu kadarla da sınırlı kalmamıştır. Bunlara el koyup kendi ülkelerine taşıyan, müzelerinde sergileyenler, bu eserlerin Kürtlere, Kürt tarihine ait olduğunu belirtme dürüstlüğünü dahi göstermemişlerdir. "Gerçekten de, bugüne kadar dünyanın hiçbir yerinde hiçbir müzede, tek bir arkeolojik objenin, tek bir kırık ok başlığının, bir çömlek parçasının veya bir mozaik tanesinin bile 'Kürt' olarak tanımlanmamış olması son derece şaşırtıcı ve düşündürücü bir olgudur."[100] Ama gerçeklik budur.

Bütün bu olumsuz durum ve koşullara rağmen, yapılan sınırlı kazı ve araştırmaların ortaya çıkardığı sonuç bile Kürdistan'ın dünya üzerinde insan yaşamına ait izlerin ve belgelerin en eskilerinin bulunduğu ülkelerden biri, hatta başta geleni olduğunu kanıtlamış durumdadır. İnsanın -tarihçi Toynbee'nin deyimiyle- kendi kendisi olduktan sonra üretmeyi başardığı ilk kültür ve uygarlık objeleri Kürdistan'da bulunmuştur. Uygarlığın şimdiye kadar ulaşılmış bulunan en eski izleri burada keşfedilmiştir.

Önemle göz önünde bulundurulması gereken bir nokta da şudur ki Kürdistan'ın zengin tarih mirasının şimdiye değin keşfedilen ve ortaya çıkarılan kısmı, varolanın, yeraltında yatan potansiyelin küçük bir bölümüdür. Kürt tarihi üzerindeki manipülasyon, aydınlatılmasının önündeki engeller ve olanaksızlıkların ortadan kalkması halinde, yapılacak kapsamlı araştırmalarla çok daha zengin bulgu ve belgelere ulaşılacağı açıktır. Bu gerçekliğe parmak basan Öcalan da, günümüzde Kürdistan'da karayoluyla yapılan yolculuklarda bile, tarih araştırmacısı ve arkeologu bekleyen çok sayıda höyük, tepecik vb. eski çağ yerleşim alanları görmenin mümkün olduğunu belirtmektedir. Şimdiye kadarki uygulamalardan görüldüğü kadarıyla, "burada bir tarihi kalıntı olabilir" denilerek kazma vurulan her nokta, araştırmacıları eli boş bırakmamış, tersine onları hayrete düşürecek bolluk ve çeşitlilikte malzeme, obje sunmuştur.

Kürdistan topraklarının altında nasıl bir tarih hazinesinin yattığını anlamak için özel bir çabaya, bir arkeolojik araştırma girişimine dahi ihtiyaç yoktur. Çünkü, çoğu zaman tarlasını ve bahçesini süren çiftçinin sapanına dahi tarih kalıntıları takılıp ortaya çıkıyor; bu topraklardan adeta kendiliğinden tarih fışkırıyor. Birazcık ilgi duyan dikkatli bir gözlemci, günlük gazete haberlerinde bile bu gerçeği kolayca fark edebilir. Şu örneklerde görüldüğü gibi; 19 Mart 2005 tarihli Radikal gazetesinde yer alan "Bahçedeki Zeugma" başlıklı haber:

> Gaziantep-Şehitkâmil'in Küllü köyünde antep fıstığı bahçesini süren köylüler, toprağın 20 cm. altında bir mozaik buldu. Köylüler Gaziantep Arkeoloji Müzesi'ne 31 Aralık 2004'te dilekçeyle başvurarak bilgi verdiklerini ancak hiçbir yanıt alamadıklarını belirttiler. 'Mozaik halen toprak altında... Tarlayı sürerken kuş resminin bu-

> lunduğu mozaik traktör tarafından parçalanmış. Parçaları şimdi tarlanın içinde. Eğer zamanında önlem alınsaydı böyle olmazdı,' dedi köylüler.

Yine Bismil ovasında köylülerin tarla ve arazilerinde ortaya çıkan eserlere ilişkin, 23 Ağustos 2007 tarihli Gündem gazetesinde, "Kortiktepe'den Tarih Fışkırıyor" başlığı altında şu haber yer alıyor:

> Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde, Kortiktepe'de yapılan kazılarda 12 bin yıl öncesinde ait üç mezar bulundu. Dicle Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof. Vecihi Özkaya 'Kortiktepe'nin, Neolitik dönemin bulguları bakımından en gelişmiş bir merkezi olduğu ortaya çıkmıştır. Burası küresel uygarlığın ilklerinin yukarı Dicle vadisinde yaşandığına tanıklık etmektedir,' dedi.

19 Ağustos 2007 tarihli Radikal gazetesinin "Bismilli 8 bin yıldır ithalat-ihracatçı" başlıklı haberi:

> Ilısu Barajı'nın sularına gömülecek olan topraklarda, Neolitik dönemlerin bir evresi keşfedildi. Diyarbakır'ın Bismil ilçesi yakınlarındaki Hakemi Use höyüğünde bulunan 8 bin yıllık otuz kadar ocak, boyalı kaplar ve kadın heykelleri heyecan yarattı. Höyükte yerli ürünlerin yanı sıra 'ithal' mal ve ürünlere de rastlanması, Anadolu topraklarında yaşayan halkların günümüzden 8 bin yıl önce de Dicle nehri sayesinde çevreleriyle ticaret yaptığını gösterdi... Çukurova, Irak ve hatta İran ile bağlantılar bulundu... çok yoğun bir çakmak taşı üretimi var. Bunların ham maddesi Nemrut dağındadır. Demek ki, oradan ithalat söz konusu.

---

* Çift sürerken sabanın ucuna takılan oymalı taşı bulan ve farkında olmadan insanlık tarihinin önemli bir evresini aydınlatacak Göbekli Tepe'nin keşfine ön ayak olan Urfa'lı çiftçinin adı Mahmut Kılıç'tır.

Henüz kazı çalışmaları sonuçlanmamış olmakla beraber daha şimdiden dünyanın en eski tapınağı olarak kabul edilenGöbekli Tepe yerleşim yerinin dahi, çift süren Urfa köylülerinin sabanlarına takılan taşlar sayesinde keşfedilmiş olduğunu söylersek, herhalde manzara daha net görülebilecektir.* Sonradan görkemli dikili taşlar olduğu anlaşılan bu kalıntılardan bazılarının, köylüler tarafından, çift sürmelerine engel teşkil ettiği için kırıldığı tespit edilmiştir.

Bu kadar örneğin durumu anlamaya yeteceği kanısındayız. Öyle anlaşılıyor ki Kürdistan baştan başa bir doğal tarih ve arkeoloji müzesi niteliğindedir. İnsanlığa beşiklik eden bu ülke coğrafyasının her bir bölge ve mıntıkası, her bir vadisi ve ovası bir kültür ve uygarlık ansiklopedisinin açılmamış sayfaları gibidir; zengin bilgilerle dolu ve okumayı, keşfedilmeyi bekleyen...

Bu keşif yapıldığı oranda inanıyoruz ki yalnız Kürt halkının tarihi değil, insanlık ve uygarlık tarihi de onunla birlikte daha fazla aydınlatılmış olacaktır. Çünkü ilk çağ Kürt kültürü, özellikle Neolitiğin olgunluk döneminin somut ifadesi olarak değerlendirilen "Erken Hurri Kültürü", hem maddi hem manevi değer ve normlarıyla, tarih otoriteleri tarafından evrensel boyutta kültür değerleri olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla sadece Kürtler ile sınırlı olmayıp diğer halkların ve uygarlıkların da tarihine direkt ya da dolaylı etkileri olmuştur. Kısacası tüm insanlığa mal olmuş, insanlığın ortak mirası niteliğindedir.

Zaten, "Uygarlık bugün her şeyden önce, bütün uygarlıkların aslında eşitsiz bir şekilde paylaştıkları ortak varlık, 'insanın artık hiç unutmadığı şey' değil midir? Ateş, yazı, hesap, bitkiler ve hayvanların evcilleştirilmeleri artık hiçbir özel kökene bağlanmamaktadır; bunlar uygarlığın ortak malları haline gelmişlerdir."[101]

Burada Kürt tarihinin özgünlüğü, bir bakıma karakteristik bir özelliği tekrar karşımıza çıkıyor. Tarihin bir ironisi olarak mı, bir trajedi olarak mı, yoksa bir şans olarak mı görülmesi gerektiği hususunu okuyucuya bırakıyoruz. Olay şudur: Günümüz dünyasında 40 milyona yakın nüfusuyla "en büyük devletsiz halk" diye tanımlanan Kürtlerin ülkesi Kürdistan, "en büyük doğal uygarlık ve kültür müzesi" unvanını hak eden yeryüzünün ender coğrafyalarından birisidir. Sanki tarihin mantığında, devletli-siyasi tarihle kültür tarihi arasında ters orantı formülü işlemektedir. En azından Kürt tarihinde bunun oldukça bariz görüldüğü söylenilebilir. Tarih denince, gözleri hep devlet ve siyasi olguları arayan zihniyet sahipleri belki de bu gerçeğin farkında olmadığı için, Kürtlere ait bir değerden bahsedildiği zaman hemen "olmaz, abartıyorsunuz" diye koro halinde bağırıyorlar. Böylelerine ayrıca yanıt aranmasına gerek yoktur, zira ünlü tarihçi Toynbee bu yanıtı çoktan vermiş bulunuyor:

> Vatandaşları olduğumuz devlet, üzerimizde daha katı ve daha zorbaca isteklerde bulunurken, üyeleri olduğumuz uygarlığın yaşamımızda daha çok yeri var... Tarihe, devletten değil de uygarlıktan kalkarak bakmanızı istememin nedenlerinden birisi bu. Devletleri uygarlıkların bağrında yetişip ölen geçici siyasal fenomenler olarak görmenizi istememin de.[102]

Şimdi bu müzeye adım atarken, sınırlı imkânlarımızdan ötürü, ancak zayıf bir mum ışığıyla bu doğal tarih müzesinin kapısını araladığımızın da okuyucu tarafından bilinmesini istiyoruz.

e) Paleolitik veMezolitik Çağa Ait Bulgu ve Kalıntılar

Kürt kültürünün esas öğelerinin Neolitik çağa ait olduğu bilinmektedir. Ancak tarih öncesi çağlara (prehistorya) ilişkin Kürt kültürü ele alındığında, aslında Mezolitik, hatta eski taş çağı denilen Paleolitik döneme dek geriye gitmek mümkündür. Çünkü kültürel değerler ancak uzun bir birikim sonucunda ortaya çıkar, öyle bir anda yaratıldığını düşünmemek gerekiyor. Yüz yıllar, hatta bin yıllarla ifade edilebilecek uzun zamanda ancak söz konusu birikimler bir "*kültürel bellek*" oluşturabilir. Bir eski çağ tarih uzmanı, Mısır bilimci Jab Assmann'ın dediği gibi, zamanın derinliği kültürel bellekle kendisini gösterir.

Kürdistan'da keşfedilen Newala Çorê, Qotê Ber Çem gibi en önemli Neolitik merkezlerde yapılan kazı çalışmalarına yıllarca katılan, ayrıca on beş yıla yakın bir çalışmayla Urfa Göbekli Tepe gizemli kutsal alanını gün yüzüne çıkaran Klaus Schmidt, aynı noktaya dikkat çekerken şunları söylüyor:

> Göbekli Tepe'deki gibi bir anıt, Paleolitiğe kadar ulaşan bir 'ön tarih' olmadan düşünmek çok zor. Yukarı Mezopotamya üst Paleolitiği kısa bir dönem öncesine kadar nerdeyse hiç bilinmiyordu. Bizler, en azından Fırat ve Dicle arasındaki üst Paleolitiğin sonunu yeteri kadar araştırmadığımız sürece ön Asya Neolitikleşmesini anlamakta zorluklar çekeceğiz.[103]

Nitekim yapılan az sayıda arkeolojik kazılarda bile Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinde Üst Paleolitik, hatta bazı alanlarda orta paleolitik döneme ait kültürel bulgulara, çeşitli araç-gereçlere rastlanmıştır. Ayrıca Kürdistan'ın kimi yörelerinde keşfedilen bazı yerleşim yerleri ve buradaki buluntuların da, Üst Paleolitik dönemden daha gelişkin, ama henüz tarım ve hayvancılık kültürüne de ulaşmış olmayan ve bu nedenle Neolitik döneme de dahil edilmeyen kalıntılar olduğu anlaşılmıştır. Bunlar da -bazı araştırmacıların Proto-neolitik, bazılarının Epipaleolitik olarak da adlandırdığı- Mezolitik çağ kültürel ürünleri olarak ele alınmaktadır.

Kültürel gelişim evreleri doğal olarak zaten birbirinden kopuk değil, öncesi ve sonrasıyla bağlantılıdır. Öyle ki aşağıda verilen kimi örneklerden de görüleceği gibi, aynı yerleşim yerinde bile üst tabakalarda Neolitik döneme ait kalıntılara rastlanırken, alt tabakalara doğru inildikçe bazen Mezolitik ve Paleolitik döneme ait kültür kalıntıları ortaya çıkabilmektedir.

İnsanlığın ve aynı zamanda kültürün evriminde karakteristik özellikleriyle belli aşamaları ifade eden ve kültürel gelişimde önemli bir yer teşkil eden belli başlı gelenekler vardır. Bunlardan en çok bilinenleri, Türkçe kaynaklara Aşölyen kültür ve Müsteriyen kültür adıyla geçenlerdir. Alt Paleolitik çağa ait olan ve adını Fransa'nın güneyindeki buluntu yeri St.Acheuld'den alan Aşölyen Kültür (M.Ö. 2 milyon ila 120 bin arası), özellikle günümüzden yaklaşık 250 ila 200 bin yıl önceleri Mindel-Riss buzullar arası dönemlerde, yerkürenin hemen tümü üzerinde yayılmış önemli bir kültür geleneği olarak kabul edilmektedir. Günümüzden yaklaşık 40 bin yıl öncesine ait olduğu saptanan çok sayıda buluntuya güney Fransa yörelerinde rastlanmış olması nedeniyle, uzun bir süre, bu kültürlerin kökeninin Avrupa anakarasında olduğu sanılmıştır. Ancak daha sonra bu kültürlerin Avrupa'ya Ön Asya yoluyla gelmiş olabileceği değerlendirilmiştir. Şimdilerde en çok benimsenen görüş; Aşölyen kültürlerinin -adını yine Fransa'daki buluntu yerinden alan- Aurignac kültürlerle birlikte ilk kez Ön Asya yörelerinde geliştiği, Homo Sapiesnleri koşulladığı ve onların batıya doğru olan göçleriyle birlikte Avrupa anakarasına yayıldıkları yönündedir.[104]

Orta Paleolitik çağa tarihlenen ve o da adını güney Fransa'daki Le Mustier'den alan **Müsteriyen Kültürü**'nün (M.Ö. 120 bin-35 bin) de, uzmanların söylemiyle Güneybatı Asya, Irak ve Anadolu'nun doğusunda yaşayan toplumların damgasını taşıdığı belirtilmektedir. Yontma taş kültürünün yanında, yonga taş aletlerinin de üretildiği Müsteriyen kültürünün, Neandertal insanın evrimini koşulladığı, zaman içinde Levant (Doğu Akdeniz)'ın tümüne ve Irak, İran yörelerine kadar yayıldığı belirtilmektedir. Arkeoloji ve tarihi, uzmanların ideolojik-politik etkiler altındaki dil ve söyleminden arındırarak belirtecek olursak, bu kültür geleneğine ait somut bulgular Kürdistan'ı işaret etmektedir. Zagros eteklerindeki Şanidar'da keşfedilerek kayıtlara geçmiş bulunan Müsteriyen kültür bulguları günümüzden 52 bin yıl öncesine tarihlendirilmiştir.[105]

Bunların dışında, konumuzu doğrudan ilgilendirmediği için ayrıntılara girmeye gerek görmediğimiz Paleolitik döneme ait başka kültür gelenekleri de vardır. Sadece adlarını anmakla yetinelim: Orta ve Üst Paleolitik çağlara ait *Avrignac Kültür* (M.Ö. 35000-12000), *Gravette Kültürü* (M.Ö. 28000-22000), *Magdalen Kültürü*

(M.Ö. 18000-12000); ayrıca adını Kudüs yakınlarındaki bir vadiden alan *Natuf Kültürü* (M.Ö. 12-11 bin) de, ilk kent kalıntısı olarak kabul edilen Eriha (Jerinho)'dan ötürü anılabilir. Çünkü Eriha, Natuf kültürünün temsil edildiği merkez sayılmaktadır.

Sayılan bu kültür geleneklerinin daha ileri ve gelişkin bir aşaması ve bunların hepsinin, bir anlamda o çağlara kadarki kültürel evrimin zirvesi olarak kabul edilen kültür geleneği ise, Zagros ekosisteminde ortaya çıkan **Zarzian Kültürleri**'dir. M.Ö. 25 ila 15 bin yılları arası döneme tarihlenen, hatta Neolitik çağın başlangıcına kadar da yayıldığı belirtilen Zarzian kültürleri, aynı zamanda Paleolitik dönemin sona erdiği ve bazı araştırmacıların Epipaleolitik diye adlandırdıkları Mezolitik aşamaya geçilen dönemin kültürleri olarak tanımlanmaktadır. Kürdistan'ın orta yerinde, ülkenin adeta kalbi sayılan Zagros dağlarının vadi ve eteklerinde ortaya çıkan Zarzian kültürleri genel paydası altında toplanan bu geleneğin varlığından hareketle arkeolog, tarihçi ve uzmanlar sadece Neolitik kültür değil, Mezolitik kültür aşamasının da Ortadoğu ve Kürdistan coğrafyasında ortaya çıktığı tezini öne sürmüşlerdir.

Günümüzde olduğu gibi tarihin her döneminde, Kürdistan'ın hem kalbi hem de bel kemiği niteliğindeki Zagroslar; dört yana doğru yüzlece kilometre genişleyip uzanan engin coğrafyası, vadi ve dereleri ile bunlardan akan irili-ufaklı suları, çayları ve ırmakları, geniş dağ etekleri ve vadileri kaplayan zengin bitki örtüsü, otlakları ve uçsuz bucaksız ormanları; tohumlu, soğanlı, yabani tahıllı bitkileri; buralarda barınma, yaşama, çoğalma imkânı bulan çok çeşitli av hayvanlarıyla son derece elverişli bir ekosistem oluşturmaktadır. Son buzul çağından sonraki döneme denk gelen bu elverişli flora ve fauna, bu uygun iklim, bu zengin coğrafya adeta bir kültür patlamasına sahne olmuştur. En ünlüleri, biraz sonra göreceğimiz Zawî Çemî ve Şanidar örnekleri olarak kabul edilen Zarzian Kültürleri ile birlikte -Teber'in deyimiyle- "Bu bölgelerde Epipaleolitik (Mezolitik) kültür aşamalarından, Zagros dağlarındaki Neolitik kültür aşamalarına geçilmeye başlanmıştır."[106]

Paleolitik ve Mezolitik döneme ilişkin insan ve kültür izleri ve kalıntılarına Kürdistan'ın hemen her tarafında rastlamak olanaklı olmakla birlikte, yoğun miktardaki yerleşim ve izlerin Orta ve Güney Kürdistan'da, yukarıda özellikleri kısaca belirtilen Zagros ekosisteminde odaklandığı gözlemlenmektedir.

Bilindiği üzere Paleolitik çağın ekonomik ve sosyal yaşamı ve dolayısıyla kültürü, avcılık ve toplayıcılık esaslarına göre şekillenmiştir. Henüz sabit yerleşim yerleri yoktur, insanlar küçük kabileler halinde göçebe olarak dolaşmakta, geceleri ise doğal mağaralarda, kaya altlarında veya ağaç kovuklarında barınmaktadırlar. Zaten ilk zekâ belirtisi olarak kabul edilen bazı ilkel aletler de bu dönemde, nispeten basit tekniklerle yapılan genellikle taş veya kemikten kaba av aletleridir. Çoğunlukla çakmak taşları, çay taşı ve kaya taşının yontulmasıyla el baltaları, çeşitli kesme araçları, kemiklerden mızrak uçları gibi av aletleri en çok yapılanlardır. İnsanların barındıkları mağara duvarlarına ya da sığındıkları kaya altlarının tavanlarına çizdikleri bazı hayvan resimleri ve av sahneleri ise, insan eli ile yaratılan ilk sanat eserleri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca av faaliyetlerinde uğur getirmesi amacıyla veya çeşitli benzer nedenlerle büyü yapmak için geliştirilen figürler ile bereket ve doğurganlık simgesi kadın resimleri de, inanç belirtisi ilk kalıntılar olarak mağara duvarlarında yerlerini almaktadır. Bu tür resim ve desenler, o dönemin insan düşüncesinin ve sanatının özünü oluştururken; diğer üretim ve av aletleri de insanoğlunun yarattığı ilk maddi kültür ürünlerini teşkil etmektedir.

Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinde Paleolitik çağın daha çok orta ve üst dönemlerine ait olduğu varsayılan birçok mağara ve kaya üstü resimleri bulunmuştur ki bunlar Kürdistan'ın tarih öncesi çağlarına ışık tutmakla kalmayıp insanlık tarihinin geçirmiş olduğu gelişim evrelerini aydınlatma bakımından da önem taşımaktadır. Kürdistan'daki ilk insan izlerinden başlayarak bazı örnekler belirtilecek olursa:

Barda Balka: Önceki bölümlerde, insanın Homo Sapiens aşamasına ilk kez Ortadoğu coğrafyasında evirildiği tezi, bu tez sahiplerinin ileri sürdüğü bazı argümanlar ve kanıtlarla birlikte dile getirilmişti. Şimdiye kadar tüm Ön Asya'da bulunmuş olan en eski insan kalıntıları, Ürdün *Ubaidiah*'ta ortaya çıkarılmıştır.

Günümüzden yaklaşık olarak 500 ila 400 bin yıl öncesine tarihlendirilen buluntuların Homo Erectus türüne ait olduğu saptanmış bulunmaktadır.

Benzer kalıntılara Güney Kürdistan'ın Barda Balka (bazı kaynaklar Barda Balha olarak yazıyor) yöresinde de rastlanılmıştır. Musul'un kuzey doğusuna düşen Barda Balka'daki bir mağarada bulunan çay taşı ve çakmak taşından yapılmış el baltaları ile başka bazı ev aletleri, yapılan incelemeler sonucunda M.Ö. 150 ila 100 bin yılları arası döneme tarihlendirilmiştir. Burada ayrıca daha farklı, büyük boyutlu bazı av aletleri de tespit edilmiştir ki bunlar çok iri yapılı geyikler, fil gibi hayvanları öldürmek için kullandıkları aletlerdir.

İşte bölgenin daha çok görece yüksek yaylalıklarında yaşayan ve barınan bu toplulukların günümüzden yaklaşık olarak 200-100 bin yıl öncesine denk gelen dönemde geliştirdikleri Musteriyen kültürünün, Homo Sapiens türünün evrimini koşulladığı, dolayısıyla insan türünün bu coğrafyada önemli bir evrimsel sıçramayı başararak Homo Sapiens aşamasına geçişini sağladığı belirtilmektedir.[107]

Palanlı: Kuzeybatı Kürdistan'da, Adıyaman ile Malatya arasındaki karayolu üzerinde yer alan Palanlı mevkiinde keşfedilmiş bir Paleolitik dönem barınak yeridir. Palanlı'daki bu kaya altı barınağının duvarlarına çizgi tekniği ile kazınarak işlenen çok sayıda dağ keçileri ile insan figürleri bulunmuştur. Bu resimlerin Üst Paleolitik döneme ait olduğu tahmin edilmektedir. O dönemde henüz kalıcı konut bilincinden yoksun olduğu için, küçük insan toplulukları bu türden doğal barınakları kullanıyordu.

Yazılıkaya ve Kurbanağa: Yine bir kaya altı barınağı olan Yazılıkaya ile Kurbanağa yerleşimleri, Kürdistan'ın en kuzey ucunda, Kars'ın Kağızman ilçesine bağlı Camışlı köyü yakınlarında yer almaktadır. Bu iki doğal barınakta Üst Paleolitik döneme ait yüzlerce kaya resimleri keşfedilmiştir. Söz konusu resimlerin çoğunluğu geyik, dağ keçisi, at, öküz, eşek gibi hayvanlara aittir. Ayrıca resimlerde insan figürlerine de yer verildiği görülmektedir. Resimlerdeki av sahneleri özellikle dikkat çekicidir; avları yakalama yöntemleri, çeşitli tuzak biçimleri ustalıkla resmedilmiştir. Bu tür resim kompozisyonlarına bugüne değin Kürdistan dışında bir yerde rastlanılmadığı belirtilmektedir.[108]

Yedisalkım (Put): Van yöresinde de, günümüzden 15 bin yıl öncesine tarihlendirilen çok sayıda boyalı mağara resimleri bulunmuştur. Resimlerin hemen hepsinin kırmızı ve kahverengi boya ile yapıldığı ve yaklaşık 15 bin yıldan beri de kaya duvarlarını nakşeden renklerin halen özelliklerini yitirmeden koruduğu görülmektedir. Döneme ait bir kültür ve sanat merkezi niteliğindeki bu hayranlık verici yerlerden en önemlisi, Van ilinin en doğusunda yer alan Yedisalkım (Put) köyü kırsalındaki mağaralardır.

Köyün batısında uzanan kanyonun her iki yanındaki çok sayıda mağaraların iç duvarlarına birbirinden ilginç resimlerin çizildiği keşfedilmiştir. Bunlardan hayvan üzerinde duran ve üreme organları abartılarak gösterilen çok sayıda tanrıça figürleri, güneş motifleri, alageyikler, dağ keçileri; av ve tuzak tekniğini anlatan resimler en dikkat çekenleridir.

Özellikle hayvan üzerinde durur vaziyette veya dans eder halde çizilmiş tanrıça figürleri, resimlerin en ilginç olanlarındandır. O dönem insanlarının inanç sistemi, yani tanrıça kültürüne dayalı inancını yansıtması açısından da önem taşımaktadır. Zira bu tanrıçaların, daha sonraki Neolitik dönemde, bu coğrafyada ve komşu alanlarda binlerce yıl boyunca bolluk-bereket ve doğurganlık, üretkenlik sembolü olarak rol oynadığı bilinmektedir.

Gevaruk ve Tirişin: Bu kez güneye doğru inerek Kürdistan'ın orta bölgelerinde Paleolitik çağ insanının geride bıraktığı anlamlı izleri takip etmekteyiz. Hakkâri bölgesindeki Gevaruk ve Tirişin yaylasında keşfedilen kaya resimlerinin sayısı binlerle ifade edilmektedir. Bu yüksek yaylalarda günümüze kadar halen varlığını korumakta olan bu kadar çok sayıda resimleri kaya duvarlarına nakşeden bu toprakların binlerce yıl önceki sakinlerinin duygu, düşünce ve amaçları, gerçekten merak uyandırıcıdır. Bu Paleolitik barınaklardaki resimlerin büyük bölümleri de dağ keçileri, bizon, çeşitli av hayvanları, avda başvurulan tuzak sahneleri ile sihir-büyü gibi inançsal kaynaklı motifler ve amblemlerden oluşmaktadır.

Yukarıda Zarzian Kültürleri'nden kısaca bahsedilmişti; bölgedeki kesintisiz tarihsel süreci anlamak açısından önem arz etmektedir. M.Ö. 15-14 bin yıllarını esas alan demografik bir tarih haritasına göz atma imkânı olsaydı, Zagros dağ silsilesinin yer aldığı bölgede, özellikle Dicle nehri ve onun doğu ve kuzeydoğudan gelen kolları Büyük ve Küçük Zap havzasında bir nüfus yoğunluğu rahatlıkla fark edilebilirdi. Bunu, söz konusu bölge sınırları dahilinde yer alan o döneme ait yerleşim yerlerinin sıklığından anlayabiliyoruz. Zarzian kültürlerinin boy verdiği bu bölgenin bilinen en eski yerleşimleri, en güneydeki Ali Koş'dan kuzey ucdaki Şanidar ve Zawî Çemî'ye ve onlarla hemen hemen aynı enlemde ama daha batıya Dicle'nin batısına düşen Qermez Dere'ye kadar uzanmaktadır. Bu yerleşimler, Neolitik dönemin gerçek anlamda besin üreticisi, tarımcı köy toplulukları sayılmasa da, bunun bir ön aşaması, ön biçimi olarak pekala değerlendirilebilecek yerleşimlerdir. Mezolitik çağda Zagros bölgesinde tarımcı köy topluluklarının bu ilk ve ilkel biçimleri M.Ö. 15 ila 14 binlerden itibaren görülmeye başlamıştır. İnsanlık tarihinde ilk kez Kürdistan'da yaban hayvanlarının evcilleştirildiği, yine ilk kez bu ülkede bazı buğday, arpa türlerinin ekimi ile tarım üretimine geçildiği ve ilk yerleşik hayata geçişin de bu topraklarda gerçekleştiği, özellikle son yarım asırdan bu yana, bölgede kazı ve araştırma yapan uzmanlar tarafından dile getirilmiştir. Bu savları kanıtlayan bulgulara, son yıllarda yapılan neredeyse istisnasız her kazıda yenilerinin eklendiği ve bu görüşün arkeolojik araştırmalara koşut olarak her gün daha da güçlendiğini görmekteyiz. İşte bu kanıt niteliğindeki keşif ve bulguların ilk örnekleri, Zagros bölgesindeki sözünü ettiğimiz yerleşimlerdir. Şimdi de bunlara biraz daha yakından göz atmaya çalışalım.

Qalat Çermo: (Çeşitli dillerde yazılıp yayımlanan kaynaklarda Charmo, Yarmo, Jarmo, Garmo, gibi değişik yazılım biçimleri kullanılmıştır.) Mezolitik çağda iklimsel hareketlere bağlı olarak dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi Ön Asya genelinde ve Kürdistan'ın bazı bölgelerinde de bir kuraklık dönemi yaşandığı varsayılmaktadır. Dolayısıyla su bulma ve suyu koruma, saklama sorunu, insanların temel bir problemi olarak ortaya çıkmış ve bu zorunluluk insanı arayışa itmiştir. Henüz seramik yapı bilinmemektedir. Ama bu çağ insanının suyu geçirmeyen killi toprağın sırrını keşfettiği, açtığı çukurları bu killi toprakla sıvayarak su biriktirme sorununa böylece çözüm bulduğu anlaşılmaktadır. Bu icat ve pratiğin ilk örneğine Qalat Çermo'da rastlanmıştır.

Zagros eteklerinde, Diyala ile Aşağı Zap arasında, Dicle'nin küçük bir kolu olan derin bir suyun (Adhaim Çayı)* kenarında yer alan Qalat Çermo yerleşim yerinde, belirtilen tarzda toprağın içine oyulmuş ve killi toprakla sıvanmış ilkel sarnıçlar bulunmuştur. Bu ilkel sarnıçların uygarlık tarihindeki önemi, seramik endüstrisine doğru atılmış bir adım olarak görülmesindendir.

Bugünkü Süleymaniye kentine de yakın olduğu bilinen Qalat Çermo'da yapılan araştırmalardan elde edilen bulgulardan, burada orta büyüklükte bir köy yerleşim yeri olduğu keşfedilmiştir. Yaklaşık 20-25 hanelik köyün nüfusu da 150 kişi kadar tahmin edilmektedir. Ev mimarisi basit olmakla beraber, kare biçimli ve çok odalı evlerin temeli yontulmamış taşlardan, duvarları ise kerpiçten yapılmıştır. Köydeki buluntular M.Ö. 7 bin ve daha eski dönemlere aittir. Asıl yerleşim Aseramik de denilen Çanak-Çömleksiz Neolitik evresine denk düşse de, tarihinin daha eskiye dayandığı değerlendirilmektedir. Çünkü arkeologların yaptığı kazının derinlemesine kesitinde, en az on bir kat yerleşimin üst üste sıralandığının tespit edilmesi, Qalat Çermo'da belki binlerce yıl daha geriye giden bir yaşamın varlığına işaret etmektedir.

Evleri, ocakları, fırınları ve uzanan bacalarıyla bu köyün sakinlerinin tarım ve hayvancılık yaptığını belgeleyen çok sayıda alet ve buluntuya da rastlanılmıştır. Birkaç buğday çeşidi, arpa, bezelye ve mercimek kalıntıları herhangi bir ikircikliğe yer bırakmaksızın bir tarım faaliyetinin daha o zamandan var olduğunu kanıtlamaktadır. Evcilleştirilen ilk keçi, koyun, köpek ve domuz kalıntıları da, Kürdistan'daki (Çayönü vb.) sınırlı birkaç yerleşimin yanı sıra Qalat Çermo'da bulunmuştur. Ayrıca, Çayönü ile birlikte dünyadaki dokuma kumaşın ilk örneği ve en eski kanıtına da burada rastlanılmıştır.

---

* Braudel'in "Bellek ve Akdeniz" kitabında Dicle'nin bu küçük kolu Adhaim Çayı olarak geçmektedir.

Tarım ve hayvancılığa ilişkin bol sayıda kanıtlar, kollu değirmenler, oraklar, öğütücüler, çakmak taşı ve obsidyenden yapılmış taş alet bolluğu, pişirilmemiş kilden ana tanrıça heykelleri, ölülerin köy dışına gömülmüş olması... Bütün bunların bir arada görülmesi, kuşkusuz oldukça zengin bir kültürün ifadesi olmaktadır.

Çemê Zawî:* Tarih kaynaklarında genellikle "Zawi Çemî" ya da "Zavi Çemi" biçiminde geçen bu isim, öyle sanıyoruz ki birçok Kürtçe yer isminin başına gelen kötülükten nasibini alarak bozulmuş, anlaşılmaz kılınmıştır. Anlamlı ve doğal halinin "Çemê Zawî" olabileceği düşüncesiyle böyle kullanmayı uygun görmekteyiz.

Çemê Zawî, Şanidar'la birlikte Zarzian Kültürleri'nin, yani Mezolitik'ten Neolitiğe geçiş sürecinin en önde gelen ve en çok bilinen kültür 'merkez'lerinden birisidir. Güney Kürdistan'da, yine Dicle nehrinin küçük kollarından birinin kenarında, Şanidar'ın 4 km. kadar güneydoğusunda mütevazi bir vadide yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 425 m. olan bir açık hava kamp ve köy yerleşim yeridir. Evleri yuvarlak planlı yapılar biçimindedir. Aynı yörede bulunan -Asiyab, Karim Şahir gibi- kimi yerleşim yerleriyle ortak bir özelliği de, pişmemiş kilden yapılma sanat eserleri kalıntılarının varlığıdır. Ki bu ürünler, bazı araştırmacılar tarafından "dünyanın bilinen ilk uygarlık ürünleri" olarak kabul edilmektedir.

Yaklaşık 12 bin yıl öncesine ait olduğu varsayılan Çemê Zawî mezarlığında gömülü kadın iskeletlerinin yanında kemik saplı, çakmak taşından iyi işlenmiş ağza sahip ve ziftle sıvanmış bıçakların bulunması, uzmanların dikkatini çekmiştir. Kadının toplum içindeki etkinliğinin bir işareti olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Çemê Zawî'de kurban sunma olayına ilişkin olarak keşfedilen bulguları, günümüz Kürdistan'ındaki Yezidi dinsel inancının yerel köklerinin belirtisi ve orijinali gibi yorumlayanlar da mevcuttur.

---

* Eski yerleşimler genellikle çay kenarlarındadır, Qotê Ber Çem, Çemê Halan vb. örneklerde olduğu gibi. Zawi Çemî, Hallan Çemî vb. söylemler orijinal Kürtçe isimlerin bozulmuş halidir. Çemê Zawî adı da, olasılıkla "Çemê ziwa bî" (Kuru Çay) adının zamanla telafuz değişikliğiyle kısaltılarak "zawî" halini almasıyla oluşmuştur.

Öte yandan bu yerleşim yerinde dokuz-on bin yıl öncesine ait sanılan kalıntılar arasında yaban keçisi, yaban domuzu, kızıl geyik, kurt, çakal, tilki, ayı kemikleri tespit edilmiştir. Fakat Çemê Zawî'de özellikle sürü niteliği çağrıştıran koyun, keçi izleriyle yavru koyun, keçi kemiklerinin çokluğu dikkat çekicidir. Akla bu hayvanların evcilleştirildiği düşüncesini getirse de, bunu gerçek bir evcilleştirme ve besin üreticiliği düzeyine varıldığı biçiminde yorumlamamak gerektiği kanısındayız. Bunlar daha ziyade evcilleştirmenin ilk adımları ve başlangıç denemeleri, ya da en azından avcılık ve toplayıcılığın yoğunlaşmış bir evresi olarak kabul edilmektedir. Özcesi, bu aşama gerçek bir tarımcı köy topluluğu yaşam biçimine doğru atılmış bir adım olarak görülebilir. Nitekim genelde kaynaklarda da Çemê Zawî köy yerleşim yerinin tarihi, yanı başında yer alan Şanidar'ın üst tabakalarıyla, yani Mezolitik ve Pro-neolitik dönemiyle eş-değer ve onun çağdaşı olarak değerlendirilmektedir.

Asiab: Zarzian kültür geleneğinin diğer bir parlak örneği Asiab'dır. Orta Kürdistan'da Zagros dağlarının yamaçlarında yer alan bu yerleşim biriminin, Çemê Zawî ve Kerim Şahir gibi yerleşimlere komşu olduğu anlaşılmaktadır. Kültürel gelişim özellikleri, adı geçen komşu yerleşimlerle aşağı yukarı aynı düzeyde ve onlarla, özellikle Çemê Zawî'yle benzerlik arz etmektedir.

Kayda değer ve dikkat çekici bir husus şudur: Asiab yerleşim-yerindeki bir ev kalıntısı üzerinde yapılan incelemelerde, bu evin günümüzden tam 14 bin yıl önce yapılmış olduğu belirlenmiştir. Böylelikle de bu ev, Kürdistan'da yapılmış olup şimdiye kadar kalıntısı keşfedilmiş bulunan en eski ev olma özelliği kazanmıştır.

Karim Şahir: Proto-Neolitik çağın Zagros ekosisteminde, günümüze kadar adını yaşatmayı başarabilmiş yerlerden birisi de Orta Kürdistan'da Kerkük'ün hemen doğusunda düşen Karim Şahir (Kerim Şar)'dir. Komşusu olan Asiab, Qalat Çermo vb. Zarzian kültürlerine dahil yerleşimlere benzer özellikler arz eden bir köydür. Araştırmacılar, Karim Şahir'de yaşayan insanların M.Ö. 8 binler civarında kullandığı tahılın yüzde 40 kadarını kendilerinin üretmiş olduğunu saptamışlardır. Ayrıca aynı dönemde koyun ve keçiyi evcilleştirmiş oldukları da açığa çıkarılmıştır.

En erken mimari yapı kayıtlarının örnekleri göstermektedir ki Karim Şahir'de kullanılan ev yapma teknikleri, Eriha'daki en eski katmanlarla aynı zamana rastlamaktadır. Elde edilen kanıtlar bu yapıların tarihini M.Ö. 9500'lere kadar geriye götürmekte, Proto-Neolitik dönemi işaret etmektedir. Sözü edilen evler, yarısı toprağa gömülü, kerpiçten yapılmış yuvarlak planlı kulübelerdir. Bu yerleşim yerinde kazı ve araştırmaları yürüten arkeologlar, çamur kerpiçlerinin yapımında kullanılan kalıplar Eriha'da henüz bilinmiyorken, Kürdistan'da çoktan kullanıldığını belirtmektedirler.

Burada yeri gelmişken Kürt tarihine inkârcı yaklaşımın ilginç bir somut örneğini de anmadan geçmeyelim. Kürdistan'ın hemen tüm alanlarındaki Neolitik çağa ait yerleşim yerlerinde kazıları fiilen yürütenlerin başında Amerikalı arkeolog Robert Braidwood ve eşi Linda gelmektedir. İlerde göreceğimiz üzere Çayönü dahil, birçok önemli merkezi ilk keşfeden, açığa çıkarıp dünyaya tanıtan bilim insanlarının başında yer almaktadır.

Braidwood çifti 1947 yılında Orta ve Güney Kürdistan'da yürüttükleri araştırmalar sırasında, özellikle de Karim Şahir ile Qalat Çermo yerleşimlerinde çok önemli bulgular elde ederler. Dünyanın en eski yerleşimi olarak kabul edilen Eriha'da, bu tarihte henüz kazılara bile başlanmış değildir. Braidwood'un Karim Şahir ve Qalat Çermo'da gün yüzüne çıkardığı bulgu ve kalıntılar Eriha'da daha sonra çıkacaklarla aynı değerde olmasına rağmen, -Klaus Schmidt'in dediği gibi- "İçinde İncil isimlerinin geçmemesi ve sansasyonel buluntular sunmaması nedeniyle," kamuoyunda ve bilim çevrelerinde hak ettiği yeri ve değeri bulamaz, hatta dikkatleri bile çekemez. Halbuki uzmanlar, bunun eş-değerinde bir tarih hazinesi Avrupa'da yahut Batı'ya ait bir yerde ortaya çıkması halinde fırtınalar kopmasına sebep olacağını belirtmektedirler. Bunu tahmin etmek hiç de zor değildir aslında. Bu parantezi kapatıp birlikte, doğal tarih müzesi Kürdistan'daki gezimizi sürdürelim.

Qermez Dere: Kürdistan'daki M.Ö. 10 bin ila 9 binler dönemine tarihlendirilen önemli yerleşimler arasında sayılan o çağlara ait tarih haritalarında yer verilen örneklerden biri de Qermez Dere'dir. (Bazı kaynaklarda Qermez Dera diye geçer). Zarzian kültürlerine ilişkin yukarıda değinilen ve az sonra sayacağımız tüm yerleşimler Dicle Nehrinin doğusunda yer aldığı halde, QermezDere yerleşkesi, Çemê Zawî'yle hemen hemen aynı enlemde ama Dicle'nin batı yakasına düşmektedir.

Bu yerleşim yerinin özellikleri her yönüyle KarimŞahir'e oldukça benzemektedir. Özelikle ev mimarisinde uygulanan tarz ortaktır. Ayrıca zamanlama açısından da Eriha ile kıyaslanan, Eriha'nın en eski tabakalarıyla yaşıt kabul edilen bir yerleşimdir.

Tepe Guran: Zagros dağlarının güneye doğru inen uzantıları boyunca, Qalat Çermo'yu geçip daha güneye ilerleyince, Ali Koş'a varmadan, aynı döneme ait bir yerleşkeye daha yolumuz düşecektir: Burası, Güney Kürdistan'ın Luristan sınırlarına yakın bölgesinde, deniz seviyesinden 950 m. yükseklikteki dağ yamaçlarında kurulu Tepe Guran'dır. Tepe Guran sakinlerinin evlerini, açık havada güneşte kuruttukları kerpiçten yaptıkları; ölülerini ise oturdukları evlerin altına kazıdıkları mezarlara gömdükleri, yapılan kazılar neticesinde açığa çıkmıştır.

Tepe Guran'la birlikte Zagros dağ silsilesinin güney kesimlerinde bulunan yerleşim yerleri arasında dikkat çekici bir homojenlik tespit edilmiştir. Hepsinde teknolojik açıdan ortak yanlar ve genel ölçüde bir benzerlik göze çarpmaktadır. Bu evreye ait yerleşimlerin hemen tümünde silis parlaklığı gösteren çakmaktaşı dilgileri, benzer tarzda işlenmiş çeşitli taş aletler, işlenmiş kemik, kilden yapılan heykelcikler bulunmuştur. Ayrıca ilk defa yine bu evreye ait buluntular içerisinde *einkorn* ve *emmer* buğdayları, arpa ve baklagillerin bazı türleri ile evcilleştirilmiş koyun, keçi ve domuzun varlığı, morfolojik (yapıbilimsel) olarak kesin biçimde saptanabilmiştir. Bu evrenin sonlarına doğru ise, taşınabilir toprak kapların ilk örnekleri ortaya çıkarılmıştır. Bütün bunlar, tarihçilerin, arkeolojik ve etimolojik araştırmaların sonuçlarına dayanarak öne sürdükleri "dünyanın ilk uygarlık ürünlerinin Zagroslarda ortaya çıkarıldığı" tezini güçlendiren ve ona somutluk kazandıran bulgulardır.

Yalnız bu genel özelliklerin yanısıra, Tepe Guran yerleşimine özgü dikkatimizi çeken küçük bir ayrıntıyı da belirtmeden geçemeyeceğiz. Tepe Guran kazılarında ortaya çıkarılan evcil hayvan kemiklerinin yaklaşık üçte ikisi kadarının yalnızca keçilere ait olduğu saptanmıştır. Bu durum bize, günümüz Kürdistan'ının meşesi bol dağlık bölgelerindeki keçi besleyiciliğine ağırlık veren Zaza köylerini çağrıştırdı. Zaza Kürtlerinin kökenleri ta o zaman ve mekânlara mı uzanıyordu acaba?

Ali Koş: Kürdistan'ın ve Zagros dağ silsilesinin en güney ucunda yer alıyor. Zarzian kültür geleneğinin bu bölgesinde yer alan yerleşkelere ilişkin yukarıda belirtilen tipik özellikler Ali Koş için de geçerlidir. M.Ö. 7 bine doğru kurulduğu varsayılan Ali Koş yerleşim yeriyle birlikte, bu bölgenin üçüncü ve son kültür aşamasına ulaştığı kabul edilmektedir.

Yerleşim, yapı ve alet özelikleri, tarım ve hayvancılık faaliyetleri konusunda bahsi edilen homojen ortak özeliklerden farklı olarak, Ali Koş yerleşimine özgü ulaşılan bazı bulgular da vardır. Örneğin buradaki yerleşimin sürekli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ölülerini yine evlerinin altına kazdıkları mezarlara, ama Ali Koş'ta diğerlerinden faklı olarak oturur vaziyette gömdüklerine tanık olunmuştur. Kadın yontuları bu yerleşim yerinin de demirbaşları arasında yerini almıştır. Ali Koş'ta artık seramik kaplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Öte yandan komşu yerleşimlerden kanımızca en önemli farklılık ve göze çarpan bir durum da, Kürdistan'ın çok uzak diyarından, Van gölü dolaylarından buraya malzeme taşınabildiğinin tespit edilmiş olmasıdır. Bir uzak ticaretin varlığına, günümüz söylemiyle bir ithalat-ihracat etkinliğine işaret etmektedir. Nemrut ve Süphan dağlarından getirilen obsidyen taşların Ali Koş'ta üretilen ince, keskin bıçakların, mikrolitik gereçlerin yapımında kullanıldığı, bu yerleşkede yürütülen kazıların sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tepe Serab: Zagros bölgesindeki diğer bir önemli yerleşme yeri, Kermanşah'ın 7 km. kadar doğusunda ve deniz seviyesinden 1300 m. yüksekliğindeki Tepe Serab (kimi kaynaklarda Sarab) yerleşkesidir. Bu yerleşkede koyun ve keçi gibi hayvanların evcilleştirildiği, emmer buğdayı ile arpa üretimi yapıldığı saptanmıştır. Ayrıca el değirmeni ve kadın yontuları da bulunan kalıntılar arasında yer almaktadır. Tepe Sarab'da özellikle çömlekçilikte epey ilerleme sağlandığı, oval ve yuvarlak biçimleriyle tanınan ünlü Sarab çömleklerinin pek revaçta olduğu araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.

Tepe Serab'da yapılan kazılarda, bu köydeki evlerin, toprağın kazılarak oda biçiminde açılması, derinleştirilmesi ve üstünün de ağaç ve toprakla örtünmesi yöntemiyle yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. M.Ö. 10 bin yıllarına tarihlenen bu köydeki evlerin tarif edilen yapılış biçimi, aradan 12 bin yıl geçtikten sonra ülkesinin özgürlüğü için mücadele eden gerillaların Kürdistan dağlarında yaptığı sığınakları çağrıştırıyor. Böylesi çağrışımların adeta zaman tünelinde yapılan tarih yolculuğunu hem daha anlamlı, hem heyecan verici kıldığı kuşkusuzdur. Tıpkı Şanidar'da kazı yapanların yaşadığı gibi.

Şanidar: Tarihi itibariyle şimdiye değin sıraladığımız örneklerin hepsinden daha eski olan, onlardan çok çok daha geriye tarihin alacakaranlık derinliklerine uzanan Şanidar'ı, aslında en başa koymak gerekiyordu. Fakat başka nedenlerle, daha doğrusu bu müstesna yerleşim yerinin bazı özelliklerinden dolayı, tam da buraya, yani Mezolitik çağın sonu ile Neolitik çağın başlangıcına yerleştirmek daha uygun gibi geldi. Bu özelliklerin neler olduğuna şimdi birlikte bakacağız.

Bir doğal yerleşim yeri olan Şanidar, ilk çağ tarihçilerinin "Altın Hilal" olarak tanımlamakta pek hoşlandıkları Kürdistan coğrafyasının merkezi konumundaki Zagros bölgesindedir. Daha somut belirtmek gerekirse, bugünkü Güney Kürdistan sınırları dahilinde, Erbil kentinin kuzeydoğusunda, Büyük Zap ırmağının batıya doğru dirsek yaptığı bir yamaçta yer almaktadır. Bu mağaranın bulunduğu nokta deniz seviyesinden 852 m. yüksekliktedir. Dikkat edilirse bulunduğu yere ilişkin bütün bu özellikler, o çağların önce avcı-toplayıcı, ardından tarımcı ve hayvan üretici insanlarının barınması için gerekli koşulların tümünü içermektedir.

Şanidar yerleşkesi, üstten alta doğru her tabakasında ayrı bir dönemi ve kültürü temsil eden çok sayıda tabakalardan oluşmuştur. Kalınlığı 15 metreyi bulan bu farklı tabakalardan en alttakinde Orta ve Üst Paleolitik döneme ait kalıntılar bulunurken, daha üste doğru yer alan tabakalarda Mezolitik ve Proto-neolitik dönemin araç-gereçlerine rastlanmıştır. En üst tabakada ise, bol miktarda Neolitik dönemin kültür izleri, tarım ve hayvan evcilleştirilmesinin kanıtı olan bulgular keşfedilmiştir.

İlk çağ tarih araştırmaları ve arkeolojik kazı sonuçlarından anlaşıldığı üzere, Paleolitik ve Mezolitik döneme ait yerleşim yerleri genellikle Güney ve Orta Kürdistan'da yoğun olarak bulunmaktadır. En güneydeki **Bêhistun** dağından başlayıp en kuzeyde Toroslarla birleştiği Hakkâri ve Cilo dağlarına kadar, Zagros dağ silsilesi yamaçlarında sıralanan bu yerleşimler, genellikle 15 ila 10 bin yıl öncesine ait tarihlenirken, Şanidar yerleşimleri 56 bin yıl gibi çok daha eski bir döneme tarihlendirilmektedir.

Burada Şanidar'ı hem çok önemli hem de bu kadar ünlü kılan iki dikkat çekici özellik hemen göze çarpıyor. Bir kere 'karbon 14' gibi yöntemlerle kesine yakın bir tarih saptamasıyla yaklaşık 60 bin yıl gibi çok eski bir tarihe sahiptir. İkincisi ise, toplumsal ve kültürel evrim tarihini aydınlatmak için uğraşan tüm bilim insanları, tarihçi, arkeolog ve antropologlar, Paleolitik çağdan Mezolitik ve Neolitik döneme geçişin nerede, ne zaman, nasıl yapıldığı konusunda bilgi, fikir verebilecek belge, bulgu ve kalıntıları daima çok önemsemiş ve aramışlardır. Çok zor ve nadiren ulaşılabilen bu nitelikte küçük bir ipucu dahi kıymetli olmuştur tarihçiler nezdinde. İşte Şanidar'ı önemli kılan bir özgünlüğü de budur; yani Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik yaşam ve kültürlere ait somut kanıt ve bulguları bir arada ve cömertçe sunuyor olmasıdır. Bu iki özelliği sebebiyle Şanidar, sadece Kürt kültürü ve Kürdistan tarihi açısından değil, genel insanlık ve uygarlık tarihinin, toplumsal ve kültürel evrim süreçlerinin aydınlatılması açısından da çok önemli bir role sahip olmuştur. Şanidar'ı önemli kılan bazı temel noktaları kısaca belirtmek yararlı olacaktır.

Avrupa-Batı merkezci tarih anlayışına karşı, henüz çok fazla somut belge olmadığı halde, işaretler o yönü gösterdiği için ve şüphesiz biraz da bilimsel sezgileriyle, "kültür Doğu'dan gelir" tezini savunanlar, bunun ilk somut kanıtlarını Şanidar'da bulma şansını elde ettiler. Buna bağlı olarak, Neandertal insanı ile Homo Sapiens türünün 60 bin yıl kadar önce bu topraklarda yan yana yaşadıklarının ve insanın Homo Sapiens türüne evrilmesinin en güçlü ipuçları Şanidar'da ortaya çıkmıştır. Homo Sapiens türünün yarattığı ilk kültür örneklerinden kabul edilen Orta Paleolitik dönemin Musteriyen kültür örneklerine ait bulgulara Şanidar'da 52 bin yıl öncesine ait olarak rastlanmıştır. Teber'in ifadesiyle, "Homo Sapienslere geçişin izlerini ve örneklerini sergilemede özellikle Şanidar mağarası en öğretici verileri sağlamıştır."[109]

Ayrıca Şanidar'ın üste doğru yer alan tabakalarında keşfedilen kültür kalıntıları ise, yanı başındaki Çemê Zawî yerleşimi ile birlikte "Zarzian kültürlerinin en ünlüsü" olarak kabul edilmektedir. Ve-Mezolitik döneme ait bu kültürel yoğunlaşma sonucunda Zagros ekosisteminde ve tabii ki Kürdistan'da ilk kez Neolitik kültür aşamasına geçilmeye başlandığı somutlaşmış olmaktadır.

Bilim insanlarının zaman zaman ortaya attıkları dikkate değer tezlerin kanıtlarını Şanidar'da keşfetmesi bu kadarla da sınırlı değil. Örneğin Mumford, insanın ilk yerleşim fikri edinmesini sağlayan olgunun genelde "ihtiyaçlar" olarak bilindiğini, hayvan türlerindeki gibi, ihtiyaçların bu konuda elbette ki bir rol oynadığını; fakat insan için, gerçekten insan (yani düşünen insan, yani Homo Sapiens) için, ihtiyaçtan fazlasının da var olduğunu belirtmekte ve insanın ilk yerleşiminde mezarlıklar ve kutsal yerlerin de rolüne dikkat çekmektedir. Şöyle demektedir Mumford:

> En eski kamp ateşi veya Paleolitik çağ aletlerinden başlayarak ilk insanın izini sürmeye koyulduğumuzda, hiçbir hayvanda bulunmayan ilgi ve kaygılara işaret eden kanıtlarla, özellikle de bilinçli gömme işlemleriyle kendini gösteren ve ölüye yönelen törensel bir ilginin varlığına rastlarız...
>
> İlk insanın ölüye olan saygısı, belirli bir toplanma mekânı ve sonuçta daimi bir yerleşim yeri aramasında pratik ihtiyaçlardan daha önemli bir rol oynamıştır belki de.[110]

Mumford'ın -başka uzmanlarca da desteklenen- ilk yerleşim olayında "ölüye saygı" ve "mezar" olgusunun rol oynadığı görüşünün de elle tutulur en somut kanıtı Şanidar'da keşfediliyor. Aynı şekilde, insan türünün Homo Sapiens aşamasına Ön Asya'da, "Altın Hilal"de (siz bunu artık Kürdistan diye okuyorsunuz) evrildiği görüşünü savunanlar da, bunun kanıtlarını Şanidar'da elde ediyorlar. Çünkü,

> Homo Erectuslar ölü gömmeyi bilmiyor, ölülerini yüz üstü bırakıyorlardı; nitekim Homo Erectusların yaşadığı yerlerde hayvan kemiklerinin arasında terk edilmiş, dağılmış iskeletler buluyoruz bugün. *Ölülerine ilk kez özen gösteren Homo Sapiens'ti* (a.b.ç.)...Şimdi soyu kurumuş olan Neandertaller de ölülerini gömüyorlardı.[111]

Ve tarihte ölülerin gömüldüğüne, ölülere saygı gösterildiğine dair ilk bulgular yine Şanidar'da ortaya çıkmıştır. Ve günümüzden 60 bin ila 80 bin yıl öncesine kadar uzanmaktadır.

Ölü gömme bilincinin ilk kez Homo Sapiens'le birlikte geliştiği bilgisini Şanidar'daki bulgularla yan yana koyduğumuzda, "İnsan nerede başlar" sorusuna, "Kürdistan'da" diye cevap verenlerin haklılığını anlamak için yeterli olmakta ve ayrıca bir yorum yapmaya dahi gerek bırakmamaktadır.

Öte yandan, ilk yerleşim olgusunun bu coğrafya ile bağlantısı ve bunun sonraki çağlara ve uygarlıklara etkisi konusunda da Şanidar epey fikir vermektedir. Şanidar yerleşiminin kendisi de doğal mağaradır. Ve zaten Paleolitik dönem insanlarının barınak amaçlı en çok kullandıkları yerlerin başında mağaralar gelmektedir. Bu mağaraları sadece barınmak için değil, sanat ve ritüel amaçlı da -Kürdistan'daki bazı örneklerini yukarıda verdiğimiz gibi- kullanıyorlar. Dolayısıyla düzenli aralıklarla bu yerlere dönme durumu ortaya çıkıyor ve bu durum giderek kalıcı yerleşim fikrini doğuruyor. Önceki sayfalarda Sümer Zıguratlarının yapımında bile dağ ile birlikte mağaranın da esin payı bulunduğundan bahsedilmişti.

Dünyanın bilinen en eski yerleşimlerinden biri, belki de başta geleni olan Şanidar, salt "yerleşim" boyutuyla değil, daha başka boyutlarıyla da "insanlaşmanın" gerçekleştiği bir mekân olarak karşımıza çıkıyor. Şanidar'da keşfedilen bulguları değerlendirdikçe, şu haddini bilmez mağara sakinlerinin(!) yaptıklarını irdeledikçe, evet, gerçekten de "insanın başladığı yer"in bu topraklar olduğu daha köklü yer ediniyor beyinde.

İnsanın ölülerini gömdüğüne ilişkin ilk kanıtların Şanidar'da bulunmuş olması, yerleşim olgusu dışında, insanlaşma yolunda önemli anlamlar içermektedir. Şöyle ki, Şanidar yerleşim yerinde bundan yaklaşık 60 bin yıl evvel, insanların ölülerini gömdükleri, cesetlerin yanına öte dünyada kullanması amacıyla çeşitli yiyecek ve malzemeler bırakıldığı; ölen kadınların mezarlarına ise cesetlerin etrafına çiçekler döşendiği, bu çiçeklerin, yürüyerek ulaşması saatler süren vadinin aşağı bölümlerinden getirilmiş bataklık çiçekleri olduğunun anlaşılması; bütün bunlar insanlaşmanın, modern insan haline evrilmenin çok önemli göstergeleridir.

Zira mezar kazmak, içine ölen kişiyle beraber hediyeler koymak, açık biçimde bir öteki dünya inancına, dinsel bir bilincin ve tahayyülün varlığına işaret ediyor. Ayrıca bulgular, bir sanat ve estetik duygusunun gelişmiş olduğunu da açıklıyor. Şanidar'daki örnek, "İnsanlık tarihinde, cenaze törenlerinde çiçeklerin kullanılmasının bilinen en eski örneğidir."[112] Hani Marx'ın 19. yy'da söylediği "İnsana ait olan hiçbir şey bana yabancı değildir," sözü ünlüdür; şimdi bu kadar kanıt, veri, bulgu orta yerde duruyor iken, bir Şanidar sakini Marx'tan 50-60 bin yıl önce kalkıp böyle bir laf etse, haksız sayabilir miydik? Üstelik tarihçiler, aşk denen duygunun da ilk kez bu yerde, bu kutsallık inancı ve sanatsal estetik süsleme duygusuyla el ele boy verdiği görüşündedirler.

Bu kadarla da bitmiyor Şanidarlı büyük anne ve büyükbabalarımızın sürprizleri. İnsanlaşmanın önemli bir boyutu sosyalleşme düzeyidir ve sosyal dayanışma bunun bir parçasıdır. Şanidar yerleşimindeki mezarın birinde ortaya çıkarılan bir erkek iskeletinde, bu kişinin ölmeden önce ve muhtemelen gençliğinde birçok yerinden yaralanmış olduğu, bacağının çatlamış, çenesinin kırık, hatta bir kolunun da dirsek hizasında kopmuş olduğu, ama onun bu haliyle uzun bir süre daha yaşadığı tespit edilmiştir. Uzmanlar bunu da haklı olarak, toplumsal örgütlenme düzeyinin gelişkinliği ve güçlü bir sosyal dayanışmanın göstergesi biçiminde değerlendirmektedirler.

Buraya kadar belirtilenler, Kürtler kadar bütün insanlığı ilgilendiren, genel insanlık, uygarlık ve kültür tarihiyle bağlantılı yönleriydi. Şanidar'da keşfedilen bulgular arasında bir de özgün olarak Kürt tarihi ve kültürüyle, Kürtlükle ilgili objeler de bulunmaktadır. Kürt yaşam ve kültürünün izlerine ait özgün kimi ipuçlarını burada görmek mümkündür. Buna dair somut bir örnek vermek gerekirse; Şanidar ve Çemê Zawi yerleşimlerinin üst katmanlarında, muhtemelen Neolitik kültür dönemine ait tahıl üretimiyle ilişkili öğütme taşları, orak niyetine kullanılan ekin biçme bıçakları vb. araçların yanında, dinsel ayinlerde kullanıldığı düşünülen bazı kuş kemikleri de bulunmuştur. Bunlar, yaşları 10800 ile 9000 yıl arasında değişen, sakallı akbaba, kızıl akbaba, beyaz kuyruklu kartal ve büyük toy kuşuna ait kemik kalıntılarıdır. Bu objelerin, Kürtlerin asli dini Êzidilik inancında da benzer amaçla kullanıldığı bilinmektedir. Kürt halkı kadar kendi kökeni ve kültürünün tarihini çağların bu denli gerilerine ve derinlerine dek takip edebilme şansına sahip halk ve ulus sayısı çok fazla değildir. 1971 yılında Şanidar yerleşimindeki kazıları yürüten arkeolog R.Solecki, kazıda çalıştırdığı Kürt işçilerinin etraftaki çiçeklerle uğraşmaktan işlerini aksattığını fark eder ve bu durumdan yakınan bir rapor yazar. Bu raporu yazdıktan kısa bir süre sonra, kazı yapılan mezarda 56 bin yıllık bir iskeletin çok sayıda çiçek çeşitleriyle birlikte yatmakta olduğunu görür ve hayretler içinde kalır. Anlaşılan 56 bin yıl sonra, aynı topraklar üzerinde yaşam sürdüren Şanidar sakinlerinin torunları halen bu alışkanlıklarını terk etmemiştir.

Sonuç olarak, Şanidar'da arkeologların tarihin derinliklerinden ortaya çıkardıkları bulgular, bize, Paleolitik ve Mezolitik çağlardan Neolitik çağa geçişin nerede ve nasıl gerçekleştiğine dair önemli ve somut bilgiler sunmaktadır. Şanidar ve çevresi, bu geçişin yaşandığı bir sahne olarak tarihte yerini almış bulunmaktadır.

f) Neolitik Çağ Kültür Patlaması

Kuşku yok ki Kürt kültürünün en parlak dönemi Neolitik çağdır. Sadece Kürtlerin değil, tüm insanlığın kaderi üzerinde de etkide bulunduğu, dolayısıyla sonuçları bakımından evrensel bir niteliğe sahip olduğu önceki bölümlerde belirtilmişti. Şimdi Kürdistan'daki Neolitik dönem kültürü ve bu kültürün yaratıldığı yerleşim merkezlerindeki kalıntıları incelerken, bir zamanlar çok hararetli tartışmalara konu olan yakıcı soruların artık tam olarak netleştiği için geride kaldığını, buna karşılık aynı yakıcılıktaki yeni sorular, yeni durumlar belirdiğini görüyor ve tarihte yolculuğun ne denli heyecan verici olduğunu yeniden keşfediyoruz.

Arkeolog Klaus Schmidt'in, Urfa yakınlarındaki Göbekli Tepe'de yaptığı kazı ve araştırmaların sonuçlarını derlediği aynı adı taşıyan kitabına yazdığı sunuş yazısında Mehmet Özdoğan, şu önemli noktaya parmak basıyor:

> Yakın zamanlara kadar Neolitik çağla ilgili olarak üzerinde en çok durulan konular, bu dönüşümün nerede; ne zaman ve neden ortaya çıktığı gibi sorulara odaklanmıştı. Ancak son yıllarda Neolitik çağa yönelik kazılarda ortaya çıkan veriler, söz konusu sürecin öngörülenlerden çok daha farklı boyutlarda olduğunu ve yalnızca yeni tanımlara değil, yeni sorulara da gerek olduğunu ortaya koymuştur.[113]

Sözü edilen bu yeni soruları gündeme getiren kazı ve araştırmaların yürütülmekte olduğu coğrafya yine Kürdistan'dır. Hatırlanacak olursa Özdoğan'ın da belirttiği, Neolitik aşamanın nerede ve ne zaman ortaya çıktığı sorularını önceki başlıklarda tartışırken, tüm bilimsel araştırma sonuçları ve bulguların Kürdistan'ı işaret ettiği gerçeğini ifade etmiştik. Kürdistan'da yapılmakta olan yeni kazıların ortaya çıkardığı somut belgeler ise, -her ne kadar "taş"tan olsa da- hiç de suskun ve dilsiz değil, tam tersine gerçekliği tüm dünyaya haykıracak tarzda "konuşan" belgelerdir. Bu tezin doğruluğunu kanıtlamakla kalmıyor, onun da ötesinde, birçok "doğru"ların yeniden sorgulanmasını zorunlu hale getiriyor ve ezber bozmaya aday görünüyor. Bu yeni soruları irdelemeyi gelecek sayfalardaki Göbekli Tepe alt başlığına bırakarak, Kürt ve Kürdistan olgularının -kendilerine göre tarih uydurmak uğruna- nasıl yok sayılıp görmezlikten gelindiğinin, tarihin nasıl tahrif edilmek istendiğinin başka bir örneğine, yeri gelmişken dikkat çekmekte yarar görüyoruz.

İnsanlık tarihinde Neolitik dönemin önemi anlaşılıp merkezinin de Ortadoğu ve Altın Hilal bölgesi olabileceği düşüncesinin ağırlık kazanması üzerine bölgede arkeoloji çalışmaları başlatılırken, uzunca bir süre Kürdistan'a, Yukarı Mezopotamya bölgesine adeta dönüp bakmak isteyen olmamıştır. Arkeolojik kazılar AltınHilal'in batı ucunda, Doğu Akdeniz'in Filistin, Ürdün, Suriye gibi bölgelerinde yoğunlaştırıldı. Levant denilen bu bölgede yüzlerce kazı yapıldı. Özdoğan, Yukarı Mezopotamya ve Anadolu'ya el atılmadan önce Levant'ta tam 400 kazı yapıldığını kaydediyor. Aynı dönemlerde Avrupa, sözümona kendi kökenini keşfetme, kendi Neolitiğini ortaya çıkarma amaçlı, Balkanlar bölgesinde benzer bir arkeoloji faaliyetini yoğun olarak yapmıştı.

Oysa asıl araştırmaların nerde yapılması gerektiği iyi biliniyordu. Son buzul çağının sona erdiği dönemlerde, araştırmacılar, tarıma ve hayvan evcilleştirmesine en elverişli yerlerin en yüksek tepeler ile ovaların içlerinde değil, ikisinin arasındaki dağ etekleri ile yamaçlardaki vadiler ve su kenarları olduğunu biliyor ve dile getiriyorlardı. Tarif edilen bölgenin Kürdistan'ın merkezinden güneye doğru uzanan Zagros etekleri ile daha kuzeydeki Toros yamaçları olduğu bilinmesine rağmen, çok uzun yıllar bu bölgede kayda değer bir kazı ve araştırma yapılmayıp "Levant merkezci" bir arkeoloji faaliyetinde ısrar edilmesi nedensiz değildi. Avrupamerkezci tarih anlayışı, tarihi İncil ve Tevrat'taki senaryolara göre kurgulamak amacındaydı.

Burada bir kez daha ve açık bir şekilde bilimin, Batı kapitalizminin ideoloji ve siyasetinin hizmetinde basit bir araç gibi kullanılması pratiğiyle karşı karşıya bulunmaktayız. 19. ve 20. yy'da Ortadoğu üzerinde etkinliği bulunan politik güçler; İngiliz, Fransız sömürgecileri olsun, yerel Türk, Fars, Arap egemen güçleri olsun, arkeoloji çalışmalarını, kendi politik çıkarlarına göre destekleme veya engelleme suretiyle doğrudan etkilemiştir. Özelikle Kürdistan'da uzun süre arkeologların araştırmalarına izin dahi verilmediği bilinmektedir. Fransa ve İngiltere yönetimindeki Küçük ve Büyük Güney parçalarında 20. yy. ortalarına, 1945-1950'lere kadar zaman zaman araştırmacılara çalışma olanağı verilmişse de, Kürdistan'ın kuzey parçasında tamamen bilinçli ve katı bir engelleme söz konusu olmuştur. Kürdistan'daki son 30-40 yıllık önemli arkeolojik kazıların hemen tümünde yer alan Schmidt de bu noktaya dikkat çekiyor, "Cumhuriyet ve Atatürk dönemleri boyunca, Avrupalı ve Amerikalı arkeologların çalışmalarına kadar, Türkiye'nin doğusu hiç araştırılmamıştır," diyor.

İşte sözü edilen bu politik etkiler doğrultusunda Levant bölgesinde daha 1860'larda kazı ve araştırmalara başlanıyor. Ve yaklaşık yüz yıl devam eden bu arkeolojik faaliyet sonucunda, -Schmidt'in deyimiyle- "Tevrat'ın her köşesinde hakkında bir destan bulunan Eriha (Jerinho)" keşfediliyor. Eriha ile hemen yanı başında Ölüdeniz'in kuzey sınırlarında yer alan Tell Es-Sultan'da bulunan, M.Ö. 11 ila 10 bin yıla tarihlendirilen Natuf kültürü kalıntıları, tam da tarihi İncil ve Tevrat'taki senaryolara göre kurgulayanlara istedikleri malzemeyi sunmuş oluyor. Bu dar bölge, hemen Neolitiğin ana merkezi olarak ilan ediliyor. Bu tezi savunanlar, sonraki yıllarda, özellikle de Altın Hilal'in merkezi konumundaki Yukarı Mezopotamya, Dicle-Fırat yukarı havzası ile Zagros-Toros silsilesinde ortaya çıkan ve Natuf kültürünün gelişiminin sadece Levant bölgesi ile sınırlandığını kanıtlayan;

ondan daha zengin, yaygın ve eski kültürlerin varlığını gözler önüne seren, böylelikle de İncil senaryolarına uymayan bulgu ve kanıtları -yukarıda Çermo ve Karim Şahir örneklerinde görüldüğü gibi- uzun bir süre görmezlikten gelerek gözlerini gerçeğe kapatmak istemişlerdir.

Altın Hilal İçinde Altın Üçgen

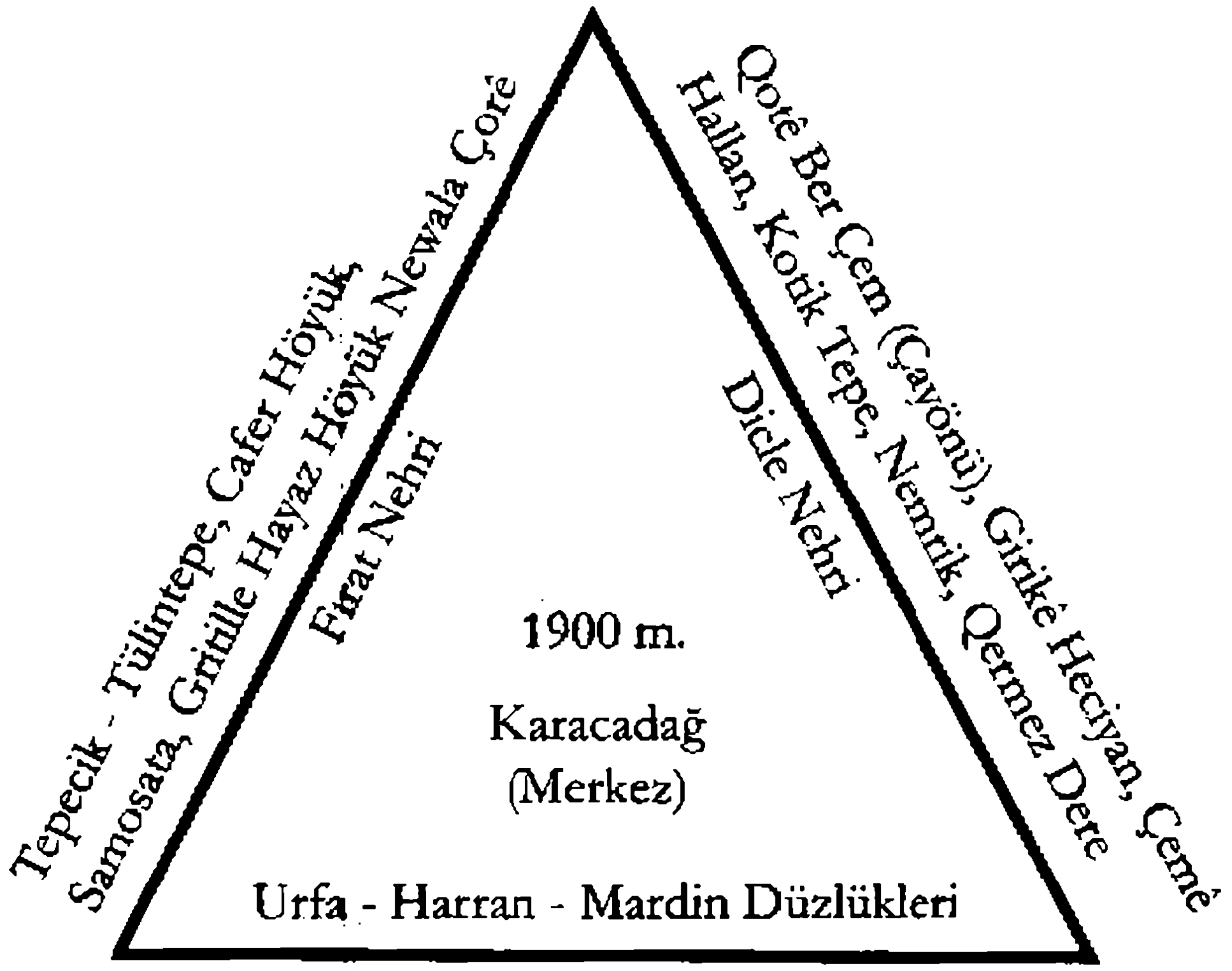
Tepecik - Tülintepe, Cafer Höyük,
Samosata, Gritille Hayaz Höyük Newala Çorê
Fırat Nehri
Qotê Ber Çem (Çayönü), Girikê Heciyan, Çemê
Hallan, Kotik Tepe, Nemrik, Qermez Dere
Dicle Nehri
1900 m.
Karacadağ
(Merkez)
Urfa - Harran - Mardin Düzlükleri

Üçgenin taban kenarı: (batı-doğu yönüne doğru)
Göbekli Tepe
Gürcü Tepe
Sefer Tepe
Hamzan Tepe
Karahan

Ancak daima ve her durumda olduğu gibi bu konuda da gerçeklik karşısındaki nafile inat ancak bir yere kadar sürdürülebilmiştir; gerçek, sonuçta hükmünü icra etmiştir. Daha çok Zagros eko-sisteminde yer alan yukarıda gördüğümüz Paleolitik ve Mezolitik dönem yerleşimlerinden sonra, Altın Hilal'in "çekirdek bölgesi" veya "Altın Üçgeni" olarak adlandırılan bölgede Çayönü, Nevala Çorê, Çemê Halan, Kortik Tepe, Nemrık, Qermez Dere vb. gibi yerleşimlerin keşfedilmesi; bu merkezlerde M.Ö. 12 binlere kadar geri giden ve Eriha'dan daha eski kültür ürünleri kalıntılarının ortaya çıkarılması, söz konusu inadı ve gerçekleri görmezden gelen tavırları kırmaya yetmiştir. Böylece neolitikleşmenin merkezinin ve en eski neolitikleşmenin, yerleşik hayata en erken geçişin Levant bölgesinde olduğu görüşü geçerliliğini yitirmiştir. Ve Batı'nın kendine İncil ve Tevrat senaryolarına göre orijin ve tarih kurgulama girişimi de sonuçsuz kalmıştır.

Merkezinde Karacadağ'ın bulunduğu ortalama 150 km. yarıçaplı bir alan içinde, yani Urfa, Diyarbakır, Batman, Mardin ve Adıyaman illerinin büyük kesimini ve bitişik komşu bölgelerini içine alan bir coğrafyada yukarıda saydığımız hemen tüm Neolitik yerleşim merkezlerinin yer alıyor olması, arkeolog ve uzmanların dikkatinden kaçmamıştır. Bu bölgenin çok özel bir konum ihtiva ettiğine ilişkin daha şimdiden değerlendirmeler yapılmaya başlandığını gözlemlemekteyiz. Artık aşina olduğumuz Bereketli Hilal, Altın Hilal gibi adlandırmalardan sonra şimdi bu bölge için yeni yeni tanımlamalar yapıldığına tanık oluyoruz: Altın Hilal içinde Altın Üçgen veya Çekirdek Bölge gibi...

Gerçekten Kürdistan haritasına şöyle bir göz atan dikkatli bir araştırmacı, şimdiye kadar yapılan arkeolojik kazılar sonucunda keşfedilen en eski ve en önemli Neolitik yerleşimlerin, merkezi Karacadağ olan kaba-taslak bir üçgen oluşturduğunu hemen fark edecektir. "Altın Üçgen" adlandırılmasının ne denli isabetli bir tanımlama olduğu da böylece anlaşılacaktır. Üçgenin sağdaki yani doğuya düşen kenarını Dicle nehri, batı tarafındaki sol kenarını da Fırat nehri olarak kabul edebiliriz. Üçgenin sağ kenarında, tepe bölgesindeki Çayönü ve Girikê Heciyan'dan başlayıp aşağıya güneye doğru Dicle ve kolları boyunca sıralanan Çemê Hallan, Kortik Tepe, Nemrik, Qermez Dere yerleşimleri yer almaktadır. Sol kenarında Elazığ, Malatya, Adıyaman sınırları dahilinde yer alan ve Fırat nehri ile kolları üzerinde dizili Tepecik ve Tülintepe, Cafer Höyük, Gritille, Hayaz Höyük, Samosata ve Newala Çorê gibi yerleşimler kuzeyden güneye doğru Fırat'ın akış yönü paralelinde bir birini takip etmektedir. Üçgenin taban kenarında ise, ağırlıklı olarak Urfa ile Mardin sınırları içindeki Göbekli Tepe, Görcü Tepe, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Karahan gibi şimdiye kadar keşfedilmiş bulunan önemli Neolitik yerleşimler sıralanmaktadır. Şüphesiz bu üçgende henüz keşfedilmemiş ve keşfedilmeyi bekleyen çok sayıda Neolitik köy kalıntısının bulunduğu da bilinmekte ve araştırma yapan arkeologlarca buna da dikkat çekilmektedir.

Bilinen bu en eski Neolitik yerleşim merkezlerinin etrafında kümelendiği Karacadağ, deniz seviyesinden 1900 m. yüksekliği ve kapladığı 150 km^2 alanıyla bugün dahi pirincin en kalitelisinin yetiştiği bir mekân olarak ününü sürdürürken, çevresi de halen tahıl ambarı niteliğindedir. İlk tarımın, özellikle tahıl üretiminin merkezi olduğu, diğer bir deyimle kültüre alınmış tahılın anayurdunun Karacadağ olduğu, en son bilimsel teknik yöntemlerle yapılan DNA analizleriyle de kanıtlanmıştır. Türlerin kökeninin hangi coğrafya'da olduğunu kanıtlamak günümüzde artık mümkün ve kolay hale gelmiştir.

> Moleküler filogenetik analizler sayesinde modern bitki ve hayvan türlerinin genetik özellikleri eski dönemlere ait ilk evcil hayvan ve ilk tarıma alınmış bitki türlerinden alınan DNA ile karşılaştırılıyor. Bu sayede türlerin ataları, geldikleri coğrafya, bugüne kadar geçirdikleri değişim ve yayılım alanları anlaşılabiliyor.[114]

Bu çerçevede Almanya'nın Max Planck Enstitüsü'nde yapılan DNA analizleri sonucunda "Diyarbakır ilindeki Karacadağ eteklerinde yabani kaplıca (einkorn-Triticummonoccoccumsubsp. boeoticum) buğdayının, bütün tarıma alınmış Einkorn buğdaylarının atası olduğu" saptanmıştır. Ayrıca makarnalık buğdayın atası olarak kabul edilen yabani emmer buğdayının da bu dağda yetiştiği tespit edilmiştir. "Caferhöyük, Çayönü ve Nevala Çorî gibi ilk tarım aktivitelerinin başladığı eski yerleşim birimlerinde elde edilen arkeolojik veriler kaplıca buğday (einkorn) ve makarnalık buğday (emmer) türlerin tarımının ilk kez Karacadağ civarında yapıldığını gösteriyor."[115]

Karacadağ yöresinin dünya tarımındaki yerinin tam olarak netleştirilmesi amacıyla, bir grup Alman araştırmacı, dünyanın farklı tarım kültürüne sahip 6 kara parçasından 6 avuç buğday getirterek üzerinde DNA analizi yapmışlardır. Ortaya çıkan sonuç, dünyadaki bütün buğdayların (tahılın) kökünün Karacadağ'da olduğunu ispatlamıştır.[116]

Yukarıda sözünü ettiğimiz politik etki ve engellemelere rağmen, yerleşik hayata geçişin başlangıcının, "Levant Merkezci" arkeolojinin iddialarının aksine Kürdistan'da olduğuna inanan iki değerli bilim insanı, Amerikalı Linda ve Robert Braidwood çifti, özellikle bu "Altın Üçgen" yahut "Çekirdek Bölge" olarak nitelendirilen alandaki arkeolojik kazılara öncülük ederek Neolitik dönemin aydınlığa kavuşturulmasında büyük rol oynamışlardır. Linda Braidwood, 1953 yılında yayınladığı "Dicle'nin Ötesinde Kazı Yapmak" isimli kitabında, Kürdistan'da kazı ve araştırma yaparken karşılaştıkları zorlukları, devletin çıkardığı engelleri dile getirmektedir. Linda'nın altını çizdiği daha da dikkat çekici nokta, bütün zorluklara karşın Kürdistan'da ortaya çıkardıkları önemli bulguların, geçerli tarih anlayışına uymadığı, ezberleri bozduğu için kamuoyunda ve sözde bilim çevresinde nasıl ilgisizlikle karşılandığıdır.

Görüldüğü gibi, Kürtlüğe ait her şey, her olgu ve gerçekliğin yapılabildiği kadar inkâr edilmesi, inkârı mümkün olmuyorsa başkalarına maledilmesi, bu da tutmazsa küçümsenmesi, ilgisizlikle karşılanması gibi alışagelen, adeta egemenlerin Kürt tarihine bakış formülü haline gelmiş tutumun bir benzeri, Kürdistan'da araştırma yapan tarihçi ve arkeologların ortaya çıkardıkları son derece önemli Neolitik çağ kültür mirası ve bulguları karşısında da sergilenmiştir. Ne var ki bulgular ve sonuçlar o denli göz kamaştırıcıydı ki, formül yine tutmamış, zor ve ağır ağır da olsa bu tutumların aşılması başarılmıştır.

Qotê Ber Çem (Çayönü): İlk Neolitik köy örneklerinden biri olan Qotê Ber Çem, bugünkü Diyarbakır'ın Ergani ilçesine 7 km. mesafede, Dicle nehrinin küçük kollarından biri olan Boğazçay adındaki bir derenin yamacında kurulmuştur. Hemen güneyinde çayın karşı tarafında bulunan, şaşırtıcı görünümüyle dikkat çeken ve bu nedenle sıkça ziyaretçi akınına uğrayan Hilar Kayalıkları ile göz mesafesindedir.

En eski evresi M.Ö. 11 binlere tarihlendirilen Qotê Ber Çem, Ön Asya ve Ortadoğu'daki Neolitik yerleşimler arasında en önemlisi olarak kabul edilir. Bulunan yapıların sayısından kalkarak 600 nüfuslu bir köy olduğu tahmin edilen Qotê Ber Çem, deniz seviyesinden 832 m. yüksekliğindeki konumu, tarım ve hayvancılığa en elverişli geçiş olanağı sağladığı değerlendirilen Karacadağ alanına yakınlığı gibi avantajlı öğelerin de etkisiyle, en eski besin üretici ve tarımcı köy yerleşimi olma unvanını kazanmıştır.

Bu önemli Neolitik merkez, ilk kez Amerikalı arkeolog Peter Benedict'in 1963 yılında bölgede yaptığı yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiştir. Ve ilk kazılara bundan bir yıl sonra 1964 yılında, İstanbul Üniversite'sinden Halet Çambel ile Chicago'daki Oriental İnstitute'den Robert Braidwood'un yönetiminde başlanmıştır. Her ne kadar Qotê Ber Çem kazıları ilk başta Eriha, Çatalhöyük vb. gibi yankı yaratan bir popülerliğe erişmediyse de çalışmaların daha başlangıcında öylesine önemli sonuçlar ortaya çıktı ki, ilgisizlik duvarı yıkıldı; bilim çevrelerinde önemli bir ilgi ve heyecan yarattı. Ve bu nedenle araştırmalar 20 yıl boyunca devam ettirildi. Bu uzun ve sabırlı çalışmaların en aktifleştiği 1978 ve 1979'lardaki dönemine tanıklık eden Schmidt, gördüklerinden duyduğu heyecanı "Çayönü'nde, o günlerde bilim tarihi yazılıyordu," sözleriyle ifade etmektedir. Gerçekten de Qotê Ber Çem, Neolitiği doğuran coğrafyanın Kürdistan olduğunun en somut kanıt ve bulgularını sunan ilk örneklerden biri olmuştur.

Qotê Ber Çem kazılarında en çok dikkatleri çeken bulguların başında, köyün mimari yapısı gelmektedir. Dünyanın ilk yerleşimleri olan Neolitik köylerin bazı özelliklerini, on bin yıl zaman farkıyla bugünkü Kürdistan köylerinde halen de görebilmek mümkündür. Qotê Ber Çem'de de gözlemlendiği gibi Neolitik köylerde evler genellikle birbirine bitişik veya aralarında çok az aralık bırakılarak yapılmıştır. Bu gelenek günümüzdeki pek çok Kürt köyünde halen varlığını sürdürmektedir. Köy evlerinin bu bitişik damları üzerinden bir mahalleyi dolaşabilirsiniz. Qotê Ber Çem'in bugünkü komşusu Ergani, Piran, Hani köylerinde aynı geleneğin halen yaşıyor olması gibi, Kürtlerin Neolitiği ne kadar derinliğine yaşadığının kanıtlarını, dikkatli bir gözlemci yaşamın birçok alanında görebilir.

Qotê Ber Çem yerleşim yerinde, birbirinden farklılıklar arz eden çeşitli yapı türlerine rastlanılmış olması, burada Neolitiğin değişik evrelerinin yaşandığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. En eski yapı evresi, Çanak Çömleksiz Neolitik-A (bazı kaynaklarda Seramik Öncesi Neolitik diye geçer) dönemine ait yuvarlak yapılı evlerden meydana gelmektedir. Bu yerleşimlerin en altında saptanan 30 ila 50 cm. derinliğindeki çukurların, ateş ocakları ya da biriktirme, depolama amaçlı yerler olduğu düşünülmektedir.

Esas Çayönü Evresi'nin ikinci aşamasını Izgara Planlı Yapılar evresi oluşturur. Çanak Çömleksiz Neolitik-B dönemine tarihlendirilen bu evler dikdörtgen biçiminde olup, şerit şeklinde peş peşe sıralanan ve ızgara görüntüsünü andıran taştan yapılmış temeller üzerinde yükselmektedir. Bu 5x7 metre ebatındaki dikdörtgen ev kalıntılarından 7 tanesi hemen hemen eksiksiz bir biçimde günümüze ulaşmışlardır. İnşası oldukça zor olan bu evler, köklü ve kalıcı bir yerleşime işaret etmektedir. Taştan örülmüş ızgara biçimli temel duvarlarının büyük olasılıkla zahirenin sudan ve nemden korunması amacıyla tercih edildiği varsayılıyor.

Bunu takip eden üçüncü evre ise, Hücre Planlı Yapılar diye adlandırılan evlerden oluşmuştur. Bu yapılar da Çanak Çömleksiz Neolitik-B döneminin sonlarına ait kabul edilmektedir. Bu evler de yine dikdörtgen şeklinde olup, altı veya daha fazla odalardan oluşmaktadır. Bunların normal aile evi olmaktan ziyade, bir nevi komün evleri olduğu sanılmaktadır. Hücre evlerinin oturma katının altında bodrum katı gibi ambar ve depo yerleri yapılmıştır. "Çayönü Esas Evreleri" diye tanımlanan bu her üç dönem, yapı türleri bakımından farklılıklar arz etmekle birlikte, taş temel işçiliği bir tarz olarak tüm evreler boyunca korunmuştur.

Bu üç evrenin tipik yapıları dışında, bir de özel olarak yapılmış olduğu anlaşılan üç adet bina arkeologların dikkatini çok çekmiştir. Binaların üçünün de çok önemli olduğunu belirten uzmanlar; çünkü bunların oturma ve depolama amaçlı olmadığı, farklı işlevlerle ilgili ipuçları verdiği kanısındadırlar. Bölmelere ayrılmayan, kareye yakın biçimde, 8x9 metre gibi geniş bir mekâna sahip olan, tabanı yayvan saltaşlarıyla döşenmiş* mekânın tam ortasında ise dikili taş gibi yerleştirilmiş, etrafı boş iki adet dik taş levha bulunmaktadır. Bu özelliklere bakarak, arkeologlar tapınak olabileceğini belirtmektedir. Tapınak ya da değil ama kamusal amaçlı olduğu kesin gibidir.

Özel yapılmış ikinci yapı ise, üstü taş levhalarla kapanmış, içinde insan kemiği ve kafataslarının depolandığı kiler benzeri hücreler bulunan "Kafataslı Yapı" olarak adlandırılan binadır. Mekânın içinde yine sunak olduğu sanılan bir dikili taş levha bulunmaktadır. Ayrıca bu yapıya bitişik bir boş alanın da etrafının menhir benzeri dikili taşlarla çevrildiği saptanmıştır.

Diğer üçüncü özel yapının da tabanı oldukça dikkat çekmektedir. Bir nevi mozaik gibi, kalın kireç mucurlarıyla karıştırılmış harç tabakasının sertleştirilip beton benzeri bir parlak düz zemin biçimindeki bu taban, yapılış tarzı nedeniyle "terrazzo taban" diye bilinmektedir. İlginç olan ise, Qotê Ber Çem kazısına kadar terrazzo tabanların sadece Roma dönemine ait bir yapı özelliği olarak biliniyor olmasıdır. Anlaşılan o ki, bu diyarlarda hangi taşı kaldırırsan altından "kültür ve uygarlık Doğu'dan gelir" diyenleri haklı çıkaracak bir kanıt çıkacaktır.

Mimari yapı tekniğinden sonra Qotê Ber Çem buluntuları arasında en çok dikkat çekeni ve arkeologlarca önem atfedileni madeni aletlerdir. Kazılarda, özellikle saf bakırdan (malahit) yapılma çok miktarda araç gereç bulunmuştur. Çeşitli süs eşyaları, bilezik, iğne, biz, bıçak, balta yapımında bakır madeninin sistematik olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bütün bunlardan hareketle Qotê Ber Çem'de yaşayan topluluğun, dünyada madencilikle uğraştığı kanıtlanmış olan ilk iki örnekten biri olduğu uzmanlarca dile getirilmektedir. Teber, sözü edilen diğer örneğin de Şanidar olduğunu kaydediyor.[117]

---

* M.S. 2000'li yıllarda bile Kürdistan köylerinde tabanları sal taşıyla döşenmiş ev, ahır, vb. yapıların varlığı dikkat çekicidir.

Ham bakırın dövme yöntemiyle kullanılmaya başlanmasını, bazı kaynaklar M.Ö. 7 binlere, bazısı da 5 binlere tarihlemektedir. Qotê Ber Çem'deki bronz aletler ise engeç, M.Ö. 4 binlere tarihlenmektedir. Sonuncu tarih esas alındığında bile Avrupa'dan en az iki bin yıl önce madencilik yapıldığı açıktır. Qotê Ber Çem'de işlenen bakır madeni, hemen yanı başındaki bugün halen işletilmekte olan Ergani-Maden yataklarından getirilmiştir. Yukarıda sözü edilen terrazzo tabanların yapımında kırmızı kirecin kullanıldığı kesinleşince, bu kirecin yakıldığı yüksek ısılı, bacalı ocaklarda bakırın da eritildiğini öne süren tarihçiler olmuştur. Ancak bu savı kesin doğrulayan kanıtlara henüz ulaşılmış değildir. Kesin olan şu ki, dövme yöntemiyle de olsa metal teknolojisinin gerçekleştirildiği ilk yerlerden biri Qotê Ber Çem'dir.

Qotê Ber Çem kültür kalıntıları bunlarla sınırlı değildir. Yontma taş, çakmak taşı, doğal cam (obsidyen) aletleri, kuvars ve yontulmuş çay taşı aletleri, işlenmiş kemik eşyalar, geyik boynuzundan yapılmış çeşitli nesneler, bıçak ve orak sapları, kabuktan yapılmış süs eşyaları, gerdanlıklar, kolyeler gibi pek çok obje Qotê Ber Çem köyünün kültürel ürünleri arasında yer almaktadır. Köyün en son tabakasında bulunan 5x8 metre boyundaki bir yapının atölye olabileceği belirtiliyor. Doğal cam aletlerin yapımında kullanılan obsidyen, oldukça uzak sayılabilecek Bingöl ve Van dolaylarından, Nemrut dağı akıntılarından sağlanmaktadır. Araştırmacılar, tüm bu zengin buluntu ve verilerin, kendi içinde gelişim gösteren güçlü bir kültürün belirtisi ve kanıtı olduğu görüşündedirler.

Gerçekten de üst üste beş kat yerleşim yerinden oluşmuş Qotê Ber Çem köyünün her bir tabakasında, alttan üste doğru giderek daha gelişkin özellikler arz eden maddi kültür kalıntıları, birbirlerinin devamı niteliğindeki kesintisiz ve bütünlüklü bir silsile gibidir. Yukarıda sözü edilen tapınak niteliğindeki yapılar, sunak taşları, ayrıca kilden yapılmış ve bazıları biraz pişirilmiş kadın ve hayvan figürleri, Qotê Ber Çem kültürünün manevi inançsal boyutlarının da eksik olmadığını ortaya koymaktadır. Tinsel kültürün sihirden dinsele geçişi yansıttığı söylenebilir. Gebe kadınlara benzer bazı küçük heykelcikler, ana tanrıça kültü olarak yorumlanmaktadır.

Qotê Ber Çem yerleşiminde kilden yapılan nesnelerin sayısı pek fazla değildir. Bundan yola çıkarak arkeologlar bu yerleşim yerinin esas evresinin Çanak Çömlek Öncesi Neolitik dönemine ait olduğunu belirtmektedirler. Kil kaplara ancak üçüncü tabakadan itibaren rastlanmaktadır. Ve üst tabakalara doğru giderek gelişme gösterdiği kaydedilmektedir. Bu yerleşimdeki ilk çanak çömlekler Ganj Dara yerleşiminde bulunanlarla aynı zamana, M.Ö. 8 bin yıllarına tarihlenmektedir. Ev yaşamında önemli bir devrim yaratan çanak çömlekçiliğin diğer toplumlarca da kolaylıkla benimsendiği ve M.Ö. 7 bine geldiğinde, o çağlara göre kısa sayılabilecek bir zaman diliminde Ortadoğu'nun genelinde yaygınlaşan bir teknoloji durumuna geldiği gözlemlenmektedir. Qotê Ber Çem çanak çömleklerinin büyük çoğunluğu çark yapımıdır; astar bezemeleri, çan biçimli kupalar, renk işlemeleriyle Hurri kültürüne ait olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Yani Halaf kültürünün bir parçası, uzantısı niteliğindedir.

Ayrıca dünyada dokuma yöntemiyle düzenli kumaş yapımının da ilk kez Kürdistan'daki bu yerleşim yerinde gerçekleştirildiği, Qotê Ber Çem kazılarında elde edilen buluntulardan anlaşılmıştır. Günümüzden tam 9 bin yıl öncesine tarihlenen bir kumaş parçası bu Neolitik köyde bulunmuş ve bunun dünyadaki en eski örnek olduğu ispatlanmıştır. Gerçi Çermo'da baskı yöntemiyle yapılan daha eski tarihli "kumaş" örneğine rastlanmıştır. Ancak Qotê Ber Çem'de bulunan örnek, gerçek anlamda şeritli dokuma yöntemiyle bildiğimiz modern kumaşın dünyadaki en eski örneği olması bakımından önem taşımaktadır.

Qotê Ber Çem Neolitik köyünde besin bitkileri, orman ürünleri ve evcilleştirilmiş ya da av hayvanlarına ilişkin de çok miktarda buluntular ortaya çıkarılmıştır. Yerleşim yerinin ilk iki tabakasında evcil köpek kalıntıları, daha üst tabakada ise evcil koyun ve keçi kalıntıları bulunmuştur. Böylece köpeğin en baştan beri, ancak koyun ve keçinin Hücre Planlı Yapılar evresinde evcilleştirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bütün katmanlarda bol miktarda domuz kemikleri tespit edilmiştir. Böylelikle Qotê Ber Çem, evcilleştirilen ilk koyun, keçi, domuz kalıntılarının bulunduğu Kürdistan'daki ve dünyadaki üç önemli arkeolojik yerleşimden biri olma niteliğini kazanmıştır. (Diğer ikisi Çermo ve Ganj Dara'dır.) Yine birçok tabakada iri yapılı yaban sığırı, kızıl geyik, ceylan, karaca ve yaban eşeği kemiklerine de rastlanmıştır. Bu sonuncuların avlanan hayvanlara ait olduğu düşünülmektedir.

Besin bitkileri olarak da; *emmer* ve *einkorn* buğdayları ile bazı baklagil türlerinin alt tabakalardan itibaren ekilip biçildiği, bezelye ve mercimeğin ise, ancak son katlarda kültüre alındığı görülmektedir. Bunlar dışında toplayıcılıkla elde edilen bitkilerden de badem, fıstık, meşe palamudu, yabani üzüm, bakla, yassı bezelye, keten, çitlembik gibi türlerin kalıntıları bulunmuştur. Ağaç türlerinden de, Ortadoğu'nun vazgeçilmez kadim türü olan meşenin yanı sıra fıstık ve ılgın saptanmıştır.

Bütün bu bulgular ışığında Qotê Ber Çem; Doğu Akdeniz kıyılarıyla Zagros dağları arasındaki Altın Hilal'in "Çekirdek Bölge"sinde, besin üreticiliği yapan, tarım ve hayvancılık devrimini gerçekleştirmiş; seramik sanayi ve mimarlık teknolojisinin yanı sıra, dokumacılık-tekstil sanayi ile ilk ve ilkel biçimiyle de olsa madencilik üretiminin yapıldığı; obsidyen gibi hammaddelerini Van yöresine kadar uzanıp getirebilen bir alış-veriş, pazar sistemine de sahip olmayı başarmış Neolitik bir kültür merkezi olarak tanımlanabilir.

Girikê Heciyan: Bu yerleşim yeri de, Ergani ilçe merkezine yaklaşık 20 km. mesafede ve Ergani-Diyarbakır karayolunun doğusunda, bugünkü Ekinciyan köyü yakınlarındadır. Girikê Heciyan da oldukça gelişkin ilk tarımcı köy topluluklarına bir örnek olarak kabul edilmektedir. "Çayönü Kültürü" diye tanımlanan Yukarı Dicle kültür geleneği dâhilindeki yerleşim yerlerinden biridir. Aynı zamanda Yukarı Mezopotamya bölgesinin Karacadağ merkezli ünlü üçgeninde, "*triangle d'or*" diye adlandırılan "Altın Üçgen"de yer almaktadır. Girikê Heciyan yerleşimi, Qotê Ber Çem'den yaklaşık bin yıl sonrasına, M.Ö. 10 bin yıl civarına tarihlenmektedir. İstanbul ve Chicago üniversitelerinin işbirliğiyle köyde yapılan kazılarda yuvarlak ve dikdörtgen biçimli yapı kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Evler, mimari tarzıyla Qotê Ber Çem örneklerini çağrıştırmaktadır. Bazılarının tabanlarının kireç sıvalı olduğu tespit edilen bu evler taş temel üzerinde ve kerpiçten yapılmıştır.

Girikê Heciyan Neolitik köyünde tarım yapıldığına ilişkin bulgular gün yüzüne çıkarılmıştır. En çok arpa ve buğday türlerinin kalıntılarına rastlanmıştır. Ayrıca evcilleştirilmiş hayvanlardan keçi, domuz ve köpek tespit edilmiştir.

Yerleşim yerinin dibindeki en önemli evresinde, boya bezemeli Halaf türü çanak çömlekler bulunmuştur. Chicago Üniversitesinden Patty Jo Watson, Girikê Heciyan seramiklerinde kullanılan boya ve bezemelerden hareketle, bunların Tel Halaf kültürünün bir parçası olduğunu belirtmektedir. Fakat Tel Halaf yerleşim yerindekilere oranla buradaki seramikler içerisinde boyalı ve bezemeli olanların oranlarının daha düşük olduğu saptanmıştır. Yani Girikê Heciyan'da bezeksiz, saman ve kum katkılı çanak çömlek oranı daha fazladır. Ama yine de Tel Halaf kültürünün somut izlerini taşıyor olması, söz konusu kültürün o dönemdeki Kürdistan coğrafyasının geniş alanlarında nasıl bir homojenleşme düzeyi yakaladığını göstermesi bakımından dikkat çekici ve önemlidir.

Çemê Hallan: Altın Üçgen'in doğu yanına düşen önemli yerleşimlerden biri de Çemê Hallan'dır. Çayönü ile hemen hemen aynı paralelde Yukarı Dicle Bölgesi'nin doğu tarafında ve bugünkü Batman ilinin sınırları içersinde yer almaktadır. Çemê Hallan yerleşiminin tarihi Natuf kültürüne kadar, yani M.Ö. 12-11 bin yıllarına kadar geri gitmektedir. Bu yerleşim yerinin keşfiyle Neolitik uygarlığın aydınlatılmasında beklenmedik bir sıçrama yapıldığını kaydeden araştırmacılar, Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki diğer yerleşim yerleri ile birlikte Çemê Hallan kazılarında ortaya çıkarılan somut kültür ürünlerinin, en eski Neolitik yerleşmenin Levant'ta olduğu tezini tamamen geçersiz kıldığını vurgulamaktadır. Söz konusu buluntular aynı zamanda "çekirdek bölge" nin Yukarı Mezopotamya'da olduğunu da bir kez daha teyit etmiş olmaktadır.

Çemê Hallan yerleşim yerinde Erken Neolitik dönemin tipik ürünleri olan yuvarlak planlı ev mimarisi kalıntılarının yanı sıra aynı dönemin özelliklerini taşıyan seramik kaplar da keşfedilmiştir. Bu tipik seramik kaplardan ayrı olarak Çemê Hallan'da, üzeri çeşitli geometrik desenler veya hayvan şekilleri ile bezenmiş taş kapların kalıntıları da bulunmuştur. Buradaki kazılarda ilgi çeken buluntulardan biri üzerinde köpek şekli yapılmış taş kap olurken, bir diğeri de kullanılan sığır başı motifidir. Böylelikle Sümer, Mısır, Grek mitolojilerinde önemli yer işgal eden "boğa" figürünün de kökeninin Neolitik kültüre dayandığı kanıtlanmış olmaktadır. Gılgameş Destanı'nda geçen Sümer'in ünlü "Gök Boğası", Mısır mitolojisindeki "Apis Öküzü" motifi, yine Grek mitolojisinde Zeus'un sık sık boğa biçiminde tasvir edilmesi* gibi mitolojik sembollerin kökeninin Neolitik kültürde olduğuna ilişkin somut bulgular ilk defa Çemê Hallan kazılarında keşfedilmiştir.

Çemê Hallan köyünde, yuvarlak planlı bina duvarına yerleştirilmiş bulunan ve özel bir önem atfedildiği anlaşılan sığır kafatası kalıntısına rastlanmıştır. Daha sonraki dönemlere ait yerleşimlerde yapılan kazılardan da anlaşılmıştır ki, *Bukrania* (boğa başı) figürü, Neolitik dönemde görsel motif olarak çok farklı bağlamlarda ve oldukça sık kullanılmıştır. Çemê Hallan'da bulunan, bunun ilk örneğidir. Neolitiğin sonraki olgunlaşma aşamasında yani Halaf kültürünün yoğunlaştığı dönemde ise bukrania'lar bu kez kap süsleme ve boyamalarının en sevilen motifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha da dikkat çekici ve anlamlı olan şudur ki, Çemê Hallan'dan 10-12 bin yıl sonra bile aynı coğrafyada yer alan Kürt köylerinde evlerin ön cephesinde camuş, koç, boğa gibi hayvanların iri boynuzlu kafa iskeletlerinin bir güç ve görkem sembolü olarak hâlâ kullanılıyor olmasıdır. Demek ki, -daha önce Şanidar örneğinde de gördüğümüz gibi insanlar gerçekten de alışkanlıklarını kolay kolay terk etmiyorlar. Ve demek ki, "tarih ve gelenek ne ise, günümüz ve gelecek de odur" (Öcalan) sözü boşuna söylenmemiştir.

---

* İstanbul boğazının Batı dillerindeki adı "Bosporus", inek geçidi anlamına geliyor. Boğa kılığındaki Zeus'un yarı kadın yarı buzağı İO'yu tam boğazı geçerken yakalayıp ilişkiye girmesi efsanesinden kaynağını alan bir isimlendirmedir.

Kortik Tepe ve Diğerleri: Karacadağ merkezli Altın Üçgen'in doğu kenarını teşkil eden diğer avcı-çiftçi Neolitik yerleşim yerlerinden en çok öne çıkan ve son keşfedilenlerden bazıları da Körtik Tepe, Nemrik, Qermez Dere gibi örneklerdir. Bunlar da genellikle Dicle Nehrinin sağ ya da sol kenarına serpiştirilmiş kuzeyden güneye doğru sıralanan Neolitik köy kalıntılarıdır.

Körtik Tepe; söz konusu yerleşimler arasında en son keşfedilen bir merkez olmakla beraber burada oldukça zengin ve önemli bulgulara ulaşılmıştır. Çemê Hallan'ın hemen güneyine düşen Körtik Tepe, Diyarbakır- Batman arasında Dicle Nehri ile Batman Çayı'nın kesiştiği yerde, Bismil sınırları içinde yer almaktadır. Buradaki kazı çalışmalarını yürüten Özkaya'nın, ortaya çıkan zengin bulgular karşısında duyduğu heyecanı "Körtik Tepe'den tarih fışkırıyor" sözleriyle ifade ettiğini belirtmiştik. Gerçekten de kazılar Körtik Tepe'nin, Yukarı Mezopotamya Neolitik kültürünün en gelişmiş merkezlerinden biri olduğunu göz önüne sermiştir. Ve burada ortaya çıkarılan bulgular aynı zamanda küresel uygarlığın ilklerinin de bu coğrafyada yaşandığına tanıklık etmektedir.

Tarım ve hayvancılığa geçişin ilk yerlerinden biri olduğu uzmanlarca kabul edilen Körtik Tepe'nin tarihi günümüzden 12 bin yıl öncesine uzanmaktadır. Körtik Tepe höyüğünde bulunan buğday kalıntılarıyla bol miktarda keçi beslendiğine ilişkin bulgular, bu yerleşim yerinin bölgede Neolitik çağa geçişin anahtar noktalarından biri olduğu biçiminde yorumlanmaktadır. Kalıntılar arasında çok sayıda keçi figürüne rastlanması, hayvan ürünlerinden yararlanılmasının ötesinde, bir kült olarak işlevselleştirildiğinin göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Ayrıca buradaki kazılarda ortaya çıkarılan üçmezar 12 bin yıl öncesine tarihlendirilirken, Özkaya, "Bu üç mezarın Yukarı Mezopotamya bölgesinde bugüne kadar rastlanan gelişmiş kültürün en eski bulguları olduğunu,"[118] belirtmektedir. Körtik Tepe'de keşfedilen bulgular arasında dikkat çeken geometrik desenlere sahip çizgi bezekli taş kaplar Çemê Hallan, Qotê Ber Çem, Newala Çorê ve Göbekli Tepe'deki örneklerle aynıdır; ve bunlarla ortak bir kültüre ait olduğunu göstermektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik evreye ait bu taş kaplardan çoğunlukla sadece parçalar geriye kaldığı için, geometrik desenlerde kullanılan figüratif resimlerin neye ait olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Fakat Göbekli Tepe dışında ve belkide ondan önce ilk örümcek-böcek betimlerinin işlendiği taş kap örneklerinin Körtik Tepe kabı olduğunu kanıtlayan bulgular tespit edilmiştir.

Aynı bölgede yani Bismil ile Hasankeyf arasında, bazılarında kazı çalışmaları halen yürütülmekte olan ve pek çoğu da keşfedilmeyi bekleyen, çok zengin bir kültürel mirasa sahip çok miktarda Neolitik köy yerleşimleri ve höyükler bulunmaktadır. Ne yazık ki pek çoğu gün yüzüne çıkarılma şansı dahi bulamayacaktır; çünkü bu tarih hazinesi yakın bir tarihte Ilısu Barajı'nın sularına gömülecektir. Bu mıntıkada 2008 yılı itibariyle yerli ve yabancı arkeologlarca 11 ayrı arkeolojik kazı alanında çalışma yürütülmektedir. Bunlar içerisinde öne çıkan, en eski ve zengin kalıntıları barındırdığı anlaşılan iki yerleşim yeri, Bismil ilçe sınırları dahilindeki Ziyaret Tepe ve Hakemî Use'dir.

Ziyaret Tepe höyüğündeki kazılar Amerikan Whitman Koleji'nden bir arkeolog ekip tarafından yürütülmektedir.Ortaya çıkarılan bazı kalıntıların M. Ö. 10 bin yıllarına ait olduğu tespit edildi. Kazı ekibinin sorumlusu Dr.Timati Madney'e göre, Ziyaret Tepe'yi daha önemli kılan bir başka olgunun ise yerleşkenin Asurların bu bölgedeki başkentleri "Tuşhan" olabileceği ihtimalidir.

Aynı civardaki diğer bir arkeoloji hazinesi de 10 bin yılı aşkın bir tarihi geçmişe sahip olduğunu belirten **Hakemi Use** yerleşkesidir. Hakemi Use, Dicle ırmağı boyundaki ilk ve tek gerçek Hassuna ve Samarra kültürünün temsil eden bir yerleşke olarak kabul edilmektedir.[119]

Dicle nehri boyunca güneye doğru ilerlemeye devam ettiğimizde sırasıyla **Nemrık** ve **Qermez Dere** yerleşimleri karşımıza çıkacaktır. Bugünkü Güney Kürdistan sınırları içerisinde yer alan bu iki önemli Neolitik merkezin de, yapılan kazılarda Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki komşu yerleşimler gibi zengin bulgular sunduğu belirtilmektedir. Bunların tarihi de Çemê Hallan gibi Natuf Kültürüne dek geriye gitmektedir. Özellikle Qermez Dere'deki proto-neolitik döneme ait yapı örnekleri, en erken mimari yapı kayıtları arasında sayılmaktadır. Yarısı yere gömülü kerpiçten yapılmış yuvarlak klübeler biçimindeki bu yapılar, dönemin tipik mimari tarz örnekleri olarak kabul edilmektedir. Bu çamur kerpiç yapımında kullanılan kalıplar Kürdistan'da çoktan kullanılıyorken, o tarihlerde henüz Eriha'da bile yoktur.[120]

Altın Üçgen'in doğu kenarındaki yerleşim yerlerine böylece bir göz attıktan sonra, şimdi de batı kenarındaki belli başlımerkezlere, Fırat boylarındaki, yerleşimlere sıra geliyor; bunlara da kısaca bakabiliriz. Yine kuzeyden başlayıp Fırat'ı ve kollarını izleyerek güneye doğru ilerlemek daha aydınlatıcı olacaktır.

Tepecik ve Tülintepe: Tepecik ve Tülintepe höyükleri Elazığ il merkezinin 30 ve 20 km. doğusunda, Elazığ-Bingöl karayolu civarında ve aynı zamanda Murat nehrine de yakın konumda kurulmuş olan iki ayrı Neolitik yerleşim yeridir. Tarihsel olarak aşağı yukarı Girikê Heciyan'ın çağdaşıdırlar. Fakat esas dikkat çekici buluntuları daha sonraki dönemlerin Hurri kültürüne aittir. Hurri kültürüne ait yapı kalıntıları, tümüyle kerpiçten olup çok odalı ve dikdörtgen planlı mimari özelliklere sahiptir. Taş temelleri olmayan bu evlerin içindeki en geniş avlularda büyük fırın ve ocaklar bulunmuştur. Bu ocakların, pişirmenin yanı sıra ısıtmak amaçlı kullanılmış olabileceği de sanılmaktadır.

Tülintepe ve Tepecik'te yaşayan Kürt anaları ve atalarının geçimlerini ağırlıklı olarak hayvancılık ve tarımla sürdürdükleri, kazılarda bulunan evcil hayvan ve tarıma alınmış bitki kalıntılarından, çeşitli öğütme taşları ve benzeri malzemeden anlaşılmaktadır. Ancak yerleşim tabakalarında rastlanılan av hayvanları kalıntıları ve sapan taşları gibi objeler, onların aynı zamanda avcılıkla da uğraştığını göstermektedir.

Bu iki yerleşim yerinde ortaya çıkarılan buluntular arasında en dikkat çekenleri; pişmiş topraktan idoller, taştan baltalar, keser ve keskiler, ezme amaçlı yapıldığı anlaşılan çeşitli aletler, öğütme taşları ile boynuz ve kemikten yapılmış muhtelif aletlerdir. Tepecik ve Tülintepe komşu yerleşimlerinde bulunan çanak çömlek çeşitleri Halaf, Nuzi ve Karas tipi bezemeli seramik türlerindendir. Özellikle Karas tipi bir çömleğe ait parçalar üzerinde tespit edilen akrep şeklindeki mühür baskısı, bir marka niteliğinde olup Kuzey Mezopotamya ortak kültürü ve ilişkilerinin somut belgesi ve kanıtı olarak kabul edilmektedir.

Qote Ber Çem'in daha kuzeyine düşen bu yerleşimler üçgenimizin en tepe bölgesinde yer almaktadır. Bunları, güney batı yönünde Fırat'ı takip ederek diğer yerleşimler, Malatya, Adıyaman taraflarındaki yerleşimler izlemektedir.

Hemen belirtelim ki Altın Üçgenin bu batı kanadına düşen alanda da layıklıya bir tarih ve arkeoloji çalışması yapılmış değildir. Fırat nehri boyunca keşfedilmiş bulunan tarih hazinelerinin açığa çıkması da Kürdistan'ın genelinde olduğu gibi, baraj yapımlarının gündeme gelmesi üzerine uluslararası arkeoloji kurtarma projeleri tarafından gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda mümkün olabilmiştir. İşte bu çerçevede Karakaya ve Atatürk barajlarının yapımına koşut olarak yabancı arkeolog gruplarınca yürütülen kazılar sayesinde, bugün bilinen kültür miraslarının varlığı keşfedilmiş ve gün yüzüne çıkabilmiştir. Böylece, insan oğlunun avcılıktan çiftçiliğe geçişinin ilk adımlarının Kürdistan topraklarında attığı tezi, Bereketli Hilal'in bu batı yakasında, Fırat boylarında elde edilen belge ve bulgularla daha da pekişmiştir.

Aşağıda ayrı bir başlık altında ele alacağımız Newala Çorê'den başka Fırat nehri civarlarındaki Neolitik buluntu yerleri arasında önemli olanlarından biri Malatya yakınlarındaki Cafer Höyük'tür. Fırat'ı takiben güneye doğru indiğimizde ise Gritille ve Hayaz Höyük gibi yerleşimlerle karşılaşıyoruz. Ancak bu son anılan yerlerdeki kazı sonuçlarına ilişkin bilgilere ulaşma imkânı bulamadığımızı da belirtmeden geçemeyeceğiz.

Newala Çorê: Önce adının anlamı üzerine birkaç söz söylemekte yarar olacaktır. "Çor" sözcüğü Kürtçe'de, kara ölüm olarak bilinen "veba" anlamına gelmektedir. Newala Çorê'yi 'veba deresi' yahut 'veba vadisi' olarak çevirmek mümkün. 1960 ve 1970'li yıllarda Kürdistan'ın o bölgesindeki kazılar Prof. Harald Hauptmann başkanlığında bir Alman arkeolog grubu tarafından yürütülmektedir. Ekipteki genç arkeologlardan Hans Georg Gebel, Hauptmann tarafından 1979 yılı sonbaharında alanda yüzey araştırması yapmakla görevlendirilir. Adıyaman'ın Samsat ilçesi yakınlarında Orta Fırat bölgesinin pek de dikkati çekmeyen küçük bir yan vadisine geldiğinde, genç arkeolog Gebel, arazi yüzeyinde bazı ok ucu, dilgi parçası gibi buluntular fark eder. Ve buranın bir ilk Neolitik yerleşim yeri olabileceğini düşünür. Kendisine arazide rehberlik eden Kürt köylüye bu yerin adını sorduğunda, köylü, yöre halkının kendi arasında bu vadi için "Newala Çorê" adını kullandığını söyler. Böylece Newala Çorê adı, Neolitik Çağ'ın besin üretici tarımcı köylerinden ve ilk yerleşim yerlerinden biri olarak tarihteki yerini almanın ilk adımını atmış olur.

Bu son derece haklı bir yer edinmeydi. Nitekim daha o ilk yüzey araştırması günlerinden başlayarak, sonraki yıllarda yürütülen bütün kazı çalışmalarına bizzat katılan arkeologlardan Schmidt, çok sonraları, 2006 yılında yazdığı bir kitabında, "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait büyük Nevali Çori yerleşmesinin keşfi, Yakındoğu Neolitik tarihini değiştirdi,"[121] diyecekti.

Newala Çorê'de ilk kazılara yer keşfinden ancak dört yıl sonra 1983 yılında başlanabilmiştir. Alman ekipte yer alan arkeologlar, buradaki bulgular karşısında duydukları bilimsel heyecan ve sorumluluk gereği kazı süresi boyunca büyük özveri örneği sergileyip geceli gündüzlü bir çalışma temposu sergilemişlerdir. Buna rağmen yaklaşık dokuz yıl süren kazılar neticesinde birçok önemli kültürel miras toprak altından çıkarılmakla beraber, araştırmalar daha tam sonuçlandırılmadan, bu müstesna tarih hazinesi de, Kürdistan'daki benzer birçok örnek gibi, bir daha hiçbir zaman geri dönüşü olmayacak şekilde 1992 yılının kış aylarında Atatürk Barajı'nın sularına gömülmüştür. Devlet, Kürt tarihinin böyle hoyratça karanlık sulara gömülmesini dert etmediği, hatta bundan biraz da memnuniyet duyduğu için, ilk yıllarda kazı ekibine yılda sadece dört haftalığına çalışma izni vermiştir.

Newala Çorê'de başlatılan kazıların daha ilk yıllarında ortaya çıkan büyük dikili taş levhalar arkeologları şaşkına çevirmişti. Bu nedenle başlangıçta bunların Neolitiğe ait olamayacağı düşüncesiyle ekip, bu taş levhaları kendi arasında "Roma Mezarı" olarak adlandırır. Olsa olsa bunca gelişkin eserlerin Roma dönemine ait olabileceği kanısına varırlar. Kazı ekibinden arkeolog Schmidt bu durumu, "O büyük taş levhaların herhangi bir şekilde Neolitiğe ait olabileceğini düşümüzde bile görsek inanamazdık,"[122] sözleriyle ifade etmiştir. Fakat kazının ilerleyen aşamalarında bahsi edilen devasa levhaların Neolitik döneme ait olduğu kesinlik kazanır. Daha sonraki yıllarda Göbekli Tepe'de de benzerine rastlanacak olan **T** biçimli, üzerinde kabartmalar bulunan, dikdörtgen şeklinde ve ortalama 3 metre yüksekliğindeki bu taş levhaların oldukça stilize edilmiş (basitleştirilmiş) insan anatomisi olduğu kanısına varılmıştır. Kazı ilerledikçe, kare planlı bir yapının güney ve kuzey cephesinde yer alan iki büyük merkezi dikilitaşın çevresinde, binanın iç duvarlarına bitişik yapılmış daha küçük boydaki dikilitaşların sıralandığı ortaya çıkmıştır.

Yapının tabanında ise yeni bir sürprizle karşılaşır arkeologlar: Tıpkı Qotê Ber Çem'deki gibi bir terrazzo taban örneği ortaya çıkmıştır. Hem de Newala Çorê'deki bu terrazzo tabanlı yapı Çayönü'ndeki benzerinden çok daha iyi korunmuş, hiç tahrip olmadan tam haliyle bulunmuştur. Bu göz kamaştırıcı Neolitik yapının normal ikamet amaçlı değil, büyük olasılıkla kült amaçlı yapıldığı konusunda, yani bir tapınak olarak işlev gördüğü noktasında uzmanlar hem fikirdirler. Ayrıca Newala Çorê'deki bu yapının duvarları içinde, şimdiye kadar hiçbir yerde rastlanmayan türden çok sayıda kireçtaşı heykel bulunmuştur. Neolitik çağa ait hiçbir yerleşimde bu büyüklükte heykel görülmemiştir. Aynı terrazzo tabanlı yapıda kuş-insan diye adlandırılan insan ile kuş karışımı figürler de keşfedilmiştir.

Buna komşu başka bir evde ise, araştırmacıları daha da şaşkınlığa sevkeden heykel parçası ve buluntulara rastlanmıştır. İnsan ve kuş figürlerinden oluşan parçalar birleştirilip orijinal hale getirildiğinde bir betimli sütunun ortaya çıktığı görülmüştür ki bunun da eşi benzeri olmayan bir totem direği olduğu anlaşılmıştır. **T** başlı megalit dikilitaşların yer aldığı terrazzo yapının, çevre ve uzak bölgelerden insanların gelip ziyaret ettiği bir nevi tapınak olduğu düşüncesinden hareket eden araştırmacılar, binanın uzaktan görülebilmesi için bu totem direkleriyle çevrilmiş olabileceği yorumunu yapmaktadır.

Newala Çorê'de üç tabaka halinde 16x6 ve 10x6 metre ebatında, son derece ustalıkla yapılmış sekiz-on odalı yapılar bulunmuştur. Bu yapıların Qotê Ber Çem köyündeki hücre planlı yapı türüyle çok benzer özellikler taşıdığı tespit edilmiştir. Ayrıca Newala Çorê'de Zagros yerleşimleri ile Girikê Heciyan'da görülen yuvarlak planlı yapı türlerine de rastlanmıştır. Hurri yerleşimlerinden sayılan bu yapı türlerine Tel Halaf ve diğer Hurri merkezlerinde de rastlanmaktadır.

Bunlardan başka bu ilk Neolitik çağ buluntu yerinde kil ve kireç taşından yapılmış küçük boyutlu maske ve figürler, desenli tabak parçaları, ayrıca **T** biçimli megalit dikili taşların birkaç santim boyutundaki minyatürleri, küçük ok uçları gibi objeler de bulunmuştur. Özelikle üzerinde dans sahneleri betimlenmiş çömlek parçası, el ele tutuşmuş kocaman göbekli insan figürleri çok anlam ifade eden, bir nevi ilkel yazı, hiyeroglif anlatım aracı olması bakımından önem arz eden nesnelerdendir. Ok uçları ile dikilitaş minyatürlerinin ise ziyaretçilerin getirdiği veya buradan ayrılırken kendilerine verilen bir tür hediyelik eşya olduğu değerlendirilmektedir.

Kült törenlerinin yapıldığı tahmin edilen terrazzo yapıları, megalit dikili taşları, betimli totem direkleri, ilk hiyeroglif örneği sayılabilecek tasvirlerle süslü desenli tabakları ve çeşitli mini figürler, maskeler ve minyatürden oluşan küçük boyutlu eser kalıntılarıyla Newala Çorê, o zamana kadar oluşmuş bulunan Ön Asya ilk Neolitiğine ilişkin görüşlerin yeniden gözden geçirilmesini bir zorunluluk haline getirirken; bu yerleşim yerinin sanat tarihi açısındaki değeri de, buluntuları değerlendiren Heidelberg Üniversite'sinin yetkililerini hayrete düşürecek derecede paha biçilmezdir.

Newala Çorê'de bulunan büyük heykeller ve totem direkleri, bu yerin, insanları uzak bölgelerden buraya çekmek için kültürel bir etkinlik amacıyla, kült törenleri için inşa edildiği düşünce ve yorumu, peşisıra başka soru işaretleri de doğurmuştur. Burada kazı yapan bilim insanları, acaba çevrede Fırat ve Dicle arasındaki bölgede buna benzer başka yerler var mıdır, olabilir mi sorularını hep kendilerine sormuştur. Nitekim bu isabetli kuşku ve bilimsel merak neticesinde Göbekli Tepe gibi yeni tarih harikalarının keşfi mümkün olacaktır.

Üçgen'in Taban Kenarı ve Gürcütepe: Altın Üçgen'in taban kenarı, kaba hatlarıyla Adıyaman güneyindeki bir enlem noktasından doğuya doğru Urfa Ovasından geçerek Karacadağ'ın güneyinden Mardin'e doğru uzanan, kısacası Fırat boylarından Dicle'ye uzanan bir çizgi gibi düşünülebilir. Bu hat boyunca, kimisinde kazıları tamamlanma aşamasına gelen, bazısına henüz kazma dahi vurulmamış sadece yüzey araştırmalarında keşfedilmiş çok sayıda Neolitik yerleşim yerinin olduğu bilinmektedir. Ayrıca henüz keşfedilmemiş yerlerin de -hem de çok sayıda- bulunduğu tahmin edilmektedir. Aşağıda değineceğimiz Gürcü Tepe ile bir alt başlıkta ele alacağımız Göbekli Tepe, kazı çalışmaları önemli oranda tamamlanmış yerleşkelerdir. Ancak bunların dışında keşfedilmiş olup henüz kazma vurulmamış Hamzan Tepe, Karahan, Sefer Tepe gibi toprak altında hazine gibi yatan ve gün yüzüne çıkmayı bekleyen yerler vardır. Esasında Urfa kent merkezinin kendisi dahi, kökü Neolitik döneme kadar giden bir kadim yerleşim merkezidir. Nitekim bu gün Urfa müzesinde bulunan, arkeologların "Urfa Heykeli" olarak adlandırdıkları doğal insan büyüklüğündeki heykel, insanlık tarihinin en eski ve en iyi korunagelmiş bir heykeli olarak kabul edilmektedir. Bu heykel Urfa merkezinde bulunmuştur. Ne ilginçtir ki bu nadide eser herhangi bir arkeolojik araştırma ve çalışma sonucunda bile değil, eski Urfa'da bir inşaat çalışması sırasında tesadüfen ortaya çıkmıştır.

Hamzan Tepe, Urfa merkezinin hemen dibinde şehrin güneybatısına düşen bir höyüktür. Sefer Tepe, Urfa ile Mardin arasında Viranşehir ilçesinin sınırları dahilinde yer almaktadır. Ve Karacadağ'ın etekleri bu alanın hemen kuzeyine kadar uzanmaktadır. Henüz araştırılmamış, fakat T biçimindeki dikili taşlardan birisi üzerinde yılan kabartmasıyla birlikte yüzeyde, toprak üstünde bulunan Karahan Höyüğü ise Urfanın doğusundaki Tektek dağındadır. Bu topraklardaki zengin tarih kalıntılarına duyulan ilgisizliği, Newala Çorê ve Göbekli Tepe dahil Kürdistan'daki arkeolojik kazıların çoğuna bizzat katılmış olan Schmidt şöyle dile getirmektedir:

> Çok sayıda baraj yapımı nedeniyle (Dicle, Fırat) nehir boylarında kısmen araştırma yapılmış olsa bile, nehir vadilerinin öte tarafındaki geniş arazi neredeyse hiç araştırılmamıştır. (...) Oldukça küçük bir tepenin üstündeki Karahan yerleşmesinde durduğunuzda, daha uzak mesafeden, neredeyse Salvador Dali'nin gerçek üstü bir tablosunu hatırlatan manzarayla karşı karşıya kalırsınız: Binlerce yıldır dokunulmamış, eski dönemlerde ceylanların otladığı, günümüzde koyun ve keçilerin dolaştığı, hafifçe şekil almış yamaç yüzeyinden şaşırtıcı şekilde yükselen T başlı dikili taşlar görülür. İnsan elinden çıkmış taşlar, otlayan hayvanların çobanlarını pek ilgilendirmemiş

> ve böylelikle birkaç yıl öncesine kadar hiçbir bilim insanı bu durumu fark edememiştir. Buna rağmen, kesin olarak Taş Çağı'na tarihlenen ve çok iyi korunagelmiş mimarisi ile burasının araştırmaya değer olduğu hiç kuşku götürmez. Acaba Fırat ve Dicle arasında önümüzdeki on yıllarda bizlerin Taş Çağı resimleri ve bunların kültürel bağlamları hakkındaki bilgilerimizi geliştirecek kaç tane daha Sefer Tepe ve Karahan yer almakta?[123]

Araştırmacıları bekleyen bu yerlerden, kazı yapılanlara gelirsek; Altın Üçgen'in bu taban bölgesinde kazı çalışması yapılan ender yerlerden biri **Gürcütepe**'dir. İl merkezinin doğusundaki Harran Ovası'nın kuzeybatı sınırında yer alan Gürcütepe'nin keşif öyküsü, tam da Öcalan'ın Kürdistan' daki Neolitik çağ kalıntılarının zenginliğini vurgularken söylediği "Karayolu ile yolculuk ederken bile yol kenarlarında höyükleri fark etmek mümkündür," sözlerini doğrulayan biçimde olmuştur. Bölgede Tunç Çağı ile ilgi araştırmalar yapan Amerikalı arkeolog Henry Wright, bir gezi sırasında, o güne kadar kimserin fark etmediği bir ilk Neolitik yerleşim yeri olan Gürcütepe'yi yoldan görür görmez bunun bir Taş Çağı yerleşimi olabileceğini düşünür. Ve bölgede Neolitik dönem üzerine araştırmalarını sürdüren uzmanların ilgilenebileceğinden hareketle durumu onlara bildirir. Böylece Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün "Urfa Projesi"ne dahil edilerek programa alınır.

Gürcütepe'de ilk kazı çalışmaları, 1995 yılı sonbaharında arkeolog ve topograflardan oluşan bir Alman-Türk uzmanlar ekibi tarafından başlatılır. Tarihi M.Ö. 10 binlere kadar eskiye dayanan Gürcütepe tek bir yerleşim yeri değil, doğu-batı yönünde yaklaşık 1.2 kilometrelik bir alana yayılan dört ayrı Neolitik köyün bulunduğu bir yerdir. Bu yerleşkelerin üçünde sadece Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait bulgulara rastlanırken, bir tanesinde ise en alttaki Çanak Çömleksiz Neolitik tabakalarının üstünde, daha yeni Çanak Çömlekli Neolitik dönem kalıntılarını da içeren tabaka keşfedilmiştir.

Gürcütepe yerleşkelerindeki yapılar taş temelli ve kerpiç duvarlıdır. İlk Neolitik tabakalarda bile çok sayıda taş aletlerinin yanı sıra çakmaktaşı ve obsidyen aletlere rastlanmıştır. Yapılardan duvarları bir buçuk metreye yakın kalınlıkta olan birinin duvarlarında dikkat çekmesi amacıyla büyük taş levhalarının kullanılmış olması, bunun bir oturma evi olmaktan ziyade, özel ve belki de kült amaçlı bir yapı olduğunu akla getirmektedir.

Gürcütepe'de çıkarılan buluntular arasında yer alan çakmak taşından yapılmış ok uçları "Byblos ve Pamyra ok uçları" olarak bilinen tipik tanımlamaya uymaktadır. Bu arada arkeologların tarihlendirmeyi daha isabetli yapmasına son derece olanak yaratmakta, böylelikle de Gürcütepe kalıntılarının, Nevala Çorê'nin geç dönemleriyle çağdaş, yani Çanak Çömleksiz Neolitik-B evresine ait olduğunu kesine yakın bir şekilde kanıtlamaktadır. Yerleşkelerde ok uçlarının yanı sıra aynı yöntemle yapılan kamalar, mızrak uçları da bol miktarda bulunmuştur. Zengin çakmaktaşı ve obsidyen alet endüstrisinin yanı sıra, parlatılmış taş kaplar, sert kuvarsit taşından yapılma kap delicileri ile kayaç parçacıklarından yapılma başka aletler de ortaya çıkarılmıştır. Yerleşkelerin birinde bulunan sabun taşından yapılmış bir mühür de dikkat çekici bir obje olarak Gürcütepe envanterinde yerini almıştır.

Ayrıca Gürcütepe yerleşkelerinin birinde tespit edilen çok sayıdaki çukurlar da araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bunlardan altı çakıl taşlarıyla döşeli olan bazılarının yiyecek kavurmak amacıyla (bir nevi ilkel tencere gibi) kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bulunan çok miktarda hayvan kemikleri arasında ceylan, domuz, tilki ve Asya yaban eşeği (oranger)'ne ait olanlar tespit edilebilmiştir. Avcılığın yanında evcilleştirmenin de somut bulguları keşfedilmiştir. Ayrıca elde edilen botanik buluntular üzerinde bulunan analizlerde Gürcütepe'de kültüre alınmış bitkilerin varlığı da kanıtlanmıştır.

Ezberleri Bozan Bir Keşif; Göbekli Tepe: Kürdistan'da son keşfedilen Neolitik çağ kültür merkezlerinden bir tanesi de Göbekli

---

* Bazı periyodik yayınlarda Kürtçe adı "Girê Navokê" diye geçiyor; ama Türkçe'den çeviri gibi geldiği için henüz kullanmıyoruz.

Tepe'dir.* Birçok bakımdan tarihe yeni yorumlar getirmeyi zorunlu kılacak derecede önem atzeden bulgu ve kalıntıların ortaya çıkarıldığı Göbekli Tepe, Urfa ilinin 15 km. kadar kuzey doğusunda bulunan Örencik köyü yakınlarında yer almaktadır. Kent merkezinden bakıldığında, geniş bir platonun ortasında bir insan göbeği gibi yükselen bu tepeyi çıplak gözle görebilmek mümkündür.

Göbekli Tepe'de keşfedilen tarihi kalıntıların neler olduğu ve neden bunca önemli görüldüğü, yine bilim çevrelerinde neden böylesine heyecan ve şaşkınlık uyandırdığına geçmeden önce; kazıların henüz devam ettiği dönemlerde -ki halen bitmiş değil- değişik tarihlerde çeşitli iç ve dış basın organlarında bu heyecanın nasıl yankılandığına ilişkin birkaç örnek sunmanın bir ön fikir için yararlı olacağı kanısındayız.

19 Nisan 2005 tarihli Gündem gazetesinde "İlk hiyeroglifler Urfa'da bulundu" başlığı altında şöyle bir haber yer alıyor:

> Dünyanın ilk hiyeroglifleri (resim yazısı) Urfa da bulundu. Alman arkeologlar tarafından Urfa yakınlarındaki Göbekli Tepe'de senelerdir yürütülen kazılar sonucu, 11 bin yıl öncesine ait bulgulara ulaşıldı. Kazılarda Göbekli Tepe insanlarının, resimlerden oluşan bir haberleşme sistemine sahip olduğu ortaya çıktı.
>
> Urfa'daki kazılar, Mezopotamyalıların sanılanın aksine sadece avcılık ve çiftçilikle uğraşmadığını, mimarisi ile ünlü görkemli binalar da inşa ettiklerini gösterdi. Göbekli Tepe'de heybetli bir tapınak kompleksi bulundu. 11 bin yıl önceye ait.
>
> Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde (DAİ) görevli arkeolog Klaus Schmidt, temkinli olmayı elden bırakmıyor, 'yazı' demiyor, kazılar sonucunda ulaştıkları bulguları 'Neolitik Hiyeroglifler' olarak adlandırıyor. (...)
>
> Klasik tarih anlayışı sarsılıyor. Mısır Piramitlerinden 7 bin yıl önce Göbekli Tepe'de tapınak yapılmış olması ve 11 bin yıl öncesine ait bir iletişimsisteminin keşfedilmiş

olması, klasik tarih anlayışını sarsıyor. 'Uygarlık Sümerlerden önce mi başladı' sorusunu akla getiriyor. Göbekli Tepe buluşları.

25 Temmuz 2006 tarihli Radikal gazetesinde, Almanya'da yayımlanan dünyanın sayılı dergilerinden Der Spiegel'e atfen, "Cennet Değil, Dünyanın En Eski Ve Görkemli Tapınak Kompleksi" başlığıyla şu haber yer alıyor:

> Tapınaklar Dağı' Göbekli Tepe, Almanya'da yayımlanan ünlü Der Spiegel dergisinde 11 sayfa yer aldığından bu yana yoğun ilgi görüyor. Şanlıurfa'daki kökeni, 11500 yıl öncesine kadar giden bu tarih öncesi yerleşim, Haziran ayında Türk basınında da Spiegel'in haberinde olduğu gibi 'Cennet bulundu' diye Adem-Havva adlarının bolca anıldığı haberlere konu olmuştu.
>
> Dünyanın en eski tapınak ve heykellerinin yer aldığı Göbekli Tepe'yi kazan Klaus Schmidt, buldukları yeri, 'taş devri kabilelerinin buluştuğu bir tapınaklar dağı' olarak tanımlıyor. Schmidt, daha önce Der Spiegel'de çıkan 'Adem'in yaşadığı yer' iddiasına da karşı çıkıyor.

24 Nisan 2008 tarihli Radikal'de ise, bu kez ünlü İngiliz gazetesi Guardian'a atfen bir haber yayımlanıyor. "Göbekli Tepe İngilizleri Büyüledi" başlıklı haberin ayrıntısı şöyle:

> İngiliz gazetesi Guardian'ın dün yayınlanan uluslararası baskısında, Urfa'daki Göbekli Tepe kazısına tam sayfa ayrıldı. 1995'ten beri devam eden kazıları bilim sayfasında haber yapan gazete, elde edilen bulguları, kazı başkanı K. Schmidt'in sözleriyle tanıttı. 'Arkeologları hayrete düşüren yer' başlıklı haberde Schmidt, Türkiye'nin Suriye ile olan sınırının 56 km. kuzeyinde bulunan tepeyi süpernova olarak tanımlıyor.

Haberde Göbekli Tepe, İngiliz okurların ihtişamını anlayabilmesi için ülkenin en ünlü kalıntıları Stonehenge ile karşılaştırıldı. Göbekli Tepe'deki taşların Mezopotamya'da ortaya çıkarılan ilk şehirlerden 5 bin 5 yüz, Stonehenge'den 7 bin yıl öncesine yani yaklaşık olarak M.Ö. 9500 yılına ait olduğuna işaret ediyor, denildi.

Son olarak da Bilim ve Teknik Dergisi'nde (Ağustos 2006, Sayı 465) konuyla ilgili yer alan "Uygarlığın şafağında Anadolu" başlıklı yazıdan bir pasaj aktaralım:

> Dicle ve Fırat nehirlerinin yukarıları arasındaki asıl bölge, yenilikler için bir merkez konumunda olmasının yanı sıra, arkeolojik raporların da belirttiği gibi çok çeşitlilikte yiyeceğe sahip bir refah bölgesi olarak tanımlanıyor. Bölgede yer alan Çayönü, Nevali Çori, Göbekli Tepe'de birçok buluntular görülüyor. Bu bölgede erken Neolitik dönem alanları Bereketli Hilal bölgesinin diğer bölümlerinden daha büyük. (...)
> Göbekli Tepe'de elde edilen bulgular gösteriyor ki, tarımsal gelişmelerin yanında dinsel inançlarda insanlığın bir araya gelmesine ve çeşitli yerleşkeler hazırlamasına neden olabiliyor. *Anadolu'nun uygarlığın doğduğu yer olduğunu bu bulgularla bir kez daha onaylamış oluyoruz.* (a.b.ç.)* (...)
> Bölge o zamanlar çok yeşillik bir bölge. Aslında iklim bugünle aynı özellikleri gösteriyor. Ama bugün bölgede nüfus çok fazla bu yüzden bugünkü coğrafya biraz çöl gibi görünüyor. Ama bu da insanın marifeti ya da katliamı. O zamanın doğasında fıstık ağaçları yine çok. Ormanlar var, çok hayvan var, çevre yemyeşil. Bu yüzden

---

* Bilim ve Teknik Dergisi, Türkiye'nin en ciddi ve seviyeli bilimsel dergilerinden biri sayılıyor. Tarif ettiği yer Dicle-Fırat arasındaki Altın Üçgen'dir; Çayönü, Newala Çorê ve Göbekli Tepe bu üçgenin üç kenarında yer alan üç önemli merkezdir. Daha onlarca başka Neolitik köy var bu alanda, biliyoruz. Göbekli Tepe bulgularının Anadolu'nun uygarlığın doğduğu yer oluşunu kanıtladı diyor. Oysa bu coğrafya Kürdistan'ın tam kalbidir. İlginçtir ve traji-komiktir; bir bilim insanı bu bulgulara dayanarak "Uygarlık Kürdistan'da doğru" dediğinde, hemen kıyamet koparılıyor: "İşte, her şeyi Kürtler'e mal ediyor!" diye.

> Der Spiegel dergisindeki makalede, tapınağın görkemliliğini, doğal ortam yeşillik olduğu için de 'cennet' hikayesini birleştirdiler.

Göbekli Tepe'deki kazılara ilk gününden son gününe dek hepsine bilfiil uzman arkeolog olarak katılan ve aynı zamanda kazı çalışmalarına öncülük edip yönlendiren, sorumluluğunu da bizzat yapan Schmidt, bu paha biçilmez tarih hazinesini tüm dünyaya tanıtmak için bir kitap yazdı. 2006 yılında Münih'te Almanca olarak yayımlanan ve orijinal adı "Sie bauten die ersten Tempel" (En Eski Tapınağı Yapanlar) olan kitap, 2007 yılında Türkçe olarak da Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından "Göbekli Tepe" adıyla yayımlandı. Schmidt'in kitabının Türkçe baskısına sunuş yazan Özdoğan, Göbekli Tepe'nin keşfinin ezberleri nasıl bozduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

> Esasen Göbekli Tepe ile ortaya çıkan yeni kültürel oluşumun ipuçları, yukarıda bazılarını sıraladığımız diğer kazılarda da vardı. (Aşıklı, Nevala Çori, Cafer höyük, Halan Çemi, Çayönü vb.) *Bunlar bildiklerimize o denli aykırı düşmekte ve yenilikler içermekteydi ki, kabullenmekte güçlük çekiyorduk.* (a.b.ç.) Göbekli Tepe bunları yadsınamaz bir görsellik ve görkem içinde sundu. Tüm uzmanlar, bilim dünyası, Göbekli Tepe'yle heyecan duydu, sarsıldı ve yeniden düşünmeye başladı... Göbekli Tepe buluntularının görkemi, uygarlık tarihi ve Güneydoğu Anadolu'nun kültür mirası açısından taşıdığı önemi burada yinelemeye gerek duymuyoruz. Bu kitap başka hiçbir açıklamaya gerek olmaksızın, bu bilgiye en yetkin ağızdan, seçilmiş görselleriyle birlikte sunmaktadır.[124]

Kitabının Türkçe baskısı için yazdığı önsözde Schmidt ise şu önemli tespitte bulunuyor;

> Yaklaşık 12 bin yıl önce Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan bölgede, insanlık tarihinin en önemli değişimlerinden biri yaşanmaktaydı. İnsanoğlu avcı-toplayıcı bir yaşam tarzından, yerleşik hayata, çiftçi-üretici düzene geçmek üzereydi... Bu geçiş döneminde sandığımız gibi mütevazı ve basit bir yaşam tarzıyla yetinmemiş olduklarını, aksine görkemli bir evre yaşadıklarını, Göbekli Tepe'de bizlere bıraktıkları izlerde görebiliyoruz....
>
> Tüm bu bulguların yanında, eserlerin nitelik ve nicelikleri gözlemlendiğinde, rastlantısal değil düzenli bir tekrarlama şeklinde saptanabilen büyük boyutluluk, anıtsallık ve sayısal yoğunluk, *arka planda olması gereken gelişkin sosyal düzenin, organizasyon ve koordinasyon kabiliyetinin ipuçlarını vermektedir.*
>
> (a.b.ç.) 12 bin yıl öncesinden günümüze ilettiği bu kapsamlı bilgi hazinesi ile, geçmişimizin önemli bir zaman dilimi hakkında daha önce düşünmemizin dahi mümkün olmadığı soruları üretebilmemizi sağlayan Göbekli Tepe, emsalsizliğiyle biz bilim insanlarını olduğu kadar, belki daha da fazla bulunduğu toprakların insanını etkileyen, haklı olarak gururlandıran eşsiz bir değer.[125]

Göbekli Tepe'de, Kürdistan'ın adeta yüreği konumundaki kadim Urfa topraklarında gün yüzüne çıkarılan bu muhteşem kültür zenginliğiyle, elbetteki haklı olarak herkesten çok gururlanması gerekenlerin başından o günden bugüne aynı topraklar üzerinde neslini sürdüren Kürt halkının kendisi olduğu konusunda Schmidt'e katılmamak mümkün değildir. Ancak bir gerçeklik daha var ki insanın içini burkacak, incitecek cinstendir. Göbekli Tepe'nin bulunduğu geniş platonun en yüksek noktasında, tam kazı yapılan yerde, tek başına ve yalnız bir ağaç vardır. Bundan 12000 yıl önce yeryüzünün en görkemli yaşam ve kültürünün sahibi olan, en gelişkin sosyal düzeni kurmuş olan ve bunu, yarattığı Göbekli Tepe gibi bir tarihsel anıtı günümüze kadar ulaştırarak kanıtlamış bulunan Kürt anaları ve atalarının bugünkü torunları, 21. yy'da, bu yalnız ağacı ziyaret haline getirmişlerdir; ağaca bez bağlamakla dilek ve umutlarının gerçekleşeceğini düşünecek kadar geri ve çaresiz bir konumdadırlar. Bu hem trajik hem de ironik durumun nedenlerini irdelemeye kalkışacak değiliz burada. Fakat bu koca çelişkinin, bu içler acısı durumun, kendi tarihinden ve kültürel köklerinden kopmuş, koparılmış olmakla bir ilişkisi olmadığını kim söyleyebilir?

Göbekli Tepe'nin keşfi günlük basın organlarından aktarılan yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere dünya ölçeğinde oldukça ilgi ve yankı yaratmıştır. Bu yerin, kutsal kitaplarda tanımlanan "cennet" olduğu yorumları veya bir "Süpernova" olarak nitelendirilmesinin nedensiz olmadığını, aşağıdaki paragraflarda, kazılarda arkeologların ortaya çıkardığı bulgulara göz atınca, daha somut görmek mümkün olacaktır. Ancak dikkatli bir okuyucu, sadece gazete ve dergilerden aldığımız yukarıdaki pasajlardan bile, Göbekli Tepe'nin keşfi ile bildiğimiz bazı 'doğrular'ı bir kenara bırakmamız gerektiğini fark edecek; örneğin, bazı ilklerin pabucunun dama atıldığını görecektir. Bu tahtı sarsılan tezler arasında ilk yazının Sümer'de, ilk hiyerogliflerin Mısır'da ortaya çıktığı; ilk Sfensklerin Mısır'da görüldüğü; ilk tapınak örneğinin Zigurat ve günümüze ulaşan en eski tapınakların da Mısır'da olduğu; hatta Olimpos'un ilk tanrılar dağı olduğu tezlerinin de yer aldığını anlayacaktır.

Bu tür iddiaların ilk bakışta inanılmaz gibi görünebileceği, bunlar karşısında insanın başta şaşkınlık yaşayabileceğini Göbekli Tepe'nin kaşifi -bizce bu unvanı fazlasıyla hak ediyor- Schmidt de tahmin ediyor ve "Göbekli Tepe'deki buluntulara ayrılmış ileriki sayfalar için sizden biraz sabırlı olmanızı rica ediyorum... Sizlerin şaşkınlığı, bizlerin Göbekli Tepe'de kazı yaparken adım adım artan şaşkınlığımızdan daha fazla olmayacaktır," diyor. Ve gün yüzüne çıkardığı bu yerin önemi hakkında şunları ilave ediyor:

> Göbekli Tepe kazıları, çalışmaların daha başlangıcında, burada benzeri olmayan bir yerin söz konusu olduğu tah-

> minlerini doğruladı. 'Dünya Kültür Mirası' özelliği kazanacak bir insanlık tarihi anıtıdır. Bu sözler ilk buluntu sevinciyle söylenmiş ve kesinlikle buluntu yerinin önemini abartan sözler de değildir; yerinde sözlerdir. Başlangıcını Yakındoğu'da bulan, insanlık tarihinin önemli bir dönüşüm noktasını oluşturan; avcı-toplayıcı topluluklarının, tarım ve hayvancılık yapılan kültür evresine ve yerleşik hayata geçtikleri dönemi tanımlayan, neredeyse yüz yıl kadar önce Gordon Childe tarafından 'Neolitik devrim' olarak adlandırılan bir değişimin araştırılması, Göbekli Tepe ile, bilinen her şeyi aşan anıtlarla, farklı bir boyuta ulaşmıştır.[126]

Bu tarih hazinesinin arz ettiği önem ve daha şimdiden yarattığı yankılara ilişkin bu kısa bilgilendirmeden sonra, şimdi de Göbekli Tepe'de, adeta Olimpos'u tahtından indiren, Taş Çağı kabilelerinin buluştuğu bu "Tapınaklar Dağı"nda nelerin ortaya çıktığına bir göz atalım.

Göbekli Tepe'nin bir Neolitik çağ yerleşimi olabileceği daha 1963 yılında İstanbul ve Chicago üniversitelerinden uzmanların Kürdistan'da yüzey araştırmaları yaptığı sırada fark edilmiştir. Ancak alanda ilk kazılar 1995 yılında, başında Schmidt'in yer aldığı Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAİ)'den arkeolog ve topograflardan oluşan bir ekip tarafından yapılmaya başlanmıştır. En altta yer alan üçüncü ve en eski tabakasının günümüzden 12 bin yıl öncesine ait olduğu tespit edilen üç tabaka halinde kalıntılar keşfedilmiştir. Genel olarak M.Ö. 10 bin ila 9500 yılları arasına tarihlendirilen Göbekli Tepe'nin normal bir Neolitik köy veya yerleşke değil, bir kutsal tapınaklar kompleksi olduğunu bugün net olarak biliyoruz. Üzerinde, dünyanın şimdiye kadar bilinen en eski tapınağının yer aldığı "Tapınaklar Dağı", bir ritüel merkezi olduğu artık kanıtlanmış durumdadır. Bir ideolojik merkez de demek mümkündür. Belki de binlerce yıl sonra Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet dinlerinde karşımıza çıkacak olan kutsal hac mekânlarının yahut da Kudüs, Vatikan, Mekke (Kâbe) gibi etrafında bir kültürün şekillendiği sembollerin ilk örneği olarak da değerlendirilebilir.

Bu durum, yani Göbekli Tepe'nin bir olağan yerleşim ve ikâmet yeri olmadığı, kazı çalışmalarının daha en başında arkeologlarca fark edilmiştir. Zira ekip hemen ilk çalışma gününde, yüzeyde çok sürpriz buluntularla karşılaşır. Kireç taşından yapılma büyük levhalar üzerine işlenmiş hayvan heykelleri, akademik dilde "ihtifallik protom" diye adlandırılan ereksiyon halindeki penisi olan insan figürü, yine insan ve hayvan başlarının bileşiminden oluşan heykeller ile tepenin her yanına yayılmış dikili taş parçaları, yılan desenli taş levhalar vb. çok sayıda ritüel buluntuları fark eden uzmanlar, böylece çalışmanın daha ilk günü Göbekli Tepe'nin bir köy yerleşkesi olmadığı kararına varırlar.

Göbekli Tepe hakkında bugün itibariyle bildiklerimiz ile burada keşfedilen tarihi eser ve buluntuların tümü 1995 ile 2006 yılları arası yaklaşık on yıllık bir dönemde, ancak bütün yıl boyunca değil de yılın belirli aylarında sezonlar halinde yürütülen kazı çalışmaları sonucunda elde edilmiştir. Kazı faaliyeti ve araştırmalar henüz tamamlanmış değildir. Hatta bu tarih hazinesinin henüz yarısı bile toprak altından çıkarılamamıştır. Uzmanların belirttiğine göre bu on yılda ortaya çıkarılanlar, bütünün ancak üçte birine yakın parçasıdır; bu demektir ki Göbekli Tepe kompleksinin üçte ikisi halen toprak altında keşfedilmeyi beklemektedir. Üçte birlik bölümü bu denli ses getirmişse, tümü ortaya çıktığında yaratacağı etki ve yankıyı tahmin etmek zor olmasa gerek.

Ortaya çıkarılan buluntuları; yapılar, dikilitaşlar, heykel ve sfenksler ile diğer aletler biçiminde dört gruba ayırıp dört başlık altında ele almak mümkündür.

1. Yapılar: Yapılan kazılarda şimdiye kadar dört adet yapı açığa çıkarılmıştır.Kazı ekibi tarafından **A**, **B**, **C** ve **D** yapısı olarak adlandırılan, kimisi kare, kimisi daire, bazısı da poligonal (çok yüzeyli daire) biçimli bu yapıların tümünde **T** biçimli dikili taş dizili bulunmaktadır. 1995 yılındaki ilk kazı sezonunda alanda henüz topu topu 2-3 haftalık deneme kazıları yapılabilmiş olmasına rağmen, ulaşılan sonuçlar en iyimser tahmin sınırlarını dahi aşıyordu. Mesela, ilk örneklerine Qotê Ber Çem ve Newala Çorê'deki sadece birer binada rastlanan yapımı oldukça güç terrazzo tabanın buradaki bütün binalarda kullanıldığının anlaşılması, Göbekli Tepe ustaları için terrazzo yapımının sıradan bir iş olduğunu gösteriyordu. Üstelik Göbekli Tepe yapılarında kullanılan terrazzo taban, önceki benzerleriyle kıyas kabul etmez bir üstün nitelik ve kaliteye sahipti. İlginç olan bir husus da, burada keşfedilen mimari yapı kalıntılarının, yanı başında ortaya çıkarılan taştan yapılmış muhtelif aletlerle birlikte, Çanak Çömleksiz Neolitik-A ve B dönemlerine tarihlendirilmiş olmasıdır. Bunun anlamı ise şudur: "Üst Paleolitik Çağ'da Sibirya'da mamut kemiklerinden yapılan çadır veya kulübe yapılarını bir kenara bırakırsak, insanlığın en eski mimari anıtlarının Göbekli Tepe'de yapıldığında hiç kuşku yoktu."[127]

Göbekli Tepe'deki yapılar, taştan örülmüş bir metreye yakın kalınlıktaki duvarları, bazısı 30 metreyi aşan çaptaki genişlikleri ve içlerinde belli bir sisteme göre sıralanmış, boyları yer yer 4 metreyi aşan dikilitaşlarıyla, kelimenin tam anlamıyla anıtsal niteliktedir. Belli ki Göbekli Tepe'nin yaratıcıları kim olduklarını, ne denli güçlü olduklarını, neler yapabileceklerini herkese göstermek ve gelecek nesillere de anlatmak istemişlerdir. Bunun için de büyüklük, genişlik ve anıtsallığa çok önem vermişlerdir. Zaten tarihçi ve antropologlar da en azından Homo Sapiens'ten beri, anıtsallık üzerinden güç elde etme arzusunda bulunmanın, insanın tipik bir özelliği ve insanlık tarihinde en çok rastlanan görüngülerden biri olduğunu belirtmektedirler. Göbekli Tepe sakinlerinin bu işi layıkıyla başardıkları anlaşılmaktadır.

Alanda keşfedilen taş ocağı, atölye ve işlikleri de bir nevi yapı türü olarak değerlendirmek mümkündür. Yukarıda belirtilen dört yapının açığa çıkarıldığı kazı yerinin bitişiğindeki kuzey platosunda bir taş ocağı keşfedilmiştir. Megalit denilen büyük taşların bu taş ocağı işliğinde çıkarıldığı, burada kesilip biçimlendirildiği ve daha sonra ilgili yapıdaki yerine taşındığı anlaşılmaktadır. Hatta bu taş ocağında 7 metre uzunluğunda, üç metre genişliğinde ve ağırlığının 50 tondan fazla olduğu tahmin edilen **T** başlı bir dikili taş, büyük oranda tamamlanmış halde sapasağlam durmaktadır. 12 bin yıldan beri, sanki az önce hazırlanmış ve birazdan kaldırılıp götürülecek yarım kalmış bir iş gibi öylece beklemektedir. Tepenin hemen batısındaki atölyede ise, çeşitli taş levhalar ile aletlerin ve heykellerin yapıldığına ilişkin buluntular mevcuttur. O günün taş ustalarının yoğun bir mesai içinde harıl harıl çalıştığı bu atölyede kireç taşından çeşitli levhalar, mimari parçalar, kırılmış haldeki yapı giriş taşları, resimli stunlar ve bitirilmemiş heykeller halen olduğu yerde durmaktadırlar.

2. *Heykel ve Sfenksler:* Göbekli Tepe kazılarında ortaya çıkarılan dikkat çekici bir buluntu türü de heykel ve sfenks (insan ve hayvan bileşiminden yapılan heykel) örnekleridir. Hem insan hem de çeşitli hayvanlara ait heykellerin ne yazık ki büyük çoğunluğu iyi korunamamış olup, çok azı bütün halini korurken diğerleri parçalar halinde çıkarılabilmiştir.

Kazıların ilk aşamasında bazıları yüzey araştırmalarında, bazısı da atölye yeri olduğu anlaşılan yapıda bulunan eserler arasında, yüksek kabartma biçiminde yapılmış bir sürüngene ait buluntu ile dişlerini gösteren bir hayvan kafası oldukça dikkat çekmektedir. Ayrıca biraz kaba ve iri yapılmış ayı ve aslan gibi tehlikeli bir hayvanı gösteren buluntu mevcuttur. Devam eden sonraki kazılarda **A** yapısında sağlam halde duran, kaburgaları ve ereksiyon halinde penisi belli olan bir aslan heykeli ile bir yaban domuzu başı bulunmuştur. Aynı yapıda bulunan başka bir heykeli, belki de ilk sfenks örneği olarak değerlendirmek gerekir; epey tahrip olmasına karşın, kuş ve insan karışımı bir parça olduğu net anlaşılmaktadır. Ayrıca yine aslan ve domuz heykelleri, doğal büyüklükte domuz başları, kurt olduğu sanılan başka bir hayvan heykeli ve kapı taşı olduğu sanılan **U** biçimli bir taşın iki ucu üstüne oturtulmuş yırtıcı hayvan heykeli de ortaya çıkarılan örnekler arasında yer almaktadır.

Sözü edilen heykel buluntularının büyük çoğunluğunun yırtıcı, korkutucu ve saldırgan hayvanlara ait olması, yani tehlikeli görünümler veren özellikte olması dikkat çekmektedir. Bu durum uzmanlarca Göbekli Tepe'nin bir olağan yaşam yeri değil, bir kült yeri olduğunun diğer bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu heykellerin, yapıların girişine hem kötülüklerden korumak hem de korkutmak amaçlı yerleştirildiği düşünülmektedir. Hatta Schmidt, bizce de yerinde bir değerlendirme ile, "Antik mitolojide cehennem köpeği *Kerberos*'un yer altı dünyasına girişi kontrol etmesi gibi, Göbekli Tepe'nin dişlerini gösteren yırtıcı hayvanları da aynı izlenimi veriyor," diyor. Böylelikle bu çokça bilinen antik Yunan mitolojisine ait figürün kaynağının da aslında binlerce yıl öncesine dayandığı ve Kürdistan topraklarında yattığı anlaşılıyor. Yine ilk örneklerinin Sümer ve daha çokta Mısır uygarlığına ait olduğu sanılan sfenkslerin de, aslında adı geçen uygarlıklardan 5 ila 7 bin yıl önce yine bu coğrafyada tasarlanıp yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

3. Aletler: Buluntular arasında elde edilen çeşitli aletleri bir başlık altında değerlendirmek mümkündür.Göbekli Tepe'de bulunan aletler, türleri ve işlevlerine bakılarak bu yerin bir üretim ve olağan yaşam yeri olmaktan öte bir kült yeri, tapınak merkezi olduğuna işaret etmesi bakımından önem taşıdığı gibi; yine bulunan aletler sayesinde buradaki yapıların arkeolojik tarihlemesinde arzu edilen kesinliğe ulaşma imkânı doğmuştur. Bundan ötürü de ayrıca önem taşır. Bu sayede Göbekli Tepe yapı kompleksinin Çanak Çömleksiz Neolitik-A evresiyle A'dan B evresine geçiş dönemine -yaklaşık olarak M.Ö. 9 bin- ait olduğu kesinlik kazanmış oluyor.

Bulunan alet türlerine gelince, diğer Neolitik yerleşim yerlerinden farklılık arz eden bir yönü, üretim amaçlı aletlerin yok denecek kadar az olmasıdır. Aletlerin çoğunluğu yukarda bahsedilen atölye ve taş ocağı işliklerinde taş ustalarının kullandığı türden nesnelerdir. Ağırlıklı kesimi çakmak taşından yapılan bu aletlerin yanı sıra, buluntu envanterinde çok sayıda kaya taşı aletler de yer almaktadır. Ağaç işçiliğinde kullanılan taş baltalar, yiyecek maddelerin küçültülmesinde kullanılan havan eli ve havan taşları ile taş kaplar ve ezme kapları da buluntular arasında yer almaktadır. Dikkat çeken bir durum da, arkeologlar tarafından "adak kapları" olarak adlandırılan bazı taş kapların dikilitaşların önünde terrazzo tabana gömülü şekilde bulunmuş olmasıdır. Dışardan küçük bir kanal yatay olarak uzanıp kaba ulaşmaktadır. Bu durum, adak amaçlı bir işleve işaret etmektedir.

Göbekli Tepe'de bulunan çakmak taşından balta ve keski uçları El Khaim, Helwan, Nemrik ve Byblos türü uçlardandır. Öncül formlar olarak kabul edilen bu buluntular, Çanak Çömleksiz ilk Neolitik tabakaların tarihlenmesini sağlamıştır. Bunlarla beraber Göbekli Tepe'de başka hiçbir yerde bilinmeyen çok sayıda objenin ele geçmiş olması da hayli dikkat çekicidir. Bunlar arasında, işlevinin tam olarak ne olduğu halen de bilinmeyen kireç taşından yapılmış büyük taş halkalar vardır. Arkeologlar buna "kapı deliği taşları" adını vermişse de işlevleri henüz saptanamamıştır. Yine burada, başka yerleşkelerde örneği olmayan, düğme benzeri küçük nesneler ya da farklı boncuklar ve takı formları da bulunmuştur. Uzmanlarca özellikle dikkat çekici olarak görülen bir durumda, Göbekli Tepe'de genellikle Neolitik yerleşkelerde sıklıkla rastlanan kadını betimleyen resim ve figürlerin hiç olmamasıdır. Şimdiye kadarki kazılarda kadını anlatan sadece bir örneğe rastlanmıştır. O da büyük bir aslanlı dikili taşın önündeki büyük seki levhalarının birinde dizleri üstünde duran çıplak bir kadını betimleyen kazı bezek çizimidir.

4. *Dikilitaşlar:* En eski ve önemli tarihi gizleri bağrında taşıyan ve araştırmacıları heyecanlandıran asıl önemli buluntuların başında Göbekli Tepe'nin dikili taşları gelmektedir. Kimilerinin "Mezopotamya'nın Stonehenge'i", kimilerinin ise "Fıratın Menhirleri" diye tanımladıkları bu dikilitaşlar üzerine yaklaşık 11-12 bin yıl önce kazılmış tarihin tam okunması eğer başarılabilirse,

---

* Göbekli Tepe'nin güneybatı platosunda bir doğal ana kaya üzerinde yüzeyin oval biçimde derinleştirilmesiyle ortada iki yükselti ve bunu da çevreleyen bir seki oluşturulmuştur. Diğer yapılarda da benzer şekilde iki dikilitaş altlığının var olduğundan hareketle arkeologlar burayı "kaya tapınağı" olarak kabul ederek E yapısı olarak adlandırmıştır.

Kürdistan coğrafyasının insanlık ve uygarlık tarihinde ifade ettiği anlam ve gerçekliğin çok daha net ve belirgin anlaşılacağı muhakkaktır. Kuşkusuz "dünyanın harikaları" olarak tanımlanıp numaralandırılan görkemli anıtlar, tarihin değişik çağlarında değişik yerlerde yapılmıştır; bugün de bunlardan varlıklarını halen koruyanlar vardır. Ancak görünen o ki - en azından 21. yy'ın başı itibariyle tarihsel ve arkeolojik bilgi düzeyimizin işaret ettiği gerçeklik göstermektedir- Kürdistan'ın bağrında yükselen Göbekli Tepe'nin dikili taşları, varlığını bugün halen koruyan insanlık ve uygarlık tarihinin ilk anıtsal eseridir. Bu, tarih ve arkeoloji biliminin kanıtladığı bir olgudur.

Göbekli Tepe kazılarında şimdiye kadar -işlik, taş ocağı ve kaya tapınağı* gibi örnekleri saymazsak- dört ana yapı keşfedilip açığa çıkarılmıştır. Ve arkeologlar her dört yapıya da içindeki dikili taşların özelliklerine göre isim vermiştir:

A Yapısı; "Yılanlı Dikilitaş Yapısı"
B Yapısı; "Tilkili Dikilitaş Yapısı"
C Yapısı; "Erkek Yabandomuzu Evi"
D Yapısı; "Taş Çağı Hayvanat Bahçesi"

Üzerindeki kabartma şekiller, resimler, motifler ve betimlerle her birisi ayrı bir kitabe, bir ansiklopedi sayfası niteliğindeki bu T biçimli dikilitaşlardan toplam 43 adet ortaya çıkarılmıştır. Hemen hemen tümü sağlam olarak günümüze ulaşan bu eserler kazı ekibi tarafından 1'den 43'e kadar tek tek numaralandırılmıştır. Bilmediğimiz, anlamadığımız bir dilde yazılmış kitabın sayfaları gibi tek tek okunmaya, çözülmeye çalışılmaktadır. Ne var ki uzmanlar, kimi anlamlı yorumlar geliştirmeye çalışsalar da, bu devasa taşlar üzerine büyük bir özen ve ustalıkla işlenen sembolleri tam olarak okuyamamakta ve aciz kaldıklarını kendileri de ifade etmekteler. Kim bilir belki de tarih ironik bir intikam almaktadır günümüz insanlığından; belki de 21. yy'da bile halen bu topraklar üzerinde yaşayan halkın dilini "bilinmeyen bir dil" diye horlayıp üzerine yasaklar koymakla meşgul bir insanlıkla hesaplaşmakta, kimin cahil olduğunu haykırmaktadır tarih...

Evet tam bir okuma henüz söz konusu olmamasına rağmen, bu dikilitaşlar mevcut haliyle ve sadece varlıklarıyla da tarihsel gerçeklik hakkında bizlere çok şey söylemektedirler. Nitekim konu uzmanları bu anlamda oldukça önemli yorumlar geliştirmişlerdir. Şüphesiz tümünü buraya almamız mümkün değildir, ancak genel ve ortak bazı noktaları mutlaka gözden kaçırmamak gerektiği inancındayız.

Öncelikle, anıtsal nitelikteki bu dikilitaşların ebatı başlı başına çok anlam ifade etmektedir. En büyükleri en alt tabakadaki yapılarda yer alan, dolayısıyla daha eski tarihe ait bu "Mezopotamya stonehenge'leri"nin yüksekliği 2 ile 7 metre arasında değişmekte ve aralarında 3 metre baş genişliğinde olanı vardır. Ağırlıkları ise 5-10 tondan 50 tona kadar değişmektedir. Söz konusu 43 adet dikilitaşın da üçüncü tabakadaki erken Neolitik dönem kalıntısı olduğu düşünülürse, günümüzden yaklaşık 12 bin yıl öncesine gitmekteyiz demektir ki, 12 bin yıl önce yukarıdaki ölçülerin çok daha farklı bir anlam ifade edeceği, dolayısıyla göreli düşünmek gerektiği açıktır.

İnsanlık tarihinde bu tarz bir anıtsal yapıyla yeniden karşılaşmak için 6-7 bin yıl daha bekleyip, Firavunlar devrine ait Mısır tapınaklarını, Kahire çevresinde piramitler ile Assuan'daki "obelisk"leri gözetlemek gerekecektir. Yahut yine tam7 bin yıl sabredip, uzmanların Göbekli Tepe'deki dikilitaşların "üvey kardeşi" diye nitelendirdiği İngiltere'deki stonehenge'lerin yapılışına kadar beklemek gerekecektir.

Belki Göbekli Tepe'deki 50 tonluk dikilitaş bile Mısır' daki yüzlerce tonluk obelisklerin yanında hafif kalır diye düşünülebilir, bu doğrudur. Ama unutmamak gerekiyor ki Firavunlar Çağı Mısır'ndaki toplumsallaşma düzeyi, köleci uygarlığın dorukta seyrettiği döneme denk gelmektedir. Ancak Mısır'ın 7 bin yıl öncesinin, yani M.Ö 10 ila 9 bin yılların dünyasında insanlık genelde henüz 30-40 kişiden oluşan avcı-toplayıcı kabileler halinde yaşıyordu. Toplumsallaşma düzeyi bu denli geri ve zayıftı. Norveçli doğa araştırmacısı Thor Heyrdah'ın yaptığı deneylerde 12 ton ağırlığındaki bir heykelin -salt insan gücü ve basit araçlar kullanarak- bir yerden bir yere taşınması için en az 180 kişinin gücü gerekir; 50-100 tonluk ağırlıklar içinse 500-700 arası insanın çalışması gerektiği hesaplanmıştır.[128] Göbekli Tepe projesinin genel boyutları göz önünde bulundurulursa, sayısı binleri bulan bir insan organizasyonundan pekala söz edilebilir. Henüz yeryüzünde ilk şehirlerin kurulmasına 5500 yıl varken, bu boyutta bir toplumsallaşma ve kültürel-ideolojik düzeyin Kürdistan'da, Urfa civarında ortaya çıkmış olduğu Göbekli Tepe ile kanıtlanmış oluyor.

Bu olgu aynı zamanda Öcalan'ın; "Mitoloji, din, felsefe yahut bilim bütün ideolojilerin son tahlilde insanın toplumsallaşmasını amaçladığı, bunun bir aracı olduğu," yönündeki tespitini de kanıtlamaktadır. Bir kült yeri, tapınaklar dağı olarak niteleniyorsa Göbekli Tepe'nin çağının bir ideolojik merkezi olduğu analamına gelir. Bu yetkinlikteki bir ideolojikleşmenin ise, kendi etrafında çağının en ileri toplumsallaşmasını yaratmasından daha doğal ne olabilir ki? Nitekim insanları belli bir yerde organize etmek, güçlerini uzun bir dönemde, bir işin gerçekleşmesinde ve bir amaca ulaştırılması uğruna yoğunlaştırmak mutlaka ve her zaman bir ideolojik güç ve düzey gerektirir. Göbekli Tepe'deki anıtsal yapı işte tam da böyle bir gücün sembolü gibidir.

Henüz iş ve koşum hayvanları (öküz, at vb.) kullanımı bilinmiyorken, böylesine bir mühendislik eserini yaratan insan gücünün kaldıraç, tekerlek, rampa, kızak vb. bazı teknikleri bildikleri, kullandıkları varsayılmaktadır. Bu durumu tahılın kullanılması ve tarımın icadıyla da bağlantılı ele alan uzmanlar, geçim yükü sorumluluğunun kadın-erkek tüm toplum bireylerinin sırtında olduğuna, bunun da yetkin bir işbölümü gerektirdiğine vurgu yaparak, Göbekli Tepe'de aynı zamanda "iş bölümlü toplumların başlangıcı"yla da karşı karşıya olduğumuzu belirtiyorlar. Gerçekten de taş ustası, yapı ustası, heykeltıraş, işçi, toplayıcı, avcı, tarımcı gibi belirli bir işi üstlenen grupların varlığı ve buna göre bir iş bölümü olmaksızın Göbekli Tepe gibi bir anıtsal yapının varlığını düşünmek zordur.

Sıradan bir Neolitik köy düzeyini aşan bu özelliklerinden ötürü Göbekli Tepe'yi ayrı bir konuma oturtan tarihçiler de vardır. Bazı tarihçiler Neolitik köy toplumu ile Sümer kent toplumu, şehirleşme süreci arasında bir "kayıp halka" olduğu kanısındadır. Anadolu'daki Çatalhöyük ve Kudüs civarındaki Eriha örneklerinde uygarlığa yönelen "kasaba" düzeyinde örnekler biliniyordu. Fakat bunların yanı sıra, *ulutaş* kültürü düzeyine varabilen (ama uygarlığa -tam kentleşme anlamında- ulaşamayan) girişimler de yaşanmış olmalıydı. Ancak onların yakın zamanlara dek herhangi bir izleri bulunamamıştı.

> 20. yy'ın sonunda, insanlığın kültürel evriminin bu kayıp halkası, ilk uygarlığın filiz vereceği bölgenin yakınında... Urfa yakınlarındaki Göbekli Tepe'de bulunmuş görülüyor. Burada, bir çember oluşturacak biçimde düzenlenmiş (T) biçimli üçer metre yükseklikte steller (ulu taşlar) ortaya çıkarıldı. Tarihlemeler İ.Ö. 9 bin yılı gösteriyor.
> (...)
> GüneyMezopotamya'daki uygarlık, böyle bir kültürel evrimsel kalıt ile Sümer'in doğal, toplumsal, özgül koşullarının bir araya gelişlerinin ürünü olarak doğacaktır.[129]

Doğrusu, Neolitik'ten Sümer kentleşmesi ve devletli topluma geçiş aşamasında herhangi bir "kayıp halka" olduğu kanısında değiliz. Ama Göbekli Tepe'ye normal bir Neolitik köyden öteye bir anlam atfetmede tarihçiler elbette ki bizce de haklıdırlar.

İkinci nokta; bu devasa megalitler üzerindeki kabartmalar, resimler, betimler ve sembollerin ifade ettiği anlamlar ve içerdiği sırlardır. İnsanlık tarihinin bir dönemine ışık tutacağına kimsenin kuşkusunun olmadığı bu işaretleri çözüp anlamlandırmaya, en azından gerçeğe yakın yorumlar geliştirmeye, kazı ekibi başta olmak üzere araştırmacılar büyük önem vermektedirler.

Bir kere hiçbir dikilitaşın yüzeyi boş değildir; her birisi mutlaka bir ya da birçok sembol ve işaret taşıyor. Bazıları ise dopdolu bir kitap sayfası gibi tepeden tırnağa "yazılı"dır. Tarihin sonraki dönemlerinde çeşitli din ve kültürlerde yer edinen bazı mitolojik öykülerin kaynağının bu kabartmalarda olduğunu araştırmacılar -şimdiden- tespit edebilmişlerdir.

Öyküden de önce, Göbekli Tepe dikilitaşlarının kendisi zaten bir ilktir. Örneğin uzmanlar, eldeki kaynaklara göre günümüze kadar kökeni bir türlü açıklanamayan Mısır'ın kutsal dikilitaşları "obelisk"lerin, Göbekli Tepe'de keşfedilen dikilitaşlarla benzerlikler arz etmesinden yola çıkarak ikisinin ortak bir kökene sahip olduğunu; ve obelisklerden binlerce yıl önce yapılan Kürdistan Menhirlerinin bu konuda ilk kaynak ve köken özelliği taşıdığını öne sürmektedir. Bu sav, belki henüz çok sağlam verilerle tam somutlaştırılmış değildir, ama mevcut verilerin işaret ettiği ve tarihin mantığının bize söylediği budur.

Göbekli Tepe'deki **T** biçimli dikilitaşların, stilize edilmiş insan şekli (antropomorf) olduğu, genellikle kabul gören bir yorumdur. Hatta arkeologlar bunların taştan yapılmış insan biçimleri olduğundan kesin emin olduklarını belirtmektedirler. Aynı kesinlikte olmamakla beraber, dikilitaşların üzerindeki hayli zengin ve çeşitlilik arz eden, aynı zamanda "kendi içinde bir sisteme de sahip olduğu belli olan kabartmalar", "resim bulmacası" diye nitelenen tasvirler üzerine de oldukça yorum geliştirilmiştir. Bize de oldukça anlamlı ve dikkat çekici gelen yorumlardan biri, eski doğu mitolojisinde yer alan ve zamanla tüm dünyaya mal olan "**Günah keçisi**" mitinin ana motifinin Göbekli Tepe'deki bir dikilitaş üzerinde resmedilmiş olduğudur. A-Yapısında bulunan ve Dikilitaş-1 diye numaralandırılan taşın sağ yüzünde, on kadar zehirli olduğu üçgen başlarından anlaşılan yılanın önünde koç veya keçi olduğu görülen bir hayvan kabartması bulunmaktadır. Yorumu için sözü Schmidt'e bırakalım:

> Dikilitaş 1'deki yılan ağı ve koç kabartmaları, belki de bize, M.Ö. 2 bindeki Hitit yazılı kaynaklarıyla aktarılagelmiş benzeri bir ritüeli resmetmiş olabilir. Bizler, Hititlerin bu ritüelin (dinsel törenin) kökeninin nereye dayandığını bilip bilmediklerini açıklayacak durumda değiliz. Burada söz konusu olan 'her şeyin suçlusu motifi'dir: Kötü güçler ritüelde bir tekeye 'yüklenir' ve hayvan tören sonrasında

> çöle bırakılarak kaderiyle baş başa bırakılır. Kötü güçler böylece toplumdan uzaklaştırılmış olur. (...) Dikilitaş 1'deki betimleme bu ritüelin tarihini Hititlerden 8 bin yıl daha geriye götürmektedir. Dengeli bir yorum denemesinde, her insan için korkutucu olan yılan ağını 'kötülük' ve koçu ise çekip getirilen 'her şeyin suçlusu' olarak görebiliriz. Eğer bu yorum doğru ise -hiç kuşkusuz bunu hiçbir zaman ispatlayamayacağız- Dikilitaş 1'de bir dinsel tören resmedilmiştir diyebiliriz.[130]

Göbekli Tepe'deki 10 yıllık kazılarda ortaya çıkarılan 43 adet dikilitaşın üzerinde yılandan aslana, ceylandan yaban eşeğine, tavşandan örümceğe kadar büyük bir çeşitlilik arz eden hayvan kabartmaları söz konusudur. Bunlar hakkında da epey aydınlatıcı, fikir verici yorumlar arkeologlarca yapılmıştır. Bunlardan özellikle günümüz Kürt toplumunun gelenek ve söylenceleri arasında halen yaşamakta olan iki örneğe daha dikkat çekmekte yarar görüyoruz.

Dikiltaş 2'nin gövdesinde en üstte bir bukranion başlı boğa kabartması -gövdenin tamamı sadece profil olarak yapılmışken başın ise iki tarafındaki boynuz ve kulaklarla birlikte tam gösterilmesi- yer almakta, altında da tilki ve turna kabartmaları sıralanmaktadır. Daha önce Çemê Hallan örneğinde de gördüğümüz gibi, "bukrania" denilen boğa başları Neolitik çağ yerleşmelerinde çok farklı bağlamlarda oldukça sık karşımıza çıkmaktadır. Bu boğa sembolünün Sümer, Mısır ve diğer birçok kültüre yansıdığı biliniyor, bundan söz etmiştik. Göbekli Tepe'de tekrar karşımıza çıkan bu sembolün günümüz Kürt toplumunda halen yaşıyor olmasına bir kez daha anlamlı bir köken-kültür ortaklığının işareti olarak dikkat çekmekte yarar gördük.

Aynı şekilde, Dikilitaş 2'nin yüzeyinde birlikte 12 bin yıldır yan yana duran **Tilki-Turna** ikilisinin de, günümüz Kürt toplumu için hiç de yabancı bir sembol olmadığını belirtmek gerekiyor. Kürt folkloru ve sözlü edebiyatında Turna-Tilki (**Quling û Rovî**) adeta vazgeçilmez bir ikili figür niteliğindedir. Elektriğin olmadığı ve şu TV olayının henüz girmediği Kürdistan köylerinde 20-30 yıl öncesine kadar, petrol lambalarının loş ışığında uzun gecelerde anlatılan masal ve efsanelerin (çirok) azımsanmayacak bir miktarında baş kahraman figürünün Tilki-Turna ikilisi olduğu bilinmektedir. Anlaşılıyor ki bu geleneğin de 10-12 bin yıllık bir geçmişi söz konusudur.

Ayrıca bu masalların çoğu da fabl niteliğindedir, yani hayvanlar bu masallarda insan gibi davranışlar sergilemekte, insan gibi konuşturulmaktadır. Kürtlerde yazılı edebiyatın gelişme koşulları bulunmadığından, sözlü edebiyat çerçevesinde kaldı; fazla evrenselleşme şansı bulunamadı. Ama Batı'da çok sonraları La Fontaine ile pek ünlenen fabl türü öykülerin kökeninin de en azından şimdiye kadar keşfedilmiş bulunan ilk kökeninin Göbekli Tepe kalıntılarında olduğu belirtilmektedir.

Buradaki dikili taş kabartmalarında, öylesine ustalıklı bir anlatımla hayvana insan özelliği verilmiştir ki arkeologlar bile hayret etmişlerdir. Örneğin, sözü edilen 2 nolu dikilitaştaki turnanın bacaklarının anatomik olarak bir kuşa ait olması imkânsız şekilde, bir insanın dizleri gibi öne bükülmüş olarak yapıldığı görülmektedir. Tüm resimlerdeki genel yetkinlik düzeyine bakıldığında, bunun bir gözlem eksikliğinden değil, özellikle yapıldığı kesindir. Schmidt'in deyimiyle "Turna, bir turna değil de kılık değiştirmiş bir insan," olarak betimlenmek istenmiştir. Zira sonraki kazılarda "insan dizlerine" sahip başka turna kabartmaları da keşfedilmiştir. Böylesine bir yetkin anlatım gücüne tanık olduktan sonra, fabl türünün kökeninin Göbekli Tepe'de olduğunun aksini kim iddia edebilir?

Üçüncüsü ise, Göbekli Tepe dikilitaşlarının bağrında taşıdığı en büyük giz, "ezber bozucu" olarak nitelendirilen en önemli keşif "taş çağı hiyeroglifleri"dir. Şimdiye kadarki tarih bilgilerimiz "yazının icadı"nın ilk başlangıcı olarak Sümer uygarlığının çivi yazısını, ilk hiyeroglif örneği olarak da Mısır'ı işaret etmektedir. Ne var ki Göbekli Tepe'de keşfedilen geçmişin taştan şahitleriyle geriye, tarihin daha derinliklerine baktığımızda, Doğu ve Batı mitolojilerinde yer alan birçok öykünün, bilinenden çok ama çok daha geriye doğru uzanan izlerini bulabildiğimiz gibi, aynı taş-tanıklar bize, M.Ö. 10. ve 9. binde Fırat ve Dicle arasındaki geniş alanda tanınan ve bilinen bir sembol sisteminin olduğunu çok açık ve net bir şekilde göstermektedir.

Tarihteki ilk hiyeroglif örneklerinin Mısır obeliskleri üzerinde işlenen resim ve şekiller olduğu söylenir. Konunun daha iyi anlaşılması için burada "dikilitaş" olgusuna kısaca açıklık getirmekte fayda var. Mimarideki "dikilitaş" kavramı, aslında üstü kapalı yapılarda taşıyıcı 'situn' gibi bir işlevi olan taşlar için kullanılır. Tarih öncesi arkeoloji ve özellikle Taş Çağı eserleri söz konusu olduğunda ise, "dikilitaş" kavramı destek amaçlı değil, üstü açık (hipetral) yapılarda veya açık alanlarda kült amaçlı dikilen taşlar için kullanılır. Ve genellikle de tapınakların önüne yahut çevresine dikilir. Kült amaçlı olunca üzerinde bir takım işaretler, şekil ve resimler olacağı aşikârdır. İşte Mısır obeliskleri ile Kürdistan menhirleri arkeolojik terminolojideki bu ikinci tür dikilitaşlardandır, kült eserleridir.

Bazıları Mısır'daki esas yerlerinden sökülüp İstanbul, Roma, Paris gibi çok uzak yerlere götürülüp dikilen obelisklerde bile daima orijinal dikiliş pozisyonu, ön ve arka yüz yerli yerine gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Çünkü dikilitaşların üzerine kazınan işaretler ve resimlerin kesin kuralları vardır; yani belli bir sisteme göre yerleştirilmesi gerekmektedir. Ön ve arka yüzdeki yazılar, tapınağa giden yola, yan yüzler ise tapınağın kendisine bakar. Mısır dikilitaşlarındaki bu konumsal özelliklerin, aynı şekilde Urfa'daki Neolitik çağ dikilitaşlarında da açıkça var olduğu görülmüştür. Arada 7 bin yıllık bir zaman farkına rağmen, benzerliğin hangi düzeyde olduğunu Schmidt'in şu ifadesi yeterince anlatmaktadır:

> Dikilitaş 33'ün (Göbekli Tepe'deki) karın yüzünde, gelen yılanların kafalarıyla dikey bir resim dizisi oluşturarak iki taraftaki geniş yüzeyleri çerçevelediği sahne soluk kesici. İnsan neredeyse Eski Mısır hiyerojlifleri karşısında ol-

> duğu sanarak elinde olmadan ilk okuma olasılıkları üzerine düşünmeye başlıyor: Hayvanlar ve soyut motifler taş üzerine oyulmuş ve -dikey bir düzende- sıralanmış.[131]

Bu durumda ezberlerimizden birine, dikilitaş geleneği ile hiyeroglif yazısının ilk çıkış kökeninin Mısır'da olduğu yargısına veda etme vaktimiz gelmiş demektir. Çünkü, yaklaşık 7 bin yıllık bir önceleme ile artık kökenin Göbekli Tepe'de olduğunu bilmekteyiz; bunda bir kuşku bulunmuyor.

Aradaki benzerlik konunun uzmanları tarafından "soluk kesici" olarak görülse bile yine de ihtiyatlı yaklaşımın gereği unutulmamalıdır. Yani Mezopotamya Neolitiğinin resim ve işaretlerinden; kendisinden binlerce yıl sonrasının 4. Hanedanlık Dönem Mısır'ının hiyeroglifleri kadar bir mükemmellik beklemek elbette ki gerçekçi olmayacaktır. Ama net olan şudur ki Göbekli Tepe buluntuları, taslak halinde de olsa bir hiyeroglif yazının ve sembol dilinin var olduğunu kesin olarak kanıtlamıştır.

Buradaki kazılarda ortaya çıkarılan **T** biçimli dikilitaşların yüzeylerine yoğun olarak işlenen kabartmalarda yılan, timsah gibi sürüngenlerden, ördek, turna gibi kuş türlerine; böcek ve örümceklerden yaban domuzu, aslan, köpek gibi yırtıcılara; tavşan, tilki, koyun, ceylan, yaban eşeği cinsinden hayvanlara kadar çok çeşitli figürler ve resimlerle av sahneleri, kült tasvirler, değişik betimlemeler; hep bir şeyler anlatmak, bir meram iletmek, bir mesaj vermek için kullanılmıştır. Daha da dikkat çekici olan, hayvan resimlerinin yanısıra giderek bazı soyut sembollerin, piktogramların (sembolik yazı işaretleri) kullanıldığı buluntuların da keşfedilmiş olmasıdır. Bir nevi ilkel harf diyebileceğimiz piktogramların kullanımı, yazı tekniği konusunda bariz bir gelişme ve ilerlemeyi ifade etmektedir.Dikilitaşların bazılarında birden fazla yerde kullanıldığı saptanan yanımay ve çember biçimindeki şekiller, **H** harfine benzer ve bunun doksan derece döndürülmüş (**⌶**) biçimindeki semboller, sözkonusu piktogramlara örnek olarak sayılabilir.

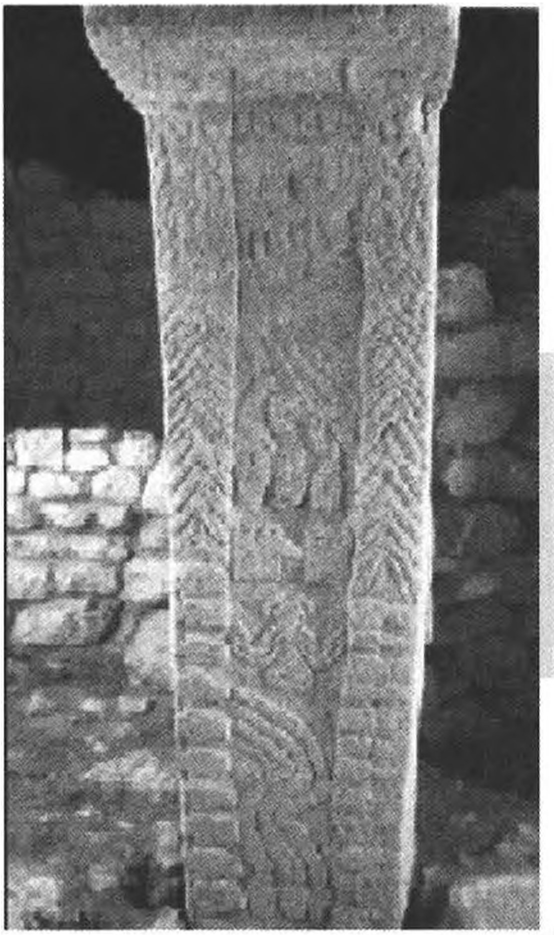

Dikilitaş 33'ün ön yüzünde resim ve piktogramların kullanıldığı Göbekli Tepe hiyeroglif örneği.

(Resim no:1)

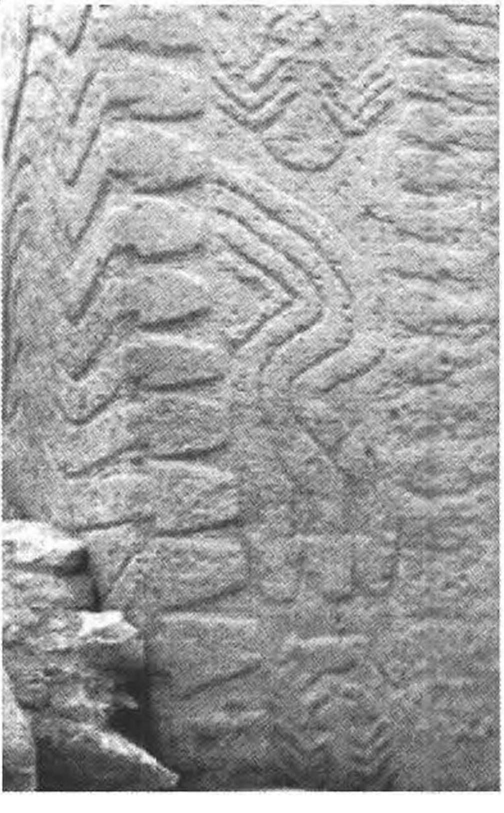

Aynı dikilitaşın alt kesimin in daha net görüntüsü.

(Resim no:2)

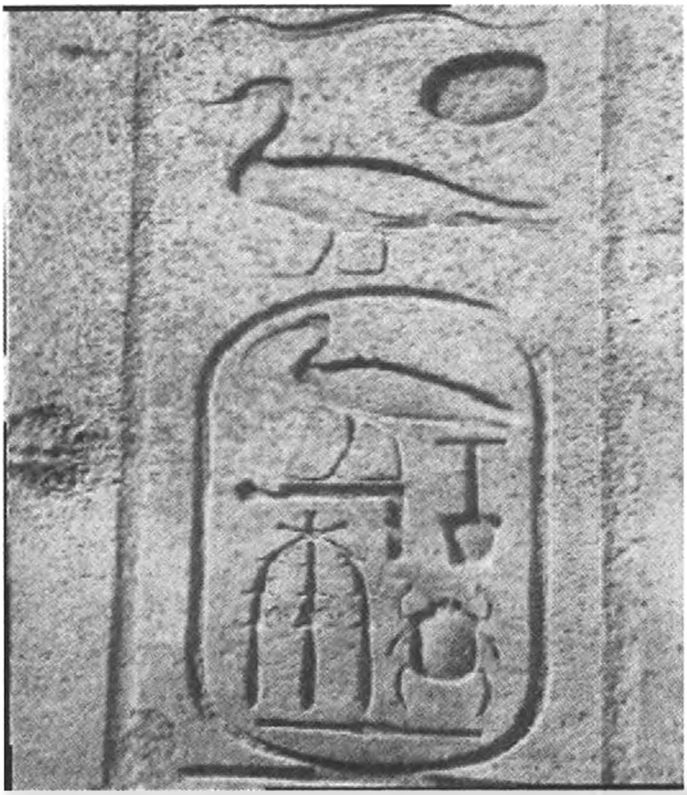

Göbekli Tepe' den yaklaşık 7 bin yıl sonra yapılmış bir Mısır Obeliski üzerinde hiyeroglif yazı örneği.*Firavun Tutmos'un adının yazılı olduğu kartuş.*

(Resim no:3)

Tam da bu noktada şöyle bir soru akla gelebilir: Taş üzerine işlenmiş çeşitli hayvan figürleri, resimler ve yine kapkacak türü buluntular üzerine işlenmiş geometrik desenler, betimler ve buna benzer daha değişik örnekler, başka Neolitik yerleşkelerde de çok sayıda keşfedilmiştir. Geçen sayfalarda Qotê Ber Çem, Körtik Tepe, Çemê Hallan, Newala Çorê yerleşkelerinde ele geçen benzer pek çok buluntudan bahsettik. Peki bunlar neden hiyeroglif yazı olarak nitelendirilmedi de Göbekli Tepe buluntuları bu ünvanı hakkediyor? Fark nedir burada? Aslında bazı tarihçilerin bu sayılan örnekleri de bir nevi hiyeroglif yazı olarak değerlendirdiğine dikkat çekmiştik. Bu görüşlerin de yabana atılır görüşler olmadığını belirtmeliyiz. Ancak yine de Göbekli Tepe ile diğer örnekler arasında -Göbekli Tepe'ye bu ünvanı hakkettiren- önemli bir fark olduğunu gözden kaçırmamalıyız.

Az önce, tipik hiyeroglif örneği obeliskleri temel bir özelliğinin, kullanılan resim ve işaretlerin mutlaka bir kural ve sisteme göre yerleştirilmesi olduğu belirtildi. Diğer Neolitik örneklerde olmayıp Göbekli Tepe'de var olan bir özellik budur. Ancak fark bu kadar da değildir. Buradaki sembol ve işaretlerin başka üstünlükleri de vardır.

Öncelikle "hiyeroglif " sözcüğü analiz edilirse, *hiyeros* (kutsal) ile *glyphe* (işaret) sözcüklerinin birleştirilmesinden yapılmış bir kavram olup, "kutsal işaret" anlamına geldiği görülecektir. Demek ki bir kutsallık yönü de mevcuttur, o nedenle genelikle tapınak ve kült amaçlı mekânlarda bu tür buluntularla karşılaşılmaktadır.

Yukarıda sorduğumuz soruyu Schmidt de irdelemekte ve bu amaçla Kuzey İspanya'daki La Pasiega mağarası ile Pirene dağlarındaki Mas d'Azil mağarası örnekleriyle karşılaştırma yapmaktadır. İlkinde, aralarında at, geyik, bizon, dana, oğlak, dağ keçisi gibi hayvanlara ait kaya duvarlarına işlenmiş yetkin resim ve gravürler vardır. İkicinsinde ise, çay taşları üzerine işlenmiş renkli resimlerin yanı sıra grafiksel-sembol işaretler ve hatta Fenike alfabesindeki bazı harflere benzeyen alfabetik ses işaretleri keşfedilmiştir. Buna rağmen bu iki örneğin neden hiyeroglif yazı olarak sayılamayacağını Schmidt şöyle izah ediyor:

> Göbekli Tepe resim ve işaretleri ile Pasiega ve Mas d'Azil arasındaki fark ortada: Göbekli Tepe'deki işaretler aceleyle bir kaya duvarına kazınmış ya da çay taşlarına boyanmış işaretler değildir. Onlar görkemli **T** biçimli dikilitaşlar üzerine kabartma tekniği ile yapılmış ve hieros kelimesinin içeriğini kesinlikle karşılayan bir buluntu kontekstinde tespit edilmiştir. Bu işaretler somut ve soyut desenlerden oluşmaktadır. Öylesi bir tarzda yan yana dizilmişlerdir ki büyük olasılıkla bu, işaret sıralamasına ait mantıklı bir ilişkiye işaret etmektedir.[132]

Göbekli Tepe'deki **D** Yapısı'nda bulunan Dikilitaş 33'ün ön ve yan yüzeylerinde somut ve soyut sembollerin iç içe ama muhteşem bir ustalık ve düzenle kullanıldığı kompozisyonlara bakıldığında (Resim No: 1 ve 2), farkı anlamak için zaten arkeolog veya uzman olmaya bile gerek kalmıyor. Hayranlık uyandıran anıtsal bir şaheser örneği olduğu kesindir. Kendisinden 7 bin yıl sonra gelen obelisk'lerden (Resim No: 3) çok da aşağı kalmayan bir hiyeroglif dil-yazı sisteminin açık ve somut kanıtı niteliğindedir. Ve bu özellikleriyle de Göbekli Tepe, Taş çağına ait bilinen bütün yerleşkelerden farklı olduğunu kanıtlamakta, "basit resim işaretinin büyük ailesi"nden sıyrılarak kendisini öne çıkarmaktadır. Öyle ki daha kazıların devam ettiği şu aşamada bile, "Mezopotamya'nın taş çağı hiyeroglif alfabesi"nin* harfleri diyebileceğimiz 16 adet somut ve soyut sembol belirginleşmiş ve tespit edilmiş durumdadır:

---

* "Kürdistan Neolitik Hiyeroglif Dili Alfabesi" de denebilir.

1. H harfi biçimli işaret H
2. Bunun 90 derece çevrilmiş hali ⌶
3. Daire şekli O
4. Yatay durumdaki yarım ay
(açık bir U harfi gibi) ◡
5. Dikey durumdaki yarım ay
(açık C harfi gibi) (
6. Yatay şeritler ≡
7. İç içe de geçebilen
V Harfi işareti vVV
8. Boğa ya da koçbaşı
9. Tek yılan
10. Yılan yumağı
11. Asya eşeği
12. Tilki
13. Koyun ya da keçi
14. Dört ayaklı sürüngen
15. Böcekler ve örümcekler
16. Turna ve ördek gibi kuşlar

Dikkat edilirse bu "harf "lerden ilk yedi tanesi soyut sembollerdir; diğerleri de sadece küçük boy çizilen hayvan resimlerinden seçilenlerdir. Büyük ebattaki hayvan kabartmalarının ise daha farklı totemik amaçlı oldukları düşünülmektedir. Ayrıca unutmamak gerekiyor ki Göbekli Tepe hiyeroglif "alfabesi"nin bu kısmı, yerleşkenin ancak üçte birine yakın bölümündeki kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır. Yani şimdiye kadar 4 adet yapı ve 43 adet dikilitaş ortaya çıkarıldı. Jeomanyetik araştırma planı, bu dört yapı dışında daha toprak altında kazılmayı bekleyen en az 15 yapı ile 150'den fazla dikilitaş bulunduğunu göstermektedir. Bu demektir ki "alfabe"miz ilerde daha da genişleyecek, zenginleşecek ve yetkinleşecektir. Dolayısıyla kazılar tamamlanıp burada yatan tarih bir bütün olarak gün yüzüne çıktığında, Göbekli Tepe resim dilinin belki "söz dizimi"ni de çözmek mümkün olacaktır. Ve böylece de Taş Çağı insanını genel olarak daha iyi anlayabilecek, Kürt ataları ve analarının 12 bin yıl önce bize iletmeye onca önem verdikleri mesajlarını belki netlikle alabilecek, yorumlayabileceğiz.

Kürdistan'ın neredeyse tam merkezi yerinde bulunan Göbekli Tepe'deki kazı ve araştırmalar tümüyle sonuçlandığında, karşımıza daha ne tür sürprizler çıkaracağı konusunda şimdiden kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat daha şimdiden net ve somut olarak diyebiliriz ki Göbekli Tepe'de görkemli bir dinsel-ideolojik merkezle karşı karşıyayız. Ve bu aynı zamanda dünyanın şimdiye kadar bilinen en eski tapınağıdır. Kesin olan ikinci önemli husus ise; Göbekli Tepe'de yaşayan Neolitik Çağ Kürt anaları ve atalarının sadece görkemli bir mimariye sahip olmadıkları, bununla birlikte büyük bir sembol hazinesine ve mesajlarını hem kendi dönemlerindeki hem de kendilerinden sonraki kuşaklara anlaşılır bir şekilde bırakabilecekleri çok ayrıntılı, oldukça gelişkin bir işaret diline sahip olduklarıdır.

M.Ö. 10. ve 9. bin yılların dünyası için bu, tek kelime ile muazzam bir zirvesel gelişmedir. Çok güçlü bir toplumsallaşmayı, sosyal gelişmişlik düzeyini ve yetkin bir ideolojikleşmeyi ifade ettiği yukarıda da belirtilmişti. Kuşkusuz bu denli iyi organize olmuş bir düzeyi bir anda yahut kısa bir zaman diliminde yakalamak asla düşünülmez. Tersine çok uzun süreli bir kültürel birikim üzerinde ancak inşa edilebilir. Kuşaktan kuşağa aktarılan deneyim ve birikimler için de bir kültürel bellek olması gereklidir. Bu bağlamda düşündüğümüzde, Göbekli Tepe bütün ihtişamıyla bize aslında şunu söylüyor: Benim ve temsil ettiğim Neolitik devrimin dayandığı güçlü bir alt yapı, zengin bir kültürel birikim ve sağlam bir toplumsal organizasyon düzeyi bulunduğunu ve bu temelin de çok uzun bir tarihsel evrim sürecinde bu coğrafyada oluştuğunu unutmayın ve göz ardı etmeyin.

Bu noktayı önemsiyoruz. Çünkü insanın evrimleşme süreçlerinden en yaşamsal olanlarının Ortadoğu coğrafyasında gerçekleştiği, yine insanın Homo Sapiens aşamasına bu coğrafyada sıçrama yaptığı, Paleolitik ve Mezolitik kültürün en yoğun görüldüğü bölgenin de yine bu bölge olduğu yönündeki tezlerimizi destekler ve doğrular niteliktedir. Göbekli Tepe'nin, Kürdistan coğrafyasında uzunca bir zamanda meydana gelen kültürel yoğunlaşmadan kopuk ele alınamayacağını, bu manada bir "kültürel bellek" olmadan Göbekli Tepe ve çevresindeki Neolitik çağ eserlerinin düşünülemeyeceğini şu sözleriyle ifade ediyor:

> Göbekli Tepe'deki gibi bir anıt, Paleolitiğe kadar ulaşan bir 'ön tarih' olmadan düşünmek çok zor. Yukarı Mezopotamya Üst Paleolitiği kısa bir dönem öncesine kadar neredeyse hiç bilinmiyordu. Bizler, en azından Fırat ve Dicle arasındaki Üst Paleolitiğin sonunu yeteri kadar araştırmadığımız sürece, Ön Asya Neolitikleşmesini anlamakta zorluklar çekeceğiz. (...) Fırat ve Dicle arasındaki yukarı bölgenin, Bereketli Hilal'in ya da diğer taraftan formüle edildiği gibi 'AltınÜçgen'in karnı olduğu bir resim gibi ortaya çıkarmaktadır. Bu bölge çok geniş ve arkeolojik açıdan çok az araştırılmıştır. İşte tam burada, heykeller ve kabartmaların şimdiye kadar hiç bilinmeyen dünyasına işaret eden Urfa ve görkemli yapılarıyla Göbekli Tepe yer almakta. ...Bu da insanlık tarihini ve atalarımızın özünü biraz daha açıklığa kavuşturmayı vaat etmektedir. Ve bu nedenle de Taş Çağı avcılarının kutsal dağında bundan sonra yapılacak çalışmaların dönem hakkında bilgi dağarcığımızı geliştirmekte önemli bir rol oynayacağı kesindir.[133]

Ayrıca Schmidt, "Ancak çok eski geçmişte, büyük oranda *Homo Sapiens*'in gelişimine paralel olarak, kültürel bir belleğin oluşmakta olduğu sonucu çıkarılabilir," sözleriyle de, bu bölgede çıkarılan tarih hazinelerinin dayandığı kültürel belleği Homo Sapiens türünün bu coğrafyada geliştiği ile bağlantılı ele almaktadır ki bu da son derece önemli gördüğümüz ve katıldığımız bir yorumdur.

Göbekli Tepe'de keşfedilen tarih, her ne kadar beklenmedik düzeyde gelişkin ve görkemli oluşundan ötürü şaşkınlık yaratmış olsa da, aslında biraz düşünüldüğünde o kadar şaşılacak bir durum olmadığı da görülecektir. O çağda böylesine görkemli bir gelişme zaten dünyanın başka hangi coğrafyasında olabilirdi ki? Hangi bölgede bunu yaratacak güçte bir kültür birikimi vardı? Dolayısıyla böyle bir adımın Ortadoğu'da ve Kürdistan topraklarında atılmış olması bu bağlamda son derece doğal ve anlaşılır bir durumdur. Sonuçta gönül rahatlığıyla -ve belki biraz da bu coğrafyaya ait olmanın verdiği gururla- diyebiliriz ki; Göbekli Tepe'yle, artık insanlık kendini daha derinden tanımaya başladı.

Göbekli Tepe'yle birlikte "Altın Üçgen"in çevre turunu böylelikle tamamladıktan sonra, şimdi Kürdistan'ın diğer bölgelerine doğru yolumuza devam edebiliriz.

Van Yöresi Yerleşimleri: Kürdistan'daki Neolitik çağ tarih ve kültürüne ait kalıntılar, sadece Bereketli Hilal'in "Çekirdek Bölge"si olarak tanımlanan yerlerle sınırlı değildir. Aynı yoğunluk ve nitelikte olmasa da, ülkenin hemen her tarafında Neolitik kültürün izlerine rastlamak mümkündür. Altın Hilal'in kuzey sınırlarında bugünkü Van dolaylarında bu çağa ait yerleşimler keşfedilmiştir.

Van'ın Gürpınar ilçesine bağlı **Giyimli** köyü ile Van il merkezinin 5 km. kadar kuzeybatısına düşen **Kalecik** yerleşimleri de Neolitik kültürün iki buluntu merkezidir.

Giyimli yerleşim yerinin evleri tamamen taştan yapılmış olup, yapılarda hiç kerpiç kullanılmamış olması dikkat çekmiştir. Bu taştan yapılmış evlerin çatısı ise ahşap kalaslar üzerine ince saz veya çalı ve bunun da üzerine toprak tabakası çekilerek oluşturulmuştur. Bu yapı geleneği 21. yy'da bile halen çoğu bölgelerdeki Kürt köylerinde kullanılmakta olanın aynısıdır. Giyimli evlerinin planı "eywan" denilen geniş bir salon ile bu salonun etrafı çepeçevre kuşatan odalar biçimindedir. Yerleşim yerlerinde bulunan seramiklerin çoğu mutfak kaplarına ait olanlardır. Ağırlıklı kesimi çark yapımı olan bu seramikler arasında epey miktarda renkli olanlarına da rastlanmıştır. Kullanılan renkler arasında kırmızı ve devetüyü renklerinin ağırlıkta olduğu gözlemlenmiştir.

Van yöresindeki diğer bir yerleşim yeri olan Kalecik, esasında bir Urartu yerleşim yeri olarak bilinmektedir. Ancak burada yapılan kazılarda, yerleşkenin en alt tabakasında Neolitik döneme ait buluntulara rastlanmıştır. Bunlardan en fazla dikkat çekeni, elle yapılmış, boya astarlı çanak çömleklerdir. Siyah boyalı ve astarlı kalecik seramiklerinin tekniği de, Kürdistan'ın diğer birçok alanında bulunanlar gibi, Tel Halaf tekniğinin aynısıdır.

Şengal Yöresi Yerleşimleri: Çoğu kaynaklar, Güney Kürdistan coğrafyasının Musul civarındaki bu yöreden "Sincar Dağı" ve "Sincar Ovası, yöresi" diye bahsetmektedir. Kuşkusuz tarih ve coğrafya uzmanları kadar Kürtler de bunun Çiyayê Şengalê ve Şengal alanı olduğunu, kadim Kürt kültürünün tarih boyunca ve günümüzde de en canlı biçimiyle yaşatıldığı ve çoğunlukla Yezidilik inancına sahip Kürtlerin yaşadığı bir alan olduğunu bilmektedir.

Şengal bölgesinde son dönemlerde ortaya çıkarılan en eski Neolitik köy **Magsaliya**'dır. İlk tarımsal yerleşimlerden biri olan bu köydeki kalıntıların M.Ö. 7 ila 8 binlere uzanan bir tarihi olduğu, yani Seramik Öncesi (çanak-çömleksiz) Neolitik dönem kültürüne ait bulgular olduğu tespit edilmiştir. Magsaliya köyünde 100 m^2 genişliğinde temeli taştan, duvarları kerpiçten dikdörtgen biçiminde evler ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca köyün etrafında çepeçevre bir duvarın varlığı saptanmıştır ki kimi çevreler bu duvarı dünyanın en eski "**sur**"u olarak kabul etmektedir. Diğer Neolitik köylerin hemen hepsinde olduğu gibi, Magsaliya köyünde de çok sayıda tarım araçları, aralarında arpa ve buğdayın da yer aldığı tahıl kalıntıları ile evcil hayvan kemikleri bulunmuştur.

Şengal dağının ovaya doğru genişleyen uzantılarında bulunan diğer önemli bir Neolitik köy, M.Ö. 7. binin ikinci yarısı ile 6. binin ilk yarısına tarihlenen **Kültepe**'dir. İlginç olan bir durum, Kültepe yerleşkesinde ortaya çıkarılan alet ve objelerin tümünün tarıma ait olması, avcılık aletlerine hiç rastlanmamış olmasıdır. Bu manzara, daha o çağda bu yerleşim yerinde yaşayan insanların avcılığı tamamen terk edip bütünüyle tarımsal üretime ve hayvan evcilleştirme aşamasına geçtiğinin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Nitekim buralardaki kazılarda oldukça fazla miktarda buğday, arpa kalıntıları ile evcil hayvan kemiklerine rastlanmıştır. Kültepe buluntu envanterinde rölyeflerle süslü pişirilmiş çömlekler, daha çok kadını temsil eden kilden yapılmış heykelcikler, dikdörtgen ve daire biçimindeki taş mühürler ile metalden yapılmış bilezik, kolye, vb. pek çok süs eşyası yer almaktadır. Buluntuların çeşitliliği ve zenginliği araştırmacıların da dikkatini çeken bir husustur.

Şengal yöresindeki diğer bir Neolitik yerleşim birimi, M.Ö. 7500 ila 5500 yılları arasına tarihlenen **Arpaçiya** (Arpatschiya) yerleşkesidir. Buradaki araştırmaları yürüten L.Mallowan ve J.C.Roze "*Excavantios at Tall Arpachiyah*" adlı kitapta şu bilgilere yer vermektedir:

> Ayrıca ... daha stratejik konumlu köyler, pazar yerlerine dönmeye başlamış, daha küçük köylerin de belli sanatlarda uzmanlaşmaya başladıkları görülmüştür. Örnek olarak arkeolojide Arpaçiya olarak bilinen, Kuzey Irak'taki duvarla çevrili daha büyük yerleşim yeri Ninova'dan pek uzak olmayan küçük fakat çok ilginç yerleşim yerinde, merkezde yer alan çok büyük gelişkin bir çanak atölyesi bulunmuştur. Köyün başının olması gerekir. Kocaman evin duvarlarını çevreleyen raflarda çanaklarını dizmiştir. Burada köylü çanakçılar topluluğuyla karşı karşıya olduğumuz izlenimine varıyoruz. Kendi topraklarını işleyen ve sürülerini yetiştiren köylüler güzel Halaf çanaklarını yalnız kendileri için değil başka yerlerdeki, bir olasılıkla yanındaki büyük kent Ninova'daki seçkinler pazarı için üretiyorlardı. Bu dönemde ticaret de tarım ve sanat -taş işçiliği, çanakçılık, kuyumculuk dokumacılık- kadar gelişmeye başlamıştı.[134]

Bu yerleşim yerinde üç ayrı tepede kazı yapılmıştır. Arkeologların Tepe-I ve Tepe-II olarak adlandırdığı iki tepedeki evlerin daire planlı olduğu; ancak bunlardan ayrı olarak, normal evlerden daha büyük, çok odalı ve dikdörtgen planlı iki yapının da varlığı tespit edilmiştir. Bunların genel amaçlı kullanıldığı sanılmaktadır, birinin tapınak, diğerininse köyün ortak ambarı olduğu tahmin edilmektedir. Boyalı seramikten mükemmel fırınlar ile sanatsal nitelikte heykeller, bakır boncuklar, çeşitli biçim ve ebatta mühürler Arpaçiya'da bulunan kalıntılardan bazılarıdır. Evlerde değil atölyelerde yapılan bu malzemeler, çağına göre bir nevi metalürji tekniği olarak değerlendirilmektedir. Yine bu yerleşim yerinde dokumacılık yapıldığına ilişkin bulgular da elde edilmiştir. Ayrıca, uzmanlar, ortaya çıkarılan bütün kalıntılardan hareketle, bu Neolitik köyde yaygın bir değiş-tokuş ile ticaret faaliyetinin geliştiği sonucuna varmaktadır.

Arpaçiya'nın Tepe-II'deki kazılarında ise, içinde çarkın da yer aldığı büyük çömlek atölyesi bulunmuştur. Yoğun bir çanak-çömlek üretimi olduğu saptanmıştır. Daha da önemlisi, metalürjide bakırın giderek yerini bronza terk ettiği görülmüştür. M.Ö. 5. binin ikinci yarısında, tarım ve zanaatçılıkta kaydedilen yoğunluk neticesinde artı-ürünün ortaya çıktığı, buna bağlı olarak mülkiyet eşitsizliği ve ilk sınıflaşma belirtilerinin izleri tespit edilmiştir. Bu durum, kazılarda elde edilen değişik tipte bir statü farklılığı yansıtan mühür tiplerinin incelenmesi sonucunda anlaşılmıştır. Tepe-III'deki araştırmalarda, sanat alanında da çağına göre ileri bir düzeyin yakalanmış olduğu; karmaşık, sembolik, stilize sanat objelerinden fark edilmektedir. Bütün bunlar şüphesiz insanlık tarihinde oldukça önemli gelişme adımları olup, kültürel evrimsüresinde bir aşamayı ve aynı zamanda Neolitik dönemin de olgunlaşma dönemini ifade etmektedir.

Tel Halaf Yerleşimi: Bir Hurri ve Mitanni kültür ve sanatmerkezi olan Tel Halaf yerleşimi, Habur ırmağı kaynağının hemen güneyinde ve Mardin ile Musul kentleri arasında yer almaktadır. Neolitik döneme ait bir yerleşim yeri olsa da, arz ettiği kültürel zenginlik ve yoğunluk nedeniyle bir köy olmaktan ziyade kent olarak değerlendirilen Tel Halaf yerleşkesi, ilk defa 1911 yılında Alman araştırmacısı Max Von Oppenheim tarafından ortaya çıkarılmıştır. Oppenheim'in burada 1930'lara kadar yaptığı düzenli kazılarda ortaya çıkan veri ve bulgular, Tel Halaf'ın sadece çok zengin ve harika bir seramik merkezi değil, bunun çok ötesinde, bir nevi Neolitik kültürün sembolü olma gibi bir anlam ifade ettiğini de gözler önüne sermiştir.

Gerçekten de Hurri kültürünün sembolü ve dolayısıyla Kürt kültürünün de en parlak bir sayfası olan, adını Tel Halaf şehrinden alan **Halaf** kültürü, Neolitik uygarlığın da en yoğunlaşmış düzeyi ve doruğunu teşkil etmektedir. Doğu Akdeniz'den Zagroslara kadar hemen tüm Altın Hilal coğrafyasına yayıldığı somut olarak kanıtlanmış bulunan, ama esas ve ağırlıklı olarak Yukarı Mezopotamya'da yoğunlaşan Tel Halaf kültürü; M.Ö. 6 ila 4 bin yılları arasında ulaştığı bu ileri olgunlaşma ve doruk aşamasından sonradır ki Neolitik uygarlık başta Aşağı Mezopotamya, Mısır ve Anadolu olmak üzere dünyanın diğer alanlarına da peyderpey yayılmıştır. Daha önceki bölümlerde de dikkat çektiğimiz hatırlanacaktır, Childe gibi bazı tarihçilerin yanı sıra Öcalan'ın da, bu evreyi "tarihin ilk altın dönemi" olarak nitelendirip 16. yy'da kaydedilen gelişmelerle kıyaslaması, insanlık ve uygarlık tarihinde buna eş-değerde bir rol atfetmesi, Tel Halaf merkezli kültürün sadece Kürtler açısından değil, genel uygarlık tarihi ve tüm insanlık için ifade ettiği anlam ve önemi yeterince ortaya koymaktadır.

Tel Halaf kültürü, Neolitik uygarlığın ifadesini bulduğu bütün alanlarda ileri bir gelişmeyi temsil etmektedir. Aynı zamanda kendine has bir üslup ve özgünlüğü bulunmaktadır. Neolitik devrimin esasını teşkil eden tahıl yetiştirme, hayvan evcilleştirilmesi ve bunlardan daha yaygın, farklı amaçla yararlanma, köy ve giderek şehir iskânı, seramik sanatı ve endüstrisi, yapı mimarisi, çeşitli üretim araç-gereçleri, zengin süs eşyaları ve inançsal simgeler ve daha değişik sanat yapıtları ve objeler gibi temel alanların tümünde bir gelişme ve ilerlemenin ifadesi olmaktadır. Bu düzeyde bir olgunlaşma ve yoğunlaşma, sonraki uygarlık evrelerinin gelişim diyalektiğinde de görüldüğü üzere, kendisinden sonra gelecek uygarlık aşamasının bazı özelliklerini de bağrında yavaş yavaş şekillendirecek, ortaya çıkaracaktır. Nitekim Neolitik çağın doruğu olan bu dönemde; teknolojik gelişmeye paralel olarak artı ürünün oluşmaya başlaması, yine ticaret ve zanaatçılığın filizlenmesiyle toplumsal iş bölümünün yetkinleşmesi vb. durumlar, bir sonraki uygarlık evresi ve hiyerarşik toplumun adeta habercisi niteliğindedir.

Tel Halaf kültürünün bu kendine özgü bütünselliği ve özellikle de seramik sanatındaki özgün stili, aynı zamanda Hurri-Kürt kültürünün homojen bir bileşeni ve göstergesi olarak tarihçiler tarafından ele alınmaktadır. Önceki başlıklarda Qotê Ber Çem'den Şengal alanındaki yerleşimlere kadar, bu özgün stil ve homojenliğin izlerini görmüştük. Ancak Tel Halaf kültürünün yayıldığı alanlar bunlarla da sınırlı değildir. Kazı ve araştırmalarda bu kültürün bariz izlerini taşıyan birçok yerleşim yeri örneği tespit edilmiştir. Bunlardan bazılarını anmak gerekirse: Van yöresindeki **Kalecik** ve **Tilkitepe**, Maraş ovasındaki **Sakçagözü**, Nusaybin yakınlarındaki **Şagarbazar**; Hurrilere başkentlik de yapmış olan **Nuzi**; ayrıca **Ninova** ve **Arrafa** (bugünkü Kerkük); Zagros eteklerindeki **Tepe Guran**, **Kani Sur** ve **Tepe Sarab**; Kuzeybatı İran'daki **Havtavan**; Kirmanşah yakınlarındaki **Ganj Dareh** gibi yerler sayılabilir. Ayrıca da Amik, Elbistan, Tarsus, Muş ve Erzurum ovalarındaki bazı yerleşim birimleri ile Kağızman ve Adilcevaz civarlarında yapılan kazılarda Tel Halaf kültürünün izleri saptanmıştır.

Görüldüğü üzere Tel Halaf Kültürü'nün bütün Altın Hilal coğrafyasına yayılan, aynı zamanda homojen nitelikte bir kültür olduğu yönündeki tezler temelsiz değildir. Somut bulgu ve kanıtlara dayanmaktadır. Dikkat edilirse Kars ve Van'dan Tarsus ve Hatay'a; Kirmanşah yöresinden Elazığ, Diyarbakır ovalarına; Erzurum ve Muş civarlarından Zagros eteklerine; Maraş ovasından Kerkük'e kadar Tel Halaf kültürünün yayıldığı coğrafya, Neolitik çağ uygarlık haritasıyla örtüşmektedir. Dikkatli her okuyucu tanımlanan bu coğrafyanın aynı zamanda bir Kürdistan haritası olduğunu da gözden kaçırmayacaktır. Tablo net, durum açıktır: Tel Halaf merkezli Hurri-Kürt kültürü, daha o çağda, yani günümüzden 6-7 bin yıl öncesinde bile Kürdistan'ı boydan boya sarmış, renklendirmiştir.

4. Köleci Çağ Kürt Kültüründen Bazı Kesitler: Urartu, Med, Komagene

Neolitik çağda uygarlığı doğuran başat bir kültür olarak öne çıktığı görülen Kürt kültürünün izlerini, bütün sonraki tarih sürecinin her aşamasında sürmek olanaklıdır; ayrıca önemli ve gereklidir de. Bu konuda yapılmış değerli çalışmalar var kuşkusuz, ancak bu denli inkâr ve imha uygulamalarına maruz kaldığı da düşünüldüğünde, var olanları yeterli görmemek, daha kapsamlı araştırma ve çalışmalara yönelmek gerektiği rahatlıkla anlaşılacaktır.

Bu çalışmadaki amacımız, esas olarak Kürt kültürünün genel anlamda uygarlığın doğuşundaki yeri ve rolüne dikkat çekmek, bu bağlamdaki katkısına vurgu yapmak odaklıydı. Bu durumda ister istemez M.Ö. 6-4 binlerdeki Halaflaşma sürecinde olsun, Sümer köleci uygarlığı ve arkasından gelen Akad, Babil, Asur versiyonları döneminde olsun, ağırlıklı olarak Hurri damgası taşıyan kültürel süreci izlemek adeta zorunlu oldu. Zaten kimi çevrelerce "Erken Hurri Kültürü" olarak adlandırılan yetkin bir kültürel oluşum ve gelişmenin varlığına da birlikte tanık olduk. Ancak bu dönemlerdeki Kürt kültürünün sadece anlatılanlarla sınırlı olduğu sanılmamalıdır. Guti, Kasit, Mitanni, Nairi ve diğer ilk çağ Aryen kökenli Kürt topluluklarının, genel anlamda Hurri kültürü ile ortak özellikleri ve benzerlikleri olmakla beraber, her birinin kendine özgü yanları, bulunan son derece zengin bir kültürel varlığa sahip olduklarını bilmekteyiz.

Yöntem olarak konunun bu boyutuna el atmadan, dediğimiz gibi, ağırlıklı Hurri kültürü çevresinde ve Neolitik dönemi esas alarak işlemeyi tercih ettik. Kuşkusuz tarihsel süreçler iç içe işlediği ve birbirinden öyle bıçakla keser gibi koparmak mümkün ve doğru olmayacağı için, köleci uygarlık dönemindeki etkileriyle yer yer birlikte ele alma gereği doğdu. Bu bağlamda, M.Ö. 1. bine doğru, köleci sistemin bir kırılma yaşadığı, antik çağ köleciliğinden klasik çağ köleciliğine geçiş sürecinde Kürt kültürünün bölge genelinde halen nasıl etkili olduğunu görmek açısından bazı örneklere göz atmanın yararlı olacağı kanısındayız. Bu amaçla seçilen üç örneğin Urartu, Med ve Komagene olarak özellikle tercih edilen örnekler olduğunu belirtmekteyiz.

Urartu örneği; dönemine göre son derece yetkin ve özgün niteliklere sahip, kendine has çok zengin ve dikkate değer özellikleri bulunan, ayrıca hem etnik yapı hem dil açısından çoğulcu bir yönü de mevcut bir kültür olması nedeniyle tercih edilmiştir. Medler; Kürtlerin en çok bilinen yakın ataları olduğundan, ayrıca Kürtlerin belki tarih boyunca ulaştığı en ileri siyasi organizasyonunun kültürel ve sanatsal düzeyine de eş zamanlı olarak bakmanın yararlı olacağı düşüncesiyle yeğlenmiştir. Tabii Medlerin genel tarihte önemli yer edinen bir bölgesel imparatorluk olmasının da tercihte rolü olmuştur. Komagene örneği ise; çağının en önemli ve ileri kültürleri ile en güçlü siyasi aktörlerinin buluşma kavşağında yer alma, Doğu ile Batı'nın çok başarılı ve çekici bir sentezi olma gibi özellikleri göz önünde bulundurularak seçilmiştir.

a) Urartular:

Hurri boylarından ve Kürtlerin atalarından olan Nairi Federasyonu Asurlar tarafından yıkıldıktan sonra, Nairi Aşiret Birlikleri, M.Ö. 950-900 yıllarında bu kez Urartu adıyla devlet olarak tarih sahnesine çıkarlar. Bu nedenle bazı tarihçiler Urartu Konfederasyonunu, "Urartu-Nairi birleşik devleti" olarak da nitelendirmektedir. "Urartu" adı, diğer birçok Kürt boyları ve organizasyonlarının isimlendirilmesinde olduğu gibi, üzerinde yaşadığı dağlık ve yüksek takımlı coğrafya ile bağlantılı olup, yüksek topraklar üzerinde yaşayanlar anlamında "yüksek memleketli halk" demektir.

Tarihin feneri Urartu adını ilk kez M.Ö. 835 yılında aydınlatır; I.Sardur zamanına ait Asur yazılı belgelerinde ilk defa Urartu olarak bölgedeki devletin adı bu tarihte yer alır. Yaklaşık 300 yıl kadar yaşadıktan sonra M.Ö. 600'lerde, kuzeyden gelen İskitler ve Kimmerlerin saldırısı sonucu yıkılarak yerini Medlere bırakmıştır. Başkenti bugünkü Van merkezi yakınlarındaki Tuşba şehri olan Urartu devleti; doğuda Sevan gölünden Urmiye gölüne uzanan ve Azerbaycan ile Ermenistan'ı içine alan bölgeden, batıda Sivas'a kadar dayanan, kuzeyde Karadeniz kıyı dağlarına varan, güneyde ise Dicle-Fırat yukarı havzasını bir bütün kapsayan geniş bir coğrafi bölgede kurulmuş bir "Arya krallığı" olarak tanımlanmaktadır.

Çoğulcu bir niteliğe sahip Urartu devletini oluşturan iki temel halktan biri Hurri, Nairi boylarının devamı olan Kürtler, diğeri de Ermenilerin ataları olarak kabul edilen Khaldi (Xaldi)'lerdir. Bu etnik çeşitlilik aynı şekilde dilde de geçerlidir. 21. yy'da dahi bu coğrafyada halen farklılıkları bir tehlike ve düşmanlık gerekçesi olarak gören, farklı dil ve kültüre tahammül göstermeyen tekçi zihniyetlerin ne denli sakat ve bu coğrafyanın ruhuna aykırı olduğunu, adeta günümüzden 2800 yıl önceki hoşgörü kültürü ile ilan etmektedir. Devletin saray dili Asurca, halk dili ise Hurrice'ye yakın, onunla akraba olan ve aynı kökenden gelen Urartuca'dır. Urartuların hemçivi yazısı, hem de bunun yanı sıra hiyeroglif yazısı kullandıkları bilinmektedir. Urartu dilinde yazılmış olup günümüze kadar kalan 180'i aşkın yazıt elde bulunmaktadır.[135]

Siyasi kültür ve yönetim anlayışı bakımından Urartuların, günümüz Ortadoğu devletlerinin çoğundan daha ileri ve demokratik niteliklere sahip olduğu görülmektedir. Urartularda devlet yönetimi bir nevi konfederasyon biçiminde örgütlenmiştir. İçte her bölge özerk koşullara sahip olup o bölgenin ileri gelenleri tarafından yönetilirken, dışa karşı ise bunların ortak bir konfederasyonu şeklinde hareket eden bir yapıya sahiptir. Tüm konfederasyonun başında Urartu devletinin kralı bulunmaktadır.[136]

Urartu devletinin çok önemli bir özelliği, adeta kentlerden oluşmuş bir devlet olması, yukarıda belirtilen konfederal yönetim anlayışına uygun olarak, ülkenin eyalet ve il sistemine göre idari bölgelere ayrılarak yönetilen bir sisteme sahip olmasıdır. 'Kale-kent'ler neredeyse Urartu devletinin sembolü haline gelmiştir. Tarihin o çağında bu düzeyde bir kentleşme, kuşkusuz son derece gelişmiş bir bayındırlık, ileri bir uygarlık ve kültür düzeyinin ifadesi olmaktadır. Söz konusu bayındırlık eserleri ve kültürel gelişim düzeyinin göstergesi olan Urartu şehirlerinden önemli bazıları şunlardır:

Başkent **Tuşba;** Van gölü kıyısındaki kayalığın doruğuna inşa edilmiş bir kale-şehirdir. Kral I.Sardur tarafından yaptırılan bu kalenin yapımında kullanılan taşlar Erciş'ten suyolu kullanılarak getirilmiştir. Bu denli uzaktan getirilen taşlar arasında ağırlığı 30-40 tonu bulanlar olduğu belirtilmektedir.

Sardurihinili; Van merkezine 23 kilometre mesafede inşa edilmiş ünlü bir kale şehirdir.

Tituminia; Erciş yakınlarında inşa edildiği bilinen bir kenttir. Bu kentin su ihtiyacını karşılamak üzere Zilan deresinden kanalla su getirilmiştir.

Argiştihinli; Aras nehrinin kuzeyinde ve Erivan yakınlarında inşa edilmiştir. Bu Urartu kenti hem kalesi hem de saraylarıyla ünlüdür.

Teişebaini; Erivan yakınlarındaki bu şehir, taştan yapılmış sağlam kalın bir surla çevrili olma gibi bir özelliğiyle bilinmektedir.

İrpuni; Yine ülkenin kuzey bölgesinde günümüz Ermenistan topraklarında inşa edilen bu kale-şehrin askeri amaçla yapılan bir kent olduğu belirtilmektedir. Günümüzün lüks otelleriyle aynı işlevi gören konuk evleriyle, ayrıca tapınaklarıyla ünlü bir kent olarak tanımlanmaktadır.

Tarui, Tarmakişa, Ulhi; Urartu ülkesinin doğu taraflarında Tebriz ovasında yer alan bu her üç kent de at yetiştiriciliğiyle ün kazanmıştır.

Ardini; Bu kent, Mehabat taraflarındaki Gelî Şîn geçidinde inşa edilmiştir. Ardini ile başkent Tuşba arasında yapılmış, iki kenti birbirine bağlayan kral yolu ünlüdür. Ayrıca kentteki tapınağın daha M.Ö. 800'lerde bir müze niteliğinde olduğu belirtilmektedir. Bu müzede bulunan çok sayıda sanat eseri Asurlular tarafından talan edilmiştir.

Rusahinili; Van yakınlarında inşa edilmiş bulunan bu kent, Urartuların adı en çok bilinen krallarından II. Rusa döneminde (M.Ö.685-645) ikinci başkent olarak tarihe geçen bir şehirdir. Günümüzde Toprakkale olarak bilinmektedir.

Burada sayılanlardan başka Van, Ağrı, Iğdır, Muş, Bingöl, Erzincan, Diyarbakır, Bitlis, Dersim, Kars yörelerinde inşa edilmiş olan ve genellikle içlerinde saray kompleksleri bulunan kale-şehir niteliğindeki daha onlarca Urartu kentinin varlığı bilinmektedir. Kale ve saraylar Urartu mimarisinin en gelişkin örnekleri arasında başta gelen yapılardır. Sağlamlıklarıyla bilinen kaleler, belki de Urartu ülkesindeki kadar yaygın başka hiçbir ülkede yapılmamıştır. Urartu kalelerinin tipik özelliği, yüksek kayalar üzerinde inşa edilmesi ve tek bir yolunun olmasıdır. Kaleler, gerektiğinde şehir nüfusunun tamamını tehlike durumunda barındıracak denli geniş yapılırken, genellikle kaleden şehrin alt tarafına çıkacak gizli bir yol da bulunurdu. Bingöl dağlarının yüksekliği 3000 metreye varan doruğunda **Kox** (Kaletepe) tepesinde güneşin harika doğuşunu seyretmeye gidenler, Urartu kalesinin bu zirvedeki izleriyle karşılaşırlar halen. Yine Varto yakınlarındaki Kayalıdere kalesi de, günümüzde halen dimdik ayakta duran Palu kalesi de bu tip kale yapılardan olup birer Urartu eseridir.

Gelişkin mimarinin diğer örnekleri de Urartu kral sarayları ve tapınaklardır. Kale-kentlerin birçoğunda inşa edilen saraylar arasında çok katlı olanları bulunmaktadır. İlginç olan bir durum da, Urartu yapılarında depreme karşı güvence amaçlı tekniklerin kullanılmış olmasıdır. Birçok Urartu yapısında bu tekniğe rastlanmıştır. Erzincan'ın doğusundaki Altıntepe'de 1938'de yapılan kazılarda, M.Ö. 725-650 arası Urartu devrine ait bir tapınak ile çok sayıda odaları bulunan bir saray kompleksi, ayrıca mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Kayalıdere ile Malazgirt-Patnos arasındaki Bostankaya'da da tapınak ve saray kalıntıları bulunmuştur.

Urartu saraylarında keşfedilen buluntular, ileri bir sosyal yaşam ve refah düzeyine tanıklık eden belirtiler sunmaktadır. Örneğin, Van bölgesindeki Yoncatepe'de birçok bölümleri halen ayakta olan

Urartu sarayındaki banyo odasının görkemi, araştırmacıları hayrete düşürmüştür. Dünyanın en eski küveti bu sarayın banyo odasında bulunmuştur. Mutfak odasında ise, aralarında demirden çatal ve kaşıkların yer aldığı zengin mutfak takımları bulunmuştur. Her şeyi kendinden başlatmaya pek meraklı Avrupa'da yemekte çatal kullanımı 16. yy'da ortaya çıktığında, "Allah bu aleti kullanmamızı isteseydi parmak verir miydi,"[137] diyen vaizlerin bunu bir şeytani icat olarak suçladığı tarihten yaklaşık 2200 yıl önce Urartu saraylarındaki sofrada çatalın çoktandır yerini alıyor olması kuşkusuz manidardır.

Yine Van ile Hakkâri arasında 1800 metre rakımlı Çavuştepe'deki Urartu kalesi, üst kale ve alt kale olarak inşa edilen kompleksiyle, büyük tahıl deposuyla, bu depolarda sıra sıra dizilmiş ve her birinin üzerinde içindeki gıdaların düzgün listesi yazılı 3 metre boyundaki küpleriyle, sözü edilen mutfak kültürünün nasıl bir ekonomik alt yapıya dayandığının somut kanıtı niteliğindedir.*

Tarihçi Braudel'in tanımıyla "bu dâhi zanaatkâr halk" devraldıkları Hurri tecrübesini özellikle metalürji alanını belirgin bir güç kaynağı haline getirip oldukça ilerletmişlerdir. Urartular sanat alanında da büyük bir gelişme sağlamış, birçok alanda çok değerli sanat eserleri ortaya çıkarmışlardır. İlk dönemlerinde daha çok duvar resimleri, kaya mezarlarındaki taş kabartmalar ve duvar yazıtları, çeşitli süs eşyaları ve askeri malzemeler, yazılı tabletler ile tanrı figürleri, savaş ve av sahnelerinin işlendiği resimler göze çarparken; daha sonraki dönemlerde taş ve maden işçiliğinde ölümsüzlüğü hedefleyen eserler ortaya çıkarılmıştır. Urartuların madencilik ve atçılık alanlarındaki kayda değer gelişmelerine Öcalan tarafından da dikkat çekilmektedir.

Urartu sanatı, özellikle metal işlemeciliği alanında büyük üne sahiptir. Bronz, demir, bakır, altın ve gümüş işlemeciliği en belirgin sanat ustalığının sergilendiği daldır. Urartu atölyelerindeki ustaların hünerli elleriyle yapılan sanat harikası eserler dış ülkelere de ihraç edilirdi. Hem de sadece Asur ve Anadolu gibi komşu ülkelere değil;

---

* Bu kalede 50 yıldır bekçilik yapan yaşlı bir Kürt köylüsü, Urartuca dilini bilen ve halen hayatta olan sayılı insanlardan biridir. (CNN belgesel programı. 23.08.2008)

Gordion, Yunanistan, Kıbrıs gibi daha uzak ülkelere kadar Urartu ürünlerinin ihraç edildiği bilinmektedir. Nitekim Urartu sanat okullarında üretilen pek çok eserin, sonraları, kendi anayurdunda değil de yurt dışında, yukarıda adı geçen ülkelerde bulunması, bu ticaret ve ihracatın somut kanıtı olarak kabul edilmektedir. Tarihçi Tori, Urartu madenciliği konusunda şunları yazıyor:

> Urartular metal işlemeciliği alanında mükemmelliğe ulaşmışlardır. Şimdiye değin bilindiği kadarıyla metal sanatını en değerli ve çeşitli eserleri Urartular tarafından verilmiştir. Zaten zengin yeraltı hazineleri Urartu'yu kendiliğinden metalürjinin merkezi yapmıştır. Bronz eşyaların tekniklerinden Urartulu metal ustaların işlerinin ehli olduklan görülmektedir. Onlar harika yaratıcı ve gerçek sanatçılardır... Urartu sanat eserlerinin başlıca yapılış amaçları, ihracata yönelikti... Urartu heykel sanatına özgü örneklerden de Urartu dışına çok ihraç edilmişti.[138]

Urartu kültürünün çevresine etkisi ile ticaret ve ihracatın önemi Braduel tarafında da şu örneklerle dile getirilmektedir:

> Latium kültürünün (Roma tarihi) İ.Ö. 700-580 arası dönemi için "Doğu'ya dönük" nitelemesi kullanılır. Bu döneme "Doğu'ya dönük" denmesi, kullanılan birçok eşyanın Yakındoğu ülkelerinden (Fenike, Kıbrıs, Suriye,Urartu) ithal edilmesinden ve yine bu yakındoğu kültüründen esinlenen yerel bir sanatın doğmasından gelmektedir.[139]

Madencilik dışında seramik sanatında da Urartuların hayli başarılı ürünler ortaya çıkardıkları bilinmektedir. Metal örneklerden taklit edilerek kırmızı sırlanmış topraktan yapılma nadir seramikler, saraylarda kullanılmak üzere imal edilmiştir. Özel pişirme yöntemleriyle oldukça sağlamlaştırılan kilden sadece küçük çanak çömlekler değil, çok büyük kazanlar bile yapmışlardır; hem de metalden benzerleriyle boy ölçüşecek yetkinlikte.. Urartu sanatının önemli bir özelliği de, diğer halkların ve toplumların kültür ve sanatlarından bir şeyler aldıklarında, bunu körü körüne taklit ederek uygulama yerine, kendinden de bir şeyler katarak sentezlemeyi başarmış olmasıdır.

Bütün Yollar Tuşba'ya Roma'ya Değil...

Çağına göre ileri bir kentleşme düzeyine ulaşmış, çeşitli il ve eyaletlere bölünmüş bir yönetim sistemi uygulayan ve aynı zamanda da merkezi karakteri güçlü bir devlet aygıtıyla koordine edilen bir ülkenin, hızlı işleyen, sağlıklı bir ulaşım sistemine de gereksinimi olacaktı kuşkusuz. Ve Urartular bu sorunlarının da çözüm yolunu; dönemine göre yine çok ileri mühendislik ürünü olan karayolu şebekesi oluşturarak bulmuşlardı. Urartu krallığının kuruluşundan önceki yollar, bölgedeki dere ve ırmak vadilerini izleyen doğal yollardı. Ama Urartuların kendileri bir yol ağı kurmuş ve böylelikle krallığı oluşturan diğer beylikler üzerinde otoritesini tesis edip merkezi bir devlet yapılanmasına ulaşmayı başarmışlardır.

Dünyada ilk ve en yetkin karayolu sisteminin Roma İmparatorluğu döneminde yapıldığı bilinir ve "Bütün Yollar Roma'ya" sözü de bunun bir ifadesidir. Uçsuz-bucaksız ülkenin başkent Roma'ya nasıl bir ağ gibi bağlandığını anlatan bir deyim olarak hemen tüm dillerde yer edinmiştir. Oysa Romalılardan 800 yıl önce Kürt ataları Urartular, dünyanın bilinen en eski ulaşım sistemini inşa ederek, bir ucdan bir uca tüm Urartu ülkesini başkent Tuşba'ya bağlamışlardır. Ve aslında Roma'dan tam sekiz asır önce "Bütün yollar Tuşba'ya" sözünü hayata geçirmişlerdir. Başkentten doğuya ve batıya uzanan yüzlerce kilometrelik bir karayolu şebekesi ile bu yapılmıştır.

İlk yol şebekesi Van ovası içinde Tuşpa (Van) ile Rusahinili (Toprakkale) arasında yapılmıştır. Merkezden doğu ve güneydoğuya doğru giden yol, yukarıda belirtilen "Kral yolu" diye adlandırılan hattır; Tuşpa'dan Gelî Şîn'e kadar çekilmiş 400 km. uzunluğunda bir yol hattıdır. Bir başka hat yine doğuya Urmiye taraflarına doğru uzanır. Önemli bir karayolu hattı da batıya doğru çekilmiştir; Van'dan Bingöl dağlarını aşarak Palu-Elazığ-Malatya yönünde yine yüzlerce kilometreyi bulan bir yoldur. Bu gelişkin yol şebekesinin birçok bölümü Med, Pers, Selçuklu, Osmanlı dönemlerinde de kullanıldığı gibi, günümüzde bile -inanılması güç ama- halen sağlam kalmış ve herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılan bölümleri vardır.

Van 100. Yıl Üniversitesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof.Dr. Veli Sevin, Urartuların yol şebekesi geçirmeyi başardığı Bingöl, Dersim, Elazığ dağlarının sarp bölgelerinde Osmanlılar döneminde dahi yol yapılamadığını, o coğrafyada ancak Cumhuriyetin bu son dönemlerinde yollar yapılabildiğini kaydetmektedir. Sevin, 2800 yıllık Urartu karayolları hakkında şunları yazmaktadır:

> Romalılardan yaklaşık 800 yıl kadar öncesine ait dünyanın en eski ulaşım sistemlerinden olan Urartu karayolları, fen ve mühendislik alanında dönemim en yetkin mühendislik ürünüdür. Yaptığımız araştırmalar, sanılanın aksine dünyadaki ilk karayolcuların Roma imparatorluğu değil, Urartular olduğudur... Urartu karayollarının günümüzde kalabilmiş en güzel ve etkileyici kalıntıları Bingöl dağları üzerindedir; Bingöl-Elazığ karayolu paralelinde 20 km. boyunca Karakoçan, düzlüğüne doğru devam eden bu yol, bugün halen yöre köylüleri tarafından kullanılmaktadır. Van gölü havzasından, batı sınır bölgesindeki Palu, Harput ve Malatya'ya doğru uzanan bu karayolu ortalama 5.4 metre genişliğindeydi. Yol üzerinde her 25-30 km'de bir kervansaray bulunuyordu.[140]

Urartu uygarlığının diğer bir fen ve mühendislik becerisi ürünü olan eserleri de su mühendisliği alanında yaratılmıştır. Hidrolik uygarlığın ilk temsilcisi olarak kabul edilen Urartuların, daha o dönemde 12 adet baraj inşa ettikleri bilinmektedir. Hatta günümüzde Fırat ve Dilce nehirleri üzerinde birbirleriyle bağlantılı yapılan barajların benzeri ve ilk örneği sayılan türden barajlar dahi inşa eden

Urartular, bu yöntemle 2540 metre yüksekliğindeki Rusa barajındaki suyun Van ovasına akıtılmasını sağlamışlardır.

Günümüzde Keşiş gölü olarak da bilinen Rusa barajı M.Ö. 685-645 yılları arasında hüküm süren Urartu kralı II.Rusa tarafından Erek dağının eteklerinde kurulan bir barajdır. Deniz seviyesinden tam 2544 metre yükseklikte kurulmuş olan Rusa barajı, bu özelliğiyle sadece Mezopotamya ve Anadolu'daki değil, dünyadaki en yüksek rakımlı su tesisidir. Urartu uygarlığı hidrolik mühendisliğinin en gelişmiş tesislerinden biri olan bu baraj, çok önemli ve dikkat çekici bir başka özelliği nedeniyle de dünyada benzersizdir: Rusa Barajı, 2700 yıla yakın bir zamandan bu yana, bazı küçük onarımlarla hala çalışıyor durumda olup yöre halkına hizmet sunmaktadır. Bölgenin ikinci dereceden deprem kuşağında olması, 2700 yıldan beri onca yıkıcı depremler de yaşanmış olması gerçeğine rağmen, barajın hala ayakta ve işlevini sürdürüyor durumda olması, Urartu uygarlığının teknolojik gelişme düzeyi ve su mühendisliği alanındaki büyük başarısının somut kanıtı olmaktadır.

Urartu uygarlığının diğer bir su mühendisliği harikası olarak kabul görmüş eseri de, Kral Menua döneminde yapılan ve "Menua Kanalı" adıyla da bilinen Şamran Su Kanalı'dır Bu kanal Gürpınar ile Van arasında, Hoşap vadisinden geçirilek başkent Tuşpa'ya tatlı içme suyu getirtmek amacıyla yapılmıştır. Toplam 52 km. uzunluğundaki tarihi Şamran kanalı da bugün halen varlığını ve yer yer işlevselliğini koruyan bir Urartu mühendislik harikası eseridir. Kanalın 14 yerinde o döneme ait yazıtlar vardır. Urartu kültür ve uygarlığını herhalde bugün halen ayakta olan bu abidevi eserlerden daha iyi hiçbir söz ve yazı anlatamaz.

Günümüz Kürt halkı gibi, atalarının 2700-2800 yıl önce yaptığı yolları kullanan, baraj ve kanallardan suyunu temin eden kaç topluluk, kaç halk daha yeryüzünde yaşamaktadır?

b) Medler

Kürt halkının bir halk olarak oluşum sürecinde; dil, kültür, yaşam ve diğer tüm alanlarda kendine özgü kimliğinin şekillenmesinde önemli bir homojenleşme-yoğunlaşma sürecini Tel Halaf kültürü döneminde ve Hurri adı altında yaşadığı önceki başlıklarda belirtilmişti. Buna benzer, hatta daha köklü, kapsamlı ve etkin ikinci bir süreç Kürt tarihinde Medler döneminde yaşanmıştır. Denilebilir ki Med dönemi, Kürt kimlik şekillenmesinin ve halklaşmasının her yönüyle tamamlandığı bir dönemdir. Bu nedenle olmalı ki dikkat edilirse Kürt olgusu ve Kürtlerin kökeni konusundaki diğer pek çok realite, neredeyse her gerçeklik daima itirazlarla karşılandığı ve tartışma konusu yapıldığı halde; Med-Kürt ilişkisi ve Medlerin Kürt ataları olduğu noktasında genellikle bir mutabakat söz konusudur.

Aynı şekilde Kürtler siyasal alanda da, denilebilir ki -öncesi ve sonrası dahil- bütün tarihinin en ileri dizeyini Medler döneminde yakalamıştır. M.Ö. 600'ler civarına denk gelen bu dönemde önce Med Konfederasyonu, ardından sınırları Hint okyanusundan Kızılırmak nehrine dek uzanan dönemin tartışmasız dünya imparatorluğu konumundaki Med imparatorluğu zamanında ulaştığı siyasal organizasyon, siyasi gelişkinlik düzeyini Kürtler bir daha yakalayamamıştır. Yalnız, Kürtlerin siyasal bir aktör olarak dünya siyaset arenasında ağırlık sahibi olduğu, siyasal güç ve etkisinin belirgin olduğu dönemi sadece M.Ö. 612-550 yıllarını kapsayan Med devletinin dar sınırları bağlamında ele almamak gerektiği kanısındayız. Salt bu 50-60 yıllık kısa dönem açısından ele almak dar ve eksik bir bakış olur. Daha geniş bir perspektifle bakılırsa, aslında çok daha uzun bir zamanı kapsayan bir siyasal etkinin söz konusu olduğu görülecektir. M.Ö. 612'de Ninova'nın düşürülmesiyle, Kürdistan üzerindeki 500 yılı aşkın yabancı siyasi ve askeri otorite (Asur) tersine çevrilerek yerine Kürt halkının kendi otoritesi hâkim kılınmıştır. Ve bu tarihten M.S. 7. yüzyıldaki İslam (Arap) işgaline kadar, yani tekrar başka bir yabancı otorite egemen durumuna geçinceye değin, aşağı yukarı 1200 yıllık uzun bir dönemde tamamen veya ağırlıklı olarak Kürt siyasal etkisi varlığını ve üstünlüğünü sürdürmüştür.

Miladın birkaç asır öncesi ve sonrasını kapsayan köleci çağda, Ortadoğu coğrafyasında boy gösteren en önemli uygarlık, en büyük siyasi güç Med-Pers imparatorluğu'dur. Medleri ve Persleri iki ayrı devlet ve imparatorluk olarak ele almak yerine, aynı imparatorluk bünyesinde -tarihteki başka birçok örnekler gibi- bir iktidar ve hanedan değişikliği olarak değerlendirmek daha gerçekçi olur. Bu düşünce günümüzdeki ciddi tarih otoriteleri tarafından da savunulan ve giderek ağırlık kazanan bir görüş olmaktadır. Öcalan da olguya bu perspektifle bakmakta, savunmalarında Persli yeğen Kyros'un son Med kralı Astiyag'a karşı komployla iktidarı ele geçirmesini, bir hanedan değişikliği olarak, yani Akhamenid boyunun hanedanlığının başlangıcı olarak değerlendirmektedir. Aslında aynı yaklaşımı, tarihin babası olarak kabul edilen Herodot'un binlerce yıl önceki anlatımında da görmekteyiz. İmparatorluğun ortak olduğu, Med ve Pers farkının yalnızca bir iktidar değişikliğinden ibaret olduğu Herodot'un anlatımında şöyle geçiyor:

> ...Böylelikle Kuros'un, Arpagos'un da ihanetiyle Astiyages'e karşı komplosu sonucu göçebe olan Persler başa geçip devletin adını Akemenid Persia olarak değiştirdi. Kültür ve idare olarak Medler'in çok gelişmiş kültür ve idare sistemi devralınmıştı. Yeni devlet federatif bir yapıya sahipti ve Media ile Persia'dan oluşuyordu. Medlerin icra etme işlevleri vardı.[141]

Herodot gibi, ilk çağın diğer bir tarihçisi -aynı zamanda coğrafyacı da olan- M.Ö. 3. yüzyılda yaşayan Strabo da Med-Pers ayrımı yapmıyor. Yeri geldiğinde hem Medler için hem de Persler için "Kürt" (Cyriti) terimini kullanmakta, yani ikisini de "Kürtler" diye tanımlamakta bir sakınca görmüyor.

Herodot'un anlatımında, bu ortak imparatorluk bünyesinde gerek yönetsel ve gerekse kültürel açıdan Medlerin etkinliği "göçebe Persler"e göre çok belirgin biçimde fark edilmektedir. Anlaşılıyor ki sınırları Anadolu'nun ortalarındaki Kızılırmak'tan Basra körfezine dek ulaşan Med Konfederasyonu'nda Hurri kökenli Med aşiretlerinin yanı sıra Pers aşiretler de yer almıştır. Daha önceki Hurri-Nairi kökenli konfederasyonlardan etnik anlamda temel farkı budur. Öncekiler, aynı dil ve kültürü paylaşan, aynı etnik yapıdan gelen aşiretlerden oluşurken Med Konfederasyonu; -köken akrabalığı olmakla beraber- farklı bir kültüre sahip Pers aşiretlerini de bünyesine almıştır. Bu özelliği, imparatorluğun hem gücü, hem de zayıf noktası olmuştur. Kuşkusuz kapsamı çok geniş olduğu bilinen Med-Pers İmparatorluğu'nun tarihine girmek değil amacımız; odak noktamız Med kültür ve sanatıdır. Ancak Medlerin yönetim ve siyaset sanatındaki gelişmişlik düzeyine, yukarıdaki birkaç paragrafla da olsa kısaca bir göz atmanın yararlı olacağını düşündük.

Esas konumuza dönersek, Kürt kültür ve uygarlık tarihinde Med dönemi; kültür-sanat eserleri, teknoloji alanında yaratılan maddi ürünler ve üretim araçları, kısacası maddi kültür ve alt-yapı boyutundan ziyade, ideolojik-düşünsel üst-yapı ve zihniyet boyutunda gerçekleştirdiği büyük ve tarihsel atılımla öne çıkan ve önem arz eden bir dönemdir. Tarihte Med dönemi, Antik Çağ köleciliğinden klasik çağ köleciliğine geçişi ifade eder ki bu, sistemde azımsanmayacak derecede bir yumuşama anlamına gelmektedir. İnsanlığın, vahşi kapitalizm ile liberal, sosyal-demokrat sistem arasındaki fark kadar, hatta bundan çok daha fazla oranda soluk alabilme imkânı demektir. Konunun bu boyutunu bir sonraki bölümde Zerdüşt çıkışı ile birlikte ele almak üzere, şimdilik bir hatırlatma kabilinden altını çizmekle yetinip geçiyoruz. Yani Med kültürünün asıl önemli ve gelişkin boyutunun ideolojik-manevi yönü olduğunu unutmadan, maddi kültür alanındaki gelişmelere bakacağız.

En başta şunu belirtelim ki Med İmparatorluğu gibi büyük bir devlete ait ulaşabildiklerimizden çok daha fazla veri ve bulgularla karşılaşmayı umarken, inceleyebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda Medlere ait beklentilerimizden hayli, uzak çok sınırlı miktarda kültür-sanat eseri örnekleriyle karşılaşabildik. Siyasal gelişmişlik düzeyi ile kültürel etkinlik alanındaki nispeten zayıflık bir çelişki gibi göze çarpmakta, dikkat çekmektedir. Yalnızca bir önceki başlıkta gördüğümüz Urartu örneği ve bir sonraki başlıkta göreceğimiz Komagene örneğiyle karşılaştırıldığında bile ne demek istendiği daha net anlaşılacaktır. Muhtemelen bu çelişkiyi fark ettiğinden olmalı, sanki benzer bir soru işaretinden hareketle Kürt tarihçi Torî şunları yazıyor: "Med sanatının özeliklerini açıklamak şu anda çok güçtür. Çünkü Medlerin olduğu kesinlik kazanmış bir sanat eseri ortaya çıkarılmamıştır. Medler'in sanat eserlerini açıklayan yazıtlar bulunmamıştır. Ama yine de Medler'in bir sanatının olduğu kesindir."[142]

Torî'nin, "Medlerin mutlaka bir sanatı olduğu," görüşünü paylaşıyor ve Med kültür sanatı hakkında gelecekte yapılacak araştırmalarda çok daha fazla bilgi ve bulgular elde edileceğine inanıyoruz. Ancak yine de burada kısa bir parantez açarak, küçük bir yorumu, üzerinde düşünülmeye değer inancıyla ifade etmek istiyoruz: Siyasi tarih ile kültür tarihi arasında diyalektik bir ilişki ve çelişki var mıdır? Dikkat edilirse ilk bölümlerde siyasi ve kültürel tarih kıyaslamaları yaparken de, benzer bir soru sıkça karşımıza çıkıyordu; acaba devletleşme düzeyi ile kültürel gelişme olayı birbirleriyle ters orantılı mıdır? Bir başka deyişle, devlet toplum ikilemindeki gibi, "ne kadar çok devlet o kadar az kültür ne kadar az devlet o kadar çok kültür" demek mümkün müdür? Genel anlamda Kürt tarihi açısından hayli geçerli görülen bu formül, kendi içinde Med dönemine de yanıt olabilir, uyarlanabilir mi? Araştırma olanaklarımız ve kaynaklarımızın sınırlı olması nedeniyle bir ihtiyat payı da koyarak, Med dönemi için de geçerli olduğu kanısındayız. Ama mevcut araştırma düzeyimizle şimdilik net bir görüş değil sadece soruyu ortaya atmak daha doğru olacaktır. Araştırmaya değer bir soru olduğunu vurgulayarak parantezi kapatıyoruz.

Evet, henüz yeterince keşfedilmemiş olsa da, açığa çıkmış olan kesitinden hareketle Medlerin zengin bir kültür ve sanata sahip olduğu söylenebilir. Med adının kendisi "Madain" kavramından geliyor, "maden ülkesi" demektir. Madencilik alanında geliştiği ve bu konuda belirgin maharetleri göze çarptığı için, komşularınca böyle bir isimlendirmeye uygun görüldüğünü tahmin etmek zor değildir. Gerçekten de Medlerde çeşitli madenlerden ev eşyaları, tarım aletleri, özellikle savaş araç-gereçleri yapımı oldukça gelişen bir zanaat dalıdır. Zaten çağ da demir çağıdır. Newroz efsanesinde bir demirci ustası olan Kawa'nın temel figür olarak yer alması kuşkusuz bir tesadüf olmayıp, madencilik mesleği ve zanaatının toplumdaki yeri ve öneminin bir göstergesidir. Öcalan'ın, "Medler; maden, kereste, kıymetli taşlar işleme ve at yetiştiriciliğinde gelişkindirler," ifadesi, maden ve madencilik olgusunun Med toplumundaki yerini anlamak için fikir vermektedir.

Öte yandan Med tarihini konu alan hemen tüm kaynaklarda yer alan ortak bir görüş, mimarlık alanında ileri bir gelişme düzeyinin yakalanmış olduğudur. Medlerin, çağına göre ileri teknikler kullanarak pek çok kaleler, saraylar ve tapınaklar yaptığı bilinmektedir. Özellikle de anıt-mezar yapımında oldukça ilerleme kaydetmişlerdir. Bazıları günümüze kadar ayakta kalan, Doğu ve Güney Kürdistan'da halen de örnekleri bulunan bu anıt mezarlara **Qyzqapan** adı verilmektedir. Bu mezarların arka planında İon stili yuvarlak sütunlardan inşa edilen uzun bir koridor yer alırken, mezarın dış duvarları çeşitçi figürlerden oluşan kabartma süslerle kaplanırdı. Kurban taşları ise, ateş atları biçiminde yapılmıştır. Kürt kültüründe hem at hem de ateşin özel bir yere sahip olduğunu burada bir kez daha görebilmekteyiz.

Mimarlık alanındaki gelişmenin bir göstergesi de, oldukça bayındır bir görünüm arz eden başkent Ekbatan'ın kendisidir. Burada Keyaksar tarafından yaptırılan bir sarayın alanının on bin metrekareden daha geniş olduğu tespit edilmiştir. Yine Ekbatan kentini yedi sıra halinde çepeçevre saran surların görkemini hafızada canlandırmak zor olmasa gerek. Medlerin mimari eserleri arasında tarımın geliştirilmesi amacıyla yapılan su kemerlerini, kanalları ve bentleri de saymak gerekir.

Ayrıca demirin yanısıra altın, gümüş, bronz, işlemeciliğindeki ustalık, söz konusu metallerden yapılmış sanatsal değerleri yüksek süs eşyalarından, mücevherlerden, bilezik ve kolyelerden, çok çeşitli kap-kacaklardan anlaşılmaktadır. Üzerinde insan ve hayvan figürleri bulunan altın ve gümüşten yapılmış çok miktarda sanat eserleri, adeta Med imparatorluğu'nun görkemini yansıtır niteliktedir.

Ticaret ve askerlik alanları da, Medlerin gelişme kaydettiği alanlardandır. İşgal ettiği coğrafya ve sahip olduğu siyasi güç ve ağırlıktan kaynaklı olarak Uzakdoğu, Kafkasya, Karadeniz ve Anadolu ticaret yolları bütünüyle Medlerin denetimindedir. İmparatorluk sınırları içinde önemli ticaret merkezleri bulunmaktadır. Ve buralardan komşu devletlerle yoğun bir ticari faaliyetlilik yürütülmektedir. Benzer bir gelişkinlik düzeyi askerlik alanında mevcuttur. Med imparatorluğunda asker olanlar başka bir işte çalışmazlardı. Tarihte ilk defa düzenli, profesyonel askeri birlikler Medler tarafından kurulmuştur. Ve askeri kışlayı da ilk yapan yine Medlerdir.

Bilimde yakalanan gelişme düzeyinden de bahsetmek gerekiyor. Medler bilim alanında en büyük gelişmeleri tıp ve astronomi dallarında kaydetmiştir. Avesta'nın 6. ve 12. kitaplarının ağırlıklı olarak tıp ve astronomiye ayrıldığı biliniyor. Bu iki bölüm ne yazık ki kayıptır, dolayısıyla ayrıntıları bilinmemektedir. Aynı zamanda rahip olan Med doktorları iç hastalıklar, cerrahi ve farmakoloji dallarında uzmanlaşmışlardır. Doktorluk alanında adeta bir diploma sınav sistemi getirilmiştir; buna göre üç ameliyatı başarıyla yapmayan cerrah olamazdı. Üç tip tedavi yöntemi uygulanıyordu: Mistik yöntem, ilaçla tedavi ve cerrahi müdahale yöntemi... Şarap ve Haoma maddesi, tıpta uyuşturucu ilaçlar olarak kullanılıyordu. Avesta'da doğum yapacak olan anne adayı kadınlar için bir perhiz listesinin bile yer alması, tıp alanındaki gelişme düzeyinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Önemli bir nokta da, Hipokrat ahlakından tutalım ücret ve tedavi biçimlerine kadar sağlık alanının yasalarla düzenlenmiş olmasıdır.

c) Komagene Uygarlığı

Med-Pers İmparatorluğu'nun Büyük İskender tarafından yıkılışından sonra, bu geleneğin mirası üzerinde kurulan Komagene krallığı; Kürt tarihinde ve özellikle de kültür tarihi bakımından çok dikkat çekici, değer verilmesini hak eden özeliklere ve müstesna bir yere sahip, seçkin ve parlak bir örnek olmasına karşın, Kürt tarihi ve kültürünü ele alan kaynaklarda ya hiç anılmamış ya da çok sınırlı yer verilmiştir. Komagene'yi, Kürt tarihinin parlak bir sayfası olarak nitelendirip ona hak ettiği yeri veren, sahip çıkılması gereken bir miras olduğuna işaret eden Öcalan; "kom" ve "gen" köken sözcüklerin aslında Kürtçe olduğunu, ama Helenlerin çoğu zaman yaptıkları gibi burada da kendi diyalektlerine göre "komagenes" diye bir adlandırma yaptıklarını belirtmektedir. Bu yanıltıcı adlandırmanın da bir payı olduğu düşünülebilir, fakat esas olarak egemenlerin Kürt tarihini karartma ve kültürünü de kendine mal etme politikalarının neticesinde, Komagene uygarlığı Kürtler tarafından adeta ihmal edilip unutulmuştur. Son derece zengin ve renkli kültür varlığına geçmeden önce unutulmuş krallığın tarihçesine kısaca göz atmak yararlı olacaktır.

Komagene Krallığı; yer üstünde göz alıcı sedir ormanları ve yeraltında zengin mineral ve madenleriyle ünlü Toros dağlarındaki çeşitli yolların birleştiği bir bölgede; Suriye'nin kuzeyi, Hatay, Pınarbaşı (Kayseri), Kuzey Toroslar ve Dicle-Fırat'ın yukarı kıyılarının çevrelediği; Adıyaman, Malatya, Elazığ, Antep, Maraş ve Urfa yörelerini içine alan geniş bir coğrafyada kurulmuştur. Merkezi Samsat (o günkü adıyla Samosata) olan Komagene krallığı bağımsız olarak, M.Ö. 162 - M.S. 72 yılları arasında yaklaşık olarak 230 yıl kadar yaşamış olsa da, bu dönemin öncesini ve sonrasını da içeren daha geniş zamana yayılan bir uygarlıktır.

Komagene adını ilk kez M.Ö. 850 civarında yazılı tarihin kayıtlarında görüyoruz; o dönemlerde ismi "Kummu" yahut "Kummuh" krallığı olarak geçer ve Asur egemenliğindedir. Bir Asur kralının tutanaklarında, halkın krala vergi olarak altın, gümüş ve sedir ağacından yapılmış tahta verdiği yazılıdır. Tarihin feneri böylece ilk defa bu uygarlığı aydınlatmış oluyor. M.Ö. 700 civarında bir Komagene kralı Asurlara başkaldırır, fakat yenilir. Asur yazıtlarında, Asur kralı Sargon'un başkaldıran bu kral hakkındaki sözleri aynen şöyledir: "Tanrılardan korkusu olmayan tanrısız bir adam bu. Sadece kötü planlar yapan bir hilekâr. Karısını, oğullarını ve kızlarını, malını ve hazinelerini aldım ve onları Mezopotamya'nın güneyine sürdüm."

Bu coğrafyada gelenekler gerçekten de çok az değişiyormuş! Kral Sargon'un sözlerine bakılırsa, aradan geçen binlerce yıla rağmen, egemenlerin Kürde bakışı, özellikle direnen Kürde yönelik uygulamaları sanıldığından daha az değişmiştir. 20. ve 21. yy'larda da halen egemenlerin zulmüne başkaldıran Kürtler ve önderleri "şaki", "eşkiya", "Allahsız, dinsiz terörist" diye Sargon'un jargonuyla sıfatlandırılmıyorlar mı? Ve sürgün halen de Kürtlerin yakasından düşmeyen bir kader değil midir?

Komagene halkının öyküsüne devam edelim biz. M.Ö. 600 dolaylarında bu kez -Medlerle birleşip- Asurluları yenilgiye uğratan Babiller bölgeye egemen olur. Komagene halkı M.Ö. 550'lerde, önce Babilleri yenen Med-Pers imparatorluğu'nun etkisinde yaşar, daha sonra da Persleri yenen Büyük İskender ordularının istilasına uğrar. M.Ö. 160'larda Komagene krallığı Helen tahakkümüne son vererek bağımsızlığını kazanır.

Bu krallığı kuran halkın, Kürtlerin Zelani koluna mensup aşiretler olduğu söylenir. Komagene sözcüğünün etimolojik analizi de açıkca Kürt kökenine işaret etmektedir. "**Kom**" sözcüğü Kürtçede hem topluluk hem de küçük köy, mezra anlamına gelmektedir. "**Gen**" ve "**gel**" sözcükleri de soy (kabile, aşiret) ve halk anlamına gelmektedir. "Komagene" olarak yanyana geldiğinde "aşiretler topluluğu" veya "çiftçi-çoban halk" gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır ki bu adlandırma tam da farklı kültürleri ve gelenekleri olan değişik diller konuşan grupları bir araya getirip kaynaştıran pota niteliğindeki bu krallığa uygun düşen bir adlandırmadır.

Komagene krallığını oluşturan temel halk Kürt kökenli aşiretlere mensup olmakla birlikte, içinde Ermeni, Luwi, Asur ve Helen kökenli toplulukları da barındırmaktadır. Zaten doğu ve batı halklarının karıştığı bir pota görünümündeki Komagene'nin esas önemi de, bu çok halklı, çok etnisiteli, çok kültürlü özelliğinden, adeta bir kültürler harmanı oluşundan kaynaklanmaktadır. Gerçekten de Komagene krallığı döneminde bölge çeşitli dinlerin, dillerin ve kültürlerin yanyana yaşadığı ve çiçek açtığı, göz kamaştırıcı

Zeugma mozaiklerindeki gibi rengârenk bir kültür bahçesi niteliğindedir. Tam da 21. yy'da bu coğrafyada yaşayan halkların havası kadar ihtiyaç duyduğu bu hoşgörü zihniyeti ve çeşitliliğiyle Komagene, Doğu-Batı kültürünün tarihteki ilk yaratıcı sentezi olarak kabul edilmektedir.

Çağımızda ulus-devlet tapınması ve tekçi zihniyetin faşizme varan ağır travmalarla toplumu ve insanlığı adeta felç ettiği, hoşgörü yerine zor ve şiddetle ötekine boyun eğdirmenin yegâne siyaset ve kültür haline getirilerek, özellikle Ortadoğu gibi coğrafyalarda halkları çözümsüzlüğün karanlık girdaplarına mahkûm eden sonuçlarına bakıldığında, iki bin yıl önce Komagene'de temsil edilen zihniyet ve kültürün güzelliği, çekiciliği bir kat daha artmaktadır.

Komagene'nin en önemli kralı olarak tarihe geçen I. Antiochos'un babası kral Mithridates'in ünvanı "Kallinikos"dur ve "güzellikle zafer kazanan" anlamına geliyor. Komagene kültürüyle nasıl da uyan bir ünvan!

Ve günümüz anti-demoktarik ve zorba anlayışlarına bir o kadar yabancı ve uzak bir ünvan! "Güzellikle zafer kazanan" ünvanlı kral Mithridates'in, farklı kültürleri, gelenekleri olan, farklı diller konuşan ve bu nedenle de doğal olarak kendilerini birleşmiş tek bir halk gibi görmeyen Komagenelileri ortak bir paydada birleştirmek için tanrılarla bir sözleşme yapmıştır. J.J. Rousseau'dan neredeyse 1800 yıl kadar önce düşünülüp hayata geçirilen bu antlaşma, her ne kadar mitolojik olsa da aslında "ilk toplumsal sözleşme" olarak nitelendirilmeyi fazlasıyla hak ediyor. Çünkü bu sözleşme bir yandan halklar arasındaki çelişkileri giderip uyumsuzluğu yumuşatırken, yine farklı kökenden gelen insanların ortak değerler etrafında birbirleriyle bağlantılı hissetmelerini sağlarken, diğer yandan da kendilerini Komagene tanrıları tarafından kabul edilen, dışlanmayan, seçilmiş insanlar olarak görmelerini, tanrılara yakın hissetmelerini sağlamıştır.

Bu amaçla kral Mithridates Komagene tanrılarına iki dilde isimler verdi. Bugün halen Nemrut dağının doruğunda güneşin en güzel doğuşunu ve batışını seyreden bu tanrılar, hem Yunanca hem de Med-Pers dilinde adlar taşırlar. Böylece Komagene şahsında, doğu ile batının mükemmel bir ideolojik ve kültürel sentezi; Apollo/Mitra; Artagnes/Herakles, Zeus/Oromasdes (Ahura Mazda), Helios/Hermes ve Hera/Teleia gibi iki adla çağrılan tanrı sembolleriyle ete-kemiğe bürünmüştür.*

Mithridates'in oğlu Antiokhos (tam adı Kral I. Antiokhos Theos), Komagene'nin en önemli kralı olarak kabul edilmektedir. Hüküm sürdüğü M.Ö. 86-38 yılları arasında babasının hedeflerine bağlı kaldı ve tamamlamak için çalıştı. Babası Med-Pers, annesi-Helen kökenli olan Antiokhos, Doğu-Batı kültürünün karışımı bir eğitimle yetişti. Babasının projesini sürdürmeyi, yeni bir din ve kültür kurmayı planlıyor ve bu dini doğuyla batı dinlerinin sentezi şeklinde oluşturmayı düşünüyordu. İşte Nemrut dağının 2150 m. yüksekliğindeki zirvesinde halen varlığını sürdüren görkemli tarih hazinesi bu düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü kral Antiokhos, Nemrut dağını bu dinin merkezi yapmayı planlıyor ve buradan bütün dünyaya yayılmasını istiyordu. Yeryüzüne barışın ve adaletin ancak böyle geleceğine inanmıştı.

Komagene krallığının varlığına ilişkin bir tarih kaydına, Yunanlı tarihçi ve coğrafyacı Strabo'nun yazdığı "Geographika" (Coğrafya) adlı ünlü eserinde rastlıyoruz. Komagene'nin küçük bir ülke olduğunu, Samosata adlı doğayla iç içe olan başkentte kraliyet ailesinin ikamet ettiğini kaydeden Strabo'nun yazdıkları, ne yazık ki tarihin derinliklerindeki o sayfalarda kalakalmış, bir daha kimse bu uygarlık ve kültürün sahiplerini hatırlamamıştır. Ta ki 19. yy'ın sonlarına kadar. Komagene uygarlığının keşif öyküsü 1880'lerde başlar. Ünlü Berlin-Bağdat demiryolları yapımı sırasında Alman mühendis Karl Sester, Nemrut dağında gördüğü dev heykelleri, heyecanlı bir mektupla Berlin'deki Prusya Kraliyet Bilimler Akademisi'ne bildirir. Sester, heykellerin Asur kalıntısı olabileceğini belirtiyordu. Ama Berlin Akademisi. Otto Puchstein'ı bölgeye gönderdi.

---

* İlginç bir yıl dönümü notu da ekleyelim.. Komagene'de 14 Temmuz, "Yüce Tanrıların Tezahürü" günü olarak kabul edilen bir özel gündür. Mithridates de o gün taç giymiştir. Halk her yıl bu kutlu günde Nemrut'ta kutlamalar yapardı.

1882'de Nemrut'a gelen Puchstein'ın, heykellerin arkasındaki yazıtları büyük uğraşlar sonucu çözmesi üzerine, eserlerin Asur yapımı olmadığı anlaşıldı ve Komagene uygarlığı gün ışığına çıkmış oldu. Puchstein bu abidevi kalıntıları ilk gördüğü anı şu cümlelerle dile getirmiştir:

> Karşımda beliren şey beni hayrete düşürmüştü. En yüksek kayalık tepenin üstünde... bir mezar tepesi yükseliyordu. Sanki bir dağ üzerine oturmuş başka bir dağ gibiydi. Kayadan yontulmuş yüksekçe bir podyum üzerinde sırtları mezar tepesine dönük ve oturur vaziyette devasa boyutta beş tanrı heykeli yer alıyordu.

İşte burası, Puchstein'ın "bir dağ üzerine oturmuş başka bir dağ" diye tanımladığı yer, Doğu-Batı medeniyetleri'nin 2206 m. yüksekliğindeki muhteşem bir piramitte kesiştiği nokta, Komagene uygarlığının sembolü Nemrut dağının zirvesidir. Gizemli ve müstesna bir uygarlık böylece keşfedilmişti. Şimdi günümüze ulaşan kalıntılarına bakalım.

Nemrut Dağı: Dünyanın sekizinci harikası olarak tescil edilmiş Nemrut, yüksekliği on metreyi bulan büyüleyici heykelleri, metrelerce uzunluktaki kitabeleri, 56 metrelik tümülüs içindeki anıt mezarıyla, UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası listesine de dâhil edilmiştir. "Nemrut" adının da Kürtçe kökenli olduğu, Kürtçede "ölümsüz" anlamındaki "nemir" veya "nemird" sözcüklerinin Türkçeleşmiş şekli olduğunu ve Nemrut dağına yörede halen "Kürt dağı" denildiğini de belirtelim.

"Genler topluluğu" anlamına gelen ve belki de tarihteki ilk başarılı konfederasyon örneklerinden biri sayılabilecek Komagene, ismiyle bağdaşırcasına, Doğu-Batı uygarlıklarının inanç, kültür ve geleneklerini nasıl güçlü bir tarzda sentezlediğini Nemrut dağında kalıcılaştırarak sanki gelecek nesillere de göstermek istemiştir. Yapımı M.Ö. 1. yy'da kral Antiokhos zamanında gerçekleşmiştir. Fakat projenin planlanan şekliyle tam bitirilemediğini, bir bakıma yarım kalan bir proje olduğunu da bilmekte yarar vardır.

Adıyaman'ın 86 km. doğusunda, bugünkü Kâhta ilçesinin Karadut köyü sınırlarındaki Nemrut dağının 2150 metre yükseklikteki zirvesine, yüksekliği 50 ve çapı da 150 metre olan, kırma taşların yığılmasıyla konik bir tümülüs oturtulmuştur. Kral I. Antiokhos'un anıt mezar odasının bu tümülüsün içinde olduğu belirtilmektedir. Girişi kuzeyden olup hem bu giriş yerinde hem de tümülüsün doğu ve batısında dini törenlerin yapıldığı teraslar vardır. Doğu ve Batı teraslarında; sıra halinde dizilmiş blok halindeki yontma taştan yapılmış, yüksekliği 8-10 metreyi bulan oturur vaziyette muhteşem tanrı heykelleri, sırtları tümülüse dönük, iki bin yıldan beri güneşin doğuşuna ve batışına tanıklık etmektedir. Tanrı heykellerinin bir başında aslan, diğer başında da kartal heykeli yer alır; aslan, hayvanlar kralı olarak yeryüzündeki gücü, tanrıların habercisi olan kartal ise göksel gücü sembolize eder.

Heykeller her iki tarafta da aynı ve şu şekilde sıralanmıştır: 1.sırada kral Antiokhos'un kendi heykeli. (Antiokhos, kendisini de tanrılar sınıfına koyarak Antiokhos Theos unvanını kullanmıştır. Theos, Yunancada tanrı demektir.) 2. sırada, Komagene/Fortuna (tanrı adlarının hep ikili olduğuna dikkat) adlı şans, uğur, bereket sembolü tanrıça yer almaktadır. 3. sırada yani tam ortada, diğerlerinden daha yüksek boyuyla Zeus/Ahura Mazda baş tanrı ve gökler hakimi olarak yer alır. 4. sırada Apollon/Mithra ışık ve güneş tanrısı olarak yerini alırken; 5. sırada ise, Anadolu'da Herkül adıyla anılan Herakles /Artagnes kuvvet ve kudretin sembolü olarak yerini almaktadır.

Bu heykellerin tümülüse bakan arka yüzlerinde ise kitabeler yazdırılmıştır. Bu kitabeler ilk kez Punchstein tarafından okunmuştur; zaten bu sayede Komagene uygarlığının keşfedildiğini yukarıda belirtmiştik. Kral I. Antiokhos Theos'un kendi ağzından yazılan kitabeler toplam 200 satırdan oluşmakta; bir vasiyet gibi yazılsa da Nemrut dağının sırrını ve Komagene'nin ideolojik ilkeleri niteliğindeki yasalarını içermektedir. Yazıtların bütününü burada dile getirmek yazık ki olanaklı değil. Ancak günümüzde de, bir halklar mozayiği olan Anadolu ve Mezopotamya coğrafyası için elzem olduğuna inandığımız, Komagene uygarlığının kapsayıcı, kucaklayıcı, "güzellikle zafer kazanmayı" esas alan zihniyetinden bir pasajı, Antiokhos'un sözleriyle anmadan geçmek olmaz:

> Ata hükümdarlığını devraldığım zaman, dindarlığımın bir sonucu olarak, tahtıma bağlı krallığı tüm tanrıların ortak yurdu yaptım. Zamanın akışı içinde her kim, bu yasayı ve bize ibadeti korur ve sürdürürse, benim hayır dualarımla anılacaktır. Tüm rahmetli atalar ve tanrılar ondan razı olsun. Her kim ki bu düzenin kutsal geçerliliğini bozar ya da zarar verir, ya da gerçek anlamını değiştirmeye yeltenirse, yalnız kendisi değil, aynı zamanda tüm soyu sopu rahmetli atalarımın ve tüm tanrıların hışmına uğrasın.*

Nemrut zirvesindeki heykeller aynı zamanda Komagene sanatının ihtişamını belgelemektedir. Bu sanat doğu ile batıyı tam bir uyumla kaynaştırmış, Yunan ile Med-Pers sanatının eşsiz bir sentezi olmuştur. Antiokhos sanata değer veren, meclisinde sanatçıları ve bilginleri ağırlayan bir kraldı. Bunlara "kralın arkadaşları" anlamına gelen *philoi* denirdi. Baba Mithridates zamanında sanatta doğu etkisi ağır basmaktayken, oğul Antiokhos dönemi sanatı daha doğalcı (naturalist) ve daha az stilize bir üslup kazanarak batı etkisini yansıtmaktadır. Süslü ayrıntılardan arındırılmış, sade ve dinamik Nemrut heykelleri, taşıdığı yetkin sanat değeri ve ebedi güzelliğiyle bugün bile görenleri heyecanlandırmaktadır. Dikkat çeken bir ayrıntı ise, tanrıların başlarında *tiara* denen Pers ve Medlere özgü bir başlık taşımasıdır.

Komagene uygarlığının gün ışığına çıkmayan (ve baraj sularının altına gömüldüğü için bir daha çıkma imkânı da bulunmayan) pek çok eserleri olduğu bilinmektedir. Ortaya tamamen veya kısmen çıkarılmış bulunan eserler de az değildir. Bunların önemli kesimi Nemrut Dağı ile birlikte Milli Park kapsamına alınmıştır. Belli-başlı olanlarına kısaca bakalım;

---

* 6 Eylül 2003 tarihinde, piyanist Tuluyhan Uğurlu, piyanosunu güçlükle Nemrut'un zirvesine çıkartarak, tümülüsün terasında; Doğu ve Batı'nın kardeşliğini vurgulamak, 21.yüzyılda hala süren kimlik inkarı ve inanç kavgalarına 2 bin yıl öncesinden önemli bir mesajla karşılık vermek; ve tüm dünyanın barış ve kardeşliği için çaldığını söyledi. Aslında Antiokhos'un yazıttaki sözlerini piyano tuşlarına dökmüş oldu.

Perre Antik Kenti: Komagene uygarlığının beş büyük kentinden biri olan Perre antik kenti, Nemrut'tan sonra ikinci ihtişamlı kültür örneği olarak kabul edilmektedir. Adıyaman il merkezindedir. 2001 yılında başlatılan kazılarda yedi yıl boyunca pek çok bulguya ulaşıldı. 2007 yılına kadar 52 galeride yapılan kazı çalışmalarında 51 oda mezar, 337 lahit mezar, bir villa kalıntısı, bir heykel, bir sunak, bir tonozlu tünel ve sarnıç, bir kabartma, 398 adet sikke gibi arkeolojik buluntu ortaya çıkarılmıştır. Perre kentinin keşfiyle Kürdistan tarihinin bir sayfasının daha aydınlatıldığına kuşku bulunmamaktadır.

Karakuş Tümülüsü: Krallık kadınlarının gömüldüğü 21metre yüksekliğindeki Karakuş tepe tümülüsü, kral I.Mithridates tarafından -M.Ö. 38-20- annesi İsas adına anıt mezar olarak yaptırılmıştır. Kâhta yakınlarındaki bu tepe, sütun üzerindeki kartal figüründen dolayı Karakuş tümülüsü olarak anılmaktadır. Doğu, batı ve güney yönlerde dörder sütun varken, bugün doğuda iki, batı ve güneyde de birer sütun kalmıştır. Doğu sütun üstünde aslan ve kartal heykelleri, batıdaki sütun üstünde tokalaşma steli, yerde aslana ait heykel parçası bulunmuştur.

Cendere Köprüsü: Karakuş tepenin kuzeydoğusunda ve Adıyaman'a 55 km. mesafededir. Kâhta çayının en çok daraldığı yerde iki ana kaya üzerinde 92 adet iri kesme taştan yapılan bir büyük kemer ve doğu tarafında yanı başındaki küçük bir tali kemerden oluşmaktadır. M.Ö. 200'ün başında, Roma hükümdarı Septumus Severus'un eşi Julia Domna adına inşa edilen köprünün giriş ve çıkışında sütunlar bulunmaktadır.

Arsemia (Eski Kale): Kral I.Antiokhos kitabelerinde söz edildiğine göre, Arsemia M.Ö. ikinci yüzyılın başlarında, Komagenelilerin atası Arsemez tarafından Kâhta çayının doğu yakasında eski Kâhta kalesinin karşısında kurulmuştur. Krallığın yazlık başkenti de olan Arsemia, önemli bir idare merkezidir. Kral Mithridates'in anıt mezarı da buradadır.

Güneydeki tören yolunda Mitra'nın kabartma steli, ayin platformu üzerinde Antiokhos ile Herakles'in tokalaşma steli ve bunun önünde Anadaolu'nun bilinen en büyük Grekçe yazıtı, yazıtın bulunduğu yerden başlayan ve 158 metre derine inen bir tünel ile yazıtın batısında benzer bir kaya dehlizi bulunmaktadır. Tepe üzerindeki platformda Mithridates'in mezar tapınağı ve sarayı yer almaktadır. Sarayda yapılan kazılarda çok sayıda heykel parçası, bir kraliçe ve bir de Antiokhos başı bulunmuştur. Arsemia ören yeri, Adıyaman il merkezine 60 km uzaklıktadır.

Yeni Kale: Arsemia (Eski Kale)'nın karşısında Kocahisar köyü civarında sarp kayalar üzerine inşa edilen bir Komagene kalıntısıdır. Arsemia'yla çağdaş olup birlikte kullanılmıştır. Romalılar ve ardından Memluklular tarafından restore edilirken yer yer ortaçağ etkilerine büründürülmüşse de, kale Komagene uygarlığı eseridir. Kale içinde su depoları, hamam, zindan, kitabeler, sonradan yapılmış cami bulunmaktadır. Kaleden Nymphois'e (Kâhta çayı) inen gizli bir su yolu bulunmaktadır. Ve bu yol bir tünelle karşıdaki Arsemia'ya bağlanmıştır. Uzunluğu 80 metreyi bulan bu yolla halen suya ulaşmak mümkündür.

Samosata (Samsat): Samsat için, görkemli ve gizemli bir uygarlığın mütevazı ama "ele geçirilemeyen" başkenti denilmektedir. Çok yazık ki şimdi artık ona Fırat'ın sularına gömülen başkent dememiz gerekiyor. Çünkü Samsat, henüz tarihi tam aydınlatılıp gün yüzüne çıkarılmadan ebediyen karanlık sulara gömüldü.

Komagene krallığının başkenti, Antiochos döneminde doğu ile batı arasındaki ticaretin merkezi haline getirilen Samosata, o dönemde yerli Komagene halkının yanısıra Persler, Romalılar, Yunanlılar ve Arapların bir arada yaşadıkları bir metropol kent niteliğindeydi. M.S. 271'de tekrar Romalıların eline geçtiğinde nüfusu 50 bine ulaşmıştı. Çağın ünlü bilgin ve şairi Lukianus (Lusien)'in doğduğu ve yaşadığı yer olan Samosata, aynı zamanda önemli bir ilim merkezi olmakla da tanınır. Sümerler zamanında Semiata adı verilen Samosata'nın demir çağında bir dönem Hitit krallığının da merkezliğini yaptığı sanılmaktadır. Samsat ve civarı M.Ö.

708'de II. Sargon tarafından zaptedilerek Asur'a bağlı bir eyalet durumuna getirilir. M.Ö. 605'te ise Babil'in eline geçer. Daha sonra sırasıyla Medlerin, Perslerin, Makedonya krallığının (M.Ö. 333) ve Selevkosların hakimiyeti altına girer. Samsat, M.Ö. 69 yılında ise Komagene krallığının merkezi olur.

Samsat'ta yapılan kazılarda, I. Antiochos'un babası Mithridates zamanında yapılan Kamogene krallık sarayı tamamen ortaya çıkarılmıştır. Fakat kazı çalışmalarında 35 metre yüksekliğindeki kalede sadece 9. metreye kadar inilebilmiştir. Araştırmalarda döneme ait mozaik parçaları, Mithridates sikkeleri ve heykeltraşlık eserlerine rastlandı. Samsat su yolu da ayrıca üzerinde durulması gereken bir kalıntıdır. Bu su yolu ile, Nymphois (Kâhta çayı)'den alınan su, Fırat nehri boyunca 40 km. uzaklıktaki Samosata merkezine götürülüyordu. Gerçek anlamda bir mühendislik karikasıydı.

Samosata için "ele geçirilemeyen başkent" tanımının kullanılması da boşuna değildir. Batıdan Anadolu'ya adım atan Romalılar, o dönemdeki Bythinia, Pisidia, Galatia, Cappadocia, Pergamon ve hemen ardından Pontus, Arm gibi Küçük Asya krallıklarını birer birer ele geçirdiği halde, Roma savaş makinesi kuşattığı Samosata önünde çakılır kalır. Hiç umulmayan bir direnişle karşılaşan Romalılar şaşkına dönerler. Ve küçük Komagene krallığı uzun yıllar Roma'ya kafa tutarak bağımsızlığını korur.

Burada Komagene askeri yeteneğinde Kürt savaşçılığının rolüne ilişkin ilginç bir ayrıntıya da değinmeden geçemeyeceyiz. Komagene ordusundaki ağır zırhlı ünlü süvariler ve muhteşem okçular Roma tarihçileri tarafından "*Cohortes Comagenorum*" adıyla anılıyordu. Bu tanımın, "Xortên Komageneyê" adının Roma dilindeki telafuzu olduğu ilk bakışta bile kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bu savaşçı birlikler o denli ün yapmıştı ki M.S. 71'de IV. Antiochos yenilgiye uğrayıp Komagene bir Roma eyaleti haline getirilmek üzere ordusu lağvedildiğinde, "Cohortes Comagenorum" birlikleri aynı ad ve örgütlenme biçimi ile Roma ordusuna dahil edilir.

Zeugma: Komagene uygarlığının çok renkli, çok kültürlü ideolojik ve siyasi niteliklerinin sanat dilindeki en muhteşem ve parlak ifadesi Zeugma'da ortaya çıkarılmıştır. Gerçekten de, henüz yeni keşfedilen ve o da tıpkı Samsat gibi, henüz büyük kesimi gün yüzüne çıkarılamadan baraj sularının altında kalan Zeugma'nın saraylarındaki tabanları süsleyen rengârenk mozaikler, tamı tamına Komagene uygarlığı ve kültürürünün aynası gibidir. Gözalıcı parlak renkleri, çeşitliliği ve uyumuyla aynı zamanda sanatın ifade gücünün de bir göstergesidir.

Komagene krallığı, kültür ve sanat alanındaki gelişmelere paralel olarak ticaret alanında da çağının önemli bir merkezi durumundaydı. Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Kafkasya ve Makedonya arasındaki ticaret ve pazarlama faaliyetlerinin çakıştığı bir noktaydı. O nedenle kralık için ticaret önemli bir gelir kaynağıydı. Romalılar ile Partlar arasında büyüyen sorunlar doğu ile batı arasındaki ticareti engelliyordu. Bu iki süper güç arasında bağımsız tek devlet olan Komagene'nin tüccarları, hem Roma hem Part topraklarında özgürce ticaret yapabiliyorlardı. Hindistan ve Çin'e kadar ulaşıp baharat, egzotik hayvanlar ve ipek gibi mallar getirirlerdi. Ticaret ve zanaatçılıkta krallığın Ermeni kökenli aşiretleri öne çıkarken, tarım ve hayvancılık ile askerlik alanında daKürt aşiretlerin başat rol oynadıkları belirtilmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki küçük bir devlet olmasına rağmen Komagene krallığı, dönemin Roma, Pers gibi süper güçlerine karşı direnip ayakta kalmışsa; bu, onun askeri gücünden önce ve ondan daha çok kültürel üstünlüğü ve sağlamlığı sayesinde olmuştur. İlk çağ klasik dönemine ait Kürt kültür zincirinin bu en son parlak halkası, genelde kültür olgusunun önemini ve ağırlığını bir kez daha kendi şahsında kanıtlarken; özelde de Kürt kültürünün ne denli köklü, sağlam ve zengin olduğunu, Kürtlerin halk olarak şimdiye dek ayakta kalmasını esasında her şeyden çok bu kültüre borçlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Nitekim Büyük İskender döneminde doğuya doğru yayılan Helenler, askeri alanda dünyanın en güçlü imparatorluğu olan Med-Pers imparatorluğunu dahi yenmeyi başarırken; Anadolu'nun eski halklarından Troya, Frigya, Lidya, Luwi gibi pek çoklarını kendi kültürleri içinde eriterek ortadan kaldırmışlardır. Bu kültürel asimilasyon ve eritme olayı, Komagene uygarlığı somutunda görüldüğü gibi, Kürt asıllı toplulukların egemen olduğu sınırlara dayandığında hızını yitirmiş, etkisizleşmiş ve durmuştur. Şüphesiz bunda, temelinde binlerce yıllık güçlü bir Neolitik çağ birikiminin yattığı proto-Kürt kültürünün oluşturduğu sağlam köklerin rolü belirleyicidir.

Komagene şahsında acı veren bir durum da, bölgede yapılan barajlar nedeniyle koskoca bir tarihin sulara, karanlığa gömülmesidir. Salt Komagene uygarlığının yaşadığı coğrafyada değil, bütün Kürdistan geneli için hem tarihsel hem güncel anlamda, son derece uğursuz niyetlerin aracı haline getirilen barajlar konusunu, öneminden ötürü ayrı bir başlık altında irdeleme gereği duyuyoruz.

Bütün dünya ülkelerinde baraj inşa edilirken güdülen temel bir amaç vardır; o da, yapıldığı bölge ve ülke halkının kalkınma ve gelişmesine hizmet etmesi, halkın ekonomik yaşam düzeyini yükseltmesi ve ona refah sağlamasıdır. Bu da genellikle iki biçimde, tarımsal sulama yahut enerji üretimi yoluyla gerçekleştirilmektedir. Ayrıca baraj planlaması yapılırken ve inşa edileceği yer belirlenirken, bazı temel etkenler gözetilerek ona göre hesap yapılmakta, titiz bir fizibilite çalışmasından sonra proje hayata geçirilmektedir. Bu ön çalışmalarda en başta sosyal, ekolojik, tarihsel ve coğrafi faktörler birer birer gözden geçirilir, olası negatif sonuçları değerlendirilir, ancak bu alanlarda herhangi bir onulmaz sonuç ve tahribat yaratmayacağı anlaşıldıktan sonra uygulama safhasına geçilir.

Peki, Kürt coğrafyasında durum nedir? Kürdistan'da inşa edilen barajlar için de aynı planlama ve ön çalışmalar yapılmış mıdır diye bakıldığında, tek kelimeyle durum ürkütücüdür. Kocaman bir insanlık ayıbı, bir vandalizm örneğiyle karşı karşıya olduğumuzu görmekteyiz. Bir etüt eksikliği, hesap yanlışlığı ve bundan kaynaklı ihmal değildir söz konusu olan; düpedüz bir yok etme ve yıkım amaç edinilmiştir. Özellikle TC devleti, barajlar politikası ile, kelimenin tam anlamıyla planlayarak ve tasarlayarak, hukuk dilinde söylenildiği biçimiyle "taamüden" bir kültür, tarih ve doğa imhası hedeflemiş ve uygulamıştır.

Burada olay, yapılan barajlardan bölge halkının ne kadar yararlandırıldığı, Kürt halkının mı başkalarının mı bunun nimetinden faydalandığı meselesinin çok ötesindedir. Gerçi Kürtler kendi toprakları üzerinde inşa edilen bu barajların başkalarının yararı için yapıldığını daha ilk günden biliyorlardı; ta 1970'li yıllarda Keban barajı bittiğinde burada üretilen elektrik hatlarının Trakya'ya kadar çekilip de, dönemin başbakanı Demirel "Artık Bulgaristan'a elektrik satıyoruz," diye övünürken, Keban'ın dibinde karanlıkta yaşamaya devam eden Kürt köylerinin sakinleri anlamıştı gerçeği. Ve bu durumun halen de pek değişmediğini bilmektedir bölge halkı. Fakat dediğimiz gibi mesele bunun ötesindedir. Baraj olayı Kürt ve Kürdistan gerçeğini karartmanın, Kürt tarihini, kültürünü ve kimliğini yok etmenin bir silahı ve aracı olarak kullanılmıştır. Esas vahim olan, insanlık ayıbı hatta suçu, vandalizm dediğimiz budur.

Kürdistan'da baraj inşa ederken Türk devleti yönetenleri daima iki amaç gözeterek hareket etmiştir: *Birincisi*, kuruluşundan beri cumhuriyetin temel yaklaşımı olan Kürt imhası ve asimilasyonu üzerinde bir Türk ulusalaşması yaratma politikasının bir gereği olarak, Kürtlere ait tarihi ve kültürel mirasın daha keşfedilmeden sulara gömülerek yok edilmesini sağlamaktır. Bu, bütün cumhuriyet tarihi boyunca yapılan bir uygulamadır. *İkincisi* de, son 30 yıldır PKK öncülüğünde sürdürülmekte olan Kürt özgürlük mücadelesinde, gerilla güçlerinin hareket ve barınma olanaklarını sınırlandırmak, zayıflatmak ve böylece başarısını engellemektir. Türk devletinin, özellikle baraj yapımına hız verdiği son 50 yılda güttüğü barajlar politikasının temelinde bu iki faktör yatmaktadır.

Biliyoruz, bu iddiaya ilk bakışta haklı olarak belki "bu kadar da olur mu" deyip inanmama, bir abartı olarak değerlendirme yaklaşımları olabilir. Bunu son derece doğal görüyoruz, çünkü gerçekten de barbarlığın, tarih düşmanlığının, gözü kara ırkçılığın ve vandalizmin bu kadarına inanmak hiç de kolay değildir. Hele hele Kürt halkı ve Kürdistan ülkesi üzerinde yürütülmekte olan inkâr ve imha siyasetlerine aşina olmayanların inanması daha da güçtür. Ama ne yazık ki bu bir gerçektir; somut uygulama, belge ve kanıtlarıyla apaçık ortada olan bir realitedir. Birkaç somut örnek durumu anlamak, vandal zihniyeti tanımak için yeterlidir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, 1930'lu yıllarda, devletin Kürdistan'daki asimilasyoncu politikalarını yürütmek ve denetlemekle görevli, olağanüstü yetkilerle donatılmış "Umumi Müfettiş"ler atanıyordu. Bunlardan biri 1935'te İsmet İnönü tarafından, birinci Umum Müfettiş olarak 1. Bölge diye belirlenmiş Diyarbarkır, Van, Hakkâri, Muş, Mardin, Urfa, Bitlis, Siirt illerini kapsayan bölgeye atanan Abidin Özmen'dir. Bir yandan raporlar hazırlayıp Ankara'ya sunarken, bir yandan da asimilasyoncu pratikler için kolları sıvayan Özmen'in, "bölgede Türklüğü aşılayıp geliştirme" girişimlerinin bir boyutu da "Kürtler'den eser kalmasın" diyerek tarihi kalıntılara bile vahşice saldırıp yok etmesi olmuştur. Günümüzde halen bir biçimde yürürlükte olan bu zihniyeti iyi tanımak için, Hasan Hışyar Serdi'nin "Görüş ve Anılarım" adlı kitabında anlattığı Özmen'in bazı uygulamalarını mutlaka okumak gerekiyor;

> Yeni bir uygulama uyarmak üzere kudurmuş şahsiyet Abidin Özmen bu kez Kürtlerin tarihi eserlerini yok etmeye musallat edildi. Ülkede dolaşır, ne kadar tarihi esere rastlarsa onu parçalar, un ufak ederdi. Faşist Özmen'in yok ettiğini öğrendiğim eserler şunlardır;
> 1. Diyarbekir surlarında Dostki Kürt devletine ait kazınmış bir taşeser vardı; o taşı yerinden çıkartarak götürüp kaybettirdi.
> 2. Batman çayı üzerindeki köprünün güneyindeki ayağının en yüksek yerinde Kürtçe bir yazı vardı. Oraya varmak üzere yeni bir duvar örüp sonuçta o yazıya varınca, çekiçlerle oradan kırarak çıkardı.
> 3. Dicle nehrinin kaynağında Biqlin mağarasında eski çağlara ait yazılar, mağaranın taşlarına kazınmış olarak duruyordu. Bir mağaranın kapısında da heykel vardı. (Şimdi sıkı durun!) Liceli Husoyê Perîşanê'ye 500 kâğıt vererek, beş sicim ipi de bir birine bağlayarak salındı ve o eserlere varıp tümünü yok ettirdi. Bazılarının üstündeki eski yazıları sildirip yerine yenilerini yazdırarak onları müzeye kaldırttı.[142]

Bu zihniyetin, barajları bir "tarihi yok etme silahı" olarak kullanması çok da şaşırtıcı değil artık. Nitekim -1980 ve 90'lı yıllarda Türkiye'de önce başbakanlık ardından da cumhurbaşkanlığı yapan- Turgut Özal, 1970'li yıllarda başbakanlık Müsteşarı olarak görev yaparken dönemin başbakanı Süleyman Demirel'e bu konuda sunduğu bir rapor vardır. Bu raporda, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde yapılması planlanan barajlar öyle noktalarda inşa edilmeli ki Kürt tarihine, kültürüne ait ne varsa sular altında bırakılmalı, böylece Kürtçülük nedeniyle hep başı ağrıtılan devlet rahata kavuşturulmalıdır, denilmektedir. Hatta söz konusu raporda, bu amaca uygun stratejik noktaların neresi olduğunu, yani hangi yerlerde baraj inşa edilirse daha çok tarihi mirası yutacağı konusunda somut öneriler sunulmaktadır. Bu rapor sunulduktan uzun yıllar sonra -farklı amaçla- basına da sızdırılmıştır. Gerçek şu ki sonraki yıllarda inşa edilen barajların bu anlamda yarattığı tahripkâr sonuçlara bakıldığında, raporun dikkate alınıp uygulandığı anlaşılıyor.

Keza Türkiye'de yıllardır tartışılan bir GAP projesi vardır ki; Adıyaman, Urfa, Antep ve çevre bölgesini içine alan bir coğrafyada ardışık birkaç baraj ve bunlara bağlı sulama, tarım, elektrik üretimi projelerinin bütününü ifade ediyor. Bu projenin de esasında Kürt halkının yürütmekte olduğu özgürlük mücadelesine karşı bir argüman olduğu, devletin en güçlü silahlarından biri olduğu, 12 Eylül cunta şeflerinden bugüne kadar hemen tüm devlet yetkililerinin her fırsatta açıkça beyan ve itiraf ettiği bir realitedir. Hatta "PKK'ye karşı GAP!" biçiminde slogana dahi dönüştürüldüğü bilinmektedir. Bu söylem her ne kadar sözümona bölgede ekonomik kalkınma yaratacağı ve bunun da gerilla mücadelesini zayıflatacağı gerekçesiyle dillendiriliyormuş gibi gösterilse de, GAP projesi, esasında bir Kürt kültür ve tarih mirasını yok etme projesidir. Nitekim GAP projesi çerçevesinde yapılan barajların su toplamaya başladığı 1990'lı yılların başlarından itibaren Newala Çorê'den Zeugma'ya neleri yuttuğu ortadadır.

Daha da ibret verici olanı ise, bu çağ dışı zihniyet sahiplerinin kendi vandalizmlerini hiç gizleme gereği bile duymaması, barajı bir silah olarak kullandığını açıkça itiraf etmesi, hatta bunu çok akıllıca bir maharet gibi dünya-aleme ilan etmesidir. Şu gazete haberi, çok fazla söze gerek bırakmadan zihniyeti tüm çıplaklığıyla ortaya koyuyor aslında: 20 Ağustos 2008 tarihli Taraf Gazetesi'nde, "Hasankeyf güvenliğe kurban ediliyor" başlığı altında yazılanlar şöyle:

> Tarihi Hasankeyf antik kentini sular altına bırakacak ve onbinlerce köylüyü yurdundan edecek Ilısu barajının yapılma nedeni, ülkemizin içinde debelendiği zihniyeti de açık ediyor. Devlet baraj yapımıyla hem elektrik üretecek, hem de bölgedeki terörün kökünü kazıyacakmış...

Haber, "Baraj PKK'yi bitirecek" altbaşlığıyla -ve de yukarıda belirtilen "taamüden" nitelemesini tamamen doğrulayarak- şöyle devam ediyor:

> Terörle Mücadele Yüksek Kurulu'nun 23 Şubat 2007 tarihinde yaptığı toplantıda Ilısu barajı da önemli bir gündem maddesiydi. Zamanın dışişleri bakanı Abdullah Gül başkanlığında yapılan toplantıya DSİ genel müdürü ve şimdiki Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu da katıldı. DSİ bürokratları kurula, su tutulmaya başlanmasının ardından oluşacak ve 10 bin hektar olacağı hesaplanan Ilısu barajı gölünün PKK'nin önemli geçiş güzergâhlarından bazılarını kapatacağını anlattı. DSİ, PKK'nin zaman zaman kullandığı yaklaşık bin mağaranın da sular altında kalacağını belirtti. Böylece PKK'nin bölgedeki hareket kabiliyetinin ve barınma imkânının kısıtlanmış olacağı ifade edildi. 2013'te işletmeye alınması öngürülen barajın sağlayacağı ekonomik getirinin de PKK'ye karşı mücadelede 'artı' hanesinde yer alacağı kaydedildi. Bu arada TSK'nın da barajın ve tünellerin güvenliği için bölgede yeni bir askeri yapılanma planı hazırladığı da öğrenildi.

Çok açık biçimde görüldüğü üzere, tüm dünyadakinden farklı olarak, Kürdistan'da baraj yapımının asıl nedeni refah, kalkınma vb. değil, bunlardan önce yıkım, imha ve savaş aracı olarak kullanmadır. Böyle olduğu için de doğal olarak, baraj yapımı ile ilgili sorun ve projeler Bayındırlık Bakanlığı, Çevre Bakanlığı gibi dünyanın her yerinde bu işle ilgili kurumlarda değil "Terörle Mücadele Yüksek Kurulu" gibi asker-sivil bürokratlardan oluşan özel savaş kurumlarında ele alınıp karara bağlanıyor. Bu bile her şeyi izah etmeye yetmektedir.

Bu, sadece Ilısu barajı için geçerli olan bir durum değildir. Salt gerilla birliklerinin hareket kabiliyetlerini sınırlandırmak, bölgeler arası bağlantı yolları ve geçişleri kesmek için Dicle ve Fırat'ın kolları üzerinde irili-ufaklı hayli baraj yapılmıştır ve yapılmaktadır.

Dersim yöresinde Munzur nehri üzerinde yapımı planlanan bir dizi baraj, en bariz örnek olarak anılabilir. "Munzur Barajlar Projesi" adıyla, Dersim merkezinden Ovacık ilçesine doğru uzanan 85 km'lik Munzur vadisi ve çevresine 8 adet baraj yapılması planlanıyor. Oysa Munzur vadisi, belki de baraj yapımı için dünyada en son düşünülebilecek bir yer, tam bir doğa cenneti örneğidir. Milli park sahası olarak belirlenmiş olan bu vadide 1518 bitki türü yetişiyor ve bunlardan 247'si dünyanın başka bir bölgesinde yetişmeyen, bu alana özgü türdür. İçinde, berrak suyunda alabalıkların yaşadığı; kutsal efsanesiyle ünlü Munzur nehrinin aktığı bu vadide planlanan barajların yapılması, bir doğa katliamından öte anlam ifade etmez. Bir kere bütün bölgenin ekolojik dengesini alt-üst eder. Ayrıca geyik, ceylan, dağ keçisi, gibi birçok hayvan cinsinin de yaşamalanını yok ederek tükenmesine yol açacaktır.

Doğrusu ilk bakışta insana biraz çelişkili ve tuhaf, anlaşılması güç gibi geliyor; 1971 yılında, harikulade doğal güzelliği ve bulunmaz özellikleri nedeniyle Munzur vadisini milli park olarak ilan edip, sonra da böylesine acımasız bir doğa katliamıyla yok etmek için kolları sıvamış bulunan zihniyet nasıl bir zihniyettir? Bu nasıl olabilir? Burada bir terslik ve anormallik yok mudur? Ama biraz düşünüldüğünde, özellikle de Kürt olgusu karşısında Türk egemen zihniyetini birazcık tanımış olanlar için, durumu anlamak o kadar da karmaşık ve zor değildir. Öyle ya, "benim vatanımdır, benim topraklarım ve yurdumdur" dediği bir coğrafyayı kendi uçaklarıyla hergün bombalayan, ormanlarını ateşe veren aynı zihniyet değil midir? Bunun gibi daha sayfalar dolusu örnek sıralanabilir. Demek ki ortada öyle fazla anlaşılmayacak bir durum yoktur.

Ünlü İngiliz arkeoloğu Sir Mortimer Wheeler, "Arkeoloji bir bilim değil, bir kan davasıdır," demişti. TC devleti de buna nispet edercesine, Kürtlere duyduğu kin ve öfkeden hareketle yukarıda anılan zihniyeti ve barajlar politikasıyla adeta "bu kan davasında barajlar refah aracı değil, en güçlü silahımızdır" diyerek, sadece Kürt tarihi değil, on binlerce yıllık insanlık tarihini sulara gömüp yok etmek istiyor. Çünkü Üst Paleolitik dönemden başlayarak Mezolitik ve Neolitik çağ insanlık tarihi, miras ve kalıntılarının bu coğrafyada yattığı en az bir asırdan beridir bilinmektedir. Nitekim daha 1882 yılında yayımlanan 9. sayısında bu coğrafyanın önemine dikkat çeken Encyclopedia Britannica şunları kaydetmiştir: "Şu kesinlikle söylenebilir ki Erzurum'dan Kirmanşah'a kadar uzanan Kürt topraklarından daha dikkatli bir araştırma gerektiren, antika eser keşiflerine daha zengin ürünler vaat eden bir başka doğu ülkesi, bugün için yoktur."

Ne var ki 20. yy'ın ortalarından sonra, 1960'lı yıllarda Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde inşa edilmeye başlanan büyük barajlar ve bunların oluşturduğu yüzlerce kilometrekarelik göller, bölgenin bu zengin arkeolojik varlığının büyük çoğunluğunu yok etti. Hem de bir daha geri dönüşü olmayacak tarzda sonunu getirdi. 1967 yılında Fırat üzerinde inşasına başlanan Keban barajından başlayarak, içinde bulunduğumuz şu 2008 yılında, dünya çevreci örgütleri ve bölge halkının tüm itirazlarına karşın yapımı inatla sürdülen Dicle üzerindeki Ilısu barajına kadar, 40 yıldır inşa edilen her baraj Kürt tarihiyle birlikte insanlık tarihinin de bir kısmını karartmaktadır.

1970'li yıllarda bazı uluslararası kurumların, Avrupa ve ABD'deki bazı üniversitelerin girişimleriyle, baraj suları altında kalacak bu bölge için bir uluslararası kurtarma programı yapıldı. Fakat bu proje için uluslararası kurumlarca yapılan para yardımının büyük kısmı amaç doğrultusunda kullanılmak yerine Türkiye'nin bürokrasi çarklarının içinde eritilip yutuldu. Ayrıca arkeolojik kazılar yapmak için gelen ekiplere devlet binbir engel ve güçlük çıkardı. Çünkü devlet, tarihi kurtarma derdinde değil yok etmenin peşindeydi. Neticede planlanan projenin çok gerisinde ve zorluklar, olanaksızlıklar içinde son 20-30 yıllık süre zarfında yapılabilen kazılarda bile ortaya tarihin akışını değiştirecek önem ve boyutta tarih hazineleri, kültür mirası çıkarıldı. Geçen sayfalarda anılan Neolitik yerleşimlerin hemen tümü, Çayönü'nden Newala Çorê ve Göbekli Tepe'ye kadar hepsi bu dönemdeki yarım yamalak çalışmalarla keşfedilip kurtarılabildi. Bu manzara dahi, kurtarılmayıp yok olan tarih mirasının hangi boyutta olabileceğine dair fikir vermektedir.

Kürdistan'da hesap-kitap ve ölçü gözetilmeden yapılan barajlar, yalnız tarih ve doğayı tahrip etmekle kalmayıp ekeolojik dengeleri de zorlamakta, tehdit etmektedir. Fırat ve Dicle nehirleri ve kollarının sadece Türkiye sınırları dahilindeki bölümlerinde yapılmış ve yapılmakta olan onlarca devasa baraj daha şimdiden ekolojik yıkımın çanlarını çalmakta, felaketin ciddi işaretlerini vermektedir. Örneğin, GAP projesi çerçevesinde sulama amaçlıHarran ovasına akıtılan su, devasa baraj göllerinde oluşan tuzlanmadan ötürü, amaçlananın tersine, varolan toprak ve yeşilliği de yakıp kurutma gibi bir sonucu daha şimdiden doğurmaya başlamıştır. Bu, doğanın belki de ilk uyarısıdır, aynı zihniyet devam ederse doğabilecek çok daha yıkıcı sonuçların ilk habercisidir. Yapılan ve inatla yapılmaya devam edilen baraj sayısına bakıldığında durum daha net anlaşılacaktır.

Fırat nehri ve kolları üzerinde baraj yapımına 1967 yılında Elazığdaki Keban barajı ile başlandı. Ardından Keban'ın 70 km. aşağısında Malatya sınırlarında Karakaya barajı inşa edildi. Sonra GAP projesi çerçevesinde 1979'da yapımına başlanan bir dizi yeni baraj projesi uygulamaya kondu ve bu doğrultuda sırasıyla Atatürk barajı, Birecik barajı ve en aşağıda Kargamış barajının inşası tamamlandı. Ayrıca Fırat'ın diğer kollarından biri olan Peri suyu üzerinde, Bingöl-Dersim-Karakoçan üçgeninde Özlüce barajının yapımı 2000'lerde tamamlandı. Fırat'ın diğer kollarından biri olan Munzur nehri üzerinde 8 adet baraj planlandığı yukarıda belirtilmişti.

Dicle nehri için de durum farklı değildir. İlk barajlar 1960 ve 70'li yıllarda Diyarbakır'ın üst taraflarında yapılmaya başlandı; Kralkızı barajı, Dicle barajı, Dipne barajı ve Devegeçidi barajı bunlar arasındadır. Dicle'nin kollarından olan Batman çayının yukarı kesimlerinden Keyser, Silvan ve Batman Barajları yapıldı. En büyük ve tahripkâr Ilısu Barajı'nın ise yapımı sürmektedir. Bunun daha aşağısında Cizre Barajı bulunmaktadır. Bu saydıklarımız Fırat ve Dicle üzerindeki belli başlı olanlarıdır; değişik kolları üzerindeki irili-ufaklı olanlarının da yapılmış olduğunu düşünürsek, doğa dengesinin nasıl pervasız ve ölçüsüzce zorlandığı, doğanın er-geç mutlaka buna tepki vereceği ve bunun da trajik sonuçlar biçiminde olacağını kestirmek zor olmayacaktır.

Şimdi de somut örnekleriyle, Kürdistan'da inşa edilen bu barajlardan her birinin nasıl bir tarih ve kültür mirasını yıkıma uğrattığı ve hangi kültür anıtlarını yok ettiğine bir göz atalım.

GAP kapsamındaki Atatürk barajının Adıyaman-Urfa bölgesinde en yıkıcı tahribatı yarattığına tanık oluyoruz. Projenin başlayacağı yıllarda, çoğu yabancı arkeologlarca alelacele ve zorluklar içinde yapılan kazılarda Newala Çorê keşfedilmişti. Ancak hem Newala Çorê hem de "Altın Üçgen"in batı kenarındaki kazılar bitmeden bu alan bir daha hiçbir zaman geri dönüşü olmayacak bir şekilde 1991-92 kışında Atatürk barajının suları altında kaldı. Bu baraj, sadece tarihi 12 bin yıl gerilere uzanan Neolitik çağ yerleşimleri ve henüz keşfedilmemiş çok sayıda höyükleri değil, Halfeti ve Samsat örneklerinde görüldüğü gibi yaşayan şehirleri zamana direnen görkemli anıtları ve tüm tarihiyle birlikte sulara gömdü. Dört bin yıllık geçmişe sahip olan Komagene krallığına başkentlik yapmış antik Samosata, tarihi boyunca çok kez saldırılara, askeri işgallere uğramıştır. Asurlardan Roma ve Pers imparatorluklarının ordularına, Selçuklu ve Osmanlı ordularından Moğol istilacılarına kadar hiçbiri Samsat'ı ortadan kaldırmayı başaramamıştır. Tüm bölgeyi yerle bir eden Hülagü ve Timur'a rağmen dimdik ayakta kalmayı başaran bu kadim başkent, bütün tarihi ile birlikte 1988 yılında Atatürk barajının suları altında kalarak haritadan silindi.

Daha aşağıdaki Birecik barajı ise, Zeugma'yı yuttu. Grekoromen yazarlarınca *Zeugma* (köprü) adıyla bilinen, ikiz klasik dönem kentleri **Apamea** ve **Seleucia** o gözalıcı renkli tarih hazinesiyle birlikte 1996'da Birecik barajının sularına gömüldü. Aynı dönemde Zeugma'nın birkaç kilometre kuzeyindeki Hacınebi'de arkeolog-Gil Stein başkanlığındaki bir ekip, beş bin yıldan daha eski, büyük bir ticari kentin kalıntılarını ortaya çıkardı. Aşağı Mezopotamya'nın Uruk ve Ur kentlerine benzetilen ve onlarla ticari bağlantı içinde olduğu saptanan Hacınebi'deki bu antik kent de bütün tarihi sırlarıyla birlikte, Zeugma'yla beraber sulara gömüldü.

Fırat'ın Suriye sınırlarına girdiği yere yakın bölgede inşa edilen Kargamış barajı ise, Sümer kolonilerinden ünlü Kargamış'ın Babil'den kalma yapıları ile Mitanni ve Yeni-Hitit dönemi harabelerini yeryüzünden silmiştir.

Aynı durum Dicle nehri üzerinde inşa edilen barajlar için de geçerlidir. Diyarbakır'ın üst tarafındakilerden Kralkızı barajı adını almış olduğu Eğil kalesini içindeki kral kızına ait mezarla birlikte sular altında bırakmıştır. Ayrıca eski Eğil kentinin kendisi de -Halfeti örneğinde olduğu gibi sular altında yok olup bataklığa dönmüştür. Bu bölgedeki barajlar "Çayönü Arkeolojik Alanı"nı kapsayan bölgeyi de sular altında bırakmıştır. Qotê Bêr Çêm yerleşiminin kendisi henüz yıkımdan payını almayıp yerinde dursa da, Karacadağ'ın kuzeyinde "Altın Üçgen"in üst kesimlerini teşkil eden geniş bir Neolitik kültür alanı tüm sırlarıyla birlikte yok olmuştur.

Batman çayı üzerinde yapılan Keyser, Silvan ve Batman barajları da, Meyafarqin kültürünün geniş alanlarını sular altında bırakırken; Kürtlerin klasik Med hanedanı,Ortaçağ'da Mervaniler, daha sonra erken Yeniçağ'da Süleyman, Sason, Zirqî ve Hazzo hanedanlarına ait tarih mirasını kontrolsüz bir şekilde yok etmiştir.

Dicle üzerinde yapımı henüz devam eden Ilısu barajı ise, çevre, doğa ve kültür katliamında GAP'ı bile gölgede bırakacak insanlığın 15 bin yıllık tarihini yok edecektir. Bu barajın sular altında bırakacağı alanlarda son yıllarda nispeten yoğunlaştırılan kazı çalışmaları ile tarih bir nebze de olsa kurtarılmak istense de, durum Fırat vadilerinde yaşanandan farklı olmayacak, kültür mirasının büyük bölümü yok olup gidecektir. Şu an itibariyle (2008) bölgede tespit edilmiş bulunan, hepsi de Hasankeyf ile Bismil merkezleri arasındaki bölgede yer alan 300 arkeolojik alan mevcuttur. Daha yüzlercesinin de var olduğu, bölgede çift süren köylülerin tarlalarından adeta fışkıran tarihi eserlerden anlaşılmaktadır. Aralarında Çemê Halan, Körtik Tepe, Hakemi Use'nin de bulunduğu eski Neolitik çağa ait kısmen ortaya çıkarılmış onlarca yerleşim yerinin bulunduğu tarih hazinesi Ilısu barajı tarafından yutulmak üzeredir. Çoğu M.Ö. 10 bin yıl dolaylarına tarihlenen Neolitik yerleşimlerden Salat Tepe, Ziyaret Tepe, Kavuşan Höyük, Müslüman Tepe, Kenan Tepe, Hibermerdon Tepe, Başur Höyük ve Türbe Höyük yok olma tehdidiyle yüz yüze olan tarih mirasının bir kesitini oluşturmaktadır.

Şüphesiz Ilısu barajının haritadan sileceği yerlerden en önemlisi de Hasankeyf kentinin kendisidir. Tarihi, Roma ve Bizans devirlerine dek uzanan Hasankeyf; Artuklu, Eyyubi, Akkoyunlu dönemlerinden kalan yapılarıyla, tarihi ve kültürel değerleri bir arada günümüze kadar koruyabilen ender kentlerden biridir. Aynı zamanda Eyyubi hanedanının son başkenti de olan Hasankeyf, Kürt şehir mimarisinin günümüze kadar kalabilmiş en önemli örneklerinden biridir, adeta yaşayan bir müzedir. Ve bu canlı tarih barajın sularıyla karanlığa gömülmek üzeredir.

Bölge halkının, uluslararası çevre örgütlerinin, iç ve dış bir çok sivil toplum örgütünün itirazını yükseltmesi, UNESCO'nun bölgeyi Dünya Kültür Mirası listesine dahil etmesi vb. çabalara karşın devlet baraj yapımını inatla sürdürmektedir. Bütün alanı olmasa da, projedeki küçük bir değişiklikle -su seviyesini birkaç metre düşürüp- en azından Hasankeyf'i kurtarmak olanaklıyken, hükümet buna bile yanaşmayıp Avrupa'nın kimi ülkelerinin sunduğu kredi fonlarıyla tarih ve doğa katliamında ısrar etmektedir. M.S. 7. yüzyılda, Hasankeyf melikesi, yöreyi fetheden Arap İslam komutanlarından Halid Bin Velid'e kenti hiç savaşmadan teslim ederek yıkımdan kurtarmıştı. 21. yy'da insanlık, Türk egemenlerinin vandalizm zihniyetinden Hasakeyf'i kurtaramamakta ve koca bir tarih ile kültür hazinesi göz göre göre sulara gömülüp kaybedilmektedir.

Dicle'nin daha aşağı vadilerinde, Botan çayı üzerinde yapımına başlanan Cizre barajı da, Ilısu'dan aşağı kalmayan bir tahribat yaratmaya adaydır. Tarihi Cizîra Botan kentinin çevresinde bulunan Sümer, Babil, Guti, Akad uygarlıklarına ait pek çok tarihi mekân da Cizre barajının suları tarafından yutulacaktır. Ayrıca daha yakın tarihe ait eserlerden Kürt kahramanlık mitolojisinde önemli bir karakter olan Elo Dîno'nun kalesi (Qesra Elo Dîno) hüneri ve savaşçılığıyla simge olmuş Pîra Fînik kalesi ile eteklerindeki kaya mağaraları, ünlü kürt şairi ve edebiyatçısı Feqiyê Teyran medresesi, Mehmet Paşa kasrı, siyah bazalt taştan yapılmış Ensari Evi malikânesi, Guti uygarlığının izini taşıyan ve 1993'e kadar da sağlam olan Cüneyt köprüsü, Cüneyt su değirmeni gibi daha birçok tarihi mekân da bu barajın altında kalacaktır. Ayrıca Zap ve Hêzil nehirleri üzerinde yapımı planlanan bir dizi irili-ufaklı yeni barajla da, adeta Güney ve Kuzey Kürdistan birbirinden tamamen koparılmak istenmektedir.

Cizre barajını yapma amaçlarından biri de "güvenlik"tir; bölgede yaşanan savaşta Kürt gerilallarının geçiş güzergâhlarını ortadan kaldırmaktır. Baraj, Cudi'nin dibindeki Kasrik boğazından başlayarak Bestler-Dereler (Besta) bölgesini kaplayan ve Hêzil çayına kadar uzanan, gerillaların yoğunca kullandığı düşünülen geniş bir coğrafyayı sular altında bırakacaktır.

Açıkça görülmektedir ki Türkiye'de devletin barajlar politikası, "üzüm yemek değil, bağcı dövmek" misali, kalkınma ve hizmette pozitif amacından çok, yıkma ve imha etme yönlü negatif amaçlıdır. Dicle-Fırat nehirlerinin Irak ve Suriye sınırlarına ulaştığı yerlerden kuzeye Bingöl, Erzurum, Dersim, yukarı havzalarına kadar, Kürtlere ait tüm arkeolojik miras, Hısn Keyfa ve Samosata gibi iki kadim başkent, Eğil ve Halfeti gibi ilçelerin de dahil olduğu şehirler, tarifsiz önemdeki kültürel anıtlar yok edildi veya edilmek üzeredir. Kürdistan'ın taban arazilerinde bulunabilecek sanat, kültür ve arkeoloji eserlerinin büyük bir çoğunluğunun imha edilmesi ise hemen hemen tamamlanmıştır.

Barajlar vasıtasıyla en büyük tahribat Türkiye sınırları içindeki Kuzey parçasında yapılmış olsa da, Doğu ve Güney Kürdistan'da da benzer tahribatların yaşandığı bilinmektedir. Örneğin Suriye'de, Cezire Kürt bölgesinde Fırat üzerindeki Esat barajı, Urkiş gibi etkileyici kanıtları bulunan erken Hurri dönemi arkeolojik kalıntılarını içeren bir alanı sulara gömmüştür.

Doğu Kürdistan'da; öyle bilinen, keşfedilmiş belli bir arkeolojik alan sular altında kalmamışsa da, Hamadan, Saqîz ve Mahabad barajlarının yapıldığı bölgelerde en ufak bir arkeolojik kazı ve araştırma yapılmamıştır. Oysa Mahabad ve Saqîz, tarihi Menna uygarlığının merkezinde yer alıyordu. Hamadan (eski Ekbatan) ise, Medlerin başkentiydi. Hassanlu ve Ziwiya'nın ünlü arkeolojik alanları da bu bölgede yer almaktadır. Hamadan, antik höyüklerle, kaya yazıtlarıyla, mezarlarla dolu bir alandır. Dolayısıyla buradaki baraj sularının altında nelerin yitip gittiği hiçbir zaman tam bilinmeyecektir.

Güney'de ise, Dukan barajı (dukan, mağara anlamına gelmektedir), eski Simurun ve Kahrkhar krallıklarının merkezi bölgesine yapılmış, Şemşamara'yı ve vadinin geri kalanını sular altında bırakmıştır. Zaten 'Dukan' adı da bu vadideki yalçın kayalara kral mezarları olarak yapılan mağara ve odalardan gelmektedir. Burada ayrıca Hurri dönemine ait birçok kalıntı da Dukan barajının suları altında kalmıştır. Darbendixan barajı da, Halepçe'nin batısında, tarihi Şehrezor bölgesinde inşa edilmiştir. Şehrezor, Hurri kültürünün önemli merkezlerindendir. Kerkük kentinin de (o günkü adıyla Arraphe) Şehrezor'dan göç eden Hurriler tarafından inşa edildiği belirtilmektedir. Bu Hurri-Kürt uygarlığına ait çok sayıda kalıntı ve dolayısıyla Kürt tarihinin bir kesiti de Derbendixan barajının suları altında yok olmuştur.

Önemle belirtmek gerekiyor ki Kürt tarihini yok edip izlerini ortadan kaldırmak amacıyla baraj inşa edenler, aslında insanlığın tarihini de karartıyorlar. Zira insanlığın tarihi ve uygarlığın yeşermesi de bu topraklardadır. İnsanlığın kökeni Mezopotamya'nın derinliklerinde gizlidir. Dolayısıyla 20. yüzyılın ortalarından beri barajlar yoluyla Mezopotamya topraklarında sergilenen vandalizm, bu kültür ve tarih katliamı sadece Kürtlere değil, tüm insalığa, insanlığın kökenine darbe vurmak anlamına gelmektedir.

Uygarlığa beşiklik ettiği artık genel kabul gören bir coğrafya ve bu coğrafyada yaratılan bir kültür geleneğinin, doğal olarak birçok "**İlk**"i de bünyesinde barındıracağı son derece anlaşılır bir durumdur. Nitekim değişik uluslara, dillere mensup tarihçi, yazar ve araştırmacıların yapıtlarında böyle çok sayıda "ilk"lerden yeri geldikçe bahsedildiğini görmekteyiz. Aslında salt bu konuda özel bir araştırma ile bunların tümünü tespit etmek, objektiflik derecelerini test etmek, sonra ayıklayıp bir araya getirmek, böylece daha kapsamlı bir uğraş kuşkusuz faydalı olabilirdi. Aşağıda sunacağımız bazı bilgilerin bu tarz özgün bir çalışma ürünü olmadığını hemen belirtmeliyiz. Sadece Kürt kültürü üzerine okuduğumuz sınırlı bazı kaynaklarda bu çerçevede rastladığımız ve dikkat çekici bulduğumuz bazı örneklerden ibarettir. Bu örnekleri de bir alt başlıkla bölüm sonuna eklemenin en azından bir fikir verme kabilinde de olsa tamamlayıcı bir yararı olacağı inancındayız.

- Neolitik devrim, yani besin üretici Tarım ve Köy devrimi ilk kez Kürdistan topraklarında gerçekleşmiş ve buradan yeryüzünün diğer alanlarına yayılmıştır. Bununla bağlantılı olarak;

- İnsanoğlunun/kızının toplayıcılıktan tarıma geçişi, yani bitkiyi kültüre alma ve ekip biçme yoluyla üretme faaliyeti ilk kez bu topraklarda yaşanmıştır. *Einkorn* ve *Emmer* buğday türleri ve arpa gibi insan yaşamındaki yeri bugün bile tartışılmaz olan bitkiler ilk kez Kürdistan'da ve Karacadağ eteklerinde tarıma alınmıştır. (Atlas Dergisi, 2008, sayı:184)

- İlk ekmek... İki buğday türünün melezleşmesi sonucunda ortaya çıkmış olan, 6 kromozon depolu yumuşak bir buğday türünden yapılan ekmeğin ilk anayurdu da Kürdistan'dır. Bu buğdayın Kürdistan'dan Avrupa'ya yolculuğu çok uzun sürmüştü: Bulgaristan'a gitmesi bin yıl Bavyera'nın güneyine ulaşması da bin yıl daha almıştı. "Ama ilerliyordu. Doğudan batıya, güneyden kuzeye..." (Bitkilerin En Güzel Tarihi)

- Günümüzün modern buğday, arpa, çavdar, yulaf, bezelye, mercimek, yonca ve üzüm gibi ürünlerin ilk örnekleri, ilk defa M.Ö. 9 bin yıldan önce, Kürtlerin ataları tarafından ıslah edilmiştir. (İzady)

- Enerji deposu üzümün ilk kez Kürdistan'da Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan verimli topraklarda kültüre alındığı kabul ediliyor. (Bilim ve Teknik, 2007, sayı:478)

- Üzüm şarabı ilk kez Kürdistan'da keşfedildi. Önce Güney Kürdistan'ın antik *Godin* kentindeki kazılarda üzüm şarabı yapıldığına ilişkin kanıtlar bulundu. Ardından Mehabat'ın kuzeybatısındaki *Hacı Firuz*'da ve Adıyaman'ın güneybatısındaki *Titriş*'de ortaya çıkan buluntular, Godin'den de 2500 yıl önce yapıldığını kanıtlandı. (İzady)

- Çapa, karasaban ve tekerlek... Bu tarım araçları da ilk kez tarımın yapıldığı coğrafya olan Kürdistan'da bulunmuştur. Sabanın atası olan karasaban, tohumların toprağı kaplamasına yardım edecek çapa ile birlikte uzun süre çiftçi atalarımızın en önemli aleti olmuştur. Sonra aynı coğrafyada tekerlek icad edilecek; tek parça ya da üç parçanın birbirine bağlanmasıyla oluşan bu araç kısa süre içinde Avrupa'ya ulaşacaktı. (İnsanın En Güzel Tarihi)

- Günümüz uygarlığının temel üç öğesi olarak görülen şehircilik yazı ve tekerleğin buluşunun da Arya patentli ve Altın Hilal kökenli olduğu kimi belgelerden anlaşılmaktadır. Aşağı Mezopotamya ve Sümer'e buradan gittiği ve orada daha da geliştiği belirtilmektedir. (Tori)

- Modern anlamda yazının en ilkel biçimi Kürdistan'da keşfedilen sikke ile ticari kayıt tutma sistemi sayesinde başlamıştı. (İzady)

- Hiyeroglif yazısının dünyadaki ilk örneğine, Mısır'dan 7 bin yıl önce Kürdistan'da, Urfa-Göbekli Tepe'de rastlanmıştır. (Schmidt)

- İnsanlık tarihinde ilk kez Kürdistan'da yaban hayvanlarının evcilleştirilmesi gerçekleştirilmiştir. İnsanoğlu tarafından evcilleştirilen ilk hayvanın köpek olduğu bilinmektedir. Bunun dışında koyun, keçi, domuz, sığır gibi hayvanların da Kürdistan'da evcilleştirildiğine dair çok miktarda kanıt bulunmaktadır. (Muhtelif kaynaklar.)

- Kürt ataları Guti ve Kasitler tarafından at ilk kez evcilleştirilmiştir. İnsalık ilk kez Gutiler zamanında atı bir çekme aracı olarak kullanmıştır. Bundan hareketle tekerleğin de ilk kez bu halk tarafından keşfedildiği kanısı güçlenmektedir. Ayrıca at ilk kez Kasitler zamanında bir binek aracı olarak kullanılmıştır. (Bender)

- Buhar makinası ve trenin icadına kadar (18. yüzyıl), dünyadaki en hızlı ulaşım aracının at olduğu hatırlanırsa, bu buluşun da binlerce yıldan beri insanlık için ne anlam ifade ettiği daha iyi anlaşılacaktır.

- Oxford Üniversitesi'nden Prof. David Macdonald ve Carlos Driscoll, kedilerin genetikleri üzerinde yaptıkları araştırma sonucunda, insanlarla birlikte yaşayan en eski evcil hayvanın kediler olduğunu ve bu birlikteliğin 10 bin ile 130 bin yıl önceye dayandığını, sanıldığı gibi insan ile hayvan dostluğunun ilk örneğinin 15 bin yıl önce köpekle başlamadığını belirtmişlerdir. Ve yeni elde edilen DNA kanıtlarına göre evcil kedilerin ilk olarak Altın Hilal coğrafyasında ortaya çıktığı ve oradan insanlar aracılığıyla öteki yerlere yayıldığı anlaşılmaktadır. (Milliyet, 30.06.2007)

- Evcilleştirilen ilk koyun, keci ve köpek kalıntıları Kürdistan'daki üç önemli arkeolojik merkez olan Çayönü, Ganj Dara ve Qalat Çermo'da bulunmuştur. (İzady)

Ayrıca Michigan ve Delawere üniversitelerinin araştırma ekipleri, dünyanın en eski domuz yetiştiriciliğinin Çemê Hallan'da 10400 sene önce yapıldığı saptamışlardır.

- Hayvansal ürünlerden peynir, ilk kez Mezopotamya'da ortaya çıktı ve oradan göçebe kavimler aracılığıyla Asya ve Avrupa'ya yayıldı. (Bilimve Teknik dergisi, 2007, Sayı: 473)

- İlk kalıcı yerleşim yerleri, tarımsal köy yerleşimleri Kürdistan coğrafyasında oluşturulmuştur. Zagros eteklerindeki köy yerleşim yerleri dünyadaki ilk örnekler olarak kabul edilmektedir. (Muhtelif kaynaklar)

- İlk tarımsal yerleşimlerdeki ev ve barınakların yapımında kullanılmak üzere "kerpiç"in de ilk kez Kürdistan'da yapıldığı; saman vb. katkı maddeleriyle güçlendirme tekniğinin ilk bu topraklarda icad edildiği ve yine pişirilerek daha dayanıklı hale getirilmesinin de Kürt atalarından Kasitlerin buluşu olduğu belirtilmektedir. Hatta "kerpiç" sözcüğünün de Kürtçe ker, keri=parça ve Pijî=pişme sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle yapılan bir isimlendirme olduğu söylenmektedir. (Bender)

- Yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, dünyanın ilk uygarlık ürünlerinin, yani insan eliyle yaratılan ilk araç-gereçlerin Zagroslarda, Demenand bölgesinde keşfedildiği belirtilmektedir. Yine insanlık tarihinde sanat eseri olarak nitelenebilecek ilk ürünlerin de Kürdistan coğrafyasında ortaya çıkarıldığını değişik kaynaklar dile getirmektedir.

- İlk kez bir yerleşim yerinin etrafına sur çekme olayı bu coğrafyada, Şengal yöresinde Magsalia'da gerçekleşmiştir.

- Kasitler zamanında yapılan Kduru adı verilen dikili taş kabartmalar ilk heykeltraşlık örneği sayılmaktadır. (Bender)

Newala Çorê ve özellikle de Göbekli Tepe'de bulunan **T** biçimli dikili taşlar bu tarihi yine Kürdistan topraklarında ama binlerce yıl daha geriye götürmektedir.

- Urfa merkezinde bulunan ve "Urfa heykeli" olarak adlandırılan doğal büyüklükteki bir insan heykeli, insanlık tarihinin en iyi korunagelmiş, en eski heykeli olarak tescil edilmiştir. (Schmidt)

- Petrolü ilk bulan Kasitlerdir. Ayrıca petrolü ilk kez asfalta benzer şekilde bir madde elde etmede ve tuğla-kerpici inşaatlarda beton gibi dayanıklığı arttırıcı bir işlevle kullanan, onu bir ticaret malı haline getiren de Kasitlerdir (Bender)

- Savaşta kullanılan ilk zırhlı ceketin Hurri erkeklerine ait olduğu belirtilmektedir.

- Dünyada ilk rasathane Kasitler zamanında Urfa'da yapılmıştır. (Bender)

- Dünyada ilk ağırlık ve uzunluk ölçü birimleri Kasitler döneminde Babil'de ortaya çıkmıştır. (Arkeolog Maurice Meuleau)

- Bilimsel alanda, astronomi dışında, matematik ve geometrinin ilk prensiplerinin; tıp alanındaki birçok gelişmenin, örneğin teşhis ve tedavi ikilemi ile fizyoterapinin temeli sayılan masaj metodunun da Kasitler döneminde bulunduğu belirtilmektedir. (Torî, Bender)

- Tıbbi ameliyatların Mezolitik ve Neolitik dönemden beri yapıldığı tahmin ediliyor. Dünya'da ilk ameliyat Kürdistan'da yapılmıştır. Van-Dikkaya'da en eski ameliyat (kafatası beyin ameliyatı) kalıntısı bulunmuştur. Bunun dışında yine Van-Karagündüz ile Çayönü'nde ameliyat edilmiş kafatası bulunmuştur. (Bilim ve Teknik, 2008, sayı:486)

- Dünyanın en uzun ilk kanalı Urartular döneminde Van'da yapılmıştır. Van-Gürpınar arasındaki Şamran kanalı bugün hâlâ varlığını korumakta olup 52 km. uzunluğundadır.

- Dünyanın ilk karayolu şebekesi de Kürdistan'da Urartular döneminde 2800 yılı önce yapılmıştır. (Sevin)

- Ticaretin ilk şekillenmeye başladığı yer de, uygarlıkların ilk ortaya çıktığı Mezopotamya coğrafyasıdır. Halaf kültüründe ticaretin ilk örgütlenmesi karşımıza çıkıyor. Van ve Muş il sınırları içinde ele geçirilen Halaf kap parçaları obsidyen ticaretiyle ilgili sosyal bir örgütlemenin varlığını kanıtlıyor. (Bilim ve Teknik, 2007, say:478)

- Ekonomi ve ticaretin başlangıcı da bu coğrafyadadır. Henüz para yok, değiş-tokuş geçerli. (İnsanın En Güzel Tarihi)

- Metalle ilk oynamalar, madenleri kullanma pratikleri de Kürdistan'da tespit edilmiştir. Günümüzden 9 bin yıl kadar eskiye dayanıyor. (İnsanın En Güzel Tarihi)

- Demirin ergitilerek kullanılması da ilk kez M.Ö. 17. yüzyılda Kürdistan'da gerçekleşmiştir. (Kaynakta Doğu Anadolu olarak geçer.) Demirin silah, araba ve zırh yapımındaki en iyi mamulleri de Urartulara aittir. (Eski Anadolu Tarihi; Ünsal Oskay)

- Arkeologlar kil tabletler üzerine yapılmış ilk haritaların M.Ö. 2500 yıllarına ait olduğunu ve bugünkü Güney Kürdistan'ın sınırları dahilinde olan Ga Sur harabelerinde bulunduğunu; bu kil haritalarda Fırat nehri ve kolları ile doğu-batı yönünde uzanan dağlar göründüğünü tespit etmişlerdir. Batı dünyasına ait bilinen en eski harita ise, Kürdistan'dakinden 2000 yıl sonraya M.Ö. 5.yüzyıla aittir; İtalya'nın Lecce kentinde bulunmuştur. (Bilim-Teknik, 2007; sayı: 470)

- İnsanın gizlilik gereksinimi ve güvenlik için ilk kez kilit kullanması ve bilinen ilk kilitlerin Mezopotamya (Altın Hilal) ve Mısır'da olduğu bilinmektedir. (Bilim ve Teknik, 2007, sayı: 470)

- Çayönü ve onu çevreleyen bölge, dünyanın yaşayan en eski ve ilk endüstriyel yerleşim bölgesi olarak kabul edilmektedir. (İzady)

- Dünyada cam takılmış ilk çömlek örneği de, yaklaşık M.Ö. 3500'lerde, Çin'dekini 2000 yıl önceleyerek Kürdistan'da Ganj-Dara yakınlarındaki bir arkeolojik höyükte ortaya çıkarılmıştır. (Vadier, Lavine, İzayd)

- Dünyadaki ilk dokumacılık faaliyeti Kürdistan'da tespit edilmiştir. İlk dokuma kumaş örneği kalıntılarına da Çayönü ve Qalat Çermo'da rastlanmıştır ve dokuz bin yıl eskiye tarihlendirilmiştir. (Muhtelif kaynaklar)

- Dünyanın bilinen en eski tapınağı Kürdistan'da ortaya çıkarılmıştır. Urfa Göbekli Tepe yerleşimi dünyanın en eski tapınağı olarak kabul edilmektedir. (Schmidt)

- Ayrıca tarihte ilk peygamberlik çıkışı ve ilk putların kırılması hareketinin de Urfa'da İbrahim hareketiyle başladığı kabul edilmektedir. (Muhtelif kaynaklar)

- İnsan türünün, sevgisini ve aşkını ifade etmek için çiçek kullanması, sevdiğine çiçek sunması; ayrıca ölen sevgilisinin cenazesine çiçek götürmesi Kürdistan'da, Zagros eteklerinde gerçekleşmiştir. (Antropoloji Sözlüğü)

- Şanidar yerleşiminde (bundan yaklaşık 60 bin yıl önce) bulunan bir kadına ait mezarın, yürüyerek ulaşması saatler süren aşağı vadiden toplanmış bataklık çiçekleriyle döşeli olduğu saptanmıştır. Cenaze törenlerinde çiçeklerin kullanılmasının bilinen en eski örneğidir bu. (Aşkın EnGüzel Tarihi.)

NOTLAR
(İkinci Bölüm)

1- Fernad Braudel; *Bellek ve Akdeniz*; s. 15
2- Karl Popper; *Açık Toplumve Düşmanları-II*; s. 235
3- F. Braudel; *a.g.y.* ; s. 15
4- *a.g.y.* ; s. 38
5- A. Öcalan; *Sümer Rahip Devleti...-I*; ss. 21-36
6- A. Brahic ve diğerleri; *Yerkürenin En Güzel Tarihi*; s. 83
7- Serol Teber; *Doğanın İnsanlaşması*; s. 180
8- A. Öcalan; *Sümer Rahip Devleti...II*; s. 29
9- *a.g.y.* ; s. 29
10- F. Braudel; *Bellek ve Akdeniz*; ss. 60-61
11- F. Braudel; *Akdeniz (Mekan ve Tarih)*; s. 55
12- Murray Bookchin; *Kentsiz Kentleşme*; s. 282
13- İ. Wallerstein; *Sosyal Bilimleri Düşünmek*; s. 62
14- Aktaran, A. Timuçin; *Düşünce Tarihi-III*; s. 425
15- Lewis Mumford; *Tarih Boyunca Kent*; ss. 23-24
16- *a.g.y.* ; s. 29
17- A. Langaney ve diğerleri; *İnsanın En Güzel Tarihi*; s. 90
18- Pierre Clastres; *Devlete Karşı Toplum*; s. 161
19- S. Teber; *Doğanın İnsanlaşması*; s. 214
20- M. İzady; *Kürtler*; s. 62
21- A. Öcalan; *Sümer Rahip Devleti...-I*; s. 370
22- K. Mazlum Ahmet; *Tarihin Tarihi*; s. 51
23- S. Teber, *a.g.y.* ; s. 178
24- Alaeddin Şenel; *İnsanlık Tarihi*; s. 445
25- K. Emiroğlu, S. Aydın; *Antropoloji Sözlüğü*;

26- S. Teber; *a.g.y.* ; s. 221
27- F. Braudel; *Bellek ve Akdeniz*; s. 61
28- *a.g.y.* ; ss. 76 ve 102
29- A. Şenel; *a.g.y.* ; s. 292
30- Pavel Dolukhanov; *Eski Ortadoğuda Çevre ve Etnik Yapı*; s. 81
31- Bozkurt Güvenç; *İnsan ve Kültür*, s....
32- F. Braudel; *Bellek ve Akdeniz*; s. 63
33- P. Dolukhanov; *a.g.y.* ; s. 90
34- *a.g.y.* ; s. 63
35- M. İzady; *Kürtler*, s. 50
36- S. Teber; *Doğanın İnsanlaşması*, s. 221
37- F. Braudel; Uygarlıkların Grameri; ss. 39-40
38- F. Braudel; *Bellek ve Akdeniz*; s. 131
39- M. İzady; *Kürtler*, s. 63
40- B. Güvenç; *İnsan ve Kültür*, s....
41- S. Teber; *İlk Toplumların Değişimleri*; ss. 89 ve 94
42- *a.g.y.* ; s. 88
43- *a.g.y.* ; s. 66
44- K. Emiroğlu, S. Aydın; *Antropoloji Sözlüğü*; (*erectus maddesi*)
45- A. Langaney ve diğerleri; *İnsanın En Güzel Tarihi*; s. 48
46- K. Emiroğlu,...; *Antropoloji Sözlüğü*; (*H-sapiens maddesi*)
47- S. Teber; *Doğanın İnsanlaşması*; s. 148
48- A. L. ve arkadaşları; *İnsanın En Güzel Tarihi*; ss. 36-37
49- *a.g.y.* ; s. 33
50- *a.g.y.* ; s. 35
51- S. Teber; *Doğanın İnsanlaşması*; s. 156
52- *Antropoloji Sözlüğü*; s. 399
53- *Milliyet gazetesi*; 12 Mart 2005
54- M. De Landa; *Çizgisel Olmayan Tarih*; s. 153
55- A. L. ve arkadaşları; *İnsanın En Güzel Tarihi*; s. 48
56- A. Öcalan; *Sümer Rahip Devleti...-I*; ss. 90-91
57- *Antropoloji Sözlüğü*; s. 62
58- A. Öcalan; *Sümer Rahip Devleti...-I*; ss. 90-91
59- A. Şenel; *İnsanlık Tarihi*; s. 269

60- L. Mumford; *Tarih Boyunca Kent*; s. 72

61- P. Dolukhanov; *a.g.y.* ; s. 163

62- *Antropoloji Sözlüğü*; s. 398

63- A. L. ve ark. ; *İnsanın En Güzel Tarihi*; s. 49

64- *a.g.y.* ; ss. 103 ve 107

65- S. Teber; *İlk Toplumların Değişimleri*; s. 134

66- P. Dolukhanov; *a.g.y.* ; ss. 263 ve 268

67- A.Öcalan; *Sümer Rahip Devleti...-II*; s. 31

68- *a.g.y.* ; s. 23

69- Amin Maalouf; *Ölümcül Kimlikler*; s. 89

70- Aktaran, O. Miroğlu; *Taraf gazetesi*; 21 Mayıs 2008

71- Hasan Cemal; *Kürtler*; s. 472

72- Aktaran, M. İzady; *Kürtler*; s. 57

73- *a.g.y.* ; s. 59

74- *a.g.y.* ; s. 59

75- M. Foucault; *İktidarın Gözü*; s. 77

76- İzady; *a.g.y.* ; s. 61

77- A. Öcalan; *Sümer Rahip Devleti...-II*; s. 24

78- F. Braudel; *Bellek ve Akdeniz*; s. 101

79- İzady; *a.g.y.* ; s. 55

80- F. Braudel, *a.g.y.* ; s.185

81- *a.g.y.* ; s. 225

82- İzady; *a.g.y.* ; s. 14

83- Aktaran, E. Xemgin; *Kürdistan Tarihi*; s. 18

84- S. Teber; *İlk Toplumların Değişimleri*, s. 88

85- E.Xemgin; Kürdistan Tarihi; s. 23

86- İzady; *a.g.y.* ; s. 62

87- Aktaran, İzady; *a.g.y.* ; s. 434

88- E. Xemgin; a.g.y. ; s. 26

89- İzady; *a.g.y.* ; s. 71

90- A. Şenel; *a.g.y.* ; s. 358

91- E. Xemgin; *a.g.y.* ; s. 27

92- A. Şenel; *a.g.y.* ; s. 361

93- ŞereDan Cizîrî; *Tarih ve Uygarlık*; s. 95

94- Aktaran, A.Şenel; *a.g.y.* ; s. 452

95- S. N. Kramer; *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*; s. 183

96-M. İlmiye Çığ; *Ortadoğu Uygarlık Mirası-I*; s. 62

97- L. Mumford, *Tarih Boyunca Kent*; s. 20

98- Örnekler Gılgameş Destanı'nın Kürtçe çevirisinden alınmıştır. (*Destana Gilgamêş*; Werger: Deham Abdulfettah; Enstîtuya Kurdî a Amedê; s. 27)

99-M. İ. Çığ; *Ortadoğu Uygarlık Mirası-II*; s. 13

100- İzady; *a.g.y.* ; s. 13

101- F. Braudel; *Uygarlıkların Grameri*; s. 36

102- Arnold Toynbee; *Uygarlıklar Yargılanıyor*; s. 188

103- Klaus Schmidt; *Göbekli Tepe*; s. 284

104- S. Teber; *Doğanın İnsanlaşması*; ss. 188-193 ve Klaus Schmidt; *Göbekli Tepe*

105- S. Teber; *İlk Toplumların Değişimleri*; s. 88

106- *a.g.y.* ; s. 94

107- E. Xemgin, *Kürdistan Tarihi*; ve S. Teber, *İlk Toplumların Değişimleri*

108- Tori; *İlk Çağ Kürt Tarihi*; s....

109- S. Teber; *İlk Toplumların Değişimleri*; s. 89

110- L. Mumford; *a.g.y.* ; s. 17

111- Bir grup yazar; *Aşkın En Güzel Tarihi*; ss. 16-17

112- *a.g.y.* ; s. 19

113- K. Schmidt; *Göbekli Tepe*; s. 7

114- *Atlas dergisi*; Temmuz 2008; sayı: 184

115- *Atlas dergisi*; Temmuz 2008; sayı: 184

116- *Azadiya Welat gazetesi*; 27 Ekim2007

117- S. Teber; *Doğanın İnsanlaşması*; s. 224

118- *Hürriyet gazetesi*; 5 Ağustos 2005

119- *Alternatif gazetesi*; 11 Temmuz 2008

120- İzady; *a.g.y.* ; s. 452

121- Klaus Schmid; *Göbekli Tepe*; s. 72

122- *a.g.y.* ; s. 27

123- *a.g.y.* ; s. 227

124- a.g.y. ; ss 9-10

125- *a.g.y.* ; s. 11

126- *a.g.y.* ; s. 16

127- *a.g.y.* ; s. 108

128- Aktaran; K.Schmidt; *a.g.y.* ; s. 112

129- A.Şenel; *a.g.y.* ; ss. 354-355

130- K.Schmidt ; *a.g.y.* ; s. 119

131- *a.g.y.* ; s. 159

132- *a.g.y.* ; s. 250

133- *a.g.y.* ; ss. 284-285

134- Aktaran; İ.Campbell; *İlkel Mitoloji*; s. 149

135- Sedat Alp; *Hitit Çağında Anadolu*; ss. 20 ve 25

136- E. Xemgin; *Kürdistan Tarihi*; s. 88

137- F. Braudel; *Maddi Uygarlık-I*; s. 185

138- Torî; *İlk Çağ Kürt Kültürü*; s....

139- F. Braudel; *Akdeniz/Mekan ve Tarih*; s. 85

140- Veli Sevin; *Eski Anadolu ve Trakya*; s. (ve 17.03.2005 tarihli Radikal'deki açıklamaları)

141- Kaynağı not edilmemiş

142- Torî; *İlk Çağ Kürt Tarihi*; s....*

143- Aktaran, Nuri Fırat; *Günlük Gazetesi*; 16.02.2009 (*Hasan Hışyar Serdi; Görüş ve Anılarım*, Med Y.)

---

* Bozkurt Güvenç ve Torî'nin kitaplarından yapılan alıntıların sayfa numaralarını notlarımızda kaydetmediğimizden veremedik. Koşullarımız kitapların aslına yeniden ulaşmaya da elvermedi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM;

MİTOLOJİ VE DİN

1- Kavramsal Tanımları

Bildiğimiz bütün uygarlıklar insanlığın kültürel birikimi sonucunda ortaya çıkmıştır. O halde insanlığın kültürel tarihini sadece bir yönüyle veya belli boyutlarıyla değil, bir bütün olarak ele almak önem taşımaktadır. Aynı bütünsel yaklaşım, kültür olgusunun kendisi incelenirken de daima göz önünde bulundurulması gereken bir yaklaşım olmak durumundadır. Yani maddi boyutu kadar -ve belki yer yer ondan bile daha önemli- kültürün manevi tinsel boyutu bulunduğunu da unutmamak gerekiyor. Mitoloji ve din, daha açık bir söylemle ifade etmek gerekirse önce mitoloji ve ardından din, kültürün bu manevi ruhsal yönünün ağırlıklı kısmını teşkil etmektedir. Mitoloji alanındaki kapsamlı çalışmalarıyla bilinen Joseph Campbell'in de isabetle tespit ve ifade ettiği gibi,

> Türümüzün tarihi, gerçekten ilk sayfasından beri, yalnızca alet yapan insanın ilerleyişinin bir açıklaması değildir; daha trajik bir biçimde, kâhinlerin zihinlerinden parlak hayallerin dökülmesinden ve dünyalı topluluklarının dünyasal olmayan sözleşmelere can verme çabalarının tarihidir. Her toplum doğaüstü tasarımın kendine düşen mühür ve damgasını almış, onun kahramanlarıyla iletişim kurmuş ve halkının günlük yaşamında ve deneyimlerinde bunu kanıtlamıştır.[1]

Gerçekten de insanlık tarihini kültür olmadan düşünmek mümkün olmayacağı gibi, tarih ve kültür olgularını da mitoloji ve din kavramlarından bağımsız ele almak olanaksızdır. İlerideki sayfalarda göreceğimiz gibi, birçoğu hemen hemen bütün dinlerde ve kültürlerde yer alan tufan, ateşin çalınışı, cennet vb. ortak mitolojik motifler, her halkın kültürüne şu veya bu oranda nüfuz etmiş, bir biçimde mutlaka yansımıştır. Dikkat edilirse sözü edilen türden mitsel konular ve motifler neredeyse bütün ulusların edebiyatlarına konu olmuştur; hatta diyebiliriz ki evrensel çapta üne sahip olma başarısını gösterebilen sanat eserlerinin ana temasını teşkil etmiştir. Öyle ki bu tür mitolojik motifleri sanat ve edebiyatına yansıtmayan, müziğinde ve şarkılarında işlemeyen, yorumlamayan; bunları dinsel ayinlerinde yaşatmayan; toplumbilimcileri ve filozofları tarafından ele alıp değerlendirmeyen insan topluluğu neredeyse yok gibidir. Bu durum bütünsel bir yaklaşımın neden gerekli olduğu sorusuna yeterince açıklık getirmektedir zaten.

Aynı yaklaşım yöntemi Kürt tarihi ve kültürüne de indirgenebilir. Kürtlerin kültürel tarihi incelenirken, bunun evrensel boyutları araştırılıp irdelenirken, benzer şekilde konuyu bir bütün olarak ele almak, yani burada da aynı bütünsel yaklaşım yöntemini esas almak en doğrusu olacaktır. Bundan önceki bölümde Kürt kültürünün daha çok maddi yönü üzerinde duruldu, bunun evrensel etki ve boyutlarına dikkat çekmeye çalışıldı. Ancak bununla sınırlı kalınır, Kürt kültüründen söz ederken salt maddi boyutuyla ele almakla yetinilirse, şüphesiz bu eksik bir yaklaşım olacaktır. Onun tinsel, düşünsel, manevi yönünü de görmek, bir de bu boyutuyla diğer halkların ve toplulukların inanç ve kültürlerine nasıl yansıdığını, varsa bu yönüyle evrensel boyutlarının neler olduğunu, kısacası Kürt kültürünün maddi boyutu kadar manevi boyutunun da zenginliğini ve orijin rolünü ortaya koymak önemlidir. Kürtlerin tarih boyunca yaşadığı ve günümüzde üzerinde yaşamaya devam ettiği coğrafya genel anlamıyla uygarlığa beşiklik etmiştir. Mitoloji ve dinin de anavatanı olduğu gerçeği arkeolojik araştırmaların derinleşerek gelişmesine paralel olarak elde edilen veri ve bulgularla, her geçen gün daha sağlam bilimsel temellere oturan bir gerçeklik olmaktadır. Dolayısıyla konuya bu yönüyle de en azından bir göz atmak kaçınılmaz olmaktadır.

Bu anlayışla konuyu ele alırken, önce genel boyutuyla mitoloji ve dinin ne anlama geldiği, toplumsal yaşamda nasıl bir işleve sahip olduğu hususlarına bakmakta yarar vardır. Ancak bunlara geçmeden evvel, daha en baştan burada bir noktaya dikkat çekmek gerektiği kanısındayız. Mitoloji, din ve tanrı gibi kavramlara devrimcilik adına kaba materyalist yaklaşımların, yüzeysel ve kestirmeci yorumlamaların, bir afyondan ibaret olduğu biçimindeki sınırlı, dar tanımlamaların yetersiz ve yanılgılı bir ele alış tarzı olduğu artık anlaşılmak ve bu tarz bir an önce aşılmak durumundadır. Yoksa söz konusu olguları gerçek boyutlarıyla kavramak mümkün olmayacağı gibi, bu mantıkla oluşturulan toplumsal-sosyal kurumların sonu da -reel sosyalizm örneğinde görüldüğü gibi- çıkmazla yüz yüze kalmaktan öteye geçmeyecektir.* Çünkü bu kavramları salt inanç boyutuyla ele alıp reddetmek ve çağ dışı olduğunu ilan etmek ayrı şey, ama bir tarihsel, toplumsal olgu ve realite olarak görmek, bu çerçevede anlam verip incelemek ve çözümlemek ayrı şeydir. Nitekim Engels de daha 19. yy'ın sonlarında, "İnsan, dinin kökenini ve gelişmesini, içinden doğduğu koşullar ve vardığı yerlere dayanarak açıklamayı başaramadıkça, onu aşamaz," derken, aynı gerçekliğe işaret etmekteydi. Bu kısa hatırlatmalardan sonra kavramların ne anlam taşıdıklarına bakabiliriz.

a) Mitoloji

Mit, mitos ve mitoloji terimlerinin etimolojik kökeni Yunancadan gelmektedir. **Mythos** sözcüğü, Grek dilinde genel anlamıyla kutsal ya da dinsel nitelikli, bireysel olmaktan çok toplumsal ve daha ziyade olağanüstü nitelikteki toplumsal-kültürel bir görüngünün köken ya da yaratılışına ilişkin masallar için kullanılır. Türkçeye "**mit**" olarak geçen sözcük, genellikle tarih öncesine ait öykü anlamında kullanılmaktadır. Tam karşılığını vermese de, Türkçe dilinde buna yakın başka bazı sözcük ve terimler vardır; esatir, masal, söylence, efsane, hurafe bunlardan bazılarıdır.

---

* "Din Sorununa Devrimci Yaklaşım" adlı çözümlemelerinde Öcalan'ın daha 1980'li yılların sonlarında bu hususlara dikkat çektiği bilinmektedir.

Bu eş anlamda kullanılan kimi Türkçe kelimelerden de anlaşılacağı üzere *mitos* terimi ve *mit* sözcüğü, toplumun günlük dilinde genellikle negatif bir anlam yüklenerek kullanılmakta veya böyle bir çağrışım uyandırmaktadır. Bu çağrışım "mitos" niteliği taşıyan herhangi bir şeyin gerçek olmadığı, dolayısıyla inanılmaya değer olmadığı gibi bir düşünceye dayanmaktadır. Sözcüğün Yunanca kökeninde de belli bir negatif özellik bulunmakla birlikte, esas olarak modern çağ pozitivizminin etkisiyle sözcüğün negatif kullanımı söz konusu olmaktadır.

Biraz daha açımlamak gerekirse; mitoloji terimine "mythos" ve "logos" sözcükleri köken teşkil etmektedir. Yunancada **logos** gerçeği dile getiren söz demektir; ayrıca bilgi, bilim, akıl gibi karşılıkları da içermektedir. Bir de buna yakın **epos** diye bir sözcük vardır; "ölçülü söz" anlamında kullanılır. **Mytos** ise, uydurulmuş söz demektir. Yani olağanüstü kahramanlıkları, doğaüstü olayları ve güçleri anlatan, insan düşüncesinin çözümleyemediği olayları kendi hayal gücüne göre yorumlayan sözdür. Bilimsellik sınırlarının dışındadır, daha çok inanç alanının kapsamı içindedir.

En eski zamanlarda insanlar açıklanamaz olanı hikâyelerde anlatıp açıkladılar; evreni, dünyayı, tanrıları ve insanı hikâyelerle izah etmeye çalıştılar ve bu hikâyelere inanıldı. Nesilden nesile aktarıldılar. O dönemlerde insan topluluklarının inandığı bu hikâyelere kimse "mit" demedi, böyle bir adlandırma ve sınıflandırma, hikâyelere inanılan dönemlerde yapılmadı. Sonra bir an geldi, toplumların değerleri ve düzenleri iç veya dış birtakım engellerle farklılaştı, değişti; insanın düşünce ve kavrayış düzeyinde belli bir gelişme yaşandı. İşte o zaman, "doğru değil" denilip artık inanılmadığı için hikâye öldü. Kuşkusuz bunu diyebilmek düşünce düzeyinde belirgin bir gelişmeyi ifade etmekteydi. Çünkü hikâye doğru değil demek, daha doğru olduğu kabul edilen yeni bir hikâye -buna mevcut mantık düzeyine uygun bir düşünce de diyebiliriz- olduğunu söylemek demekti. Bu yeni hikâyenin din olduğunu ileriki sayfalarda göreceğiz.

İşte *mythos*, bu doğru olmadığı söylenen hikâyeye Yunanlıların verdiği isimdir. Mitoloji ise, Batı'da mitlere verilen ad oluyor. Başlangıçta bu hikâyelere verilen ad iken, 17. yüzyıldan sonra, bu hikâyelerin alanını araştıran bilim dalına mitoloji denilmektedir. O halde günümüzde söylenceler bilimi olarak da adlandırılan mitolojiyi kısa ve öz olarak, mitlerin tarihini araştıran ve onları inceleyen yorumlayan bilim şeklinde tanımlamak mümkündür. Çözümlemenin daha sağlıklı yapılıp anlaşılır kılınması için ansiklopedik bir tanımını da aktararak ilerlemekte fayda vardır. Ana Britannica ansiklopedisi, mitolojinin derli toplu bir tanımı şöyle veriyor:

> Belli bir uygarlığa ya da dinsel geleneğe özgü inançları, uygulamaları, kurumları ya da doğa olaylarını açıklamak amacıyla görünüşte gerçekten yaşanmış olayları aktaran, ama özellikle ayin ve törenlerle bağlantılı, çoğunlukla kökeni bilinmeyen ve en azından kısmen geleneğe dayanan söylenceler toplamı.

Bu tanımda da mitlerin iki önemli özelliğine vurgu yapıldığını görebilmekteyiz; toplumsal ve **ritüel** boyutları göz önünde bulundurmadan, gerçekten de mitosları anlamlandırmak düşünülemez. Mitoslar gibi olağandışı, doğaüstü yaratıkların eylemlerini ve bu türden olayları konu alan başka söylenceler, halk masalları da vardır. Ancak her söylence mitoloji olarak değerlendirilemez. Mitolojik söylence ve destanların, akla ve bilime sığmayan, zaman ve mekân dışı olayları anlatan diğer edebiyat türlerinden temel farkı; mitosun gerçeği ifade ettiğine olan inanç ve bu inançtan kaynaklanan toplumsal işlevleri olduğu söylenebilir. Yani mitoslar, inanç yönünden kaynaklı bağlayıcı özelliğe sahiptir, gerçeklik iddiası taşırlar, belirli tarihsel ortamları yansıtırlar ve ayrıca insan davranışı, kurumları ve evrensel durumlar için gerekli modeller sunarlar. Geçmişten gelirler ama hep bugüne aittirler; bugünde yaşayanlar için örnek teşkil ederler. Somut bir örneklendirme ile belirtmek gerekirse; mesela çokça bilinen "pamuk prenses ve yedi cüceler" masalı da bir söylencedir, Gılgameş destanı da... Ama ilki bir peri masalı iken, Gılgameş destanı bir mitolojik söylencedir.

Mitosların bir de ayin ve törenlerle bağlantılı ritüel boyutları bulunmaktadır. Antropologlar uzun bir süre mitos ile ayin arasındaki bağlar üzerinde durmuşlardır. Antropoloji, mit dediğimiz anlatıları anlamak üzere yola koyulduğunda, bu mitlerin yalnızca anlatılmakla kalmayıp, rit denilen davranış dizileriyle birlikte, birbirine sıkı sıkıya bağlı olarak yaşadıklarını tespit etmiştir. Latince 'ritus'tan gelen rit de, mit ile içiçe geçmiş olan törenleri, kutlamaları, ayinleri işaret etmektedir. Antropologlar arasında, mitosun eski ritlerin kalıntıları olduğu yolunda görüş öne sürenler bile vardır. Örneğin Tylor, günümüzde anlamlandırılamayan, pratik bir gereksinime karşılık düşmeyen nesne ve uygulamaların geçmişin birer kalıntısı olarak süre durduğu görüşü çerçevesinde "mitos"u ayinleri açıklamak üzere yapılan bilinçli anlatılar olarak görmekteydi. Yine J.Frazer de "Altın dal" (The Golden Bough) adlı yapıtında, Tylor'a yakın bir görüşü savunuyor, mitosun, ritin bilinçli olarak kurgulanmış açıklamalarından ziyade, geç biçimleri olduğu sonucuna varıyor.[2] Özcesi, hangisinin diğerini öncelediği konusunda muhtelif fikirler olsa da, mitos ile ayin (rit) arasında kopmaz bir ilişki olduğu genel kabul gören bir olgudur.

Mitolojik söylenceler her ne kadar akıl ve mantığa sığmayan olay ve kişileri bazen inanılması imkânsız, komik biçimde hayal edip anlatsa da, her mitosta ait olduğu tarihsel sürecin özelliklerini ve toplumun yaşam, duygu, düşünce dünyasını açıklayan çok belirgin hususlar vardır. Bunu göz ardı etmemek gerekiyor. Mitoloji çağlarında düşünce henüz yetkinleşmemiştir, akıl henüz hayal gücünü denetleyebilecek bir gelişme düzeyine ulaşmamıştır, bu güçte ve yetkinlikte değildir. Öcalan'ın bu dönemi bir insanın çocukluk dönemine benzetmesi, "insanlığın çocukluk çağı" olarak nitelemesi bundan ötürüdür. Bir çocuktan felsefi ve bilimsel bir düşünce ve algılama-anlatma beklentisi nasıl ki gerçekçi değilse, mitolojik dönem insanlığından da yetkin ve akla uygun bir düşünce ve anlatım düzeyi beklentisi gerçekçi olamayacaktır.

Ama böyledir diye mitolojik söylencelerin önem ve değerinin azaldığı sanılmamalıdır. Bütün o gerçekdışı görünümüne rağmen çok gerçekçi öğeler içerdiği de bilinmelidir. Hatta sonraki çağlarda bilim ve felsefe adına egemen zihniyetin analitik zekâ ile çarpıtıp yalana buladığından çok daha sade, yalın ve anlamlı bir gerçekliği içermektedir. Görmesini bilenler bu basit, komik, akıl ve mantık dışı gibi görünen hayali olay ve anlatımlardan eski çağlara ait çok önemli bilgi, bulgu ve gerçekleri yakalayabilir. Öcalan buna, "Mitolojik destanları siyasetin diliyle okuyabilmek," yeteneği diyor ve bunun tarihi, insanlığın serüvenini anlamadaki önemine dikkat çekiyor. Yunan mitolojisini irdelerken Afşar Timuçin de aynı gerçekliği şöyle ifade ediyor:

> Yunan mitolojisi dediğimiz bu insan araştırması alanı öylesine sevimli ve öylesine içtenlikli, akıldışı görünmekle birlikte öylesine akılcı, gerçek dışı görünmekle birlikte öylesine gerçek ve gerçekçi, insanüstü görünmekle birlikte öylesine insani bir alandır ki, onda doğanın bağrına, evrenin tam ortasına yerleşmiş insanın, hızla büyümeye çalışan çocuksu insanın verimli tartışmalarını buluruz.
> (...)
> Bu yüzden mitolojilere yönelirken, imgelemselin (hayal gücünün) yansıttığı gerçeklikle bu imgenin (hayalin) kendisini birbirinden ayırmak gerekir. Buğulu ve renkli görünümlerin altında yatan şey insanın bir özelliğidir, insanla ilgili bir özellikler toplamıdır, insanın herhangi bir yanı, herhangi bir yüzü, herhangi bir durumudur.[3]

Öyle sanıyoruz ki mitoloji ile bilim arasındaki ilişkinin bazı ipuçlarını Timuçin'in bu ifadesinde görebilmek mümkündür. Mitolojik efsaneler bilimsel bazı gerçeklikler içermekte midir, eğer varsa bu mitoslardaki bilim alanı ve bilimsellik tam olarak hangisidir, nerededir? Bu tür sorulara yanıt arama çabaları kuşkusuz olmuştur. "Bugün din bilimleri, antropoloji araştırmalarında merkezi bir yere sahipse, bunun nedeni insanla ilgili olguların açıklanması ve anlaşılmasında mit'e verilen önemdir. Bu noktada en zıt çağdaş akımlar bile aynı fikri paylaşıyor."[4] Eğer Sokrates'in tavsiyesine uyup kendimizi tanıyacaksak -ki bu insanın en büyük erdemidir, dinlemek gerekir Sokrat'ı- belki de işe mitleri incelemekle başlamak en doğrusudur. Bu gerçek dışı, abes hikâyelerde bilimsel ve yararlı ne olabilir ki deyip, bunlarla oyalanmanın yararsız olduğunu düşünerek bir yana bırakmamalıyız. Tam aksine mitoloji, insanın kendisini tanımasına olanak sağlayacak yararlı bir düşünce olduğu kadar, insanın kendisiyle olan ilişkilerinin en önemli veçhelerinden biridir. Mitolojinin bu önemini Öcalan daha net ve anlaşılır cümlelerle şöyle ortaya koyuyor:

> Ortadoğu düşüncesinde hâlâ mitoloji ile din arasındaki ayrım bile tartışılmamıştır. Kaldı ki mitolojinin kendisi bile yorumlanmamaktadır. Söylencedir denilip bir yana bırakılıyor. Hâlbuki bu düşünce tarzı binlerce yıl halen yaşadığımız toplumların hafızasını işgal etti. Binlerce yıllık temel düşünce formu oldu. Toplumların maddi yaşamının sembolik ifadesinin şiirsel anlatımı olarak, kendisinden sonraki tüm din ve edebiyat biçimlerini etkiledi. Kavramlarını mitolojiden almayan hiçbir din ve edebiyat yoktur. Mitolojiyi efsaneler uydurması olarak bir tarafa bırakmak, kendini en zengin kültür kaynağından mahrum bırakmaktır. İnsanlığın çocukluk çağının düşüncesi olarak mitolojiye anlamlı bir değer biçmeden, sağlıklı bir din ve edebiyat-sanat çözümlemesi yapılamaz. Mitolojiyi yadsımaya değil canlandırmaya ihtiyacımız vardır.[5]

Mitoslarda içkin olarak var olan bilimsel gerçekleri ve bu bağlamda taşıdığı önemi keşfeden pek çok bilim insanının, kendi dallarında bunlardan yararlandıkları, mitlere kendi yaklaşım açılarından anlamlar yükledikleri bilinmektedir. Örneğin, batı Avrupa antropolojisi -daha çok Tylor ve Frazer'in yolunu izleyerek- mitosu ayinsel bağlamında açıklama yoluna giderken, ABD'de Franz Boas'a bağlanan kültürel antropoloji geleneği, mitosu, farklı topluluklar ya da kültür alanları arasındaki tarihsel ve coğrafi ilişkileri kurgulamada yararlı bir araç olarak görmekteydi. Yine mitosları insanların bilinçaltı istek, korku ve iç tartışmalarının bir yansıması olarak gören Freud ise, mitik verilerden insan tarihi ve kişiliğinin temel karakteristikleri kuramından yararlanmıştı. Jung ve Campbell'in de içinde yer aldığı diğer bir grup bilim insanı ise, mitosların evrensel yönüne önem atfederek, onları kolektif bilinçaltının yansıması olarak görmüşlerdir. Mitosu bir "toplumsal karakterler" olarak yorumlayan Malinowski ve onun yapısal işlevselci sosyal antropoloji okulu ise, mitosların evrimci, yayılmacı (difüzyonist) ve psikanalitik açıklamalarına karşı çıkarak, onları tarihsel izleri sürdürmeksizin, verili toplumsal bağlamları içinde açıklamaya yönelmekte ve grubun adet ve davranışlarının rasyonalizasyonu olarak görme eğilimindedir. Bunlar gibi daha başka yaklaşım örnekleri de saymak, sıralamak olanaklıdır, ancak bu kadarı da mitoslardaki bilim alanını görebilmek için yeterlidir.

Bu yaklaşımlardan hangisi veya hangilerinin daha gerçekçi ve işlevsel olduğu tartışmasına girmeden, S.Özbudun ve K.Emiroğlu'nun şu tespitine katıldığımızı belirtmekle yetiniyoruz: "Mitosta farklı yaklaşımlar belirli ölçüde tamamlayıcı olarak görülmelidir; bunlardan her biri mitos ile simgesel-bilişsel alanlar ve toplumsal örgütleniş arasındaki ilişkilerin farklı yönlerini açığa çıkarmak da işlevsel olabilmektedir."[6]

Teorinin gereğini, kuramsal tartışmanın kavrayış derinliği yaratmadaki rolü ve önemini elbette ki yadsımıyoruz. Ancak kuramsal tartışmaların soyut, flu labirentlerinde dolaşarak yaşamdan kopuk sözümona bilimsellik adına modernist söylemin her şeyi nasıl anlaşılmaz kıldığı gerçeğini, bu ciddi tehlikeyi de asla göz ardı etmemek gerektiğine inanıyoruz. Ve tekrar yaşamın öğretici, aydınlık, somut zaviyesinden bakıldığında görüldüğü üzere, tanrılar, yarı-tanrılar, tanrı-krallar ve kahramanlarla ilgili mitolojik masal ve destanlar; esasında bir dönemin toplumsal, siyasal, ideolojik, hatta askeri, yönetsel, ekonomik durumunu ve gerçekliğini bizlere, bugünkü insanlığa bazen basit, bazen gülünç ve komik, bazen acılı ve trajik bir dille, bazen de akla ve mantığa sığmaz abartı ve hayallerle süsleyerek ve çocukça bir saflıkla anlatan, dolaysıyla büyük değer ihtiva eden tarihsel belgelerdir. Okumasını bilenler için, modern çağın başta gelen bilimsel eserleriyle boy ölçüşerek değerde ve etkinlikte bilgiler içerdiğini şu birkaç somut ve kısa örnekten de anlamak olasıdır.

Belki de en çok bilinen örnek, aynı zamanda tarihin ilk efsanesi, ilk yazılı belgesi olarak da kabul edilen Gılgameş Destanı'dır. Şimdiye değin çeşitli açılardan ele alıp yorumlayanlar çok olmuştur kuşkusuz. Bir de Öcalan'ın keskin tarih bakış açısı ve yetkin yorum gücüyle ve de Kürt penceresinden bakıldığında, sadece Kürt tarihini anlama boyutuyla değil, güncel mücadelede karşılaşılan kimi problemleri anlayıp çözme ve güncel siyaseti yürütmede bile son derece kavratıcı ve aydınlatıcı bilgiler içerdiği görülecektir.

Köleci merkezi devlet uygarlığı, Uruk kralı Gılgameş şahsında temsilini bulurken, onun en yakın arkadaşı yarı-vahşi Enkidu'nun kadın eliyle düşürülen işbirlikçi Kürt tipinin tarihteki ilk örneği olarak karşımıza çıkması ne kadar da öğreticidir. Yine destanda kuzeydeki sedir ormanlarının bekçisi olarak geçen ve çirkin, ucube bir dev, bir canavar gibi tasvir edilen Humbaba'nın aslında köleci emperyalistlerin saldırısına karşı ülkesini savunan dağlı bir Kürt aşiret reisi olduğu okunabildiğinde ve Gılgameş-Humbaba savaşında -ki bu özünde köleci egemenin özgür halklara, aşiretlere saldırısıdır- işbirlikçi tipin (Enkidu) nasıl kraldan daha kralcı bir tavır sergileyerek Humbaba'nın öldürülmesinde ısrar ettiği görüldüğünde, mitolojik destanların o gerçeküstü, sisli, imgelemsel anlatımlarının altında nasıl somut ve önemli gerçekler yattığını da anlamak mümkün olmaktadır. Ayrıca çok eski zamanlara ait masallar olsa da, mitosların günümüze hitap etme gücü de çok net görülebilmektedir. İnsana adeta "aradan beş bin yıl geçmesine karşın pek bir şey değişmemiş" dedirtecek kadar güncele hitap edecek cinstendir.

İkinci bir örnek olarak Babil yaratılış destanı Enuma Eliş anılabilir. Burada tanrı Marduk ile tanrıça Tiamat arasındaki şiddetli mücadele yine gerçeküstü bir imgelem diliyle anlatılır. Marduk'un sonuçta Tiamat'ı yenilgiye uğratarak vücudunun her parçasından dünyanın bir bölümünü yaratması hikâyesi de özünde kadın-erkek mücadelesinin bir ifadesidir. Toplumsal yaşamda başlangıçta hep ön planda olan ve doğal toplum süreçlerine damgasını vuran kadının, köleci-devletçi toplum uygarlığıyla birlikte -İnanna ile Enki mitoslarında ifadesini bulduğu üzere- bu rolünü erkek ile paylaşmak zorunda kalması, Akad-Babil dönemine gelindiğinde ise, bu dengeyi koruyamayıp erkek egemen sistem karşısında tam bir yenilgiye uğraması ve bütünüyle kaybetmesinin hikâyesidir. Yani siyasetin diliyle okunduğunda görülecektir ki Enuma Eliş denilen hikaye de, özünde erkek egemen sistemin başat duruma gelmesi ve kaybeden kadının hazin öyküsüdür.

Son bir örnek de Kürt mitolojisinden, en yaygın üne sahip Newroz Destanı'ndan verilebilir. Köleci Asur emperyalizminin bölge halklarını kasıp kavuran vahşeti sömürücü ve zalim hükümdar Dehak şahsında, mazlum bir halk topluluğunun özgürlük ve direniş önderi kişiliğinin Demirci Kawa şahsında nasıl başarıyla sembolleştirildiği bilinmektedir. Kawa'nın bir demirci ustası olarak anlatımı önemli bir tarihsel gerçekliğe işaret etmektedir. Zira tarihin o çağında demirin bulunuşu, demirden üretim ve savaş aletlerinin kullanılmaya başlanması uygarlık ve kültürün gelişmesinde çok önemli bir avantaj sağlamakta, bir üstünlük olanağı yaratmaktaydı. Ayrıca Newroz Destanı'nda sömürü olgusunun, Dehak'ın omuz başlarında beliren iki yılanın her gün iki genç insanın taze beyinlerini yiyerek yatışması şeklindeki anlatımı da, değme edebiyat ve sanat eserine taş çıkartacak mükemmellikte bir betimleme olduğuna hiç kuşku yoktur.

Mitoloji alanı oldukça geniş bir alandır. Bu alanda zenginliği ve çeşitliliği son derece bolluk arz eden mitolojik malzemenin varlığı söz konusudur. Bunca zengin malzemenin kullanılmasıyla üretilen mitosları bilim insanları sınıflandırırken, genellikle işlevlerine göre bir ayrıştırma yapıldığını görmekteyiz. Buna göre mitoslar; 1-Ritüel Mitleri, 2- Orijin (yaratılış) Mitleri, 3- Kült Mitleri, 4- Prestij Mitleri, 5- Eskatalogya* Mitleri adıyla beş başlık adında toplanıp sınıflandırılmaktadır.

---

* Eskatalogya: Bu dünya yaşamının sonu (kıyamet) ve öte dünya yaşamıyla ilgili konuların genel adıdır.

b) Din

Din ile mitoloji kavramlarının genellikle birlikte kullanıldığına, bu iki sözcüğün sıklıkla yan yana durduğuna tanık olmaktayız ki bu, nedensiz değildir. Din ve mitoloji arasında çok net ve yakın bir ilişki vardır. Ve bu ilişkinin doğru analiz edilmesi de önemlidir. Belli noktalarda farklı özellikler arzettiğine bakarak aralarına kalın çizgiler çekmek nasıl ki bilimsel bir yaklaşım olmayacaksa, aralarında basit bir devamlılık bulunduğunu düşünmek de doğru olmayacaktır. Mitoloji ve dinin birçok bakımdan yoğun bir iç içeliği yaşadığı açıktır. Mitoslardaki çoğu kutsal sözler ve söylemler, dinde ayin ve ibadet adları altında ritüel, kutsal eylemler olarak devam eder. Temelde, bireyin içinde doğduğu toplumun toplumsallığına kendiliğinden katılmasını sağlayan bütünlükler olarak görülmesi, anlaşılması gereken ritlerin, törenlerin ve ayinlerin bileşkesi, dinsel sistemler biçiminde karşımıza çıkmakta veya din adıyla anılmaktadır. Zaten insan topluluklarının hemen hepsinde mitik anlatılarla dinsel uygulamalar birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu için, genellikle bir konuya el atan bir bilim insanı diğerini de ele almak durumunda kalır; bu nedenle hemen daima dinler tarihçisi ya da araştırmacısının aynı zamanda mitolojileri de incelediğini görürüz. Yaşanan içiçelik bunu bir yerde kaçınılmaz kılıyor; çünkü birini anlamadan ötekini tamanlamak, çözümlemek pek mümkün olamıyor. Bu gerçekliği Öcalan'ın aşağıdaki ifadesinden de anlayabiliriz;

> Mitolojinin hangi dönemlerde ve formlar altında dine kaynaklık ettiği de başlı başına bir tartışma konusu olur. Söylendiği gibimitoloji kesin inanç kuralı haline geldiğinde dinleşir. Bu anlamda dinleşmek mitolojiyi kesin gerçek olarak kabul etmekle ilintilidir. Dinleşme iki yönlü değer taşır. Mantıkla 'kesin düşünce' kavramına yol açar. Böylelikle yasallık fikri gelişir. Tanrısal yasa giderek doğa yasasıyla bütünleşir. Diğer yanda doğada ve toplumda diyalektik hareketlilik düşüncesi daha doğmadan engellenmiş olur. Bu yönüyle idealist düşüncenin yolu açılır.[7]

Öte yandan kültürel bağlamda ele alındığında din, düşünsel bir aşamayı ifade eder. İnsan düşüncesinin evrim sürecinde, zincirin mitolojiden sonraki bir halkasıdır, daha ileri bir evre ve basamaktır. Aynı zamanda felsefenin de bir önceki basamağı oluyor. İnsanın kendine bir manevi dünya yaratarak insanlaşma yönünde attığı adımın, aynı zamanda mitolojik dinsel inanç sistemlerinin ilk doğuşu anlamına geldiği söylenebilir. Dinsel ve mitolojik inançlar zaten başlangıçta aynı ve iç içedir. İnsanın düşünce gücü gelişip de olay ve olguları akıl ve mantık ölçülerine vurma yetisi belirginleştikçe, artık mitoslardaki çocuksu masallara inanmasının da zorlaşacağı anlaşılırdır. Din ile mitolojinin ayrışmaya başlaması bu sürece tekabül eder. Ama bu ayrışmanın öyle birdenbire ve kesin çizgilerle belirlenen bir tarzda gerçekleştiği sanılmamalıdır. Çok uzun sürece yayılan, başlangıçta belki de sisler ardında hayal meyal seçilebilecek bir farklılaşma söz konusu iken, yüzyıllar hatta belki de binyıllarla ifade edilmesi gereken zaman sürecinde belirginlik kazanmıştır. Kralların tanrı olamayacağı, tanrıların sıradan insanlar gibi kavga, çekişme, kıskançlık, cinsellik vb. fanilere özgü maceralarla haşir neşir olmaması gerektiği gibi bir algılama ve sorgulama düzeyi yakalayan insan topluluklarının artık mitolojik masallarla ikna edilemeyeceği anlaşıldığında; egemenler için, tanrıları insanların uzağına, gökyüzünün derinliklerine çekip taşıma zorunluluğu hasıl olmuş ve krallar da tanrı olmaktan çıkarılıp onların yeryüzündeki temsilcileri derekesine indirilmiştir. Böylece yeni bir formulasyonla ve mitolojiden ayrı olarak din olgusu ortaya çıkmıştır.

Bilim insanları tarafından genellikle benimsenen ortak görüşe göre din düşüncesi ve gereksiniminin ortaya çıkışı, başlangıçta insanların anlayamadıkları ve dolayısıyla karşısında güçsüz kaldığı doğa ve toplum olaylarını, hayal ettikleri doğaüstü gizemsel güçlerle açıklamaya yönelmeleri sonucunda gerçekleşmiştir. Nitekim antropolojiye giriş metinlerinin hemen hemen tümünde dinin tanımı, "Doğaüstü varlıklar ve güçlere ilişkin zihinsel tutumlar ve davranış örüntüleri," biçiminde yapılmaktadır. Burada zihinsel tutum derken inanç (iman, itikat) boyutu, davranış örüntüleri derken de ritüel (ibadet, ayin) boyutu anlamak gerekiyor. Dine kaynaklık eden olguların neler olduğu konusunda tanınmış bazı bilim adamlarının görüşlerine baktığımızda da, paralel bir yaklaşım görmekteyiz.

Örneğin, Herbert Spencer'e göre dinin ortaya çıkışı, ölüler ve atalar ibadetinden, ölen ataların ruhuna bir mana yüklemekten, dolayısıyla *manizmden*; Tylor'a göre, insanın rüya ve vizyon aracılığı ile ulaştığı, bedeninden ayrı olarak bir ruhunun var olduğu tasarımının tüm maddi evrene yayılmış olduğu görüşüne dayanan *animizmden*; pozitivist sosyolojinin babası olarak kabul edilen E.Durkheim'e göre, totemizmle bağlantılı olarak, grup ritüellerindeki toplum heyecanının bireyce de izlenmesinden; S.W. Hauer'e göre, mistik deneylerden; ve nihayet Petronius'a göre de, korkudan kaynaklanmıştır.

Her birinde gerçekliğin belli bir parçasını görebildiğimiz bu değerlendirme ve yaklaşımlardan da anlaşılacağı üzere, dinin ortaya çıkışı, öyle yetkinleştiği dönemlerdeki düzeyiyle veya günümüzde halen var olduğu şekliyle, bir inançlar ve kurallar sisteminin bütünsellik arzeden formülasyonu biçiminde olmamıştır. Tersine, ilkin son derece basit ve ilkel biçimleriyle; totem inancı, manizm, animizm, büyü, sihir vb. şekillerde ortaya çıkmıştır. Din olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi bakımından, sayılan bu kavramların ne anlam ifade ettiğine kısaca bakmakta yarar vardır.

Manizm: (Ölüler-Atalar kültü) Rüyalardan yola çıkarak ruhun varlığına inanan insanların inanç-din evriminde ilk aşamayı oluşturur. Ölümün bir son olmadığı, ölümden sonra yaşamın devam ettiği ve ölen ataların öldükten sonra da mensubu olduğu aile ve toplumla ilişkilerinin sürdüğü inancı üzerine temellenmiş, ölü korkusu ve korkunun yarattığı saygıdan kaynaklı ibadet olayıdır. Daha çok yarı yerleşik ve yerleşik tarım toplumlarında görülen bu inanca göre, ölmüş ataların ruhu bu dünyada kalmakta, geride bıraktığı yakınlarının yaşamlarını -kendine yönelik davranışlarına göre- olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Öyleyse gönüllerini hoş tutmak gerekir. Bu amaçla belirlenen ritüellerle ataların ruhuna adaklar, hediyeler, sevdikleri yiyecek-içecek vs. sunulur.

Totemizm: Totem, bir insan grubunun veya bireyin mistik ve büyüsel duygularla bağlı bulunduğu hayvan, bitki, doğa olayı ya da cansız nesnedir. Bir grubun veya klanın, aynı atadan geldiğine inandığı toteme bağlanışı; bu bağlanıştan doğan görev, yasak, ritüel ve törenler bütünü ise, totemizm oluyor. Diğer bir deyimle totemizm, bir klanın aynı totem çevresinde oluşturduğu akrabalık, kimlik-aidiyet, güven ve dinsel büyüsel ortak inanç bağıdır. Avusturalya yerlilerinin totemist inanç sistemleri üzerinde kayda değer araştırmalar yapan Durkheim, totemin en önemli işlevinin kabilenin birliğini temsil etmesi, bireyin üyesi olduğu toplulukla bağlarını güçlendirmesi olduğunu belirtmiştir. Öcalan ise, benzer ama daha anlaşılır ve netleştirici bir benzetme ile totemin, klan veya kabilenin soyadı ve kimliği gibi anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.

Animizm: Latince'de *anima*=ruh demektir. Ruhçuluk, cancılık olarak da bilinen animizm; her nesnede ruh ve can bulunduğu, insanlarda ve öteki canlılarda var olduğuna inanılan ruhların fiziksel evrene de atfedilmesi* ve bu ruhun insan ilişkilerinde etkili olduğu inancıdır. Animizmi kuram olarak geliştiren Tylor (1832-1917), onu bütün dinlerin temeli olarak kabul etmiştir. Dinin animizden çok tanrıcılığa, buradan da tek tanrıcılığa yönelen, basitten karmaşığa doğru bir evrim hattı izlediğini savunan Tylor, dinsel düşüncenin zamanla yerini bilimsel kurama bırakacağı tespitinde de bulunmuştur.

Şamanizm: (Büyücülük) Kuzey Asya (Tunguzca) kökenli olan şaman sözcüğü ve Şamanizm, Asya, Afrika ve Amerika'da çeşitli etnografik bağlamlarda bulunan karmaşık dinsel, büyüsel ve tıbbi uygulamalar bütününü ifade etmek için kullanılan terimdir. Başlangıçta Sibirya ve Orta Asya'ya özgü bir inanç sistemi, yerel bir din olarak tanımlanan şamanizm, sonradan bu tür inanç ve pratikler bütününün evrensel adı haline gelmiştir. Etkilemek istediği olguları ve olayları maketlerine dayalı ritüel düzenlerle etkileme ve istenen durumlara getirme girişimleri ve buna dayalı inanç biçimidir. Bu tıbbi ve etkileyici güç, zamanla yaşlı şamanı bir otorite olarak öne çıkaran faktör olmuştur.

Dikkat edilirse, yukarıda anılan en ilkel biçimlerinin tümünde bir şekilde görüldüğü gibi, din bir bakıma gözlemlenebilir bir dünyanın veya duygusal algının ötesi ile ilişki kurma mekanizmasıdır. Dolayısıyla gözlemlenemeyen, ön görülemeyen, deneysel olmayan ve açıklanamayan bir alan söz konusudur. Bu "alan"ın ve onun aktör ya da etkenlerinin insanların hayatı ve geleceği üzerinde mutlak denetime sahip oldukları inancı ve bu inanç doğrultusundaki tutum alışlardan dinsellik çıkar.

Antropolojik veçheden bakıldığında ise, din bir kültürel evrenseldir. Yani şu ya da bu biçimde olsa, dinsel kültüre sahip olmayan hiçbir topluluk yoktur yeryüzünde. Birçok bilim dalının araştırmaları neticesinde, 'dinsel' olarak nitelenebilecek inanç ve davranış kalıplarının bütün insan topluluklarında bulunduğu net olarak anlaşılmıştır. Dünya üze-rindeki tüm topluluklarda doğaüstü güçlerle öyle ya da böyle temasa geçmeyi amaçlayan törenler ile ruh ya da benzeri varlıklara ve ölümden sonra yaşama ilişkin inançlara rastlanır.[8]

Antropolog Boas, din olgusunun, insan düşüncesindeki evrimin tipik örneklerinden birini oluşturduğunu söylüyor. Bu yargı genelde bilim çevrelerince ortak kabul görmektedir. Yani doğa tapınımı, manizm, totemizm, animizm, politeizm (çoktanrıcılık), monoteizm (tektanrıcılık) vb. tüm olgular bir bütün olarak ele alındığında, dinsel evrimin bir ifadesi olduğu gibi, insan düşüncesindeki gelişimi, değişimi, ilerlemeyi; kısacası düşünsel evrimi de ifade ediyor.

Bütün bu anlatımlar bize, dinin inanca dayalı olağan üstü tasarımlar ve işlemler dizgesi olduğu kadar, bir düşünce kategorisi ve bu kategoriye göre oluşan davranış biçimleri ve kurumlar olduğunu söylemektedir. Zaten dinin kavramsal tanımı da bu çerçevede yapılmıştır:

"Din; insanın kutsal saydığı gerçeklikle ilişkisi ve bu ilişkinin çerçevesini oluşturan inançlar, öğretiler, değer yargıları, davranış kuralları, tapınma biçimleri ve kuramsal yapıların tümüdür."[9] Ta-

---

* İlginç bir biçimde çağdaş kuantum fiziği, parçacık ve nano fizik dalının en son gelişmeleri, canlı-cansız tanımlamalarının artık çok geçerli olmadığını, cansız madde diye bildiğimiz nesnelerin de bir zekâ ve bilinci bulunduğundan bahsederek, adeta animizmi doğrulamaktadır.

nımından da anlaşılacağı gibi din, toplumsal, düşünsel ve kültürel bir olgudur. Evrimleşme ve üretim sürecinin belli bir evresinde ortaya çıkmıştır ve toplumsal bilincin spesifik (özgül) bir biçimidir. Ortaya çıktıktan sonra da yukarıda belirtilen ilk ve en ilkel biçimlerinden tek tanrılı evrensel semavi dinlere ve bunların muazzam kurumlaşmalarına kadar, kendi içinde bir evrimsel gelişme süreci geçirmiş; yani gelişen insan düşüncesinin ilerlemesine paralel olarak dinsel tasarım, kural ve kurumlarda bariz bir yetkinleşme yaşanmıştır.

Ne denli yetkin yapılırsa yapılsın, çok doğaldır ki hem mitolojinin hem de dinin, insanın esasta hangi ihtiyacına cevap olduğu, başka bir deyimle toplumsal yaşamda nasıl bir işlev yerine getirdiği hususuyla birlikte ele alınmadan tam olarak anlaşılması olanaklı değildir.

2. Tarihçesi ve İşlevi

Ortadoğu mitolojisi üzerine araştırmalarıyla tanınan Londra Üniversitesi profesörlerinden S.Henry Hooke diyor ki, "Mitos belli bir durumun yarattığı insan düş gücünün (imgeleminin) ürünü olup, belli bir şey yapma niyetini gösterir. Böyle anlaşıldığında, mitos hakkında sorulması gereken soru, onun gerçek olup olmadığı değil, *'onunla ne yapılmak niyetinde olunduğu'* sorusudur.(a.b.ç.)"[10]

Özünde fonksiyonunun ne olduğunun sorgulanması gerektiğini dile getiren bu soru bizce de son derece önemlidir. Sadece mitoloji için değil, din açısından da kanımızca can alıcı sorulardan birisi budur. Çünkü çok iyi bilinmektedir ki toplum içerisinde sadece mitoslar için değil, benzer bir "gerçek olup olmadığı" tartışması din ve tanrı kavramları konusunda da yapılmaktadır. Hatta çoğu zaman akademik kurumlar, akademisyenler, bilim insanları ve ilahiyatçılar bile -kimisi varlığını, kimisi gerçek olmadığını kanıtlama amacıyla- bu tartışmalara katılmaktadır. Dinlerin söyledikleri ne kadar gerçeği yansıtmaktadır, tanrı var mıdır yok mudur, yahut hangi din diğerinden daha üstündür gibi sorular etrafında yüzyıllardan beri ne çok enerji tüketildiği bilinmektedir. Dahası, iş sadece tartışmakla da kalmamaktadır. Dindarlar ile din karşıtları ve ateistler arasında, yine "benim dinim daha hakikat, daha yücedir", veya "ben hakkım sen batılsın" vb. çekişmelerden hareketle dinler arasında, daha doğrusu farklı dinlere inanan topluluklar arasında, tarih, nice kanlı savaşlara da tanıklık etmiştir.

Öyle ki insanoğlunun hiç bir vicdani rahatsızlık duymadan en kanlı cinayetleri din adına ve hem de büyük bir gönül rahatlığıyla işlediği belirtilmektedir. Bu durum, Hooke'un mitoloji için ifade ettiği sorunun din açısından da ne denli anlamlı ve yerinde bir soru olduğunu ortaya koymaktadır. Yani anlatılanların gerçek olup olmadığı; Sümer, Babil, Hurri, Hitit, Mısır, Grek, Roma tanrıları ile Musa, İsa ve Muhammed'in tanrılarının var olup olmadığı değilmesele, temel soru, sosyo-kültürel bir realite olan mitoloji ve dinin işlevinin ne olduğudur.

Zaten konuya ilgi duyan bilim insanları ve özellikle de antropologlar, herhangi bir dine mensup olup olmamayı, herhangi bir dinsel inancın ya da pratiğin bir diğerinden daha üstün veya doğru olup olmadığını kanıtlamak gibi bir amaç gütmemektedir. Onların amacı büyük bir çeşitlilik arzeden dinsel inançların nasıl işlevler yerine getirdiklerini anlamak ve bunların insan davranışlarına, toplumsallaşmaya etkilerini ortaya koymaktır. Bu çerçevede mitoloji ve dine esas olarak bir toplumsal-kültürel olgu olarak yaklaşılır ve onların birey, toplum ve kültür katlarında sahip olduğu fonksiyonlar üzerinde durulur. Bu fonksiyonun ne olduğu sorusuna şimdi mitoloji ve dinin ortaya çıkışı ve tarihçesiyle iç içe yanıt aramaya çalışalım.

İnsan, doğadaki her maddi nesne ve varlık gibi salt bir madde olarak, yalnız maddi boyutuyla anlaşılıp tanımlanamaz. İnsanın bir düşünsel, ruhsal manevi dünyası da vardır ki onu diğer varlıklardan, kendi türüne en yakın hayvanlar ile primatlardan farklı -ve eğer kabul edilecekse- üstün kılan en temel yönü budur. Bu farklılaşmanın başladığı yer, aynı zamanda ilk insanlaşma adımlarının da atıldığı yerdir.

Uzun yıllar ve yüzyıllar boyunca felsefede madde-düşünce, idealizm-materyalizm, diyalektik-metafizik karşıtlık ve ikilemi üzerine tartışmalar yapılmıştır. Ve günümüzde halen bu tartışmalar sürmektedir. Özellikle 19. yy'ın ortalarına doğru politik alana kayarak daha da şiddetlenen ve en temel felsefi ayrılık noktası olarak öne çıkan bu tartışmalarda, bilimsellik adına devrimciler, sosyalistler ve Marksistler materyalist tezin en hararetli savunucuları olmuşlardır. Bunda pozitivist burjuva sosyolojisinin etkisi vardır. Ayrıca o dönemin bilimsel verileri, mekanik-fizik kuramları böyle bir tutumu anlaşılır ve haklı kılmış da olabilir. Fakat kuantum fiziğinin madde-enerji konusunda keşfetmiş bulunduğu yeni veri ve bulgular, atom altı parçacıklarının varlığı, artık bir fizik ötesi olgunun varlığını kanıtlamış bulunmaktadır. Dolayısıyla insanın ruhsal manevi dünyası, artık üzerinde daha ciddi ve derinlikli durmayı gerektiren bir boyut olmaktadır.

Buradan şu noktaya geliyoruz; bir kere daha görülüyor ki insanın insanlaşma serüveni, salt alet yapma vb. maddi kültür olgularıyla ele alınamaz, alınırsa eksik kalır. Manevi ruhsal veçhesinin de mutlaka göz önünde bulundurulması gerekiyor. Manevi yaşamın, insanın manevi dünyasının varlığı demek ise, en ilkel biçimiyle de olsa mitoloji ve dinin başlangıcı demektir.

İnsanın evrimleşme sürecinde bir manevi yaşamın ilk somut belirtileri, günümüzden yaklaşık yüzbin yıl öncesine Neandertal insan türüne kadar geriye gitmektedir. Dinin başlangıcına ilişkin yapılan değerlendirmelerde de aşağı yukarı aynı süreç esas alınmaktadır. Yani dinsel düşünceyi -en ilkel biçimiyle de olsa- üretecek düzeyde bir toplumsal bilincin, daha klasik Neandertallerin son dönemlerine doğru şekillenmeye başladığına ilişkin göz ardı edilemeyecek kimi bulgular elde edilmiştir. Son buzul döneminde nesillerinin tükendiği varsayılan Neandertal insanının ölü gömme âdetini başlatmış olması ve ölümle ilgili törensel etkinliklerde bulunması, insanın manevi eğilimlere sahip olduğunun ilk somut göstergesi olarak kabul edilmektedir. (Geçen bölümde, bu bulguların Zagros eteklerindeki Şanidar'da bulunduğuna değinmiştik. Bkz. s. 229)

Neandertallerin, ölülerini elleri baş hizasında olacak şekilde ve dizleri karınlarına çekik olarak, ana karnındaki cenin pozisyonunda, adeta yeniden doğumu andırır vaziyette yan yatmış olarak gömdükleri, yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır. Ölülerini bazı araç-gereçlerle birlikte gömmüş olmaları, ölen kişinin bazı özel eşyalarını da yanında mezara yerleştirmeleri tespit edilmiştir ki bu bulgular uzmanlarca, ölümden sonra bir yaşam olduğu yolunda bir inancın ilk izleri sayılmaktadır. Aynı zamanda insanın kültürel evrimleşme sürecinde manevi yaşamın ilk belirtileri olarak değerlendirilmektedir. Ve bilindiği gibi zamanlama Paleolitiğin üst dönemine tekabül etmektedir.

Fakat bu tür bulgulara rağmen, genelde benimsenen ortak görüş, gerçek anlamda dinsel bilinç ve manevi yaşamın Homo Sapiens'le birlikte başlamış olduğu yönündedir. Bir düşünsel-ruhsal dünyaya sahip olmakla, diğer akraba türlerden kopup insanlaşma yönünde mesafeyi açan bir adım atılmış olduğu yukarıda belirtildi. Bundan ötürüdür ki din, insanların hayvanlardan ayırt edilmesinin bir ölçütü sayılmaktadır. Demek ki kültürel bir olgu olan din de, insana özgüdür. O bakımdan dini, insanın doğa ile mücadelesinde, doğa güçleriyle baş etme istem ve sürecinin bir parçası ya da yansıması olarak görmek gerekir. Nitekim bu amaçla Homo Sapiens tarafından manevi yaşama "*büyü*"nün sokulduğunu görmekteyiz. Homo Sapiens'e göre bilinmez bir takım güçler vardır, doğa olaylarının düzeni, hareketi, kontrolü bu güçlerin elindedir. O halde bu güçleri kızdırmamak, onları memnun etmek gerekir. Büyü bunun bir aracı olarak geliştirilmiştir. Özünde doğayla uyumlu bir zihniyetin ifadesi olan bu yaklaşımın, modern pozitivist yaklaşımdan daha bilimsel olmadığını kim iddia edebilir? Zaten büyü ile dinin bire bir özdeş şeyler olarak görülmemesi gerekir.

Büyü, denilebilir ki din ile bilim arasında bir yerdedir. Hatta kimi çevreler haklı olarak büyünün dinden ziyade bilimle ilişkili olduğunu belirtmekte ve büyüyü "ilkel insanın bilimi" olarak açıklamaktadırlar. Öcalan'ın da sihir ve büyüyü tıp biliminin ilk göstergesi, dolayısıyla bilimin ilkel biçimi olarak tanımladığını biliyoruz. Özellikle bazı hastalıkların iyileştirilmesi amacıyla başvurulan büyü yöntemleri ve kullanılan sağaltıcı bitkiler, hayvan uzuvları, tütsü maddesi gibi malzemeler, günümüz tıp biliminin ilk adımları olarak pekâlâ kabul edilebilir.

Din ve inanç tarihi evrimini evrimci anlayış temelinde ele alan ve bu temelde geliştirdiği tarih teziyle ün yapan Tylor'a göre büyü, ilkel insanların çeşitli doğal olayların nedenlerini açıklamak için kullandığı bir nevi ilkel bilimdir. Tylor'ın bu görüşüne dayanak teşkil eden gerekçesi, bizce oldukça dikkate değerdir; büyünün de bilim gibi neden-sonuç ilkesine göre hareket ettiğini, yani "aynı nedenler aynı sonuçları doğurur" temeline dayandığını belirtmektedir. Kısacası, ister inanç ve din, ister bilim alanına ait sayılsın, büyü, her halükarda ilkel insan için bir *güç kaynağı* olmuştur.

Öte yandan mitolojik ve dinsel inanç ve ayinler, duygu yoğunluklu pratik ve ritüeller, topluluk aidiyetinin birey tarafından hissedilmesini de sağlar. Bilindiği gibi insanlık, var oluşunun en uzun dönemini (Paleolitik dönem), geniş bir aile niteliğindeki göçebe klanlar biçiminde yaşamışlardır. Aynı klanın mensubu olan insanları birbirine bağlayan faktör, her klanın kendine ait mitolojik ortak atasıdır ki buna totem denilmektedir. Totem bazen bir dağ, bir kaya, bir ağaç, bir hayvan, hatta bir böcek, bir gereç olabilir. Ancak sembolik anlam atfedilen nesne ne olursa olsun, totemin işlevi; aynı aile ve klana aidiyetin bir sembolü olmasıdır. Totemist inanç sistemleri üzerinde dikkat çekici yorumları bulunan Durkheim aynı görüşü savunurken "Totem hayvanları her bir kabilenin birliğini temsil etmektedir, dolayısıyla dinsel tapmanın asıl nesnesi toplumun kendisidir," diyor. Öcalan, -yukarıda belirttiğimiz gibi- totemin işlevini en yalın ve anlaşılır bir ifadeyle ortaya koyuyor, totemin tıpkı bir soyadı gibi *birlik ve aidiyet sembolü* olduğunu vurguluyor.

Yapısal işlevselci sosyal antropoloji okuluna yakın duran Malinowski de *mitos*'u bir "toplumsal karakter" olarak yorumlamakta ve "Mitos, ilkel kültürde vazgeçilmez bir işlevi yerine getirmektedir; inancı ifade eder, destekler ve kodifye eder, ahlakı korur ve güçlendirir; insanın yönelimi için pratik kurallar içerir ve bunların etkinliğini sağlar,"[11] diyerek, insanın ruhsal alandaki boşluklarını doldurduğu ve toplumsal ihtiyaçlarına cevap olduğu yönündeki fonksiyonuna dikkat çekmektedir.

En ilkel dinsel inanç kırıntıları ve mitoslardan tutalım en sistemli mitolojilere, tek tanrılı semavi dinlere kadar bir bütün olarak mitoloji ve din; bireyler ve toplumların yanıtlayamadığı sorulara toplumun geniş kesimini tatmin edici yanıtlar vererek insanlara yaşamı ve evreni anlama çabalarında yardımcı olacak bir kavramlar manzumesi sağlar. Yani şu her çağda insanların hiç bıkmadan kendine sorduğu meşhur "nereden geldik, nereye gidiyoruz" sorusuna kendince tatmin edici açıklamalar getirerek insana bir "anlam haritası" sunar.

Bütün bunlar mitoloji ve dinin ideolojik bir işlevi olduğu anlamına gelmektedir. Dini, insanın var oluşuna anlam veren bir kültür sistemi olarak değerlendiren antropolog C.Geertz'in yapmış olduğu şu din tanımı da, kanımızca bir ideolojik işlevin ifadesidir:

> Genel bir varoluş düzenine ilişkin kavramlaştırmalar formülleştirerek insanlarda güçlü, yaygın ve uzun süreli ruh halleri ve motivasyonlar yaratan ve bu kavramlaştırmaları bir gerçeklik halesine bürüyerek söz konusu hallerin ve motivasyonların eşsiz bir şekilde gerçekmiş gibi görünmesine yol açan semboller sistemi.[12]

Mitoloji ve dinin ideolojik işlevi, en ilkel sihir ve büyüde bir güç kaynağı; totemde birleştirici, ortak aidiyet sağlayıcı bir unsur; ilk çağ mitoslarında insanın kendisine ve evrene anlam verme öğesi olarak karşımıza çıkarken; sınıflı-devletçi toplumla birlikte çok daha bariz bir toplumsal denetim mekanizması olarak boy vermektedir. Toplumsal olarak kabul edilebilir davranış ve tutumları teşvik ederek, uygun olmayanları ise hoş karşılamayıp gerektiğinde en sert biçimde cezalandırarak toplumsal düzenin sürdürülmesini sağlar. Bu yönüyle her din aynı zamanda uygun ve doğru davranış reçeteleri sunan bir ahlak sistemidir. Zaten dinin bu ideolojik işlevi anlaşılmadan sınıflı-devletçi uygarlığın ilk örneği Sümer'den başlayarak günümüze kadar, ilk ve orta çağlar ile kapitalist modernite çağında, dinin toplumsal-siyasal süreçlerde, iktidar mücadelelerinde ve toplumsal çatışmalardaki rolünü de anlamak mümkün değildir.

Örneğin, Sümer rahiplerinin göksel düzeni esas alarak geliştirdiği akıllara durgunluk veren mitoloji ile insanları "kul" haline getirip, bunu topluma da benimseterek köleci sistemin binlerce yıl ayakta kalmasını sağlamasında görüldüğü gibi; yahut, uzun ve karanlık ortaçağ döneminde sınıfsal, ekonomik çıkar ile iktidar mücadelesinde kimi zaman ezenlerin ve egemenlerin temel dayanağı, kimi durumda ezilenlerin elindeki en güçlü silah olarak karşımıza çıkan din, temelde hep dikkat çekmeye çalıştığımız bir ideolojik işlevi yerine getirmiştir. Bazen toplumsal patlamaların, zulme ve yoksulluğa isyanın ya da özgürlük arayışının bir ateşleyicisi olarak; bazen de ezilenlerin ve sömürülenlerin sefalete, haksızlığa katlanmasını sağlayan bir "müsekkin" (yatıştırıcı), Marx'ın tabiriyle bir afyon olarak, her halükarda ve daima son derece belirgin bir ideolojik işlevi söz konusudur.

Bundan dolayıdır ki 1995 yılında PKK 5. Kongresi'ne sunduğu Politik Rapor'da, Öcalan, ideolojisiz insan düşünülemeyeceğini, -sihir ve büyüden güç alan- ilk insandan en son insana kadar mutlaka her insanın bir ideolojisi olduğunu altını çizerek belirtmişti. 2000'lerin başlarında ise İmralı savunmalarında, mitoloji ve dinin insanlık tarihinde uzunca bir dönem ideoloji işlevi gördüğünü ve tarihsel gelişim süreci içerisinde ideolojinin -sırasıyla- mitoloji, din, felsefe ve bilim biçiminde dört ana evre olarak karşımıza çıktığını belirterek, dinin bu işlevini doğru anlamanın önemine de şöyle vurgu yapmaktadır: "Bin yılları etkilemiş mitolojik ve dinsel kimliklerin toplum yaşamındaki gücünü ortaya koymadan, neyi temsil ettiklerini açıklamadan ve düşünce tarihi içindeki yerini belirtmeden yapılacak çözümlemeler önemli eksiklikler taşıyacaktır."

Mitoloji ve din, belirtmeye çalıştığımız ideolojik işleviyle bağlantılı ve aynı zamanda onun bir gereği olarak, toplumsal-kültürel bir kurum olması itibarıyla da, binyıllar boyunca çatışma, karışıklık, düzensizlik eğilimlerini ortadan kaldırmak, denetlenemeyeni denetlemek, açıklanamazı açıklamak suretiyle *toplumsallaşmayı sağlama*, toplulukları belli bir düzene sokma işlevine de sahip olmuştur. Yani bir nevi *kaos*'u *kosmos*'a çevirmek gibi bir rol oynamıştır. Dolayısıyla en temel bir işlevi insanın toplumsallaşmasına hizmet etmesi, bireyin toplumsallaşması sürecini düzenlemesi ve ilerletmesidir. Kullanılan yöntemler bazen ilkel, komik, çocuksu gibi gelse veya sert, acılı, zalimane bulunup tasvip edilmese de, bir toplumsallaşma amacına hizmet ettiği göz ardı edilemez. Anlaşılması gereken önemli bir nokta da budur. Weber'in, peygamberleri, "Kendilerine inandıran ve kendilerini izleyenlerin dünyayı bir kosmos, yani düzenli, anlamlı bir bütünlük olarak kavramalarını sağlayan şahsiyetler," olarak değerlendirmesi, kanımızca aynı noktadan hareketle yapılmış bir değerlendirmedir.

Denilebilir ki ilk kez Sümerlerle birlikte mitolojik etkinlik yoğun bir biçimde dinsel düşünceye nüfuz etmişti. O dönemin felsefe ve bilimi de mitolojiydi zaten. Dolayısıyla Mezopotamya mitolojisinde, sözünü ettiğimiz "toplumu düzene sokma" işlevinin en somut, yaratıcı ve çarpıcı örneklerini görebilmekteyiz. Burada mit hemen hemen her zaman bir "yaratılış"a ilişkindir. Böyle olunca da, bir mit'i tanımakla, aynı zamanda anlattığı şeyin kökeni tanınmış olur. Çünkü mit, herhangi bir şeyin nasıl varlık bulduğunu ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl oluştuğunu anlatır. Anlam taşıyan bütün insan edimlerinin ana örneğini mit'lerin oluşturmasının nedeni budur.

Burada hemen yeri gelmişken son derece önemli bulduğumuz dikkat çekici bir noktaya temas etmek gerekiyor. Mezopotamya'nın kozmogoni (evrenin yaratılışı) ile ilgili mitlerinde, bir "yoktan var etme" durumu hiç görülmemektedir. Yaratılış mitleri daima var olandan hareket ederek dünyayı ve insanı yaratırlar. Bu ana malzeme, dönemin düşünce düzeyine ve ülkenin coğrafyasına göre değişir, değişebilir; fakat mitlerin malzemesi her zaman somuttur. Aşağı Mezopotamya'nın alüvyonlu ovalarında malzemenin çamur, toprak, su vb. olması son derece anlaşılırdır. Bir doğa ile iç içeliği, ekolojik yaklaşımın en doğal biçimini ifade eder aynı zamanda. Kaldı ki yaşamın sudan çıktığını da unutmamak gerekiyor. Sadece kendi coğrafyasından hareketle de sınırlı değil; Sümerler ve Babilliler ayrıca başka halklar gibi evrenin yaratılışını, önceden mevcut olan elemanların, rüzgar, hava, su gibi dinamik unsurların etkisiyle izah ederler. Hatta bu temel elemanlar olmasa bile, en mantıksız gibi görünen durumlarda dahi bu ilkeden taviz verilmediği görülmektedir. Yani yoktan değil, ille başka bir şeyden yaratır. Örneğin, Babil'in yaratılış destanı Enuma Eliş'te, Marduk'un, Tiamat'ı öldürüp dünyayı Tiamat'ın uzuvlarından, onun vücudundaki malzemeden yaratması, inşa etmesi gibi...

Aynı noktaya parmak basan Hooke da, bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Eskiçağ (antik) yaratılış mitoslarından hiçbirisinde, ex nihilo (hiç yoktan) yaratılış kavramıyla karşılaşmadığımızı belirtmeliyiz. Tüm eski çağ mitoslarında yaratış, başlangıçtaki kargaşa (kaos) durumuna bir düzen verme eylemi olarak görünür."[13]

Mitolojilerdeki bu yaklaşımı, dinlerdeki tipik yaratılış mantığıyla, "Tanrı ol dedi, oldu!" türündeki doğmatik zihniyetle karşılaştırdığımızda, ya da bilimsellik adına tanrı kelamı gibi dayatılan "zorunluluk yasası" gibi softalıklarla kıyasladığımızda, Öcalan'ın, mitolojinin, dinin doğmatizminden de kapitalizmin pozitivizminden de daha bilimsel olduğu ve bilime onlardan daha yakın durduğunu yönündeki değerlendirmesinin nedensiz yapılmadığını daha net anlayabiliriz.

Mezopotamya ve Sümer mitolojisindeki düzenleme gücü ve becerisi, tek kelimeyle mükemmel ve hayranlık uyandırıcı bir yetkinliktedir. *Kozmogoni*, *theogoni* (tanrıların yaratılışı) ve *antropogoni* (insanın yaratılışı) konusundaki mitler, en değme felsefe, sosyoloji ve siyaset akımlarını kıskandıracak bir mükemmelliktedir. Sümer yaratılış mitosları "Evrenin Kökeni", "Evrenin Düzene Konması" ve "İnsanın Yaratılışı" olarak üç temel başlık altında toplanabilir. Bu mitoslarda gerek toplumun sosyal, iktisadi ve siyasal örgütlenmesi, gerekse de özünde bunun bir yansıması ve en tepedeki iktidar dizgesi anlamına gelen tanrılar panteonu büyük bir ustalıkla düzenlenmiştir. Sümer rahiplerinin -doğadan esinlenerek- göksel düzeni esas alıp yarattığı tanrılar panteonu, "Uzun süreyi kapsayan ve pek bilinmeyen doğuşu ne olursa olsun, her öğesi -dinsel kişiliği- tıpkı bir iskeletin kemikleri gibi belirli ve bir diğerinin yerine geçemeyecek rollerin olduğu, mükemmel bir şekilde örgütlü bir dizgeyi oluşturuyordu."[14]

Öte yandan toplumsal düzeni kurarken bir nevi *ilkeler* olarak tanımlayabileceğimiz, Öcalan'ın "uygarlık değerleri ve teknikleri" olarak adlandırdığı ME'ler de, Mezopotamya mitolojisinden diğer tüm mitoloji, din, kültür ve uygarlıklara bir biçimiyle yansıyan yaratıcı değerlerdir. "Bir ME, onu özetleyen ya da çağrıştıran temel bir özelliğe indirgenmiş bütün bir kültürel alandır, düzenli ve uygar hayatın bir kazanımıdır."[15] Toplumsallaşmada ve toplumsal sistemlerin devamı ve yetkinleştirilmesinde temel rol oynayan bu mitolojik kazanımların, salt yaratıldığı antik çağlarda değil, sonraki tüm tarihsel süreçlerde de öneminden bir şey yitirmeden bütün halkların ve toplumların yaşamında yer edindiği, araştırmacıların ortaya çıkarıp netleştirdikleri bir realitedir. Sümer mitolojisinde, şimdiye kadarki araştırmalarda sayısı 105-106 kadar olduğu tespit edilen bu ME'leri ele geçirmek için, ikisi de tanrılar panteonunda yer alan İnanna ve Enki'nin çekişmesini konu alan "İnanna ve Enki: Uygarlık sanatlarının Eridu'dan Uruk'a Aktarılışı"* adlı mitos, esasında doğal toplumdan (Neolitik), devletçi-sınıflı toplum (köleci uygarlık) aşamasına geçiş döneminde kadın erkek mücadelesinin benzersiz bir anlatımını dile getirmektedir. Erkek tarafından, toplumdaki etkinliği ve rolü elinden alınmak istenen kadının İnanna şahsında, bunu geri almak uğruna yaptığı mücadele anlatılmaktadır. Böyle anlamlı bir içeriği bulunan bu mitos, hikâyenin altındaki gerçeği göremeyen sıradan bir okuyucu için komik, olağan dışı hatta saçma bile gelebilir; oysa hiç de öyle değildir. Demek ki iyi okunup siyasetin diliyle analiz edilebilirse görülecektir ki, "Hiçbir şey, iktidar düzenine nasıl bir şekil verdiklerini, tanrısal iktidar mitolojisinden daha iyi açıklayamaz."[16]

Bir örnek mitos analizi:

Mitoloji ve dinin "toplumu düzene koyma" işlevinin tipik ve somut bir örneğini yine Sümer mitolojisinden, ama bu kez başka bir mitosu analiz etmeye çalışarak görelim. Bu örnek, aynı zamanda siyasetin diliyle ve doğru okunduğunda mitosların ne çok önemli bilgiler içerdiğini görmek bakımından öğreticidir.

---

* Bakınız: Kramer, Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki. s.12

Sümer tanrılar panteonunda An, Enlil ve İnanna (Ninhursag) ile birlikte en önemli dört tanrıdan biri olarak yer alan Enki, "bilge"liği ve "kurnaz"lığıyla anılan ve gerçekten de tanrıların bütün güç ve karmaşık işlerini, en içinden çıkılmaz sorunları çözen portre olarak mitlerde adı geçen bir tanrıdır. Öyle anlaşılıyor ki o, gerçekten usta bir pratikçi, yetkin bir taktik önderlik kişiliğini de temsil etmektedir. Şimdi Enki'nin bir siyasal-iktisadi-toplumsal organizasyon ve düzenleme pratiğine yakından bakalım.

Ele alacağımız örnek, "Enki ve İnanna: Yeryüzünün ve Kültürel Süreçlerin Düzenlenmesi" adı verilen mitosdur. Günümüze dek iyi korunmuş 500'e yakın dizeden oluşan Sümer repertuarındaki en uzun mitlerden biridir. Bu mit'in girişinde çizilen Enki portresi, onun yaratıcı bir taktik önder olduğu tezini doğrulamaktadır. Kramer'in ifadesiyle Enki:

> Bu mitte, tanrıçaları peşpeşe gebe bırakan uçkur düşkünü ve yasak bitkileri yiyip üzerine ölüm laneti çekecek kadar budala bir tanrı değildir. Ne de, arkadaşı olan tanrıların yardımına gidip onları zahmetli işlerden kurtarıp rahatlatmak için annesinin uykudan kaldırması gereken, tembel ve uyuşuk bir tanrıdır. (Burada Kramer, diğer bazı mitlerde çizilen Enki tasvirlerine gönderme yapıyor. bn.) Mitimizde, uygarlık için elzem olan kültürel süreçleri ortaya çıkaran ve idare eden etkin, verimli bir düzenleyici olarak görünür ve bunları çok yaratıcı, becerikli bir biçimde gerçekleştirir.[17]

Şimdi de Enki'nin nasıl bir düzenleme yaptığını anlatan bölümlere göz atalım; Enki bu mitte, önce Sümer'in çevresini (dış ilişki, güvenlik vs.) düzenliyor, sonra da ülkesinin iç düzenlemesine geçiyor:* "Parçalı, anlaşılmayan iki dizenin ardından, Enki'nin Dilmun'u arındırdığını görürüz; lagünlerini ve hurma ağaçlıklarını ayırıp, tanrıça Ninsikil'i oradan sorumlu kılar:

---

* Yukarıdaki uzun alıntıda nesir Kramer'in, şiir ise Sümerli şairin orijinal dizeleridir.

O, kur Dilmun'u temizledi ve arındırdı,
Ninsikilla'yı ondan sorumlu tuttu.
(...)

Daha sonra Sümer'in ezeli düşmanları olan Elam ve Marhaşi'ye döner ve onları Sümer'in ellerinde harap eden bir yenilgiyle lanetler:

... Elam ve Marhaşi...
... her şeyi yutup yok edenler,
Enlil'in güç verdiği kral
onların evlerine saldırdı, surlarına saldırdı;
gümüşlerini, lacivert taşlarını, ambarlarını
Bütün ülkelerin kralı, Enlil için Nippur'a getirdi.
(...)

Enki'nin, ülkelerin ve halkların kaderini tayin edişi (dış işleri görevi) şairin zihninde canlandırdığı kadarıyla burada sona eriyor. Bundan sonra Enki'nin, insanların dirimsel yiyecek barındırma ve giysi gereksinimleriyle ilgilenmesi gelir. İçmek ve sulama yapmak için tatlı, taze suyla başlayarak, Enki, eğretilemeli, imge yüklü şiirsel bir pasajda düğün hediyesi verirmişçesine Dicle ve Fırat'ı er suyuyla doldururken betimlenir ve ırmakların denetimini kanal müfettişi Embilulu'nun sorumluluğuna verir:

(...)
Sağ elinde bir asa tutan,
Dicle ve Fırat'ın 'birlikte yemelerini' sağlayan,
sözcükleri coşkulu bir ağızla söyleyen,
saraylardan refahı yağ gibi çeken,
Yazgıları belirleyen efendi
Enki, Abzu'nun kralı,

Enbilulu, kanalların müfettişine
Enki bunların sorumluluğunu verdi.

Enki, Dicle ve Fırat'tan lagünlerin ve sulak bataklıkların bol olduğu güney Sümer'e döner, bunları balık ve kuşla doldurur ve bunların sorumluluğunu balık seven bir tanrıya Nanna'ya* verir:

Bataklığa seslendi:
Suhurhi ve suhur balığıyla doldurdu onu.
Kamışlığa seslendi:
Olgun kamışlar ve yeşil kamışlarla doldurdu onu.
(...)
... balıkların sevdiğine (Nanna'ya)
Enki bunların sorumluluğunu verdi.

Şimdi Enki ... deniz sularına döner ve tüm enginliğinden sorumlu olarak deniz tanrıçası Nanşe'yi atar.

... deniz köpüğünü ortaya çıkarana
Sirara'nın innin'ine
Nanşe anaya

Denizin bütün enginliğinin
Sorumluluğunu verdi Enki.

Enki, suyla ilgili yaratıcı işlerini 'göğün suları' yağmura seslenmekle sona erdirir, onları yüzen bulutlar olarak ufka yollar ve bunların sorumluluğuna yağmur tanrısı İşkurr'u atar.

(...)
Yağmura seslendi, ...
Büyük fırtınalara binen,
şimşekten sorumlu olan

---

* Kramer bu adın okunamadığını söylüyor; ama Mitolojiler Sözlüğünde isim "Nanna" olarak geçiyor.

kutsal kilitle göğün içini kapayan,
An'ın oğluna,
göğün ve yerin kanal müfettişine
bolluğun adamı İşkur'a,
An'ın oğluna
Enki bunun sorumluluğunu verdi.

Yağmur sularının yanı sıra sulama suyunun da sağlandığı yeryüzü, şimdi tarım yapmak ve yiyecek üretmek için hazırdı. Enki, saban sürmek ve tohum ekmekle bu süreci başlatır. Enki sabanı, boyunduruğu ve çift hayvan takımını öğretti.

Yüce prens Enki... öküzler verdi onlara
kutsal karığın ağzını açtı,
ekili tarlada tahılı büyüttü.
Taçtan gözünü ayırmayan efendi,
yüksek ovanın süsü
alet ustası,
Enlil'in çiftçisi,
hendek ve kanalların adamı Enkimdu'ya
Enki bunların sorumluluğunu verdi.

Bundan sonra Enki, farklı farklı tahıl ve baklagiller ekili tarlalar sağlamakla yiyecek üretme etkinliğini sürdürür.

Tohum ekili tarlaya seslendi,
gunu-arpasıyla doldurdu onu;
nohutla, mercimekle, ...'le doldurdu
(...)
Aşnan'a, güzel ekmeğe
bütün dünyanın ekmeğine
Enki bunun sorumluluğunu verdi.

Enki, dikkatini yiyecek üretmekten insanlara barınak sağlamaya çevirir ve bunu iki aşamada gerçekleştirir. Önce kazma ve tuğla kalıbının çalışma düzenini belirler ve bunlardan tuğla tanrısı Kulla'yı sorumlu kılar. Sağlam temeller üzerinde örnek bir ev inşa ettikten sonra Enlil'in usta inşaatçısı Muşdamma'ya bunların sorumluluğunu verir.

Kazmanın üstüne bir ip koydu yüce prens,
tuğla kalıbına yol gösterdi,
(...)
Kulla'ya, ülkenin kudretli tuğlacısına,
Enki bunların sorumluluğunu verdi.
O ipleri yerleştirdi, kazıkları çaktı,
meclisin yanına bir ev inşa etti.
(...)
Enlil'in yüce inşaatçısı Muşdamma'ya,
Enki bunların sorumluluğunu verdi.

Kentlerdeki yaşam için elzem olan temeller atmak, evler inşa etmekten iç bölgelere, yüksek bozkırlara döner Enki ve buraları zengin bitki örtüsüyle kaplayıp hayvan sürülerini çoğalttıktan sonra 'hursag'ın kralı 'Sumugan'ı bunlardan sorumlu kılar:

(...)
Verimli bitki örtüsünü iyi toprağa bol bol dağıttı.
Yüksek bozkırın sürülerini çoğalttı,
olmaları gereken yere koydu onları.
(...)
hursag'ın kralı Sumugan'a
Enki bunların sorumluluğunu verdi.

Hâlâ iç bölgelerde olan Enki, ahırlar ve ağıllar kurar, tanrıların yemek salonları için bunları süt ve yağla doldurur ve gözetimlerini An'ın dostu, İnanna'nın kocası Dumuzi'ye verir.

Ahırlar kurdu,
onların temizlenmesini emretti.

Ağıllar çevirdi,
onları en iyisinden yağ ve sütle doldurdu.
(...)
göğün uşumgal'ı Dumuzi'ye,
Enki bunların sorumluluğunu verdi.

İzleyen (dizelerde)... Enki'nin... Birkaç harekette daha bulunduğunu görüyoruz. Bunlar olasılıkla ülkeler ve kentler arasındaki sınırların belirlenmesini, Anunna-tanrılar için özel mekanlar kurulmasını ve tüm evrenin gözetiminin güneş tanrı Utu'ya verilmesini içerir.

sınırları kararlaştırdı, onları çizdi.
Anunna-tanrılar için,
kentin yanında kiurra'yi yükseltti Enki.
(...)
Yiğit Utu'ya ufkun ötesinde kutsal
gökte ateş saçana,
Ningal oğlu Utu'ya,
Enki bütünüyle evrenin sorumluluğunu verdi.

Son olarak Enki insanların giysi gereksinimiyle ilgilenir. 'Kadın sanatı' olan dokumayı öğretir ve bunun sorumluluğunu giysi tanrıçası Uttu'ya verir.

Mug-giysisini dokudu,
te'yi gösterdi,*
kadın sanatını kusursuzlaştırdı Enki.

---

* Mug giysisi için Kramer dipnotta "düşük kaliteli bir yün" tanımını yapıyor; te'nin ise dokuma alanıyla ilgili bir sözcük olduğunu, ama anlamının bilinmediğini söylüyor. Dikkat çekici bir durum, her iki sözcükte günümüzKürtçe'sinde var ve halen kullanılıyor.mu=kıl, yün anlamında, hemde düşük kaliteli yün anlamında ve te=teşi (iğ, öreke) biçiminde yün eğirme aracı olarak kullanılıyor. Yani Sümer dönemindeki gibi dokuma işi ile ilgili kavram ve araçlardır; üstelik Kürdistan'da da bu bir kadın sanatıdır. Kürt folklor ve müziğinde kadını elindeki teşi'siyle birlikte tasvir etme örnekleri oldukça fazladır.

(...)
Sarayın kıymetlisi, kralın edeplisi
sadık, sessiz kadın Uttu'ya
Enki bunların sorumluluğunu verdi.
(...)
Enlil'in kızkardeşi Aruru,
doğum kraliçesi Nintu, ...
Ülkenin ebesidir şimdi.
(...)
kutsal Ninisinna
suba-mücevherini takan,
An'ın sevgilisidir şimdi,
ve An'ın yanında durur,
yüreğin arzularını kışkırtarak.
... kutsal Ninmug,
altın keskiyi, gümüş çekici
çakmaktaşından büyük bıçağı kazanan
ülkenin metal/ağaç işçisidir şimdi.
(...)
... kutsal Nidaba
ve kollarının çevresine ölçü sicimini bağlayan,
bütün yüce me'leri bildirir/...
ülkenin yazmanıdır şimdi.[18]

Görüldüğü gibi günümüzden beş, altı bin yıl önce Enki'nin yapmış olduğu toplumsal düzenleme ve organizasyonu, çağımızın modern cumhuriyetleri ile parlamenter demokrasi denilen ulus-devlet sistemlerinden hiç de aşağı kalmayan, hatta onları kıskandıracak bir mükemmelliktedir. O günün sosyo-ekonomik, kültürel realitesine uygun ve toplumun ihtiyaçları dikkate alınarak Enki tarafından son derece gerçekçi ve yaratıcı bir işbölümü yapıldığını, devletin ana kurumlarının şekillendirildiğini ve bu iş bölümüne uygun her bir alanı yürütmekle sorumlu bir nevi "Bakanlar Kurulu" görevlendirildiğini görmekteyiz. Atanan kişilerin adlarına "bakan" değil de, -o günün jargonuyla- "tanrı" veya "tanrıça" denmiş olması o kadar da önemli değil; rol ve işlevleridir önemli olan ve bunun da birebir örtüştüğü izaha gerek duymayacak bir açıklıkla ortadadır.

Sümer tanrılar panteonundaki dört güçlü tanrıdan biri olan Enki'yi, bir an, kuvvetler ayrılığı prensibini esas alan modern bir demokratik devletteki yürütme erki gibi düşünelim. Ve "Başbakan" Enki'nin "kabinesini" günümüzün gelişkin sayılan bir devlet sistemiyle kıyaslamak üzere, mit'teki sıralamayı takip ederek özetleyelim;

1. Dış ilişki ve güvenlik-savunma görevleriyle Ninsikilla'yı görevlendiriyor. (Günümüzün dışişleri ve/veya milli savunma bakanlıklarının işlev ve görev alanına tekabül eder.)

2. Dicle ve Fırat'ın akışını ayarlama, kanal ve sulama sistemi ile ırmakların denetimini Embilulu'ya veriyor. (Çağımızda bu iş, daha büyük barajlar inşa edilerek yapılıyor ve bayındırlık bakanlığının görev alanı oluyor.)

"Göğün suları" yağmurların sorumluluğu İşkur'a; güneydeki lagün ve bataklıklarda bolca bulunan kuş ve balıkların sorumluluğunu da Nanna'ya verir. Günümüzdeki "meteoroloji" ve "su ürünleri" kurumlarına denk düşen bu iki alanı, ayrı birer bakanlık gibi de düzenleyebilir, herhangi bir bakanlık bünyesindeki bir genel müdürlük birimi gibi de düşünebiliriz. Nasılsa bu keyfiyet başbakanlara aittir; başbakanların böyle düzenlemeleri yapma, bakanlık sayısını arttırıp azaltma yetkileri vardır.

3. Nanşe Ana'ya bütün denizlerin ve deniz gümrüğünün sorumluluğunu verir. (Denizcilik bakanlığı.)

4. Tarım ve çiftçiliğin sorumluluğunu, tarla işlerini Enkimdu'ya verir. Günümüzün tarım bakanlığı alanıyla özdeşleşen bu göreve atanan Enkimdu, popülaritesi oldukça yüksek bir "bakan"dır. İnanna'yla evlilik için Dumuzi ile girdiği çetin rekabet nedeniyle dönemin Sümer magazinine sıkça konu olduğunu düşünebiliriz.

Aşnan'a bitkilerin yeşerişini, özellikle tahıl ve baklagillerle ilgilenme görevini verir. (Bunu da, tarım bakanlığı bünyesinde "toprak mahsulleri ofisi" gibi değerlendirebiliriz.)

Ninmug'a ağaç ve maden işlerini verir. (Orman ve madencilik kurumlarıyla özdeşleşen bir görev alanı.)

5. Kulla'ya tuğla yapımışleri görevini verir. Evlerin, büyük yapıların inşası görevine de Muşdamma'yı atar. (Bu iki alanı birlikte imar-iskân bakanlığı olarak pekala düşünebiliriz.)

6. Kabinenin diğer bir popüler üyesi Dumuzi'ye hayvancılık ve hayvan ürünleri görevini verir. Vahşi hayvanların denetimiyle de ayrıca Sumugan'ı görevlendirir. (Hayvancılık ve hayvan ürünleri alanını kapsayan bir bakanlık işlevine tekabül eder.)

7. Dünyanın ve ülkenin gözetimi, ülkenin idari ve hukuki işlerinin sorumluluğu görevine Utu atanır. (Bunu da bir adalet bakanlığı gibi kabul edebiliriz.)

8. Giysi gereksinimi ve dokuma işlerinin sorumluluğunu tanrıça Uttu'ya verir. (Dokuma, tekstil vb. üretim alanlarını kapsayan bir sanayi bakanlığı olarak düşünmek mümkündür.)

9. İnsan soyunun devamı, doğum, ülkenin ebeliği gibi görevlere de Aruru ve Nintu atanır. (Bu da sağlık bakanlığının alanı oluyor.)

Serbest aşk sektörünü de ihmal etmeyen Enki, bu işle de, yüreğin arzularını kışkırtan kutsal Ninisinna'yı görevlendirir. (Batılı kapitalist ülkelerin tümünde tartışmasız bir "sektör" olan bu alanı, ABD'nin Hollywood'undan tutalım, Türkiye'de bir dönem vergi rekortmenliğini resmen tescil ettiren Madam Manukyan etkinliklerine kadar, sistemin adeta vazgeçilmez bir realitesi olarak düşünmek gerekiyor.)

10. Yazı ve kültür ile bunların bütün alanlarını, ayrıca me'lerin sorumluluğunu Nidaba'ya verir. (Eğitim ve kültür bakanlıkları adıyla günümüzde düzenlenen alandır.)

'Mit'deki düzenlemeyi genel çerçevesiyle on başlık altında bu şekilde sınıflandırmak, yani Enki'nin inşa ettiği toplumsal organizasyonu on temel bakanlıktan oluşan bir kabine gibi düşünmek mümkün. Ama istenirse yine Enki'nin gerçekleştirdiği iş bölümü esas alınarak bu sayı yirmi hatta otuza kadar da arttırılabilir. Sonuçta, 21. yy'ın modern bir devlet düzenlemesinden hiçbir eksiği olmayan yaratıcı bir toplumsal örgütlenme planlamasıyla karşı karşıya bulunduğumuz nettir. Hatta kendisini çok demokratik, çağdaş ve ileri sayan çoğu ulus-devletlerinkinden fazlası bile olduğu söylenebilir. Örneğin, Enki'nin kabinesinde görevlendirilen "kadın bakan" sayısının düzeyini ve oranını, kapitalist modernitenin demokratikliğiyle övünmeye pek meraklı kaç devlet yakalayabilmiştir? Ayrıca Enki'nin kabinesinde de, bugünün dünyasındaki hemen her örneğinde olduğu gibi, birçok silik isimlerin yanı sıra, çok popüler ve ün yapmış üyeler de yer almaktadır; hatta bunlardan Utu, Enkimdu, Dumuzi gibi adları ve ünleri günümüze kadar ulaşanları dahi vardır.

Sümer mitolojisinden bir tek örneğin bile, biraz dikkatle bakıldığında, günümüz toplumu ve dünyasını anlamamızı sağlayacak ne çok ve ne değerli bilgiler, veriler içerdiği açıkça görülmektedir. Ayrıca, uzunca alıntılarla göz önüne sermekte yarar bulduğumuz bu örnek, mitoloji ve dinin toplumu düzene sokma işlevini nasıl başarıyla yerine getirdiğinin iyi bir örneğidir. Kuşkusuz mitos'ta buraya almadığımız çok sayıda mantıkdışı, komik, doğaüstü söylemler, "bir boğadan doğan Enki baba" yahut "büyük fırtınalara binen An" gibi dizeler de yer almaktadır. Ama bunlardan kalkarak mitleri küçümsemek, ciddiye almamak, bilim dışı, hayal ürünü vs. deyip önemsememek elbette ki doğru bir yaklaşım olmayacaktır; bu birinci nokta.

İncelenen bu örneğin ortaya koyduğu ikinci önemli sonuç ise, -Öcalan'ın da işaret ettiği gibi- mevcut dünya sisteminin köklerinin 500 değil 5000 yıl öncesinde olduğudur. Bunun aksini iddia edip, mevcut sistemleri modernist yaklaşımla, kapitalizmin çıkışıyla izah edenler, kapitalist modernitenin bir ürünü olarak gösterenler, kökenini buraya dayandıranlar; kanımızca modernizmin, beş-altı bin yıl önce Sümerlerin Aşağı Mezopotamya'da gerçekleştirmiş oldukları toplumsal sistemin üzerine, daha somut bir ifadeyle söylemek gerekirse Enki'nin "kabinesi"nin üzerine fazladan, bunu aşan çok farklı ne ilave edebildiğini somut olarak ortaya koymak zorundadırlar. Bu anlamda çok fazla bir şey bulamayacaklarını biz şimdiden söyleyebiliriz. Çünkü mevcut sistem, nereden bakarsanız, temelleri beş-altı bin yıl önce Sümer'de atılan devletçi sistemin bir kopyasıdır ancak.

Bu durum, o ezeli çağlarda atılan temellerin ne denli sağlam ve yetkin temeller olduğunun bir göstergesidir. Günümüzde halen de hemen her alanda kullanılmakta olan uygarlık kurumları ve değerlerinin kökünün, tarihin bu binlerce yıllık derinliklerinde, modernist bakış açısının "tarih öncesi" diye tanımladığı çağlarda olduğunu artık biliyoruz. İşte bu oluşumların o derin köklerinde mitoloji yaşamsal bir rol oynamıştır. Nitekim Karl Kerenyi de, mitoloji üzerine yaptığı uzun araştırmalar neticesinde ulaştığı sonuçlardan söz ederken, mitolojinin asli işlevinin "temel atmak" olduğunu dile getirmiştir.[19] Atılan temellerin yetkinliği tek bir örnekten, yukarıya aldığımız "Enki ve İnanna: Yeryüzünün ve Kültürel Süreçlerin Düzenlenmesi" mit'inden bile anlamak kolaydır.

Tarih, klasik yaklaşımlarca yazı ile başlatılır; bu anlamda tarihin işlevi esas olarak kaydetmektir. Toplulukların yaşam ve davranışlarına ilişkin belli bilgileri, kayda geçirenlerin beğeni ve tercihlerine göre seçip bir yerlere yazmaktır. Mitos ise, adı üstünde söylencedir; yani yazıdan önce vardır. Dolayısıyla mitos'un işlevi bilgi değil, eylemdir; topluluğun yaşamını sürdürmesi için ihtiyaç duyulan düzenlemeleri yapma eylemidir. Bilindiği üzere insanlık tarih bilgisine gereksinim duymadan, yazılı tarih kayıtları henüz tutulmadan önceki onbinlerce yıl bir yaşam sürdürmüştür. Bütün o uzun çağlarda mitos, topluluğun varlığını sürdürebilmesi için yaşamsal bir işlev görmüştür. Ritüeller ve daha sonra dinlere de yansıyan tören ve ibadet biçimleri, bunun tamamlayıcı bir öğesi olmuştur.

Bununla varmayı amaçladığımız nokta şudur: Modernist zihniyetin bir yansıması olarak, hayal ürünüdür veya bilim dışıdır diye dudak bükülen mitolojik söylenceler; kralların, sultanların ve imparatorların beğeni ve tercihlerine göre ve kendi kâtiplerince tutulan ve tarih diye önümüze konulan belgelerden kat kat daha gerçek, daha doğru ve dolayısıyla daha değerlidir.

Toplumsal sistemlerin ve uygarlıkların kurulup geliştirilmesinde zihinsel boyut, hiçbir yetkenin ve gücün başaramayacağı ölçüde bireyin ait olduğu topluma bağlanmasında rol oynamaktadır. Mitoloji ve onu kuran ritler ile din ve onu oluşturan ibadetlerin işlevi, toplumun her üyesinde, onu kendiliğinden ve sonuna kadar bağlı, uyumlu tutacak duygular sistemini, ruhsal bağı yaratmaktır. Dolayısıyla şaman, büyücü ve rahiplerin ideolojik fonksiyonu hiç de günümüz ideolojik kurum ve liderliklerin fonksiyonundan az değildir. Campbell'ın dediği gibi, "Bir kültürün geleceği için onun devlet adamları veya ordularından daha önemli ve daha etkileyici olanlar, insan çamuruna yaşam veren bir ruhsal soluğun efendileridir."[20]

Unutmamak gerekir ki dünyadaki bütün gelişmiş uygarlıklar mitolojik bir kök üzerinde filizlenip gelişmiş, dallanıp budaklanarak yayılmış ve bugünkü düzeylerine ulaşmıştır. Evren (makrokozmos) ile birey (mikrokozmos) arasında, gök düzeninden esinlenerek ruhban tarafından kurulan toplumsal düzen de, adeta bir mezokozmos (ortaevren) gibi işleyen mükemmel bir sistem niteliğindedir. Temel normları ve ilkeleri, her döneme ve her coğrafyaya göre uyarlanmış yasaları vardır. Önceleri mitoloji ardından dinle sağlanan bu evrensel düzenin normlarına Sümer'de "**Me**", Mısır'da "**Ma'at**" denirdi; ve dünyanın diğer coğrafyalarında ise değişik isimlerle anılırdı: Hindistan'da "**Dharma**" adını alırken, Çin'deki adı "**Tao**" ve Yunanistan'da ise "**Logos**"tu.

Mitolojik anlayışın başat olduğu çağlardaki toplum sistemi, doğayla uyumlu, çevreci ve özgürlükçü ve dolayısıyla daha bilime yakın bir karakter taşırken; doğmatik dinsel anlayışın egemen olmaya başladığı toplumsal sistemler ise hiyerarşik, sınıflı ve devletçi karakterdeki düzenlerdir. Sümer rahip zihniyetinin öncülük ettiği devletçi-sınıflı toplum uygarlığının başlangıcı olarak kabul edilen dönem, mitolojik anlayıştan dinsel dogmatik anlayışa geçiş aşamasının da bir ifadesi olmaktadır.

Avrupa merkezci modernist tarih yazımı, genel anlamda tarihi ve uygarlığı hep Grek kaynağına dayandırıp her şeyi Grek'le başlattığı gibi, mitolojinin kaynağı hakkında da benzer bir yaklaşımı öteden beri savunagelmiştir. Avrupa'nın "kerameti kendinden menkul" tarih anlayışının mimarı tarihçiler, mitoloji ve dinin ilk çıkış kaynağı olarak hep eski Yunanistan'ı göstermişlerdir. Oysa Grek mitolojisinin bir ilk kaynak değil, ancak güçlü bir sentez, kendinden önceki Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Girit mitolojilerinin devamı ve yeni bir versiyonu olduğu, günümüzde artık kanıtlanmış bir gerçekliktir. Çünkü son yüzyıllık dönemde yapılan tarih araştırmaları ve arkeolojik kazılar neticesinde Anadolu ve Aşağı Mezopotamya uygarlıkları ile en son Yukarı Mezopotamya Neolitik uygarlığının keşfedilmesi, bu her şeyi Grek'ten başlatan Avrupa merkezci tarih yaklaşımına önemli bir darbe vurmuş, modernist mitolojiyi hemen hemen bütünüyle geçersiz kılmıştır. Buna rağmen halen de bütünüyle terk edildiği söylenemez.

Bir orijinal kaynak değil ama Grek mitolojisinin kendisinden öncekilerin iyi bir sentezi olduğu doğrudur. Bu başarılı ve güçlü sentez olma özelliği taşıması, çok zengin ve etkileyici bir içeriğe sahip olması, insanlara bir mucize gibi görünmüş ve "Yunan mucizesi" adıyla uzun dönem neredeyse bütün dünyada kabul ve saygınlık görmüştür. Hem bu özelliğinden ötürü, hem de Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının henüz bilinmediği dönemlerde, tarihi böyle Grek'le başlatma eğilimi belki anlaşılır bir durum olarak görülebilirdi. Fakat öncesi dönemlere ait tarih artık aydınlatılmış ve biliniyor ve bu konuda sayılamayacak kadar somut veri gün yüzüne çıkarılmış iken, halen yanılgıda ısrar etmenin bilimsel bir tutum olmayacağı açıktır. İşte bu Avrupa'nın o meşhur kendini dünyanın merkezi sanma hastalığıdır.

"Yunan mucizesi" fikrinin Mezopotamya tarihinin henüz aydınlatılmamış olmasından kaynaklı bir yanılgı olduğunu söyleyen Timuçin, konu hakkında şunları belirtiyor:

> Yunanlılar uzun zaman bir mucizeyi gerçekleştiren insanlar olarak anıldılar. Bu, bir bilgi eksikliği sonucuydu. Kaynağını göremediğimiz zaman en basit bir olgu bile bize bir mucize olarak görünür, görünebilir. 'Yunan mucizesi' yakıştırması, eski uygarlıkların, toprağın derinliklerine batmış uygarlıkların dünyamıza yeniden doğuşuyla silinmeye yüz tuttu, ama tam bırakılmadı. Kazılar, unutuşun derinliklerinde kalmış uygarlık ürünlerini ortaya çıkardıkça dikkatimiz Yunan öncesine çevrildi. (...)Öyle görünüyor ki Yunan mitosunun kökleri doğudadır, belki de onun ilk yaratıcıları Hurrilerdir, onu daha öteye götüren de Hititler olmuştur.[21]

Batı tarihçiliği, bütün dünyayı inandırmak istediği, bu amaçla büyük çabalar sarf ettiği bu tezini izah etmede çok zorlanmıştır. Çünkü gerçek olmayan bir şeyi izah etmek güçtür. Ve çünkü somut bilimsel verilere dayandırılamayan bir olguyu "mucize" diye niteleyip geçmek, hele hele bilimsellik iddiasında bulunanlar için o kadar kolay izah edilebilecek bir şey değildir. Avrupalı tarihçilerin bu sıkıntılı durumunu fark eden düşünürlerden biri olan Bertrand Russel şöyle diyor:

> Tarihte Grek uygarlığının birdenbire doğuşunu açıklamak ölçüsünde güç ve şaşırtıcı bir iş yoktur. O uygarlığı kuran öğeler Mısır ve Mezopotamya'da zaten binlerce yıldır bulunmaktaydı, oradan da komşu ülkelere yayılmıştı. (...) İnsanların son zamanlara değin, Grek dehası karşısında hayran kaldığı ve o dehayı açıklamak için, yal-

> nız gizemli konuşmalar yapmakla yetindiği görüldü. Bu denli şaşırtıcıydı her şey.[22]

Russel, bununla kalmayıp Grek-Mezopotamya ilişki ve bağlantısının mitolojik ve dinsel boyutunu bazı tanrı ve tanrıça adlarıyla somutlaştırmaya da çalışmaktadır:

> Babil tanrısı Marduk, daha sonra Grek Pantheion'unda Zeus'un aldığı yeri aldı.
> Mısır ve Babil dinleri, öbür eski dinler gibi, kökence bir verimlilik kültü. Yer genellikle dişi ve güneş erkek. Boğa erkek doğurganlığın simgesi sayıldı. Doğa tanrıları çok yaygın. Babil'de toprak tanrısı **Ishtar**, dişi tanrılar arasında üstün bir yere sahip. Batı Asya'da **Büyük Ana**'ya değişik adlarla tapılmış. Küçük Asya'daki Grek sömürgeleri, ona tapınaklar kurmuş, **Artemis** adını ve yaşayan kültte en üstün yeri vermiş. **Diana**, Artemis'in Latincedeki eş anlamlısı. ... Hıristiyanlık onu **Bakire Meryem** biçiminde yansıtmış.[23]

Grek ve peşinden gelen Roma'yı bir ana çıkış kaynağı olarak alan tarih tezinin özellikle 20. yy'ın ortalarından itibaren yıldızının parlaklığını yitirmeye başladığı önceki bölümlerde belirtilmişti. Mısır ve Sümer uygarlıklarının keşfi, ardından son kırk-elli yıllık tarih araştırmaları ve arkeolojik kazılar sonucunda Yukarı Mezopotamya Neolitik uygarlığının önemli bir kesiminin gün yüzüne çıkarılması ile birlikte, kuşkusuz tarih yazımı da zorunlu olarak değişmeye başlamıştır. Yeni veriler temelinde uygarlık tarihinin yeniden ele alınış sürecinin hızlanarak devam edeceği, yeni tarih yazımının mitoloji ve din tarihini de içerecek şekilde gelişeceğini tahmin etmek zor değildir. Kaldı ki daha şimdiden yöntem ve yaklaşım sorunlarından tutalım keşfedilen yeni bulguların değerlendirilmesine kadar, gerçeklere doğru adım adım mesafe kat edilmeye başlanmıştır.

Şimdiki bilgimizle uygarlığın doğuşunda Ortadoğu ve Mezopotamya'nın, özellikle de Altın Hilal bölgesi olarak adlandırılan Kürdistan'ın bir odak noktası olduğu fikri, hemen hemen tartışma götürmez bir olgu haline gelmiştir. Dikkatlerin bu bölgeye yönelmesi, alanda arkeolojik kazı ve araştırmaların yoğunlaşmasını beraberinde getirmiş, yoğunlaşan araştırmaların ortaya çıkardığı yeni bulgular ise, Kürdistan coğrafyasının ana kaynak olduğu tezini her geçen gün biraz daha güçlendirmiştir. Ve bu zincirleme etkinin yaşandığı süreç halen aynı yönde işlemeye devam etmektedir.

Paleolitik çağdan beri kültürel bakımdan önde olan ve uygarlığın doğuşunda başı çeken Ortadoğu coğrafyasında mitoloji, din, kültür, uygarlık, tarih iç içedir. Dolayısıyla uygarlığın temel maddi öğeleri ve değerleri gibi, manevi öğelerinin de kökenini ve ana kaynağını bu bölgede araştırmak, tarihin mantığına en uygun yöntemdir. Nitekim bu yöntemden hareketle kazı ve araştırmalarını sürdüren tarihçilerin, arkeologların ve ilgili kurumların çalışmaları neticesinde daha şimdiden kanıtlanmış bulunan gerçeklik şudur ki; tahıl tarımı, hayvan yetiştiriciliği, yazı, tekerlek, matematik, takvim, vergi, krallık, ruhbanlık vs. gibi uygarlığın temel maddi öğelerini ortaya çıkaran bu coğrafya mitoloji, tapınak simgeciliği, en ilkel primitif dinsel figürlerden Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet gibi en yaygın semavi dinlere kadar uygarlığın manevi öğelerini de yaratan ve doğuran coğrafyadır

Kısacası mitoloji ve dinin ana vatanı neresidir sorusu ortaya atıldığında, mevcut durumda eldeki bütün veriler ilk uygarlığın filizlendiği bölgeyi, Toros-Zagros eteklerini kapsayan Altın Hilal kavisini, yani Kürdistan'ı işaret etmektedir.

Bunu da bir hipotez olarak kabul edebiliriz. Her hipotez gibi buna da gözü kapalı inanılmasını kimseden bekleyemeyiz. Öyleyse biraz açıp irdelemek gerekiyor.

Kültür ve uygarlık ancak toplumla düşünülebilecek olgulardır. Toplumsallık dışında bir kültür tasavvur etmenin anlamsız olduğu açıktır. Aynı şekilde kültürü maddi ve manevi veçheleriyle ele almak da bir o kadar önemlidir. Yani tek taraflı, sadece maddi veya sadece manevi boyutuna bakmak eksik bir bakış olur, dolayısıyla doğru sonuçlara götürmez. Dikkat çekmek istediğimiz bu hususun, kültür ve toplum bağlantısını irdelerken Antony Giddens de altını çiziyor:

> Hiçbir kültür, toplum var olmadan var olamaz. Ne ki, aynı biçimde hiçbir toplum da kültür olmadan var olamaz. Kültür olmadan, terimi genellikle anladığımız anlamda 'insan' bile olamazdık.(...)
> Bir toplumun kültürü hem maddi olmayan -kültürün içeriğini oluşturan inanç düşünce ve değerler- hem de maddi yönlerden -bu içeriği temsil eden nesneler, simgeler ya da teknoloji- oluşur.[24]

O halde mitoloji ve dinin çıkış kaynağını, anavatanını araştırırken insanlığın biyolojik ve kültürel-toplumsal evrim tarihiyle düşünmek, bu paralelde ele almak en sağlıklı ve doğru, bilimsel yaklaşım olacaktır. Diğer bir deyimle evrim sürecinde insanın insanlaşma yolunu izlersek, bizi mitoloji ve dinin kaynağına da sağlıklı bir biçimde ulaştıracaktır.

Tanımlarında da ortaya konulduğu üzere din ve mitoloji, insanın doğayla ilişki ve çelişkileri sonucunda ortaya çıkmıştır. Yani insanoğlu -ve tabi ki kızı- önce kendisinin kim olduğunu, nereden geldiğini, nasıl yaşatıldığını; sonra yaşadığı çevreyi, dünyayı ve doğayı; üzerindeki hayvanları, bitkileri, taşan suları, kopan fırtınaları, patlayan yanardağları, ateşi ve yangınlarıyla yer yüzünü; ve güneşi, ayı, yıldızları ile, yine yağan yağmuru, esen rüzgarı ve çakan şimşekleriyle gökyüzünü tanımaya, anlamaya, öğrenmeye çalışmıştır. Kendisi için baştan sona sırlarla dolu doğayı kim, hangi düzeydeki insan, hangi düzeydeki toplum anlayabilir, sorgulama ve anlama gücü gösterebilir? Yine hem kendi varlığının sırlarına ve hem de doğanın sırlarına bir izah getirme yeteneğini kim sergileyebilir?. Elbette ki önce, nispeten bir düşünce yeteneğine sahip olan, bu tür soruları kendine sorabilecek bir düşünce düzeyine ulaşmış insan akla gelecektir. **Bu bizi Homo-Sapiens'e** götürür.

Çünkü ondan önceki Homo-Habilis ve Homo-Erectus türlerinin beyin kapasitesi bu anlamda pek umut vaat etmiyor. Ve sonra, doğayı daha iyi tanıyan, ona belli yönleriyle kafa tutmasını bilen, deyim uygunsa doğaya bağlı bir asalak olmaktan çıkıp oyunu bazen kendi kuralları ile oynamayı beceren bir toplum düzeyine ulaşmış olmayı gerektirir. Mağara ve ağaç kovuklarından meskene geçiş -ki bu ev mimarisi ve köy devrimi oluyor-, hayvanları evcilleştirmeyi başarabilmek, kimi bitkilerin yararını ve ekimini öğrenmek -ki bu tarım devrimi oluyor- kuşkusuz doğayı tanımak ve asalaklıktan çıkmanın en belirgin göstergesi olmaktadır. **Bu da bizi Neolitik topluma götürür.**

Demek ki mitoloji ve dinin ilk belirtilerinin, en basit biçimi ile bu anlamda ilk düşünce kırıntılarının boy gösterdiği süreç, "düşünen insan"ın tarih sahnesine çıktığı, başka bir ifadeyle insanlığın evrim sürecinde Homo Sapiens düzeyine sıçramanın başarıldığı süreçtir. İnsanlığın bu adımı ilk kez Ortadoğu coğrafyasında attığı, bu çalışmanın önceki bölümlerinde ortaya konulmuştu.* En azından şimdiki bilgilerimiz bunu işaret ediyor, yani günümüz veri ve bulgularının kanıtladığı tez budur. Yıllar yılı insan ırkının hangi coğrafyada ortaya çıktığı sorusuna yanıt arayan antropologlar, Afrika'nın doğusunu, yakın akraba primatlardan ilk kopuşun gerçekleştiği yer, Homo Habilis ve Homo Erectus türlerinin oluştuğu coğrafya olarak belirtirken; asıl insanlaşma sürecinin Homo Sapiens'le başladığına işaret etmektedir. Ve bu sürecin gerçekleştiği Ortadoğu coğrafyası, bu nedenle bir grup tarihçi, antropolog ve arkeolog tarafından "**İnsanlaşma Bölgesi**" olarak kabul edilip adlandırılmaktadır. Örneğin, Campbell, mitolojinin ilk kaynağını irdelemek amacıyla Neolitiğin mitolojik eşiklerini izah ederken şunları belirtiyor:

"İnsanlaşma Bölgesi' adı verilen biyolojik bir kuramın varlığından söz etmiştik. Yeryüzünde sınırlı fakat gene de yeterli, nitelik olarak aynı olan bir bölgede, görece birbirleriyle yakın bağları olan bireylerden oluşan geniş

---

* Bakınız, 2. Bölüm

bir topluluk aynı çağda bir dizi genetik mutasyon geçirmiş ve oldukça fazla sayıda insan ortaya çıkmıştır. Şimdi (bu coğrafyanın neresi olduğuna dair) bir kuram önermek istiyorum. Afrika ile Hindistan arasındaki bölgenin (Ortadoğu ya da Ön Asya denilen bölge) bir ucundan ötekine düşünce ve tekniklerin etkin biçimde iletilebildiğine emin olabiliriz. Çağdaş standartlar bakımından elbette yavaş da olsa, saniyeler yerine yüzyıllar da gerektirse, sonuç olarak gene de bu iletişim etkindir. Dolayısıyla bu geniş bölgenin, insanların oldukça tekdüze bir konumda bulunduğu ve belirli etkilerinin kabul edilmesi için benzer bir psikolojik ortam oluşturduğu, bir süreklilik taşıdığı düşünülebilir. (...) Yani bütün bölgenin, sınırlı da olsa yeterli bir alanda, yakın bağları olan bireylerin oluşturduğu geniş bir toplulukta (görece yeni ortaya çıkmış Homo Sapiens türlerinin bireyleri arasında) aynı anda kabaca benzer etkiler altında kaldığı ve sonuç olarak benzer 'kapılma'ların yaşandığı ve ritüelleşmiş süreçlerle ilgili mitosların doğduğu söylenebilir. Böyle bir bölgeye **'mitoloji doğuran bölge'** *diyebiliriz."*[25]

Böylece, "insanlaşma bölgesi" olarak kabul edilen Ortadoğu coğrafyasının, aynı zamanda mitolojinin ilk yurdu ve doğuran bölgesi olduğu ve bunun da belli bir düşünce düzeyine ulaşan Homo Sapiens'in işi olduğu daha iyi anlaşılabilmektedir.

Ayrıca mitoloji ve dinin ortaya çıkışının bir tesadüf sonucu yahut rasgele durup dururken olmadığı, tamamen insanlaşma ve toplumsallaşma süreci ile bağlantılı ve ona paralel biçimde geliştiği, Neolitik devrimle karşılıklı etkileşimi çerçevesinde daha net görülebilir. Çünkü Neolitik devrimin gerçekleştiği ve Neolitik uygarlığın ortaya çıkış yerinin aynı zamanda "mitoloji doğuran bölge" olması kuşkusuz anlamlıdır. Bu anlamlı birliktelik ve koşutluğun nedeni ve sırrı ise, şüphesiz mitoloji ve dinin işlevinde, yani toplumsallaşmaya hizmet eden rolünde yatmaktadır.

Şöyle düşünelim, yüz binlerce yıllık avcı ve toplayıcı Paleolitik göçebeler zamanında 20-30 kişilik küçük guruplar söz konusuydu. Ve bu yüz binlerce yıllık zaman içinde ister kadın ister erkek olsun, bireylerin grup içersindeki konumları ve rolleri bir nevi kendiliğinden biçimlenmişti. Dolaysıyla ayrıca toplumsal ve ahlaki normlar geliştirmeye, bireyde görev duygusu ve toplumla uyum ilke ve bağları icat etmeye pek de ihtiyaç yoktu. Yani mitos ve ritlere fazla gerek duyulmuyordu. Ancak M.Ö. 12-10 bin civarlarında Neolitik Tarımve Köy Devrimi'nin ortaya çıkması ve gelişmesi ile birlikte bir toplumsal farklılaşma ve yoğunlaşma meydana geldi; sayısı 400-500 kişiye varan çok daha büyük toplumsal gruplar oluşmaya başladı. Bir eş-güdüm sorunu doğdu ve birey-toplum ilişkilerini düzenleyen, toplumsal yaşamı akla uygun hale getiren "yasa" ve normlar bir zorunlu ihtiyaç haline geldi. İşte mitoloji bu amaçla ve bir toplumsal düzen aracı olarak ve toplumsallaşmanın gelişmesi ile at başı gelişti. Kuşkusuz bu son derece mantıklı ve anlaşılır bir durumdur.

Bu tespit bizi mitoloji ve dinin ana kaynağına bir adım daha yaklaştıracaktır: Demek oluyor ki Neolitiğin ilk çıktığı coğrafya, mitolojinin de anavatanıdır. Bu noktada biz yine -mitoloji üzerine bilinen en kapsamlı araştırmaları yapan- Campbell'in değerlendirmelerine kulak vermeye devam edelim; "Kesin olan, bitki yetiştiriciliği ile mitosun işlevleri arasındaki ilişkidir ve mitos bu yetiştiriciler arasında gelişmiştir," diyen Campbell devamla şunları belirtmektedir: "*Mitoloji doğuran bölge*' kavramı gözden geçirmiş olduğumuz evrelere uygulandığında Tanrıların doğal tarihinin ana çizgileri ortaya çıkacaktır. (...) Paleontoloji araştırmacılarının '*insanlaşma bölgesi*' olarak adlandırdıkları her yer...Bizim temel 'mitoloji doğuran bölgemiz' dir."[26]

Veriler üzerinde yorum ve değerlendirmelerini daha da ilerleterek sonuçta çok somut ve net bir coğrafyayı işaret eder Campbell; "Mitoloji doğuran bölge' Verimli Hilal ve çevreleyen dağlardır; Nil-den Suriye sahiline ve İran körfezine kadar uzanır."[27]

"Verimli Hilal" adıyla anılan bölgenin Kürdistan coğrafyası olduğu gerçeği okuyucularımız tarafından artık bilinmektedir. Kürt tarihinin düğümünün Neolitik toplumda olduğunu, bu nedenle neolitik toplumun alt ve üst yapısıyla çözümlenmesi aynı zamanda Kürtlerin prototiplerinin de belirlenmesi ve Kürt tarihinin aydınlatılması anlamına geleceğini söyleyen Öcalan da, mitoloji ve dinin Neolitik'le bağlantısı konusunda şu netleştirici değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Temel maddi araç ve kurumlar gibi, Neolitik çağ, süre ve kapsam itibariyle insanlığın ruh ve zihniyet yapısını da oluşturan en teme dönemdir. İlk düşünce kalıpları, ruhsal yüceliş, bilgilenme, yönetme, toplum olma bilinci, tanrı kavramına ulaşma gibi temel ideolojik unsurlar bu dönemde büyük gelişme sağlarlar. İnsanlık tarihinde ideolojik üst yapı ana özelliklerini Neolitik toplum koşullarında kazanmıştır. (...) Dinin ve mitolojinin bütün temel kavramları kaynağını bu dönemden almaktadır. Toplumun ilk defa hayvanlar âlemiyle büyük farkı aşan gelişmesi insanlarca harikulade ve mucizevî bir durum gibi algılanmıştır. Din ve mitoloji, toplumun bu büyük devrimsel gelişmesinin zihniyet yansımaları olarak kimlik kazanmaktadır. Felsefi ve bilimsel izah nasıl çocuklar için erken bir düşünce biçimi ise, bu dönemin insanı için de ancak mitolojik ve dini düşünce gelişebilecek durumdadır. ***Neolitik toplum özde mitoloji ve dinin maddi zeminidir.*** *Bundan önceki toplum biçimlerinde bu yönlü ideolojik kimliğe rastlanmamakta; belki de çok sınırlı bazı kutsallık kavramlarına ulaşmaya imkân vermektedir. Tarım ve hayvancılık devrimi, dinin ve mitolojinin yolunu ardına kadar açmakta ve maddi zemini oluşturmaktadır."*[28]

Öcalan'ın bu değerlendirmesinden de rahatlıkla anlaşılabileceği gibi, mitoloji ve din olgusunun Neolitik çağ öncesinde de bir tarihçesi bulunmakla birlikte -Paleolitik çağın üst evresinde Homo Sapiens ve Neandertal insanıyla beraber dinin bazı ilkel belirtileri, kutsamalar vb. olduğu bilinmektedir- esas oluşum ve gelişimi, kimlik kazanması neolitik dönemde olmuştur. Coğrafyası ve tarihi baz alındığında, Neolitik'le özdeşleşen ne varsa bir biçimde Kürtlükle de bağlantısı olacağı kesin gibidir. Özellikle Öcalan'ın, arkeolojik kazılarda elde edilen bulgularca ve en yeni bilimsel verilerce doğrulanan, "*Neolitik toplum özde mitoloji ve dinin maddi zeminidir,*" tespitinden iki bağlantı ve sonuç çıkarmak mümkündür: Kürt ve kadın bağlantısı...

Coğrafyası Kürt, rengi kadındır Neolitiğin.. İster maddi ister manevi, ister alt-yapı üretim boyutuna ait ister üst-yapı zihniyet ve ideolojik boyutuna ait olsun, Neolitik uygarlık ve kültüre ait her şeyde halk olarak Kürt ve cins olarak kadın damgası bulunur. Bu iki boyut olmadan, Kürt ve kadın ilişkisi ve bağlantısı kurmaksızın Neolitiğe ait bir olguyu tam olarak çözümleyebilmenin zor olacağı kanısındayız. Aynı durum, Neolitik toplum zemini üzerinde doğup büyüyen mitoloji ve din konusu için de geçerlidir. Şimdi sırasıyla önce Kürt sonra kadın bağlantısına biraz daha yakında bakabiliriz.

Mitoloji ve dinin Neolitik devrim sürecinde ve Kürt coğrafyasında, Dicle ve Fırat nehirlerinin kaynaklarında, Toros-Zagros yamaçlarında yaratıldığına ilişkin bilimsel bulgu ve temeller oldukça sağlamdır. Ve her yeni arkeolojik kazı, her yeni keşif ile daha da güçlenmekte, kesinlik kazanmaktadır bu tez. İşte en son Urfa'da yapılan kazılarda, Göbekli Tepe'de dünyanın bilinen en eski tapınak külliyatının keşfedilmesi bunun son örneğidir ve bir tesadüf olmadığı açıktır.

Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi neolitik uygarlık Aryen patentlidir. Doğup büyüdüğü, olgunlaşıp dünyaya yayıldığı alan ise Altın Hilal, yani bugünkü Kürdistan coğrafyasıdır. Bu coğrafyada ve Kürtlerin ilk ataları proto-Kürtler tarafından oluşturulan Aryen dil ve kültürünün izlerini ilk mitolojik figürlerde de görebilmek mümkündür. Neolitik devrimin alt yapısı, maddi kültür, üretim araç ve kurumlarının ilk kez yaratıldığı yerde ve zamanda, bu maddi zemine dayalı ideolojik kurumların, mitoloji ve dinin ilk kez kimlik kazanmasından daha doğal ve mantıklı ne olabilir?

Bunun önemli faktörlerinden ve aynı zamanda en açık göstergelerinden biri "dil"dir. Dil'in ortaya çıkmaşıyla mitos anlatımı arasında doğrudan bir bağ vardır. Şunu hemen belirtmek gerekiyor ki mitolojiyi Grek'le başlatmak nasıl bir yanılgı ise aynı şekilde yazılı tarihle, yani Sümer, Babil, Akad vb. Aşağı Mezopotamya'nın köleci uygarlıkları yahut Mısır gibi örneklerle başlatmak da bir yanılgıdır. Evet, en çok bilinen Gılgameş, Enuma Eliş vb. örnekler başta olmak üzere diğer birçok Sümer, Babil söylenceleri günümüze ulaşan en eski ve ilk yazılı mitolojik destanlardır; bu doğrudur. Fakat tabletlere kazılmış, yazıya geçirilmiş destanlar, yani ilk yazılı mitos örnekleri, ilk mitoloji örnekleri değildir. Adı üstünde *mit* veya *mitos*=söylencedir diyoruz; yani sözlü efsanelerdir. Dolaysıyla daha yazının icadından çok önce, insanlık henüz yazılı tarih dönemine girmeden evvel inanç kültürünü ve mitolojik söylenceleri yaratmaya başlamıştır. Zaten din olgusunun da toplumsal yaşama geçişle birlikte, yazıdan çok önce ortaya çıktığı, oluştuğu bilinmektedir. "Dil" ile söylenceler arasındaki bu yadsınamaz ilişki ve bağlantıdan ötürüdür ki bilim insanları ve uzmanlar dil ve inançların aynı coğrafyada, gezegenimizde ilk kez tarımcılığın başladığı mekânlarda ortaya çıktığına vurgu yapmaktadırlar.

Değerli Kürt tarihçi Bender, birçok dilde yazılmış oldukça geniş bir kaynak repertuarından yararlanarak yazmış olduğu "Kürt Mitolojisi" adlı eserinde, bu konuyla ilgili şöyle diyor:

> Mitolojik öğeler ilk kez tarımcılığın ürünü olarak toplumsal dilin başladığı Zagros'ta ortaya kondu. Çünkü dil oluşmadan söylenceleri yaratmak olası değil. Tanrı ve tanrıçalar da Neolitik çağda ortaya çıktığı için -bu sitelerdeki mabetlerde bunu kanıtlıyor- mitolojiye bağlı dinsel törenler (ritüeller) de bu kesimde başlamış olmalıdır. Bizim vurgulamak ve üstünde durmak istediğimiz nokta bu. Her ne kadar yazılı döneme girildiğinde Akadlar, Sümerler zamanında sözlü, eski dönemde yaratılmış mitoslar bu halklar tarafından yazıya alınmışsa da, bu kültür zenginliklerinin ilk kez bu halklar tarafından yaratıldığı şeklinde algılanmamalıdır. Bir söylencenin sözlü olarak yaşatılmasıyla onun çok sonraki tarihlerde tape edilmesi (yani yazıya geçirilerek basılması) aynı şey değildir. Mitoloji konusunda Zagros'un başat bir önderliği ve öncülüğü olmuştur."[29]

Aynı görüşü paylaşan Fransız antropolog C.Levi-Strauss da, mitlerin bir çeşit insani komünikasyon ve dilin ürünü olduğunun altını çiziyor.[30]

Sözlü bir mitosun Sümer yazılı mitolojisine girmesinin somut ancak pek bilinmeyen bir örneğine Öcalan tarafından dikkat çekilmektedir. Bugün halen ağırlıklı olarak Yezidi Kürtlerin yaşamakta olduğu Şengal bölgesinde 4 bin yıl önce söylenen meçhul kızın "Gıro Destanı" ezgisi, daha sonra Sümer tabletlerinde Gıro şiiri biçiminde yer almıştır. Günümüzde Kürtler arasında "Dewrêşê Evdî û Edûle destanı" adıyla halen canlılığını koruyan, dengbêjlerin avazlarında yaşamakta olan söylencenin hem söz hem de biçim olarak Sümer tabletlerindeki bu şiirle büyük benzerlik arz etmesi oldukça ilginçtir. Anlaşılıyor ki kökeni Zagros civarlarındaki Kürt coğrafyasında olan sözlü bir efsanenin buradan Aşağı Mezopotamya'ya geçerek yazılan tabletlere daha sonraları işlenmesi söz konusudur.

Öte yandan etimolojik olarak, yani isim-dil kökeni açılarından bakıldığında, yazılı tabletlere geçmiş bulunan mitolojik ve dinsel ilk örneklerde Kürt damgasını görmek, Sümer mitolojisinin kaynağının Yukarı Mezopotamya coğrafyası olduğuna dair çokça ipuçları bulmak mümkündür. Sümer kent devleti ve mitolojisinin sembolü olan "Zigurat"ın hem mimari biçim hem de isim kökeni yönünden Yukarı Mezopotamya dağ kültüründen geldiği bilinmektedir. "Sümerler tapınaklarına (başlangıçta sadece) 'kur' derlerdi, yani dağ evi. Daha sonra Babilliler 'kur' terimini alarak bunu Zikkurat yaptılar. Bu da yüce kule anlamına geliyor. Sümerlerde 'kur' dağı sembolize ederken, Babiller de ise Zikkurat, dağın tepesini temsil ediyor."[31]

Ayrıca Sümer mitolojisinin dört büyük yaratıcı tanrısından biri olarak tanrılar panteonunda yerini alan tanrıça *Ninhursag* (diğer adıyla İnanna), Zagros dağ bölgesinin tanrıçasıdır. Yani proto-Kürt mitolojisinin bir öğesidir. Nitekim ismin etimolojik analizi de bu gerçeği ortaya koymaktadır. Sümerler'de Nin=tanrıça ünvanı; hur(kur)=dağ, tepe demektir; sag=parça anlamına gelmektedir. Konuya ilişkin Öcalan şu önemli ve aydınlatıcı tespiti yapıyor:

> Sümer İnanna ve Akadcası olan aynı tanrıça İştar'ın kaynağının, bugün bile Kürtlerde tanrı, daha sonrası 'en yüce ve büyük' anlamına gelen star, sterk sözcüğünden türediği açıktır. Sümerlerin kültürlerinde bu tanrıça kül-

> türüne Ninhursag, yani 'dağlık bölgenin tanrıçası' denilmektedir ki bunun sterk geleneği ile ilgisi açıktır. Ayrıca tüm araştırmalar, Neolitik döneminde tanrı ve tanrıçaların yıldızlarla simgeleştirildiğini göstermektedir. Kürtçedeki sterk, hem yıldız anlamına gelmektedir, hem de kültürel olarak en büyük anlamında tanrı ve ya tanrıçanın kendisi olmaktadır.
> *Tanrıların ilk ortaya çıkarıldıklarında yıldızlarla simgeleştirilmesi, Kürt kültür kaynaklı olup daha sonraki tüm göksel dinlerin temelini teşkil etmektedir.*[32]

Öcalan'ın altını çizdiğimiz son cümlesindeki belirleme Kürdistan coğrafyasının, göğe dayalı göksel veya semavi de denilen mitolojik ve dinsel kültür ile geleneğin ana kaynağı olduğuna işaret ettiği gibi, aynı zamanda Kürt kültürünün coğrafya ve tarih içindeki evrensel boyutuna da vurgu yapmaktadır.

Aslında "yıldız" sözcüğünün etimolojik kökeninin analizinde bile bu gerçeklik açıkça görülmektedir. *Sterk* veya *star* sözcüklerinin Kürtçe ve diğer Aryen kökenli dillerde bugün bile taşıdığı anlam çok öğreticidir. Bildiğimiz Türkçedeki yıldız sözcüğününKürtçedeki karşılığı **stêrk** (veya stêr)'dir. Ayrıca Kürtçe dilinde "**star**" (veya "sitar" okunuşuyla) sözcüğü günümüzde hâlâ Kürdistan'ın birçok yöresinde günlük konuşma dilinde çok canlı bir kelime olarak kullanılmaktadır. Hem kadını çağrıştıran bir anlamtaşıyor, hemde koruyucu, esirgeyici anlamda tanrısallığı çağrıştıran bir içerikle kullanılıyor. Örneğin, herhangi bir biçimde dara düşen birinin "ya Star!" diye seslenişi Kürdistan'da sıkça kullanılan bir nidadır. Yüce bir koruyucudan yardım isteme anlamındaki bu çağrı, büyük olasılıkla Neolitik dönem tanrıça kültüründen kalan bir mirasın ifadesidir.

Yine Kürdistan'ın bazı bölgelerinde, özellikle kuzey ve Serhat yörelerinde beceriksiz, çözümsüz kalmış bireyler için kullanılan "hey starê star!" biçiminde konuşma dilinde sıklıkla başvurulan bir deyim vardır. Buradaki "sitar" nitelendirmesi ise zayıf, beceriksiz, zavallı gibi anlamlar içermekte ve aynı zamanda kadın çağrışımı da içererek "kadın gibi zavallı" manasında kullanılmaktadır. Kuşkusuz bu erkek egemen sistemin kadını düşürdüğü konumu da, erkek egemen zihniyetin kadın bakış açısını da yansıtan bir deyimdir; ama "star" sözcüğüyle kadın çağrışımı yapılması yine de dikkat çekicidir.

Diğer Aryen kökenli dillerde de yıldız sözcüğü için kullanılan kelime -küçük nüans farklarıyla- aynıdır: İngilizcede **star**, Almancada **stern**, Fransızcada **astre**, Farsçada **sitare** biçimini almaktadır. Hatta Yunancada **astron** gibi, Aryen kökenli olmayan dillerde bile yansıması görülebilir. Asıl yıldız karşılığından başka sözcüğe yüklenen diğer bazı anlamlar da Kürtçedekinin benzeridir.Örneğin, Almancada "*stark*" kelimesi güçlü, kuvvetli demektir ki tanrısallığın büyüklük, güçlülük ve kudretli olma gibi özelliklerden kaynaklanan bir sıfat olduğu açıktır. Bu kadar da değil; Kürt kültüründen gelen bu göksel yıldız sembolünün daha başka kültür ve uygarlıklarda da izlerini sürmek, evrensel boyutların genişliğine tanık olmak mümkündür.Örneğin Bilimve Teknik Dergisi'nde "İştar" üzerine yapılan şu değerlendirmeye bir göz atalım:

> Sümerler zamanında İnanna adıyla bilinen ve sonraları Babil-Asur uygarlıklarınca İştar olarak adlandırılan tanrıçanın adı, 'yıldız' anlamına geliyordu. Yıldız anlamındaki bu söz, sonraları farklı uygarlıklara benzer inanış biçimiyle geçti. Fenikelilerin *Aştoret* adıyla taptığı tanrıça inancı sonraları Yunanlılara *Astarte* olarak geçti. Yine 'astron' ve 'aster' gibi sözcükler bu sözcükten türedi. Latincedeki astrum ve Farsçadaki *stare* sözcükleri de aynı kökten gelen ve yıldız anlamına gelen sözcükler.Günümüz modern dillerinde bu köken izlerini hâlâ görüyoruz. *Star*, *Astro*, *Astral* gibi sözcüklerin kökeninde İştar adını kolayca fark edebiliyoruz. Benzer biçimlerde yıldıza giden kişi anlamında *astronot* sözcüğü günümüzde yaygın olarak kullanılıyor.[33]

Bu örnekler Neolitik kültürün Kürt ve kadın bağlantılarını birlikte içerirken, kadın etkisinin daha başka yönlerine de bakabiliriz.

Neolitik devrimin temel alt-yapısında maddi yaşam ve üretim ilişkileri alanında kadının öncülüğü söz konusu olduğu gibi, bu durum üst yapıya, manevi yaşam alanına aynı şekilde yansımış ve mitolojik dinsel anlamda tanrıça kültürünün temelini oluşturmuştur. Yaklaşık on bin yıllık Neolitik dönemin başından sonuna kadar, hem maddi hem de manevi yaşamda **kadın-ana** kültünün egemenliği ve damgası başattır. İnanç dünyası ve dini tapınmalar da ağırlıklı olarak **Ana Tanrıça** merkezli gelişmiştir. Yukarıda anılan Ninhursag, İnanna veya İştar adları da zaten bunun bir ifadesidir. Dikkat edilirse, Neolitik yerleşim yerlerindeki kazılarda hep kadın figürleri, tanrıça heykel ve heykelciklerine rastlanmaktadır. Erkeğe ait bir sembole, o dönemin herhangi bir yerleşkesinde rastlanma durumu yok denecek kadar nadirdir. Kadın, özellikle yıldız ve ay ile temsil edilmekte, böyle simgeleştirilmektedir. Neticede bu çağda kadın en yüksek saygınlık düzeyine ulaşmakta, tarihteki en büyük kutsanmayı yaşamaktadır. Somut ifadesini o dönemin dini ve mitolojik motiflerinde bulan zihniyet yapısının özü budur.

Kadının bu üstünlüğü, bilindiği gibi sınıflı toplumun ve köleciliğin başlangıcı olan Sümer uygarlığı dönemine kadar sürmektedir. Sümer mitolojisinde ve tanrılar pantheonunda da kadın halen direnmekte, varlığını ve etkinliğini belli düzeyde korumaktadır. Kıyasıya bir kadın-erkek mücadelesi Sümer mitolojik literatüründe İnanna ve Enki şahsında yoğunca devam eder; kadın henüz tümüyle yitirmiş değildir. Ne var ki devletçi köleci uygarlık tarihi boyunca bir nevi sürekli irtifa kaybedip göklerdeki yerinden gerilemeye başlayacak; Babil dönemine gelindiğinde Tiamat şahsında Marduk'tan ölümcül bir darbe daha alacak; Adem-Havva efsanesinde, erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmış olmak kadar önemsizleşecek ve daha sonrada İsa'nın Meryem Ana'sına dek indirilip tahtını ve önemini yitirecektir. Kısacası Sümer köleci uygarlığından itibaren artık mitolojik ve dinsel planda da erkek tanrılar, tanrı-krallar başat duruma geçecektir.

Tarihte kadının hikâyesi ana hatlarıyla bu temelde gelişmiş olsa da, toplum zihnindeki derin etkisini tümden silip atmak da öyle kolay olmamıştır. Kadın; kültür ve uygarlık değerlerinin esas olarak oluştuğu ve bu anlamda insanın insan olarak asıl şekillendiği dönem olan Neolitik çağda başat konumda olması; yine aynı çağda ilk kez şekillenip kimlik kazanan mitoloji ve din alanında belirleyici bir rol oynaması; ve ana tanrıça figürüyle bu alana da damgasını vurmuş olması gibi nedenlerden ötürü, inisiyatifi erkeğe kaptırdığı köleci uygarlık dönemi ve sonrasında da mitolojik ve dinsel kültür geleneklerinde varlığını korumaya hep devam etmiştir.

Örneğin, kadının yıldız ve ay ile temsiline dayalı Neolitik kaynaklı "Ana-Tanrıça" (sterk=iştar) kültür geleneğinin mitolojik ve dinsel inanç sistemlerinde izlediği yol somut olarak şöyledir: Sümerlerde *İnanna* (veya Ninhursag), Akadlarda *İştar*, Mısır'da *İsis*, Hurrilerde *Hepat*, Hititlerde *Kupapa*, Frigya'da *Kybele*, Grek'te *Afrodit*, Roma'da *Venüs*...

Neolitik kadınının kültürel etkisi, sonraki mitolojilere yansıması bununla da sınırlı değildir. Neolitik kültür geleneğinde erkeğin ikinci planda oluşu, -Öcalan'ın deyimiyle- daha çok ana tanrıçanın kucağında bir oğul veya eş düzeyinde ancak anlam kazanması geleneğinin de mitolojik kültürlerde adeta evrensel niteliğe ulaştığı anlaşılmaktadır. Sümer mitolojisinde İnana (İştar)-Dumuzi, Mısır mitolojisinde İsis-Osiris, Grek mitolojisinde Afrodit-Adonis, Roma mitolojisinde Kybele-Attis örnekleri, sözü edilen geleneğin devamı olup, tüm bu mitolojilerdeki benzer ikili sembollerin aynı kaynaktan geldiğini de göstermektedir.

Öte yandan kutsal kitaplardaki Havva'nın, Hurri tanrıçası Hepat geleneğine dayandığı belirtilmektedir. Aynı şekilde İslamiyet'in "kıble" kavramının da kaynağını bu gelenekten aldığı pek çok kaynakta yer alan ve geniş kabul gören bir savdır.* Aynı paralelde görüş belirten Öcalan, "Hurri tanrıçası Hepat, Hititlerde Kupapa, Friglerde Kibele, Araplarda Kıble haline gelip Kâbe'ye yerleşmiştir," diyor.

---

* İsmet Zeki Eyüboğlu, "Anadolu Mitolojisi-1 ve 2" kitabında bu konulara geniş yer vermekte; hatta Türkçedeki Sibel adının da Kibele kökeninden geldiğini belirtmektedir.

Bilindiği üzere Kibele (Kybele) isimli tanrıça Anadolu'dan Roma'ya olduğu gibi geçmiş ve Roma'da ona Magna Mater (Büyük Ana) ve *Mater Divium* (tanrıların anası) gibi saygınlık adları verilmiştir. Kybele hem Anadolu'da hem Roma'da kara bir taş ile simgelenmiştir. Bir saygınlık ve büyüklüğün ifadesi olarak bütün tanrılar ve insanlar yüzlerini ona dönmüşlerdir. Arapça'da Hacerûl Esved adı verilen, gökten düştüğü kabul edilen ve kutsanan kara taşın Kâbe'de olduğu gerçeği hatırlanacak olursa, Kibele-Kıble bağlantısı daha net görülebilir ve daha bir anlam kazanmış olur.

Bütün bu verilerden yola çıkarak mitoloji ve dinin çıkış kaynağı ve izlediği yol hakkında sonuç kabilinden özet olarak şunu söylemek mümkündür: Mitoloji ve dinin ana vatanı Altın Hilal, bugünkü adıyla Kürdistan'dır. Yukarı Mezopotamya'da Neolitik devrim tohumlarının ilk atıldığı topraklarda kimlik kazanmış; oradan, önce Dicle ve Fırat'ın alüvyonlarıyla bereketlendirdiği ovalara yani Aşağı Mezopotamya'ya inmiş; tıpkı Öcalan'ın uygarlığı bir kartopuna benzetmesi misali Sümer, Akad ve Babil'de daha büyüyerek yetkinleşmiş; ve Mezopotamya' dan batıya doğru Mısır üzeri Afrika ve Akdeniz'e, doğuya doğru da Hint üzeri Asya ve Çin'e yayılmasını sürdürmüş; aynı zamanda tekrar yukarı Mezopotamya'ya doğru yönelerek Hurri ve Mitani gibi Kürt ataları olan halk toplulukları tarafından yeni sentezlerle beslenip daha da güçlendirilek Anadolu'ya taşınılmış; dönemin Anadolu uygarlıklarının önde geleni olan Hitit ve Frigyalılar tarafından Ege kıyıları ve adalarına, Grek'e ve oradan da Roma'ya taşınılmıştır. Aynı kaynaktan doğan bir mitolojik dinsel kültür geleneği, çok az farklarla sadece bazı isim ve rol değişiklikleriyle, aynı kültürün değişik versiyonları gibi birbirini izleyerek yayılmasını sürdürmüş; M.Ö. 3 ve 2 binli yıllara gelindiğinde -doğuda Pasifik batıda Atlantik- her iki okyanusun sınırlarına dayanacak düzeye ulaşmıştır.

Hemen belirtmek gerekiyor ki çok değil bundan sadece bir asır kadar önce dahi yukarıdaki değerlendirmeyi yapmak, mitoloji ve dinin çıkış kaynağının Yukarı Mezopotamya, Altın Hilal yahut Kürdistan, adına ne derseniz deyin, bu coğrafyada olduğunu iddia etmek mümkün değildi. Böyle bir iddiayı dayandıracak herhangi bir veri, kanıt pek yoktu çünkü. Sümer adı ve uygarlığı bile henüz çok kimse için fazla şey ifade etmiyordu. Uygarlık tarihinin Grek'te başlatılması geleneği oldukça revaçta ve "Yunan mucizesi" inancı, bu doğrultudaki görüşler oldukça yaygın bir geçerlilik arz etmekteydi. Fakat son 100-150 yıllık zaman diliminde önce Aşağı Mezopotamya kent devrimi ile köleci devlet uygarlığı ve ardından da Childe tarafından ilk kez dikkat çekilen Neolitik devrim ve Neolitik uygarlık değerlerinin keşfiyle birlikte, yeni tarih yazımı zorunluluk halini aldı. O zamandan beri de araştırmalar derinleştirilip yeni bulgulara ulaştıkça, genel anlamda uygarlık ve kültür tarihinin çıkış kaynağı konusunda gözler nasıl ki Yunan'dan Aşağı Mezopotamya'ya ve oradan daha yukarıya Altın Hilal coğrafyasına doğru kaymışsa, aynı durum mitoloji ve din tarihi için de geçerlidir.

Son bir asırdır yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalarda elde edilen somut bulgular, din ve mitolojinin kaynağının bu topraklarda olduğunu söylemektedir. Kuşkusuz araştırmalar bitmemiştir, devam etmektedir. Ve devam eden araştırmalara koşut olarak tarihin yeniden yazımı da sürüyor ve hep sürecektir. Mitoloji ve dinin çıkış kaynağı konusunda şu sıralar tarihin en yeni sayfası yine Kürdistan coğrafyasında Urfa civarında yazılmaktadır. Göbekli Tepe'de -halen sonuçlanmamış kazı çalışmalarında ulaşılan günümüzden 12 bin yıl öncesine ait bilgiler, birçok konuda olduğu gibi, mitoloji konusunda da ezber bozucu nitelik ve önemdedir.

Göbekli Tepe sıradan bir Neolitik köy yerleşim yeri değil, bir tapınak ve kült merkezidir. Keşfedilen bulgular bunu söylemektedir. Hem de 12 bin yıllık geçmişi ile dünyanın şimdiye değin bilinen en eski tapınağıdır. Kazılarda elde edilen veriler, Göbekli Tepe'nin, Altın Hilal'in "Çekirdek Bölgesi" denilen Karacadağ-merkezli üçgenin Neolitik yerleşimlerinin ortaklaşa yararlanıp kutsadıkları bir kült birliğinin merkezi olduğunu ortaya koymaktadır. Günlük yaşam mücadele ve çerçevesini oldukça aşan, belli bir ortak arka planı (hinterlandı) gerekli kılan ve müziksel eşliği, figüratif betimleri, kareografisi, törenleri ve ritleriyle ruhsal-manevi bir itici güç merkezi niteliğindedir. Bu, kelimenin tam anlamıyla bir din merkezinin somut ifadesidir kuşkusuz.

> Göbekli Tepe'de karşımızda bir ritüel merkezin olduğunu haklı olarak kabul edebiliriz. Böylece, buranın çevresindeki yerleşmelerde, insanların yerleşik hayata geçme sürecinin gerçekleşmekte oluğunu öne sürebiliriz: Çayönü, Newala Çorê, Tell Abr, Mureybet...Ve hiç kuşkusuz henüz bilmediğimiz pek çok diğer yerlerdeki insanlar... Burada ritüellerini gerçekleştirmişlerdir.
> Sözü geçen yerler yaklaşık 200 km²'lik bir alan içinde yer almaktadır. Sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan bir merkeze bağlı böylesi bir iç bölgenin varlığı gerçekçi gözüküyor: Çünkü biz burada sadece Yukarı Mezopotamya Neolitiğinin maddesel kültür öğelerini değil, ama aynı zamanda Göbekli Tepe'de anıtsal biçimde karşımıza çıkan sembolleri... bulmaktayız.[34]

Yukarıdaki sözlerin sahibi Schmidt, bu özelliği ile Göbekli Tepe'nin, Helen tarihindeki çok belirgin bir görüngüyü çağrıştırdığını söylemektedir. Helen tarihinde de bu türden kült birlikleri vardır ve bu merkezlerine Helenler *Amphiktyonia* adını vermişlerdir. Bu sözcüğün başlangıçta Delphoi'deki ünlü Apollon tapınağı merkezindeki ünlü kült birliği için kullanıldığı ancak kavramın sonradan genelleştiği bilinmektedir. Zaten kavramın kelime olarak anlamı da, bir kült merkezi ile birlikte çevresindeki yerleşim bölgesini de içermekte ve öz olarak "çevresinde yerleşme"yi ifade etmektedir. Burada temel öğe sürekli, kalıcı ve merkezi bir kutsal alanın var olmasıdır. T biçimi görkemli dikilitaşları ve yapılarıyla Göbekli Tepe tam da bu özellikte bir yerdir. Ve Helen'deki örneklerinden aşağı-yukarı 9 bin yıl önce bir "Taş Çağı Amphiktyonia'sı" olarak Kürdistan'ın orta yerinde ve halen ayakta durmaktadır. "Yunan mucizesi" denilen olgunun kaynağının nerede olduğunu haykıran canlı bir tanık gibi...

Kent tarihi üzerine yaptığı araştırma ve dikkat çekici yorumlarıyla tanınan Mumford'da, kentin ilksel yapısının hemen bütün yönleriyle Neolitik köyün içinde mevcut olduğunu; gerek maddi gerek dinsel kurumlarıyla kentin tüm öğelerinin ilk olarak köy içinde şekillendiğini kanıtlarıyla ortaya koymaktadır. Ve buradan yola çıkarak Mumford hem Aşağı Mezopotamya kent devletleri hem de eski Yunan uygarlığının ev, kamu yolları, sarnıç, agora gibi maddi kültür öğeleri; ahlak, yönetim, adalet gibi kurumları; kutsal yer, tapınak, dinsel mit gibi manevi tinsel öğeleri ile bir bütün olarak kaynağını Yukarı Mezopotamya'dan aldığını belirtmektedir. Ve şunları ilave etmektedir:

> (İlk olarak köy içinde şekillenen) bu kurumlar öylesine önemliydi ki Mezopotamya kent devletinin hem dinsel mitlerine hem de fiili işleyişine damgasını vurdu; zira ilkel köylerinden binlerce yıl sonra bile Babil'deki tanrılar heyeti hâlâ Arkayik köy modelini izlemekteydi. (...) Eski Yunanlar, tiranların kaprisleri karşısında gelenek ve kurallara saygı göstermenin kendi kültürlerinin benzersiz bir ürünü olduğunu düşünürlerdi.Oysa bu, ilk kez Mezopotamya'da karşımıza çıkan eski köy demokrasisinin uzantısından başka bir şey değildi.[35]

Birçok açıdan ezber bozan Göbekli Tepe gerçeği, bir de "köy" olmanın ötesine geçmiş özellikleri ile Mumford'ı doğrulamakta ve tarihin yeniden yazımına katkı sunmaktadır. Göbekli Tepe'nin keşfiyle, köyden kente geçiş sürecindeki "kayıp halka"nın aydınlatıldığı yönündeki görüşlere değinmiştik, tekrar etmeyeceğiz (Bkz. Göbekli Tepe alt başlığı).

Buna benzer bir örneği de Göbekli Tepe'yi en yakından bilen Schmidt'in değerlendirmeleri arasında görmekteyiz. Göbekli Tepe'de gün yüzüne çıkartılan kalıntıların Eski Doğu Tarihi ve böylelikle de insanlık kültür tarihi ile ilgili şimdiye dek yanıtı bulunmamış pek çok sorulara yanıt verme imkânı doğurduğunu belirten Schmidt, tarihin karanlık dönemlerine ait perdenin de bu sayıda önemli oranda aralandığı yorumunu yapmaktadır. Ve bir somut örnek olarak da Sümer mitolojisinde adı geçen **Du-Ku** dağını anmakta ve bunun Göbekli Tepe olabileceğini savunmaktadır;

"Sümer mitolojisinde lokal bir isim olan Du-Ku ismiyle karşılaşıyoruz. Burada söz konusu olan kutsal bir dağdır. Burada Anunna (Anunnaki) Tanrıları -henüz kendi adlarıyla ispatlanmamış çok eski tanrılar- yaşarmış. Söylenceye göre Du-Ku dağı, koyun ve tabılın yurduymuş, burada uygarlığın en önemli öğeleri olan tarım ve hayvancılık, ama aynı zamanda dokuma zanaatı keşfedilmiş. Du-Ku dağının yer aldığı bölgeyle, uygun iklimiyle gerçekten de uygarlığın gelişimindeki aşamaların gerçekleştirilebileceği, Toros ve Zagros dağlarının engebeli arazisini özdeşleştirebiliyoruz. Tek tek anlatılan görüngüleri bir araya getirmeye çalıştığımızda, -çok eski kültür toprağı, isimleri olmayan eski tanrılar; bunun dışında bir daire içinde toplanan, dikkat çekici bir yere yerleştirilmiş, özellikle kendi türünün çok büyük iki örneğinin yer aldığı Göbekli Tepe'de insana benzeyen ancak oldukça stilize edilmiş dikilitaşlar- bir soru öne çıkarmakta: Bu noktaları birleştirin, o zaman belki Göbekli Tepe'nin arkasında Du-Ku dağı mı var; acaba Göbekli Tepe'nin insan biçimli dikilitaşları -şaşılası bir şekilde birdenbire elle tutulur bir hal alır- eski Anunna tanrıları mıdır? Eski doğunun kültürel belleği hiç beklenmedik bir şekilde somutlaşarak, bu bölgedeki Neolitik geçmişe kadar geri mi gitmekte?"[36]

Bu birkaç örnekten de rahatlıkla anlaşılabileceği gibi, bölgede toprak altında gömülü kalmış tarihi miras ve kalıntılar gün yüzüne çıkarıldıkça, bu amaçla yürütülen kazı çalışmalarında ilerleme sağlanıp tarihin derinliklerinde yatan kanıtlara ulaşıldıkça; mitoloji ve dinin ilk kaynağının Kürdistan coğrafyası olduğu görüşü, bir öngörü, bilimsel sezgi, iddia olmaktan çıkıyor ve bir bilimsel gerçeklik, somut verilerle kanıtlanan bir olgu haline dönüşüyor. Böylelikle Kürt ve Kürdistan tarihi önüne çekilmiş bulunan karartıcı inkâr perdesi de yırtılıp aralanmış oluyor ve mevcut durumda insanlık tarihinin yeniden yazımında Kürdistan ülkesi ana sahne olarak öne çıkmış bulunuyor.

Bu ana kaynaktan doğan mitoloji ve dinsel öğelerin evrensel yayılma düzeyi, birçok din ve kültüre yansıma ve etkisinin boyutları, en iyimser uzmanların bile tahminlerinin çok ötesindedir. Ve bu nedensiz değildir. İnsanlığın uzun bir tarihsel zamanda fiziksel, biyolojik, sosyolojik, kültürel ve maddi yaşam gibi yönlerinin yanısıra manevi zihniyet yönüyle de bu coğrafyada şekillenip kimlik kazandığı artık kanıtlanmış bir gerçekliktir. Yine Aryen kültürüne dayalı Hint-Avrupa dil, kültür ve uygarlığının dayandığı ana kaynak da burasıdır. Hiç kuşkusuz Verimli Hilal'deki bu mucizevi toplumsal inşada rol oynayan temel zihniyet kalıpları da bu süreçte ve aynı orijinal kaynakta oluşmuş mitolojik ve dinsel inanç sisteminde ifadesini bulmaktadır. Eğer ille de bir "mucize"den bahsedilecekse, Grek'te değil, Altın Hilal'de yaratılan bu olağanüstü büyüleyici yaşamda aramak daha gerçekçi olacaktır. Her üç büyük dinin kutsal kitaplarına da ilham kaynağı olması bu özelliğinden ötürüdür.

5- Yayılış ve Yansıma

Yukarı Mezopotamya'nın Altın Hilal diye adlandırılan ve bugün artık Kürdistan olarak bilinen coğrafyasından, bu orijinal kaynaktan doğan mitoloji ve din; içerdiği figürleriyle, değişik öğeleriyle, zengin mitosları ve efsaneleriyle, tanrıça ve tanrı adlarına varana dek daha birçok yönüyle dünyanın neredeyse bütün inanç sistemleri ve kültürlerine şu veya bu şekilde etkide bulunmuştur. Bu etki ve yansımaları bütünüyle tespit etmek aslında başlı başına bir kapsamlı araştırmaya konu olabilecek niteliktedir. Ancak biz burada sadece iki alandaki yansıma örneklerinin bazılarını anmakla yetineceğiz: Grek ve Roma mitolojileri ile Kitab-ı Mukaddeslere etkisine bakacağız.

Böyle bir tercih yapmamızın nedeni ise, Avrupa merkezci tarih yazımının, her şeyi kendinden başlatma hastalığıyla tarihi nasıl tahrif ettiğini bir nebze olsun gösterebilmektedir. Bilindiği üzere batı uygarlığının iki temel kaynağından biri Grek-Roma, diğeri de Hristiyanlık olarak kabul ediliyor. Hristiyanlığın özünün de eski ve yeni ahit diye adlandırılan Kitab-ı Mukaddeslerde olduğu değerlendiriliyor. Oysa tarihin gerçekleri böyle söylememektedir; orijinal kaynağın daha ötelerde, Altın Hilal'de olduğuna işaret etmektedir. Şimdi sırasıyla ilkin Mezopotamya-Grek bağlantısına, ardından da Mezopotamya mitoloji ve literatürünün kutsal kitaplara nasıl yansıdığının bazı örneklerine bakalım.

a) Altın Hilal'den Grek-Roma'ya

İlk çağ tarihi konusunda, özellikle Mezopotamya ve Anadolu uygarlıkları alanında dünya ölçeğinde otorite olarak kabul edilen; Babil, Hitit, Hurri uygarlıklarına ait birçok kil tabletleri bizzat çözen ve bunları Fransızcaya çeviren René Labat; söz konusu çalışmalarını yürütürken mitolojik efsanelerin asıl kanyağının Zagros sakinleri olduğunu ve bu konudaki önderliğin de Hurrilerde olduğu gerçeğine ulaştığını ifade etmektedir. Birçok Sümer, Akad, Babil, Hitit mitolojik söylencelerindeki olay ve kahramanların yukarı Mezopotamya'da geçtiğini ve Hurrilere ait olduğunu da yine bizzat kendi çabasıyla ortaya çıkarmıştır. Orijinal kaynağın Yukarı Mezopotamya olduğuna işaret eden Labat, Hurri önderliğini de şu cümlelerle vurguluyor: "Sümerlerin mitolojik alıntılarında özellikle Hurrilere ait teolojik yapılardan yararlandıkları görülüyor. Sümerlere ait panteonlardaki üniversal (evrensel) büyük tanrılara ait mitoslar Pre-Hurrilerin kutsal yerlerindeki ilahlarla ilgili dramalardan alınmıştır."[37]

Labat'nın bu değerlendirmesi, Aryen dil ve kültürünün ana kaynağı olan Altın Hilal'ın, mitoloji ve dinin de orijinal kaynağı olduğu yönündeki görüşümüzü desteklemektedir. Bu çekirdek bölgede ve Neolitik dönemde yaratılan temel mitolojik öğeler, geliştirilen düşünce yeteneği, M.Ö. 4 binlere gelindiğinde Sümer mitolojisi biçiminde daha da yetkinleştirilerek yazılı tarih ve uygarlık çağını başlattı. Sonra çeşitli köleci uygarlıklar zincirleme olarak Sümeri izledi: M.Ö. 2 binlerde Akad ve Babil halkası Orta Mezopotamyada; M.Ö. 2 binin ortalarında Hurri halkası Yukarı Mezopotamyada; M.Ö. 1800'lerde Hitit halkası Anadoluda; ve ardından da M.Ö. 500'lerden başlayarak Grek ve Roma uygarlıkları, zincirin devam eden halkaları oldular. Tüm bu uygarlıkların mitolojik ve dinsel kültür sistemleri, -kısmi bazı değişiklikler arz etmekle birlikte- esas olarak Sümer mitolojisinin birer versiyonu niteliğindedir. Nitekim Sümer'den Roma'ya dek bir zincirin halkaları gibi mitolojik tarih ve kültür yapılanmasının birbirini nasıl takip ettiğini tanrılar somutunda çok net olarak görebilmek mümkündür. Tanrılar panteonunun üç önemli figürü (yer, gök ve ana tanrıça) değişmemektedir:

Sümer	Akad	Hurri	Hitit	Grek	Roma
An Enki İnanna	An (En) Ea İştar	Anu Kumarbi Hepat	Anu Kumarbi Hepat	Zeus Apollon Afrodit	Jüpiter Pholbus Venüs

Görüldüğü gibi aynı kaynağa dayalı bir mitolojik gelenek ve sistem çok az farklarla, hatta sadece isim değişikliği ile aynı kültürün yeni versiyonları gibi birbirini izlemiştir. Grek mitolojisisin herhangi bir orijinalitesi söz konusu değildir. Dikkat çeken diğer bir husus ise, Hititlerin, mitolojik öğeleri tanrı figürlerine kadar bir değişikliğe uğratmadan olduğu gibi Hurrilerden almış olduğudur. Sümer mitoloji ve din kültürü edebiyatının Grek mitolojisi ve edebiyatına yansıması, ağırlıklı olarak Yukarı Mezopotamya ve Anadolu üzerinden Hurri ve Hitit uygarlıkları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Hititler bir yerde Hurrilerden alıp Greklere vermişlerdir adeta. Hitit kültürü üzerinde Hurri etkisi son derece net ve belirgindir. Bu etki Anadaolu veya Mezopotamya tarihini inceleyen hemen tüm tarihçilerce dile getirilmektedir. Bunlardan bir-iki somut örnek vermek gerekirse; TÜBİTAK yayınları arasında çıkan kitabında Ekrem Akurgal, "Hitit kültürüne Hurri etkileri"ni şu cümlelerle ifade ediyor:

> Hititler...mitoloji, din ve at yetiştirme alanlarında Hurri kültüründen yoğun biçimde etkilenmişler, Sümer ve Akad uygarlıklarını belirli bir ölçüde de olsa Hurrilerin aracılığıyla tanımışlardır. İlk Hurri etkileri M.Ö. 1450 tarihlerinde başlar ve Hattuşili III'ün (M.Ö. 1275-1250) eşi Puduhepa (Hurrili prenses) döneminde en belirgin dönemine ulaşır. En çarpıcı Hurri etkinliği, Hitit prenslerinin Hurrice adlar almalarıyla ortaya çıkar. *Özünde Hurri adlarının gözde olması, Hurri uygarlığının yüksek bir düzeyde bulunmasından kaynaklanıyordu.* (a.b.ç.)
>
> ... Hitit dini gibi mitolojisi de büyük ölçüde Hurri etkisi

> altında kalmıştı... Gök krallığı ve Ullikumi destanları Hurrilerden gelmiştir.[38]

Diğer bir tarihçi Sedat Alp'de Hititlerde Hurri etkisini şöyle dile getiriyor:

> ...Orta Hitit çağında ve İmparatorluk çağında Hurri kültürünün ve özellikle Hurri dininin Hitit kültürüne çok etkisi olduğunu görüyoruz. Hitit panteonunda Hurri tanrılarının çok önemli bir yeri vardır. Bunlar arasında fırtına tanrısı Teşup, onun eşi Hepat, oğulları Şarruma, kızları Alanzu, Teşup'un boğaları Şerri ve Hurri, güneş tanrısı Şimegi, ay tanrısı Kuşuh, savaş ve aşk tanrıçası Şauşga, savaş tanrısı Aştabi anılabilir.
> Mitolojide Kumarbi efsanesi ile Ullikumi destanı Hurri kültürünün Hitit kültürüne etkisine diğer bir kanıttır.[39]

Öte yandan Hurrice ve Hititçe dilleri de Aryen kökenli olup, proto-Kürt kökeninden gelen kimi sözcüklerin Hurrileden olduğu gibi Hitit diline geçtiğine tanık olmaktayız ki, buda dikkat çekici bir yakınlık göstergesidir.

Kürtçe-Hurrice	**Hititçe**	**Türkçe**
Cûnî (Jûnî)*	Genû	Diz (kapağı)
Hez, hezkirin	Asiya	Sevmek
Hestî	Hastai	Kemik
Xweş	Aşşu	İyi

Esas konumuz olan mitoloji ve din bahsine dönersek, Mezopotamya geleneğinin Hurriler tarafından Hititlere aktarılması ve Hititler eliyle de Anadolu'nun batısından Grek'e ulaştırıldığının en somut kanıtlarından birisi *Kumarbi* ve *Ullikumi* mitoslarıdır.

Labat, orijinal tabletlerden kendisinin Fransızcaya çevirdiği bu söylencelerin, başta Grek olmak üzere antik çağdaki hemen

*Aynı sözcük Almanca'da "knie", İngilizce'de "knee" dir.

tüm uygarlıkları derinden etkilediğini vurgulamaktadır. Aynı görüş Kramer tarafından da savunulmaktadır;

> Hitit Edebiyatı, daha önce gördüğümüz gibi, Hurri tanrısı Kumarbi ile ilgili Ea'yı da içeren bir öyküyü kapsar. ...Burada tanrıların krallığı Alalu'dan Anu'ya, Anu'dan da oğlu Kumarbi'ye ve ondan da oğlu Teşup'a geçer. Örüntü, Hesiodos'ta Alalu'nun koşutu olmadığından birinci kuşak istisnasıyla Theogonia'dakine benzer:
>
> Anu (gök) - Uranus
> Kumarbi - Kronos
> Teşup - Zeus.[40]

Bu mitolojik söylencelerin Grek bağlantısıyla ilgili benzer bir değerlendirmeyi de tarihçi Akurgal yapıyor:

> Hititlerin Hurrilerden aldığı 'Göğün Krallığı' efsanesi çok önemlidir. Burada sonradan Helenlere geçen tanrıların doğuşu Theogoni anlatılmıştır. Anlatıya göre Gök Tanrısı'ndan önce üç tanrı vardı: Alalu, Anu, Kumarbi. (...) Bilindiği gibi Hesiodos, Theogoniasında benzer bir konu işler. Ona göre Uranos, Kronos ve Zeus birbirinin ardı sıra göğün kralı oldular. (...) Hurri kökenli bu Kumarbi efsanesi Hellas'a M.Ö. 8. yüzyılda geçmiştir.[41]

1. Kumarbi Efsanesi İle Hesiodos'un Theogoniası

Kadim Mezopotamya ile batı mitolojisinin temel eserleri arasında şaşırtıcı bir edebi bağlantı bulunduğunun en açık örneklerinden bir tanesi Kumarbi ve Ullikumi efsanesidir. Hurriler aracılığı ile Hitilere geçen bu efsanelerde Sümer tanrısı Enki (Ea) doğrudan yer aldığı gibi, anlatılan hikâyede de Babil yaratılış destanı Enuma Eli-şi'in izleri görülmektedir; genç ve yaşlı tanrılar arasındaki kavga konu edilmektedir. Birbirinin devamı olan bu efsanelerden ilki "Kumarbi ya da Gök Krallığı Efsanesi"dir. Özeti şöyledir:

> *Tanrılar dünyasında bir gök krallığı vardır. Bu krallığın ilk sahibi tanrı Alalu'dur. Tanrı Alalu'nun krallığının dokuzuncu yılında oğlu tanrı Anu, gök krallığını ele geçirmek için ona karşı savaş açar, savaş, tanrı Anu'nun zaferi ile sonuçlanır. Anu, dokuz yıl hüküm sürer ve krallığın dokuzuncu yılında bu kez tanrı Anu ile oğlu Kumarbi arasıda gök krallığını ele geçirmek için savaş başlar. Savaşta yenilgiye uğrayan Anu gökyüzüne kaçarken, Kumarbi onu ayaklarından tutup aşağı doğru çekerek kaçışını engeller. Bumücadelenin bir yerinde Kumarbi, Anu'nun erkeklik organını dişler tohumunu yutar ve buna gülüp sevinir. Fakat tanrı Anu, tohumunu yutan Kumarbi'ye, onu üç güçlü ve korkunç tanrıya gebe bıraktığını söyler. Tanrı Kumarbi yuttuklarını korku ile kusarak geri çıkarır. Bu kez yer, bu tükürüklerinden gebe kalmıştır. Bu gebelikten fırtına tanrısı Teşup, tanrıça Aranzah (Dicle ırmağı) ve tanrı Taşmişu doğar.*

Bunun devamı niteliğindeki ikinci efsane de "Ullikumi Efsanesi" olarak bilinir; hikâye şöyle devam eder:

> *Yine gök krallığının dokuzuncu yılında bu kez tanrı Kumarbi ile oğlu fırtına tanrısı Teşup arasında gök krallığını ele geçirmek için zorlu bir savaş başlar. Teşup bu savaştan üstün çıkarak krallığı ele geçirir. Ama Kumarbi gök krallığını geri almak için Deniz ile iş birliği yapar. Deniz, bu anlaşma gereği, Teşup'a karşı savaşmak üzere Diyorit (doğal cam) taşından bir yaratık doğurur. Bu yaratığa Ullikumi adı verilir. Ullikumi günde bir arşın büyümektedir. O kadar büyür ki deniz ancak onun yarı beline kadar gelir. Tanrı Kumarbi, Ullikumi'yi tanrı Upelluri'nin sağ omzuna yerleştirir.*

Ullikumi'yi önce güneş tanrısı görür ve dehşete düşer. Fırtına tanrısı Teşup'a haber verir. Aldığı haber üzerine Teşup, kız kardeşi savaş ve aşk tanrıçası Sawuşka ile birlikte Hazzi dağına çıkarır. Onlar da gördükleri bu yaratık karşısında dehşete düşerler. Yaratığa karşı alınacak önlemleri görüşmek üzere tüm tanrıları Hurrilerin Olimpos'u sayılan Hatay bölgesindeki Şepişa dağına çıkarır. Yapılan görüşmede tanrılar Ullikumi'ye karşı yapılabilecek bir şeyin olmadığını fırtına tanrısına bildirdiler. Fakat yardım alması için bilge tanrı Ea (Enki)'ya gitmesini önerirler. Teşup, Ea'ya başvurur. Bilge tanrı Ea, Ullikumi'yi ortadan kaldırmaya karar verir. Testere ile onu ayaklarından keser, Ullikumi bu yolla yok edilir ve sonuçta fırtına tanrısı Teşup, Gökyüzü Krallığı'na sahip olur, tanrıların kralı ünvanına erişir.

Bu efsanenin Yunan mitolojisine etkileri hususuna Öcalan da vurgu yaparak Hitit ve Hurrilerdeki Teşup'un Grek mitolojisindeki karşılığının Zeus olduğuna dikkat çeker. Ayrıca Hesiodos'un Theogonia'sındaki öykünün de bu efsanelerden alındığını belirtir. Timuçin de aynı kanıda olduğunu şu sözlerle ifade eder: "Hititler'in fırtına tanrısı Teşup doğrudan doğruya Hurrilerin kültür dünyasından Hitilere armağandır. Hitit mitolojisindeki Anu-Alalu-Kumarbi çatışma ve savaşları da Hesiodos'un Theogoniasını anımsatmaktadır."[42]

Aynı paralelde düşünen uzmanlardan biri de Hooke'dur. O da, Hititlerin Mezopotamya ile Avrupa kültürleri arasında köprü rolü oynadığına vurgu yaparak Kumarbi ve Ullikumi Efsaneleri "Hitit mitolojisinin Babilonya mitolojisine olan apaçık bağlılığını gösterdikleri gibi, aynı zamanda, Yunan ve Batı mitolojisinin ve folklorunun kökenlerinin büyük ölçüde bu ilginç Hitit malzemesine dek dayandığını da göstermektedir,"[43] sözleriyle Grek mitolojisinin iddia edildiği gibi orijinallik özelliği bulunmadığını dile getirmektedir.

Yunanlı ozan Hesiodos'un, tanrıların yaratılışını konu alan ve M.Ö. 8. yüzyılda yazıldığı belirtilen **Theogonia** destanının içeriğine göz atıldığında, bunun Mezopotamya ve Anadolu kökenli olduğuna işaret eden yukarıdaki düşüncelerin haklılığı açıkça anlaşılmaktadır. Destan, önce kaos'tan, sonra "Gaia" adıyla yer'in varlığından söz eder. Gaia, yani yer; **Uranus**'u yani gök'ü meydana getirir. Bir çift olarak Gaia ve Uranus, titanları meydana getirirler. **Kronos** bunların en önemlisi ve sonuncusudur. Uranus, çocuklarına kin besler. Onların Gaia'nın vücudundan dışarı çıkmasına izin vermez. Bu şekilde, Gaia, Kronos'un babasından intikam almasına ortam hazırlar. Kronos, babası Uranus'un cinsel organlarını bir orakla keser. Babasının yere akan kanından intikam tanrıları, devler, Melos perileri oluşurken; denize atılan cinsel organın köpüğünden de aşk tanrıçası Afrodit meydana gelir.

Kronos, eşi Rhea ile aralarında Zeus'un da bulunduğu Olimpos tanrılarını meydana getirir. Uranus, Kronos'a oğlunun onu devireceğini söylediği için Kronos tüm çocuklarını yutar. Ancak annesi, bir hile yaparak Kronos'u taşla aldattığından, Kronos oğlu Zeus yerine taşı yutar. Böylece Zeus yutulmaktan kurtulur ve gizlice dünyaya döner. Zeus büyüdükten sonra babası Kronos'u yuttuğu çocukları tekrar tükürmek zorunda bırakır. Bundan sonra Zeus ve kardeşleri arasında savaş başlar. Savaş, Zeus'un zaferi ile biter. Titanlar savaşının bitiminden sonra Zeus bu kez Gaia'nın son çocuğu olan Typhoeus adlı ejderle mücadeleye başlar. Eğer Zeus bu ejderi öldürmeseydi, ejder dünyanın egemeni olacaktı.

Görüldüğü üzere hikâyelerdeki ana unsurlar ortaktır. Hesiodos'un destanında gök tanrısı Uranus, Anu'nun; Olimpos tanrılarının babası Kronos, tanrıların babası Kumarbi'nin; Zeus ise fırtına tanrısı Teşup'un değişik isimli versiyonu gibidir.

Ullikumi destanında Kumarbi ile oğlu fırtına tanrısı Teşup arasında geçen mücadelenin aynısı, Yunan mitolojisinde Kronos ile oğlu Zeus arasında geçer. Teşup'un sonuçta babasını yenilgiye uğratıp dünya egemenliğini kazanması gibi, Zeus da babası Kronos'u yenerek dünya egemenliğini kazanmıştır. Ayrıca taştan yapılmış ve başı göğe ulaşan Ullikumi'nin benzeri de Hesiodos'un hikâyesinde başı göğe değen insan ile hayvan karışımı Typhoeus'tur. Bu belaların yok edilmesiyle insanlık yok olma tehlikesinden kurtarılmıştır.

Bu durum, "Yunan mucizesi" denilen Grek mitoloji ve edebiyatının orijinal değil, Mezopotamya'nın bir versiyonu, Hurri, Hitit halkaları da düşünülürse, hatta üçüncü, dördüncü el versiyonu olduğunun açık kanıtlarından birisidir. Zaten ünlü Sümerolog Kramer, "Hesiodosun *Theogonia*sı Zeus'un idaresini ortaya çıkaran tanrılar kuşağı, birçok bakımdan Enuma Eliş'in olaylar dizisini çağrıştırır. Mezopotamya ve Yunan edebiyatı arasında olası bir bağlantı için Theogonia ve Enuma Eliş en umut verici olanlardır,"[44] diyerek bağlantıyı Hitit öncesine götürmektedir.

Gerçekten de incelendiğinde Enuma Eliş ile Theogonia arasındaki benzerliği görmek hiç de zor değildir. Enuma Eliş'te yüce ana kozmik suları simgeleyen Tiamat iken, Theogonia'da Gaia'dır. Birbirini izleyen baba-oğul tanrılar dizisinde Enuma Eliş'te Anu, Ea (Enki) ve Marduk iken, Hurri ve Hitit'te Anu-Kumarbi-Teşup, Theogonia'da Uranus Kronos ve Zeus biçiminde karşımıza çıkar. Aynı zincirin halkaları olduğu açıktır. Ancak Mezopotamya kültür ve edebiyatının Grek'e yansımasının tek örneği Hesiodos'un Theogoniası değildir. Başka örnekler de bulunmaktadır.

II. Mezopotamya ve Yunan Edebiyatı

Bir sonraki başlıkta Mezopotamya kültür ve edebiyatının Kitab-ı Mukaddese etkilerinden örnekler göreceğiz. Bunun gibi Yunan edebiyatının da Sümer ve Akad etkisi başta olmak üzere Mezopotamya edebiyatından pek çok izler taşıdığı tespit edilmiş durumdadır. Bu iki nokta önemlidir. Çünkü -yukarıda da belirtildiği gibi- batı uygarlığının temelini oluşturan iki ana gelenek Grek ve Kitab-ı Mukaddes geleneğidir. Her ikisinin de kaynağı Mezopotamya'da olduğu halde modernist tarih bu gerçeği görmez ve görülmesini de hiç istemez. Kramer bu durumu şöyle ifade eder: "Çeşitli nedenlerle, bu geleneklerin Ortodoks ve resmi akımları dış etkileri bilmezlikten gelir ya da inkâr ederler. ...Bir anlamda bizler tam da uygarlığın erken yani Sümer biçimlerinin varisleriyiz; ama bir diğer anlamda bu kadar eski borçları kabul etmede hep zorlanacağız."[45]

Batı, ne kadar kabul etmekte zorlansa da, geçmiş süreç aydınlatılıp tarihi belgeler gün yüzüne çıkarıldıkça Mezopotamya etkisiyle yüzleşmek kaçınılmaz hale gelmektedir. Eskiden, kadim Mezopotamya kültürüne ait bir tek Gılgameş destanının bilindiği dönemde dahi bazı tarihçi ve bilim insanları -örneğin İngiliz bilim adamı Munro Chadwick gibileri- yazılı destanların beşiğinin Yunanistan değil, Mezopotamya olduğunu belirtmişlerdir. Daha sonra Sümer, Akad ve Babil'e ait çok sayıda başka destanlar ve mitolojik eserler gün ışığına çıkarılıp çözüldüğünde, bu gerçeklik daha net anlaşılmıştır.

Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia*sı gibi en ünlü destanları da dahil Yunan mitolojik destanlarının birçoğunda yer alan motifler ve öyküler Mezopotamya mitolojisinden alınmadır. Klasik edebiyat uzmanlarınca tespit edilmiş bulunan benzerlik konu ve örnekleri arasından evrenin yaratılışı, tanrıların meydana gelişi, tanrılar arasındaki savaş, ilahlara karşı savaş, kahramanlık kültürü, insanlığı tehdit eden ejderhaları yok etmek, tufan öyküleri, toplumlara yoldan çıktığı için salgın hastalık musallat edilmesi, ölüler diyarı vb. motifler sayılabilir. Bu sayılan konularda çarpıcı benzerlikler ve Mezopotamya'nın açık seçik etkileri rahatlıkla görülebilmektedir.

Burada birkaç somut örnek belirtmek fikir verici olacaktır. Uzunca bir dönem bilgelik edebiyatının ürünlerinden olan **fabl** türünün kaynağının klasik Yunan edebiyatında olduğu kabul ediliyordu. İlk olarak Yunanlı Aesop (Ezop) tarafından yazıldığı sanılan ve "Ezop Masalları" olarak bilinen öğretici hayvan hikayeleri, bu türün ilk örnekleri olarak bilinmekteydi. Ancak Sümer uygarlığının keşfinden sonra, ortaya çıkarılan Sümer tabletleri arasında çok sayıda fabl örnekleri görüldü. Ezop masallarıyla konusu dahi aynı olan hikâyelerin varlığı bu tabletlerde tespit edilince, kaynağın Mezopotamya olduğu ortaya çıkmıştır. Hatta şimdilerde Göbekli Tepe'de yeni ortaya çıkarılan bulgulara bakarak uzmanlar fabl türünün kaynağını Sümer'den 6-7 bin yıl kadar geriye ve Kürdistan Neolitik'ine dayandırmaktadırlar.

Yine 1949 ve 1950 yıllarında ABD'nin Chicago Üniversetesi ile Pensillivania Üniversite Müzesi'nin ortaklaşa olarak bir Sümer kenti ve kültür merkezi olan Nippur'da yaptıkları kazıda bulunan bir tablette, Sümerli bir çiftçinin, oğluna tarımın inceliklerini ve yöntemlerini anlatan öğütleri yer almaktadır. "Vaktiyle çiftçi oğluna şu öğütlerde bulundu..." sözleriyle başlayan bu tablet "*Çiftçi Yıllığı*" ya da "*Çiftçinin El Kitabı*" olarak tarih kayıtlarına geçmiştir. Bu öğütler arasında, ekimden sulamaya ve zararlı otlarla, haşereyle nasıl mücadele edilmesi gerektiğine ve bunun yöntemlerine kadar pek çok konuda geniş ve faydalı bilgiler veriliyor. Tarihçiler ve klasik edebiyat uzmanları bu Sümer eserinin, Hesiodos'un "*İşler veGünler*" adlı klasik eseriyle Vergilius'un "*Çiftçiler*" adlı eserinin kaynağı olduğunu belirtmektedir.

Bu görüşü savunanlardan biri olan M.İlmiye Çığ, "Sümerler tarafından ayrıntılı bir şekilde tarımın nasıl yapılacağını anlatan 'Çiftçinin El Kitabı', İ.Ö. 8. yüzyılda yazılan Hesiod'un 'İş ve-Günler' adlı kitabına kaynaklık etmiştir,"[46] diyor.

Sümer ve Mezopotamya etkisinin Yunan felsefesi ve bilimine de kaynaklık ettiği yönünde kuvvetli ipuçları bulunduğunu belirtenler ve bu konuda araştırma yapanlar da vardır. Yakın bir gelecekte Platon'un ünlü diyaloglarının dahi bir Sümer yansıması olduğu kanıtlandığında hiç şaşmamak gerekecektir. Nitekim Kramer'in söylediğine göre, daha şimdiden Miguel Civil, Platon'un diyalogları gibi edebiyat şaheserlerinde doruğa çıkan Yunan komedyası ve diyalog türlerinin erken müjdecisi olabilecek yaklaşık bir düzine Sümer denemesi, diyaloğu, atışması ve tartışmasının parçalarını bir araya getirmekte ve çözmektedir.[47]

Matematiğin kurucusu olarak takdim edilen İonyalı Pithagoras (Pisagor)'ın da kaynağının Doğu'da, Mezopotamya'da olduğuna işaret edenler az değil. Tarihçi Andre Ribard "Pithagor... Çok gezmiş, Mısır'dan Babil'e kadar Yakın Doğu'nun bilgilerini ve Perslerden de Zerdüşt'ün doktrinini edinmişti,"[48] diyerek, bu görüşü savunanların yanında yer almaktadır. İlmiye Çığ ise, aynı konuda daha somut bilgiler sunarak şöyle diyor:

> Matematik ve geometri konusunda da aynı. Yakın zamana kadar bunların hepsinin Yunanlılardan kaynaklandığı söyleniyordu. Hâlbuki şimdi binlerce Sümer okul tabletleri arasında matematik ve geometri işlemlerini, çarpım tablolarını içeren yığınlarla tablet vardır. Hatta *Pithagoras Teoremi* diye bilinen üçgenli teorem bile çizilmiş olarak tabletlerde bulunmaktadır. ...Astronominin temeli de onlara dayanmaktadır. Sümerlerden Kepler zamanına kadar ancak bir gezegen daha bulunabilmiştir.[49]

Aktardığımız bu birkaç örnekten de anlaşılabileceği üzere mitoloji, din, kültür, edebiyat, felsefe, matemetik-bilim alanlarını da kapsamak üzere Grek uygarlığı bir bütün olarak kaynağını Mezopotamya'dan almaktadır. M.Ö. 1. binyılın başlangıcından itibaren -demir çağıyla birlikte- Grek medeniyeti sürekli ve yoğun bir biçimde Mezopotamya'nın zengin kaynaklarından beslenmektedir. Ve bu beslenme dört koldan; Hitit, Frigya, Mısır ve Girit üzerinden gerçekleşmektedir. Gelecekte, Mezopotamya'nın henüz karanlıkta olan tarihi daha da aydınlatıldıkça bu ilişki ve bağlantıların çok sayıda başka somut kanıtlarıyla birlikte farklı boyutlarının da ortaya çıkacağından kuşku duymamak gerekiyor.

b) Kitab-ı Mukaddes'te Mezopotamya Etkileri

Verimli Hilal, Neolitik yaşam ve kültürü ile ona dayalı gelişen Mezopotamya uygarlığının temel yayılma kanallarından birisi de kutsal kitaplardır. Bu yolla etkilerini neredeyse yeryüzünün bütün anakaralarında hissettirdiği, özellikle de Batı uygarlığını oldukça yakından etkilediği bilinmektedir. Bu etki ve bağlantılar konusunda çok çeşitli birey, kurum ve çevreler tarafından değişik zamanlarda belki ciltler dolusu düşünce, görüş ve yorum geliştirilmiştir. Ama bilinenlerden farklı, oldukça dikkat çekici ve en çarpıcı analizlerden birini yine Öcalan'ın yaptığına tanık oluyoruz.

Eğer her üç kutsal kitaba tarih boyunca ve günümüzde halen bu kadar çok inanan varsa, toplumlar üzerinde bu denli büyük bir etkileri söz konusu ise, bunun sosyolojik yorumunun daha köklü yapılması gereğini dile getiren Öcalan; toplumu bilimsel olarak tanımladıklarını iddia eden pozitivist olguculların bunun yanına dahi yaklaşmadığını; Durkheim ve takipçilerinin bir modernite hastalığı olarak, toplumu olaylar ve kurumlar toplamından ibaret insan grupları saymaktan öteye geçemediğini belirtmekte; kültür, uygarlık ve toplumsallaşmada insanlık tarihinin "en uzun süre"sini teşkil eden Neolitik ana kültürel toplumunun etkileri konusunda ise şöyle demektedir;

> Sosyolojik olarak yorumlarsak yaratıcı görüş, inşa edilen toplumun kutsal, yüce, görkemli özelliğinin farkındadır. Zaten Kitab-ı Mukaddeslerin üçü de (Tevrat, İncil ve Kur'an) Verimli Hilal'deki büyüleyici, kutsal yaşamı izah etmeye çalışan yorumlardır. İnsanlığın büyük çoğunluğunun bu üç dine mensubiyeti, oluşturdukları yorumların niteliğinden ileri gelmektedir. Mucizevi olarak gerçekleşen (dönem insanlığı için bu kavram anlaşılırdır) yeni kültürel yaşamın ebediyete kadar süreceğini iddia etmek, temel inanış haline getirmek, bu kültürün etkileyici gücünü göstermektedir. Düşünelim; milyonlarca yıl klan olmaktan ve bir nevi primat olmaktan kurtulamamış insan kümeleri, Verimli Hilal'deki devrimle, çok olağanüstü ancak mucize terimi ile izah edilebilecek bir toplumsal inşayla karşılaşıyorlar. Bunu kutsal güce (dönüştürmekten, yorumlamaktan), ilahi, bayramsal olarak karşılamaktan geri durabilirler mi?[50]

1872 yılına kadar dünyanın en eski kitabı olarak bilinen ve kabul edilen kitap, "Eski Ahit" veya "Tevrat" adıyla da anılan Kitab-ı Mukaddes'ti. Yahudilerin "Musa'nın kitabı" olarak sözünü ettikleri, daha çok Musa tarafından yazıldığı kabul edilen Tevrat'ın ilk beş kitabı (pentatök)'dır. Ve bunlar sırasıyla Tekvin (Yaratılış), Huruc (Mısır'dan Çıkış), Levililer, Sayılar (Çölde Sayım) ve Tesniye (Yasanın

Tekrarı) bölümleridir. Özellikle Tevrat'ın ilk bölümü olan Yaratılış kitabında, daha sonra İncil (Yeni Ahit) ve Kur'an'a da hemen hemen olduğu gibi yansıdığı için Hıristiyanlar ve Müslümanlarca da çok iyi bilinen dünyanın, insanın nasıl yaratıldığına ilişkin öyküler yer almaktadır: Adem ile Havva, Cennet, Tufan başta olmak üzere yaratılışa ilişkin tüm öyküler Tevrat'ın bu bölümünde yazılıdır.

Bilim insanları, dogmaları hep sorgulama gibi bir özelliğe sahip olduklarından -ve iyi ki de böyledirler, yoksa gelişme ve ilerleme başka nasıl olurdu?- örneğin Russel, yukarıda andığımız değerlendirmesinde "Tarihte Grek uygarlığının birdenbire doğuşunu açıklamak ölçüsünde güç ve şaşırtıcı bir iş yoktur," diyerek hem şaşkınlığını ifade ediyor hem de sorguluyordu. Benzer bir sorgulamacı yaklaşımı Tevrat'taki yaratılış öyküleri konusunda Voltaire sergiliyor, "Felsefe Sözlüğü"nde Voltaire şu soruyu soruyor: "Tanrı, yüz binlerce yıl önce yarattığı ve onlar arasında Mezopotamya ve Mısır gibi, en eski uygarlıkları kuran halkları bırakıp da neden yalnız, dünyanın en küçük, en bahtsız topluluğuna (Yahudiler'e) anamızın, babamızın Adem ile Havva olduğunu bildirmiş?"[51]

Bu soruyu sorduğu tarihte Voltaire'in (ve dünyanın da) henüz Sümerlerden, Neolitik kültürden haberi yoktu. Ama bilimsel kuşkusunun ne kadar yerinde olduğu, onun ölümünden sonra anlaşılacaktı. Bir dönemler en eski kitap olarak kabul edilen Tevrat'ın M.Ö. 4. yüzyılda kaleme alındığı, genelde bilim çevrelerince ortak kabul gören bir görüştür. Kur'an'ın yazılışı ise bundan aşağı yukarı bin yıl sonrasına tekabül eder. Hâlbuki;

> 1872 yılında olağanüstü bir keşif sayesinde Kitab-ı Mukaddes'in dünyanın en eski kitabı, biricik ve doğaüstü 'kitap' olmadığının çürütülemeyecek bir kesinlikte ortaya konduğunu hatırlatalım. O tarihte, çivi yazılımetinleri ilk çözenlerden biri olan İngiliz George Smith, Ninova'dan Londra'ya getirilen çivi yazılı tabletler arasından, ayrıntılarına varıncaya dek Kitab-ı Mukaddes'tekine denk düşen, ama ondan daha eski bir tufan öyküsü

> çıkarıp dünyaya sundu. Bu çok önemli buluşla Smith, o zamana kadar ancak bölük-pörçük birkaç parçası bilinen Gılgameş Destanı'ndan uzunca bir pasajı dünyaya tanıtmış oluyordu.[52]

O tarihten sonra Gılgameş Destanı'ndan başka çok sayıda tablet gün yüzüne çıkarılıp çözüldü. Sümerlere ait olanların yanısıra Babil, Akad ve Anadolu ile Yukarı Mezopotamya uygarlıklarına ait başka birçok destanlar, mitler keşfedildi. Dahası yazılı uygarlığın da ötesinde Neolitik çağ toplumuna ait bilgi ve bulgulara ulaşıldı. Ve bütün bunlar neticesinde anlaşıldı ki kutsal kitaplarda anlatılan öykülerin neredeyse hepsi çok daha eski çağlara ait mit'lerden kalan bir mirastır. Önce Tevrat'ta yer almış, oradan da İncil ve Kur'an'a bazen olduğu gibi, bazen de biraz değişikliğe uğrayarak geçmiştir.

Bir tapınak düşüncesi ve bu tapınak etrafında bir araya gelme fikri kutsal kitaplardan binlerce yıl evvel Sümer Zigguratlarında vücut bulmuştur. Ve şimdi Sümer Ziguratlarından da binlerce yıl evvel Göbekli Tepe'de ortaya çıktığı keşfedilmiş bulunmaktadır. Ayrıca tanrıya yakıştırılan güç ve ihtişamı ifadesi semboller ile korkutucu ve sevecen sıfatlar, Tanrı'nın işlerine şaşma ve sofuca kendini adama gibi inanış başta olmak üzere Sümer mitoloji ve edebiyatından Kitab-ı Mukaddes'e yansıyan etkiler en iyimser tahminlerin bile ötesindedir. Kitab-ı Mukaddes'te yer alan Sümer motiflerinden "En çok göze çarpan temalar evrenin yaratılışını, insanın yaratılışını, yaratma yöntemlerini, cenneti, 'Habil Kabil' motifini, 'Babil kulesi' motifini, yeryüzü ve onun düzenlenmesini, kişisel bir tanrıyı, tanrısal ceza ve doğal felaketi, vebayı, 'Eyüp' motifini, ölüm ve ölüler diyarını içerir."[53]

O kadar ki Tevrat'ın yazım olayı dahil Babil etkisiyle olup, Musa'nın yaşam öyküsü bile orijinal değildir, Mezopotamya kaynaklıdır.

1. Tevrat'ta Babil Etkisi ve Musa'nın Sepet Öyküsü

Konuya ilişkin hemen tüm kaynaklar Tevrat'taki Babil etkisine dikkat çeker. Tarihte "Yahudilerin Babil Sürgünü" olarak bilinen olay, değişik kaynaklarda üç-beş yıllık bir kayma ile genel olarak M.Ö. 586-538 arası yaklaşık elli sene süren bir döneme tekabül ettiği kabul edilir. M.Ö. 586'da Babil kralı II.Nabukodonosor (Nabukadnezar) Kudüs şehrini kuşatır, ele geçirir, yakıp yıkar. Bu fetihte birçok İbrani öldürülür. Ülkenin en seçkinleri ve âlimlerinin de arasında yer aldığı yaklaşık 4500 kadar kişi Mezopotamya'ya sürülür. Daha sonra Tevrat'ta "Sürgünle Sınanma" diye geçecek olan olay budur.

Söz konusu Yahudi topluluğunun Babil ülkesinde bu sürgünlük durumu, M.Ö. 538'de Med-Pers imparatorluğunun Pers hanedanından Büyük Kyros (Kurus)'un Babil'i zaptına kadar, yaklaşık elli yıl sürdü. Bu elli yıl zarfında Nabukadnezar'ın sürgün getirdiği Yahudi âlimler, ünlü Babil kütüphanelerinden bol bol yararlanmış, Mezopotamya tarihi, edebiyatı ve mitolojisini incelemiş ve sonradan Tevrat'ı yazarken bu bilgilerden yararlanmış, böylelikle önemli bir kısmını zamanımıza da aktarmışlardır.

Asurlu ve Babillilere göre daha geniş görüşlü -bazı kaynaklarca daha liberal bir politikaya sahip- olduğu söylenen Kyros, 539'da İbranilere özgürlüklerini geri verince, Babilonya'dan dönen bir grup sürgün Kudüs (Yaruşalim)'deki tapınağı yeniden inşa eder, kültü yeniden kurar, rahip ve yazman Ezra'nın denetiminde oluşturulan rahipler sınıfı, halklarının hukuk ve tarihini yazmaya girişir. "İsrail yazımının bugün elimizde olan biçiminin, yani 'Eski Ahit' dediğimiz kitaplar derlemesi bu sofu ve bilgin insanların ürünü olup, birkaç yüzyıla yayılan bir derleyip toparlama işinin ürünüdür."[54]

Tevrat'taki Babil etkisine değinen bir kaynakta, içeriğin ve fikirlerin de ötesinde yazının kendisinin bile Babil kaynaklı olduğu şöyle anlatılıyor:

> 586'da Kudüs tahrip ve Yahudiler Babil'e sürgün edilir. Ve buradan 538'de dönerler. Bu sürgünden ne getirmektedirler? Önce bir yazı, bugün de İbraniceyi yazmakta kullanılan ve Talmud'un, Sina'da Tevrat'ın 'indirilmesi' kadar önemli saydığı dört köşe karakterli yazı... Sonra, halkın bundan böyle Tevrat'ın (ve yeniden

> inşa edilen tapınak'ın) etrafında toplanması. Bugün Yahudilik denilen şey Kitab-ı Mukaddes döneminde aynı şekilde mevcut değildi. Günümüz Yahudiliği, Babil sürgününden döndükten sonra doğmuş ve milattan sonra ilk yüzyıllarda Talmud'un (Sözlü Tevrat) da oluştuğu dönemlerde biçimlenip gelişmiştir.[55]

Öte yandan Musa'nın yaşam öyküsüne dair anlatılan şu meşhur "yüzen sepet" efsanesinin de orijinal olmayıp, Mezopotamya kaynaklı olduğu artık bilinmektedir.

> Büyük adamların doğumlarını anlatan buna benzer başka efsaneler de biliyoruz. Örneğin kral Sargon'unkini. M.Ö. 2300-2200 yıllarında hüküm sürmüş olan, ilk Sami imparatorluğunun (Akad krallığı) kurucusu, büyük Mezopotamyalı hükümdar I. Sargon da nehirde yüzen bir sepetin içinde bulunmuş bir bahçıvan tarafından büyütülmüştü.[56]

Campbell'ın da dediği gibi, "Musa'nın doğuşu efsanesi, açıkça, Agadeli Sargon'un doğum öyküsünü model almıştır. (İ.Ö. 2350)" O dönemden kalan yazılı belgelerde Akad kralı Sargon kendi özgeçmişini şöyle anlatır:

> Ben Sargon'um, güçlü kral...
> Annem düşük (yoksul) bir soydandı, babamı bilmedim, babamın kardeşi dağda yaşardı ve benim şehrim Azupiranu Fırat kıyılarındadır.
> Düşük soydan annem gebe kaldı ve beni gizlice doğurdu, beni hasır bir sepete yerleştirdi, katranla mühürledi ve ırmağa bıraktı. Fakat ırmak (Fırat) beni yutmadı. Irmak beni Akku'ya sulamacıya taşıdı. O beni ırmaktan aldı, oğlu olarak büyüttü, beni bahçıvan yaptı. Ve ben bahçıvan iken tanrıça İştar beni sevdi. Sonra ben krallığı yönettim.[57]

İlk orijinal örneğine günümüzden yaklaşık 4300 yıl önce Akad kralı Sargon'un öyküsünde rastlanan bu efsane, sonraki dönemlerde Yahudi Musa gibi, Med-Pers kralı Kyros, Romalı Romus-Romulus, Hintli Vyasa, Yunan Erichtonius vb. daha pek çok tarihi kahramanın yaşam öykülerinde de karşımıza çıkmaktadır. Kısacası öyle salt Musa'ya özgü bir episod değildir. Hatta olayı psikanalitik boyutlarıyla inceleyen Otto Rank, bir mitsel şişinme ve ego yükseltilmesi aracı olarak aynı formülün 70 kadar değişik türünüMezopotamya, Mısır, Çin, Japon, Polenezya, İran, Keltik, Eston, Fin öykülerinde tespit etmiştir. Kürt masallarında da örneklerinin var olduğunu biliyoruz.

Musa'nın öyküsünde, Sina dağında tanrıyla karşılaşınca, ünlü "On Emir" yasalarını içeren levhaların alınışı olayının da Kitab-ı Mukaddes'e doğrudan Babil etkisiyle girdiği anlaşılmaktadır. Tanrı Yehova'nın Sina'da görünüşü mitosu ve "On Emir"in içeriği Tevrat'ın "Levililer 25:17-26" bölümünde yer almaktadır. Bu olayın da, tarihte ilk yazılı yasa yapmakla ünlü Babil kralı Hammurabi'nin öyküsünden alınma olduğuna ilişkin Hooke şunları belirtmektedir:

> Hammurabi steli olarak bilinen Babilonya anıtında, kral Hammurabi, tanrı Şamaş'tan, genellikle 'Hammurabi Kodu' olarak bilinen eski yasa derlemesini alırken gösterilmiştir. Kodun kutsallığı, mitosta tanrının elinden alınmasıyla onaylanmıştır. Aynı biçimde, İsrail'in, 'Çıkış' kitabının 21-23. bölümlerinde bulunan erken dönem yasaları, genellikle 'Ahit Kitabı' olarak adlandırılıp, bu yasalar, Tanrı'nın Sina'da insana görünmesi kült mitosuna dayanan bir anlatım çerçevesi içinde oturtulmuş bulunmaktadır. Söz konusu yasaların taş tabletlere kazınarak yazılmış ve Yehova tarafından Musa'nın eline verilmiş olduğu söylenir; böylece kutsallıkları sağlanmış olur.[58]

Hammurabi-Musa benzerliği üzerine buna yakın bir görüşü de Teber dile getirmektedir:

> Hammurabi Yasaları olarak tanımlanan anıtsal yapıt 2,25m. yüksekliğinde... siyah bazalt taşından yapılmıştır. (...) Burada aynı zamanda yargı gücünü de simgeleyen Güneş Tanrısı Şamaş'ın Hammurabi'ye yasaları verişi anlatılmaya çalışılmıştır. Bu anıt üzerindeki tanrı Şamaş-Hammurabi ilişkisi, daha sonraları Musa tarafından Tek Tanrı Yehova'dan özel komutları alışı biçimine dönüştürülmüştür.[59]

Kitab-ı Mukaddeslerin ilki olan Tevrat'ın yazılışı ile Yahudi Peygamberi Musa'nın yaşam öyküsü ve ona mal edilen mitosların kaynağı hakkındaki bu kısa bilgilendirmeden sonra; şimdi de -Tevrat'la birlikte- İncil ve Kur'an ile diğer halkların mitoloji ve edebiyatlarına da çeşitli biçimlerde yansıyan mitos örneklerine bakabiliriz.

II. Evrenin ve İnsanın Yaratılışı Mitosu

Kozmogoni, antropogoni ve theogoninin mitolojinin ana konuları arasında başta yer aldığını daha önce belirtmiştik. Bu durum hemen hemen bütün mitolojiler açısından geçerli olduğu gibi, kutsal kitaplarda da durum farklı değil. Evrenin kökeni, düzenlenişi, insanın yaratılışı, yaratılış amacı vb. konular ile bunlara ilişkin mit ve söylenceler Eski ve Yeni Ahit ile Kur'an'da da yer almaktadır. Yapılan araştırmalar, Kitab-ı mukaddeslerde yer alan bu mitosların kökeninin de Yukarı Mezopotamya Neolitiğine ve Sümer mitolojisi ile onun versiyonlarına dayandığını ortaya çıkarmış bulunmaktadır.

Araştırma ve incelemeler sonucu şekillenen şimdiki bilgiler bütün yaratılış mitoslarının ilk kökeninin Sümerler olduğuna işaret ediyor. Sümer yaratılış mitoslarına bakıldığında ise "Altın Çağ"ın, yani Altın Hilal Neolitik toplum yaşamının izleri oldukça belirgindir. Hooke'un deyimiyle Sümer mitolojisini incelerken hep "geçmişte bir altınçağ yaşandığı düşüncesini" göz önünde bulundurmak gerekiyor. Neolitiğin "Ana Kadın" olgusu "Ana Tanrıça" figürüyle Sümer mitolojisinde ağırlıklı yerini almaktadır. Nitekim evrenin kökenini izah eden Sümer mitoslarına göre gök ve yeri doğuran ana tanrıça Nammu'dur. Yine diğer üç temel tanrıdan biri kadındır; yani gök tanrısı **An** ile hava tanrısı **Enlil**'in yanında yer alan **Ki** yer tanrıçasıdır. Başlangıçta bitişik olan gökyüzü ve yeryüzü hava tanrısı Enlil tarafından ayrılıp, Enki'nin de katkısıyla düzene konduktan sonra, bu kez sıra insanın yaratılmasına gelir.

Evrenin düzenlenmesi ve insanın yaratılması safhalarında da tanrıça rolü oldukça belirleyici konumdadır: Enlil'in yanında Ninlil, Dumuzi'nin yanında İnanna, Tammuz'un yanında İştar figürlerinde bu konu nettir. Ayrıca "yazgıların belirleyicisi" olarak Ninhursag figürünü unutmamak gerekiyor.

Tevrat ve Kur'an'da yer alıp kaynağı Sümerde olan mitosların başında "Evrenin Yaradılışı" geldiğine dikkat çeken Çığ, konuya ilişkin şunları belirtiyor:

> Sümerlere göre adı Tanrıça Nammu olan uçsuz bucaksız bir sudan gök ve yer birleşik olarak çıkıyor. Tanrı Enlil onları ayırıyor. Yer Tanrıçası, insanı balçıktan, Tanrılara iş görsün diye yaratıyor. Tevrat'ta, büyük bir deniz üzerinde Yahve'nin ruhu gezerken onu ayırıyor, üstü gök, altı yer oluyor. İnsanı balçıktan kendisine iş görsün diye yaratıyor. Kur'an'da; 'gök ve yer bütündür, onu Tanrı ayırdı' deniyor. İnsan bazı ayetlerde çamurdan, bazı ayetlerde sudan yaratılmış.[60]

Kitab-ı Mukaddeslerle Sümer mitolojisi arasında isabetle bağlantı kuran Çığ'ın belirttiklerine katılmakla birlikte, aradaki Sami (Akad, Babil, Asur) halkasını da göz ardı etmemek gerektiği kanısındayız. Çünkü daha somut bağlantı örneklerini bu halkada görebilmekteyiz. Zaten birçokları Asurbanipal'ın kütüphanesinde muhafaza edilerek günümüze ulaşan ve genel bir tanımla "Babilonya Mitosları" diye adlandırılan Akad, Babil ve Asur destan ve mitoslarının -bir iki istisna hariç- hemen hepsi Sümerli malzemenin Sami biçimlerine dönüştürülmüş durumlarıdır. Tabii ki aradan geçen iki bin yıla yakın bir zaman aralığında insan düşüncesinin gelişmesine paralel olarak, Sümer mitoslarının nispeten ham yönlerinin ayıklanarak daha yüksek derecede bir edebi beceriyle düzenlenmiş olduğu da düşünülmelidir. Babil Yaratılış Destanı *Enuma Eliş*, böyle bir örnek olarak kabul edilmektedir. Kitab-ı Mukaddesleri etkileyen destanların başında sayılmaktadır.[61]

Tevrat'taki mitolojik malzemenin çoğu gibi yaratılış öyküsü de "Tekvin" kitabı denilen birinci bölümde yer almaktadır.

> Sürgündeki Yahudi seçkinleri, Tevrat'ı oluşturacak kitapları derlerken, bir yaratılış mitoslarının bulunmadığını anlamışlardır. Anlayınca, Babil yaratılış destanı Enuma Eliş'i (elbette adını değiştirip tanrıları Yehova'ya uyarlayarak) kutsal kitablarının başına ('Tekvin' kitabına) koymuşlardır. Böylece mitos tek tanrılı dinsel geleneğe geçmiş olur. Oradan Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'a alınmıştır.[62]

Gerçekten de Eski Ahit'in "Tekvin" (Yaratılış) kitabına bakıldığında, daha ilk sözcüğünden başlayarak adeta bir Enuma Eliş kopyası olduğu anlaşılmaktadır. Babil yaratılış destanının adı şiirin ilk sözcüklerinden alınmıştır; *Enuma Eliş* sözcükleri "*Başlangıçta göklerde*" anlamına geliyor. Kitab-ı Mukaddesin başına da aynı kelime konulmuştur. Tevrat'ın ve onun ilk kitabı Tekvin'in başlangıcı şöyledir:

> Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrının ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu. Tanrı 'ışık olsun' diye buyurdu ve ışık oldu. Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı. Işığa 'Gündüz' karanlığa 'Gece' adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ilk gün oluştu.
>
> Tanrı, suların ortasında bir kubbe olsun, suları birbirinden ayırsın' diye buyurdu. Ve öyle oldu. Tanrı gök kub-

> beyi yarattı. Gök kubbenin altındaki suları üstündeki sulardan ayırdı. Kubbeye 'Gök' adını verdi ve akşam oldu, sabah oldu ikinci gün oluştu.[63]

Yaratılış böyle yedinci güne kadar devam eder; ve sırasıyla yeryüzü (toprak); bitkiler, otlar, ağaçlar; mevsimler, günler, yıllar; kuşlar, su ürünleriyle denizlerin dolması; kara hayvanları ve sürüngenler; ve tanrının kendi suretinden insan yaratılır ve her şeye egemen kılınır.

Görüldüğü gibi "Yaratılış"ın hemen tüm ana unsurları Sümer ve Babil mitoslarından alınmadır; evrenin özgün (ilk) durumunun bir sular kaosu olması, sonra bunların ikiye ayrıştırılıp yukarıda gökkubbenin aşağıda yeryüzünün oluşturulması gibi temel öğeler Enuma Eliş'deki öykünün aynısıdır.Orada Marduk sular kaosundan düzen yaratmak üzere harekete geçer, *Tiamat*'ın bedenini ikiye bölüp, yarısından gökleri, yarısından da yeryüzünü, dağları, ovaları ve nehirleri yapar.

> Aynı zamanda, tekvin, 1:12'de sular okyanusunu betimlemede kullanılan İbrani *Tehom* sözcüğünde kaos-ejderi *Tiamat*'a bir değinişte bulunulduğu, bilginlerin çoğunun kabul ettiği bir noktadır... Yaratılış destanında Marduk'un kaos-ejderi Tiamat'ı öldürüşü, Ugarit mitolojisinde Baal'in öldürdüğü ejder olan '*Lotan*' diye geçen adın, 'Mezmurlar' bölümü 74'deki parçada sular ejderi olan '*Levyatan*' ile aynı şey olduğu kesin.[64]

Kuşkusuz benzerlikler bu kadarla da sınırlı değil. Marduk'un Tiamat'a karşı kazandığı zaferin sembolü olan ritüel, bayram ve şenliklerden tutalım, Marduk'un tanrısal sıfatlarına ve onu öven ilahilere kadar İbrani geleneğine, Tevrat'a oradan da Kur'an'a geçen daha çok sayıda örnek bulunduğu bilinmektedir.

Tek tanrılı dinlerdeki insanın yaratılış öyküsü, Adem ile Havva hikayesi, erkeğin kaburga kemiğinden yaratılan kadın söylencesinin kökenleri de aynı şekilde Sümer ve Babil mitolojilerindedir. Evrenin ve insanın yaratılışındaki temel maddeler olarak hep karşımıza çıkan *su* ve balçık (toprak)'ın Mezopotamya kültürleri için neden vazgeçilmez temel yaşam unsurları olduğunu tahmin etmek zor değildir. Zaten Mezopotamya, özellikle de Aşağı Mezopotamya, balçık ve su değil midir? Dolayısıyla bütün mitolojilerde yer verilmiş olması anlaşılırdır. Bu coğrafya halklarının yaşamı ve felaketi, bu iki nesneyle o denli iç içe ve bağlı ki binlerce yıl sonra günümüzde de etkisini Ortadoğu toplumlarının yaşamında gözlemlemek mümkündür. Günümüzde verdiği yaşam kadar çığları, selleri, depremleri ve toprak kaymalarıyla doğal afetlerin de nedeni değil midir? Yine köy, aşiret kavgalarından devletlerarası savaşlara kadar tüm çatışmaların gerekçelerinin başında gelen şey su ve toprak değil midir?

İnsanın yaratılışındaki *amaç*, tanrılara hizmet ve kulluk etmesidir. Bu temel figür bütün Mezopotamya mitolojileri ile tek tanrılı dinlerde ortaktır. Hemen tüm Mezopotamya yaratılış mitoslarında, tanrılar ortaklaşa, bazen birbirileriyle danışıp anlaşarak, kendi işlerini görmesi ve kendilerine hizmet etmesi için insanları yaratmaya karar verirler.* "Sümer mitosu ile Babil yaratılış destanı arasında kimi farklılıklar olsa da, her iki mitostaki anlatım, yani insanın, tanrıların geçimlerini sağlamak için çalışma yükünden kurtararak onlara hizmet etmek için yaratılmış olması bakımından uyuşmaktadır."[65]

Aynı hizmet ve kulluk öğesi kutsal kitaplarda da yer almaktadır. Örneğin, Bakara suresinde, "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki sakınanlardan olasınız," türünden tanrıya hizmet görevini hatırlatan -hatta bunun ödül ve cezalarını belirten ayetlere Kur'an'ın değişik surelerinde rastlamak mümkündür. Kaynağını binlerce yıl önceki Sümer mitolojisinden, örneğin, "Enki ve Ninmah: İnsanın Yaratılışı" adı verilen mitosun şu dizelerinde görmek artık pek şaşırtıcı değildir:

---

* Bu, özünde ve sosyo-politik anlamda toplumsal farklılaşmayı, sınıflaşmayı ve efendi-köle ayrışmasının başlangıcını ifade eder.

Ninmah abzu'yu kaplayan kilden.
İlk olarak bir erkek yaptı...
Bu adamı gören Enki
Onun yazgısını belirledi, kralın hizmetkârlığına atadı onu.[66]

Burada insanın "*kilden*" yapıldığını görüyoruz. Babil yaratılış destanında da, Tanrı Marduk, "ejder" olarak tanımlanan Tiamat'ı yendikten sonra, insanı, tanrı Kingu'nun kanı ile yoğurduğu *balçıktan* yapar. Tevrat'ta ana madde yine *toprak* olarak belirtilirken, farklı olarak, tanrının kanının yerini, tanrının nefesi almıştır: "Yehova insanın burun deliklerine 'yaşam soluğu' üfler." Âdem'in topraktan yaratılıp "ruh verildiği", Kur'an'ın da temel tezidir.

Eski Ahit'in "Tekvin" 15.12 bölümünde (Türkçe çeviride Yaradılış 2.21), "Ve Rab Allah, Âdem'in üzerine derin bir uyku getirdi. Âdem uyurken Rab Allah onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapladı. Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem'e getirdi," ifadesi ile erkeğin kaburga kemiğinden yaratılan kadın efsanesine yer verilmektedir. İslamiyette de benimsenen Havva'nın (kadının), Âdem'in (erkeğin) kaburga kemiğinden yaratıldığı efsanesinin kökeni de yine Sümer'e dayanmaktadır. Sümer mitolojisindeki **Ninti**, Enki'nin kaburga kemiklerini iyileştirmekle görevlendirilen sekiz sağaltıcı tanrıçadan biridir. Ninti'nin sözcük anlamı da "kaburgaların tanrıçası" (veya kaburgaların hanımefendisi' dir. Sümercedeki "ti" sözcüğü hem kaburga, hem de yaşam anlamında kullanılan çift anlamlı bir sözcüktür. Dolayısıyla kaburgaların tanrıçası, aynı zamanda yaşamın tanrıçası anlamına geliyor. İbrani mitosunda Âdem'in eşine verdiği *Havvah* (İslamiyette *Havva*, İngilizce'de Eve) sözcüğü de "yaşam" anlamına gelmektedir. Yani kadın hem kaburga hem yaşamla özdeşleştirilmiştir.

Görülmektedir ki insanın balçıktan yaratılması, evrenin yaratılış biçimi, insanın tanrılara hizmet ve kulluk amacıyla yaratılışı, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılan Havva söylencelerinin tümü Sümer mitolojisinden alınmadır.

Cennet mitosu, hemen hemen bütün mitoloji ve dinlerde değişik biçimlerde de olsa yer alan bir kavramdır. Din ve mitolojiyi sadece inanıp inanmama veçhesiyle ele almanın çok eksik ve yanlış bir yaklaşım olacağını; her mitolojik dinsel öğe ve öykünün bir tarihsel, toplumsal anlamı, bir bilimsel izahı ve karşılığı olduğunu düşünerek anlamaya çalışmanın daha doğru bir yaklaşım olacağını tekrar hatırlatmakta yarar vardır. Denilebilir ki tanrı olgusundan sonra din ve mitolojilerin en önemli figürü olarak cennet kavramı -ve tabii ki onunla birlikte cehennem de- akla gelmektedir. O halde çağımızda felsefe ve bilimde bunca gelişme kaydedilmişken, cennet olgusunun, anlamsız boş inançtır deyip bir kenara atmak yerine, tarihsel-toplumsal işleviyle ele almak daha doğru olacaktır.

Bu yaklaşımla ele aldığımızda, cennet kavramıyla bağlantılı olarak belirgin iki noktanın öne çıktığına tanık olmaktayız ve bu da bizi olgunun asıl kaynağına, önce Sümer diyarına ve oradan Altın Hilal'e, yani Kürdistan coğrafyasındaki Neolitiğe götürmektedir.

Sözünü ettiğimiz iki noktadan *birincisi*; cennet olgusu ve hayalinin esasında bir "Altın Çağ" arayışından doğduğudur. Diğer bir deyimle Neolitik çağ toplumunun baskısız, sömürüsüz, özgür ve komünal düzenine, doğal yaşamına duyulan özlemin bir ifadesidir. Çünkü sınıflı devletçi toplum dönemine geçişle birlikte insanlık, köleci sistemin ağır kölelik koşullarında, bir yandan mitoloji ile zihni kuşatılıp, öte yandan ağır bir baskı ve şiddet uygulaması altında kul ve köle konumuna getirilirken kendi özgürlükçü özünden uzaklaşıyor ve özüne yabancılaşıyor. Kuşkusuz bu insan için acılı bir durumdur. Ve bu acılı, ağır süreçte, belleğinin belki de çok derinliklerinde saklı bulunan geçmişteki özgür yaşamın hayalleri, özlemleri bir kurtuluş umudu, ütopyası gibi, canlanıp beliriyor. Binlerce yıllık uzun Neolitik çağdaki yaşamın, insanların kendi arasında ve doğa ile barışık yaşadığı dönemin hayali ve özlemidir bu.

Böyle bir özlemin duyulacağı, böyle bir hayalin kurulacağı dönem hangi dönem, mekan hangi mekan olabilir sorusuna cevap arandığında; insan, hayalini kurduğu değerleri ve yaşamı ilk nerede yitirdiyse, doğal olarak akla gelecek olan orası olacaktır. Yani ilk kez devletçi, sınıflı ve köleci uygarlığa geçişin gerçekleştiği Sümer ülkesi... Nitekim cennet diye bir kavramı da, "Altın Çağ"a duyulan özlemin ilk izlerini Sümer edebiyatında görmekteyiz. Sümer mitosları arasında "Enki'nin Nam-Şub'u" başlıklı, henüz anlamı tam çözülememiş bir öykü vardır. Kramer'in, bizce de yerinde olan yorumuna göre, "*Nam-Şub*' büyülü gücü olan bir sözdür. Söz konusu olan oldukça yoğun bir öykü biçimindedir. Efsanevi 'Altın Çağ' gibi bir şey, insanların doğada ve kendi aralarında barış içinde yaşadıkları bir çağa duyulan özlem," anlatılmaktadır. Ve öyküde, erkek egemen köleci sistemi temsil eden Enki'nin, bilgeliği ve kurnazlığıyla 'Altın Çağ'ı sona erdirmekle suçlanması da ayrıca çok anlamlıdır. Gerçekten de öyküdeki şu dizeler başka türlü yorumlanabilir mi?

Bir zamanlar ne yılan
ne de akrep varmış,
ne sırtlan ne de aslan varmış
ne yabani köpek
ne de kurt varmış
ne korku ne de dehşet varmış.
insanın rakibi yokmuş
(...)
Sonra çekişmeci *En* (Enki) ne yaptı
çekişmeci efendi
çekişmeci kral
(...)
kurnazlığın *En*'i
ülkenin açık gözü, tanrıların bilgesi
(...)
onların ağızlarındaki sözü değiştirdi,
koydu bir olan insanın konuşmasına.[67]

Cennet kavramına ilişkin *ikinci* önemli nokta ise, hayal edilen cennetin kendisidir; yani nerede ve nasıl bir yer olarak tasvir edildiğidir. "Altın Çağ" diye tanımlanan Neolitik toplumun özgürlükçü, eşitlikçi, komünal yaşamı "Altın Hilal" coğrafyasında yaşandığı bilindiğine göre, hayal edilen cennetin de bu topraklarda, yani Kürdistan coğrafyasında düşünüleceği anlaşılır bir durumdur. Ayrıca tüm mitolojik ve dinsel kaynaklarda yapılan cennet tasviri, bol meyveli ağaçları, bol suları, bol güneşiyle aydınlık ve yemyeşil bir coğrafyayı, Kürdistan'ı akla getirmektedir. Nitekim Öcalan da, insanlığın Toros-Zagros kavisine neler borçlu olduğunu irdelerken, coğrafyanın bu özelliğine dikkat çeker;

> Verimli Hilal olarak adlandırılan bu coğrafya o kadar elverişlidir ki insan toplulukları için iklimin elverişliliği, doğal bir tarla düzeninde bol meyve ve bitkiye sahip olması, çok zengin av hayvanlarını barındırması, güvenlik için ideal mağaralara sahip bulunması, çok sayıda nehir ve akarsuya debi oluşturması daha sonraları insanlık hafızasında 'cennet' kavramına yol açacak denli elverişlilik arz etmektedir. Yakın yörelerdeki çöllere kıyasla cehennem-cennet ikileminin insanlık hafızasına temel kavramlardan biri olarak yerleşmesi anlaşılırdır.[68]

Aşağıda göreceğimiz gibi tarihi kaynaklar, Neolitiğin anavatanı olan Kürdistan'ın cennet olgusuna da analık ettiğini somut verilerle önümüze koymaktadır.

En başta, kavramın günümüz batı dillerindeki karşılığı olan "*paradisse*" sözcüğünün etimolojik kökeni irdelendiğinde bile, gidip Kürt kültürüne dayandığı görülmektedir. Cennetin nasıl bir yer olarak hayal ve tasvir edildiği yukarıda belirtildi; bu nedenle tüm söylencelerde "bahçe" kavramıyla özdeşleştirilir. İngilizcede, İncil'de geçen paradise sözcüğünün yanı sıra, cennet bahçeleri anlamında "*Gardens of Eden*" deyimi de kullanılmaktadır ki bu da cennet ile bahçe kelimelerinin eşanlamlı kullanıldığını göstermektedir. Sözcüğün etimolojik kökeni ise Avesta'ya dayanmaktadır. Avesta dilinde *Pairi-daesa*; öteki ülke, etrafı çevrili yer, bahçe anlamına gelen bir sözcüktür. İncil'de ve batı dillerinde kullanılan paradise bu kökten gelmektedir. Ayrıca bahçe kavramına yakın yine batı dillerindeki *park* ile Farsçadaki *firdevs* sözcüklerinin de aynı kökten geldiği biliniyor. Biraz sonra göreceğimiz gibi Tevrat ve Kur'an'da da cennet, çekici bir *bahçe* olarak betimlenmektedir.

Kitab-ı Mukaddeslerdeki cennet mitosunun anlamı ve kaynağı konusunda belirtmeye çalıştığımız bu hususlar, tarihin yazılı kaynaklarınca da doğrulanmaktadır. Hemen tüm otoriteler, Eski Ahit'in Tekvin (Yaratılış) bölümünde yer alan ve oradan diğer tek tanrılı dinlerin kutsal kitapları İncil ve Kur'an'a da yansıyan cennet mitosunun Mezopotamya renkleri taşıdığı ve Sümer mitolojisinden alınma olduğu konusunda hemfikirdirler. Zaten tarihte cennet olgusuna ait ilk somut yazılı belgeyi Sümer mitolojisinin kalıntıları arasında görebilmekteyiz. Burada "Dilmun" adıyla tarif edilen ve "tanrı bahçesi" olduğu belirtilen yeryüzü cennetinin betimi, aynı zamanda yine Neolitik toplum özleminin bir ifadesidir. Sümerolog Kramer tarafından "Sümer Cennet Miti" veya "Emerkar Destanı" olarak adlandırılan Sümer şiirindeki cennet anlatımı ne kadar da öğreticidir:

Dilmun ülkesi kutsaldır
Dilmun ülkesi saftır, Dilmun ülkesi aydınlıktır.
Dilmun'da kuzgun çığlık atmaz
Dar-kuşu (çaylak), dar-kuşu gibi feryat etmez
Aslan öldürmez,
Kurt kuzuyu kapmaz.
Oğlakları öldüren yabani köpek bilinmez
Tahıl yutan domuz bilinmez.
Dul kadın çatıya çimlendirilmiş arpa serer,
yukarıdaki kuşlar onu yemez.
Güvercin boynunu bükmez.
Gözü ağrıyan, 'gözüm ağrıyor' demez.
Başı ağrıyan, 'başım ağrıyor' demez.
Yaşlı kadın, 'ben yaşlı bir kadınım' demez.
Yaşlı erkek 'ben yaşlı bir erkeğim' demez.

(...)
Şarkıcı ağıt yakmaz;
kentin yanında o hiç yas tutmaz.[69]

Sümerlerin kökenini araştırırken Teber, bu söylencenin, onların kuzeyden Zagros civarlarından geldiğinin bir göstergesi olduğunu belirtir ve şunları ilave eder: "Sümerlerin Mezopotamya'ya geliş süreçleri içinde henüz komünal üretim ilişkileri içinde ve ilk (doğal, neolitik) toplum aşamasında oldukları ve sınıfsal ayrışmaların başlamadığı varsayılmaktadır."[70]

Aynı şekilde Hooke da, Yehovacı yazıcıların Eski Ahit'te anlattıkları cennet mitosunun gerisinde Mezopotamya renkleri ve kültürünün, özellikle de Dilmun öyküsünü anlatan Sümer şiirinin yattığına dikkat çeker. Ayrıca, bakıldığında Tevrat'taki anlatımda "Aden Bahçesi" olarak geçen cennetin Kürdistan'da, Van gölü civarlarında olduğu tarif edilmektedir; Tekvin 2:8-15'te şöyle geçiyor:

> Rab Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Adem'i oraya koydu. Bahçede iyi meyve veren türlü güzel ağaç yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacıyla iyiyle kötüyü bilme ağacı vardı.Aden'den bir ırmak doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu. İlk ırmağın adı **Pişon**'dur. Altın kaynakları olan Havila sınırları boyunca akar. Orada iyi altın, reçine ve oniks bulunur. İkinci ırmağın adı **Gihon**'dur, Kûş sınırları boyunca akar. Üçüncü ırmağın adı **Dicle**'dir, Asur'un doğusundan akar. Dördüncü ırmak ise **Fırat**'tır.[71]

Burada geçen Pişon ve Gihon nehirleri konusunda yapılan yorumlar muhteliftir. Seyhan ve Ceyhan nehirleri olabileceğini belirtenler var, Çoruh ve Aras olduğunu savunanlar da var. Almanya'nın ünlü Der Spiegel dergisinin 3 Haziran 2006 tarihli sayısında, Tevrat'ta tanımlanan Eden Bahçesi'nin, Neolitik tarım alanının *çekirdek bölgesinde* (Kerngebiet), yani Göbekli Tepe'de olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Gihon nehrinin Aras, Pişon nehrinin ise İran'daki Kızıl Ûsen -Doğu Kürdistan'da doğup HazarDenizi'ne dökülen- nehri olduğu yazılmaktadır. Bizim düşüncemiz ise, adı geçen nehirlerden Gihon'un Aras nehri olduğu; reçine ve altın kaynağı bulunan yer söyleminden hareketle Pişon denilen ırmağın ise, günümüz Erzincan, Gümüşhane kuzeyindeki bölgeden doğup -ki altın, gümüş yataklarının olduğu alanlardır- çam ormanlarının örttüğü dağlardan geçerek Karadeniz'e ulaşan Çoruh nehri olabileceği yönündedir.

Ancak şurası açıktır ki Tevrat'ta adı geçen ırmaklar, ister Seyhan-Ceyhan, ister Aras, Çoruh yahut Kızıl Ûsen olsun, Dicle ve Fırat havzasıyla birlikte düşünüldüğünde her halükarda anlatılan yer Neolitiğin coğrafyası yani Kürdistan'dır. Genellikle uzmanlar Van gölü dolaylarında bir bölgenin Aden Bahçesi tanımına uyduğu kanısındadırlar.

Fakat Göbekli Tepe'nin keşfinden sonra bu konuda yeni bir tartışmanın başladığına tanık olmaktayız. Örneğin, Der Spiegel dergisinin yukarıda anılan sayısında, Tevrat'ta tanımlanan cennetin Urfa civarında ve Göbekli Tepe olabileceği yönünde geniş bir yorum yer aldı. Yorumda, bu bölgenin on bin yıl önce çok daha yeşil ve bol ağaçlı olduğu, dolaysıyla bugünkü halinden daha fazla "Aden Bahçesi" tarifine uyduğu vurgulanmaktadır.

Bu yorumun dikkat çekici yönü, kutsal kitaplarda da dayanağının bulunmasıdır. Örneğin, Âdem'in cennetten kovulduğunda yeryüzünde ilk ayak bastığı yerin Harran olduğu söylenmektedir ki Göbekli Tepe zaten Harran ovasının tam kıyısında yer almaktadır. Ayrıca, Eski Ahit'in "Tekvin" kitabında anlatılan -yukarıda aldığımız- bölümün dışında, "Hezekiel" kitabında cennet mitosunun başka bir anlatımı da vardır. Bu bölümdeki anlatımda "bahçenin *tanrıların dağında* olduğu" söylenmektedir. Hooke, Ugarit mitoslarında da buna yakın anlatımlar bulunduğuna dikkat çekmektedir. Sümer mitolojisinde Du-Ku adıyla bir tanrılar dağından bahsedildiği ve Göbekli Tepe keşfinden sonra tarif edilen bu dağın Göbekli Tepe olduğu yönündeki yorumlardan daha önce söz etmiştik.

Böylece Der Spiegel'ın yorumuna destek teşkil edecek bir bağlantı örneğiyle karşı karşıya olduğumuz anlaşılmaktadır.

Cennet mitosu Tevrat'tan, Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'a benzer sembollerle geçmiştir. Hatta Kur'an'daki cennet betimlemeleri yer yer Tevrat'takinden bile daha fazla Sümer Dilmun anlatımıyla yakınlık arz etmektedir. Kur'an'ın toplam 114 süresinin 40 tanesinde cennet'ten bahsedilir. Cennet için kullanılan "bahçe", "Aden" (Adn), "Firdevs" isimleri Kur'an'da da değişik yerlerde kullanılmaktadır. Ayrıca yiyecek ve içeceklerin bol olduğu, içinden ırmaklar akan, yorgunluk ve usanç nedir bilinmeyen, hastalık ve yaşlanmanın olmadığı vb. cennet özellikleri insana Dilmun şiirinin dizelerini çağrıştırıyor.

Cennet mitosuna bağlı olarak Âdem ve Havva'nın* cennetten kovuluşu, yılan ve yasak meyve gibi konularda Kürt kültüründe, mitolojik ve dini inançlarında, başka bolca öykü ve efsaneler vardır. Özellikle Zerdüşt inancındaki bu efsaneler İslamiyet dahil diğer bazı dinlere de olduğu gibi, yahut küçük değişikliklerle geçmiştir. Bunların birçoğu Kürt halk söylencelerinde bugün bile yaşamaktadır.

Kutsal kitaplarda bir ödüllendirme vaadi olarak cennetin bir de karşıtı vardır; cehennem. Ödül-ceza sistemini esas alan tüm dinlerde cehennem de bir karşıt sembol olarak, yola gelmeyenlerin akıllara durgunluk veren acılar çekmekle cezalandırılacağı yer olarak tarif edilmektedir. Yukarıda, yükseklerde ve apaydınlık-ferah olan cennetin tersine, cehennem hep aşağıda, yeraltında, karanlık ve kasvetli bir yerdir. "Yeraltı dünyası" veya "ölüler ülkesi" denilen cehennem kavramının da Kitab-ı Mukaddeslere yine Sümer mitolojisinden geçtiği görülmektedir.

Sümer mitolojisinde "ölüler ülkesi"nin egemeni, İnanna'nın kız kardeşi tanrıça Ereşkigal'dır. Bu adın bileşimine dikkat edildiğinde, ilginç bir biçimde yine Kürtçe kökenine götürüyor bizi. Sümercede kral, hükümdar anlamında kullanılan "gal", "lugal" eki çıkarıldığında geriye kalan "**reş**" kökü, bugünkü Kürtçe dilinde halen de "siyah" ve "karanlık" manasında kullanılan temel bir kelimedir. Böylelikle "Ereşkigal" adı ile "karanlıklar ülkesinin hükümdarı" şeklindeki anlamı semantik (isim-anlam bütünlüğü) bir uyum örneği oluşturmaktadır. Keza Sümer mitolojisinde yer altı dünyasına inerken İnanna'yı "yedi kapının bekçisi" karşılar ve durdurur. Her bir kapıyı geçebilmenin şartı olarak elbisesinden bir parçayı çıkarmak zorundadır İnanna. Aynı koşutluğu Kur'an'daki cehennem tasvirinde de görmekteyiz. Hicr süresinin 43. ve 44. ayetlerinde; "Kuşkusuz cehennem de, o azgınların hepsine va'd olunan yerdir. Onun yedi kapısı vardır. Her bir kapıya (azgınlardan) bölünmüş bir miktar vardır,"[72] denilmektedir. Benzerlik gerçekten de son derece açık olup, dikkatlerden kaçacak türden değildir.*

---

* Tarihçi H.Bossert; Hepat'ın Hurrice metinlerde HEWAT biçiminde geçtiğini, Havva adının da buradan geldiğini iddia etmektedir. Bugünün Kürtçesinde de Havva adı HEWA olarak kullanılmaktadır.

ıv. Tufan Mitosu

Kökleri yine Kürdistan'a uzanan, oldukça geniş çaplı -hem tarihsel hem coğrafik anlamda- bir evrensel özelliğe sahip efsanelerden birisi de Tufan Mitosu'dur. Uzmanlar ve tarihçiler, yeryüzünde bir tufan hikâyesine, Tufan Mitosu'nun herhangi bir versiyonuna sahip olmayan bir halk ve bir bölgenin neredeyse bulunmadığını belirtmektedirler. Hooke, böyle bir efsanenin Dicle-Fırat vadisinde bulunuşunun, yılın çeşitli mevsimlerinde görülen yıkım getirici sellerin ürünü olarak açıklanabileceği; benzer coğrafyadaki ülkeler için de anlaşılır olduğunu; ama örneğin Kenan ülkesi veya Yunanistan gibi böyle sellerin görülmesi olanağının bulunmadığı ülkelerde bile tufan efsaneleriyle karşılaşmanın, Mezopotamya kaynaklı mitosun buralara kadar yayılmış olmasının daha da dikkat çekici olduğunu vurgulamaktadır. Yine Kramer de benzer bir noktaya dikkat çekmekte ve Sümer mitolojisinden Kitab-ı Mukaddes ve diğer kültürlere yansıyan temalar arasında en fazla dikkat çekenin tufan öyküsü olduğunu ifade etmektedir:

---

* Cehennemin yedi kapısı bulunduğuna ilişkin geleneksel Kürt inancında da efsaneler anlatılmaktadır. Örneğin yedi çocuğu ölen bir annenin cehenneme girmeyeceği, çünkü her çocuğun bir kapıyı tutarak anneyi koruduğu söylenmektedir.

> Tufan öyküsünü hemen her Yahudi, Hristiyan ve Müslüman çocuk bir biçimde bilir. Mezopotamya edebiyat geleneği ile Kitab-ı Mukaddes arasındaki şimdiye değin bulunan en yakın bağın Tekvin'deki tufan öyküsü olduğu ise daha az bilinir. Kuran'ın kökleri de kutsal kitap geleneğine dayandığına göre, kutsal eserlerdeki tufan öyküleri edebiyat eleştirmenlerinin 'metinlerarasılık' dedikleri giderek uzayan zincire eklemeliyiz. ...Tufan öyküsü çok farklı devirler ve dinler boyunca metinsel bir süreklilik gösterir.[73]

Tufan efsanesinin evrensel boyutları, Sümer ve Babil mitolojisinden neredeyse olduğu gibi alınıp -Kramer'in tabiriyle metinlerarasılık zinciri gibi- Avesta, Tevrat, Kur'an ve İncil gibi tüm kutsal kitaplara yerleştirilmekle sınırlı değildir; beş kıtanın tümündeki mitoloji ve kültürlerde yansıması vardır. Efsanenin kahramanı **Nuh**'un dünyanın çeşitli kültürlerinde aldığı değişik isimlere baktığımız zaman yayılma boyutlarının genişliğini daha iyi görebiliriz: Destan kahramanının Sümer mitolojisindeki adı *Ziusudra*'dır, Babil'de *Utnapiştim*, Hint'te *Waiwasata* ya da *Manu*, Çin'de *Fah-he*, İran'da *Yima*, Grek'te *Deukalion* (veya İskender'in tarihçisi Berossus'un Sümer Ziusudra'dan kalkarak verdiği adla *Xisouthros*), Peru'da *Layca Tarpuntay* ve nihayet Meksika mitolojisinde ise *Teo-Cibatli*'dir.

Mitosun temel öğeleri, Sümer ve Babil mitolojileri ile Kitab-ı Mukaddeslerde hemen hemen aynıdır. İlmiye Çığ'ın ifadesiyle, "Sümer'de Tanrılar, Tevrat'ta Yahve, Kur'an da Allah insanlara kızıp bir tufan yapmaya karar veriyor. Her üçünde de tanrı korkusu bilen, dinsel görevlerini yerine getiren bir kimseye bu karar Tanrı tarafından bildiriliyor ve gemi ile kurtulmaları sağlanıyor."[74]

Hikâyenin planında yer alan ana temalardan bazılarının zaman içerisinde uğradığı değişiklikler de oldukça anlamlıdır. Örneğin, Sümer ve Babil mitolojisinde efsanenin başkahramanı Nuh (Ziusudra, Utnapiştim), ölümsüz bir tanrı-kraldır. Gılgameş Destanı'nda Enlil, Nuh ve karısı için "Dönüştüler, biz tanrılar gibi oldular," diyor ve onları "tüm ırmakların kaynağında"* (yani cennette) yaşamaya gönderdiğini açıklıyor. Fakat tek tanrılı dinler dönemine gelindiğinde tanrılık sıfatı elinden alınacak ve bu kez peygamber olarak kabul edilecektir. Bu da hiç kuşkusuz mitoloji ve dinin evrimsel diyalektiğine tamamen uygun bir durumdur. Çünkü çok tanrılı pagan dinlerden tek tanrılı dinlere evrilme ve tanrının yeryüzünden gökyüzüne çıkarılması, aynı zamanda insanlığın düşünsel gelişme ve ilerlemesinin bir ifadesi olmaktadır. Artık insan-kralın tanrı olabileceği düşüncesine inanacak çocukluk dönemi geride bırakılmıştır.

Dikkat çeken ikinci bir husus, öyküde, eskiden günümüze doğru, geldikçe kadının rolünün sürekli gerilemesi, zayıflamasıdır. Öyküde Nuh'un eşi olarak yer alan kadın, Sümer ve Babil versiyonlarında önemli bir role sahiptir, insanları tufandan kurtarmada aktif bir eşlikçi olarak belirir. Hatta Gılgameş'i, uyuma sınavından geçemediği gerekçesiyle ölümsüzlük sırrını vermeden geri göndermek isteyen Nuh (Utnapiştim) karısı tarafından ikna edilerek kararını değiştirir ve "tanrıların sırrını" (ölümsüzlük) ona bahşeder. Kocası kadar önemli olmayıp ikinci planda kalsa da, kadının etkisi oldukça belirgindir. Ancak Kitab-ı Mukaddeslere gelindiğinde kadının bu rolü dikkat çekici bir biçimde azalmaktadır, giderek tamamıyla gözden kaybolmuştur kadın. Tevrat'ta, Nuh'un oğullarının yanı sıra karısından söz edilse de, Tanrı ile Nuh arasındaki sözleşme sadece Nuh ve oğullarına hitap eder. Hatta öykünün dönüm noktasında (Tekvin 8.1) Tanrı, Nuh'la birlikte gemideki hayvanları bile hatırladığı halde eş, göz ardı edilmiştir. İncil'de (Luka), İsa'nın seceresi Nuh'a dayandırılırken, Nuh inanç ve itaat örneği olarak anılırken karısından hiç söz edilmez. Kur'an'daki yaklaşım da farklı değildir. Bir sure bütünüyle Nuh'a ayrılmış ve ayrıca 20 kadar sûrede Nuh'tan bahsedilmiş olmasına karşın, eşinden bir kez ve o da Lut'un, Firavun'un karısı ve Meryem'i de içeren bir listede söz edilmiştir. Ortaçağ'ın popüler edebiyatında ise Nuh'un karısı huysuz, gülünç ve tam anlamıyla olumsuz bir karakter olarak tanımlanmaktadır. Bu manzara, bir anlamda kadının hikâyesinin özeti gibidir. Yani Neolitik dönemden sonra toplumdaki yerinin nasıl adım adım gerileyerek adeta silindiğinin bir göstergesidir.

---

* "Tüm ırmakların kaynağı" derken Doğu Karadeniz, Hazar ve Basra körfezi ile Doğu Akdenize dökülen ırmaklar akla geliyor. Bu da Yukarı Mezopotamya, Altın Hilal coğrafyasıdır.

Tufan efsanesinin önemli bir ana teması da, yeni bir başlangıcı ifade ediyor oluşudur. Mitolojideki yeri, yaratılış veya Âdem ile Havva öyküsünden sonra gelse de, yine de gnostik tarih bakış açısıyla tufan, bir çağın sona erişi ve yeni, daha aydınlık bir çağın ortaya çıkışı demektir. Yani insanlık tarihinin tufanla adeta ikiye ayrılması sözkonusudur. Kutsal kitaplarda vurgulanan biçimiyle tufandan sonra Tanrı ile insan arasında yeni bir sözleşme yapılması, yeniçağın yeni toplumsal ve ahlaki ilkelerinin belirlenmesi demektir. Nuh, insanlığın Âdem'den sonraki ikinci atası sayılmaktadır. Bu, Nuh'la birlikte insanlığın *yeni bir başlangıç* yapması demektir. Böylece Tufan Mitosu'ndaki ana karakter **Nuh (=yeni)** adı semantik temeline oturmuş oluyor.

Ve bu noktada efsanenin Kürt kültürüyle, Kürdistan ülkesiyle bağlantısına geliyoruz. İlginçtir, insanlığın ilk başlangıcı gibi, ikinci başlangıcının da temelini ve ilk adımlarını yine bu topraklarda attığını görüyoruz. Bilimsel araştırmaların da, mitos ve efsanelerin de söylediği budur. İlk ata Âdem'in yaşadığı cennetin adresine ilişkin tüm mitolojik, dinsel kaynaklarda verilen bilgilerin bizi Kürdistan'a götürdüğünü daha önce gördük. Ayrıca cennetten kovulduktan sonra Âdem'in ilk ayak bastığı yerin de yine Kürdistan (Harran) olduğunu, kaynaklar önümüze koymaktadır. Şimdi ikinci atamız Nuh'un tufandan kurtulan gemisinin konduğu yerin de yine Kürdistan'da olduğunu görmekteyiz: Bütün kaynakların işaret ettiği her iki adres de, Cudi ve Agirî dağları, Kürdistan'dadır.

Güçlü olan olasılık Cudi Dağı'dır. Kur'an dâhil ağırlıklı kaynaklar Nuh'un gemisinin konduğu yer konusunda Cudi'yi işaret etmektedir. Sadece Tevrat'ta bu yerin Ararat olduğu belirtilmektedir. Ve fakat Tevrat'taki ifadenin çoğul olması da dikkat çekicidir. Tekvin 8:4'deki anlatım, "Gemi Ararat dağlarına oturur," biçimindedir. Kimi yorumcular haklı olarak, doğrudan Ağrı dağı değil Kürdistan dağlarının kastedildiğini söylüyor. Ve Cudî bu dağlar arasında en mantıklı yer olarak değerlendirilmektedir. Bender, Cudi'nin eski bir adının "*Sararat*" olduğunu, karışıklığın muhtemelen buradan kaynaklanmış olabileceğini söylüyor. Sümer ve Babillere ait tufan öyküsünü anlatan tabletlerde geminin *Nizir* dağına oturduğu yazılıdır. Bu konuya da tarihçi Xemgîn şöyle bir açıklık getirmektedir:

> Nuh'un gemisinin kaldığı Cudi dağının ismi de geçmişte anlattığımız belgelerde görüldüğü gibi, Cudi değildir. Bu kaynaklarda Nezir veya Nizir dağı olarak geçmektedir. Bu dağın Cudi ismini alması da Nuh tufanı ile ve Kürtçe'nin 'yeri buldu' veya yer buldu anlamına gelen 'cı-dî' kelimesi veya deyiminden geldiği bir gerçektir.[75]

Tufan öyküsü hakkındaki diğer yazılı belgeler ve araştırmalar ile halk arasında anlatılan rivayetler de birbirleriyle uyumlu olup, Cudi dağı üzerinde birleşmektedir. Örneğin, Alman yerbilimci Fredrich Bender'in 1953 yılında, Cudi'de Nuh'un gemisine ait olduğu söylenen tahtalar üzerinde karbon 14 yöntemiyle yaptığı saptama, Tufan olayını M.Ö. 4500'lere tarihlemiştir.*

Ayrıca günümüz Kürt toplumu arasında Cudi halen de kutsallığını koruyan bir dağ olup, halen de bu dağda yaz aylarında kimi kutsama törenlerinin (ritüel) yapılması, dua edilip dileklerde bulunulması, mitosların inançlar ve ritüeller yoluyla varlığını koruduğu gerçekliğine uygun düşmektedir. Öte yandan Cudi dağı eteklerindeki Şırnak (Kürtçe, Şirnex) kentinin adının da "Şehr-Nuh"tan geldiği belirtilmektedir. Yine Cudi dağına giden yol üzerinde bulunan *Heştan* köyünün adının da "heştêne" yani "seksen kişiydiler" kavramından geldiğine dikkat çekilmektedir. Efsaneye göre Nuh'un gemisinde de kendisi, karısı, oğulları ve eşleriyle birlikte toplam seksen kişi bulunuyordu. Ve son olarak Cudi dağının konum olarak da Aşağı Mezopotamya sınırlarının bitiminde ve o geniş düzlüklere tepeden bakan bir konumda olması itibariyle, geminin oturabileceği en uygun yer gibi görünmektedir

---

* Bilim ve Teknik Bakış Dergisi, 1972 yılındaki bir sayısında bu bilgilere yer vermiştir. (Aktaran; E.Xemgin, Kürdistan'da Dini İnançlar ve Etkileri.)

Böylelikle insanlığa **yeni** bir başlangıç yaptıran mitolojik kahraman **Nuh** ve gemisinin konduğu yerin adı da **Cudi** olarak belirginlik kazanıyor. Bu üç sözcüğün semantik ve etimolojik analizi, Tufan Efsanesi'nin Kürt kültürüyle bağlantısını da net bir şekilde ortaya koyuyor. Bugünün Kürtçesinde de Nuh (veya nû)=yeni, cudi (veya ci-dî)=yer gördü, anlamına gelmekte olup, günlük dilde aktif olarak kullanılan kelimelerdir.

Öcalan daha kapsamlı bir analiz yaparak etimolojik kökleri çok eski olan bu üç kelimenin, yalnız Kürtçenin değil, diğer tüm Hint-Avrupa dillerinin de kök kelimesi olduğuna dikkat çekmektedir. Ve bu durumun, yani Hint'ten Avrupa'ya kadar birçok kök sözcük kavramının Verimli Hilal kökenli olmasının, Aryen dilinin kaynağının da burada olduğu, bu dilin Neolitik tarım kaynaklı olduğu tezini doğruladığını belirtmektedir. Gerçekten de baktığımızda, Kürtçedeki **nû** sözcüğü *new* veya *neu* olarak hemen tüm Batı dillerinde *yeni* anlamında; Kürtçedeki cî (cih), yine bu dillerde **geo**=*yer*, coğrafya anlamında ve Kürtçedeki *dî*, *dîtin* kelimeleri de *deus*=*görmek* anlamında kullanılan ve aynı kökenden geldiğine kuşku bulunmayan sözcüklerdir.

v. Habil İle Kabil Öyküsü

Kutsal kitaplarda yer alan bu öykü, insanoğlunun ilk cinayeti ve ilk kan davası örneği olarak geçer. Kardeşin kardeşi öldürmesi gibi trajik bir içeriğe sahiptir. Efsanenin bu görünen boyutunun altında yatan asıl toplumsal anlam ise, çoban ve çiftçi topluluklar arasındaki çelişki ve çatışmalardır.

Tevrat'taki biçimiyle "Kâin ile Habil", Kur'an'daki biçimiyle "Habil ile Kabil" adıyla bilinen bu öykünün de Sümer mitolojisinden alındığı artık kesinleşmiş bulunmaktadır. Bu mitosun bize göre önemli bir özelliği, ilgili kaynaklarda pek üzerinde durulmayan bir yönü de, öykünün Sümer mitolojisindeki anlatımı ile Kitab-ı Mukaddeslerdeki anlatım arasındaki farktır: Sümer'de mitosun iki kahramanı sonuçta anlaşıp uzlaşırken, Tevrat ve Kur'an'da biri ötekini öldürüyor. Demek ki Sümer'den günümüze doğru gelindiğinde uygarlık süreci ilerledikçe uzlaşma kültürü zayıflarken, şiddet kültürü güçleniyor.*

İlk kaynağında, yani Sümer mitolojisinde "Dumuzi ile Enkimdu Mitosu" adını taşıyan ve tarımcı ile çoban yaşam biçimleri arasındaki çok eskiye dayanan rekabeti konu alan öykü özetle şöyledir: İnanna (İştar) evlenmek ve kendisine bir koca seçmek isteyince, ikisi de koca adayı olmakta istekli çoban-tanrı Dumuzi (Tammuz) ile çiftçi-tanrı Enkimdu arasında bir rekabet başlar. Dumuzi hayvan ürünlerinden en iyilerini, kendisini tercih etmesi için İnanna'ya sunarken; Enkimdu da bu amaçla en çekici tarım ürünlerini övgülerle sunar. Sonuçta İnanna, Dumuzi'nin hediyelerini kabul eder ve onu tercih edip evlenir. Öykü trajik bir sonuçla bitmiyor. Çiftçi Enkimdu'nun diyaloğu uzlaşmaya eğilimli ve ilginçtir:

Sen ey çoban, niye bir kavga çıkarıyorsun?
Ey çoban Dumuzi niye kavga çıkarıyorsun?
Benle seni, ey çoban, benle seni niçin karıştırıyorsun?
Koyunların yerin otlarını yesin,
Benim otlaklarımda senin koyunların otlasın,
Tüm koyun sürülerin ırmağım Unun'un suyunu içsin.[76]

Öykü, Tevrat'ta -özetle- şöyle geçiyor. (Tekvin 4:1-16): Kain ile Habil, Âdem ile Havva'nın cennetten (Aden) kovulduktan sonra doğan çocuklarıdır. Kâin çiftçi ve kardeşi Habil ise öyküde çobandır. İki kardeş de kendi üretimlerinden tanrı Yehova'ya adaklar sunarlar. Tarımcı Kâin'in adaklarını Yehova kabul etmezken, çoban Habil'inkileri kabul eder. Buna öfkelenen ve kardeşini kıskanan Kâin, Habil'i öldürür. Bunun üzerine Yehova Kâin'i lanetler, Kâin kaçar ve gidip Nod ülkesine yerleşir. Burada bir kent kurar ve kendilerine uygarlığın başlatıcılığı görevi yüklenen bir soyun atası olur. Kurduğu kente oğlu Hanok'un* adını verir.

---

* Demek ki, 20. yüzyılın "insanlığın tarihindeki en kanlı yüzyıl" olma ünvanı durup dururken kazanılmamıştır!

Aynı episod Kur'an'a geçerken *Kâin* ismi *Kabil* olarak değişirken öykünün "Kâin ve Habil" olan adı da "Habil ile Kabil" biçimine sokulmuştur. *El-Maide* sûresinde Âdem'in iki oğlundan biri olan Habil Tanrıya koç kurban ederken, Kabil ekin verir. Kurbanı kabul edilmeyen Kabil, kardeşi Habil'i öldürür. Ve tanrının lanetine uğrar. Sonra Allah bir karga gönderir, karga cesedin nasıl gömüleceğini göstermek için yeri eşer. Bunun üzerine Kabil, "Yazıklar olsun bana şu karga kadar olup kardeşimin cesedini örtemedim ha!" diyerek derin bir pişmanlık duyar.

Kur'an'ın *El-Maide* sûresinin 27-31. ayetlerinde bu öykü anlatıldıktan sonra, hemen takip eden 32. ayet aynen şöyledir:

> Bundan dolayı İsrailoğullarına, kitapta bildirdik ki, kim kısas gerekmeksizin (buna meşru savunma da demek mümkün) veya yeryüzünde fesad çıkarmaksızın bir kimseyi öldürürse, bütün insanları öldürmüş olur. Kim de bir kişiyi yaşatırsa (yani öldürmese) bütün insanların hayatlarını kurtarmış olur.[77]

Sümer'den kutsal kitaplara, uzlaşı ve şiddet kültüründeki bu belirgin ve bizce önemli değişiklik; uzlaşı kültürünün yitirilmesi, sadece -ayette seslenilen- İsrailoğullarının başına gelenler ile kendilerinin Filistin halkının başına getirdiklerinden bile anlaşılabilir.

vı. Eyüp Motifi: Sabır ve Ödül

Bir ucu Sümer'e ve bir ucu Kürdistan'a, Urfa'ya dayanan efsanelerden biri de budur. Öcalan, konu hakkında şunları belirtiyor:

---

* Tevrat'ta "Aden'in doğusunda" olduğu yazılan bu kentin Haneqîn olduğu, E.Xemgin tarafından öne sürülüyor. (Kürdistan'da Dini İnançlar ve Etkileri; s.148)

> Eyüp peygamber efsanesi de Sümer toplumundaki büyük acıların ve umutsuzluğun boy verdiği bunalım dönemlerinin ürünüdür. Büyük bir acılı ve umutsuz yaşam gerçeğiyle yüz yüze gelen insanlığın yalvarmalarına tanrıların, yani egemen sınıfların yanıt veremediği bu bunalım yılları, M.Ö. 2000 yıllarına doğru artış göstermektedir. Urfa'da halen köken türbesi bulunan Eyüp peygamberin Sümer kökenliliği açıktır.[78]

Tevrat'ta Eyüp Peygamber efsanesi oldukça geniş ve başlı başına bir bölüm olarak yer almaktadır. "Eyüp Kitabı" olarak geçen bu bölümde, büyük bir felakete uğrayan doğru bir adamın çektiği acılar ve sergilediği büyük sabır anlatılır. Eyüp Peygamber'in çektikleri Kur'an'da da birkaç yerde dile getirilmiştir. *El-Enbiya*, *Sâd* ve *En-Nisa* surelerinde konuya değinilmektedir. Ana tema; tanrının kendisine reva gördüğü büyük acılara büyük sabırla katlanan inançlı bir adamın sonuçta refaha ulaştığı, mükâfatlandırıldığı biçimindedir.

İlmiye Çığ, bu efsanenin kökenine ilişkin ilginç bir anekdot aktarır. Belirttiğine göre, daha 1846 yılında bir Amerikalı yazar, kitabında, Tevrat'ta 1040 satırlık bir şiir olarak yazılmış Eyüp konusundaki bu şiirin Musevilere ait olamayacağını, başka bir dilden aktarıldığı iddiasına yer vermiştir. Ve bundan en az yüz yıl sonra bu iddianın ne kadar yerinde olduğu, efsanenin gerçekten de Sümerlere ait olduğu anlaşılır.[79]

Sümerolog Kramer, 1955 yılında Sümer tabletlerindeki mezmurlar arasında bulunan bir şiiri, "*İnsan ve Tanrısı: Eyüp Motifinin Sümerce Çeşitlemesi*" başlığıyla yayımlayınca, hikâyenin kökeninin Sümerlere ait olduğu ve neredeyse içerik olarak olduğu gibi Tevrat'a yansıdığı ortaya çıkmıştır. Söz konusu Sümer şiirinde içerik özetle şöyledir: Tanrıya hürmet etme, övme ve yüceltmenin insanın saygın yükümlülüğü olduğu yolundaki kısa bir öğüdün peşinden şair, kederli bir ağıt ve yakarışla Tanrı'ya seslenen, talihsizlik ve hastalığa yakalanmış, adsız, Tanrı korkusu olan bir kişiyi tanıtır. Bunu, şiirin ana bölümünü oluşturan, acı çeken kişinin niyazı izler. Önce serzenişte bulunup Tanrı'ya sitem eder, ama sonra bundan pişmanlık duyar. Her çocuğun anasından günahkâr doğduğunu, dolayısıyla kendi çektiği acıların da mutlaka bir sebebi olduğunu kabullenir, katlanır. Nihayet "mutlu son" gelir; Tanrı onu dinler, anlar ve iyileştirip mükâfatlandırır.

Hikâyenin Sümer kaynaklarından neredeyse olduğu gibi Kitab-ı Mukaddeslere aktarılmış olduğunu ilk bakışta anlamak mümkündür.

Tabii öykünün önem arz eden bir boyutu da Urfa ile bağlantılıdır. O dönem bir Sümer kolonisi olan bu kentte bulunan türbesinden de anlaşılıyor ki bu olayın geçtiği mekân Urfa'dır. Zaman ise, köleci uygarlık baskılarının doruğa çıktığı bir dönemdir. Genellikle Eyüp öyküsündeki tema "sabrın sonu selamettir" deyişinde ifadesini bulan, zorluklar, acılar hatta haksızlıklar karşısında büyük bir tevekkülle sabredilirse sonu kazançlı olur biçimindeki pasif bir duruş tarzı olarak bilinir, böyle algılanır. Oysa bu doğru bir algılama değildir, en azından eksik bir kavramadır. Zira Tevrat'taki anlatımında bile, bölümün girişinde ifade edildiği gibi, "Eyüp... Kendisi gibi birisinin başına bu denli kötülük gelmesine Tanrı'nın nasıl izin verdiğini anlayamıyor, Tanrıya cesurca meydan okuyor. İmanını yitirmiyor, ama Tanrı'nın önünde aklanıp yeniden iyi insan olarak onuruna kavuşmak istiyor."[80]

Hz.Eyüp öyküsünün bu boyutunun son derece ilginç ve öğretici olduğunu belirten Öcalan da, kutsal kitaptaki Eyüp maddesinin derinlikli yorumu yapıldığında bunun özünde bir devrim niteliği taşıdığını şu sözlerle ifade etmektedir.

> Tanrı-kral -yani Urfa'daki Nemrut-, kullarının acı duyabileceklerine de anlam vermez. Tanrı-krallar nezdinde kul sessiz sedasız, hiç acı duymadan, kendisine hizmet ile mükelleftir. Acı duymak bile suçtur. Bu durumda Hz.Eyüb'ün en büyük eylemi tanrı-krala, yani devlete acı duyduğunu kabul ettirmesidir. Yani ilk defa tanrı-kral bir kulun acı duyduğu anlar. Bu 'anlamak' işi bir devrimdir. Eyüb'ün şahsında aslında halkın acı ve yoksulluk çektiği sembolize edilmektedir.[81]

Adı sabrın ve tevekkülün sembolü olarak birçok dil ve kültüre geçen Eyüp figürü ve öyküsü, bütünlüklü olarak, yani bu aktif, sorgulayıcı ve direnişçi yönüyle birlikte ele alınıp yorumlandığında, salt mitolojik bir figür olmaktan çıkıp ete-kemiğe bürünecek; ideolojik, siyasal ve sosyal temele oturacaktır.

VIII. Diğer Örnekler

Yukarıda en çok bilinenlerini ayrı ayrı ele alarak kısaca vermeye çalıştığımız mitos örnekleri dışında, Sümer mitolojisi ve Mezopotamya kültüründen tek tanrılı dinlere ve bu dinlere inanan toplulukların kültürlerine geçmiş başka örnekler de vardır. Bunların bir kaçından söz etmekte yarar vardır.

Levh-i Mahfuz: Kur'an'ın ondokuz suresinde doğrudan yahut dolaylı olarak değinilen bu kavram için El-Hadid suresinde deniyor ki: "Yerde ve nefislerinizde hiçbir musibet vukua gelmez ki, bizim onu yaratmamızdan önce bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) yazılı olmasın. Şüphesiz ki bu, Allah'a göre kolaydır."

İslam inancına göre, varlıklar henüz yaratılmadan Allah onların nasıl olacağını, neyi nasıl yaşayacağını göklerde saklı bulunan bir defter -veya kitapta- yazmıştır. Yani "kader" denilen olgu ve her şeyin kaderinin önceden belirlenmiş ve yazılmış olduğu yönündeki inançtır. Bu inanç geleneğinin kökeninin de Sümerlere dayandığını İlmiye Çığ, "Sümerlere göre bütün olaylar gökte yazılıdır. Kur'an'da da aynıdır. Bizde bir kişinin geleceği anlına, Sümer'de tuğlasına yazılmıştır,"[82] sözleriyle ortaya koyuyor.

Aynı görüşü savunan Hooke da, Sümerlerde "*yazgıların saptanması*" deyiminin varlığına dikkat çekiyor ve ekliyor: "Babilonya mitoslarını incelemeye başlayınca ise, '*yazgıların tableti*' adı verilen bir nesnenin birçok mitosta önemli bir yerinin olduğunu göreceğiz. Tanrının sayılan niteliklerinden biri bu tablete sahip olmaktı. Bunlara sahip olan tanrı, evrenin düzenini denetleme gücüne de sahip oluyordu."[83]

Zaten Sümer mitolojisinde bu işle görevli bir tanrıça vardır. Sümer'in toplumsal vicdanı olarak tanımlanan Tanrı'ça Nanşe, aynı zamanda "yazgıların belirlenmesi"yle de görevli olan tanrıçaydı.

Lokman Hekim: Lokman adı ve kimliği konusunda anlatılan ve yazılanlar oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Onun bir peygamber olduğunu söyleyenler de var, çok dindar ve iyi biri olduğu için tanrı tarafından kendisine çok uzun bir ömür (560 yıl) ve bilgelik bahşedildiğini öne sürenler de var. Hatta Onun ölümsüz olduğunu; ve bir adının da, ölümsüz anlamına gelen "Lubad" olduğunu (Gılgameş destan'ındaki Ziusudra gibi) söyleyenler bulunmaktadır. Aynı kişi başka kültürlerde de görülebiliyor; örneğin Arami edebiyatında *Abiqar*, Bizans'ta *Planudes* olarak karşımıza çıkıyor. Bunların tümünün kökeninin Sümer mitolojisindeki Ziusudra'ya dayandığına vurgu yapan İlmiye Çığ, Tevrat ve Kur'an'daki temaların buradan alındığını belirtmektedir.

Gerçekten de Sümer mitolojisinde oğluna bilgelik dersleri veren baba figürü vardır: Şuruppak, Sümer atasözleri ve özdeyişlerini oğlu tufan kahramanı Ziusudra'ya (Nuh) öğüt olarak vermektedir. Aynı temayı Tevrat'ta da görmekteyiz; Davut, oğlu Süleyman'a benzer tarzda öğüt veriyor. Ve Kur'an'da "Lokman suresi" adıyla bilinen bir bölüm tamamen bu temayı işlemektedir. Burada Lokman, ismi belirtilmeyen oğluna aynı şekilde uzun uzun nasihatlerde bulunuyor. Bu olayda gene Sümer'den Tevrat ve Kur'an'a zincirleme bir bağlantı örneğiyle karşı karşıyayız.

Hıdrellez Şenliği: Genelde bahar şenliği olarak halen de kutlanan, Hızır ve İlyas peygamberlerin buluşmasının simgesel bayramı olduğu inancına dayalı bu geleneğin de Sümer kültüründen ve mitolojisinden geldiğine inanılmaktadır. Sümerlerde, İnanna ile Dumuzi'nin (İştar ile Tammuz) birleşmesi nedeniyle her yıl ilkbaharda yeni yıl şenlikleri düzenlendiği bilinmektedir. Hıdrellez şenliğinin de bu geleneğin bir yansıması olduğu belirtilmektedir. Bu anlatılanlardan başka, "Tanrının yaratıcı ve yok edici gücü, Tanrı korkusu, insanların Tanrı tarafından yargılanması, Tanrılara yaranmak için kurban verilmesi, törenler, dualar, tütsüler, ilahiler, çalgılarla Tanrıları sevindirmek, iyi ahlaklı, saygılı olmak ve temizlik Sümer inanışlarının temeliydi. Bunlar tek tanrılı dinlere hemen hemen aynıyla geçmiştir."[84]

c) Tek Tanrılı Din ve Peygamberlik Doğuşu (İbrahim ve Zerdüşt)

Şimdiki bilgilerimiz, Neolitik Tarım ve Köy Devrimi gibi, mitoloji ve dinin doğuş kaynağının da Yukarı Mezopotamya, yani Kürdistan ülkesi olduğuna işaret etmektedir. Bilimsel keşif ve araştırmalarda ulaşılacak somut verilerle yanlışlanana dek bu tezi geçerli ve doğru kabul etmek bilim ahlakının bir gereğidir. Tarım ve evcilleştirme olgularıyla bağlantılı olarak üretim araçları ve üretim ilişkilerinin tümünü kapsayan alt-yapı alanında yaratılan maddi kültür ile aynı zaman ve mekân içerisinde üst-yapı alanındaki bu ideolojik, manevi kültürün birbirini tamamlamış olmasının hem önemi hem de anlaşılırlığı açıktır. Zira böylesi bir bütünsellik ve yetkinlik olmadan, bu düzeye ulaşmadan herhangi bir kültürün, uygarlıksal gelişmeye yön vermesi, bu anlamda belirleyici bir rol oynaması pek düşünülemez.

Binlerce yıllık Neolitik süreçte oluşup gelişen Mezopotamya kültürünün hamurunda kuşkusuz bölgede yaşayan bütün toplulukların, aşiret ve etnisitelerin, sonradan halklaşan, uluslaşan toplumların şu veya bu oranda, payları renkleri ve katkıları vardır. Ama en belirgin rolün, bugünkü Kürtlerin ataları olan proto-Hurrilere ait olduğu, Hurri damgası taşıdığı ağırlıklı kabul gören görüştür. Ve esas olarak Yukarı Mezopotamya kaynaklı olan bu kültür, Neolitik uygarlığı yaratıp yayarak önce Aşağı Mezopotamya'daki Sümer, ardından Nil boylarındaki Mısır köleci uygarlıklarının doğuşuna temel teşkil etmiştir. Aynı Hurri kültür geleneği, daha sonra Sümer kültür ve uygarlığını alt ve üst yapısıyla alıp tekrar kendi koşullarına uyarlamış, bununla da kalmayıp, kendi coğrafyasının ötelerine de taşırmanın, özellikle Anadolu, Kafkasya ve İran bölgelerine yaymanın önemli bir merkezi haline gelmiştir. Önceki başlıklarda Sümer mitolojisinin Hurriler aracılığıyla Hitit, Grek ve Roma'ya kadar nasıl dalga dalga yayıldığını görmüştük.

Ancak uygarlıksal gelişmede Kürt kültürünün rolü ve etkisi Neolitik'le sınırlı değildir. Bu etkiyi daha sonraki çağlarda hem de insanlık tarihinin önemli dönüm noktalarında, kriz ve yeni çıkış, arayış süreçlerinde de görmekteyiz. Kürt coğrafyasının mitoloji ve dinin doğuşundaki rolüne benzer bir rol ve etkiyi, daha sonraki dönemlerde, örneğin M.Ö. 1700'lerde İbrahim'in çıkışıyla birlikte, tek tanrılı din ve peygamberliğin doğuşunda görebildiğimiz gibi; yaklaşık bin yıl sonra -M.Ö. 500-600'ler- bu kez Zerdüşt şahsında peygamberlikten felsefeye geçiş sürecinde de görmekteyiz. Başka bir deyişle, Kürdistan ülkesi, mitoloji ve dinin doğuşuna kaynaklık ettiği gibi dinsel devrim sürecinde de öncülük konumunu devam ettirmiştir. "İnsanlığın temel bilgeliği nasıl ki neolitik dönemlerinde gizli ve oradan doğup gelişmişse, yüce peygamberlik doğuşları ve kurumlaşmaları da yine bu bölgenin diğer önemli bir kültür doğuran gücüdür."[85]

İlk kez Kürdistan'da, Urfa'da İbrahim şahsında yaşanan peygamberliksel çıkış, aşağı yukarı on-oniki asırlık bir süreç içerisinde gelişip olgunlaşarak, M.Ö. 500'lere doğru gelindiğinde Zerdüşt'le birlikte önemli bir tarihsel atılım daha doğuracaktır: Felsefenin kapısı aralanacaktır. Zerdüşt'ün yarı peygamber yarı filozof sayılması ve böyle kabul edilmesi, tam da tarihin bu gelişmesiyle örtüşen bir durumdur. Nitekim Zerdüşt, Grek felsefesine giden yolun ilk ve temel basamağı olarak kabul edilmektedir.

Evrensel kültür ve uygarlık tarihinde, ortaya çıktıkları dönem itibariyle İbrahim ve Zerdüşt gelenekleri büyük bir öneme sahiptir. Adına ister beş bin yıllık dünya sistemi, ister uygarlık ırmağı diyelim, kültürel süreçler bir bütündür, birbirinden kopuk ele alınamaz. Ve tarih, zaman ve mekân boyutlarıyla birlikte ancak anlam bulur; bir zaman ve mekâna oturtulmayan tarih soyut bir hikayeden öte fazla anlam taşımaz. Aynı zamanda insanlık ve uygarlık tarihi yazılırken, farklı tarihleri ve kültürleri, farklı dönemleri ve çağları birbiriyle ilişki ve çelişkileri içerisinde, dolayısıyla birbirleriyle bağlantılı olarak ele almaksızın sağlıklı bir tarih yazımından söz edilemez.

Bu çerçevede ele aldığımızda, Hz.İbrahim tarafından tek tanrılı din ve peygamberlik sisteminin temellerinin atıldığı M.Ö. 1700'ler dönemi ile Zerdüşt tarafından Mazda inancında yapılan reformlarla peygamberlik ekolünün yeni bir örneğinin yaratıldığı M.Ö. 500'ler dönemi arasında yaşanan gelişme ve ilerleme, salt Ortadoğu bölgesinin tarihinde değil, dünya tarihinde de belirleyici yeri olan bir adımdır. Başında İbrahim'in, sonunda ise Zerdüşt'ün ideolojik, düşünsel damgasını taşıyan tarihin bu döneminin genel dünya tarihi açısından taşıdığı anlam, günümüzde dünya tarihinin çağdaş duayeni olarak anılan William Mc Neill tarafından şöyle ifade edilmektedir:

> ... 'Uygarlık' kavramı kafamı gereğinden fazla meşgul ettiğinden, uygarlıklar üstü sürecin doğuşunu hak ettiği şekilde vurgulamayı beceremedim. Eski Ortadoğu'da, bu sürecin sonucu olarak ortaya çıkan etkileşimler... M.Ö. 1700 ve M.Ö. 500 arasında kozmopolit bir dünya sisteminin doğuşuna yol açtı. Gerçekten de M.Ö. 1500'den sonra Ege (daha sonra Akdeniz) kıyı ülkelerinde ve Hindistan'da uygarlıkların yükselişinin, Ortadoğu merkezli dünya sisteminin parçası olduğu ve böyle kaldığı şeklinde yaygın bir kanı vardır.[86]

Şimdi bu dönemin temel özelliklerine ve öncü fikirleriyle "bir dünya sisteminin doğuşuna yol açan" İbrahim ve Zerdüşt hareketlerine biraz daha yakından bakabiliriz.

1. İbrahim

M.Ö. 2000 dolaylarına gelindiğinde, köleci Sümer uygarlığı şahsında bir uygarlıksal tıkanma veya kriz durumu ve buna bağlı olarak var olan tıkanmanın aşılması yönünde bir arayış söz konusudur. Sargon dönemiyle birlikte Sümer uygarlığının Akad ve Babil (sonrasında Asur) versiyonları köleci emperyalist bir karakter kazanırken, aynı zamanda sistem bir bunalım sürecine girmiş bulunmaktadır. Bir değişim zorunluluğunun kaçınılmaz şekilde kendini dayatmasından ötürüdür ki bir takım reform ve restorasyon girişimleri gündeme gelmiştir. Sistem, giderek büyüyen çelişkilerini ve derinleşen bunalımını aşmak için, bir yandan Sargon'un katı şiddet ve zorbalık yöntemleriyle emperyalist bir yayılmayı hedefleyip kendini yayma ve dışarıya taşırma girişimlerinde bulunurken, bir yandan da 3. Ur Hanedanlığı ve Orta Hanedanlık adı altında bazı restorasyon çabalarıyla çıkış aramaktadır.

Burada en önemli husus tıkanmanın ideolojik planda yaşanıyor olmasıdır. Yani köleci sistemi temellendiren o muhteşem gök düzeni misali Sümer mitolojisi ve ona dayalı yaklaşık iki bin yıldan beri yürüyen tanrı-krallık düzenine olan inanç zayıflamakta ve sistem eskisi gibi yürümemektedir. İşte tek tanrılı din ve peygamberliğin doğuşu böyle bir toplumsal bunalım sürecindeki arayış neticesinde olmuştur. İbrahim, putların şahsında baltayı aslında tıkanan sistemin ideolojik ilkelerine sallamıştır. Egemenlerin buna yanıtı da, onu mancınıkla devasa bir ateşin içine atma biçiminde çok şiddetli olmuştur.

Tek tanrılı din ve peygamberlik sisteminin mimarı ve ilk kurucusu İbrahim'dir. Her üç kutsal kitapta da -Tevrat, İncil, Kur'an-Hz.İbrahim'in "kurucu ata" olarak kabul edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla İbrahim'in bu alandaki rolü ve öncülüğü tartışmasızdır. Onun şahsında ilk kez ortaya çıkan tek tanrılı din ve peygamberlik olgusu, özünde Nemrut kişiliğinde sembolleşen Sümer katı köleci sistemine karşı bir itiraz ve başkaldırı olayıdır. Arkaik köleci sistemin putlarını bir bir parçalayıp tek tanrı düşüncesini ortaya atmakla İbrahim, merkezi köleci imparatorlukların zulmü altında inleyen aşiretleri, köleci emperyalizme karşı verdikleri özgürlük mücadelesinde güçlü bir ideoloji silahına kavuşturmuştur. Uygarlığın kaotik dönemeçlerinde, yani toplumların ağır bunalımlarla yüzyüze olduğu zamanlarda boy veren her yeni dinsel doğuş gibi, tek tanrılı din düşüncesi de, her şeyden önce zihniyet alanında devrim niteliğinde değişikliklere yol açarken, ahlak ve moral alanında da önemli yenilikler getirmektedir.

Burada kısa bir parantez açarak devrim ve reform tartışmaları ile peygamberlik çıkışlarını bu anlamda nasıl değerlendirmek gerektiği hususunda bir-iki noktaya değinmekte yarar var. Kelimeyi, bütün boyutlarını içerecek şekilde geniş ve tam anlamıyla kullandığımızda, çağdaş tarih yaklaşım ve yorumunda "devrim" nitelemesi, giderek daha seyrek kullanılan bir kavram olmaktadır. Öyle ki uygarlık tarihi boyunca sadece Neolitik Devrim ile Sanayi Devrimi'ni kelimenin tam anlamıyla devrimden sayma eğilimi giderek güçlenmekte; alt ve üst yapıdaki diğer önemli değişim süreçleri ise reform, restorasyon veya "devrim niteliğinde değişimler", yahut da dar anlamda "devrim" olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda peygamberlik çıkışları ve kurumları da, geniş anlamıyla köklü bir devrim olmaktan ziyade, genelde reform hareketleri olarak kabul edilmektedir. Çünkü peygamberlik geleneği, sistemi bütünüyle hedefleyen, onu alt ve üst yapısıyla aşıp yerine yeni bir sistem koymaktan çok, sistemin katı yönlerini yumuşatmayı, baskı ve zulmünü hafifletmeyi ve böylelikle de daha katlanılır kılmayı esas almaktadır. Bu özellikleri nedeniyle, Öcalan, peygamberlik hareketlerini -oldukça aydınlatıcı bir benzetme ile- "tarihin ilk sosyal demokratları" olarak tanımlamaktadır. Ancak bu durum, peygamberliksel çıkışların önemini azaltmadığı gibi, ideolojik, sosyal ve kültürel anlamda, zihniyet ve ahlak boyutunda attıkları devrim niteliğindeki adımları küçümseme ve göz ardı etmeyi de gerektirmez. Parantezi burada kapatıp İbrahim geleneğinin somutuna dönersek, bu bilgiler temelinde, tarihteki yerini ve önemini daha net ve açık görebiliriz.

M.Ö. 1700'lerde Urfa'da ortaya çıkan İbrahim peygamber hareketinin en başta gelen özelliği; onun, yaklaşık iki bin yıllık köleci sistemin ideolojik temellerine balta vurmasıdır. Efsanedeki anlatım biçimiyle belirtilen putların kırılıp parçalanması, özünde tanrı-krallık düşüncesinin parçalanması, bu sistemin sembolü olan Nemrut'un mutlak otoritesine kafa tutma, baş kaldırma olayıdır. Yani sistemin temsilcilerine o denli korku salması ve onların büyük öfkesini çekmesi, büyük tehlike olarak algılanması yeni bir düşünce, zihniyet ve ahlakın ifadesi olduğundan ötürüdür. Yoksa, mensup olduğu küçük aşiretiyle İbrahim'in sosyal ve askeri anlamda Nemrut'u tehdit edecek bir güç olmadığı açıktır. Efsanede Nemrut'u hasta eden, hayatı ona çekilmez kılan ve sonuçta da ölümüne sebep olan beyninde vızıldayan sivrisinek, aslında İbrahim'in dillendirme cesareti gösterdiği yeni düşünce, zihniyet ve yeni ideolojidir. Benzer bir durum, İbrahim geleneğinin takipçisi olan Musa'nın Firavun'a başkaldırısı olayında da vardır. İbrahim peygamberle başlatılan ve Musa ile kurumlaştırılan geleneğin şahsında, bir ideolojik kültür devrimi ile karşı karşıya olduğumuzu söyleyen Öcalan, çıkışın ideolojik önemini şöyle ifade ediyor:

> Nemrut ve Firavun iki toplumun (Sümer ve Mısır), devletin sembolik yönetici lakaplarıdır. İbrahim ve Musa bu hâkimiyeti tanımadıklarını, kendi ideolojik kültürleriyle yani zihniyet direnişleriyle açıklamış oluyorlar. Dönem için değeri yüksek bir başkaldırıdır. Bugün nasıl 'başka bir dünya vardır' sloganı önemliyse, o dönemde Firavun ve Nemrutların resmi hâkim dünyaları dışında bir dünyanın var olduğunu ilan ediyorlar.[87]

İbrahim, ölümsüz olan Nemrut'a adeta ölüm haberi verdiği içindir ki diri diri ateşe atılma cezasına çarptırılıyor. İbrahim'in, köleci sistemin insanı hiçleştiren, katlanılması artık dayanılmaz boyutlara varan katı uygulamalarını törpüleyerek böylelikle sistemi biraz katlanılır kılan, insana nefes aldıran reformlarının en somut ifadesi, insanın tanrılara kurban edilmesi uygulamasına son vermesidir. Bilindiği gibi, tanrı-krallara insan kurban etmek binlerce yıllan beri uygulanan bir gelenekti. Bunun nasıl vahşiyane boyutlara çıkarıldığını, ölen firavunlarla birlikte yüzlerce kişilik mahiyetinin de diri diri mezara gömülmesi uygulamalarından anlamak mümkündür. Bu uygulamaya son veren İbrahim'in, insan yerine hayvan (koç) kurban etme düşüncesini geliştirmesi hiç kuşkusuz önemli ve ciddi bir reformdur. Efsanedeki oğlu İsmail yerine koç kurban edilmesi motifi, bunun ifadesi olmaktadır.

İbrahim geleneğinin önemli bir diğer özelliği de, tek tanrı biçiminde ileri bir düşünsel soyutlama ile tanrıyı gökyüzüne çıkarıp tanrı-krallık inancını ötelerken, aynı zamanda bu tek tanrı fikri ile aşiretlerin özgürlük mücadelelerine hitabetme başarısını göstermesidir. Ve bunu yaparken sadece bir kökene mensup aşiretler ile aynı kültüre ait kabileleri değil, köken ve kültür farklılıklarına bakmaksızın hepsini kucaklayabilmesidir. Hem Aryen hem de Semitik kökenli topluluklara hitap etmesi önemlidir. Çünkü İbrahim Aryen kökenli Hurrit ve Semitik kökenli Amorit kültürlerinden bir sentez oluşturmayı başarmakla evrensel bir niteliğe ulaşabiliyor. Kuşkusuz bütün bu özellikleri, bu hareketin tarihte yol açtığı sonuçların öneminin ve büyüklüğünün bir göstergesi oluyor.

Tabii İbrahim'in bu güçlü ve tarihsel çıkışının Kürt kültürü ile bağlantısının ortaya konulması da, hakkaniyetin bir gereği olduğu kadar, objektif tarih yazımının görevidir. Buraya kadarki anlatımlarımız daha çok bu hareketin ortaya çıktığı dönemin (M.Ö. 2000'ler sonrası) özellikleriyle bağlantılı yönünün, yani *zamansal* boyutunun bir ifadesi olmuştur. Şüphesiz tarihsel olguyu bir de *mekânsal* boyutuyla görmek ve anlamak, bütünlüklü, objektif bir kavrayış için kaçınılmazdır.

İbrahim peygamberin ortaya çıktığı coğrafya Kürdistan'dır; Kürdistan'ın kadim Urfa şehridir. Hz.İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atıldığı ve efsaneye, kutsal kitapların yazdığına göre o ateşin suya, odunların ise balığa dönüştüğü "Balıklı Göl", bugün halen Urfa merkezinde varlığını korumaktadır. Ve yaklaşık 3700 yıl sonra bugün halen Urfalı analar doğan neredeyse her üç çocuğundan birine "Halil İbrahim" adını vermektedir. Ayrıca Urfa çevresinde, Harran ovasında Hz.İbrahim'in yolculuk esnasında konakladığı yerler, su ihtiyacını temin ettiği kuyular halen yerli yerinde olup yöre halkı tarafından bilinmekte, ziyaret edilmektedir. Anısı neredeyse canlı gibidir.

İbrahim'in yaşadığı dönemin (M.Ö. 1700'ler) Urfası, Sümer merkezi köleci sisteminin önemli kolonilerinden birisidir. Sosyokültürel ve ekonomik yapısı oldukça renkli ve hareketlidir. Çok kültürlü, çok kimlikli ve ticari açıdan da dönemin en canlı kentleri arasında yer alan bir merkezdir. Aryen ve Semitik kültürlere mensup Hurrit ve

Amorit kabileler ağırlıklı nüfusu oluşturmaktadır. Ve doğal olarak bu sosyo-kültürel çeşitlilik ve renklilik çok zihniyetliliği de beraberinde getirmektedir. Kolayca anlaşılabileceği üzere, sayılan özelliklere sahip bir sosyal yapı, güçlü muhalif hareketlerin çıkışı için oldukça elverişli bir zemin teşkil etmektedir. Dolayısıyla Sümer sistemine, bu sistemin temsilcisi Nemrutların zulmüne karşı bir muhalif çıkışın Urfa'da gerçekleşmiş olmasında şaşılacak bir yan yoktur. Zaten İbrahim'den önce de kimi peygamberliksel çıkışların dönem dönem yaşadığı vakidir. Urfa'nın "Peygamberler Şehri" diye tanımlanması da bu özelliğinden ötürüdür.

İbrahim peygamberin Kürt kökenli mi, İbrani kökenli mi olduğu konusunda çeşitli tartışmaların ve birbirinden farklı görüşlerin olduğu biliniyor. Genellikle her iki halk da onu kendilerine ait saymaktadır. Her iki görüş, kendine göre haklı ve mantıklı dayanaklar ortaya koyabilmektedir. Zira İbrahim'in çıkışını gerçekleştirdiği dönemde bir Sümer kolonisi olan Urfa kentinde hem İbrani kökenli aşiretler hem de Kürtlerin ataları olan Hurri ve Mitani aşiretleri yaşamaktadır. Ve bu aşiretlerin tümünün de merkezi köleci imparatorluklarla çelişkileri mevcuttur. Bu durumda İbrahim ailesi ve kabilesi pekâlâ her iki etnik kökenden birine veya ötekine ait olabilir. Fakat biz böyle bir tartışmanın çok anlamlı bir tartışma olmadığı kanısındayız. Çünkü İbrahim'in hangi kökene, ırka mensup olduğu değil, onun ve genel anlamda peygamberlik çıkışlarının hangi coğrafyadan, hangi kültürden beslenip güç aldığıdır esas ve önemli olan. Yani İbrahim'in biyolojik-genetik aidiyetinden çok içinde yetiştiği kültürel, coğrafi ve tarihsel koşullar belirleyicidir. Nitekim ırk ve kültür sorunsalını inceleyen bir çalışmasında Claude Levi Strauss da bu noktaya dikkat çekerek şunları kaydediyor:

> Bu çalışmada ırkların uygarlığa katkılarından söz etsek de, bu Asya'nın, Avrupa'nın, Afrika'nın ya da Amerika'nın kültürel katkılarının, bu kıtaların kabaca değişik ırksal kökenden gelen insanların yerleşim alanı olmasından dolayı herhangi bir özgünlük kazandığı anlamına

> gelmiyor. Eğer böylesi bir özgünlük varsa -ki varlığı şüphe götürmez- *bu, siyah, sarı ya da beyazların fizyolojik veya anatomik yapılarına bağlı farklı yeteneklerinden değil, sosyolojik, tarihsel ve coğrafi koşullardan ileri gelmektedir.* (a.b.ç.)[88]

Bu çerçevede baktığımızda İbrahim hareketine dair yapılacak ilk tespit; çıkışın Urfa'da, bugün olduğu gibi o gün de Kürt anaları ve atalarının yaşadığı coğrafyada Kürdistan ülkesinde yapılmış olduğudur. Yani çıkış Kürt vatanında yapılmıştır. Şunu da önemle vurgulayalım ki Kürdistan ülkesi yahut vatanı demekteki kastımız ve bu kavramlara yüklediğimiz anlam, ulus devletin sınırlarıyla çizilmiş siyasi bir vatan tanımı değil; Öcalan'ın belirttiği anlamda, yani "Siyasal ulusçuluğu aşan, ondan daha eski, halkların uzun tarihleri boyunca yerleşmiş olduğu" ve sınırları dil ve kültür esaslarına göre çizilmiş, kültürel bir kavram olarak vatandır. İbrahim hareketinin doğuşu işte bu vatanda, Kürdistan'ın Urfa kentinde yapılmıştır. Mekke'ye, Kudüs ve Kenan eline, Mısır'a gidişi daha sonraki yıllarda olmuştur.

İkinci önemli tespit; bu tarihi peygamberlik çıkışını yaparken İbrahim'in asıl beslendiği, dayandığı ve güç aldığı kaynak, Kürdistan coğrafyasının zengin Neolitik kültürüdür. Öcalan'ın ifadesiyle, "Bölge kültürünün temelindeki neolitik özellikler, bu peygamberler reformculuğunun maddi zeminini teşkil etmektedir."[89]

Kuşku yok ki her reform adımı ancak belli bir siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel birikime ve güce dayanarak geliştirilebilir. Yani güçlü bir kültürel birikim, düşünsel düzey ve aynı paralelde bir zihniyet olgunluğu gerektirir. Hele hele Nemrut ve Firavunlar şahsında hem Sümer hem de Mısır tanrı-krallık sistemine karşı peygamberlik adıyla ilk insan otoritesinin temsili anlamında kafa tutma gibi, büyük cesaret isteyen devrimsel nitelikteki bir reform girişiminin güçlü bir zemine dayanmadan mümkün olamayacağı açıktır. Sistemin kutsal putlarını tek tek kırıp parçalamanın öyle kolay bir iş olmadığı da... Halktan bir adamın, bir kabile reisinin, siyasi gücü elinde bulunduran mutlak egemenlik sahibi Nemrutlara böyle kafa tutması zordur elbet. Bunun için elverişli zaman, zemin ve koşullar olması gerekiyor.

İşte Urfa ve Harran'ın böyle bir çıkışa zemin oluşu, buna olanak sunması, ancak sahip olduğu zengin kültürel potansiyel ve miras sayesinde mümkün olabilir. Urfa ve çevresinin, Altın Hilal'in Altın Üçgen'inin merkezi olarak kabul edilen Karacadağ'ın hemen dibinde başlayıp güneye, doğuya ve batıya uzanan geniş coğrafyasında nasıl köklü ve zengin bir Neolitik kültür mirası yaratıldığını, kalıntılarının halen bu topraklarda nasıl yattığını geçen bölümlerde görmüştük. Bunları tekrar belirtmeye gerek yoktur. Sadece, M.Ö. 11 binlere tarihlenen Göbekli Tepe'deki insanlık tarihinin bilinen en eski tapınağının Urfa kent merkezinden yalnızca göz mesafesi kadar bir uzaklıkta olduğunu hatırlatmak yetecektir. Dolayısıyla Göbekli Tepe'den bu yana binlerce yıllık bir kültürel birikim olmadan, Neolitik Kürt kültür mirasından kopuk bir İbrahim hareketi düşünmenin, tasavvur etmenin pek de gerçekçi ve bilimsel bir yaklaşım olmayacağını anlamak hiç de zor değildir. Daha somut bir ifadeyle, Göbekli Tepe'deki **T** biçimli dikili taşlarla sembolize edilip günümüze ulaştırılan kültür geleneği olmasaydı Urfa bir peygamberler kenti olmazdı; belki peygamberlik diye bir şey bile olmayabilirdi.

İbrahim hareketinin Kürt olgusuyla bağlantısına dair *üçüncü* tespit ise; Kürt, Aryen kökenli aşiretlerin özgürlükçü mücadelesiyle olan bağlantı yönüdür. Bu iki hareketin ayrı ayrı yürüttüğü mücadelenin birbirlerini karşılıklı olarak olumlu anlamda etkilediği ve beslediğini tahmin etmek zor olmasa gerek. Çünkü M.Ö. 2000'ler sürecinde köleci uygarlık sisteminin zihinsel ideolojik esası olan tanrı-krallık yapısı inandırıcılığını yitirmeye başlamasıyla sistemde bir tıkanma ve bunalım baş gösterdiğinde, çelişkiler sadece içte değil, dışta da artmış ve yoğunlaşmıştır. Yani köleci emperyalizme karşı içte, Aryen ve Semitik kültürün karma bir sentezini yaparak tek tanrılı din ve peygamberlik sisteminin temelini atan Hz.İbrahim öncülüğünde bir direniş ortaya çıkarken; dışta da eş zamanlı olarak aşiretler federasyonu tarzında bir direniş söz konusudur.

Kısacası köleci emperyalist baskılar karşısında, sınıfsal karakteri daha ağır basan iç muhalefet peygamberlik kurumuyla, dış muhalefet ise etnisite önderliğiyle özgürlük ve demokrasi mücadelesinin başını çekmektedir. Merkezi köleci rejimlere karşı çağının en ileri demokrasi ve özgürlük mücadelesine öncülük eden bu iki güç, doğal müttefik konumundadır. Söz konusu direniş mücadelesini yürüten aşiretlerin hemen hemen tümü Aryen kökenli Kürt aşiretlerdir. Önceleri Guti, Kassit ve Hurri; daha sonraları Mitani, Urartu ve Med adı ve etnik kimliğiyle binbeşyüz yıla yakın muazzam bir direniş gerçekliği var ki tarihler nedense bunu pek görme eğiliminde olmamıştır.

İçte İbrahim hareketi -peygamberlik geleneği- ve dışta da bu etnik yapılar tarafından iki cepheden yürütülen demokrasi ve özgürlük mücadelesi, sadece Ortadoğu bölgesi ve halklarının tarihini değil, dünya tarihini ve genel uygarlık sürecini belirlemede etkin rol oynayan sonuçlar yaratmıştır. M.Ö. 2000'lerde Sargon döneminden başlayarak Akad, Babil ve Asur köleci emperyalizmine karşı neredeyse kesintisiz bir biçimde M.Ö. 500'lere kadar yaklaşık 1500 yıl devam eden mücadele, arkaik köleci sistemin kırılmasına, yumuşamasına ve neticede klasik kölecilik dönemine evrilmesi gibi bir sonuca yol açmıştır. Bu mücadele sürecinin bütününde coğrafyası, kültürü, güçlü, zengin Neolitik mirası ve potansiyeli ve etten-kemikten aşiret yapılarıyla Kürt olgusunun rolü başattır. Bunu görmemek resmi ideoloji ve tarihlerin kulluğu değilse eğer, ancak körlük olabilir.

Sözü edilen sürecin başlangıç aşamasına damgasını vuran İbrahim hareketidir, son aşamasında da aynı rolü Zerdüşt hareketi üstlenmektedir. İkisi de Kürdistan toprakları üzerinde boy veren bu iki kader tayin edici role sahip geleneğin birbirinin devamı ve tamamlayıcısı olduğu gerçeğini Öcalan şöyle ifade etmektedir.

> Hz.İbrahim'in Urfa yöresinde Sümer mitolojisinde yaptığı reform gibi, Zerdüşt de reform geçiren bu inancı güçlü bir biçimde dönüştüren kişi konumundadır. Aslında Zerdüşt, İbrahim'in reformculuğunda birkaç yüzyıllık sürecin sonundaki nihai adım olarak veya bir dönemi bitirip yeni bir dönemi başlatma biçiminde anlaşılmalıdır. Birisi Güneydoğu'da diğeri Kuzeydoğu'da

> benzer rol oynamaktadır. (...) İbrahim ve Zerdüşt geleneği veya dini esas olarak Sümer ve Mısır köleleştiren tanrı düzenlerine karşı, neolitik düzenin tanrı anlayışıyla bir reform denemesinden doğmaktadır. Daha çok insandan, yerel kültürden ve emekten yana özellikler taşımaları, rahman ve rahim olmaları ve bağışlayıcılıkları dayandıkları tanrıça kültürünün izlerini taşımaktadır.[90]

II. Zerdüşt

Neolitik Aryen mitoloji ve kültürünün en tipik tezahürü, denilebilir ki M.Ö. 1000 ila 500 yılları arasında Medya diyarından ses veren Zerdüşt ve Zerdüşti gelenektir. Sümer mitolojisinin o insan iradesini hiçleştirip sıfırlayan, insanı 'kul'laştırıp köle adıyla bir nesneye dönüştüren tanrı inancı ve buna dayalı tanrı-kral sisteminin aksine, Zerdüşt geleneği, Neolitiğin özgürlükçü tanrıça kültürü özellikleriyle donanmış, özgür ahlaklı olma niteliği en güçlü bir dinsel inancı ifade etmektedir. Zerdüşt inancı ve ahlakı, doğa ile harika bir ekolojik uyum içindedir; doğayı, tarımı, hayvanları neredeyse kutsallık düzeyinde ele alan bir zihniyeti temsil etmektedir. Bu inançta olanlar:

> Doğaya korkuyla değil açık zihinlerle bakarlar. Güneşe, aya, yıldızlara, rüzgâra, bulutlara, yağmura, dünyaya, sulara, bitkilere ve hayvanlara inanışları gereği büyük saygı gösterirler ve asla zarar vermezlerdi. Doğadan; onu kirletmeden, küçültmeden, ona zarar vermeden doğal bir şekilde faydalanmak gerektiğini düşünür ve insanın doğayı insafsızca fethetmek için değil, doğayla işbirliği yapmak amacıyla yeryüzünde olduğuna inanırlardı.[91]

Neolitik toplumun değerlerini bağrında taşıyan ve yansıtan bu özellikleriyle Zerdüşt inancı ve özgürlük ahlakı, tarihte devletçi toplumun kiri ve pasına, başka bir deyimle "medeniyet denilen canavarın" olumsuzluklarına en az bulaşan bir kültür ve zihniyet konumundadır. Devleti "bütün kötülüklerin toplamı" olarak tanımlayan Nietzsche gibi özgürlük filozoflarının, kendi kökenlerini Zerdüşt'te aramaları boşuna değildir.

Daha önce Urfa'dan İbrahim peygamberin çıkışında, Hurri kökenli kabileler şahsında Semitik kabilelerle birlikte önemli bir rol oynayan Aryen kültür birikimi, bu kez kendi içinde ve tamamen kendi damgasını taşıyan Zerdüşt çıkışıyla, köleci sistemin çözülüşünde tarihi bir misyonun sahibi olmuştur. Babil ve Asur imparatorluklarının şahsında antik köleciliğin sonunu getiren temel olgunun Med ve Pers yükselişi olduğu ve bunun da temelinde -kendisinden sonra Budha, Konfüçyus, Sokrates ve daha sonraları İsa'yı da etkileyen- Zerdüşt'ün bir zihniyet devrimi niteliğindeki reformlarının yattığı genel kabul gören bir görüştür. Gerçekten de Zerdüşt peygamberin düşünsel ahlaki ve dinsel yaratıcılığının somut ifadesi Medya-Persiya İmparatorluğu'nun ve uygarlığının kendisidir. Başka bir ifadeyle Zerdüştlük, Med-Pers uygarlıksal çıkışının ideolojik temeli ve gıdasıdır.

Medler ve devamcısı niteliğindeki Persler, siyasi ve askeri olarak yükselip dönemin en güçlü ve büyük imparatorluğu konumuna gelmeden önce, Mag rahiplerinin öncülük ettiği uzun bir ideolojik dönüşüm sürecinden geçmişlerdir. Öcalan'ın "kuluçka dönemi" olarak tanımladığı bu ideolojik oluşum sürecini anlamak, hem Zerdüşt adıyla sembolleşen olgunun ne olduğunu daha net kavramayı birlikte getirecek ve hem de Aryen-Kürt mitolojisinde birinci, ikinci, üçüncü Zerdüşt biçimindeki adlandırma ile ifade edilenin ne olduğu konusunda bir aydınlanma sağlayacaktır.

Bir tez olarak en başta belirtebiliriz ki Zerdüştlük Kürtlerin uzun süreçlere (la longue durée) yayılı direniş kültürüdür.

Aryen mitolojisinde birinci, ikinci, üçüncü Zerdüşt diye numaralandırılarak uzun bir tarihsel sürece yaydırılan Zerdüşt adının, aslında Kürt direniş kültürüne öncülük eden ideolojik bir sembol olarak geniş anlamda düşünülmesi daha gerçekçidir. Bir insanın ortalama doğal ömrünü kapsayan bir tarihsel kesitte, Medyalı Mag rahipleri arasından çıkan bir isim olarak Zerdüşt peygamberin varlığı bilinmektedir. Sözünü ettiğimiz, bunun ötesinde, binlerce yılla ifade edilen uzun bir tarihsel zamanı kapsayan önderlik sembolü oluşudur. Konuyu biraz açmakta yarar var.

Tarihteki büyük ve önemli uygarlıkların hemen hepsinin çıkışından önce bir ideolojik inşa veya fikri hazırlık diyebileceğimiz uzun bir hazırlık -kuluçka- dönemi vardır. Bunu, Yahudiliğin çıkışında İbrani peygamberler geleneğinin rolünden; Grek uygarlığının çıkışında Tales'ten Sokrates ve Aristo'ya kadar devam eden filozoflar geleneğinden; modern Avrupa kültür ve uygarlığında Aydınlanmacı düşünürler geleneğinden; hatta Ekim Devrimi öncesindeki neredeyse bütün 19. yüzyılı kapsayan sosyalist aydınlanma hareketlerinin oynadığı rolden de anlamak, görmek mümkündür. Aynı şekilde Medya ve Persiya uygarlıksal çıkışında da Mag rahiplerinin benzer bir fikri hazırlık rolü söz konusudur. Hurri, Mitani ve daha sonraları da Med boyları ve aşiretleri arasında görülen Vaya Tanrı inancı, Zervanizm, Mazdeizm gibi dinsel inançlar, bu uzun rahip geleneğinin somut örnekleridir.

Öte yandan Aryen mitolojisinde üç ayrı Zerdüşt adından bahsedilir: Birinci Zerdüşt; Mazdeizmin ilk ve en eski peygamberi olarak kabul edilir. Asıl adının Mıhabad olduğu ve günümüz Doğu Kürdistan'ındaki Mehabad kentinin de adını buradan aldığı söylenir.[92] Kimi kaynaklarda M.Ö. 3000'lerde yaşadığı söylenir. İkin-ci Zerdüşt'ün, ateşten yapıldığına inanılan Huşeng olduğu söylenir. Ve M.Ö. 2000 yıllarında yaşadığı varsayılmaktadır. Bazı kaynaklar, Huşeng adıyla bilinen İkinci Zerdüşt'ün İbrahim peygamber olduğunu iddia etmektedir. Üçüncü Zerdüşt ise; M.Ö. 600'lerde (660 yılında) Urmiye bölgesinde dünyaya gelen asıl Zerdüşt'tür. Asıl Zerdüşt peygamber ve öğretisine geçmeden önce, bu mitolojik söylemlere ilişkin bir hususa dikkat çekmekte yarar görmekteyiz.

Birinci Zerdüşt'ün yaşadığı tarihin M.Ö. 3000'lere değin geriye, eskiye götürülmesi ile İkinci Zerdüşt'ün Hz.İbrahim olduğu söylemi ve iddiası, ilk bakışta her ne kadar kronolojik açıdan bile mümkün görünmeyen, tarihsel mantıkla bağdaşmayan düşünceler gibi göze çarpsa da; aslında birçok mitolojik efsanede görüp karşılaştığımız üzere, hiç de anlamsız değildir. Tam tersine, Aryen mitolojisinin bu efsanevi yaklaşımı son derece anlamlı olup, yukarıda ifade ettiğimiz tezi, yani Zerdüştlüğün Aryen-Kürt direniş kültüründe bir sembol olduğu tezini de doğrular niteliktedir. Bu temelde bakılıp yorumlandığı vakit, Zerdüşt'ün yaşadığı tarihi M.Ö. 3000'lere dayandırmanın da, Zerdüşt'ü İbrahim'le özdeşleştirmenin de anlaşılmayacak bir yanı kalmayacak; efsane, tarihsel gerçekliğe oturmuş olacaktır.

İbrahim ve Zerdüşt geleneklerinin birbirinden kopuk olmadığını bir önceki başlıkta belirtmeye çalıştık zaten. Ayrıca Aryen kökenli proto-Kürt boyları ve aşiretlerinin, tarihin farklı dönemlerinde farklı adlar altında olsa da, Sümer'le başlayan köleci-merkezi uygarlık sistemine karşı kesintisiz bir direniş sergilediği, İbrahim çıkışında da bu anlamda önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Buradaki tarihsel sürekliliği gözden kaçırmamak bizce çok önemlidir. Merkezi-köleci Sümer rahip devleti sistemine karşı, en başından beri Toros-Zagros yayının dış kavislerinde, yani Kürdistan'ın yüksek platolarında sergilenen bu direniş geleneği, ihtiva ettiği Neolitik toplumun özgürlükçü değerleriyle aynı zamanda bir anti-tez olma niteliğini hep taşımıştır. İşte M.Ö. 1000 yıllarına gelindiğinde, bu gelenek, bu kez Medyalı Mag rahipleri tarafından Mazdeizm inancı biçiminde ideolojik bir yoğunluk kazanacak ve böylelikle Zerdüşt'ün çıkış koşullarını olgunlaştıracak, ardından Zerdüşt Mazda dininde çağa uygun reformlar yaparak tarih sahnesine çıkacak, Med-Pers uygarlığına ideolojik kültürel zemin teşkil edecek olan bu direniş geleneği köleci sistemin çözülüşünde hayati bir rol oynayacaktır.

Zerdüştlüğün Kürt direniş tarihinde bir sembol olarak işlev görmesi, sadece Med dönemi öncesi ve Med çıkışıyla sınırlı bir durum değildir. Daha sonraki tarih kesitlerinde de, islam feodalizminden kapitalist sistemin inkârcı ve tahribatçı yansımalarına kadar pek çok dış baskıya karşı bir kültür direnişçiliği biçiminde Kürt tarihindeki yerini almıştır. Nitekim Öcalan bu noktaya önemle parmak basarak Zerdüştlüğün "Kürt kültür direnişçiliği" olduğunu; İslam fetihlerine karşı varlığını korumanın en güçlü aracı olduğunu belirtmiştir.

Ve Zerdüştilerin kalıntıları olan Yezidi Kürtlerinin temel figür olarak yer aldığı ünlü Dewrêşê Evdî Destan'ının da, özünde Kürtlerin Arap aşiretleri şahsında İslam kültürüne karşı direniş ve çatışmaların destanı olduğuna dikkat çekmiştir.[93]

Kanımızca Zerdüşt öğretisinin özgürlükçü ahlakı ve insan iradesine büyük önem veren damarlarından beslenen kültür direnişçiliği, günümüzde de halen varlığını devam ettirmekte, Kürt Özgürlük Hareketi şahsında, çağdaş devrimci-demokratik değerlerle harmanlanıp 20. yüzyılın son çeyreğinden bu yana parlak bir sınav vererek Kürt varlığının korunmasında temel bir rol oynamaktadır. Böylece M.Ö. 3000'lerden günümüze uzanan beş bin yıllık bir direniş kültürü ve çizgisi, Kürt tarihinde somut bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu, Zerdüşt adıyla somutlaşan ve sembolleşen bir direniş geleneğidir. Zerdûştî önderliğin, Sümer köleci sisteminden günümüz kapitalist-emperyalizmin ideolojik, politik ve askeri saldırılarına kadar tüm dış tehdit ve tehlikelere karşı Kürt direniş kültüründe temel bir sembolik figür olduğu tezine ilişkin parantezi burada kapatıyor, Zerdüşt peygamber öğretisi ve geleneğinin özelliklerine bakmaya geçiyoruz.

Aryen mitolojisinde üçüncü Zerdüşt olarak anılan Zerdüşt peygamberin M.Ö. 660 yılında (bazı kaynaklara göre ise M.Ö. 685 yılında), Medya'nın kuzeydoğu bölgesindeki Urmiye'de doğduğu yazılmaktadır. Kendisinin yazdığı Gathalardan, *Spitama* adındaki bir Med kabilesine mensup olduğu; babasının adının *Porşev* ve annesinin adının ise *Dexo* olduğunu öğreniyoruz.[94]

Zerdüşt, kendisinden önceki Mag rahipleri tarafından geliştirilen Mazdaizmi reforme ederek dönemin ihtiyaçlarına cevap verecek bir öğreti oluşturur. Mazda dininde ve Hint mitolojisi ile dinsel inancında da gördüğümüz Aryen kültürünün üç önemli figürü olan İndra, Mitra ve Varuna adlı tanrıçaların bileşiminden Ahura Mazda adıyla tek tanrılı bir sistem yaratır. İbrahim örneğindekine benzer şekilde çok tanrılı dinden tek tanrılı dine geçiş sürecini başlatmasından ötürü; ve bir de yaşadığı çağın dünyasında genelde kendini ifade etme tarzı din formatıyla olduğu için peygamber olarak kabul edilmekteyse de, öğretisi, felsefe ve duruşu filozofa daha yakındır. Onun, özgürlük ahlakını temsil eden öğretisi, M.Ö. 700 ila 550 yıllarını kapsayan dönemde, bir nevi Kürt zihniyet ve ahlak devrimi olarak Med çıkışında ve -yukarıda da değinildiği gibi- Med-Pers uygarlığının inşasında ideolojik ve kültürel temel teşkil etmiştir. Böyle bir temel ve zemin olmadan bir uygarlıksal çıkış düşünülemez. Hele hele salt zor ve şiddet yöntemleriyle veya sanıldığı gibi askeri ve siyasi güce dayanarak uygarlık inşasının mümkün olamayacağını, bunun tarihsel gerçeklerle bağdaşmadığını bir kez daha vurgulamakta yarar vardır. Zihniyet ve kültürün önemi konusunda Öcalan, Helen örneğinden hareketle şunları belirtiyor:

> *Her ne kadar abartılı olarak anlatılsa da, Büyük İskender'in yürüyüşünde hâkim yan askeri ve siyasi olmaktan ziyade kültüreldir. Askeri ve siyasi araçlar basit köprü rolündedirler. Belirleyici ve kalıcı etkiye sahip olan ve daha çok yön veren öge;* ***kültür****'dür. Temelinde güçlü ideolojik harç olmayan hiçbir güçlü siyasi ve uygarlıksal oluşum, gerçekleşme şansına sahip değildir. Med-Pers imparatorluğu doğmadan önce, ideolojik temel ve kimlik, böyle bir irade-zihniyet devrimi ile hazırlanmaktadır. Zerdüşt bu irade devriminin en güçlü temsilcisi olmaktadır. Nasıl ki İskender, hocası olan Aristo'ya dayanarak tarihin o zamana kadarki en büyük imparatorluğunu kurmuşsa, Med-Pers imparatorluğunun kurucuları da Zerdüşt ahlakına dayanarak bu rolü oynamışlardır.*[95]

Zamanla bir dünya imparatorluğu konumuna yükselen Med-Pers imparatorluğunun bu başarısının askeri güçten ziyade Zerdüşt öğretisi ile bağlantılı olduğu hemen tüm tarihçilerce de kabul edilen bir olgudur. Bu konuya ilişkin bir de tarihçi Andre Ribhard'ın görüşlerine kulak verelim:

> M.Ö. 663'ten başlayarak bu ulusal çaba, Medler için bir gelenek değeri kazanmıştı. Zerdüşt, Medlerin geleceğe olan güvenini ifade ediyordu. Ortadoğu dünyası

> korku ve yürek sıkıntısı içinde yaşarken ve Medlerin mezarlarından akbabalar, kulelerde teşhir edilen insan cesetlerini gagaları ile didikleyip parça parça ederken, Medlerde bu düşünüş, tıpkı tepelerde Arilerin aydınlık tanrısını ululayan alevler gibi yükseldi. Zerdüşt tapınma törenleri rahibin içtiği kutsal sıvının içilmesine, okunmuş suya ve ekmek sunulmasına indirgenmişti. Bu tek tanrılığa yönelme eğilimleri... Eylem ve davranışların terazisinde ağırlığı ahlak değerlerine veriyordu. Zerdüşt kötülüğe karşı iyilik mücadelesinde, iyiliğin zaferi için vazgeçilmez çabanın harcanmasını büyütüyor ve bu cenneti gerçekleştirip ahir zaman kurtarıcısı Mesih'in geldiğini haber verecek olan son hükmünü uluyordu. Böylece bu insanın etrafında bütün bir halk umut kazanırken, Medya yaylası üzerinde Keyaksar intikam aletini dövüyor, ordusunu hazırlıyordu.[96]

Temelinde güçlü bir kültür mirası bulunan, ideolojik gıdasını Zerdüşt'ün özgürlükçü ahlak ve zihniyet devriminden alan ve politik-askeri gücünü ise Keyaksar, Kyros, Darius gibi kişiliklerin temsil ettiği ve efsanevi Kawa figüründe sembolleşen Med-Pers uygarlığı, M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren parlak bir çıkış yaparak o çağda bir eşi daha olmayan dünya imparatorluğu ve uygarlığının öncüsü konumuna yükselmiştir. Bu üstünlük son derece bariz ve hemen hemen tartışma götürmez bir gerçekliktir. Herodot gibi ilk çağ tarihçilerinden tutalım çağdaş tarihçilere kadar bu gerçeklik hemen herkesçe kabul ve teslim edilmektedir.

Medlerin o çağ dünyasındaki yeri ve Grek toplumu karşısındaki üstün konumunun açıkça anlaşılmasında çok dikkat çekici ve fikir verici bir örnek Herodot tarafından dile getirilmektedir. Herodot, o dönemin Yunan toplumunda yönetime aykırı düşen ya da karalanmak istenen kişilere "Med işbirlikçisi" diye suçlama getirildiğini söylüyor. Bu, tıpkı günümüz örneklerinde de görüldüğü şekilde, dönemin bir nevi "süper güç odağı" olma durumuna işaret eder.

Aynı şekilde çağdaş tarihçi ve siyaset bilimcilerden A.G. Frank ve B.K. Gills de, "Büyük İskender, kısmetini aramak için Doğu'dan başka nereye yönelebilirdi," sözleriyle aynı üstün konuma işaret etmektedirler. Ancak bununla da kalmayıp Avrupa-merkezci çarpıtmaların aksine yorumlarını şöyle devam ettirmektedirler: "Bir dünya sistemi yaklaşımı, eski klasik tarih de içinde olmak üzere, dünya tarihinin büyük bölümünde Avrupa'nın hep *marjinal*, Batı Asya (Ortadoğu)'nun ise hep merkezi konumda olduğunu açıkça ortaya koyar."[97] İskender şahsında bir anlamıyla da Batı'nın, Doğu karşısındaki durumuna dair en açıklayıcı yorumu yine Öcalan'ın şu sözlerinde görmekteyiz:

> Med-Pers Uygarlığı, Doğu'nun son görkemli ve göz kamaştırıcı İlk Çağ uygarlığıdır. Yine gelişen klasik Yunan uygarlığına göre her bakımdan kıyas kabul etmez bir üstünlüğe sahiptir. Aristo'nun öğrencisi İskender aslında derin bir Doğu kültür kompleksi altında kıvranan, buranın muhteşemliğine sahip olmak için kıvranıp duran çevre ülkenin yeni yetme barbar istilacısı konumundadır.[98]

Herhalde kısmetini aramak için İskender'in Doğu'ya yönelmesi bu nedenledir. Doğu'nun Zerdüşt geleneğinden kaynaklı bu kültürel üstünlüğü var olduğu müddetçe Batı gerçekten de "marjinal" konumda kaldı hep. Ne zaman ki Med-Pers imparatorluğu tutuculaştı, özellikle Persiya kökenli hanedanların yönetimindeki son dönemlerinde ona üstünlük sağlayan niteliklerini ve özünü kaybetti, artık Darius'un askeri-siyasi gücü onu ayakta tutmaya yetmedi. Buna karşılık aynı dönemlerde, Doğu'dan aldıklarını Ege'nin iki yakasındaki felsefi düşünce gücüyle yoğurarak bir Grek kültür sentezi yaratan Helenler, kültürel üstünlüğü sağlamayı başardı ve bu durum İskender'e zaferin yolunu açmış oldu.

Med-Pers uygarlığının ruhu diyebileceğimiz bu öğreti ve kültürün özü ve özellikleri nedir? Maddiyatı geri plana itip zihniyet ve ahlak boyutunu esas alan Zerdüşt kültürünün, Zerdüşt öğretisinin özü **Avesta**'da yer almaktadır. Zerdüştlüğün kutsal kitabı olan Avesta, aynı zamanda Kürt kültürünün de temel kaynaklarından birisidir. Avesta'nın günümüzde yaşayan bölümü Gathalar, -Yunanlıların Zoroaster, Batılıların Zaratuştra dedikleri- Zerdüşt'ün kendi özdeyişleridir. Önemi buradan gelmektedir. Günümüz Kürtçe dilinde *Gatha=gotin* kelimesi halen de "söz", "deyiş" anlamında kullanılmakta olan canlı bir sözcüktür.

Aryen mitolojisine göre Zerdüşt doğduğu anda sesli gülmeye başlar, bunun üzerine kötü ruhlar ondan korkarak kaçışıp çevresinden uzaklaşırlar. Böylece kötülüğe bulaşmadan arı ve temiz bir insan olarak büyür. Büyüdüğünde, bilge ve hakkaniyetli bir kişilik olduğu için, çevresindeki haksızlık ve cehaletten duyduğu rahatsızlık nedeniyle inzivaya çekilir. On yıl kadar devam ettiği söylenen bu inziva döneminde, çekildiği mağarada tanrı Ahura Mazda kendisine görünür ve kutsal kitap Avesta'yı ona verir. Dikkat edilirse bu mitos hemen hemen olduğu gibi, İslamiyetin doğuşunda, Hira dağındaki mağarada baş melek Cebrail tarafından Kur'an'ın ilk ayetlerinin Muhammed'e bildirilmesi olayında da karşımıza çıkmaktadır.

Tarihçilere göre ise Avesta M.Ö. 600 yıllarında Zerdüşt tarafından yazılmıştır. Ve bizzat halkı arasında dolaşarak yayılmasını da kendisi sağlamıştır. Tamamı 21 kitaptan -72 Yasna'dan- meydana geldiği söylenen Avesta'dan ne yazık ki günümüze çok az bir bölüm ulaşabilmiştir. Önce İskender'in hışmına uğramıştır. İskender, M.Ö. 330'larda işgal ettiği tüm bölgelerdeki gibi Kürdistan'da da bir kültür katliamı gerçekleştirmiştir. Birçok yazılı, mimari, dini ve kültürel eserin yakılıp yıkılması ve imhasından Avesta da payını almış, büyük bölümü yakılıp yok olmuştur. Ve yaklaşık bin yıl sonra bir kere daha, bu defa M.S. 640'lara doğru Arap işgali döneminde bizzat Halife Ömer'in emriyle yapılan kültür katliamı yaşanmıştır. Avesta'nın halen elde bulunan kısmı, işte bu kültürel katliamlardan kurtarılabilen parçalardır. Kutsal Kitap'ın Gathalarından geriye kalan 17 Yasna'lık (yasna=bölüm; Kur'an'daki sure benzeri) küçük bölümden bile, Zerdüşt öğretisinin güçlü ve zengin niteliklerini anlayabilmek mümkündür.

Çok etkileyici bir şiirsel formda yazılan Avesta'nın dilinin o çağda kullanılan Med dili olduğu konusunda tarihçi, dilbilimci ve diğer araştırmacıların büyük çoğunluğu arasında genel bir görüşbirliği bulunmaktadır. Halkın geniş kesimleri tarafından anlaşılabilmesi için basit bir Kürtçe lisanıyla yazılmıştır. Birçok dilbilimci tarafından Avesta dilinin günümüz Kürtçesine çok yakın olduğu, özellikle Kürtçe'nin Zazaki lehçesiyle büyük benzerlik ve yakınlık arzettiği kanıtlanmıştır. Birkaç küçük örnek bile bu gerçekliği anlamaya yetmektedir. Örneğin, Avesta dilindeki sayılar neredeyse olduğu gibi bugünkü Kürtçe'de de kullanılmaktadır:

Avesta	**Kürtçe**	**Türkçe**
aeva	yek (zazaca you)	bir
dva	du	iki
thri	sê (zazaca, hiri)	üç
cathwar	çar, çıhar	dört
panc	pênc	beş
hşvaş	şeş	altı
hapta	heft	yedi
aşta	heşt	sekiz
nava	neh	dokuz
dasa	deh (zazaca, des)	on
dvadasa	donzdeh	oniki
pancadasa	panzdeh	onbeş
visaiti	bist (zazaca, vist)	yirmi
sata	sed	yüz
duyesata	dused	ikiyüz
hazangra	hezar	bin

Zamirlerde de aynı benzerliği görmek mümkündür.

Avesta	**Kürtçe**	**Türkçe**
azem	ez	ben
tu, tum	tu	sen
vaem	em	biz

Soru ve işaret zamirleri;

Avesta	Kürtçe	Türkçe
kutrha	kuda (zazaca, kutra)	nereye
çati,	çu çı (zazaca, çıta)	ne
kedaken	kengî	ne zaman
çu	çawa	nasıl
cvant	çend	kaç
ta, aeta	itya (zazaca)	bu, burası
itha	itya (zazaca)	burası

Bazı sözcükler: (Sadece alfabenin ilk iki harfinden örnekler)

Avesta	Kürtçe	Türkçe
ahşın	heşın	yeşermek
aspa	hesp	at
athar	agir	ateş
asru	hêsir	gözyaşı
asman	ezman	gökyüzü
ap	av	su
aiş	aştî	barış
asta	hestî	kemik
awra	awr, ewr	bulut
baxta	bext	kader
bereza	berz	yüksek
bandem	bend	ip
bara	bar	yük
bratar	bra, brader	kardeş (erkek)
buza	bizin	keçi*

Yukarıya aldığımız bu sınırlı örnekler bile Avesta dili ile günümüz Kürtçesi arasındaki yakınlığı görmek için yetmektedir. Arada binlerce yıl (yaklaşık 2500 yıl)'ın geçtiği de göz önünde bulundurulduğunda, bunun aynı dil olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Öyle inanıyoruz ki günümüzün en yetkin ve gelişmiş kabul edilen dünya dillerinden en benim diyenini dahi 2500 yıl önceki hali ile karşılaştırsak, yukarıdakinin çeyreği kadar bir yakınlık ve benzerlik bulmamız mümkün olmayacaktır. Bu kadar uzun bir geçmişe sahip dünyada kaç dil olduğu da ayrı bir konu.

---

* Örnekler, M.Siraç Bilgin'in "Gathalar" kitabından alınmıştır.

Bir Kürt kültür direnişçiliği ve zihniyet, ahlak devrimi olan Zerdüşt öğretisi, düalist düşünceye dayalı, o döneme değin pek görülmeyen ve alışılmayan bir inançlar kümesi ve değerler sistemidir. Düşünce, söz ve eylem birliği ve tutarlılığı, Zerdüştlüğün en çok bilinen o ünlü "*iyi düşün, güzel söyle, doğru yap*" özdeyişinde ifade edildiği gibi mükemmel bir biçimde sağlanmıştır. Evrensel düşünce, uygarlık ve kültür tarihinde ender rastlanan parlak bir atılım örneği olarak yer edinmiş bulunan Zerdüşt öğretisi, dini olduğu kadar felsefi boyutlara da sahip olan bir öğretidir. Bundan ötürüdür ki Zerdüşt hem peygamber hem filozof, yahut da yarı peygamber yarı filozof bir kişilik olarak değerlendirilmektedir.

Dinsel açıdan Neolitik çağın zihniyetine ve tanrı anlayışına yakın olması, doğa ile uyuma kutsallık derecesinde önem vermesi, tarım devriminin değerlerine, zirai üretime ve emeğe büyük saygı ve değer atfetmesi gibi özelliklerinin yanı sıra, Zerdüşt'ün dinde yaptığı kayda değer reformlardan birisi de hayvanları kurban etme geleneğine son vermesi, bunu yasaklamasıdır. Böylece tanrılara insan kurban etme geleneğine son veren İbrahim çizgisini bir adım daha ileriye götürmektedir. Hayvanları kurban etme yerine tarımsal üretimde güçlerinden yararlanmayı, ayrıca süt ve yağlarından istifade etmeyi esas almak gerektiğini belirtmiştir. Öte yandan tanrılara da kanlı kurbanlar yerine süt, bal, şarap veya bunların karışımından yapılmış içkilerin adak olarak sunulmasını savunmuştur. Su ile birlikte zamanla bölgede önemsenen bu dört içeçek, daha sonraki kutsal kitapların anlatımında cennetteki dört ırmak biçimine dönüşecektir.

Zerdüşt'ün bu doğa ve hayvan sevgisi, hayvanların öldürülmesini yasaklama kuralını da birlikte getirmiştir. İnsanları ve hayvanları mecburiyet ve kendini savunmak dışında öldürmeyi büyük kötülük sayan

Zerdüşt, bu tür davranışların kendi dini inancına aykırı olduğunu açıklamıştır. Böylece meşru savunma dışında şiddet kullanımına karşı çıkmakla çağına göre çok ileri bir anlayış düzeyini yakalamıştır.

Zerdüşt tarafından dinde yapılan önemli reformlardan birisi de; ibadet, tören ve ritüelleri hafifleterek en aza indirmesidir. Bilindiği gibi çok tanrılı köleci toplum dinlerinde, insan kulların tanrılara ve tanrı-krallara bağlılıklarının gereği olarak yerine getirmekle yükümlü kılındıkları son derece ağır görev ve sorumluluklar vardır. Bu türden ibadet, ritüel ve sunumlar insanların sırtında gerçekten ağır bir yük olmuş ve özgürleşmenin önünde de ciddi bir engel teşkil etmiştir. Zerdüşt ibadet olgusunu alabildiğine sadeleştirip insanlığı bu ağır yükten kurtarmakla, onların tanrılara değil kendilerine vakit ayırmanın koşullarını yaratarak, özgür vakitle en azından özgürleşme yolundaki bir engeli de ortadan kaldırmış olmaktadır.

İbrahim'in tek tanrı geleneğini sürdüren Ahura Mazda adıyla geliştirdiği tek tanrı düşünce ve inancını İran, Kürdistan ve Anadolu'ya yayan Zerdüşt peygamber, birçok yeni kavram ve olgulara da kendi inanç sistemi içerisinde yer vermiştir. Ki bunlardan birçoğu, daha sonra üç büyük dinin kutsal kitaplarında da yer almıştır. Kıyamet inancı, ölülerin yeniden dirileceği düşüncesi, mahşer günü ve orada kurulacak büyük mahkeme (mahkeme-i Kübra), her birisinin farklı görev alanı bulunan kutsal melekler inancı, üzerinden ancak günahsızların geçebileceği ince ve keskin sırat köprüsü (cinvat pereto=pira siratê) gibi kavramlar, aynı işlevleriyle birlikte ilkin Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'a ve oradan da İncil ve Kur'an'a geçmiştir.

Hatta islamiyette, müslümanlığın beş şartından ilki olan kelime-i şahadet inancının da neredeyse olduğu gibi Zerdüştilerden alındığı belirtilmektedir. Zerdüştilerin *Fravarane* (itikat) adını verdikleri, tanıtım amaçlı temel bir dini cümleleri vardır, şöyledir: "Ben kendimi, Mazda'nın tapıcısı ve Zerdüşt'ün takipçisi olarak açıklıyorum." Bu deyiş İslam dinine, "Ben Allahın birliğine, Muhammed'in O'nun kulu ve resulü olduğuna tanıklık ederim," biçiminde ve kelime-i şahadet adıyla geçmiştir. Benzerlik yorum gerektirmeyecek açıklıktadır.

Yahudi dininin, Zerdüşt döneminden önce var olan bir din olduğundan kalkarak bu iddiaya karşı çıkanlar, bunu bir çelişki gibi göstermek isteyenler olmuştur. Ancak ortada herhangi bir çelişki olmayıp, bunlar kanıtlanmış hususlardır. Daha önce Yahudilerin Babil sürgününden bahsetmiştik. Araştırmacılar, bu kavramların, Babil dönüşü sonrasındaki Tevrat'ın yeni yazılımlarında yer aldığını somut kanıtlarıyla ortaya koymuşlardır.

Örneğin, 1750-1820 yılları arasında yaşamış Fransız araştırmacı, Kont de François Volney, Tevrat'ın temel düşüncelerini Zerdüşt'ün dini inancından aldığı "Les Ruines" adlı kitabında -Zerdüşti bir din adamına söylettiği- şu sözlerle dile getirmektedir:

> Ey Yahudiler ile onların çocukları Hristiyanlar, Musa'nın sandığınız kitap, Musa'dan 600 yıl sonra yazılmıştır. (...) O kitabı kaleme alanlar; ruhun ölümsüzlüğünü, ölümden sonraki yaşamı, cennet ve cehennemi, insanların çektiği acıların en büyük nedeni olan kötülüğün başkaldırmasını bizim peygamberimiz Zerdüşt'ten öğrenmişlerdir. (...) Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar; iddialarınızın anlamı ne olursa olsun, sizler kendi manevi varlık âleminin içinde, Zerdüşt'ün yolunu şaşırmış çocuklarından başka bir şey değilsiniz.[99]

Konuya ilişkin, "Yaşayan Dünya Dinleri" adlı eserinde Frederic Spielgberg ise şunları söylemektedir:

> Zerdüşt'ün inancının Babil alanlarına hâkim kılınması ile o alanlarda yaşamakta olan Yahudi dini inancına mensup olanlar üzerinde etkileri büyük olmuştur. Ruhun ölümsüzlüğü ve şeytan, melek olguları ile sırat köprüsü gibi olgular Yahudi dini inancının sürgün öncesi yazılı belgelerinde yoktur ve bunların Zerdüşt inancından alındıkları düşünülmektedir. Buradan da Hristiyanlığa ve İslamiyet'e etkileri olduğu açıkça ortadadır.[100]

Zerdüşt öğretisinin felsefi yönüne yahut filozof olarak Zerdüşt'e baktığımızda, en başta düalist düşünce sistemini gerçekleştirmekle diyalektik tarzın temelini atmıştır. Diyalektiğin, zıtların birliği ve karşıtlığı biçimindeki ana ilkesi, Zerdüşt öğretisindeki aydınlık ile karanlığın, iyi ile kötünün mücadelesinde temel teşkil etmektedir. Hiç şüphesiz, bu düşünce sistemini geliştiren Zedüşt'ün, kendisinden önce bölgede var olan Vayu tanrı inancı ile Zervanizm dinindeki düalizmden etkilendiği aşikârdır. Öğretisi, bölgedeki dinsel-mitolojik inançların bir bileşimi niteliğindedir.

Zerdüşt öğretisinin yaratılış terminolojisinde, kendisinden sonraki felsefi ve bilimsel akımların temelini teşkil eden pek çok ana düşüncenin ve olgunun ilk biçimlerine rastlamak mümkündür. Zerdüşt'ün uzayın yaratılışı konusundaki düşüncelerinin, modern fizik bilimindeki kaos-evren ikilemiyle uygunluk ve denklik arzetmesi şaşırtıcı ve hayranlık uyandırıcıdır. Gathalarda uzayın ve dünyanın ilk yaratılışı anlatılırken, karşıt iki ruhtan birinin düzeni, haklılık ve iyiliği sağlamaya çalıştığını, diğerinin ise düzensizliği ve bozmayı amaçladığını, bunun haksızlık ve kötülük ruhu olduğunu belirtmektedir. Evren ve dünya bu çelişkiden ortaya çıkıyor ki bu, kaos-evren (düzensizlik-düzen) teorisinin değişik bir terminolojiyle ifadesidir aslında.

Yaşamı oluşturan "Sonsuz İlahi Işık" tanımlamasının da özünde bir *enerji* tanımlaması olduğunu anlamak zor değildir. Zerdüşt'ün yaratılış düşüncesi veya inancında, *mana*dan *madde*ye geçiş; başlangıçta sadece bir "ışık" veya enerjinin var olduğu, zaman içinde bunun maddi evrene dönüştüğü esasına dayanır. Burada süreci yönlendiren bir 'Akıl'a ihtiyaç olduğu; bu çarkı döndürmeye başlayan aklın -yahut gücün- *Kozmik Daena*, yani Tanrı Ahura Mazda olduğu belirtiliyor. Bu düşünce ve mantık sisteminin sonraki çağlarda hemen tüm idealist veya materyalist felsefi akımların yaklaşımlarında karşımıza çıktığı hatırlanacaktır.

Ayrıca insanın bir *mikro evren* gibi yorumlanması yönündeki düşünce nüvelerinin bu öğretide yer aldığını görmek de oldukça dikkat çekicidir. Tanrı Ahura Mazda'nın Gayomart'ı yaratışını anlatan Gayomart mitolojisinde geçer konu.

> Gayo Maratan'ın yaratılışı ya da onun biçimi konusunda, göksel yaradılışın prensipleri ve elemanları esas alınmıştı. Hatta bazı menkıbelerde, Gayo Maratan'ın her organına yıldız sistemlerinin içindeki bir bölgenin isabet ettiği ayrıntılarıyla anlatılır. Bir canlı organizmaya benzetilen yıldız sistemine bu haliyle *Kozmik İnsan* diyorlardı. Kısaca, Kozmik İnsan, Makro Evren'di. İnsan ise bunun bir uzantısı olarak algılanıyor ve kendisine Mikro Evren deniliyordu. İkisi de ilksel İlahi Işık'tan kaynağını aldığı için bunların kaderi de kaçınılmaz şekilde birbiriyle bağlıydı.[101]

Hatta bildiğimiz yıldız falının kökeninde de bu Makro ve Mikro Kozmos ilişkisinin ve özdeşleştirilmesinin yattığı belirtilmektedir. Felsefi düşüncenin ana özelliklerinden biri, teoloji dışında, yani ilahi güçlere bağlamadan evrenin nasıl yaratıldığı, daha doğrusu nasıl ve neden oluştuğu sorusuna mantıklı yanıtlar getirmektir. Bunun ilk kez Tales ve onu takip eden Grek filozoflarınca yapıldığından hareketle felsefi düşüncenin Grek'te başladığı kabul edilir. Tales ile Anaksimenes, Anaksimandros ve Ege kıyılarında yaşayan diğer İonyalı takipçilerinin evreni oluşturan dört ana element -toprak, su, hava, ateş gibi- saydıkları bilinmektedir. Oysa bu düşüncenin Yunan filozoflarından da önce, ilk örneğini, yani evreni oluşturan temel elementlere ilişkin fikirleri de yine Zerdüşt öğretisinde görmekteyiz. "Zerdüşt dini inancında Ahura Mazda'nın **beş ışık** unsuruna sahip olduğu belirlenir. Bunlar ateş, metal, toprak, su ve bitkilerdir. Bu elementlerin aynı zamanda dünyayı oluşturan elementler olduğu açıktır."[102] Ahura Mazda'nın varlığıyla bağlantılı ele alınmış olsa da, özünde felsefi bir yaklaşım ifadesi olduğu ortadadır. Kaldı ki Zerdüşt öğretisinin yaratılış terminolojisinde, evrenin oluşumunda yeri olan, tüm canlıların maddi harcı olarak kabul edilen dört element; **Vata** (Hava), **Athar** (Ateş), **Apam** (Su) ve **Cıl** (Toprak) biçimind ayrıca da belirtilmektedir.[103]

Çağdaş bilim kuramında evrim sürecinin yaklaşık onbeş milyar yıllık hikâyesinin "zaman"lara bölünmesi ve dört *Jeolojik Zaman* kavramıyla izah edilmesi düşüncesinin dahi kökenini Zedüşt'te görmek gerçekten oldukça dikkate değerdir. Zerdüşt inancına göre cihan (maddi dünya) toplam dört evre geçirmiş olup, her evre üç bin yıl sürmüştür. Ve bir evreııden diğerine geçişte, bazı türlerin yok olması da dahil büyük altüst oluşlar yaşanmıştır. Süre itibariyle büyük farklılık arzetse de, dört jeolojik zaman tahayyülü ve geçiş evrelerindeki büyük altüst oluşları kestirmek bile başlı başına bir düşünce, algılama ve kavrayış düzeyini ifade eder ve oldukça anlamlıdır.

Aynı şekilde Zerdüşt inancındaki kıyamet teorisi ve bunun oluş biçimine dair düşüncenin, 21. yüzyıl astro-fiziğinin revaçta teorilerinden biri olması da, onun, yaşadığı zamanın ne kadar ilerisinde olduğunu gösterir. "Zerdüşt dini inancında kıyamet günü denilen zamanda dünyanın, ateşle eriyen bir metal gibi eriyeceği ve bu eriyip akan metal ile tanrı Ahura Mazda'nın günah ve sevaplar konusunda karar verdiği ve iyilerin mükâfatlandırılıp, kötülerin cezalandırılacağı zaman olup dünya için olacağını belirler."[104] Dünyanın sonunun metal gibi erimeyle olacağı, çağdaş fiziğin de tezidir. "Güneş, çekirdeğindeki hidrojeni yaktıkça her geçen gün biraz daha ısınıyor. Yaklaşık beş milyar yıl içinde şişmeye, kızıl bir deve dönüşmeye başlayacak. ...Dünya'yı yutarak ortadan kaldıracak."[105] Şunu da belirtmeliyiz ki verdiğimiz bu birkaç örnekle sınırlı değildir öğretinin içeriği. Avesta'nın derinlikli incelenmesi ve yorumlanmasıyla çok daha zengin düşüncelerin keşfedileceği inancındayız.

IIII. Zerdüşt Kültürü ve "Eksen Çağ": Uygarlık Tarihinde Bir Dönüm Noktası

Buraya kadar anlattıklarımız Zerdüşt'ün Kürt kültür tarihinde ve genel uygarlık tarihindeki asıl yerini ve önemini ortaya koymuyor henüz. Onun asıl büyük önemi; özgür insan iradesini ortaya çıkaracak bir ahlak ve zihniyet devrimine öncülük ederek, katı köleci sistemin 3000 yıllık egemen ideolojik kalıplarını parçalamasıdır. Sümer rahip ve Mısır firavun sistemlerinde somutlaşan bu ideoloji ve zihniyetin özü, kutsal ve mutlak tanrı ile tanrı-kral egemene karşı iradesi hiçleştirilmiş, çaresiz, kul insan gerçekliğidir. İşte Zerdüşt, gerçekleştirdiği ideolojik reformla bu ideolojiyi çatlatmıştır. Öcalan, Zerdüşt'ün bu tarihi rolüne şu ifadelerle parmak basıyor:

> *Büyük ihtimalle M.Ö. 600 yıllarında yaşayan Zerdüşt'ün en büyük önemi, Çin'de Konfüçyüs, Hint'te Budha ve Greklerde Sokrat'ın oynadığı büyük ahlaki reformculuğu, hepsinden önce ve çok güçlü bir biçimde gerçekleştirmiş olmasıdır. (...) Reformculuğu budur ve bunu bütün diğer reformculardan önce yapıyor. (...) Özgür insan iradesinin isyanı biçiminde, Tanrıyı sorgulayan bir üslup kullanıyor ve Tanrı'dan cevap istiyor. O döneme kadar hiçbir insanoğlu Tanrı'yı sorgulayamamıştır. İşte Zerdüşt'ün gerçekleştirdiği ilk budur. (...) 3000 yıllık bir zihniyete sahip ruh yapılarına 'Ayağa kalk, iradene ve zihnine sahip çık ve saygılı ol!' demek, çok zor bir ahlak ve zihniyet devrimidir. Özde gerçekleştirdiği bir felsefi devrimdir. Ve toplumda da gelişen bir ahlaki devrimdir. İşte Zerdüşt'te en çok gerçekleşen ve gittikçe önemi daha iyi anlaşılan uygarlık katkısı budur.*[106]

Yaşadığı çağda yaygın olarak varlığını sürdüren çok tanrılılığı reddederek evreni düalizm (ikicilik) ilkelerine göre yorumlayan Zerdüşt, zıtların çatışmasından senteze ulaşmayı ve özgür birey iradesine ve ahlakına sahip çıkmayı esas almaktadır. Ne denli büyük olduğu günümüzde -belki de uygarlığın içinde bulunduğu ahlaki bunalımdan ötürü- daha iyi anlaşılan Zerdüşt felsefesinin özü budur; Zerdüşt'ün haykırdığı özgürlük çığlığı budur. Öyle inanıyoruz ki, "Also Sprach Zaratustra" (Böyle Buyurdu Zerdüşt) diye sesini coşku ile yükselterek kapitalist modernizm çağının ahlaki çöküşüne en erkenden dur demek isteyen Nietsche'nin duyduğu da Zerdüşt'ün bu çığlığıdır.

Zerdüşt düşüncesinde ışığı temsil eden **Ahura Mazda** (Hürmüz); doğruluk, adalet ve yaşam anlamına gelen iyilik ilkesi olurken; onun karşıtı, karanlığı temsil eden **Ehriman** ise; yalancılık, adaletsizlik ve ölüm demek olan kötülük ilkesi olarak kabul edilmektedir.

İnsanoğlu bu ikisi arasında bir seçim yapmak zorundadır. Zerdüşt'ün düalist felsefesinin önemli bir özelliği ve ahlaki erdemi, bu seçimi yapma özgürlüğünü insanın kendisine bırakmasıdır. Seçme sorumluluğunu her bireyin kendisine bırakmasıdır. Burada kişi ister Hürmüz ister Ehriman'ın tarafını tutar, bu kararı kendi özgür iradesiyle verir, ama bu seçimin sonucuna da katlanır. İnsanın bu denli önemli sayılması ve merkezi bir konuma yerleştirilmesi ilk kez Zerdüşt ideolojisinde görülen bir durumdur. "Ben size öğretilmesi gerekeni öğreteceğim, seçiminizi siz yapacaksınız," diyen Zerdüşt, özgür ve bilinçli bir tercih için iyi dinlemeyi ve aydınlık bir bilince sahip olmayı salık verir. Gathalarda bunu şöyle belirtir: "Dinle kulaklarınla bu en gerekli olan şeyleri! İki inanç arasında (doğru bir) karara varmak için onları açık bir zihinle gör. Her insanın büyük ceza ve mükâfat gününden önce karar verecekleri bu seçimi sen kendin düşünerek bul." *(Yasna:30,2)*

Zerdüşt inancında "*Daena*" denilen bir kavram vardır. Özgür insan profilinin çizilmesinde bu kavramın önemli bir yeri bulunmaktadır. Ayrımsız tüm insanlarda var olan bir öğedir; *İlahi Işık*'tan kaynağını aldığı için *Daena* sahibi insan aynı zamanda Tanrı'nın bir parçasıdır. O halde kul değil, karar ve insiyatif sahibi bir varlıktır. Dolayısıyla her insan kendi kaderini kendisi tayin eder. *Daena* sahibi insan için önceden belirlenmiş hiçbir kader yoktur. Bu yaklaşım Sümer mitolojisinden Kitab-ı Mukaddeslere kadar tüm tanrı-kul zihniyetli ideolojilerdeki "Levh-i Mahfuz" düşüncesinin reddi demektir. İnsanın kendi özgür iradesiyle verdiği karar, aynı zamanda onun kaderini de belirleyecektir. Bunun sorumluluğu da kendisine ait olacak, dolayısıyla hiçbir insan için doğrudan gidebileceği bir cennet veya cehennem olmayacaktır.

İnsanın ahlaki gelişimini, uygarlığın izlediği yol içerisinde araştırıp keşfetmeyi, nerede ne zaman bir ilerleme ya da gerileme olduğunu tespit etmeyi amaçladığını belirten -ve bu amaç uğruna yıllarını araştırmaya hasreden- Leslie Lipson; Zerdüşt ideolojisinde insanoğluna böyle bir özgür seçme hakkı tanınmasının önemine şu sözlerle dikkat çekmektedir: "Ahlaki açıdan bu doktrin, kişinin seçme hakkını yok eden yazgıcılık veya takdiri ilahi ya da doğuştan günahkârlık kavramından büyük ölçüde üstündür."[107]

Zerdüşt'ün düalist felsefesi, ahlaki açıdan böylesi bir üstünlüğü temsil ederken , "kötülük" meselesine tatmin edici ve mantıklı bir izah getirmesiyle de, o zamana kadarki hiçbir dinin ve kültürün başaramadığını yapma gibi bir özelliğe sahiptir. Dünyada kötülük hep var olduğuna göre onu nasıl açıklayabiliriz? Bu felsefi soruya yeterli bir izahı önceki din ve mitolojiler getiremediği gibi, Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet tarafından da tatmin edici bir yanıt verilememiştir. Sümer ve onun versiyonu olan tüm mitolojilerdeki (Grek ve Roma dahil) tanrıların, insanları aratmayacak derecede entrika ve oyunlar sergilediği, kötülüklerin daniskasına imza attıkları bilinmektedir. Öte yandan tek tanrılı üç büyük dinin Tanrısı da iyiliksever olduğuna göre, böyle iyiliksever bir tanrı nasıl oluyor da bunca acı ve ıstıraba neden olan kötülüklere göz yumuyor, izin veriyor? Söz konusu dinlerin bu soruya getirdiği izahlar insanı tam anlamıyla tatmin etmekten hep uzak kalmıştır. Kötülük simgesi olan "şeytan" kavramı da tanrıyı aklamaya yetmemektedir.

O halde eğer tanrılar bile kötülükten tam olarak arınmamış veya arındırılamamışsa, o zaman insandan ahlaklı olmayı nasıl bekleyebiliriz? İşte Zerdüşt kültürünün önemi, Onun büyük ahlaki yorumu burada bir kere daha Nova misali ışık saçarak karşımıza çıkmaktadır. Onun düalist felsefesi, "Ehriman" olgusuyla bu meseleye mantıklı bir izah getirirken; öncelikle tanrı Ahura Mazda'yı kötülükten tümden arındıracak, ancak ondan sonradır ki insanlara ahlaklı olma çağrısı yapmaya yüz bulacaktır. Ve ardından düşünce, söz ve eylem terazisinde ağırlığı ahlak değerlerine verecek; Zedüştlüğün amentüsü ve manifestosu sayılan "*Manahica, vacahica, akemca!*" (iyi düşün, güzel söyle, doğru yap) söylemini haykıracaktır. Tarihçi Andre Ribhard'ın yerinde söylemiyle, Zerdüşt'ünMed diyarındaki Arilerin aydınlık tanrısını ululaması gerçeği bu olsa gerek.

Önce tanrıları kötülükten arındırıp, ardından insanlara kötülük etmeyi yasaklayan Zerdüşt kültürü; doğal olarak hoşgörüyü temel alan, meşru savunma dışında şiddeti dışlayan, kadın erkek eşitliğine önem veren, iyi bir eş olmayı iyi ahlakın seçkin erdemi sayan, çocukların doğruluk ilkesine göre eğitilmesini salık veren, yoksullara ve zayıflara mutlaka yardım edilmesini tavsiye eden, emeğe ve alınterine saygı duyan, doğa ve hayvan sevgisinde kusur etmeyen özgür ahlaklı bir öğreti olarak hem Doğu hem de Batı uygarlığı üzerinde güçlü etkileri olan bir kültürdür.

Sayılan bütün bu özelliklerinin de ötesinde, Tanrı'nın sahip olduğu yaratıcılık vasıflarını insana atfederek ve özgür iradesini esas alıp, insan iradesinin özgürlük sınırlarını tanrıyı sorgulayacak düzeye kadar ileri götürmek hiç şüphesiz tarihi bir çıkıştır. Zerdüşt'ün, 3000 yıllık kul zihniyetini yıkan, özgür insan iradesinin başkaldırısını ifade eden sözleri, Avesta'nın günümüze ulaşan bölümlerinde mevcuttur:

Sana soruyorum Tanrım, bana doğruyu söyle.
Aşağıdaki yeri, yukarıdaki gökyüzünü kim koruyor?
Suları ve bitkileri yaratan; rüzgâr ve buluta hız veren kim?
Ey Tanrım! İyi düşüncelerin yaratıcısı kim?
Sana soruyorum Tanrım, bana doğru cevap ver
Kim iyi ışığı ve karanlığı yaratan?
İyi uyumayı ve uyanmayı yaratan kim?
Kim düşünceli insanlara görevini hatırlatan?
Sabahı, öğleyi ve akşamı yaratan kim?

(Yasna:44, 1-5)

Zerdüşt ideolojisi; içerdiği yüksek ahlaki değerler ve büyük ahlakçı özelliğiyle, özgür insan iradesine büyük önem atfeden zihniyetiyle tarihe damgasını vuran evrensel bir çıkışın öncüsü olmuştur. Kul anlayışının yerine özgür iradeyi koymak aynı zamanda felsefenin de başlangıcı anlamına gelmektedir ki; Zerdüşt zihniyetinde insan iradesine ve bireyin yaratıcılığına verilen önemin, Rönesans hümanizmiyle boy ölçüşecek nitelikte olduğu rahatlıkla belirtilebilir.

Yaratıcılık sık rastlanan bir özellik değildir; ve tarihte bu düzeydeki yaratıcılıkların örneği de azdır. Bu özellikleriyle Zerdüşt, Doğu ve Batı felsefesinin temellerini de atarak, insanlık tarihinin yönünü ve gidişatını değiştiren bir rolün sahibi olmuştur. Ahlaki ve düşünsel gelişmelerde bir dönüm noktası özelliği taşıyan böyle dönemler "Eksen Çağ" olarak nitelendirilmektedir.

Zerdüşt'ün hem Doğu hem de Batı felsefesinin oluşumunda öncü bir rol oynadığı gerçekliğini Lipson da teslim etmektedir. Hatta Lipson, bir adım daha ileri giderek, Zerdüşt'ün çıkışını Aydınlanma çağından bile daha büyük bir çıkış olduğunu ilave etmekte ve bu görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

> Tarihte pek çok ahlaki çıkışlar vardır. Ama bunlardan ikisi en seçkin olanlarıdır. *İlki M.Ö. 7. yy'dan 5. yy'la kadar uzayıp 6. yy'da doruğa ulaştı.* (...) Bu ahlaki dalganın halkaları Akdeniz'in doğusunu yıkayıp Yunanistan kıyılarına ulaştı. Ahlaki ilerlemede ikinci harikulade olay 18. ve 19. yy'lardaydı. -Aydınlanma ve İlerleme Çağı-. *Sözü edilen olaylardan ilki, benzersiz ve en olağan üstü olanıdır.* (a.b.ç.) Ahlaki alanda buna paralel olabilecek örnekler, ne bu tarihten önce ne de sonra görüldü. Ansızın birbiri ardına dahi sayılabilecek insanlar ortaya çıktı ve din veya metafizik içeren içermeyen çok yüksek düzeyde ahlaki öğretileri bildirmeye başladılar. (...) Kimdi bunlar? Kesin ya da yaklaşık doğum ve ölüm tarihleri sıralanan, aşağıdakiler: İran'da Zerdüşt (? 630-579); Çin'de Lao-Tzu (? 600-531) ve Konfüçyüs (551-479); Hindistan'da Gautama (Budha) (? 63-483) Yunanistan'da Sokrates (470-399).[108]

Lipson'un haklı olarak "Eksen Çağ" diye tanımladığı M.Ö. 600 ile 500 civarında, dönemin tüm önemli uygarlıklarında bir reform ve çıkış yaşandığı tarihte sabittir: Konfüçyus ile Çin, Budha ile Hint ve Sokrates ile Grek uygarlığının parıldamasının ilk kıvılcımının da Medya diyarında Zerdüşt tarafından tutuşturulduğu aynı ölçüde açık ve sabittir.

Böylece "Eksen Çağ", aynı zamanda hem Doğu-Batı uygarlıklarının yol ayrımı ve çatallaşmasının başlangıç noktası olmuş ve hem de 3000 yıllık uygar toplumun birinci döneminin, arkaik köleci sistem şahsında, sona erdiği çağ olmuştur.

Yani bir Kürt zihniyet devrimi olarak Zerdüşt öğretisinin yol göstericiliğinde bir güç haline gelen Medler ve Med dönemi, temelleri Sümer'de atılan köleci sistemin antik çağından, klasik çağ köleciliğine geçiş dönemidir. Köleci sistemin böylece reformdan geçirilerek yumuşatılması, tıpkı vahşi kapitalizmin sosyal demokrasi biçiminde yumuşatılması gibi -ki bu sosyalizm hareketlerinin yoğun mücadelesi sonucu olmuştur- önemli bir değişim ve reform anlamına gelmektedir. Ve Kürt mitolojisindeki Newroz efsanesi de işte bu tarihi sürecin sembolü ve mitolojik ifadesidir. Zerdüşt öğretisinin etkisiyle Demirci Kawa şahsında sembolleşen "özgür iradenin yaratılması" akabinde gerçekleşen bir çıkıştır.

Newroz'un, Öcalan tarafından yapılan, son derece tarihi gerçekliğe uygun ve en yalın tanımı şöyledir: "3000 yıllık Sümer-Asur damgalı Antik köleci egemen zorbalığa karşı, Kürt ataları olan Hurri- Med damgalı özgür irade direnişi..." Bu direnişle antik kölecilik Asur zorbaları şahsında sona erdirilirken, sadece Kürtler değil, bütün bölge halkları ağır bir zulüm ve baskıdan kurtulmuş olmaktadır. Ve bundan ötürüdür ki dikkat edilirse, bugün halen Newroz tüm Ortadoğu, Kafkasya ve hatta Orta Asya'ya kadar çok geniş halk toplulukları tarafından direniş ve özgürlüğün sembolü bir bayram olarak kutlanmaktadır.

Bütün bu anlatımlar ve son olarak da Newroz efsanesinin kendisi, Zerdüşt öğretisinden beslenen, Medya-Pers uygarlıksal çıkışı biçiminde somutlaşan Kürt kültür geleneğinin hem gücünü ve zenginliğini ve hem de ulaştığı evrensel boyutları gözler önüne sermektedir. Ve yine rahatlıkla görüleceği üzere, büyük reformculuğu ve insanlık tarihinde yol açtığı kalıcı etkisiyle Zerdüşt öğretisi ve çıkışı, Kürt kültüründe manevi-düşünsel bir zirve teşkil etmenin ötesinde, uygarlık tarihinde de tanık olunan ender doruklardan biri olup, hem zaman hem mekân açısından, içinde yükseldiği Medya-Persiya imparatorluluğunun ufuklarını aşmış ve tüm insanlığın değerli bir hazinesi haline gelmiştir.

Zerdüşt'ü ve Zerdüşt öğretisini belki de en iyi anlayan kişilerden biri olarak Nietzsche'nin aşağıdaki değerlendirmesini başka türlü nasıl yorumlayabiliriz ki? "Ecce Homo" adlı yapıtında Nietsche, Zerdüşt'e dair şunları söylüyor:

> ... Onunla (Zerdüşt'le) ölçülünce; insanoğlunun yaptığı öbür işlerin hepsi zavallıca, olağan şeyler olarak gürünür. Goethe ile Shakespeare, bu korkunç tutku içinde, bu yüksekliklerde bir an bile soluk alamazlardı. Zerdüşt'le karşılaştırıldığında, Dante yalnızca bir insandır; hakikati kendi yaratan, dünyayı yöneten bir ruh, bir yazgı değildir. Veda'ların şairleri Zerdüşt'ün papuçlarını bağlamaya bile layık değildirler. Hatta dünyadaki bütün büyük ruhları bir araya getirseniz, Zerdüşt'ün bir tek konuşmasını çıkaramazsınız. Bir sonsuz merdivendir O'nun inip çıktığı. Herkesten daha ötesini görmüş, daha ötesini istemiş, daha ötesini başarmıştır.[109]

NOTLAR
(Üçüncü Bölüm)

1- Joseph Campbell; *İlkel Mitoloji*; ss. 11-12
2- K. Emiroğlu, S. Aydın; *Antropoloji Sözlüğü*; s. 603
3 - Afşar Timuçin; *Düşünce Tarihi*;
4- Yves Bonnefoy; *Mitolojiler Sözlüğü-I*;
5- A. Öcalan; *Bir Halkı Savunmak*; s. 148
6- K. Emiroğlu; *a.g.y.*; s. 605
7- A. Öcalan; *a.g.y.*; s.148
8- K. Emiroğlu; *a.g.y.*; s. 223
9- *Ana Britanica Ansiklopedisi*
10- Samuel Henry Hooke; *Ortadoğu Mitolojisi*; s. 14
11- Aktaran, *Antropoloji Sözlüğü*; s. 604
12- Clifford Geertz; *Din ve İdeoloji*; s....
13- S.H. Hooke; *a.g.y.*; s. 30
14- Mitolojiler Sözlüğü; s. 757
15- *a.g.y.*; s. 765
16- *a.g.y.*; s. 765
17- S.N. Kramer; *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*; s. 85
18- *a.g.y.*; ss. 84-124
19- Aktaran; Nelly Namann; *Japon Mitolojisi*; s. 12
20- Joseph Campbell; *Batı Mitolojisi*; s. 433
21- A. Timuçin; *Düşünce Tarihi-I*, s....
22- Bertrand Russel; *Batı Felsefe Tarihi-I*; s. 105
23- *a.g.y.*; s. 106
24- Anthony Giddens; *Sosyoloji*; s. 22

25- J. Campbell, *İlkel Mitoloji*; ss. 381-382

26- *a.g.y.*; s. 385

27- *a.g.y.*; s. 395

28- A. Öcalan; *Sümer Rahip Devletinden...II*; ss. 29-30

29- Cemşid Bender; *Kürt Mitolojisi-I*; s....

30- Aktaran, Ş.Cizîrî; *Tarih ve Uygarlık*; s. 52

31- *a.g.y.*; s. 96

32- A. Öcalan; *Sümer Rahip...I*; s....

33- *Bilim ve Teknik Dergisi*; Aralık-2005 Sayı: 457; s. 87

34- K. Schmidt; *Göbekli Tepe*; s. 280

35- L. Mumford; *Tarih Boyunca Kent*; ss. 32-33

36- K. Schmidt; *a.g.y.*; s. 245

37- Aktaran kaynak notlarda yazılmamış...(Torî olabilir)

38- Ekrem Akurgal; *Anadolu Kültür Tarihi*; s. 114

39- Sedat Alp; *Hitit Çağında Anadolu*; s. 21

40- S.N. Kramer; *a.g.y.*; s. 363

41- E. Akurgal; *a.g.y.*; s. 125

42- A. Timuçin; *Düşünce Tarihi-I*; s....

43- S.H. Hooke; *a.g.y.*; s. 140

44- S.N. Kramer; *a.g.y.*; s. 362

45- *a.g.y.*; s.323

46- M.İlmiye Çığ; *Ortadoğu Uygarlık Mirası-1*; s. 52

47- Kramer; *a.g.y.*; s. 348

48- Andre Ribard; *İnsanlık Tarihi*; s. 77

49- M.İ. Çığ; *a.g.y.*; s. 52

50- A. Öcalan; *Yeni Savunmalar*; s. 42

51- Aktaran, M.İ. Çığ; *a.g.y.*; s. 45

52- J. Botero ve diğerleri...; *İnancın En Güzel Tarihi*; s. 21

53- Kramer; *a.g.y.*; s. 324

54- S.H. Hooke; *a.g.y.*; s. 162

55- J. Bottero ve diğerleri; *a.g.y.*; s. 49

56- *a.g.y.*; s. 27

57- J. Campbell; *Batı Mitolojisi*; s. 66

58- S.H. Hooke; *a.g.y.*; s. 201

59- Serol Teber; *İlk Toplumların Değişimleri*; s. 305

60- M.İ. Çığ; *a.g.y.*; s. 54

61- Alexander Heidel; *Enuma Eliş*; ss. 90-96

62- Aleaddin Şenel; *İnsanlık Tarihi*; s. 415

63- *Tevrat; Tekvin 1:1-8*; (Türkçesi; Yeni Yaşam yay.) s. 2

64- S.H. Hooke; *a.g.y.*; s. 146

65- *a.g.y.*; s. 36

66- Kramer; *a.g.y.*; s. 74

67- *a.g.y.*; ss. 196-197

68- A. Öcalan; *Yeni Savunmalar*; ss. 29-30

69- Kramer; *a.g.y.*; ss. 51-53

70- S. Teber; *a.g.y.*; s. 272

71- Kutsal Kitap; (Tevrat-Tekvin); s. 3

72- A. Davudoğlu; *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali*; (Çile y.)

73- Kramer; *a.g.y.*; s. 333

74- M.İ. Çığ; a.g.y.; s. 54

75- E. Xemgin; *Kürdistan'da Dini İnançlar ve Etkileri*; s. 160

76- Hooke; *a.g.y.*; s. 44

77- A. Davudoğlu; *a.g.y.*

78- A. Öcalan; *Sümer Rahip...I*; s. 66

79- M.İ. Çığ; *a.g.y.*; s. 66

80- *Kutsal Kitap (Tevrat); Eyüp bölümü*, giriş.

81- A. Öcalan; *Bir Halkı Savunmak*; s. 153

82- M.İ. Çığ; *a.g.y.*; s. 57

83- Hooke; *a.g.y.*; s. 35

84- M.İ. Çığ; *a.g.y.*; s. 61

85- A. Öcalan; *Sümer Rahip...II*; s. 47

86- Aktaran, A. G. Frank ve B.K.Gills; *Dünya Sistemi*; s. 60

87- A. Öcalan; *Yeni Savunmalar*; s. 100

88- Claude Lévi-Staruss; *Irk, Tarih ve Kültür*; s. 22

89- A. Öcalan; *Sümer Rahip...II*; s. 37

90- *a.g.y.*; s. 47

91- Y.S ami Somaz; *Ateşe Tapmayanlar/Zerdüştiler*; s. 26

92- E. Xemgin; *a.g.y.*; ss. 85-87

93- A.Öcalan; Bir Halkı Savunmak; s. 221

94- E. Xemgin; *a.g.y.*; s. 92

95- A. Öcalan; *Sümer Rahip...I*; s....

96- A. Ribhard; *a.g.y.*; s. 93 (Aktaran; E.Xemgin)

97- Frank ve Gills; *a.g.y.*; s. 75

98- A.Öcalan; *Yeni Savunmalar*; s. 79

99- Aktaran, Y. Sami Solmaz; *a.g.y.*; s. 7

100- Aktaran, E.Xemgin; *a.g.y.*

101- Sirac Bilgin; *Aryen Mitolojisi*; s. 66

102- E. Xemgin; *a.g.y.*; s. 108

103- Sirac Bilgin; *a.g.y.*; s. 35

104- E. Xemgin; *a.g.y.*; s. 125

105- *Bilim ve Teknik Dergisi*; Aralık 2008; sayı: 493; s. 16

106- A. Öcalan; *Sümer Rahip...II*; ss. 116-117

107- Leslie Lipson; *Uygarlığın Ahlaki Bunalımları*; s. 163

108- *a.g.y.*; s. 159

109- Aktaran, A. Megil; *Aşırılığın Peygamberleri*; s. 158

SONUÇ

I

Kürt halkının tarihi mühürlüdür.

Tarihin, iktidarın söylemi olduğunu, iktidarın elinde bir boyun eğdirmek aracı haline getirildiğini söyleyen Foucault, tarihçilerin görevinin bunu düzeltmek olduğunu belirtiyor ve şöyle devam ediyor:

> Öyleyse tarihin rolü yasaların yanılttığını, kralların kendilerini maskelediklerini, iktidarın olduğundan başka türlü göründüğünü ve tarihçilerin yalan söylediklerini göstermek olacaktır. Dolayısıyla bu sürekliliğin tarihi değil, deşifre etmenin, gizli olanın ortaya çıkarılmasının, aşırılan ya da hasıraltı edilen bir bilmenin yeniden sahiplenilmesinin bir gerçeği olacaktır. Mühürlenmiş bir gerçeğin deşifre edilmesi olacaktır.[1]

İnsanlığın ve uygarlığın beşiği olarak adlandırılan coğrafyanın kadim toplumlarından başlıcası olan Kürt halkının tarihi mühürlüdür; egemenler tarafından mühürlenmiştir. O zengin tarih ve uygarlık doğuran kültür mirasının sahipleri, milyonlarla ifade edilen bir nüfus yoğunluğuyla halen aynı topraklar üzerinde yaşıyor olduğu halde, çağın egemenlerinin 21.yüzyıla girerken dahi Kürtlerin varlığını halen tartışma konusu yapması, gerçeğin nasıl mühürlendiğini anlamaya yetmektedir. Öyleyse bu paslı mühürleri söküp atmak, saklanan gerçekleri deşifre etmek büyük önem taşımaktadır. Kadim kültür hazinelerini gerçek sahiplerine teslim etmek, haramilerin kirli elleri altından çekip çıkartmak bu deşifrasyonun bir boyutunu teşkil edecektir.

Ezilenlerin değil, ezenlerin ve egemenlerin yalana ihtiyacı vardır, diyor Öcalan. Dolayısıyla nesnel olmak isteyen ve nesnel olmaya çalışan bir tarihçinin, öncelikle egemenlerin savlarına kuşkuyla yaklaşması, egemen mitolojinin tuzaklarından ve etkisinden kurtulmanın birinci şartıdır. Mühürlenmiş gerçekler ancak böyle açığa çıkarılabilir.

II

Kürt tarihi manipüle edilmiştir. Tarih, zaman ve mekân olgularıyla anlam bulur. Zamandan ve mekândan soyutlanmış bir tarih, tarih değildir. Tarihin sahnesi mekândır; yani coğrafyadır. Mekânı yok sayılan, ya da çarpıtılan bir tarih, tarih olamaz.

Kürt tarihi üzerindeki manipülasyonun birinci yönü coğrafyaya ilişkindir. Egemen inkârcı anlayış, Kürdistan adı ve ülkesini tarihten silmek için ne lazımsa yapmıştır. Egemen ideoloji ve zihniyet Kürt ve Kürdistan olguları karşısında inkârcı ve imhacıdır. Amaç açıktır. Burada bir muğlâklık ve bu anlamda bir sorun yoktur.

Sorun, bu anlayışın tarih alanına yansımasıdır. Resmi tarihleri de bir yana bırakıyoruz. İstisna denebilecek çok az sayıda örnekler dışında, nesnel bilim insanı ve tarihçi olduğunu iddia eden neredeyse tüm tarihçiler dahi, bilerek ya da bilmeyerek bu manipülasyonun etkisindedirler. Böyle konuşuyor, böyle yazıyorlar.

Yeri geldiğinde dikkat çekmeye çalıştık. Kürtdistan ülkesi ve coğrafyası yok sayılıyor. Çok açık, somut ve tartışmasız bir biçimde Kürdistan'a ait bir tarihsel olgu yahut durumdan söz edildiğinde bile Kürdistan adını kullanmak yerine egemenlerin dili ve söylemiyle konuşuluyor, yazılıyor. Retorik tamamen manipülasyona uygun işliyor: Kürdistan demek yerine, "Türkiye'nin doğusu", "Doğu ve Güneydoğu Anadolu", "Irak'ın Kuzeyi" vb. gibi sınırsız bir yaratıcılıkla coğrafi yer adları ve tanımlar üretiliyor. İlginç olan ise, bu tür tutumların bilim çevrelerince de normal görülüp karşılanması, bir itiraz sesinin duyulmamasıdır.

Manipülasyonun ikinci yönü; Kürt ve Kürdistan tarihinin, doğrulanabilir ve yanlışlanabilir bir bilimsel tartışma alanı olmaktan çıkarılmasıdır. Kürtlere ait en sıradan bir tarihsel gerçek dile getirildiğinde bile, eğer yanlış görüyor ve katılmıyorsa -ki bu son derece doğaldır, bunu bilimsel verilerle ortaya koymak yerine, "her şeyi Kürtlere mal ediyor" vs. gibi bize göre ucuz ve değersiz söylemlerle suçlamak, töhmet yaratmak manipülâsyonun daniskasıdır. Egemen inkârcı zihniyetin eliyle geliştiren ve onların ekmeğine yağ süren bu manipülasyon Kürt tarihi üzerinden çekilip atılmalıdır.

III

Kürtler, varlığını kültürlerine borçlu bir halktır.

Üzerinde yaşadıkları Ortadoğu coğrafyası, değişik zamanlarda, tarihin tanıdığı neredeyse bütün talancıların ve istilacıların saldırısına uğradığı halde bu halk ayakta kalabilmiştir. Kimi zaman ülkesi boydan boya yakılıp yıkılmış, taş üzerinde taş bırakılmamıştır. Kimi zaman maddi ve manevi tüm kültürel değerleri talan ve yok edilmiştir. Kimi zaman yeryüzünün tanıdığı en acımasız ve bitirici asimilasyonlara maruz kalmış; varlığı inkâr edilmiş, dili ve kültürü yok sayılmış, adeta üzerinde denenmedik imha politikası kalmamıştır.

Buna rağmen Kürt Halkı her defasında kendini küllerinden yeniden yeniden yaratarak varlığını sürdürmüştür.

Kırk milyona yaklaşan nüfusuyla günümüz dünyasında devleti olmayan en büyük halk sayılmaktadır. Aslında tarihi boyunca da - zaman zaman güçlü devletler ve imparatorluklar kurmuş olsa da- asıl belirleyici yanı ve karakteristik gerçeği "devletli" olma kültüründen uzak duruşudur. Sümerlerden bu yana genellikle hep merkezi uygarlıkların çevresinde, özgür iklimlerde bulunma adeta bilinçli bir tercih olmuştur.

Dünyayı devletçi zihniyetin bakış açısından algılayan devlet tapıcıları için bu durum bir zaaf gibi görülebilir, bir dezavantaj hatta zayıflık, yeteneksizlik de sayılabilir. Ve bu yaklaşımın bazı haklı gerekçeleri, dayanakları da olabilir.

Ancak bize göre, devletin kirine-pasına bulaşmamış ya da en az bulaşan bir toplum olmak; devletçi toplum uygarlığının insani özünden yabancılaştıran, yozlaştıran, ahlaki açıdan çürüten etkilerinin nisbeten dışında kalmış olmak en büyük avantajdır. Bir anlamda kelimenin gerçek anlamıyla insan olmak, insan gibi kalmış olmaktır. Kötülük bunun neresinde? Kötülük aranacaksa devlette, devletçi toplum zihniyetinin en çok yürürlükte olduğu diyarlarda aranmalıdır.

Bu anlamıyla Kürt toplumu, içinde insanlığın özünü barındıran, Neolitik toplum zihniyetinin güzelliğini ve doğal özelliklerini halen yitirmemiş ve bunları en yoğun şekilde yaşayan dünyadaki ender halklardan biridir. Bir kültür ulusudur.

Devletçi-sınıflı toplum uygarlığının en son temsilcisi kapitalizmin tanınmaz hale getirdiği bir dünyada, böyle bir halkın ve ulusun varlığı, bütün insanlık için bir kazanımdır. Gelecek umududur.

IV

Tarih 20.yüzyıldan 21.yüzyıla devrilirken, kapitalist uygarlık şahsında insanlık derin bir bunalım yaşamaktadır. Bunalım ve çöküntü en başta ahlakta ve zihniyettedir.

Günümüzde kaotik bir süreci yaşadığımız, uygarlıksal açıdan insanlık tarihinin bir kaos aralığında bulunduğu hususunda kimsenin bir kuşkusu bulunmamaktadır.

Kapitalist modernitenin adeta soluksuz bıraktığı insanlık bir çıkış arayışı içerisindedir. Bu bir kurtuluş arayışıdır ve geneldir; hem amaçsal, hem araçsal bir arayış söz konusudur.

Yeryüzünde, 21. yüzyılın adına Dünya denilen gezegeni üzerinde, bu anlamda bir kurtuluşa zemin teşkil edip, ona öncülük edecek bakir bir coğrafya kalmamıştır.

Dolayısıyla kurtuluş için insanlık kültüre yönelecektir. Kendi tarihinin derinliklerine, uygarlık belasının çürütmediği, sağlam kalmış köklerine yönelecektir, yönelmek zorundadır. Özünü yeniden keşfedecek, kendi doğal ve öz kültürüyle yeniden yoğrularak ancak kurtuluş yolunu bulacaktır.

Zaten Batı uygarlığının çıkış zemini olarak kabul edilen ve adına Rönesans denilen olgu da, esas olarak bilimsel ve teknolojik gelişme yönü ve anlamından çok, hümanist değer yargıları, ahlak ve zihniyetin öne çıkarılıp onay görmesidir.

Günümüzde yaşanan ahlaki çöküntü çok daha derin olduğundan öze dönüş zorunluluğu daha da kaçınılmazdır. İnsanlığın kökleri ve özü doğal toplumdadır, Ortadoğu coğrafyasında, Mezopotamya-dadır; Neolitik kültür ve uygarlığın doğduğu Altın Hilal'de, Kürdistan'dadır.

"Yaklaşık 15 bin yıl (Zerdüşt doruğu ve İskender işgaline kadar) tarihin ana merkezi olan Dicle-Fırat vadilerinde, kollarında, aralarındaki dağ ve ovalarda insanlık kültürünü yoğurup bütün kıtalara yaydıktan sonra çok yorgun ama umutkâr olarak bugün yeni bir döneme hazırlanmaktadır."[2]

Lipson, Zerdüşt öğretisinin öncülük ettiği tarihin en seçkin ahlaki atılımının insanlık tarihinde bir dönüm noktası olduğunu ortaya koyarken şöyle önemli bir sonuca ulaşıyor:

> Bilmemiz gereken şey, uygarlığın ilerlediği yolda hangi ahlaki kazanımların hem kalıcı hem de önemli olduğu ve hangi koşullar altında meydana geldiğidir. Bu yaklaşım, ahlaki bir sıçrama yapma ihtiyacıyla kıvranan günümüz çalkantılı dünyasına oldukça uygundur. Geçmişte böyle büyük adımların atılmış olduğu ortaya çıkarsa, o zaman bunların yine olabileceğini umut etmek anlamsız olmaz.[3]

Kürt halkının ve Kürt kültür geleneğinin uygarlık tarihinde bu anlamda gerçekleştirdiği bu son atılım, bundan yaklaşık 2500 yıl kadar önce, ataları Medler döneminde ve Zerdüşt öğretisinin ışığında yaşanmıştır.

Newroz efsanesinin, bu atılımın ifadesi olduğunu belirttik.

Bu satırların yazıldığı zaman -mutlu bir tesadüfle- 2009 Mart ayına, tam da Newroz sürecine denk geldi. Sadece Amed kentinde bir milyona yakın olmak üzere Kürdistan kentlerinde, kasaba ve köylerinde mil-yonlarca insan özgürlük ateşleri etrafında ayaktaydı. Ayrıca Avusturalya ve Japonya'dan Avrupa ve Kanada'ya kadar bu yaşlı gezegenin bütün anakaralarında aynı coşku ve aynı ruhla Newroz kutlamaları yapıldığını duyuruyordu medya organları.

Bazen hayatın bizzat kendisi, kendi somut resmi, gerçekleri öylesine çarpıcı bir netlikte ortaya koyar ki söylenecek söz kalmaz. Kitaba, yazıya, söze gerek bırakmaz.

2009 Newroz'unun böyle bir resim olduğu inancındayız.

Yaşanan bir Kürt aydınlanmasıdır.

Ve yaşanan Kürtlerin kültür rönensansıdır. Bundan hiç kuşku duymuyoruz. Belki Kürdistan'da bugün yaşanan bu kültür rönesansını herkes göremiyor, herkes fark edemiyor belki... Ama içinde yaşayan birçok kimse Avrupa rönesansını da fark etmemişlerdi. Bu süreçte yaşanmakta olan Kürt rönesansını da tarih mutlaka yazacaktır ilerde. Bundan kuşku duyulmamalıdır.

Bu aydınlanmanın tarihin derinliklerinde çok güçlü kökleri vardır. Bu kültür, insanlığa yön verebilecek bir potansiyele sahiptir. Buna tarih tanıktır.

O halde, insanlığın ve uygarlığın beşiğinde yaşanan bu kültür rönesansı, kurtuluş arayışındaki bütün insanlık için de bir umut ışığıdır.

Ve umut, tıpkı meşe ağacı gibi köklerini toprağın derinliklerine salan, budandıkça inatla yeniden ve daha güçlü yeşeren Ortadoğu ve kadim Mezopotamya'nın zengin kültürel birikimindedir.

V

Ve son söz. Son soru...

Bu kültür rönesansı ve aydınlanmanın Zerdüşt gibi bir düşünsel, ideolojik öncülüğü var mıdır?

Bilim ve düşünce insanları, ahlaki çöküş ve bunalımın iki önemli somut belirtisinden bahsederler: Ahlakın en alt basamağı olan bireycilik ve bencillik ile insanlığın vicdanına seslenen bilge kişilerin olmaması...

Kürdistan'daki aydınlanmaya, ahlaki yücelişe öncülük eden Kürt Özgürlük Hareketi'nin en önemli özelliği, insanlığın uzun zamandır yitirdiği ve ekmek, su, hava kadar ihtiyaç duyduğu bu iki değeri yeniden var etmesi, yaratmasıdır.

Bireyciliğin her türlüsünü hor gören Hayrilerden Zilanlara uzanan bir fedai, havari, militanlar geleneği ve kişiliği...

Ve hiçbir övgüye ihtiyaç duymayan 'Bilge'si ile...

Öncü ve halk uyum içinde tüm insanlığa tünelin ucundaki ışığı işaret ediyor.

24 Mart 2009

NOTLAR

(Sonuç)

1- M. Foucault; *Toplumu Savunmak Gerekir*, s. 84

2- A. Öcalan; *Yeni Savunmalar*, s. 190

3- L. Lipson; *Uygarlığın Ahlaki Bunalımları*, s. 153

KAYNAKÇA

- Abdulfettah, Deham, (çev.); *Destana Gılgameş;*
- Akurgal, Ekrem; *Anadolu Kültür Tarihi;*
- Alp, Sedat; *Hitit Çağında Anadolu;*
- Başkaya, Fikret; *Çığırından Çıkmış Bir Dünya.*
- Bilgin, Sirac; *Aryen Mitolojisi.*
- Bender, Cemşid; *Kürt Mitolojisi. I-II*
- Bonnefoy, Yves; *Mitolojiler Sözlüğü. I-II*
- Bookchin, Murray; *Özgürlüğün Ekolojisi*
- Bookchin, Murray; *Kentsiz Kentleşme*
- Braudel, Fernand; *Maddi Uygarlık, I-II-III*
- Braudel, Fernand; *Bellek ve Akdeniz*
- Braudel, Fernand; *Akdeniz (Mekân ve Tarih)*
- Braudel, Fernand; *Uygarlığın Grameri*
- Burke, Peter; *Tarih ve Toplumsal Kuram*
- Carr, Edward Hallet; *Tarih Nedir?*
- Connel, R.W.; *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*
- Cemal, Hasan; *Kürtler*
- Cizîrî, Şerefhan; *Tarih ve Uygarlık*
- Campbell, Joseph; *Mitoloji*
- Campbell, Joseph; *Batı Mitolojisi*
- Clastres, Pierre; *Devlete Karşı Toplum*
- Çığ, Muazzes İlmiye; *Ortadoğu Uygarlık Mirası, I-II*
- De Landa, Manuel; *Çizgisel Olmayan Tarih*
- Dolukhanov, Pavel; *Eski Ortadoğu'da Çevre Ve Etnik Yapı*
- Foucault, M.; *İktidarın Gözü*
- Foucault, M.; *Toplumu Savunmak Gerekir*
- Gleick, James; *Kaos*

- Güvenç, Bozkurt; *İnsan ve Kültür*
- Giddens, Antony; *Sosyoloji*
- Goleman, Daniel; *Duygusal Zeka*
- Gills, B.K. ve Frank A.G.; *Dünya Sistemi (Beşyüz Yıllık Mı, Beş Bin Yıllık Mı?)*
- Hobsbawm, Eric; *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*
- Huntington, Samuel P.; *Medeniyetler Çatışması*
- Hançerlioğlu, Orhan; *Toplumbilim Sözlüğü*
- Hooke, Samuel Henry; *Ortadoğu Mitolojisi*
- Heidel, Alexander; *Enuma Eliş*
- İzady, Mehrdat; *Kürtler*
- Kramer, Samuel Noah; *Sümerler*
- Kramer, Samuel Noah; *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*
- Macfarlane, Alan; *Kapitalizm Kültürü*
- Maisels, Charles Keith; *Uygarlığın Doğuşu*
- Morgan, Lewis Henry; *Eski Toplum*
- Mumford, Lewis; *Tarih Boyunca Kent*
- Maalouf, Amin; *Ölümcül Kimlikler*
- Megil, A.; *Aşırılığın Peygamberleri*
- Namann, Nelly; *Japon Mitolojisi*
- Öcalan, A.; *Sümer Rahip Devletinden Halk Cumhuriyetine Doğru, I-II*
- Öcalan, A.; *Bir Halkı Savunmak*
- Öcalan, A.; *Yeni Savunmalar*
- Popper, Karl; *Açık Toplum ve Düşmanları, I-II*
- Ribard, Andre; *İnsanlık Tarihi*
- Russel, Bertrand; *Batı Felsefe Tarihi, I-II-III*
- Silk, Joseph; *Evrenin Kısa Tarihi*
- Schmidt, Klaus; *Göbekli Tepe*
- Sevin, Veli; *Eski Anadolu ve Trakya*
- Solmaz, Y. Sami; *Ateşe Tapmayanlar/ Zerdüştiler*
- Strauss, Claude Lévy; *Irk, Tarih ve Kültür*
- Şenel, Alaeddin; *İnsanlık Tarihi*
- Tanilli, Server; *Uygarlık Tarihi*
- Timuçin, Afşar; *Düşünce Tarihi, I-II-III-IV*

- Tunaya, Tarık Zafer; *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*
- Teber, Serol; *İlk Toplumların Değişimleri*
- Teber, Serol; *Doğanın İnsanlaşması*
- Torî; *Kürt Kültür Tarihi*
- Torî; *İlk Çağ Kürt Tarihi*
- Tonybee, Arnold; *Uygarlık Yargılanıyor*
- Xemgin, E.; *Kürdistan Tarihi*
- Xemgin, E.; *Kürdistan'da Dini İnançlar ve Etkileri*
- Wallerstein, İmanuel; *Dünya Sistemleri Analizi*
- Wallerstein, İmanuel; *21. Yüzyılda Siyaset*
- Wallerstein, İmanuel; *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*
- Wallerstein, İmanuel; *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*
- Wallerstein ve Balibar, E.; *Irk, Ulus, Sınıf*
- Wallerstein, İ.; *Jeopolitik ve Jeokültür*
- Geertz, Clifford; *Din ve İdeoloji*
- J. Bottero ve arkadaşları; *İnancın En Güzel Tarihi*
- A. Langaney ve arkadaşları; *İnsanın En Güzel Tarihi*
- Bir grup yazar; *Aşkın En Güzel Tarihi*
- H. Reeves ve arkadaşları; *Dünyanın En Güzel Tarihi*
- *Ana Britannica Ansiklopedisi*
- *Antropoloji Sözlüğü*
- *Bilim ve Teknik Dergisi (Çeşitli Sayılar)*
- *Milliyet*, 12.03.2005
- *Taraf*, 21.05.2008
- *Azadiya Welat*, 27.10.2007
- *Hürriyet*, 05.08.2005
- *Alternatif*, 11.08.2008
- *Günlük*, 16.02.2009

UYGARLIĞIN DOĞUŞUNDA KÜLTÜR ve KÜRTLER

M.SAİT YILDIRIM

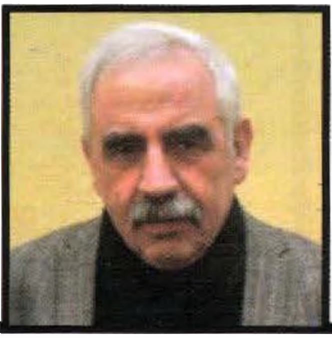

“

Uygarlık serüveninin şafağı nerede atmıştır ilkin? Belki de tam olarak bir yerde değil. Çizgisel bir tarih ilerlemeciliği gereği bir kaynak gösterip uygarlığın doğuşunu bir yerde sabitleyebiliriz. Ama bu kime ne gibi bir kimlik kazandıracak. Oysa tarihin inşa ediliş biçimlerinden biri ne yazık ki böyle oldu. Bu nedenle ulusların, insanlık ve toplumlar tarihinin uygarlaşma süreçlerini kendi ırkları üzerinden başlatma çabalarına kuşkulu yaklaşmak durumundayız. Tersi durumda bütün bu uygarlaşma süreci tek bir kaynaktan beslenmiş olup aradaki farklar yine bu tekliğin etrafında tarihin dışına itilmekten kurtulamayacak.

Kürdistan, uygarlık şafağına beşiklik etmiş hem coğrafik hem de kültürel dokusuyla bu hazinenin ev sahiplerinden biridir. Oysa tek boyutlu tarih ilerlemeciliği ve anlayışı onu bu haktan mahrum ettiği gibi bugün de ondaki bütün zenginlikleri yok ederek hakikatleri telafi edilemez bir şekilde silmek istiyor. Nehirler etrafına inşa edilmiş uygarlıklar, yapılan barajlarla sulara gömülecek. Sadece kalıntılar silinmeyecek, aynı şekilde günümüzdeki yaşam alanları yok edilerek yeni kültürel gelişmelerin önü alınmış olacak. Bu kitapta, yazar, tehlikeyi öngörüp Kürdistan'daki uygarlıksal hakikatlere ilişkin bulguları, yorumları, ipuçlarını tartışarak, birçok yerde ısrarlı bir şekilde 'Kürdistan-merkezli' düşünme risklerini göze alarak çağrı yapıyor.

THG
0158411
CNR
THG 0158411 CNR

ISNB-978-605-4986-44-6
9 786054 986446